ئەدەبیات ۋەتەسۋىر

تۈزگۈچىلەر: توختىهاجى ئىمىن، ئابلىمىت مۇهەممەت، ئەسقەر ئابدۇقادىر، مۇهەممەتتۇرسۇن تۇردى، ئابدۇساتتار هامىدىن، كېرىمجان ئابدۇرېهىم

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابلىمىت ئوسمان

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
ئەدەبىي تەسۋىر ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە 3
I پورترېت تەسۋىرى توغرىسىدا 7
چىراي تەسۋىرى 16
قىياپەت تەسۋىرى 26
ئايرىم كۆرۈنۈشلەر تەسۋىرى 30
كىيىم - كېچەك تەسۋىرى 39
ئوپچى پورترېت تەسۋىرى 44
سىلىشتۇرما پورترېت تەسۋىرى 51
جەسەت تەسۋىرى 57
II پسىخىك تەسۋىرلەر 58
مۇھەببەت تەسۋىرى 67
خۇشاللىق تەسۋىرى 74
ئۇمىد تەسۋىرى 81
خىيال تەسۋىرى 92
ئازىسالدىلىق تەسۋىرى 102
ئۇمىدسىزلىك تەسۋىرى 111
خىجىللىق تەسۋىرى 115
چۈش تەسۋىرى 125
قورقۇش تەسۋىرى 133
دەرد - ئەلەم تەسۋىرى

جۇدالىق ئالدىدىكى ھېسسىيات تەسۋىرى..... 139
ئۆلۈم ئالدىدىكى ھېسسىيات تەسۋىرى 144
III كەيپىيات تەسۋىرى 152
IV ھەرىكەت تەسۋىرى 161
V تىل تەسۋىرى 174
دىئالوگ 178
مونولوگ 188
مەكتۇپ 193
VI مۇھىت تەسۋىرى 205
1. ئىجتىمائىي مۇھىت تەسۋىرى 206
سىياسىي پائالىيەتلەر تەسۋىرى 207
سەپەر تەسۋىرى 216
زىيارەت سورۇنى تەسۋىرى 221
ئويۇن ـ تاماشا تەسۋىرى 228
توي ـ تۆكۈن تەسۋىرى 235
خۇراپىي ئادەتلەر تەسۋىرى..... 241
ئۆلۈم ـ دەپنە ئىشلىرى تەسۋىرى 256
قىمار ھەيدانى تەسۋىرى 267
جېدەل ـ ماجىرا تەسۋىرى 274
ئۇرۇش تەسۋىرى 287
ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئۇرۇش ھەيدانى تەسۋىرى 297
جازا ۋە جازا ھەيدانى تەسۋىرى 303
ھايۋانا تلار بىلەن ئېلىشىش جەريانى تەسۋىرى..... 310
2. تەبىئىي مۇھىت تەسۋىرى 318
ئاسمان جىسىملىرى تەسۋىرى 320
ۋاقىت، پەسىل تەسۋىرى 333
تەبىئەت ھادىسىلىرى تەسۋىرى 363

جۇغراپىيىلىك مۇھىت تەسۋىرى 384
ئىجتىمائىي مۇئەسسەلەر تەسۋىرى 400
ئۆسۈملۈكلەر تەسۋىرى 461
ھايۋانا تلار تەسۋىرى 469
قوشۇمچە: جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردىكى مەشھۇر يازغۇچىلار ـ
نىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت ھەققىدە ئىپتىقانلىرى..... 489

كىرىش سۆز

تەسۋىر — ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى ئاساسلىق ئىپادىلەش ۋاستىلىرىنىڭ بىرى. ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئىپادىلىمەكچى بولغان ئاساسىي مەزمۇن مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان ئوبرازلار تەسۋىرى ئارقىلىق تېخىمۇ روشەن، كونكرېت، قىزىقارلىق قىلىپ يورۇتۇپ بېرىلىدۇ. جۈملىگە ۋە چەتئەللەردە ئۆتكەن مەشھۇر ئەدىبلەر ئەدەبىي تەسۋىرگە ناھايىتى كۆپ كۈچ سەرپ قىلغان. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇغاندا، كىتابخانلار ئۆزلىرىنى گويا شۇ ئەسەردە تەسۋىرلىنىۋاتقان، ئەكس ئەتتۈرۈلۋاتقان زامان، شارائىت ۋە ۋەقەلىكلەر ئىچىدە تۇرۇۋاتقاندەك، ئەسەردىكى پېرسوناژلار بىلەن بىۋاستە ئۇچرىشىۋاتقاندەك، سۆزلىشىۋاتقاندەك ھېس قىلىشىدۇ. دېمەك، ئاتاقلىق سۆز سەنئەتكارلىرى پۈختا ۋە مۇكەممەل بولغان ئەدەبىي تەسۋىرلەر ئارقىلىق ئۆزلىرى يارىتقان ئوبرازلارنىڭ خاراكتېرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىچىپ بېرەلىگەن، ئەسەرنىڭ جەلپ قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇپ، كىتابخانلاردا چوڭقۇر تەسىر پەيدا قىلىپ، ئۇلارنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىغان.

مەملىكىتىمىزنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى جۈملىگە كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، «سوتسىيالىزم ئۈچۈن، خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش» يۆنىلىشى بويىچە ئۆزلۈكسىز تەرەققىي قىلىپ، گۈللەپ ـ ياشناپ شېئىر مېۋىلەر بەرمەكتە، ئىلىمىزنىڭ كۆپ مىللەتلىك سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات

گۈلزارلىقىغا تېگىشلىك ھۆسن قوشماقتا. مۇشۇنداق ياخشى شارائىتتا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى قوشۇنىمىزغا يېڭىدىن كىرىپ كېلىۋاتقان ھەۋەسكارلارنىڭ ئىجادىيىتى ئىشلىرىغا جەمئى زور دەرىجىدە ياردىمى بولىدۇ دېگەن ئىشەنچ بىلەن بۇ «ئەدەبىيات ۋە تەسۋىر» نامىلىق كىتابنى تۈزۈپ چىقتۇق. بۇ كىتاب يەنە ئالىي مەكتەپلەر، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىكۇملارنىڭ ئەدەبىيات كەسپىدە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار، ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگۈچىلەر، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئەدەبىيات دەرسى بېرىدىغان ئوقۇتقۇچىلار ئۈچۈنمۇ زۆرۈر پايدىلىنىش ماتېرىيالى بولالايدۇ.

كىتابنى تۈزۈش ئىشى 1982 - يىلى باشلانغان ئىدى. شۇنداق بۇيان مۇناسىۋەتلىك ئورۇن ۋە شەخسلەرنىڭ قىزغىن قوللىشى، يېقىندىن يار - يۆلەكتە بولۇشى بىلەن، ئۇلارنىڭ قىممەتلىك پىكىرلىرى ئاساسىدا قايتا - قايتا پىششىقلاپ ئىشلەپ، كىتابنى قولىڭىزدىكى ھازىرقى ھالىتىگە كەلتۈردۇق.

بىز ئىشقا كىرىشكەندىن كېيىن قەشقەر سىفەن شۆيۈەنى كۆتۈپخانىسى، پەن - تەتقىقات باشقارمىسى، قەشقەر شەھەرلىك كۆتۈپخانا قاتارلىق ئورۇنلار بىزنى زۆرۈر ماتېرىيال ۋە پايدىلىق شارائىتلار بىلەن تەمىنلىدى. بىز ئۇلارغا ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىمىز.

بۇنداق مەزمۇندىكى كىتابنى تۈزۈش بىز ئۈچۈن تۇنجى قېتىملىق يېڭى ئىش، ئۇنىڭ ئۈستىگە شارائىت ۋە سەۋىيەمىزمۇ چەكلىك. شۇڭا كىتابتا سەۋەنلىك، خاتالىقلارنىڭ بولۇشى تەبىئىي. كىتابخانلارنىڭ تەنقىدىي نەزەردە قاراپ، قىممەتلىك پىكىرلىرىنى ئايىماسلىقىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمىز.

1991 - يىل 12 - ئاي، قەشقەر.

ئەدەبىي تەسۋىر ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە

تەسۋىر — تىل ئارقىلىق شەيئى ۋە ھادىسىلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلۈك خۇسۇسىيەتلىرىنى كونكرېت، جانلىق، تەسىرلىك قىلىپ سۆزلەتلەپ بېرىشتۇر، يەنى ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئەكس ئەتتۈرۈلمەكچى بولغان ئادەملەرنىڭ قىياپىتى، خاراكتېرى، مىجەز - خۇلقى، ھەرىكەتلىرى كىتابخانلارنىڭ كۆز ئالدىدا گەۋدىلىنەلەيدىغان، ئاۋازى كىتابخانلارنىڭ قۇلاق تۆۋىدە ئاڭلىنىپ تۇرغاندەك تۇيغۇ بېرەلەيدىغان، ئەسەردە ئەكس ئەتتۈرۈلىدىغان ۋەقە ۋە ھادىسىلەر، مۇھىت، شارائىت كىتابخانلارغا ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈۋاتقاندەك، ئۆزى بۇ ئاستە قاتنىشىۋاتقاندەك، شۇ مۇھىت، شۇ شارائىتتا ياشاۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەلەيدىغان دەرىجىدە كونكرېت، جانلىق ئىپادىلەش، دېمەكتۇر.

تەسۋىر ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى ئاساسلىق ئىپادىلەش ۋاستىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ياخشى يېزىلغان ۋە ئورۇنلاشتۇرۇلغان تەسۋىر ئەسەردە ئىپادىلىمەكچى بولغان مەزمۇننىڭ جانلىق ۋە روشەن ئېچىپ بېرىلىشىدە ئەينەكلىك رول ئوينايدۇ، شۇنداقلا ئەسەردە يارىتىلغان پېرسوناژلار ئوبرازىنىڭ خاراكتېرىنى جانلىق سۈرەتلەش بىلەن بىرگە، كىتابخانلارنى پېرسوناژلارنىڭ تەقدىرىگە ئىختىيارسىز جەلپ قىلالايدۇ؛ ئۇلارنىڭ ھېسسىياتىغا بۇ ئاستە كۆچلۈك تەسىر كۆرسىتىپ، ئىجابىي پېرسوناژلارغا ھۆرمەت تۇيغۇسى ۋە ھېسداشلىقىنى قوزغايدۇ؛ سەلبىي پېرسوناژلارغا قارىتا ئېچىنىش، غەزەپلىنىش، يىرگىنىش، ئەپسۇسلىنىش ۋە

خەپرەت تۇيغۇسى پەيدا قىلىدۇ.

ئەدەبىي تەسۋىرنىڭ ئەكس ئەتتۈرىدىغان دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ، ئىپادىلىنىش شەكلى خىلمۇ - خىل بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ پورترېت تەسۋىرى، پىسخىك تەسۋىرى، كەيپىيات تەسۋىرى، ھەرىكەت تەسۋىرى، تىل تەسۋىرى، مۇھىت تەسۋىرى قاتارلىق بىرقانچە تۈرلەرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

I پورترېت تەسۋىرى توغرىسىدا

پورترېت — كىشىلەرنىڭ چىراي شەكلى، بوي - تۇرقى، قىياپىتى، كىيىنىشى قاتارلىقلارنى كۆرسىتىپلا قالماي، يەنە ئىپادىسى، پوزىتسىيىسى، ئىستىلى، ئاۋازى ۋە ئادىتى قاتارلىق ئالامەتلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

پېرسوناژلارنىڭ سىرتقى قىياپىتىدىكى تۈرلۈك ئالاھىدىلىكلەرنى جانلىق، ئوبرازلىق تىل ئارقىلىق سۈرەتلەپ بېرىش پورترېت تەسۋىرى دەپ ئاتىلىدۇ. پورترېت تەسۋىرى پېرسوناژلار ئوبرازىنى سۈرەتلەشنىڭ مۇھىم بىر تەرىپى، شۇنداقلا پېرسوناژلار ئوبرازىنى يارىتىشنىڭ مۇھىم ۋاستىلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ.

پورترېت تەسۋىرى كىشىلەرنىڭ فىزىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى (تېرە، چىراي، بەدەن قۇرۇلۇشى) قاتارلىقلارنى ئەكس ئەتتۈرۈش بىلەن بىرگە، كىشىلەر ياشاۋاتقان تارىخىي دەۋر، سىنىپىي ئورنى، كەسپى، تەربىيىلىنىشى، كەچۈرمىشلىرى، خاراكتېرى قاتارلىق ماھىيەتلىك تەرەپلەرنىمۇ بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. پورترېت تەسۋىرى پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى بىلەن مۇئەييەن ئىچكى باغلىنىشقا ئىگە بولغاندا، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى پورترېتىدا مەلۇم دەرىجىدە گەۋدىلىنىدۇ.

پورترېت تەسۋىرى بىر خىل ئادەتتىكى سۈرەتلەش بولۇپ، ئۇ ئەسەرنىڭ مەزمۇنى ۋە پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى بىلەن

ئىنتايىن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن پورترېت تەسۋىرىنىڭ شەكلى، ئۇسۇلىمۇ خىلمۇ خىل بولىدۇ. بۇ يەردىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلە ــ پورترېت تەسۋىرىنى يازغاندا، قانداق يېزىش ۋە قايسى نۇقتىدىن باشلاپ يېزىش مەسىلىسى جۇلۇپ، يېزىش ئەھمىيىتىدىن قارىغاندا، ئاپتورنىڭ كۆزىتىش نۇقتىسىدىن يېزىش ۋە ئەسەردىكى پېرسوناژلارنىڭ كۆزىتىش نۇقتىسىدىن يېزىش بىرقەدەر ياخشى ئىپادىلەش ئۇسۇلىدۇر.

پورترېت تەسۋىرىنى قايسى نۇقتىدا تۇرۇپ يېزىش مەسىلىسى خالىغانچە تاللاپ يازىدىغان نەرسە بولماستىن، ئۇ ئاپتورنىڭ ئىجادىيەت مەقسىتى، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى ۋە پېرسوناژلارنىڭ مەيدانغا چىققان ۋاقتىدىكى ئەھمىيلىي ئەھۋال بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ.

ئاپتورنىڭ كۆزىتىش نۇقتىسىدىن يازغاندا، پېرسوناژلارنىڭ تاشقى قىياپىتى بىۋاستە سىزىپ بېرىلىدۇ.

پېرسوناژلارنىڭ كۆزىتىش نۇقتىسىدىن يازغاندا، پېرسوناژلارنىڭ پورترېتى، پسىخىك پائالىيىتىنى تەسۋىرلەش بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈلىدۇ. ئۇلارنىڭ پورترېتى ئارقىلىق ئىدىيەۋى ھېسسىياتلىرىنىمۇ قوشۇپ ئىپادىلەشكە بولىدۇ. مەسىلەن، لېۋ. تولستوي «ئانا ــ كارىنىنا» رومانىنىڭ 1 ــ قىسىمدا ۋۇرۇنبىسكى بىلەن تانسا ئوياۋاتقان ئاننانىڭ پورترېتىنى كېتىنىڭ كۆزىتىشى ئارقىلىق تەسۋىرلىگەن بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ھەم ئاننانىڭ كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان گۈزەل رۇخسارىنى ۋە ئايالارغا خاس جاسارىتىنى ئىپادىلىگەن، ھەم كېتىنىڭ ئانىغا بولغان قىزغىشىنى، شۇنداقلا ئۇنىڭغا بولغان ھەسەتخورلۇقىدىن ئىبارەت زىددىيەتلىك ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بەرگەن.

پورترېت تەسۋىرىنى بىر قېتىمدىلا تاماملاشقىمۇ، شۇنداقلا قاتلاملارغا بۆلۈپ تەدرىجىي تەسۋىرلەپ تاماملاشقىمۇ بولىدۇ.

مەسىلەن، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدا، شۇي باۋچەينىڭ پورتىرىتى قاتلاملارغا بۆلۈپ، تەدرىجىي تەسۋىرلەش ئۇسۇلى ئارقىلىق سۈرەتلەپ بېرىلگەن.

پورترېت تەسۋىرىدىن يەنە نەپىس، تەپسىلىي تەسۋىر ۋە ئاددىي ئىخچام تەسۋىرلەش ئارقىلىق سۈرەتلەپ بېرىش ئۇسۇلى، پېرسوناژلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان سورۇندىكى ئوخشاش ئالاھىدىلىكىنى تەكرار تەسۋىرلەپ، خاراكتېرنى گەۋدىلەندۈرۈش ۋە ئوخشىمىغان سورۇندىكى، ئوخشىمىغان ئالاھىدىلىكلىرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق خاراكتېردىكى مۇرەككەپلىك ۋە كۆپ تەرەپلىمىلىكنى ئېچىپ بېرىش ئۇسۇلى، ھەمدە سىلىشتۇرۇپ تەسۋىرلەش، يەنى ئەينى بىر پېرسوناژنىڭ ئوخشاش بولمىغان شارائىتتىكى پورترېتىنى سىلىشتۇرۇش ۋە ئوخشىمىغان پېرسوناژلارنىڭ ئەينى شارائىتتىكى پورترېتىنى سىلىشتۇرۇپ تەسۋىرلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىش ئۇسۇلى قاتارلىقلار بار.

پورترېت تەسۋىرىدە يەنە جىمجىتھالەتتىكى پورترېت تەسۋىر ۋە ھەرىكەتلىك ھالەتتىكى پورترېت تەسۋىر دېگەن ئىككى خىل تەسۋىر شەكلىمۇ بار. جىمجىت ھالەتتىكى پورترېت تەسۋىرىدە پېرسوناژلارنىڭ ھەرىكەتسىز تۇرغاندىكى تاشقى قىياپىتى سۈرەتلەپ بېرىلىدۇ. مەسىلەن، «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» رومانىدىكى پىچورىننىڭ ئورۇن پورتىرتى جىمجىت ھالەتتىكى پورترېت تەسۋىرىدۇر. روشەنكى، ئەدەبىي ئەسەرلىرىدىكى پېرسوناژلارمۇ رېئال تۇرمۇشتىكى ئادەملەرگە ئوخشاش تىنىمسىز ھەرىكەتتە بولىدۇ. مانا بۇ، يازغۇچىلارنىڭ پېرسوناژلارنىڭ پورترېتىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ھەرىكەت ئىچىدە سۈرەتلەپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. مۇشۇنداق ھەرىكەت ئۇستىدىكى ياكى ھەرىكەت بىلەن بىرلەشتۈرۈپ سۈرەتلەنگەن پورترېت ــ ھەرىكەتلىك پورترېت دەپ ئاتىلىدۇ. ھەرىكەتلىك ھالەتتىكى پورترېت تەسۋىرى دېگىنىمىز

پېرسوناژلارنىڭ ھەربىرىدە ئۇستىدىكى قىياپەتلىرىنى، تىل، ھەرىكەت پوسخىنى ھالەتلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىشنى كۆرسىتىدۇ.

پورترېت تەسۋىرىدە پېرسوناژلارنىڭ قىياپىتى بىلەن خاراكتېرىنىڭ بىر دەك بولۇشىنى تەلەپ قىلىشقا بولمايدۇ. چۈنكى ئوبيېكتىپ دۇنيا ئىنتايىن مۇرەككەپ، رېئال تۇرمۇشتا كۆرۈنۈشى چىرايلىق، لېكىن ئىچى زەھەر بىلەن تولۇپ كەتكەنلەرمۇ، كۆرۈنۈشى سەت، لېكىن قەلبى گۈزەل ياخشى پەزىلەتلىك كىشىلەرمۇ مەۋجۇت. مەسىلەن، «پارىژدىكى ئىلاھىي چېركاۋى» رومانىدىكى كاشىمىدۇنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى شۇنچە كۆرۈمسىز بولسىمۇ ئۇنىڭ قەلبى گۈزەل بولغاچقا، ئۇنىڭ ئوبرازى كىشىلەرنىڭ كۆچلۈك ھېسداشلىقىنى قوزغايدۇ.

گەرچە پورترېت تەسۋىرىنى يۇقىرىقىدەك بىرقانچە تۈرگە بۆلۈپ تەھلىل قىلىشقا بولسىمۇ، لېكىن، ئەدەبىي ئىجادىيەتتە يۇقىرىقى ئۈسۇل ۋە شەكىللەرنى مەزمۇنىنىڭ ۋە پېرسوناژلار خاراكتېرىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن ئومۇملاشتۇرۇپ قوللىنىشقىمۇ بولىدۇ.

پورترېت تەسۋىرىنى يېزىشتا، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىشكە زۆرۈر بولغانلىرىنى ئەستايىدىل، تولۇق يېزىش، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىشكە مۇناسىۋەتلىك بولمىغان ياكى ئونچە مۇناسىۋەتلىك بولمىغانلىرىنى يازماسلىق ياكى قىسقارتىپ يېزىش لازىم.

بىز ئەدەبىي پورترېت تەسۋىرىنىڭ تۈرلىرى ۋە مەشھۇر يازغۇچىلارنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىدە پورترېت تەسۋىرىنى قانداق يازغانلىقىغا دائىر ئۇلگىلەر بىلەن تونۇشۇپ چىقىمىز.

چىراي تەسۋىرى

چىراي — كىشىلەرنىڭ رەڭگى - روھىنىڭ گەۋدىلىك ئىپادىلىنىش شەكلى بۇلۇپ، كىشىلەرنىڭ ئومۇمىي ھالىتى (ئىرقى، جىنسى، مىللىتى، ياش - قورامى)، روھىي كەيپىياتى (خۇشال ياكى غەمكىن ھالىتى)، مىجەز خاراكتېرى (ھەۋەسكار ياكى بىپەرۋالىقى)، تۇرمۇش كەچۈرمىشلىرى (كىپەللىك ئالامەتلىرى ياكى چىرايىدىكى ئالامەتلەر)... قاتارلىقلارنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان، ھەمدە باشقىلاردا بىرقەدەر ئېنىق تەسىرات - تۇيغۇ پەيدا قىلالايدىغان؛ كىشىلەر رەڭگى-روھىنىڭ فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى بىلەن ئىجتىمائىي كەيپىياتلىرىنىڭ بىرلىكىدىن تەشكىل تاپقان ئالاھىدە كۆرۈنۈشتىن ئىبارەت.

چىرايىنىڭ كىشىلەر رەڭگى - روھىنىڭ فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى بىلەن ئىجتىمائىي كەيپىياتلىرىنىڭ ئورگانىك بىرلىكىدىن تەشكىل تاپقانلىقى — كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇش جەريانىدا شەكىللەنگەن مىجەز - خاراكتېرى، روھىي - كەيپىياتلىرى، بەزى پوسخىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ۋە تۇرمۇش كەچۈرمىشلىرىنىڭ ئىز - بەلگىلىرى، رەڭگى - روھىنىڭ تۈزۈلۈشىدە بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئېتىدىغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. يەنى كىشىلەرنىڭ رەڭگى - روھىدا ئەكس ئېتىدىغان تەمكىنلىك، تارتىنچاقلىق، سۈلغۇنلۇق، غەمكىنلىك، بىپەرۋالىق، توكلۇق، ھاكاۋۇرلۇق، مۇغەمبەرلىك تۇرلۇك بىزارلىق ھادىسىلىرى، كىپەللىك ئالامەتلىرى قاتارلىقلار — ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ كىشىلەرنىڭ رەڭگى-روھىدا قالدۇرغان ئىز - بەلگىلىرىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، بۇلار

گىشلەرنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى، روھىي ھالىتىنى ئىپادىلەشتە مۇھىم رول‌ئارنى ئويناپدۇ.

چىراي تەسۋىرىدە پېرسوناژلار رەڭگى - روھىنىڭ فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى بىلەن ئىنتىمائىي كەيپىياتى ۋە تۇرمۇش كەچۈرمىشلىرىنىڭ ئىز - بەلگىلىرىنى ئورگانىك بىرلەشتۈرۈپ سۈرەتلەشكە توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭدا پېرسوناژلار رەڭگى - روھىنىڭ فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى — پېرسوناژلارنى مەۋھۇملۇقتىن مەۋجۇتلۇققا، ئابستراكتلىقتىن كونكرېتلىققا ئىگە قىلىدۇ؛ ئەدەبىي پېرسوناژلارنىڭ كەچۈرمىشلىرىگە باغلىنىشلىق بولغان ئىز - بەلگىلەر بولسا — پېرسوناژلارنى جانسىزلىقتىن جانلىقلىققا ئىگە قىلىدىغان ئامىللار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇيۇك مۇتەپەككۇر دىدېرو چىراي تەسۋىرى ئۈستىدە توختالغاندا، ناۋادا بىر ساھىب جامالنى سۈرەتلەشكە توغرا كەلسە، ئۇنى ھۆسنى - جامالىدا تەڭدىشى يوق قىلىپ سۈرەتلىمەسلىك كېرەك دەپ قارىغان. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «... رەسسام ماڭا ئۇنى ماڭلىيىدا كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان كىچىككىنە يارا ئىزى، ئېڭىكىدە كىچىككىنە تارتۇقى، ئاسىتىنقى ئېڭىكىدە بىلىنەر - بىلىنمەس ياپىسى بار قىلىپ سېزىپ بېرىشى كېرەك. مۇشۇنداق قىلغاندا، بۇ سۈرەت بىر خىل غايىدىن بىرىدىلا ئادەم سۈرىتىگە ئايلىنىدۇ. ئەگەر كۆزنىڭ قۇيرۇقىدا ياكى قاشىسرىنىڭ سىڭا تەرىپىدە كىچىككىنە چېچەك ئىزى بولسا، بۇ ئايالنىڭ قىياپىتى مۇھەببەت ئىلاھى ۋېنا سىنىڭ قىياپىتىگە ئەمەس، بەلكى قوشنىلىرىم ئىچىدىكى قىزلارنىڭ بىرەرسىنىڭ سۈرىتىگە ئوخشىغان بولىدۇ».

چىراي تەسۋىرى — پېرسوناژلار رەڭگى - روھىنىڭ كونكرېت، جانلىق سۈرەتلىنىشى بولغاچقا، پېرسوناژلارنىڭ كونكرېت، جانلىق سۈرەتلەنگەن چىراي - قىياپىتى ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ خاراكتېرى، ئىچكى دۇنياسى، ئىدىيىسى قاتارلىقلارنى بەلگىلىك

دەرىجىدە ئېچىپ بەرگىلى ۋە ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ. گەرچە چىراي بىلەن خاراكتېر ۋە ئىچكى دۇنيا تۈپتىن ئوخشاش بولمىغان نەرسىلەر بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەرنىڭ ۋەقە - ھادىسىلەرگە تۇتقان پوزىتسىيىسى، كەيپىياتى چىرايىدا بەلگىلىك دەرىجىدە ئىپادىلىنىدۇ ۋە ئەكس ئېتىدۇ. مەسىلەن، كىشىلەرنىڭ چىرايىدا ئەكس ئېتىدىغان قاپاق تۈرۈش، رەڭگى ئۆزگىرىش، ئېغىر تىنىش، غەزەپلىك تىكىلىش، چېكە - گۈرەن تومۇرلىرى كۆپۈش، ئالپۇكلىرى تىترەش، لېۋىنى چىشلەش قاتارلىقلار كىشىلەرنىڭ ۋەقە - ھادىسىلەرگە تۇتقان پوزىتسىيىسى ۋە ئىنكاسىنىڭ كونكرېت ئىپادىلىرى بولۇپ، بۇلار خاراكتېر ۋە ئىچكى دۇنيانىڭ بەلگىلىك دەرىجىدە ئاشكارىلىنىشىدىن ئىبارەت. بۇ خىل ئىنكاسلارنى چىراي ئىپادىلىرى بىلەن ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈرۈپ سۈرەتلىگەندە، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى ۋە ئىچكى دۇنياسىنى بەلگىلىك دەرىجىدە گەۋدىلەندۈرگىلى ۋە ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ.

چىراي تەسۋىرىدە چىرايىنىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىكى ئورنى ۋە رولىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ. چۈنكى، چىراي ئىپادىلىرى — كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنىڭ، زىددىيەت-توقۇنۇشلىرىنىڭ، ئاجايىپ تۈرمۇش سەرگۈزەشتلىرىنىڭ نەتىجىسى بولىدۇ ياكى شۇلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. روشەنكى، كىشىلەر ھامان باشقىلارنىڭ چىرايىغا بەلگىلىك دەرىجىدە ھەۋەس قىلىدۇ، قىزىقىدۇ، ئىنتىلىدۇ، ئاشىق - بىقارار بولىدۇ؛ ھەسەت قىلىدۇ، ئۆچمەنلىك، ھەتتا دۇشمەنلىك قىلىدۇ. مانا بۇلار چىرايىنىڭ بەلگىلىك زىددىيەت - توقۇنۇشلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. كىشىلەر بۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ چىرايىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق، ئەسەر ۋەقەلىكىنى تېخىمۇ كەڭ دائىرىدە راۋاجلاندۇرغىلى ۋە بېيىتقىلى بولىدۇ. شۇنداقلا،

ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ئومۇمىي كەيپىياتى، قىياپىتى ۋە ماھىيىتىنى تېخىمۇ ئېنىق ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، تۈركىيە يازغۇچىسى رىشات نۇرى گونتېكىننىڭ «چالىنقۇشى» رومانىدىكى قەھرىمانلىرىنىڭ ئۆيدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىنكى سەرگۈزەشتىلىرى قەھرىمانلىرىنىڭ گۈزەل ھۆسنى - جامالىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئۇنىڭ گۈزەل رۇخسارى كىشىلەرنىڭ تۇرلۇك ئىنكاس ۋە ئىنتىلىشلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان بولغاچقا، ئۇ پاك ۋىجدانى ۋە ئىپپەتنومۇسىنى قوغداش ئۈچۈن، يۈرتىمۇ - يۇرت كېزىپ يۈرۈشكە ۋە ئاجايىپ ۋەقەلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈشكە مەجبۇر بولىدۇ. گەرچە، رومانىدا قەھرىمانلىرىنىڭ رۇخسارى كونكرېت سۈرەتلەنمىگەن بولسىمۇ، چىرايلى تۈپەيلى كېلىپ چىققان ۋەقەلەرنى سۈرەتلەش ئارقىلىق چەمئىيەتنىڭ قىياپىتىنى، كەيپىياتىنى ۋە ماھىيىتىنى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن. بۇنىڭدىن باشقا، ھىندىستان يازغۇچىسى كىرشان چاندىرنىڭ «بىر قىزغا مىڭ كۆز» پوۋېستىدىكى رازىنىڭ پاجىئەلىك كەچۈرمىشلىرىمۇ — چىرانىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىكى ئورنىنى، شۇنداقلا چىراي تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسونا ژلارنىڭ ھايات كەچۈرمىشلىرىنى سۈرەتلەشنىڭ ئەھمىيىتىنى چوڭقۇر چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ.

پېرسونا ژلارنىڭ چىرايىنى قانداق سۈرەتلەش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش — يازغۇچىنىڭ ئىدىيىسى ۋە مۇددىئاسىنىڭ بەلگىلىك دەرىجىدە ئاشكارىلىنىشىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئۇ ئەسەر ۋەقەلىكى ۋە پېرسونا ژلار مۇناسىۋىتىنى گەۋدىلەندۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇشنىڭ بىر خىل ۋاستىسى. پېرسونا ژلارنىڭ چىرايىنى قانداق سۈرەتلەش — يازغۇچىنىڭ ئەسەر ۋەقەلىكى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرمەكچى بولغان ئىدىيىسى ۋە مۇددىئاسىنىڭ تەلىپى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. شۇڭلاشقا، پېرسونا ژلارنىڭ چىرايىنى سۈرەتلىگەندە، چىرايىنى ئىمكان قەدەر ئەسەر ئىدىيىسىنى ئېچىپ

بېرىشكە ۋە ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ماسلاشتۇرۇش لازىم. بۇ ھەرگىزمۇ ئىجابىي پېرسونا ژلارنى تەگدىشسىز گۈزەل، سەلبىي پېرسونا ژلارنى بەت - بەشىرە، سەت قىلىپ سۈرەتلەش كېرەك، دېگەنلىك ئەمەس، چىراي بىلەن ئىچكى دۇنيا، خاراكتېر — ئوخشاش بولمىغان باشقا - باشقا نەرسىلەر بولسىمۇ، لېكىن گۈزەل چىرايدا گۈزەل قەلب بولۇشىمۇ مۇمكىن؛ گۈزەل بولمىغان چىرايدا گۈزەل قەلب بولۇشىمۇ مۇمكىن. شۇنداق بولغاچقا، پېرسونا ژلارنىڭ چىرايىنى سۈرەتلەشتە — ئەسەردە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ئومۇمىي ھالىتى، ئىجتىمائىي كەيپىياتى ۋە تۈپ ماھىيىتىنى چىقىش قىلىش لازىم. بۇنداق بولمىغاندا، پېرسونا ژلارنىڭ چىرايى ئارقىلىق ئەسەر ئىدىيىسىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئېچىپ بەرگىلى، ۋەقەلىك تەرەققىياتىنى ئوڭۇشلۇق راۋاجلاندۇرغىلى ۋە ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئېچىپ بەرگىلى بولمايدۇ.

فرانسىيە يازغۇچىسى ۋىكتور گىيوگونىڭ داڭلىق رومانى — «پارىژدىكى ئىلاھىيە چېركاۋى» دىكى كاشىمىدونىڭ چىرايى نېمە ئۈچۈن ئاشۇنداق بەت - بەشىرە، سەت يارىتىلغان؟ بۇ ھەرگىزمۇ ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا كاشىمىدوغا ئوخشاش بەت-بەشىرە، سەت، يىرگىنىشلىك كىشىلەرنىڭ بولغانلىقىدىنلا ئەمەس، بەلكى ئۇزۇنى مەدەنىيەتلىك، دىيانەتلىك، ئەخلاقلىق قىلىپ پەردازلىغۇچىلار بۇرژۇئازىيە سىنىپىنىڭ چېرىك ماھىيىتىنى ۋە ھەقىقىي قىياپىتىنى تېخىمۇ ئېنىق ۋە جانلىق ئېچىپ بېرىش ئۈچۈن يازغۇچى كاشىمودونى سەت، بەت - بەشىرە قىلىپ يارىتىپ، روشەن سىلىشتۇرما ئارقىلىق گۈزەللىك تونىغا ئورنىغان بۇرژۇئازىيە سىنىپىنىڭ رەزىل قىياپىتىنى ۋە ماھىيىتىنى روشەن ئېچىپ بەرگەن.

چرايدا يەنە كىشىلەر ياشاۋاتقان تەبىئىي مۇھىتنىڭ تەسىرى بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتكەن بولىدۇ. يەنى، شەھەر - بازارلاردا ياشىغۇچىلار بىلەن يېزا - قىشلاقلاردا ياشىغۇچىلارنىڭ چرايى ئوخشاش بولمايدۇ. چراي تەسۋىرلىنىدە كىشىلەر ياشاۋاتقان تەبىئىي مۇھىتنىڭ پېرسوناژلار چىرايىدىكى تەسىرىنى قوشۇپ سۈرەتلەشكە تىرىشىلىدۇ، ھەم بۇ خىل سۈرەتلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ياشاش شارائىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئېنىق، ئىخچام ۋە جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، لۇشۈننىڭ «يۇرتۇم» ھېكايىسىدا ياشانغان روئېتۇنىڭ دېڭىز شامىلىنىڭ تەسىرى بىلەن يېرىلغان يۈزلىرى ۋە ياشاڭغۇراپ تۇرغان كۆزلىرىنىڭ تەسۋىرى ئارقىلىق بىر تەرەپتىن ئۆسمۈر روئېتۇ بىلەن ياشانغان روئېتۇنىڭ چرايىنى روشەن سېلىشتۇرغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، دېڭىز بويىدا ياشىغۇچى ئەمگەكچىلەرنىڭ جاپالىق ياشاش شارائىتىنى جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن.

پېرسوناژلارنىڭ چرايىنى سۈرەتلەشتە ئىمكان قەدەر ئەسەر ۋەقەلىكىنى بايان قىلىش بىلەن پېرسوناژلارنىڭ ھەرىكىتى، تۇرلۇك كەيپىياتلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ سۈرەتلەش لازىم. بۇنداق سۈرەتلىگەندە ئاز سۆزلەپ، كۆپ كۆرسىتىش ئارقىلىق تېخىمۇ يۇقىرى بەدىئىي ئۈنۈمگە ئېرىشكىلى بولىدۇ.

ئۇلگىلەر

ساۋېينىڭ بۇرنى پاناق، بۇرۇن تۆشۈكى يوغان ھەم چوڭقۇر بولۇپ، بۇرۇتى بۇرنىنىڭ ئىككى يېنىدىن ئۆسكەن، شۇڭا ئورمانلاردا ۋە غارلاردا ياشايدىغان بۇ ئادەمنى دەسلەپ كۆرگەن كىشىنىڭ كەيپى قاچاتتى. ئۇ ئادەتتە كۈلمەيتتى. كۈلسە

ئۇنىڭ چرايى قورقۇنچلۇق تۇس ئالاتتى. ئۇ كۈلگەندە چىشلىرى بىلەن چىش مىلىكلىرى كۆرۈنەتتى. بۇرنىنىڭ ئەتراپىدا ياۋايى ھايۋاننىڭ ئاغزىغا ئوخشايدىغان بىر خىل قورۇق پەيدا بولاتتى-دە، ئىنتايىن غەلىتە تۇس ئالاتتى. ئەستايىدىل تۇرغان ۋاقتىتىكى ساۋېي ئۇۋچى ئىتقا، كۈلگەن چاغدىكى ساۋېي بولسا يولۋاسقا ئوخشايتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇنىڭ باش سۆڭىكى كىچىك، چىش مىلىكى يوغان ئىدى. چاچلىرى چېكىسىگە، قاپاقلىرى كۆزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئوتتۇرىدىكى مۇقىم قورۇق ئىزى غەزەپلىك يۆلتۈزغا ئوخشايتتى. كىشىگە تىكىلىپ قارىشىلىرى، ئاغزىنى چىڭ يۇمۇپ تۇرۇشى كىشىنىڭ قورقۇنۇسىنى كەلتۈرەتتى. يەنى ئۇنىڭدا ۋەھشىي يىرتقۇچلارغا خاس بىر خىل مىجەز بار ئىدى.

(گىيوگو: «پاجىئەلىك دۇنيا» خەنزۇچە نەشرى، 212 - بەت)

پودپوروچىك ئولتۇرغان كارىۋىتىدىن تۇرۇپ، كەك، ئاق ئالقىنىنى ياكوۋ لوكىچقا سۇندى. چرايىغا قارىغاندا ئۇنىڭ يېشى ئوتتۇزلاردا بولۇپ، ئۆزى سېرىق ۋە جۇدەك ئىدى. ئارقىسىغا قايرىپ تارالغان بۈدۇر قارا چېچى قارا سەتىن كۆكلىكىنىڭ ئۈرە ياقىسىغا يېتە - يەتمەس بولۇپ تۇراتتى. كۆلۈمسىرەپ تۇرغان توغرا كالپۇكىنىڭ ئۈستىدىكى شالاڭ بۇرۇتى بۇرۇلۇپ تۇراتتى. سول كۆزى تامامەن قىسقلىق، بەلكىم كۆنۈتۈزنىيىدىن شۇنداق بولغان بولۇشى كېرەك. شۇ كۆزنىڭ ئاستىدىكى قاپىقى كۆزلۈكى پۈرلىشىپ سۇلغان يوپۇرماقتەك، قورۇلۇپ قەۋەت - قەۋەت بولۇپ قاپتۇ. لېكىن قىسقلىق كۆزى ئىلگىرىكى پودپوروچىك لەتىسكىينىڭ ئويناقلاپ، كۈلۈمسىرەپ تۇرغان چرايىنى بۇزمايدۇ، بەلكى، ئەكسىچە ئۇنى تېخىمۇ ئېنىقراق روشەنلەشتۈرگەندەك ئىدى. ئۇنىڭ قارا كۆزى مانا - مانا ھازىرلا قىسىلىدىغاندەك، كۆزنىڭ ئاستىدىكى كىرپىكلىرى يېيىـ

لىپ، نۇرلۇق پارقىراشلىرى قورۇقلىرى بىلەن يۇقىرىغا قاراپ تارتىلىپ ۋە خۇش خۇي پودپوروچىك بالىلارچە قاقاقلاپ كۈلۈۋېتىدىغاندەك قىلىپ تۇراتتى. كىيىملىرىنىڭ كەڭ بولۇشى ئاددىي بىر نەرسىدەك كۆرۈنەتتى ۋە ئۇلار ئىگىسىنىڭ چاپسان ھەرىكەتلىنىشىگە ھېچ توسالغۇلۇق قىلمايتتى ھەم ئۇنىڭ كېلىشكەن بەدەن قۇرۇلۇشىنىمۇ يوشۇرالمايتتى.

(شولوخوۋ: «ئېچىلغان تىنچلىق» 293 -، 294 - بەتلەر)

سېرىقتا مايىل بىر رەڭ بار. لېكىن بۇ رەڭنى كېسىپلا سېرىق دېگىلى بولمايدۇ. چۈنكى بىز ئاغرىق ئادەمنىڭ رەڭگىنى سېرىق دەيمىز، سارغۇچ، زەپ رەڭلەرمۇ بۇنىڭغا قوپال كېلىدۇ، تەبىرسىمز قوپال چۈشىسە، بۇ گۈزەل قىز، ئاچ رەنگۈلنىڭ رەڭگىدە ياكى ئاق ـ سېرىق رەڭدە يارىتىلغان ئىدى. بەدەنىدە ئۆسكەن تۈكلەرگىمۇ ھېلىقى رەڭنىڭ تەسىرى بولىدۇ. رەنانىڭ چېچى گۈڭگۈت ـ قارا، يەنى كۈن چۈشمەيدىغان جايلاردا قارا كۆرۈنسىمۇ، ئاپتاپتا بىرئاز سارغۇچ بولۇپ كۆرۈنەتتى. شۇنىڭغا ئوخشاش رەنانىڭ كۆزىدىمۇ بۇنىڭ ئەسىرى كۆرۈنىدۇ. دۇگلەكرەك كەلگەن جادۇ كۆزى كىشىگە تىكىلىپ قارىغاندا، قارىلىقتىن باشقا يەنە بىر تۈرلۈك قىزغۇچ نۇر چاچاتتى. كىرپىكلىرىنىڭ تۈۋىدە نەپس بىر سۈرمە دائىرىسى بار ئىدى. قېشى تۈتاشتەك كۆرۈنسىمۇ توغرىسىغا ياتقان ئىككى قىلىچ ئارىسىنى نەپس بىر قويۇلۇپ كۆتۈرۈلۈش ئاجرىتىپ تۇراتتى. بۇرنى ھېچبىر تەنقىدچىگە بېرىشمەيدىغان دەرىجىدە چىرايلىق بولۇپ، دائىم ئىزا تارتىش تەبەسسۇمىگە تەييارلا تۇرغان نەپس كالپۇكلىرىنىڭ يۇقىرىقى قىسمىدا سېزىلە ـ سېزىلمەس تۈكلەر كۆكەرگەن ئىدى. يۈزى سوزۇقمۇ ئەمەس، لېكىن توقاچتەك دەپمۇ بولمايدۇ؛ كىشىگە كۈلۈپ قارىغاندا قىزىل ئالما تەكلىرىدە ئىككى تال ئۇست پەش رەۋىشلىك شەكىل

ھاسىل بولۇپ، گويا بىزگە ھەقىقىي رەنا گۈلى ئېچىلغان قىياپەتتە كۆرۈنەتتى. چاچلىرى ناھايىتى قويۇق، سانا قىسىز چاچ ئۆرۈملىرى ئۇنىڭ كەينىنى پۈتۈنلەي قاپلىۋالاتتى، قەددى ئۇزۇنلۇق بىلەن قىسقىلىقنىڭ ئوتتۇرىسى، ئوماق بارماقلىرىنىڭ چىمەلتىكىدە خېنە گۈللىرى ...

(ئابدۇللا قادىرى: «مېھراپتىن چايان» 24 -، 25 - بەتلەر)

ئۇنىڭدا مۇنداق بىر خىسلەت بار ئىدىكى، يورۇقلۇق چۈشسە، ئۇنىڭ چىرايى ئاجايىپ مۆكلىنىپ كېتەتتى. قۇياش نۇرلىرىغا چۆمگەن يىراق ئۇپۇق ئېتەكلىرى بىزنى مەپتۇن قىلغىنىدەك، بۇ ئايالنىڭ ئوماق، شېشىدەك سۈزۈك يۈزىنى گويا ئالتۇن سۈيىگە چىلاپ سۇغۇرۇۋالغاندەك كۆرىستىدىغان ئۇششاق سېرىق تۈكلەر ئۇنىڭ كېلىشكەن چىرايىغا يەنىمۇ ھۆسن قوشۇپ كىشىنى ئۆزىگە تارتاتتى. كۈندۈزكى يورۇقلۇق ماڭا بۇ ئايال بىلەن قوشۇلۇپ كەتكىنىگە خۇشال بولۇپ ئۇنى ئەركىلىتىۋاتقاندەك، شۇ سەۋەبتىن فېئودورانىڭ ۋۇجۇددىن كۈندۈزكى يورۇقتىن نەچچە ھەسسە كۆچلۈك نۇر تارقىلىپ ھەممە نەمىگە باشقىچە تۈس بېرىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئارقىدىن بۇ ئەزىز چېھرىگە چۈشكەن شولا جۇلالىنىپ ئۇنى تۈرلۈك رەڭگە كىرگۈزەتتى. كۆپىنچە ھاللاردا فېئودورانىڭ مەرمەردەك سىيلىق پېشانىسىدە قانداقتۇر بىر مەنە ئىپادىلىنەتتى. كۆزلىرى پارلاپ، كىرپىكلىرى پىلدىرلاپ، ئۆڭكىلىرىگە مۇلايىم تەبەسسۇم يۈگۈرەيتتى، ھېقىقەتەن قىپقىزىل لەۋلىرى بەزىدە ھىمىرىلسە، بەزىدە يېپىلاتتى. چاچلىرىدىكى ئالىلىقانداق بىر نۇر ئۇنىڭ ئاپئاق چېكىلىرىگە سايە تاشلاپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چىرايىدىكى ھەربىر نۇقتا مەنىلىك ئىدى.

(بالزاك: «ساغرا تېرە» 182 -، 183 - بەتلەر)

تۇردىنىڭ سوزۇنچاق يۈزى تارتىشىپ كەتتى. تۇردى

ياش بولۇشىغا قارىماستىن يۇزلىرىگە قوروق چۈشۈپ كەتكەن ئىدى. ئاغزى يوغان، كالپۇكلىرى نېپىز ئىدى. ئۇنىڭ يانىقىنىڭ ئۇستىدىن چاچلىرىنىڭ ئېچىگىچە ئۇزۇن بىر تاتۇقى بار ئىدى. ئىڭىكى ئۇچلۇق ئىدى. ئەمما ناھايىتى كۆچلۈك كۆرۈنەتتى. دائىم كۆلۈپ تۇراتتى. ھەربىر كۆلكىسىدە بىر خىل ئەلەم بىلىنىپ تۇراتتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 1-قىسىم، 167-، 168-بەتلەر)

قىياپەت تەسۋىرى

قىياپەت تەسۋىرى — پېرسوناژلارنىڭ پۈتكۈل بەدەن قۇرۇلۇشىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇپ سۈرەتلىنىشىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ — چىراي تەسۋىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغاندىن تاشقىرى، پېرسوناژلارنىڭ بەدەن قۇرۇلۇشىدىكى تۈرلۈك ئالاھىدىلىكلەرنى سۈرەتلەشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قىياپەت تەسۋىرىدە پېرسوناژلارنىڭ بەدەن تۈزۈلۈشىدىكى تۈرلۈك ئالاھىدىلىكلەرنى گەۋدىلەندۈرۈش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇش جەريانىدا شەكىللەنگەن مىجەز — خاراكتېرى، روھىي ھالىتى ۋە كەيپىياتىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئېچىپ بەرگىلى، شۇنداقلا بەدەن قۇرۇلۇشىدىكى تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي كەمتۈكلۈك ۋە ئارتۇقچىلىقلارنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ھاياتلىق قارىشى، غەيرەت — جاسارىتى قاتارلىقلارنى بىرقەدەر ئىنىق گەۋدىلەندۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئىچكى دۇنياسى ۋە ئارزۇ — ئارمانلىرىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئىپادىلەپ بەرگىلى بولىدۇ.

روشەنكى، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا كىشىلەرنىڭ بەدەن قۇرۇلۇشى ۋە تەن جەھەتتىكى يېتىلىشى ئوخشاش بولمايدۇ، بۇ ھال

كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى تۈرلۈك پائالىيەتلىرىگە ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ بەدەن قۇرۇلۇشىدىكى ئەنە شۇنداق ئەھۋاللارنى ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئومۇملاشتۇرۇپ ۋە كونكرېتلاشتۇرۇپ ئەكس ئەتتۈرگەنىدە، پېرسوناژلارنىڭ قىياپىتى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرىنى ۋە تۇرمۇش كەچۈرمىشلىرىنى بەلگىلىك دەرىجىدە گەۋدىلەندۈرگىلى، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى تېخىمۇ ئېنىق، كونكرېت ۋە ئەتراپلىق ئەكس ئەتتۈرگىلى، شۇ جەمئىيەت ۋە شۇ دەۋرنىڭ بەلگىلىك ئالاھىدىلىكى، ئومۇمىي ھالىتى ۋە ماھىيىتىنى تېخىمۇ روشەن ۋە جانلىق ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، گوركىنىڭ «ئانا» رومانىدىكى ئانا — نىلوۋناۋىلاسوۋانىڭ قىياپەت تەسۋىرىدىن (ئاخىرىدىكى ئۇلگىلەرگە قارالسۇن) بۇ نۇقتىنى ئېنىق كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

قىياپەت تەسۋىرى — پېرسوناژلارنىڭ چىراي شەكلى بىلەن بەدەن قۇرۇلۇشىنىڭ تەبىئىي ھالدا بىرلەشتۈرۈلگەن ئومۇمىي كۆرۈنۈشى بولغاچقا، ئۇ ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ مىجەز — خۇلقى، خاراكتېرى قاتارلىقلارنى بىرقەدەر جانلىق، ئېنىق ۋە كونكرېت سۈرەتلەپ بەرگىلى ۋە گەۋدىلەندۈرگىلى، شۇنداقلا كىتابخانلارنىڭ ئۆچەمەس تەسىرات پەيدا قىلغىلى بولىدۇ. لېكىن قىياپەت تەسۋىرى — پېرسوناژنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنىڭ تەپسىلىي ۋە ئىنچىكە سۈرەتلىنىشى دېگەنلىك ئەمەس. بەلكى ئۇ پېرسوناژلارنىڭ مىجەز — خۇلقى، خاراكتېرى، تۇرمۇش ئادىتى، كەچۈرمىشلىرىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدىغان تەرەپلەرنى بىرقەدەر ئېنىق ۋە كونكرېت سۈرەتلەشنى ئاساس قىلىدۇ. قىياپەت تەسۋىرىدە پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى ۋە تۇرمۇش كەچۈرمىشلىرىنى بەلگىلىك

دەرىجىدە ئېچىپ بېرەلەيدىغان قىسىملارنى مۇۋاپىق تاللاپ سۈرەتلەش ۋە گەۋدىلەندۈرۈش — پېرسوناژلارنىڭ قىياپىتىنى تولۇق نامايان قىلغاندىن تاشقىرى يەنە پېرسوژلارنىڭ كېيىنكى پائالىيەتلىرى ۋە بۇ پائالىيەتلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك دەرىجىدە يول ئېچىش ئىمكانىيىتىنى يارىتىدۇ. شۇڭلاشقا قىياپەت تەسۋىرىدە پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى، تۇرمۇش كەچۈرمىشلىرى قاتارلىقلارنى بەلگىلىك دەرىجىدە گەۋدىلەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان جايلارنى مۇۋاپىق تاللاپ سۈرەتلەش كېرەك. قارا — قويۇق ھەممە تەرەپلىرىنى سۈرەتلەشتىن ساقلىنىش لازىم. بۇنداق بولمىغاندا، ناتۇرالىزملىق ئىجادىيەت يولىغا كىرىپ قېلىش خەۋپى كېلىپ چىقىدۇ.

ئۈلگىلەر

ئانا ئېگىز بويلۇق، بىرئاز مۇكچەيگەن ئايال ئىدى. ئۇ تولا ئەمگەك قىلىپ ئېزىلگەن ۋە ئېرىدىن يېگەن تاياقنىڭ تەسىرىدىن زەخىملەنگەن تېنىنىڭ بىر نېمىگە تېگىپ كېتىشىدىن قورققاندەك، ھەمىشە يېنىچە مېڭىپ، ئۈن — تىۋىشسىز ھەرىكەت قىلاتتى. ئۇنىڭ قورۇق كىرگەن، كەڭ دۈگىلەك يۈزىدە، مۇسلوبودكىدىكى خوتۇن — قىزلارنىڭ كۆپچىلىكىدە بولغان ئەنسىزلىك، ئالاقىزادىلىك سېزىلىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ قارامتۇل كەلگەن كۆزلىرى ھەرقاچان پالىلداپ يېنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئوڭ قېشىنىڭ ئۈستىدە بىر چوڭقۇر تارتۇقى بولۇپ، قېشىنى بىرئاز يۇقىرىغا كۆتۈرۈپ تۇراتتى، شۇڭلاشقا ئۇنىڭ ئوڭ قۇلىقى سول قۇلىقىغا قارىغاندا ئېگىزرەك كۆرۈنەتتى، ئۇ نەرسە ئۇنىڭ چىرايىدا دائىم بىر نېمىدىن چۆچۈپ تۇرغان ئادەمنىڭ قىياپىتىنى بىلدۈرەتتى. قېلىن، قارا چاچلىرىنىڭ ئارىسىدا

يۆگىشىپ، ئاق چاچلار پالىلداپ تۇراتتى. ئۇ مۇلايىم، غەمكىن ۋە ئىتائەتلىك ئايال ئىدى.

(گوركى: «ئانا» 15 -، 16 - بەتلەر)

ئۇ (گراندې) بويى ئۈچ گەزدىن ئوشۇقراق كېلىدىغان، بەستلىك، تولۇق ئادەم ئىدى؛ پاقالچاقلىرىنىڭ ئايلانمىسى ئون ئىككى ديۇيم كېلەتتى؛ پۇت — قوللىرى بوغۇم — بوغۇم، يەلكىلىرى كەڭ ئىدى؛ يۈزى يۇمىلاق، قوپال ۋە چوقۇر ئىدى؛ ئىڭىكى تۈز، كالپۇكلىرىنىڭ ھېچقانداق ئەگمىسى يوق، چىشلىرى ناھايىتى ئاق ئىدى. يىلاننىڭكىدەك سۈرلۈك كۆزلىرى خۇددى ئادەم يەيدىغاندەك پارقىرايتتى. چوڭقۇر قورۇق چۈشكەن پېشانىسىنىڭ بەزىبىر تۈرتۈپ چىققان جايلىرى پەقەت ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس بىرخىل كۆرۈنۈشنى شەكىللەندۈرگەن ئىدى. سېرىق چاچلىرىغا ئاق سانچىلغان بولۇپ، گراندې ئەپەندىنى مەسخىرە قىلىشنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلمەيدىغان ياشلار ئۇنىڭ چاچلىرىنى «ئالتۇن ئىچىگە كۈمۈش ئۈنۈپتۇ» دەپ چاقچاق قىلىشاتتى. ئۇنىڭ، ئۇچى تەرىپى يوغان بۇرنىنىڭ بىر تەرىپىدە توپۇق بولۇپ، توپۇقنىڭ ئىنچىكە قىزىل تومۇرلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. كىشىلەرنىڭ بۇ توپۇقنى «قۇۋلۇق — شۇملۇقنىڭ خالتىسى» دېيىشلىرى بىكار ئەمەس ئىدى. بۇ چىراي — ئۆزىنىڭ بارلىق ھېس — تۇيغۇلىرىنى بايلىق توپلاش غېمىگە مەركەزلەشتۈرگەن ئادەمنىڭ خەتەرلىك ھىيلىگەرلىكىنى، سوغۇق ۋىجدانىنى ۋە شەخسىي مەنپەئەتپەرەسلىكىنى ئىپادىلەپ تۇراتتى. ئۇ پەقەت بىرلا نەرسىنى ئاز بولسىمۇ قەدىرلەيتتى، ئۇ بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىردىنبىر مىراسخورى بولغان قىزى يېۋگېنى ئىدى. گراندېنىڭ ئۆزىنى تۇتۇشى، خۇلقى — مىجەزى، يۈرۈش — تۇرۇشلىرى، ئومۇمەن ھەممە نېمىسى، ھەرقانداق ئىش — ئوقەتتە پايدا ئېلىشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن

كىشىنىڭ مەنمەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئۇ كۆرۈنۈشتە چىقىشقاق، مۇلايىم بولسىمۇ، لېكىن ئىنتايىن ئاز سۆزلۈك ئىدى.

(بالزاك. «يېۋگىنى گراندې» 19 -، 20 - بەتلەر)

ئۇ پاكار، دۇغىلاق كەلگەن بولۇپ، سېمىزلىكىدىن قۇيرۇق ياغدەك لىغىلداپ تۇراتتى. بارماقلىرى بەئەينى كالتە - كالتە قىلىپ قۇيۇلغان ھېسىپكە ئوخشايتتى. تولغان يوغان كۆكسى كۆڭلىكىنى كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ يۈزلىرى قىپقىزىل ئالمىغا، ئەمدىلا ئېچىلاي دەپ تۇرغان چوغلۇق غۇنچىسىغا ئوخشايتتى. ئۆسكىلەڭ، قويۇق كىرپىكلىرى سايە تاشلاپ تۇرغان چىرايلىق قاپقارا كۆزلىرى، ئويماقتەك ئاغزى، سەدەپتەك ئاق چىشلىرى، سۆيۈشكە تەييار تۇرغان نەملەنگەن لەۋلىرى كىشىلەرنىڭ ھەۋىسىنى قوزغاپ، چىشىنى بىلەشكە سەۋەبچى بولاتتى.

(مۇپاسسان: «دونداق» «چەتئەل ھېكايىلىرى» 177 - بەت)

... ئۇ چاغلاردا گراندې چاڭگا تىزماق بولۇپ، ئۆيلىنىشكە تەرەددۇت قىلىۋاتاتتى، ئۇنىڭ كۆزى ئۆزىگە ئىشتاپالماي تەمتىرەپ يۈرگەن بۇ قىزغا چۈشۈپ قالدى. بۇ سوغىچى ئۇستامنىڭ بىر ئادەمنىڭ تەن قۇرۇلۇشىغا بەرگەن باھاسىدىن قىلچە چاتاق چىقمايتتى. قىز خۇددى پالۋانلاردەك قامەتكە ئىگە ئىدى، ئۇنىڭ تۇرقى خۇددى ئاتمىش يىللىق ئەرمىدون دەرىخىگە ئوخشايتتى. بەللىرى يوغان، يەلكىلىرى كەڭ، قوللىرى خۇددى ھارۋىكەشنىڭ قوللىرىدەك چوڭ ئىدى، قۇۋلۇق - شۇملۇقتىن ئەسەر يوق ساددا قەلبى ئىپپىتىگە ئوخشاش نۇقسانسىز پاك ئىدى. بۇنداق بىر قىزدىن قانچىلىك پايدا ئۈندۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى گراندې ئىنچىكە ھېسابلاپ چىقتى. ئۇنىڭ كۈچ - غەيرەت يېغىپ تۇرغان يۈزلىرىدىكى سەپكۈنلەر، تېرىسىنىڭ قارىلىقلىرى، بىلەكلىرىدىكى پولتىيىپ

تۇرغان تومۇرلار، ئۈستىدىكى جۇل - جۇل كىيىملەر گراندېنى قىلچە سەسكەندۈرمىدى. ئۇ بۇ بىچارە قىزغا ئۈستىگە كىيىم، پۇتىغا ئاياغ، ياتىدىغان ئورۇن ۋە ياللاپ ئىشلەتكىنىگە ھەق بەردى.

(بالزاك: «يېۋگىنى گراندې» 32 -، 33 - بەتلەر)

ھارۋىكەشنىڭ قېشىدا ئېگىز، زىلۋا بويلۇق، سېرىق چاچلىق، كۆكسى لىپتىككە تىقىلىپ قالغان قىزلاردەك بەدىنى ھەربىي كىيىمگە تىقىلىپ قالغان بىر نېمىس ئوفېتسىرى تۇراتتى. شەپكىسىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان بۇ ياش يىگىت خۇددى ئەنگلىيە مېھمانخانىلىرىدىكى كۈتكۈچىلەرگە ئوخشاپ كېتەتتى. ئوفېتسىرنىڭ ئۇزۇن لېكىن نېپىز ياستىلغان بۇرۇتىنىڭ ئىككى ئۇچى شۇنچىلىك ئىنچىكە ئىدىكى، گويا بىر تال سېرىق قىل بىلەن ئاخىرلاشقاندەك كۆزگە كۆرۈنمەيتتى. ئۇزۇنلۇقىنىڭ زادى قانچىلىك ئىكەنلىكىنىمۇ بىلىپ بولمايتتى. بۇ بۇرۇتلار خېلى سالماق بىلەن قوۋزىنى پەسكە بېسىپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى.

(مۇپاسسان: «چەتئەل ھېكايىلىرى» 188 -، 189 - بەتلەر)

مەن چۆچۈپ بېشىمنى كۆتۈردۈم. مەڭزى سۆڭەكلىرى چىقىپ تۇرغان، لەۋلىرى ياغاق، 50 ياشلارغا كىرگەن بىر ئايال مېنىڭ ئالدىمدا قوللىرىنى بېقىنىغا تايىنىپ، چاتىرىقىنى كېرىپ تۇراتتى. ئۇ ئالدىغا پەشتاما تارتمىغان ئىكەن، شۇڭا ئۇنىڭ قىياپىتى گويا كەڭ ئېچىلغان سىركولغا ئوخشايتتى.

(لۇشۇن: «يۇرتۇم»، «لۇشۇن ھېكايە، شېئىر، نەسىرلىرى» 84 - بەت)

چېن ئۈستىگە ھاۋارەك تاۋاردىن پاختىلىق چاپان، تۆمۈررەڭ كۆڭلەك كىيگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئىككى قۇلىقىنىڭ تۈۋىگە چۈشۈپ تۇرغان سېكىلەك چاچلىرى سوقىچاق يۈزىگە ئىنتايىن ياراشقان ئىدى. ئۇنىڭ تەكشى قىرقىلغان ماڭلاي چاچلىرىنىڭ ئاستىدىكى تۈرۈلگەن قاشلىرى بىلەن سەل ئېگىزرەك

كەلگەن بۇرنىنىڭ ئارىلىقىدا مۆلدۈرلەپ تۇرغان شەھلا كۆز-
لىرىدىن شۇنداق بىرخىل يالقۇنلۇق نۇر يېغىپ تۇراتتىكى، بۇ
نۇر ئۇنىڭ خۇش خۇي ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇپلا قالماستىن،
بەلكى ئۇ كىرىپ كەلگەندە ئۆينىڭ ئىچىنىمۇ يورۇتۇۋەتە-
كەندەك بولدى.

(باجىن: «ئاسىلە» 71 - بەت)

ئۇ خۇددى ھۇر قىزلاردەك پار - پۇر ياسىنۇۋالغانىدى.
ئۇنىڭ تۇرۇلگەن چېچىغا كالاۋىتۇنغا ئۆتكۈزۈلگەن مەرۋايىت
تىزىقلىرى تاقالغان ۋە ئۇنچە - مارجان چىشلەپ كۈنگە قاراپ
پەرۋاز قىلىۋاتقان بەش ئەنقالىق چازا قىستۇرۇلغان ئىدى.
ئۇنىڭ بوينىغا بولسا تۆگۈلۈپ ياتقان ئەجدىھا سۈرىتى چۈشۈ-
رۈلگەن زۇننار ئېسىلغان. ئۇ ئۇستىگە كالاۋىتۇن بىلەن كېپىنەك-
لەر كەشتىلەنگەن بۇلۇت گۈللۈك توق قىزىل تاۋار نىمچە،
ئۇنىڭ ئۇستىگە رەڭدار نەقىشلىك تاۋاردىن تاشلانغان قولپە-
رەڭ ئەرس جىلىتكە ۋە چاچما گۈللۈك زۇمرەت دوردۇنىدىن
پۈرمە بەل كۆڭلەك كىيگەن ئىدى. قىيسىق كۆزلىرى، قىيغاچ
قاشلىرى خۇددى سۈگەت يوپۇرمىقىغا ئوخشايتتى. بويى نازۇك
ھەم ئەۋرىشىم، جۇغى ناز - كەرەشمىلىك ئىدى.

(ساۋۇتچىن: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» 3 - قىسىم، 66 -
67 - بەتلەر)

(شياڭزى تۆگىنىڭ) چىرايى ئانچە ئەمەس، كىشىلەرگە ئىسسىق
كۆرۈنگىنى ئۇنىڭ يۇزىدىكى تېتىكلىكى ئىدى. ئۇنىڭ بېشى
ئانچە يوغان ئەمەس، كۆزى دۇگىلەك، بۇرنى يوغان، قاشلە-
رى قىسقا ۋە يىرىك بولۇپ، چېچىنى دائىم چۈشۈرتۈپ، بېشى-
نى پارقىرىتىپ يۇرەتتى. قووۇزلىرىدا ئوشۇقچە گۆش يوق،
بىراق بوينى بېشى بىلەن ئوخشاشلا توم، يۇزى ھامانە ئانار-
دەك قىزىرىپ تۇراتتى. ھەممىدىن بەك يالتىراپ تۇرىدىغىنى

يانىاق سۆڭىكى بىلەن ئوڭ قۇلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى خېلىلا
يوغان تارتۇق، يەنى كىچىك چېغىدا دەرەخ تۈۋىدە ئۇخلاپ
قېلىپ، ئېشەك غاجىلىۋەتكەن يەر ئىدى.

(لاۋشې: «تۆگە شياڭزى» 10 - بەت)

ئۇ (موللىسو) تاۋۇتنى كۆرۈش بىلەنلا موۋۇتتىن تىكىلە-
گەن قاسقانلىق شەپكىسىنى قولىغا ئېلىۋالدى. شىمى ناھايىتى
ئۇزۇن - ئايىغىنىڭ پاشنىسىنى يېپىپ يەرگە تېگىپ تۇراتتى.
كۆڭلىكىنىڭ ياقىسى ئىنتايىن چوڭ بولۇپ، تاقۇالغان قارا
بانتىكى بەكمۇ كىچىك ئىدى. ئۇنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇستىنى قارا
داغ بېسىپ كەتكەن، كالپۇكى توختىماي تىترەپ تۇراتتى.
چېچى پۈتۈنلەي ئاپئاق ئىدى. ئۇنىڭ تامدەك تاتىرىپ كە-
تكەن بۇرنىنىڭ ئىككى يېقىدىكى قىپقىزىل ئۇزۇن قۇلاقلىرى
ماڭا بەكمۇ غەيرىي كۆرۈندى.

(ئا.كىماس «يىگانە ئادەم»، «غازاڭ پەسلى» 549 -
550 - بەتلەر)

ئۇ زىلۇا، ئوتتۇرا بوي، ئىككى ئۆرۈم توم چېچى تۇرمە-
لەنمىگەن، ئېغىز تىلى بىلەن ئېيتقاندا ئەگرى تېقىمىغا چۈشۈپ
تۇرىدۇ. بۇ چاچلار قۇندۇز تۈكىدەك توم قارا ۋە يالتىراق.
ئۇنىڭ قول، بويۇن ۋە تاماقلىرى سۈتتەك ئاق ۋە سۈزۈك.
ئەۋرىشىم گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرغان پۇتلىرى تۈز ۋە ئۇزۇن.
قىرلىق بۇرنى چىمدىپ قويغاندەك يارىشىملىق. يوغان، نۇرلۇق
خۇمار كۆزلىرى كېيىك بالىسىنىڭ سەزگۈر كۆزلىرىنى ئەسلىتىدۇ.
ئىنچىكە قاشلىرى، ئانار سۈيىدىن ھەل بېرىلگەندەك سۈزۈك
لەۋلىرى ئۇستا رەسسامنىڭ قولى بىلەن پۈتكەنىدەك نەپىس
ۋە چىرايلىق. ئۇ تولۇق يۇزىگە زىناق پەيدا قىلىپ كۈلگەندە
خۇددى شەبنەم بىلەن يالتىرىغان بىر تال غۇنچە ئېچىلغانىدەك
بىلىنىدۇ. ئۇنىڭ سەدەپتەك ئاپئاق، ئۇششاق چىشلىرى ھالرەڭ

لەۋلىرى ئارىسىدا يالتىرىغاندا گويا كى ئانار دانىلىرى ئورنىغا سەدەپتەك يالتىراق ئۇنچىلەر پاتۇرۇپ قويۇلغانىدەك تۇيۇلـ
دۇ ..... ئۇ بېشىغا ھالرەك زەر ياغلىق سالغان. بۇ ياغلىق
يالت ـ يۇلت قىلغاندا قۇلىقىدىكى ھالرەك ياقۇت كۆزلۈك ئال
تۇن ھالقىسىدىن چىققان شولا بىلەن قوشۇلۇپ، ئۇنىڭ سۈتتەك
يۈزىگە ئانار سۈيىدىن ھەل بەرگەندەك يۇقا قىزىللىق پەيدا
قىلىدۇ. قارا گۈللۈك شىپۇك دوخاۋا كۆڭلىكى، ئەمدىلا كۆتۈـ
رۈلگەن كۆكرەكلىرى ئارىلىقىدىكى ئالتۇن بۇلاپكىسى ۋە ئۇنىڭ
مەرۋايىت مونچاقلىرى، بوينىدىكى بىرلىيانت ئۇنچە ـ مارجان
بىلەن قوللىرىدىكى قوش ـ قوش ئۈزۈكلىرى، ئالتۇن ساپاقلىق
كىچىككىنە قول سائىتى، كۆڭلىكى سىرتىدىن كىيگەن سۇس
يېشىل، قايرىما ياقىلىق پوپايكىسى ئۇنى تېخىمۇ
گۈزەللەشتۈرۈۋەتكەن.

(زوردۇن سابىر: «ئىزدىنىش» 1 ـ قىسىم 118 ـ، 119-بەت)

«پۇچۇك خانىم» ئارقىسىغا ئۆرۈلۈش بىلەن يوغان بوي
ئەينەكتە ئۆزىنى كۆردى. بۇ ئەينەككە ھەرخىل ئونىلارچە
قېتىم قاراپ تۇرىدىغانلىقىغا قارىماي، خۇددى ئۆزىنى بىرىنچى
قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك قاش ـ كۆزلىرىنى سۈزۈپ، چاچلىرىنى
سىيلاپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئەينەكتە ئالما ئۇرۇقى رەڭ
ئېسىل خاكىجۇ تاۋىرىدىن تىكىلگەن ئۇزۇن كۆڭلەك، ئۇستىدىن
ئۆرە ياقىلىق كىمخاپ نىمچە، بېشىغا ياقۇت كۆزلۈك ئالتۇن
قادىقلار قادالغان زەر دوپپا كىيىپ، ھاۋا رەڭ ئېسىل شايـ
دىن لېچەك ئارتۇۋالغان زىلۋا بويلۇق بىر ئايال تۇراتتى.
ئۇنىڭ ئىنچىكە، ئۇزۇن بارماقلىرىدىكى گۈھەر كۆزلۈك تىللا
ئۈزۈكلەر بىلەن مولاقلىرىدىكى ياقۇت كۆزلۈك سۆكىلەر چاقناپ
تۇراتتى؛ ئىنچىكە قاشلىرى ئاستىدىكى شەھلا كۆزلىرى ئويناپ
تۇراتتى. بىراق ئۇنىڭ يۈزى ھېلىقى موماينىڭ ئېيتقىنىدەك

قىزىل گۈلدەك ئەمەس، سېرىق مومدەك ئىدى. چاچلىرىغىمۇ
ئاق سانچىلغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دېمەك، مۇشۇ نۇقتىدا
موماي يالغان ئېيتقان ئىدى.

(ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر: «ئىز» 98 ـ بەت)

سېمىز مەخلۇق سۆزلىگەنسېرى چىڭقىلىپ ئاۋازى خىرقىراپ،
يېقىمسىز ئاڭلىناتتى. ئۇ شۇنچىلىك سېمىز ئىدىكى، سىنچىلاپ
قارىسىغان ئادەم ئۇنىڭ بوينى بار ـ يوقلۇقىنى پەرق ئېتەلمەي
قالاتتى. ئۇنىڭ قورسىقى خۇددى سامان تىقىپ قويغان تاغارغا
ئوخشايتتى، پاقالچىقى ئىنچىكە، كىلە كۆز، دورداي كالپۇك،
چاشقان بۇرۇت، سەپكۈن يۈزلۈك، دوقا ماڭلاي بۇ كىشى ...
قورسىقىنى كۆتۈرەلمەي ھاسراپ تۇراتتى.

(ئابدۇللا تالىپ: «قاينام ئۆركىشى» 398 ـ بەت)

ئاجايىپ بىر ئايال ـ ئېگىز بوي، قارامتۇل، قاتاڭغۇر،
ئۇچلۇق بۇرۇن بۇ خوتۇننىڭ سۇلغۇن چىرايىدىن چاك ئۆرلەپ،
چوڭقۇر چانىقلىرى ئىچىدىكى قاپقارا كۆزلىرىدىن بولسا كۆرگۈ
چىنى ھەيران قالدۇرارلىق دەرىجىدە بىر ئاجايىپ ئوت چاقناپ
تۇراتتى. قات ـ قات ياماق قارا سىيامبۇ چاپىنىدىن پۇتۇن
بىر ئۆمۈرنىڭ كۈلپەت تارىخى ئەكس ئېتەتتى. ئۇ بىر تۇرلۇك
نازۇكلۇقنى ئىپادىلىگۈچى بارماقلىرى بىلەن ئالقىنىدىكى چاق
چۇقنى ئاستا چىقىرلاتقاچ ئاۋاق بوينىنى سوزۇپ ئاشخانىغا
قاراشقا باشلىدى.

(تۇردى سامساق: «ئاخىرەتتىن كەلگەن نامە» 383 ـ، 384 ـ بەتلەر)

بۇ ئۇچ كىشىدىن بىرى يېشى 40 لاردىن ئاشقان بۇغداي
ئۆڭلۈك، پېشانىسى ۋە بۇرنىنىڭ ئوك تەرىپىدە قونىقتەك
سۆگىلى بار، بېشىغا كونىراق قارا دوخاۋا سەرپۇش تۇماق،
ئۇچىسىغا سالما ياقىلىق كۆك چەكمەن چاپان، ئىچىگە ئالدى
ئوچۇق ماتا كۆڭلەك كىيىپ، بېلىگە باغلىغان كۆك بەلباغقا

غىلاپ ـ پويتاسما ئېسۇالغان ساغلام قامەتلىك كىشى ئىدى. ئاۋۇ ئىككىسى بولسا ئەمدىلا 20 لەردىن ئاشقان تەك دېمەتلىك ئەۋقىران يىگىتلەر ئىدى.

(ئابدۇللا تالىپ: «چالا تەگكەن ئوق» 4 ـ بەت)

ئايرىم كۆرۈنۈشلەر تەسۋىرى

ئايرىم كۆرۈنۈشلەر پېرسوناژلارنىڭ بەدەن قۇرۇلۇشىدىكى ئايرىم ئەزالارنىڭ كونكرېت سۈرەتلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ، پېرسوناژلارنىڭ تۇرلۇك روھىي ھالىتى، مىجەز ـ خاراكتېرى، تۇرمۇش ئادىتى، مەدەنىيەت ساپاسى قاتارلىقلارنى بىرقەدەر جانلىق، ئىخچام ۋە كونكرېتلاشتۇرۇپ ئېچىپ بېرىشنىڭ بىرخىل ۋاستىسى. مەلۇمكى، ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ ئىش ـ ھەرىكەت، ۋەقە ـ ھادىسىلەرگە نىسبەتەن ئىپادىلەنگەن قىياپەت، روھىي ھالەت، پوزىتسىيە قاتارلىق ئىجتىمائىي كەيپىياتلىرىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك، تەپسىلىي ۋە ئېتراپلىق سۈرەتلەپ كەتكىلى بولمايدۇ. شۇنداقلا بۇنداق ئومۇمىيۈزلۈك، تەپسىلىي ۋە كونكرېت سۈرەتلەش تازا مۇۋاپىق بولمايدۇ. شۇڭلاشقا پېرسوناژلارنىڭ كەيپىياتىدا بولىدىغان بەزى ئىنچىكە ۋە نازۇك ئۆزگىرىشلەرنى جانلىق سۈرەتلەش، يەنى پېرسوناژلارنىڭ ئايرىم ئەزالىرىنى (كۆز، قاپاق، لەۋ، بۇرۇت، چېكە تومۇرلىرى، پۈت ـ قول قاتارلىقلارنى) ئالاھىدە سۈرەتلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ پوزىتسىيىسى، باھاسى، مۇھەببەت ـ نەپرەت قارىشى، قىزىقىشى، ساتىرىك كۆرۈنۈشى قاتارلىقلارنى تېخىمۇ ئېنىق جانلاندۇرغىلى، قىزىقارلىق قىلىپ گەۋدىلەندۇرگىلى بولىدۇ. بۇ ھەرگىزمۇ پېرسوناژلارنىڭ بەزى

ئەزالىرىنى، بولۇپمۇ فىزىئولوگىيىلىك نۇقسانلىرىنى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈش كېرەك. ۋە بۇ ئارقىلىق سەلبىي پېرسوناژلارنى تېخىمۇ كۆرۈمسىز، سەت، يىرگىنىشلىك قىلىپ سۈرەتلەش كېرەك دېگەنلىك ئەمەس، شۇنداقلا ھەرقانداق پېرسوناژنىڭ ھەر خىل نۇقسانلىرىنى تولۇق، ئەينەن سۈرەتلەش كېرەك دېگەنلىكمۇ ئەمەس. ئايرىم كۆرۈنۈش تەسۋىرىدە، قارىماقتا مەلۇم بىر پېرسوناژنىڭ ئايرىم بىر تەرىپى سۈرەتلىنىپ كۆرسىتىلمۇاتقاندەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ئۇ، كىچىك ئارقىلىق چۈشىنىش، ئايرىملىق ئارقىلىق ئومۇملىقنى، ھادىسە ئارقىلىق ماھىيەتنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىرخىل ئالاھىدە ئەكس ئەتتۈرۈش ئۇسۇلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى پېرسوناژلارنىڭ سۈرەتلەنگەن ئايرىم ئەزالىرى ياكى ئۇلارنىڭ ھەرىكىتى ۋە ياكى ئۇلاردىكى بەلگىلىك نۇقسانلار شۇ دەۋر، شۇ جەمئىيەت ۋە ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ئومۇمىي ساپاسىنىڭ بىرقەدەر مەركەزلىك ۋە گەۋدىلىك ئىپادىسىدىن ئىبارەت بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئەدەبىي ئەسەرلەردە بىرقەدەر كەڭ ۋە ئومۇمىي دائىرىدىكى مەسىلىلەرنى تېخىمۇ ئېنىق، ئىخچام، جانلىق، كونكرېت ئېچىپ بېرىش ئۈچۈن پېرسوناژلارنىڭ ئايرىم ئەزالىرىنىڭ كۆرۈنۈشى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ ھەمدە بىرقەدەر ياخشى ۋە جانلىق سۈرەتلەنگەن ئايرىم ئەزالارنىڭ كۆرۈنۈشلىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ قىياپىتى ۋە كەچۈرمىشلىرىنى كىتابخانلارنىڭ كۆز ئالدىدا تېخىمۇ ئېنىق گەۋدىلەندۈرگىلى ۋە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغىلى بولىدۇ.

ئۇلگىلەر

بۇنداق ئۆرۈلگەن ھەم تۈرۈلگەن ئۆرۈم چاچلار بىر يىل

غىچە، ئاز دېگەندىمۇ بىر ئايغىچە چۈۋۈلۈپ كەتمەيدىغانلىقى ھەركىمگە ئايان بولسا كېرەك. لېكىن بىر كۈن كەچكىچە ئۆرۈكلۈك ۋە تورۇكلۈك تۇرغان بۇ چاچلار ئۇخلاش ۋاقتىدا ئادەتتىكىدەكلا چۈۋۈلۈۋېرەتتى. بۇ خۇددى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىشلەنگەن كۆركەم سەنئەت بۇيۇمىنى قىلچىمۇ ئىچ ئاغرىتمىغان ھالدا دەسسەپ يەنچىۋەتكەندەكلا بىر ئىش ئىدى.

(خاردىي: «ئوغلىمنىڭ رەت قىلىش ھوقۇقى» «چەت ئەل ھېكايىلىرى» 2 - 3 - بەت)

موھىم يېنىمدا قاشلىرىنى ھىمسىرگەن ھالدا بىر نېمىلەرنى دەپ شۇرلاپ چاچ تاراۋاتاتتى. ئۇنىڭ چېچى بەك جىق. قويۇق ۋەقارا بولۇپ، يەلكىلىرى، كۆكرىكى ۋە تىزلىرىغا چۈشۈپ تۇراتتى، يەرگە ساڭگىلىغان ئىدى، كۈن نۇرىدا پارقىرايتتى. ئۇ سىگا قولى بىلەن يەرگە يېيىلغان چېچىنى يىغىشتۇردى ۋە يەنە بىر قولىدىكى چىشى شالاڭ تاغاقنى قويۇق چېچىغا سالدى. ئۇنىڭ لەۋلىرى قىيسايغان ئىدى، قارا كۆزلىرىدىن غەزەپ ئوتى چاقنايتتى، چاچلىرى ئېتىۋالغان يۈزى كىچىك ھەم كۆلكىلىك كۆرۈنەتتى.

(گوركى: «بالىلىق چاغلىرىم» 11 - بەت)

سانچۇ بىر قارا پلاھ دەرەخلىكتىكى رېتسارنىڭ خىزمەتكارىنىڭ بۇرنىنى كۆرۈپ قالدى. بۇ بۇرۇن شۇنداق چوڭ ئىدىكى، ئۇنىڭ ئالدىدا پۈتۈن گەۋدە كىچىككىنە كۆرۈنەتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ بۇرۇن ئاجايىپ چوڭ ئىدىكى، قاكشار گۈمبەزگە ئوخشايتتى. بۇرۇننىڭ ئۈستىدە ھەر خىل گادالار بولۇپ، رەڭگى چەيزىدەك كۆكسېپ تۇراتتى، بۇرۇننىڭ ئۈچى ئىككىتىن ئىككى ئىلىك تۆۋەن ساڭگىلاپ تۇراتتى. بۇنداق رەڭگى كۆك - قىزىل، گادا باسقان گۈمبەز بۇرۇن ئۇنىڭ يۇزىنى ئاجايىپ سەتلەشتۇرۇۋەتكەن ئىدى.

(سىرۋانتىس «دونكىخوت» 2 - قىسىم، 163 - بەت)

ئۇنىڭ بىر - بىرىدىن يىراق ئورۇنلاشقان ئىككى كۆزى بىر قاراشتىلا ئۇيۇقسىز تۆتتىن بىرىنى كۆرەلەيدىغاندەك تۇراتتى. كېيىنچە ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ نېدىلىندىنىمۇ ئۆتكۈر ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى.

بۇ ناتونۇش ئادەم بىراۋغا قارىسا، قاشلىرى بىر - بىرىگە تۇتىشىپ، كۆزلىرى كىچىكلەپ كېتەتتى، لېكىن شۇنىڭدىمۇ ئۇنىڭ كۆزى قاراپ تۇرغان ئادەمنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن ئۆتۈپ كېتەتتى. نېمىدېگەن ئۆتكۈر كۆز - ھە؟! بۇ يىراقنى يېقىنلىتىپ، ھەرقانداق مەخپىي سىرنىمىچە يېتىپ بارىدىغان، سۇنىڭ قېلىن قەۋىتىگە قارىسا، دېڭىزنىڭ چوڭقۇر تۈۋىدىكى ھايات-تىن گويا كىتابتىن ئوقۇغاندەك، ئەينەك بىلەن كۆرۈپ تۇرغاندەك كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان كۆز ئىدى.

(ژىيۇل ۋېرن «سۇ ئاستىدىكى سەكسەن مىڭ كىلومېتىرلىق سەپەر» 1 - قىسىم، 92 - بەت)

ئۇنىڭ قوللىرى يەنە جاڭشىنىڭ كىچىك پۇتلىرىدا يېنىكلىكىنە ئويناشقا باشلىدى - دە، كۆزى ئەمدى شەكلىنى يوقاتقان دېڭىز پۈتقا قادالدى. بۇ غەلىتە ئەھۋال ئىدى. پۈتنىڭ يۇزى پولتىيىپلا چىققان، تۆت بارمىقى ئىچىگە پۈكۈلگەن ھولۇپ، بەجايىكى بوجىلانغان بىر پارچە گۆشنى تاپىنىغا ھەم قىلىپ چاپلاپ قويغاندەكلا كۆرۈنەتتى، يالغۇز قالغان باش بارمىقى ئاكۇزۇكزىدەك يىگانە ھالدا ئوچۇقلا تۇراتتى. بۇ، ئادەمنىڭ پۈتىغا ئەمەس، ئۇنىغا مىلەپ قويغان ئاپئاق بىر نەرسىگە ئوخشايتتى.

(باجىن: «كۈز» 674 - بەت)

كىيىم - كېچەك تەسۋىرى

كىشىلەرنىڭ كىيىنىشى — ئۇلارنىڭ ھەۋىسى، قىزىقىشى، خاراكتېرى، تۇرمۇش ئادىتى، تەبىئىتى (مەدەنىيەت پوزىتسىيىسى) قاتارلىقلارنى بەلگىلىك دەرىجىدە گەۋدىلەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان، شۇنداقلا ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسى، ئىجتىمائىي كەيپىيات قاتارلىقلارنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرىدىغان روشەن بەلگىلەرنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ تەرەققىياتى — كىشىلەرنىڭ كىيىم - كېچەكلەرنىڭ شەكىللىرىگە بولغان ھەۋىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، ھەمدە ئوخشاش بولمىغان تەرەققىيات باسقۇچلىرىدا ئوخشاش بولمىغان كىيىم-كېچەك مودىلىرى بارلىققا كېلىدۇ. كىشىلەرنىڭ كىيىنىش ۋە ياسىنىش ئادىتى، ھەۋىسى ئوخشاش بولمىغاچقا، كىيىنىش ھالەتلىرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ئىستېتىك تەلىپى، ئىقتىسادىي شارائىتى، تەبىئىتى (مەدەنىيەت پوزىتسىيىسى)، ئىستېتىك تەلىپى قاتارلىقلارنى ئېچىپ بېرىش ئۈچۈن پېرسوناژلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى، كىيىنىش ئادەتلىرىنى مۇئاپىق سۈرەتلەشكە توغرا كېلىدۇ. كىيىم - كېچەك تەسۋىرى ماھىيەتتە ھادىسە ئارقىلىق (تاشقى كۆرۈنۈش) پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى قىياپىتى ۋە خاراكتېرىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئېچىپ بېرىشنىڭ، گەۋدىلەندۈرۈشنىڭ بىر خىل ئۇنۇملۇك ئۇسۇلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭلاشقا ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى مۇئاپىق دەرىجىدە تەسۋىرلەنگەندە پېرسوناژلارنىڭ تاشقى قىياپىتىنى يەنىمۇ ئېنىق گەۋدىلەندۈرگىلى، ئۇلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى نازۇك تەرەپلەرنى ۋە خاراكتېرىنى تېخىمۇ ياخشى ۋە جانلىق گەۋدىلەندۈرگىلى، ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ.

گەن مەقسەتكە يېتىپ، باشقىلاردا ھەيران قالارلىق تۇيغۇ - تەسىرات پەيدا قىلالايدىغانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇششاق بۇرژۇئازىيە قاتلىمىنىڭ روھىي دۇنياسى ئىنتايىن جانلىق ئېچىپ بېرىلگەن.

كىيىم - كېچەك گەرچە كىشىلەرنىڭ تۇپ ماھىيىتى ۋە خاراكتېرىنى بەلگىلىيەلمىسىمۇ، لېكىن كىشىلەرنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى ۋە كىيىنىشكە بولغان ھەۋەس، قىزىقىش، ئىنتىلىشلىرى ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ خاراكتېرىدىكى ماھىيەتلىك تەرەپلەرنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ. لېكىن بۇنداق دېگەنلىك — ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى پېرسوناژلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى ۋە كىيىنىش ئادەتلىرىنى تولۇق سۈرەتلەش كېرەك دېگەنلىك ئەمەس، چۈنكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى بەلگىلىك مەدەنىيەتكە ئىگە بولغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى كىيىم - كېچەك كىيىدۇ. لېكىن كىشىلەرنىڭ كىيىنىش ھەۋىسى، قارىشى ئوخشاش بولمايدۇ. مانا مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا پېرسوناژلارنىڭ بەلگىلىك خاراكتېرى، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى ئورنى، ئىقتىسادىي شارائىتى، تەبىئىتى (مەدەنىيەت پوزىتسىيىسى)، ئىستېتىك تەلىپى قاتارلىقلارنى ئېچىپ بېرىش ئۈچۈن پېرسوناژلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى، كىيىنىش ئادەتلىرىنى مۇئاپىق سۈرەتلەشكە توغرا كېلىدۇ. كىيىم - كېچەك تەسۋىرى ماھىيەتتە ھادىسە ئارقىلىق (تاشقى كۆرۈنۈش) پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى قىياپىتى ۋە خاراكتېرىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئېچىپ بېرىشنىڭ، گەۋدىلەندۈرۈشنىڭ بىر خىل ئۇنۇملۇك ئۇسۇلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭلاشقا ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى مۇئاپىق دەرىجىدە تەسۋىرلەنگەندە پېرسوناژلارنىڭ تاشقى قىياپىتىنى يەنىمۇ ئېنىق گەۋدىلەندۈرگىلى، ئۇلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى نازۇك تەرەپلەرنى ۋە خاراكتېرىنى تېخىمۇ ياخشى ۋە جانلىق گەۋدىلەندۈرگىلى، ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ.

ئۇلگىلەر

گورىيونىڭ يېڭى كەلگەن چاغدىكى لىقمۇلىق توشقان ساندۇقلىرىدىن، ئىچكى ـ تاشقى كىيىم ـ كېچەكلىرى، ئورۇن ـ كۆرپىسى ۋە ياستۇق ـ تەكىيىلىرىنىڭ پۇزۇرلۇقىدىن بۇ ياشانغان سودىگەرنىڭ ھۇزۇر ـ ھالاۋەت كۆرۈشنى بىلىدىغانلىقى ئىپادىلىنەتتى. ئۇنىڭ گوللاندىيە گەز مېلىدىن تىكىلگەن 2 ـ نومۇرلۇق 18 دانە كۆڭلىكىدىن ۋۇكى خېنىم زوقلىنىپ، ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختىدى، ئۈگرە سودىگىرىنىڭ شايى گالستۇكىگە تاقىۋالغان، ئوتتۇرىسىغا كىچىك زەنجىر ئۆتكۈزۈلگەن ئىككى دانە بىرلىيانت بۇلاپكىسى كۆڭلىكىنىڭ رەختىنى تېخىمۇ ئېسىل ۋە پاكىز كۆرسىتەتتى. ئۇ ئادەتتىكى چاغلاردا بىر قۇر كۆك كىيىم كىيەتتى، ھەر كۈنى ئىنچىكە يوللۇق رەختتىن پىنجەك يۆتكەپ تۇراتتى، پىنجىكىنىڭ ئاستىدا يوغان تاۋۇزدەك قورسىقى لىغىلداپ، ھەر خىل ھالقىلار ئۆتكۈزۈلگەن ئالتۇن زەنجىرىنى جىرىڭلىتاتتى. ئالتۇندىن ياسالغان تاماكا قۇتىسى ئىچىدە بىرسىنىڭ چېچى سېلىنغان بىر مېدالىيونى بار ئىدى، بۇنىڭدىن گويا ئۇنىڭ ئىچكى سەرگۈزەشتلىرى باردەك كۆرۈنەتتى. ئۇ خوجايىن خېنىمنىڭ ئىشقىۋاز ئىكەنسىز، دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ، خۇددى ئۆزىنىڭ ئەتىۋارلىق نەرسىسىنى خەقنىڭ ماختىغىنىنى ئاڭلىغان كىچىك بالىلاردەك ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى، ئۇنىڭ ئىشكاپى (ئۇ بۇ سۆزلەرنى كەمبەغەللەردەك خاتا ئېيتاتتى) ئۆيدە ئىشلىتىلىدىغان كۈمۈش قاچا ـ قۇچىلار بىلەن تولغان ئىدى.

(بالزاك: «گورىيو بوۋاي» 30 ـ، 31 ـ بەتلەر)

قىسقىسى بۇلارنىڭ كىيىملىرىنىڭ ھەممىسىلا ئادەتتىن تاشقىرى ئېھتىيات، ئۇزلۇق ۋە پەم ـ پاراسەت بىلەن ئىشلەنگەن ئىدى:

ياقىسى بىلەن مۈرىلىرى مۇمكىن بولغۇچە ئويۇلغان بولۇپ، چوڭمۇ ئەمەس، كىچىكمۇ ئەمەس ئىدى. ھەرقايسىسى ئۆز پىكرىچە ئەرلەرنىڭ ھېسسىياتىنى قوزغىغۇدەك ھالدا قول، بويۇنلىرىنى، ئېچىلىپ قالغان جايلىرىنى ناھايىتى دىت بىلەن يېپىۋېلىشقان ئىدى: بويۇنلىرىغا لېنتا ياكى «سۆيۈپ قوي» دەپ ئاتالغان نېپىز شارپا ئورىۋالغان، ياكى كۆڭلەكلىرىنىڭ تېگىدىن نېپىز بىنتتىن تىكىلگەن «كەمتەرلىك» دەپ ئاتىلىدىغان نەرسىنىڭ تۈرلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ «كەمتەرلىكلەر» ئالدىدىنمۇ، كەينىدىنمۇ ئادەمنىڭ ھېسسىياتىنى قوزغىماس دەرىجىدە بەدەننى يېپىپ تۇراتتى، لېكىن ھېس قوزغايدىغان يەر نەق شۇ يەردە ئىكەن، دەپ گۇمان قىلدۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئۇزۇن پەلەيلىرى يېڭىگىچە كىيىلمەي، بەلكى قولىنىڭ ئەرلەرنىڭ ھېسسىياتىنى قوزغايدىغان قىسمى ئوچۇق قالدۇرۇلغان ئىدى. بەزىبىر سېمىز قوللارغا كىيىلگەن كۆرپە پەلەيلەر كۆپرەك تارتقاننىڭ تەسىرىدىن تىرسىلداپ يىرتىلىپمۇ كەتكەن. قىسقىسى ئۇلارنىڭ كۆرۈنۈشلىرىدە: ياق بۇ يېرا ئەمەس، بۇ پايتەخت، بۇ پارىژنىڭ ئۆزى! ـ دېگەندەك بەلگە ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

(گوگول: «ئۆلۈك جانلار» 276 ـ، 277 ـ بەتلەر)

ئوقۇغۇچى كەپكىسىنى تىزىغا قويۇپ ئولتۇردى. بۇ ئارىلاش نۇسخىلىق كەپكە بولۇپ، ئۇنىڭدا ئېيىق تېرىسى قۇلاقچىسىنىڭ، ئاتلىق ئەسكەر دوبۇلغىسىنىڭ، يۇمىلاق تۇماقنىڭ، كەمچەت كەپكىنىڭ ۋە ئۇيقۇ تۇمىقىنىڭ تەركىبى بار ئىدى. قىسقىسى، ئۇ قاملاشمىغانلا بىر نەرسە ئىدى، ئۇنىڭ ئۈن ـ تىنسىز تۇرغان سەت ئىسكەتى خۇددى غەلىتە قىلىقلارنى قىلىپ تۇرىدىغان بىر ساراڭنىڭ تەلەتىگە ئوخشايتتى. بۇ كەپكىنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى تۇخۇمغا ئوخشايتتى، ئىچىدىن كىت سۆڭەكلىرى بىلەن تىرەپ قويۇلغاندەك تۇراتتى. چۆرىسىدە ئۈچ يول توم ـ يۇمىـ

لاق جىيەك بار ئىدى؛ جىيەكنىڭ يۇقىرىسى بىر - بىرسىگە ئۆتۈشتۈرۈلگەن رومبا شەكىللىك دۇخاۋا ۋە توشقان تېرىسى بولۇپ، بىر قىزىل لېنتا ئوتتۇرىسىدىن بۆلۈپ تۇراتتى. تېخىمۇ يۇقىرىدا بولسا كەپكىنىڭ خالتىغا ئوخشايدىغان ئۈستى ۋە قاتتىق كارتون قەغەزدىن كېسىلگەن كۆپ بۈرجەكلىك چوققىسى بار ئىدى؛ كەپكىنىڭ چوققىسىغا مۇرەككەپ نۇسخىلىق كەشتە بېسىلغان بولۇپ، ئۈستىدىن بىر تال ئىنچىكە يىپ ساڭگىلاپ تۇراتتى، ئۇچىغا زەر بىلەن كىرىست شەكلىدە تۈگۈلگەن گۈللۈك جۇلا — پۆپۈك باغلانغان ئىدى. يېڭى كەپكىنىڭ چېكىلىكى پارقىراپ تۇراتتى.

(فىلوبېر: «بوۋارې خانىم» 4 -، 5 - بەتلەر)

بالىنىڭ كىيىمى ئاددىي بولسىمۇ، بوي - تۇرقىغا ياراشقان ئىدى. ئۇنىڭ كونا قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن، ئۇزۇن ئېتەكلىك، تۈكى چۈشۈپ ياغاق بولۇپ كەتكەن يەڭگىل جۇۋىسى ئۆزىگە شۇنداق ياراشقان؛ كىچىككىنە ئۆتۈكى يۇڭ پايپاق بىلەن كىيىشكە لايىق قىلىپ تىكىلگەن، جۇۋىنىڭ يېڭىدىكى قاچاندۇر بىر ۋاقىتلاردا يىرتىلغان يىرتىقلىرى ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن يامالغان ئىدى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى قولى گۈلدەك بىر ئايالنىڭ ئانىلىق مېھرىنى كۆرسىتەتتى. دادىسىنىڭ قىياپىتى باشقىچە ئىدى: بىرقانچە يېرى كۆيۈپ قالغان پاختىلىق چاپان كەلسە - كەلمەس قوپال يامالغان؛ كونا، ئەسكىرەپ كەتكەن يېشىل شىمى تۈزۈكرەك تىكىلمىگەن بولۇپ، خۇددى بىر ئەركىشى ئۇ يەر - بۇ يەردىن ئىلىپ قويغاندەك كۆرۈنەتتى. پۇتىدا يىپىيېڭى سولداتچە بەتىنكە تۇراتتى، لېكىن قېلىن تۇقۇلغان يۇڭ پايپاقلىرىنى كۈيە يەپ كەتكەنگە قارىغاندا، ئۇنىڭغا ئايال قولى زادى تەگمىگەندەك ئىدى ...

(شولوخو «بىر ئادەمنىڭ تەقدىرى». «دۇنيا ئەدەبىياتى» 1983 - يىل 5 - سان، 43 - بەت)

ئۇ ئاجايىپ كىيىنگەن ئىدى. شۇ ئىسسىق ياز كۈنىدە پۇتلىرىغا قېلىن، چىرايلىق ئىشلەنگەن تىزلىقى بار يۇڭ پايپاقلارنى تارتىپ، يۇڭ شالۋۇر كىيگەن. ئىشلەنگەن ئىككى ئوقدانىنى ئۈستى - ئۈستىگە بېلىگە باغلىغان، تاپانچىسىنى ئىككى ئوتتۇرىسىغا تىققان ئىدى، يوللۇق پەرىجىسى قېنىق كۆك ئىدى. بېشىغا ئاق سايىۋەنلىك قالپاق كىيگەن ئىدى. چوققىسىدىكى ئاپئاق كۈمۈشتەك ئۇزۇن چېچىنى ئىككى بارماق قېلىنلىقىدا ئۆرۈپ، قالپىقىنىڭ ئاستىدىن بېلىگىچە چۈشۈرۈپ قويغان ئىدى. كۆپچىلىكنىڭ ئارقىسىدا، كالپۇكلىرىنى ئۆرۈپ ئۆزىچە غۇدۇڭشىپ مېڭىپ يۈرەتتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 2 - قىسىم، 491 -، 492 - بەتلەر)

قاپاق دىۋانە دېگىنىمىز ئوتتۇرا ياش، شالاڭ ساقال، قاتما، كۈننىڭ ئىسسىقىغا قارشى ئۆچەكەشكەندەك بېشىغا كونا تۇماق، ئۈستىگە پاختىسىدىن باشقىسى قالمىغان ئۇزۇن چاپان كىيىپ، بېلىگە يېڭى ماتا بەلبېغىنى بەش - ئالتە ئايلاندۇرۇپ باغلىغان ۋە ئۇنىڭغا بەش-ئالتە دانە چىلىم قاپىقىدىن تارتىپ تا سۇ قاپىقى ۋە ئويۇنچۇق قاپاقلارغىچە ئاسقان، قاپاقلارنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئارانلا ھەرىكەت قىلىدىغان، ئۆز زامانىسىنىڭ مەشھۇر بىر دىۋانىسى ئىدى.

(ئابدۇللا قادىرى: «ئۆتكەن كۈنلەر» 207 - بەت)

ئىشىك ئېچىلىپ ئۇزۇن، ھال رەڭ كۆڭلەك كىيگەن، بېشىغا توق سېرىق رومال ئورىغان، خېلى بويىغا يەتكەن بىر قىز چىقتى. ئۇ قولىغا گۈرجەك تۇتقان ئىدى. ئۇنىڭ بىر-ئاز كۆپۈپ چىققان مەڭزىلىرىنى، سوزۇنچاق كۆزلىرىنى، كىيىمىنى ۋە رومىلىنىڭ تۈگۈنىنى كۆرگەن كىشى بۇ قىزنىڭ تۈرك قەبىلىسىدىن ئىكەنلىكىنى بىلىشى مۇمكىن ئىدى.

(ۋ. گ. يان: «چىڭگىزخان» 26 -، 27 - بەتلەر)

دەل شۇ پەيتته سالامخانىنك ئىشكى ئېچىلىپ، ئۇستاز كۆرۈندى. ئۇستىگە ئادەتته سارايدا كىيىپ يۈرىدىغان زەرباپ تون ئورنىغا يېشىل موۋۇت تون، بېشىغا رەسەتخانا ۋە مەدرىستە كىيىدىغان ئۇچلۇق قارا دۇخاۋا قالپاق، پۇتىغا ئىچىگە ئاغمىخان تېرىسى ئېلىنغان ئېگىز قونچلۇق ئىسسىق ئۆتۈك كىيگەن ئۇستاز بوسۇغىدا توختاپ، شاگىرتىغا قانداقتۇر بىر خىل سىناق نەزەرى بىلەن قارىدى.

(ئادىل ياقۇپوۋ: «ئۇلۇغبەگ خەزىنىسى» 12 - بەت)

قارىسا نىشان ـ تۇغ ئارقىسىدا نەچچە يۈزلىگەن ئاتلىق مېڭىش لەشكەرلىرى ئىككى تەرەپكە بۆلۈنۈپ تۇرۇشۇپتۇ، ئوتتۇرىدا بېشىغا ياقۇت كۆز قويۇلغان، سۆسۈن رەڭ تاج كىيگەن، ئۇچىسىغا چىلتەك تۇتۇلغان قىزىل مەخمەل تون يېپىنغان، بېلىگە قاش تېشى بىلەن بېزەلگەن شىر سۈرەت كەمەر باغلىغان، پۇتىغا قارچۇغا تۇمشۇقلۇق يېشىل ئۆتۈك كىيگەن، بۇدۇر يۈكلۈق قىزىل ئات مىنگەن، قارىغاي سۈرىتى نەقىش قىلىنغان ياقۇت كۆز قويۇلغان شەمشەر تۇتقان مېڭىخۇ مەغرۇر قاراپ تۇرۇپتۇ.

(لۇگۇەنجۇڭ: «ئوچ پادىشاھلىق ھەقىدە قىسسە» 2 - قىسىم، 528 - بەت)

خۇنيۇ ئۇچىسىغا ئاچ يېشىل رەڭلىك تاۋاردىن تىكىلگەن ئەستەرلىك چاپان ۋە كەڭ پۇشقاقلىق قارا گىرپىشىن شىم كىيىۋالغان ئىدى. يېشىل چاپان ئېلىكتر چىرىغىنىڭ ئاستىدا غۇۋا پارقىراپ تۇراتتى. چاپان كىچىك ۋە قىسقا بولغاچقا، شىمنىڭ سەل ـ پەل چىقىپ تۇرغان ئاق لېپىزى يېشىل رەڭنى تەخمۇ ئوچۇق ۋە سىدام كۆرسىتىپ تۇراتتى. كەڭ قارا شىمى يېنىك شامالدا لىغىلداپ، قانداقتۇر سۈرلۈك يەللەر ئاشۇ ئاجايىپ يوروق چىراغ نۇرىدىن قۇتۇلماقچى بولۇپ، قارا ئىغۇ تۇن بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. شياڭزى يەنە قاراۋېرىشكە پېتىنالماي، ئىختىيارسىزلا بېشىنى تۆۋەن قىلىۋالدى، كۆڭلىدە كىچىككىنە يالتىراپ تۇرغان بېشىل چاپان تېخىچە نەرى كەتمەي تۇراتتى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 104 -، 105 - بەتلەر)

يۇيوكزى ئىلگىرى قىسقا ئوقۇغۇچى كىيىمى كىيەتتى. بىراق ئۇ كونا كىتابلارغا يېقىنلاشقانىدىن تارتىپ، ئۇنىڭ كىيىم كىيىش ھەۋىسىمۇ ئۆزگىرىپ نوقۇل «مىللىي شەكىل»گە ئايلىنىپ قالغان ئىدى. ئۇ يازدا پاكىچۇ كەنجازا، ياكى ئاددىي رەختتە تىكىلگەن كەنجازا، قېلىن لاتا چەمىلىك خەي كىيەتتى. قىشتا ئۇچىسىغا دۇردۇندىن تىكىلگەن پاختىلىق جۇيازا، ئۇستىگە كۆك رەختتىن تىكىلگەن كەنجازا، بېشىغا كەڭ قىرغاقلىق شىلەپە، پۇتىغا قولۇاققا ئوخشايدىغان يوغان، قېلىن «بوۋاي» ئۆتۈكى كىيەتتى. لىن داۋجىڭ ئۇنىڭ بۇنداق ياشلارغا ناباپ، قېرىلارچە ياسىنىشىنى ياقتۇرمايتتى. لېكىن يۇيوكزى بۇنى ۋەتەنپەرۋەرلىك دەۋالغان ئىدى. دۆلەت ۋە مىللەت كىيىمىنى تەرتىپكە سېلىش ـ ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ كونكرېت ئىپادىسى دەيدىغان بۇ سۆز ھەمىشلا يۇيوكزىنىڭ سۆزىدە بىلە ـ بىلىنمەس ئىپادىلىنەتتى. لىن داۋجىڭ شۇڭا ھېلىقى سۆزنى قىلدى.

(ياڭمۇ: «ياشلىق ناخشىسى» 1 - قىسىم 149 - بەت)

مەخسۇت بەگ پۇتىغا تۇمشۇقى سەل ئىلمەك ئېگىز پاشنىلىق، ئۇزۇن قونچلۇق زەنگە ئۆتۈك كىيگەن؛ ئالدىغا پومپىيېپ چىققان قورسىقىنىڭ ئۇستىدىن ئاچ يېشىل شايە پوتا باغلىغان بولۇپ، ئۇنىڭغا مسۇاك ۋە ساقال تارغىقى ئاسقان؛ ئۇستىگە تۆمۇررەڭ بەقەم تون يېپىنغان بولۇپ، بېشىغا بۇقىنىڭكىدەك توم گەدىنىگە سەل چۈشۈرۈپ، چۆرىسىگە قارا تۇتقان يېنىك سەرپۇش تۇماق كىيىۋالغان ئىدى. قوڭۇر، مايىلشاڭغۇ يۇڭ گۆشلىرى ساڭگىلاپ چۈشكەن، ئىڭەك، بويۇنلىرى تۇتىشىپ كەتـ

كەن بولۇپ، كىچىك، چېقىر كۆزلىرى خۇددى قارچۇغىنىڭ كۆ-
زىدەك تىكىلىپ - تىكىلىپ قارايتتى.

(قەييۇم تۇردى: «كۈرەشچان يىللار» 1 - قىسىم، 52 - بەت)

قىز سېرىق تەتىللا چاپان كىيگەن بولۇپ، چاپاننىڭ
كۆكرەك، مۈرە، جەينەك تەرىپىگە ئىككىدىن، دۈمبىسىگە بىر تال
پىيالىنىڭ ئاغزىدەك ئالتۇن قۇببىلار ئورنىتىلغان ئىدى. قۇب-
بىلارنىڭ ئىچىگە تۈرلۈك ئېسىل كۆزلەر، ئالماس، ياقۇت،
لەئلى، جاۋاھىر ئورنىتىلغان، بېشىغا مەرۋايىتتىن تور قىلىپ
توقۇلغان يوغان ياغلىق سالغان، بېشىدا ئالتۇن قات مۇخازىلىق
ئۆرە بۆك، ئۆرە بۆكنىڭ ئالدىغا سەگۈنچەك، قىل تاشلار
قادالغان.

(ئايشەم ئەخمەت: «ئۆچمەس ئىزلار» 143 - بەت)

— ئاغزى ئېچىلدىغۇ مايا قنىڭ ئەمدى! — دېدى ياش
چوكان قېشىدىكى قېنىق ئوسمىنى باياتىن بىلەكلىرى بىلەن
توراپ نومۇستىن قىزىرىپ تۇرغان يېرىدىن يەرگە قاراپ
پىچىرلاپ، مەن ئۇنىڭغا قارىدىم: ئۇزۇن يەڭلىك چېكىم گۈللۈك
بەل پۈرمە قوش ئېتەك قىلىپ تىكىلگەن چىت كوڭلەك، كۆڭلەك
ئېتىكىدىن غىل - پال كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان كۈچۈك چىشى جېـ
يەكلىك قىزىل ئىچ كۆڭلەك، ئۇزۇن پايپاق، پاكار پاشنىلىق
پول توفلى كىيگەن، يېلىم چېچىپ ئوتتۇرىسىدىن ئىككىگە ئايرىلـ
غان يالتىراق چاچلىرىنى باستۇرۇپ، ئارقىسىنى سەل كۆتۈرۈپ
ھالرەڭ يېپەك ياغلىق تاڭغان بۇ يېزا قىزى ماڭا ئۇزاقتىن
بېرى كۆرمىگەن يېزىلىرىمنى ئەسلىتەتتى. ئۇنىڭ قولىدىكى قېـ
نىق چېچەكلىگەن خېنىسى، بىلىكىدىكى ئاق تۇچ بىلەيزۈك،
بوينىدىكى بىر قۇر ئاق ئۇنچە - مارجان بىلەن ئۇنىڭدىن تۆۋەنـ
رەك چۈشۈپ تۇرغان قىزغۇچ سېرىق كەھرىۋا ... ئۇنىڭ زىننەت
بۇيۇملىرى ئىدى. ئاشۇ ئاددىي بۇيۇملار ئۇنىڭ سۇس سەپكۈنلۈك،

لېكىن ئانار ئۇرۇقىدەك سۈزۈك يۈزى، قاڭشارلىق لېكىن سەل
ئۇچلۇق بۇرنى، نومۇسچان قوي كۆزلىرىگە ۋە قىزىل مارجان
پاتۇرۇپ قويغاندەك كۆرۈنىدىغان لەۋلىرىگە بىر خىل تەبىئىي
گۈزەللىك قوشقان ئىدى.

(زوردۇن سابىر «ئىزدىنىش» 1 - قىسىم 429 -، 430 -
بەتلەر)

كۆل بېشىدا، يالغۇز تېرەكنىڭ قېشىدا چېلەكنى سېغىزلىق
دۆڭگە قويغان قىز يەڭلىرى تۈرۈلگەن بىلەكلىرىنى گىرەلەشتۈ-
رۈپ قىبلىگە — پەستىكى چوڭ ئۆستەڭنى بويلاپ يولدىن ئۆتۈ-
ۋاتقان كىشىلەرگە قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قوللىرىدىكى كۈمۈش
بىلەيزۈك، ھېقىق كۆزلۈك ئۈزۈكلىرى كۈن نۇرىدا ئوت چاقنـ
تىپ ۋالىلدايتتى. بېشىدا چۆرىسىگە كالۋۇتۇن باسقان بېغىررەڭ
دۇخاۋا دوپپا، ئۇچىسىدا چىمچىم گۈللۈك يېشىل بىدىس كۆڭـ
لەك بولۇپ، ئۇنىڭ ئېتەكلىرى ۋە تال - تال ئۆرۈلگەن سۇمـ
بۇل چاچلىرى كۆل تەرەپتىن كەلگەن سەلكىندە لەرزان
لەپىلدەيتتى.

(تۇردى سامساق: «ئاخىرەتتىن كەلگەنلەر» 86 - بەت)

ئوپچى پورترېت تەسۋىرى

كىشىلەر ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا ھەرگىزمۇ يەككە - يىگانە
ياشىمايدۇ. بەلكى بەلگىلىك دائىرىدە، ئوخشاش بولمىغان دە-
رىجىدە باشقىلار بىلەن تۈرلۈك مۇناسىۋەتتە بولىدۇ ۋە مۇشۇ
مۇناسىۋەت جەريانىدا شەيئى ۋە ھادىسىلەرگە قارىتا تۈرلۈك
پوزىتسىيە، كەيپىيات ۋە قاراشلاردا بولىدۇ. ئوخشاش بولمىغان
كىشىلەرنىڭ بىر خىل شەيئى ياكى ھادىسىگە بولغان پوزىتسىـ

يىسى، ئىپادىسى، قاراشلىرى ئوخشاش بولۇشىمۇ ياكى ئوخشاش بولماسلىقىمۇ مۇمكىن. ئەدەبىي ئەسەرلەردە مانا مۇشۇنداق ئوخشاش بولمىغان كىشىلەرنىڭ مۇئەييەن زامان، ماكاندىكى بىر خىل شەيئى ياكى ھادىسىگە بولغان پوزىتسىيىسى، ئىپادىسى، قاراشلىرىنى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇپ جانلىق، ئېنىق، ئىخچام ۋە قىسقا سۈرەتلەشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ خىل سۈرەتلەش — ئوپچى سۈرەتلەش ياكى ئوپچى پورترېت تەسۋىرى دەپ ئاتىلىدۇ.

ئوپچى پورترېت تەسۋىرى قارىماققا بىر سورۇندىكى بىرقانچە كىشىنىڭ ئايرىم — يەككە سۈرەتلىنىشى بولسىمۇ، لېكىن بۇ شۇ سورۇندىكى كىشىلەرنىڭ ھەر خىل قىياپىتى، روھىي ھالىتى، كەيپىياتى ۋە كىيىنىشى قاتارلىقلارنى ئايرىم — ئايرىم سۈرەتلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتى، بىر — بىرىگە بولغان پوزىتسىيىسى، ئىپادىسى، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى ئورنى قاتارلىقلارنى تېخىمۇ ئېنىق ۋە روشەن ئىپادىلەشنى، گەۋدىلەندۈرۈشنى مەقسەت قىلغان بىر خىل تەسۋىرلەش ھېسابلىنىدۇ.

مىجەز — خاراكتېرى، تۇرمۇش قارىشى، سىنپىي مەيدانى ئوخشاش بولغان ياكى ئوخشاش بولمىغان كىشىلەرنى ئەينى بىر سورۇندا، بەلگىلىك بىر مەسىلە ياكى ئەھۋال ئاستىدىكى كۆرۈنۈشلەردە ئۆزئارا گىرەلەشتۈرۈپ تەسۋىرلىگەندە كىشىلەرنىڭ قىياپىتىدىكى تۈرلۈك بەلگىلەر ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرى، كۆز قاراشلىرى، پوزىتسىيىسى، ئىپادىسى جەھەتلەردىكى ئوخشاشلىقلار بىلەن پەرقلەرنى تېخىمۇ ئېنىق ئېچىپ بەرگىلى، كىتابخانلارغا ئاشۇ پېرسوناژلارنىڭ تۈرلۈك مۇناسىۋەتلىرى ھەققىدە بەلگىلىك دەرىجىدە بىشارەت بېرىپ، ئەسەر سىيۇژىتىنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى يەنىمۇ كەسكىنلەشتۈرگىلى، ۋەقەلىك بىلەن پېرسوناژلارنى تېخىمۇ مەھكەم باغلاپ، ئۆزئارا كىرىشتۈرگىلى، ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ جانلىقلىقىنى،

ئەسەرنىڭ قايىل قىلىش كۈچىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنى ئۆزئارا كىرىشتۈرۈپ تەسۋىرلەشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشكە توغرا كېلىدۇ.

ئۈلگىلەر

ئۇلار تەپتىش ئىشخانىسىغا ئېلىپ كىرىلدى، بۇ يەرگە ھېلىلا يېتىپ كەلگەن ئاۋسترىيىلىك ئۈچ نەپەر ئالىي دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدار ئۈستىگە قىزغۇچ قەغەز سېلىنغان قارىغاي ئۈستەل يېنىدا ئولتۇراتتى. بۇلاردىن بىرسى — ساقىلى پاكىز قىرىلغان، سېمىز يۈزىگە قېپقىزىل داغ چۈشكەن كىشى سىگار تاماكا چېكىۋاتاتتى ..... ئۇ تۈك باسقان قوللىرىنى بىر — بىرىگە گىرەلەشتۈرۈپ، كۆزلىرىنى تاماكا ئىسىدىن قىسىپ ئولتۇراتتى ۋە ياقىسى سېمىز بوينىغا يېتىپ كەتكەن ئىدى .....

سوتقا رەئىسلىك قىلغۇچى كىشى ئورۇق ئىدى. ئاپئاق بۇرۇتلۇق بۇ قېرىنىڭ ئۇزۇنچاق ۋە مەيۈس يۈزىنى قورۇق باسقان ئىدى. ئۇ بىر كۆزىگە تاق كۆزەينەك تاقىغانلىقتىن قېشى كۆتۈرۈلگەن ئىدى. ئۇ ئەيىبدارلارغا دىققەت بىلەن قارىدى. كۆزەينەك تاقىغان كۆك كۆزىنى تېلىگېنگە تىكتى، كۆزى روشەن، سەزگۈر ۋە مېھرىبان ئىدى، بۇرنى قىمىرلاپ كەتتى.

ئۈچىنچى سوتچى ... پاكار، زەپىرەڭ يۈزلۈك، چېچى كالتە قىلىپ ياستىلغان كىشى بولۇپ، قۇلاقلىرى يوغان تۈگۈلگەن جۇۋاۋىغا ئوخشايتتى. ئۇ كۆرۈنۈشىدىن ئامىتى يوق كونا ھەربىي خادىمغا ئوخشايتتى.

(ئا. تولستوي: «سەرسانلىق — سەرگەردانلىقتا» 1 — قىسىم، 363 —، 364 — بەتلەر)

ئەر كىشى ئۇچىسىغا تولىمۇ كەڭ ۋە تولىمۇ ئۇزۇن تىكىل

گەن مەھبۇسلا چاپىنى كىيگەن ئىدى. سوت زالىغا كىرگەندە، ئۇ قوللىرىنى يوتىسىغا چىڭ يېقىپ، شۇنداقلا تولىمۇ ئۇزۇن يەڭلىرىنىڭ پەسكە سىيرىلىپ چۈشۈپ قوللىرىنى يېپىۋالماسلىقى ئۈچۈن بارماقلىرىنى كېرىپ، يەڭلىرىنىڭ ئۇچىدىن تۇتۇۋالغان ئىدى. ئۇ سوراقچىلارغىمۇ، چەتتىن تىڭشىغۇچىلارغىمۇ قارىمىدى، پەقەت ھېلىلا ئۆزى ئايلىنىپ ئۆتكەن ئۇزۇن ئورۇندۇققا تىكىلدى. ئۇ ئۇزۇن ئورۇندۇقتىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، باشقىلارغىمۇ ئورۇن قالدۇرۇپ، چەتكە سۈرۈلدى ۋە ئېتەكلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ئاستا ئولتۇردى. ئارقىدىن ئۇ توغرىدىن – توغرا كوللېگىيە باشلىقىغا تىكىلىپ، گويا پىچىرلاپ نېمىدۇر بىر نېمە دېگەندەك ياڭاقلىرىنىڭ بۇلجۇڭ گۆشلىرىنى مىدىرلىتىپ قويىدى. ئۇنىڭ كەينىدىن يېشى خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغان، ئوخشاشلا مەھبۇسلار چاپىنى كىيگەن بىر ئايال كىردى. بېشىغا مەھبۇس ئاياللارنىڭ ئۈچ بۇرجەك ياغلىقىنى چىگكەن بۇ ئايالنىڭ چىرايى كۆكۈش، نە قېشى، نە كىرپىكى يوق، لېكىن كۆزلىرى قېپقىزىل ئىدى. ئۇ تېخىمۇ ئېغىر – بېسىقتەك كۆرۈنەتتى، ئۇ ئۆز ئورنىغا ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا، نېمىدۇر ئۇنىڭ چاپىنىنى ئىلىۋالغان ئىدى، ئۇ ھودۇقماستىن چاپىنىنى ئاستا چىقىرىۋېلىپ، ئۆز ئورنىغا ئۆتۈپ ئولتۇردى.

جاۋابكارنىڭ ئۈچىنچىسى ماسلوۋا ئىدى.

ئۇ كىرگەن چاغدا سوت زالىدىكى ئەرلەرنىڭ ھەممىسى تەڭلا ئۇنىڭغا قارىدى، ئۇلار ئۇنىڭ ئاپىئاق يۈزىدىن، روشەن كۆزلىرىدىن، چاپىنىنىڭ تېگىدىن سەل ئالدىغىراق كۆتۈرۈلۈپ چىققان كۆكرىكىدىن ئۇزاققىچە كۆزلىرىنى ئالالمىدى.

(ل. تولىستوي: «تىرىلىش» 1 – قىسىم، 56 –، 57 – بەتلەر)

ئۇ تىللا جابدۇقلۇق قىزىل ئارغىماققا مىنگەن. كۈن نۇرى بىلەن ھەر خىل رەڭگە كىرىپ تاۋلىنىدىغان ۋە ياقا ئېتەكلىرىگە

ئالتۇن ئۇقا تۇتۇلغان كىمخاپ تون كىيىپ، بېلىدىكى ئالتۇن كەمەرگە كۈمۈش قىنلىق جەزائىرىي قىلىچ ئاسقان، بېشىغا ئاق شايىدىن سەللە ئوراپ، پۇتلىرىنى كۈمۈش ئۈزەڭگىگە تىرىگەن، شالاڭ قاشلىق، كەكە ساقال، بۇغداي ئۆڭلۈك، قىرىق بەش – ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى بىر ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ كەينىدىن قارا ئاتقا مىنىپ، ھاۋا رەڭ مۇۋۇتتىن ئۇقا تۇتقان تون كىيگەن، كۈمۈش كەمەرنىڭ ئوڭ تەرىپىگە قىلىچ، سولىغا تاپانچا قىستۇرغان، بېشىغا بەررە پاپاق كىيگەن، شەيتان يالىغان دېگەندەك، قاشسىز، قارامتۇل يۈزلۈك، چېكىسىدە بىرئاز، ئېڭىكىدە بىرئاز شالاڭ تۈكتىن ئىبارەت بولغان كۆرۈمسىز قارا ساقاللىق، كۆزلىرى ئىچىگە پاتقانراق، ئەمما قان قۇيۇلغاندەك بىر ئادەم كېلەتتى. بۇ ئادەم ئەزىز بەگنىڭ ئەمرى لەشكىرى ۋە ئوڭ قولى بولغان رېيىمبېك دادخاھ ئىدى. ئۇنىڭ قاتىرىدىكى ئىككىنچى ئادەم كىچىكرەك قۇلا ئاتقا مىنگەن، ئۈستىگە بۇخارانىڭ ئالا – بۇلىماچ رەختىدىن چاپان كىيىپ، كەمەرنىڭ ئورنىغا چاپىنىنى تۈرمەكلىگەن ۋە بېشىغا يوغان سەللە يۆگەپ، قامچا سېپى بىلەن ئىگىرىنىڭ قېشىغا تايانغان، تولۇق چىرايلىق يۈزلۈك، يوغان سېرىق كۆزلۈك، ئۇزۇن ماش – گۈرۈچ ساقاللىق، موللا كۆرۈنۈشلۈك بىر ئادەم بولۇپ، بۇ ئادەم قورالسىز ئىدى. ئەزىز بەگنىڭ كەينىدىن كەلگەن بۇ ئىككى ئاتلىقتىن كېيىن ساقچى ئەسكەرلەر تۈركۈمى باشلىنىپ، ھاۋا رەڭ مۇۋۇتتىن تىزىغىچە چۈشكەن كالتە كەمزۇل، قىزىل شىم، پۇتىدا ساغرا ئۆتۈك، بېشىدا رېيىمبېك دادخاھنىڭ بېشىدىكىدەك پاپاق (ئەمما يۇقىرى تەرىپى قىزىل مۇۋۇتتىن)، ئاق تاسمىدىن كەمەر، سول تەرىپىگە قىلىچ ئېسىلىپ، ئوڭ تەرىپىگە تاپانچا قىستۇرۇلغان، ھەر قاتاردا تۆت نەپەردىن ئاتلىق كېتىۋاتاتتى. ئەسكەرلەرنىڭ قېرىلىقلىرى توغرىسىدىكى كەمچىلىكنى

هبسابقا ئالىمغاندا كۆرۈنۈش تەرتىپلىك ئىدى.

(ئابدۇللا قادىرى: «ئۆتكەن كۈنلەر» 108 -، 109 - بەتلەر)

ئۇنىڭ مانجۇچە قالپاق ئاستىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان چېكە چاچلىرى بىلەن شالاڭراق كەلگەن ساقاللىرىغا ئاق كىرىپ قالغىنىغا قارىماي، يۈملاق پولتاي كۆزلىرى ئويناپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە بىر ئاز ئارىلىق قويۇپ ئولتۇرغان سەلىلىك كىشى يېشىل پەرەنجە تونىنىڭ يەڭلىرىنى تۈرۈپ، چار ساقلىنى پات - پات سىيلاپ قويياتتى. بۇ، ئۇ ۋەيىس موپىتى ئىدى. قىزىبەگ غوجىنىڭ سول تەرىپىدىمۇ بىر ئاز ئارىلىق تاشلاپ، تىك ياقىلىق كۆك چاپىنى ئۈستىدىن كەمەر باغلىۋالغان ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشى ئولتۇراتتى. ئۇ قامچىسىدىن قان تېمىپ تۇرىدىغان ئوردا جاللاتلىرىنىڭ بىرى گايىت پاششاپ ئىدى. قالغانلىرى ساناقچى، كاتىپ ۋە ھېساب - دەپتەرچى بەگلەر ئىدى.

(ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر: «ئىز» 84 - ، 85 - بەتلەر)

سېلىشتۇرما پورترېت تەسۋىرى

سېلىشتۇرما پورترېت تەسۋىرى — پېرسوناژلارنىڭ ھايات مۇساپىسى جەريانىدىكى مۇرەككەپ ۋە ئەگىرى - توقاي پائالىيەتلىرىنىڭ ھالقىلىق باسقۇچلىرىدىكى چىراي ۋە قىياپەتلىرىنىڭ تەكرار سۈرەتلەنگەن كۆرۈنۈشلىرىدىن ئىبارەت، يەنى پېرسوناژلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان ماكان، زامان، شارائىتتىكى چىراي ۋە قىياپەتلىرىنىڭ كۆرۈنۈشلىرىدىكى ئورتاقلىق ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىكى ئورنى، تىرىشچانلىقى، ئىرادىسى، خاراكتېرى ۋە تەقدىرى قاتارلىقلارنى تېخىمۇ جانلىق، ئىخچام، كونكرېت

ۋە گەۋدىلىك ئەكس ئەتتۈرۈشتىكى مۇھىم ۋاستىلەرنىڭ بىرى.

سېلىشتۇرما پورترېت تەسۋىرىدىن پايدىلىنىپ پېرسوناژلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان زامان، ماكان، شارائىتتىكى چىراي ۋە قىياپەتلىرىنى كونكرېت ۋە جانلىق سۈرەتلىگەنىدە ئەسەر ۋەقەلىكىنى ئىخچاملاپ ۋە جانلاندۇرۇپ، پاكىت ئارقىلىق ھەقىقەتنى ئېچىپ بەرگىلى؛ پېرسوناژلارنىڭ قىياپىتىدىكى ئۆزگىرىشلەر ئارقىلىق ئۇلارنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى بەلگىلىك دەرىجىدە گەۋدىلەندۇرگىلى؛ شۇنداقلا پېرسوناژلارياشاۋاتقان ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتى ۋە قىياپىتىنى چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، لۇشۈن ئەپەندىنىڭ «بەختسىزلىك» ھېكايىسىدا ئىزىلگەن، خورلانغان ئەمگەكچى ئايال شىياڭلىن ھەدىنىڭ قىياپىتى ئۇچۇرۇندا ئاددىيلا سۈرەتلەنگەن بولۇپ، شىياڭ لىن ھەدىنىڭ ئاددىي سۈرەتلەنگەن قىياپىتى، ئۇنىڭ تۇرمۇش سەرگۈزەشتىلىرى بىلەن ئىنتايىن زىچ بىرلەشتۈرۈلگەن ھالدا، جانلىق گەۋدىلەندۈرۈلگەن ھەمدە جەمئىيەتنىڭ رەزىل چىرىك ماھىيىتى ۋە قىياپىتى ئىنتايىن چوڭقۇر ئېچىپ بېرىلگەن.

سېلىشتۇرما پورترېت تەسۋىرىنى قوللىنىشتا بوقۇل ھالدىكى تەكرار سۈرەتلەشتىن ساقلىنىشقا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى كىشىلەرنىڭ چىراي ۋە قىياپىتى — جىسمانىي جەھەتتىكى ئۆزۈپ - يېتىلىش جەريانىدا بەلگىلىك دەرىجىدە ئۆزگىرىدۇ ياكى تەسىرگە ئۇچرايدۇ. بۇ خىل ئۆزگىرىش تۈرلۈك ئىجتىمائىي سەۋەبلەر (خۇشاللىق ياكى خاپىلىق) تۈپەيلىدىن بولىدىغان، ياكى جاپا - مۇشەققەتلىك كەچۈرمىشلىرى، تىرىشچانلىقى، ئىزدىنىشلىرىداۋامىدا بارلىققا كېلىدىغان ئۆزگىرىشلەر بولماستىن، بەلكى پېرسوناژلارنىڭ جىسمانىي تۈزۈلۈشى جەھەتتىكى فىزىئولوگىيىلىك تەرەققىيات جەريانىدا بارلىققا كېلىدىغان ئۆزگىرىشلەر بولغاچقا، بۇ پېرسوناژلارنىڭ ئىرادىسى،

خاراكتېرىنىڭ يېتىلىشى ۋە تەقدىرى بىلەن تۈپ ماھىيەتلىك باغلىنىشلارغا ئىگە بولالمايدۇ. شۇڭلاشقا پېرسوناژلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان زامان، ماكان، شارائىتتىكى قىياپەتلىرىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى سۈرەتلىگەندە، ئاساسلىقى ئۇلارنىڭ جىسمانىي جەھەتتىكى يېتىلىشى ۋە ئۆگىرىشىنى ئەمەس، بەلكى پېرسوناژلارنىڭ ۋۇجۇدىدا روشەن ئەكس ئېتىدىغان، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ تۈرلۈك بوران - چاپقۇنلىرى ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن، پېرسوناژلارنىڭ تەبىئىي فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى بىلەن روھىي ھالىتى ئورگانىك بىرلەشتۈرۈلگەن ھالەتتىكى ئۆزگىرىشلەرنى سۈرەتلەش كېرەك. پېرسوناژلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان زامان، ماكان، شارائىتتىكى فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈش بىلەن روھىي ھالىتى ئورگانىك بىرلەشتۈرۈلگەن قىياپەتلىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ھايات مۇساپىسى جەريانىدىكى ئىنسانىي تۇرمۇشقا، خاتىرجەم ئىشلەپچىقىرىش شارائىتىغا ئىگە بولۇش يولىدىكى ئىزدىنىشلىرىنى؛ تەبىئەتنى، جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىش، ئۆزلىرىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇش شارائىتىنى يارىتىش، ياخشىلاش يولىدىكى تىرىشچانلىقلىرىنى؛ گۈزەل دۇنياغا، كىشىلىك تۇرمۇشقا بولغان تەلىپى، غايىسى، ئارزۇسى، ئىرادىسى، مۇھەببەت - نەپرىتى قاتارلىق ئىچكى دۇنياسىدىكى نازۇك تەرەپلىرىنى بىر قەدەر ياخشى ئېچىپ بەرگىلى، گەۋدىلەندۈرگىلى ۋە ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ. شۇنداقلا پېرسوناژلارنىڭ ئىزدىنىشلىرى، ئۇلارنىڭ تەقدىرىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئارقىلىق شۇ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتى ۋە ھەقىقىي قىياپىتىنى ئېنىق ئېچىپ بەرگىلى، بىرقەدەر ئېنىق ۋە جانلىق بولغان تۇرمۇش پاكىتلىرى ئارقىلىق كىتابخانلارنىڭ قەلبىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىپ، ئەسەرنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى، تەسىرلەندۈرۈش كۈچى ۋە قايىل قىلىش كۈچىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ.

ئۈلگىلەر

بۇ دېگەندەك كاتيوشا ئىدى. ئۇ ھېلىمۇ ئىلگىرىكىدەكلا، ھەتتا ئىگىرىكىدىنمۇ بەكرەك يېقىملىق ئىدى. ئۇ كۈلكە ئويناپ تۇرىدىغان، ساددا، سەل پەل ئەلەس كۆزلىرىنى ھېلىمۇ سەل - پەل پەسەيتىپ، كىشىگە يۇقىرىدىن قارايتتى. ئۇ ھېلىمۇ ئىلگىرىكىدەكلا پاكىز، ئاق پەرتۇق تارتقان ئىدى. ئۇ نېخلىيۇدوپنىڭ ھاممىلىرىدىن تېخى يېڭىلا قەغىزىدىن چىقىرىلغان بىر ئەتىر سوپون بىلەن ئىككى لۆڭگە - رۇسلارنىڭ چوڭ لۆڭگىسى بىلەن بىر تۈكلۈك لۆڭگە ئېلىپ كەلگەن ئىدى. باسما ھەرپلىرىگىچە كۆرۈنۈپ تۇرغان تېخى قول تەگمىگەن سوپۇنمۇ، لۆڭگىلەرمۇ، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ئوخشاشلا پاكىز، يېڭى، قول تەگمىگەن ۋە يېقىملىق ئىدى. كاتيوشانىڭ يېمىرىلگەن يېقىملىق قىزىل لەۋلىرى خۇشالىقنىڭ كۈچىدىن ھېلىمۇ خۇددى ئىلگىرى نىخىلدوپنى كۆرگەن چاغلىرىدىكىدەك ئىختىيارسىز پۈرۈلدى.

...

بىر مىنۇتتىن كېيىن، يان ئىشىكتىن ماسلوۋا چىقىپ كەلدى. ئۇ يۇمشاق دەسسەپ نېخلىيودوپنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپ، ئۇنىڭغا قاپىقىنىڭ تېگىدىن بىر قاراپ قويدى. ئۇنىڭ قاپقارا چاچلىرى خۇددى ئالدىنقى كۈندىكىدەك ئۇششاق - ئۇششاق بۈدۈر ھاسىل قىلىپ پېشانىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى، سەل تاتىرىپ ۋە ھۇۋوقۇپ قالغان ساقسىز يۈزى يېقىملىق ۋە خېلىلا خاتىرجەم ئىدى، پەقەت ئىششىپ قالغان قاپاقلىرىنىڭ تېگىدىكى سەل - پەل ئەلەس كەلگەن قارا كۆزلىرى ھېلىمۇ چاقناپ تۇراتتى.

(ل. تولىستوي: «تىرىلىش» 109 - ، 313 - بەت)

ئۇنىڭ ئاق لېنتا باغلانغان نەپس چىغ قالپىقى بېشىدىن كۆرە كۆپىرەك قولىدا تۇراتتى. ئۇنىڭ ئازادە ساپ سېرىق ئالتۇن رەڭ چاچلىرى ھامان دولقۇنلاپ چېچىلىپ تۇراتتى، ئۇ چاچنى تاراش ھاجەتسىز ئىدى. بۇ چاچ خۇددى مەجنۇنتال ئاستىدىكى پەرىزات قىزلارنىڭ چۈمپەردىسىگە ئوخشايتتى. ئۇنىڭ گىلاس رەڭ لەۋلىرى زادىلا جىم تۇرمايتتى، گەپلىرى كىشىنى مەھلىيا قىلاتتى. جاۋغايلىرى يۇقىرىغا مايىل راق بولۇپ، ئەيرىكسىنىڭ قەددىمكى ھەيكىلىگە ئوخشاش كىشىگە بىر خىل مەغرۇرانە كەيپىيات بېغىشلايتتى. لېكىن ئۇنىڭ گۈمان ئالامىتى ئىپادىلىنىپ تۇرىدىغان كىرپىكلىرى «بولمايدۇ ئاكا» دېگەندەك ھامان تۆۋەنگە ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن بېزەكلىرى رەڭگارەڭ بولۇپ، تەرىپىگە تىل سىغمايتتى. ئۇ ئۇچىسىغا بىنەپشە ئەتىرگۈل رەڭلىك نېپىز يۇڭ كۆڭلەك كىيگەن، نەپس توقۇلغان ئاق پايپاق ئۇستىگە قەددىمكى شەكلدىكى ئاياغ كىيگەن، يەنە ئۇچىسىغا قىسقا كوپتا كىيىۋالغان ئىدى؛ بۇنداق قىسقا كوپتا ماسەيلىقلارنىڭ يېڭىدىن ئىختىرا قىلغان شەكلى بولۇپ «*Canezou*» دەپ ئاتىلاتتى، بۇ سۆز «*quinzeaout*» (8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى) دېگەن سۆزنىڭ يەنە بىر خىل ئاھاڭى ئىدى، ئۇ كاناپىر كوچىسىدا ئەنە شۇنداق ئوقۇلاتتى، ئۇنىڭ مەنىسى «ئىللىق جەنۇبىي دىيار» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى.

...

ئەمدى ئانىنىڭ تەقى ـ تۇرقىغا كەلسەك، ئۇ ناھايىتى كەمبەغەل، غەمكىن ئىدى. ئۇنىڭ كىيىنىشلىرى ئايال ئىشچىلارنىڭكىگە ئوخشاش بولۇپ، خۇددى قايتىدىن دېھقان ئايال لىرى بولماقچىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇ تېخى ياش ئىدى. ئۇ چىرايلىقمۇ؟ ئېھتىمال شۇنداق بولۇشىمۇ مۇمكىن، لېكىن بۇ خىل

ياسىنىش ئۇنىڭغا ئەسلا ياراشمىغان ئىدى. ئۇنىڭ قويۇق چاچلىرى ئارىسىدىن بىر تۇتام سېرىق چاچ ئايرىلىپ چىقىپ چېكىسىگە ساڭگىلاپ تۇراتتى، ئۇ چاچلىرىنى ناھايىتى سەت بىر باش ياغلىقى بىلەن مەھكەم چېگىۋالغان ئىدى. ئادەم كۆلگەندە ئۇنىڭ چىرايلىق چىشلىرى كۆرۈنىدۇ، لېكىن ئۇ پەقەت كۈلمەيتتى. ئۇنىڭ كۆز يېشىنىڭ قۇرۇغىنىغا تېخى ئانچە ئۇزاق بولمىغاندەك تۇراتتى. يۈزلىرى تاتىراڭغۇ بولۇپ، كېسەللىك ئالامىتى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ داۋاملىق بالا ئېمىتىۋاتقان ئانىدەك قۇچىقىغىلا قاراپ تۇراتتى. ياردەم بولغان ئەسكەرلەر ئىشلىتىدىغان يوغان بىر ئاق لۆڭگە بىلەن بېلىنى باغلىۋالغان. قوللىرى قۇرۇغان ھەم قارا، ھەممە يېرىگە داغ چۈشكەن، بىگىز بارمىقىنىڭ يېرىك تېرىسى يېڭنە ئىزلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەن، ئۇچىسىغا قويۇق تېرىسىدىن تىكىلىپ، كۆك رەختتىن تاشلانغان جۇۋا، ئۇنىڭ ئىچىگە كۆڭلەك، پۇتىغا يوغان بىر ئاياغ كىيىۋالغان ئىدى.

...

لېكىن ئۇنىڭ چىرايىدا ئېنىقسىز بىر خىل ئىپادە بولۇپ، باشقىچە بىر خىل كەيپىياتتا كۆرىنەتتى، ئۇنىڭ ھەسرەتلىك نەپەسلىرى ئۇنىڭغا ھېچقانداق تەسىر كۆرسەتمەيتتى. ئۇنىڭ يۈزلىرى تاتارغان، لېكىن ئىككى چېكىنىدە قىزىللىق بار ئىدى. ئۇنىڭ ساپسېرىق كىرپىكلىرى، بالىلىق ۋە ياشلىق دەۋرىنىڭ ئۇنىڭغا قالدۇرغان يالدامىسى بولۇپ، بۇ كىرپىكلەر جۈپ لىشىپ تۇرسىمۇ، لېكىن يەنىلا ھەرىكەتتە ئىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنى تىترەپ تۇراتتى، بۇ خىل تىترەشنى ئۇچاي دېگەن ئەمما قانات كەبرەلمىگەن ئۇچماقچى بولىسىمۇ ئىزىدا تۇرۇپ قېلىۋاتقانغا ئوخشاش باشقىلار ھېس قىلالىسىمۇ، لېكىن كۆرەلەمەيتتى. ئۇنىڭ چىرايى ئۇ يەردە ياتقان كىشىنىڭ خەۋپلىك

كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقىغا كىشىنى مەڭگۈ ئىشەندۈرمەيتتى. ئۇنىڭ بىلەن ئۆمرى ئاخىرلىشىپ قالغان كىشىلەرنى سېلىشتۇرغاندا، ئۇ خۇددى قانات قېقىپ ئۇچۇشقا تەييار تۇرغان قۇشقا ئوخشايتتى.

(گىيوگو: «پاجىئەلىك دۇنيا» خەنزۇچە نەشرى 157-، 185-، 348 - بەتلەر)

... مېنىڭ كۆز ئالدىمدا «ۋال» قىلىپ ئاجايىپ بىر كۆرۈنۈش پەيدا بولدى: كۆپكۆك ئاسماندا ئالتۇن تاۋاقتەك تولۇن ئاي، قۇملۇق دېڭىز قىرغىقىنى بويلاپ مەرۋايىت تاشلاردەك يىراقلارغا سوزۇلغان تاۋۇزلۇقلارنىڭ مەنزىرىسى كۆرۈنەتتى. ئوتتۇرىسىدا بوينىغا كۈمۈش مۇنچاق ئاسقان 11 — 12 ياشلاردىكى بىر بالا قولىدا پولاتتىن ياسالغان ئارا تۇتقان. ئۇ بار كۈچى بىلەن سۇغۇرغا ئوخشايدىغان بىر نەرسىنى سانجىماقتا. ئۇ نەرسە شۇڭغۇپ بېرىپ بالىنىڭ چاتىرىقىدىن ئۆتۈپ قاچماقتا. بۇ بالا ئەنە شۇ رۇڭتۇ ئىدى.

...

ئۇ بۇغداي ئۆڭلۈك، يۈزى دۈپدۈگىلەك بالا بولۇپ، بېشىغا كىگىز مالىخاي، بوينىغا پارقىراق كۈمۈش مۇنچاق ئېسىلغان ئىدى. بۇنىڭغا قارىغاندا ئاتىسى ئۇنى ناھايىتى ياخشى كۆرگەنلىكىدىن، ئۇنىڭ ئۆلۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن خۇدايى نەزىر قىلىپ مۇشۇ تەسۋىگە ئوخشاش مۇنچاقنى ئاسقان بولسا كېرەك. رۇڭتۇ مەندىن باشقا ھەممىدىن تارتىناتتى، بىز ئىككىمىز يالغۇز قالغاندىن كېيىن سۆھبەتلىشىپ كەتتۇق ۋە يېرىم كۈن ئۆتمەيلا چىقىشىپ قالدۇق.

...

بۇ كەلگەن كىشى رۇڭتۇ ئىدى. مەن ئۇنى بىر قاراشتىلا تونۇغان بولساممۇ، لېكىن ئۇ، مېنىڭ خاتىرەمدىكى رۇڭتۇغا

زادىلا ئوخشىمايتتى. ئۇ ئاۋۋالقىغا قارىغاندا بىر ھەسسە ئېگىز ئىدى. بۇغداي ئۆڭلۈك، دۈگىلەك يۈزلىرى ئۆزگىرىپ ئاللىقاچان سېرىققا ئايلانغان ۋە چوڭقۇر قورۇقلار باسقان، كۆزلىرىمۇ خۇددى دادىسىنىڭكىدەكلا قىزىرىپ، قاپاقلىرى ئىششىپ كەتكەن ئىدى. ھەقىقەتەن دېڭىزدىن دائىم شامال ئۇرۇپ تۇرغاچقا، دېڭىز ياقىسىدا ياشىغۇچى كۆپچىلىك دېھقانلارنىڭ چىرايى مۇشۇنداق بولاتتى. رۇڭتۇنىڭ بېشىغا كونا كىگىز مالىخاي، ئۈستىدە نېپىز پاختىلىق پەشمەت بار ئىدى. ئۇ سوغۇقتىن شۈمشىيىپ، قەغەزگە ئورالغان بىر بولاق نەرسىنى ۋە ئۇزۇن غاڭزىسىنى تۇتۇپ تۇراتتى. قاچاندۇر بىر ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ بۇ قوللىرى دىقماققىنە، كۈچلۈك ئىدى. ھازىر بولسا قوپال ۋە يېرىلىپ كەتكەن بولۇپ، خۇددى قارىغاينىڭ قوۋزاقلىرىغا ئوخشايتتى.

(لۇشۈن: «يۇرتۇم»، «لۇشۈن ھېكايە، شېئىر، نەسىرلىرى» 78 -، 79- ، 80، 86 -، 87 - بەتلەر)

جەسەت تەسۋىرى

ئۆزىنىڭ چەكسىز ھاياتىي كۈچى بىلەن قاينام - تاشقىنلىققا تولغان بۇ دۇنيا — ئىجتىمائىي تۇرمۇش — گەرچە تىرىكلەر — ھايات ياشاۋاتقانلار تۈرلۈك پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارىدىغان، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرىنى بەلگىلىك ئىجتىمائىي مەنىگە ۋە قىممەتكە ئىگە قىلىدىغان سورۇن بولسىمۇ، ئاشۇ ھايات ياشاۋاتقانلار بەلگىلىك تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدەھشەتلىك پاجىئە — ئۆلۈم پاجىئەسىگە ئۇچراشتىن خالى بولالمايدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئۆلۈم پاجىئەسىگە

ئۇچرىغان پېرسوناژلارنىڭ تۈرلۈك قىياپەتلىرىنى سۈرەتلەش — جەسەت تەسۋىرى دەپ ئاتىلىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئەسەر تېمىسىنى گەۋدىلەندۈرۈش، ۋەقەلىك تەرەققىياتىنىڭ جەريانىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە جانلاندۇرۇشنىڭ ئېھتىياجى تۈپەيلى ئۆلۈم پاجىئەسىگە ئۇچرىغان پېرسوناژلارنىڭ ئۆلۈش شەكلى ۋە قىياپەتلىرىنى بەلگىلەك دەرىجىدە ئېنىق، كونكرېت، ئەينەن سۈرەتلەشكە توغرا كېلىدۇ. چۈنكى: بىرىنچىدىن ئۆلۈكلەرنىڭ ئەھۋالى ئارقىلىق تىرىكلەرنىڭ (باشقا پېرسوناژلارنىڭ) ھېسسىياتى ۋە ئىچكى دۇنياسىغا بەلگىلەك دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتكىلى بولىدۇ. ئۇلارغا پاجىئە ئارقىلىق ھەقىقەتنى تونۇتۇپ، ئۇلارنىڭ (باشقا پېرسوناژلارنىڭ) ئويغىنىشى، قارشىلىق كۆرسىتىش روھى ۋە كۈرەش قىلىش ئىرادىسىنى قوزغىتىپ، خاراكتېرىدە ماھىيەتلىك ئۆزگىرىشلەرنىڭ بارلىققا كېلىشىنى تېزلەتكىلى بولىدۇ. مەسىلەن، «قىزىل قىياۋ» رومانىدىكى مەشھۇر ئىنقىلابچى جياڭ ھەدە — بىر قەيسەر كوممۇنىست بولۇش سۈپىتى بىلەن تۈرلۈك جاپالىق خىزمەتلەردىن قىلچە باش تارتماي ئىشلەيدۇ. ئۇ ئېرىنىڭ دۈشمەنلەر تەرىپىدىن سازايى قىلىنغان بېشىنى كۆرگەندىن كېيىن، يەنىمۇ غەيرەتلىنىپ ۋە ئىرادىسى مۇستەھكەملىنىپ، ئېرى تۈگىتەلمىگەن ئىشلارنى ئۆزى قوشۇپ ئىشلەش ئۈچۈن دۈشمەنلەر بىلەن تېخىمۇ قەيسەرلىك، چۆچەرلىك بىلەن كۈرەش قىلىدۇ. ئىككىنچىدىن، ئەسەر ۋەقەلىكىنى بەلگىلەك دەرىجىدە جانلاندۇرۇش يەنى زىددىيەت توقۇنۇشىنى تېخىمۇ كەسكىنلەشتۈرۈش، ۋەقەلىك تەرەققىياتىنى راۋاجلاندۇرۇشتا — «ئوت يېقىش» رولىنى ئوينايدۇ، مەسىلەن، «سۇ بويىدا» رومانىدىكى ۋۇسۈكنىڭ ئاكىسى ۋۇدانىڭ ئۆلۈمى — ۋۇسۈكنىڭ كېيىنكى كەرچۇمىشلىرىنىڭ سەۋەبچىسى بولغانلىقى ئوخشاش. ئۇچىنچىدىن پېرسوناژلارنىڭ ئۆلۈم پاجىئەسىگە

بولغان كەيپىياتى، پوزۇتسىيىسى، ئىنكاسلىرىنى بەلگىلەك دەرىجىدە گەۋدىلەندۈرۈپ، شۇ دەۋر كىشىلىرىنىڭ ئىچكى قىياپىتى، روھىي ھالىتى، ھەق - ئادالەت قارىشى، ئويغىنىش ئەھۋالى قاتارلىقلارنىڭ ئىپادىلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، شۇ ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، ئىجتىمائىي كەيپىياتى، روھىي ھالىتىنى بەلگىلەك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، لۇشۈن ئەپەندىنىڭ «دورا» ھېكايىسىدا شايۇنىڭ ئۆلۈمى ئارقىلىق جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ نادان، قالاق قىياپىتى، بۇرژۇئا ئىنقىلابچىلىرىنىڭ خەلقنى ئويغىتىش ۋە تەشكىللەشتىكى ئىقتىدارسىزلىقى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. تۆتىنچىدىن، كىتابخانلارنىڭ شۇ ئۆلۈم پاجىئەسىگە بولغان نارازىلىقى، ئېچىنىشى، غەزەپ - نەپرىتىنى قوزغاش ئارقىلىق شۇ ئۆلۈم پاجىئەسىنى بىۋاسىتە كەلتۈرۈپ چىقارغۇچىلارغا ۋە شۇ ئىجتىمائىي دەۋر ۋە تۈزۈمگە بولغان نازارىلىقى، قارشى تۇرۇش ھېسسىياتى ۋە كەيپىياتىنى كۈچەيتىپ، ئۇلارنىڭ شۇ ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ تۈپ ماھىيىتى ۋە ھەقىقىي قىياپىتىنى تونۇۋېلىشىنى ئىلگىرى سۈرگىلى بولىدۇ.

شۇڭلاشقا ئەدەبىي ئەسەرلەردە سۈرەتلىنىدىغان ئۆلۈم پاجىئەلىرى — ئالاھىدە تالالىنىشى، يەنى ئىمكان بار شۇ ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ بىگۇناھ قۇربانى ياكى ھەق - ئادالەت، ئازادلىق، ئەركىنلىك يولىدىكى پىداكار بولۇشى، باشقا پېرسوناژلارنىڭ روھىي كەيپىياتى، ئىچكى دۇنياسىغا بەلگىلەك دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان بولۇشى، شۇ ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ماھىيىتى ۋە ھەقىقىي قىياپىتىنى بەلگىلەك دەرىجىدە ئېچىپ بېرەلەيدىغان ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ۋە ئومۇملۇققا ئىگە بولۇشى لازىم. كىشىلەرنىڭ جانىجان مەنپەئىتى، ئازادلىق - ئەركىنلىكنى قوغداش ئۈچۈن ئەكسىيەتچى ياۋۇز

كۈچلەر تەرىپىدىن بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن پېرسوناژلارنىڭ ئۆلۈم پاجىئەلىرى قانچىكى قەبىھ، دەھشەتلىك سۈرەتلەنسە، باشقا پېرسوناژلارنىڭ روھىي كەيپىياتىغا بېرىدىغان تەسىرىنى كۈچەيتىپ، ئۇلارنىڭ ئويغىنىشىنى تېزلەتكىلى، ئەسەر ۋەقەلىكى تەرەققىياتىنىڭ راۋاجلىنىشىنى جانلاندۇرۇپ، زىدىيەت-توقۇنۇشلارنى كەسكىنلەشتۈرگىلى، كىتابخانلارنىڭ ھېسسىياتىنى داۋالغۇتۇپ ئىنقىلابىي قۇربانلارغا قارىتا ھېسداشلىقىنى قوزغىغىلى، دۈشمەنگە بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى كۈچەيتكىلى بولىدۇ. شۇڭلاشقا جەسەت تەسۋىرىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشكە توغرا كىلىدۇ.

ئۈلگىلەر

دادام قاراڭغۇ ۋە تار ئۆينىڭ دېرىزىسى يېنىدىكى پولدا ياتاتتى، ئۇ ئاق كىيىم ئىچىدە ئادەتتىكىدىن خېلىلا ئۇزۇن كۆرۈنەتتى؛ ئوچۇق تۇرغان پۇتىنىڭ بارماقلىرى ئادەمنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرۇپ يۇمۇلمىغان ئىدى، كۆكرىكىدە جىم تۇرغان مۇلايىم قوللىرىنىڭ بارماقلىرىمۇ يېرىم ئېچىق ئىدى؛ مېھرىبانلىق يېغىپ تۇرىدىغان كۆزلىرى چىڭ يۇمۇلغان بولۇپ، قارىداپ كەتكەن بىر جۈپ مىس داچەنگە ئوخشايتتى، يېقىملىق يۈزى ئاقىرىپ كەتكەن ئىدى. كىرىشىپ قالغان چىشلىرى قورقۇقۇمنى كەلتۈرەتتى.

(گوركى: «بالىلىق چاغلىرىم» 1 - بەت)

ۋەلىنىڭ ھۆل كىيىملىرى تېنىگە يېپىشقان، قان ۋە لايغا مىلەنگەن جەسىتىنى ئابىدى ئاغىنىڭ ھويلىسىدىكى بىر كىگىز ئۈستىگە ياتقۇزۇپ قويغان ئىدى، يېشىل چىۋىنلەر يالت - يۇلت پارىلداپ ئۆلۈكنىڭ ئۈستىدە غوڭۇلداپ يۈرەتتى. ئۆلۈك بىر غېرىبلىق ۋە يالغۇزلۇق ئىچىدە ياتاتتى. سارغىيىپ كەتكەن

قوللىرى ئېچىنىشلىق ھالدا ئىككى تەرەپكە تاشلىنىپ تۇراتتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 1 - قىسىم، 176 - بەت)

ئۆلۈكلەر قويۇلىدىغان بۇ كامىر ئادەتتىكىدەك چاققانغىنا كامىر ئىدى. تامدا ئېسىقلىق كىچىككىنە چىراغ تامنىڭ بۇلۇڭىغا دۆۋىلەپ قويۇلغان خالتىلارنى، ئوتۇنلارنى ۋە ئوڭ تەرەپتىكى بۇگلۇكنىڭ ئۈستىدە ياتقان تۆت جەسەتنى خىرە - شىرە يورۇتۇپ تۇراتتى. كاناپتىن كۆڭلەك، ئىشتان كىيگەن بىرىنچى جەسەت ئېگىز بويلۇق، كەكە ساقال، چېچىنىڭ يېرىمى قىرىۋېتىلگەن كىشى ئىدى. جەسەت قېتىپ قاپتۇ، كۆكىرىپ كەتكەن قوللىرى ئەسلى كۆكرىكىدە قوشتۇرۇقلۇق بولسا كېرەك، ھازىر ئايرىلىپ كېتىپتۇ. يالىڭاياق پۇتلىرىنىڭمۇ ئارىسى ئېچىلىپ، ئىككى پۇتى ئىككى تەرەپكە قاراپ تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ يېنىدا ئاق يوپكا بىلەن ئاق كوپتا كىيگەن، يالىڭاياق، يالاڭباش، چاچ ئۆرۈمى ئىنچىكە ۋە قىسقا، قورۇق باسقان يۈزى ساپسېرىق سارغىيىپ كەتكەن، قىر بۇرۇن بىر موماي ياتاتتى. مومايىنىڭ يېنىدا سۆسۈن رەڭلىك كىيىم كىيگەن يەنە بىر ئەركىشىنىڭ جەسىتى ياتاتتى.

(تولىستوي: «تىرىلىش» 2 - قىسىم 956 - ، 957 - بەتلەر)

يېقىن ئارىدىكى سىم تاناپ ياغىچىغا تۆت ئادەمنىڭ ئۆلۈكى قىپيالىڭاچ ھالدا ئېسىقلىق تۇراتتى. توپ - توپ چىۋىنلەر غوڭۇلدىشىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى. ئۆلۈكلەرنىڭ باشلىرى خۇددى ئۆزلىرى ئېسىقلىق تۇرغان تانىنى ياش ئېڭەكلىرى بىلەن چىڭ بېسىپ تۇرغاندەك تۆۋەنگە ساڭگىلاپ تۇراتتى؛ چىشلىرى ھىجىيىقلىق ئىدى. چوقۇلغان كۆزلىرى قارا كامارغا ئوخشاپ قالغان. چوقۇپ تېشىۋېتىلگەن قورساقلىرىدىن كۆكۈش، شىللىق ئۈچەي - قېرىنلىرى ساڭگىلاپ قالغان. قۇياش لاۋۇلداپ تۇراتتى. سۇمبا بىلەن ساۋالغان قارا بەدەنلىرىنىڭ

تەرىلسرى تىتىلىپ كەتكەن. قاغىلار قاقىلداپ ئۇچۇپ سىم تاناپ ياغاچلىرىنىڭ ئۇچىغا قونۇپ بويۇنلىرىنى ئېگىپ پەسكە قارىشاتتى.

تۆت جەسەت ... بەشىنچىسى كۆكسى كېسىپ تاشلانغان، قىپيالىڭاچ ۋە قارىيىپ كەتكەن بىر قىز ئىدى.

(سىرافومىۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» 221 - بەت)

II پىسخىك تەسۋىرلەر

پىسخىك تەسۋىرى — كىشىلەرنىڭ مۇرەككەپ ئىچكى دۇنياسىنىڭ سۈرەتلىنىشى بولۇپ، پېرسوناژلارنىڭ ئىدىيىسى، ۋە دۇنيا قارىشىنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلىدۇر.

ئىنسانلار تۇرلۇك زىددىيەتلەر تولۇپ تاشقان ئىجتىمائىي جەمئىيەتتە ياشىغاچقا، رېئال تۇرمۇشتىكى ھەر خىل زىددىيەتلەر ئۇلارنىڭ ئېڭىغا تەسىر كۆرسىتىپ تۇرلۇك پىسخىك ئىنكاسلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مەسىلەن، كىشىلەر ئوخشاش بولمىغان ۋەقە ۋە ھادىسىلەردىن خۇشال بولىدۇ، ھاياجانلىنىدۇ، غەزەپلىنىدۇ، ھەسرەت چېكىدۇ، ئۇمىدسىزلىنىدۇ، چۈشكۈنلىشىدۇ. ۋەھىمە، قورقۇنچ ھېس قىلىدۇ، بىئارام بولىدۇ، ئازابلىنىدۇ، مانا مۇشۇنداق پىسخىك ھالەتلەر كىشىلەرنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىگە قوماندانلىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ خاراكتېرى ۋە مۇرەككەپ ئىچكى دۇنياسىنى شەكىللەندۈرىدۇ. ئەدەبىي ئىجادىيەتتە كىشىلەرنىڭ ئەنە شۇنداق مۇرەككەپ ئىچكى دۇنياسىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى، ئىدىيىسىنى، خاراكتېرى ۋە ئىدىيىسىدىكى ئۆزگىرىش، تەرەققىياتلارنى ئېچىپ بېرىش تەلەپ قىلىنىدۇ. لېكىن پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى يەنە، پىسخىك پائالىيەتلىرىنى تەسۋىرلەپ بېرىش ئۇنچە ئوڭاي ئىش ئەمەس. چۈنكى بىر ئادەمنىڭ ئۆزىدىن باشقا ھەرقانداق ئادەمنى (ئەگەر يېقىن ئادىمى بولسىمۇ) بىۋاسىتە تولۇق چۈشىنىپ كېتىشى ناتايىن. پەقەت كىشىلەرنىڭ مەلۇم مۇھىتتىكى

كەپپسياتىدا ئەكس ئەتكەن پسخىك ئۆزگىرىشلەرنى سېزىپ ئالالايدۇ. كىشىلەرنىڭ كەيپىياتىدىكى بۇ خىل پسخىك ئۆزگىرىشلەر گەرچە كىشىلەردە بەلگىلىك تۇيغۇ - تەسىراتلارنى پەيدا قىلسىمۇ، لېكىن ئاسانلا يوقىلىپ كېتىدىغان، ئۇنتۇلۇپ كېتىدىغان كۆرۈنۈشلەر بولغاچقا، ئۇلارنى ئېنىق خاتىرىلەشكە مۇمكىن بولمايقالىدۇ. پسخىك تەسىردە سۆزەتلىنىدىغان نەرسىلەر دەل ئاشۇ خىل نازۇك نەرسىلەر بولغانلىقى ئۈچۈن، يازغۇچىلاردىن ئالاھىدە ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ. يەنى، يۈكسەك تەسەۋۋۇر ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى تۇرلۇك زىددىيەت، توقۇنۇشلارنى چوڭقۇر ئانالىز قىلىپ، ئومۇملاشتۇرۇپ سىزىپ بېرىش ئىنتىدارىغا ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

پسخىك تەسىر پېرسوناژلار خاراكتېرىنى يورۇتۇپ بېرىشنىڭ ئاساسىي ئاچقۇچى بولغاچقا، ئەسەرنىڭ مەزمۇنىنى ئېچىپ بېرىشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ.

پسخىك تەسىر تۆۋەندىكى تۆرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

مۇھەببەت تەسۋىرى

مۇھەببەت — كىشىلىك تۇرمۇشنى سۆيۈشنىڭ ئەڭ يارقىن سىياسى، كىشىلەرنىڭ مۇرەككەپ ئىجتىمائىي دۇنياسى ۋە روھىي قىياپىتىدە ئەكس ئەتكەن شەيئى ۋە ھادىسىلەرنى تەبىئىي ياخشى كۆرۈش ھېسسىياتىنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ تۇرلۇك پائالىيەتلىرىگە تۆرتكە بولىدىغان، بەلگىلىك ھايات سەرگۈزەشتىلىرىگە سەۋەب بولىدىغان نازۇك ھېسسىي پائالىيەتلەرنىڭ بىرى.

مۇھەببەت بىرقەدەر ئومۇمىي مەنىگە ئىگە ئۇقۇم بولۇپ،

كىشىلەرنىڭ ۋەتەنگە، يۇرتقا، خەلققە، كەسپىگە، ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەرلىرىگە بولغان سۆيۈنۈش ۋە كۆيۈنۈش ھېسسىياتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ خىل ھېسسىياتلار كۆپىنچە «ۋەتەنپەرۋەر»، «خەلقپەرۋەر»، «مىللەتپەرۋەر»، «دوستانە، ۋاپادار، سادىق» قاتارلىق ئۇقۇملار ۋاسىتىسى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. مۇھەببەت ئۇقۇمى كۆپ ھاللاردا يەنە ئورتاق تۇرمۇش قارىشىغا ئىگە بولغان، ئوخشاش بولمىغان جىنستىكى كىشىلەر ئارىسىدا شەكىللەنگەن تەبىئىي ياخشى كۆرۈش ھېسسىياتىغا قارىتىلغانمۇ بولىدۇ. بۇ خىل مۇھەببەت ئوخشاش بولمىغان جىنستىكى كىشىلەرنىڭ ئورتاق تۇرمۇش قارىشى ئاساسىدا شەكىللەنگەن بەلگىلىك فىزىئولوگىيىلىك جىنسىي تەلەپ سىڭىشىپ كىرگەن، ئورتاق ياشاش ئارزۇسى گەۋدىلەنگەن ياخشى كۆرۈش ھېسسىياتىدىن ئىبارەت بولىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلىنىدىغان مۇھەببەت تەسۋىرى كۆپىنچە ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل جىنستىكى كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا شەكىللەنگەن مۇھەببەت — ياخشى كۆرۈش ھېسسىياتىنى سۆزەتلەشنى ئاساس قىلىدۇ.

مۇھەببەت — كىشىلىك تۇرمۇشتىكى كونا نەرسە. يەنە ئۇ كىشىلىك تۇرمۇشتىكى ھەر بىر يۈزەك تەرىپىدىن يېگىلىنىپ تۇرىدىغان نەرسە بولغاچقا، مەڭگۈلۈك نەرسە، ياش نەرسىدۇر. شۇڭلاشقا ئەدەبىي ئەسەرلەردە «مۇھەببەتنى سۆزەتلەش» — مەڭگۈلۈك ئۆلمەس تېما بولۇپ قالغان.

مۇھەببەت كىشىلىك تۇرمۇشتىكى بۆسۈپ كىرىش ئىنتىدارىغا ئىگە بولغان، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى تۇرلۇك ئىمتىياز، ئۆرپ - ئادەت، ئەخلاقىي مىزان قاتارلىقلارنىڭ چەكلىمىسى، توسقۇنلۇق قىلىشى، قاتتىق قارشى تۇرۇشىغا ئۇچرايدىغان،

كىشىلەرنىڭ ئىرادىسى، چىدام ـ غەيرىتى، ساداقىتى، قارشىلىق كۆرسىتىشى ئارقىلىق گەۋدىلىنىدىغان چەكسىز ھاياتىي كۈچى، جەلپ قىلىش كۈچى، تەسىرلەندۈرۈش كۈچى ۋە قايىل قىلىش كۈچىگە ئىگە بولغان، كىشىلەرنىڭ ھاياتى، تەقدىرى، كەچۈرمىشلىرى، ھەتتا دەھشەتلىك پاجىئەلىرى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولىدىغان ئالاھىدە مەنىۋى پائالىيەتلەرنىڭ بىرى بولغاچقا، ئەدەبىي ئەسەرلەردە مۇھەببەت تەسۋىرىنى بېرىش ئارقىلىق، تۆۋەندىكى مەقسەتلەرگە يەتكىلى بولىدۇ:

1. ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ تەرەققىياتى ۋە پېرسوناژلارنىڭ ھايات سەرگۈزەشتلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك دەرىجىدە يول ئاچقىلى بولىدۇ. يەنى ئەسەردىكى پېرسوناژلارنىڭ بەلگىلىك سورۇندىكى ئۈچرىشىشى ئارقىلىق شەكىللەنگەن دەسلەپكى ھېسسىي مۇھەببەتلىرى يېپ ئۈچى قىلىنىپ، ئەسەر ۋەقەلىكىنى جاللاندۇرغىلى ۋە پېرسوناژلارنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى بېيىتقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، ئۆزبېكستان يازغۇچىسى ئابدۇللا قادىرىنىڭ «ئۆتكەن كۈنلەر» رومانىنىڭ باش قىسمىدا، ئاساسىي پېرسوناژ ئاتابېك بىلەن كۈمۈش بىبىنىڭ دەسلەپكى ئۈچرىشىشتا ھاسىل قىلغان تۇنجى ھېسسىي مۇھەببىتى تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، بۇ تەسۋىر ئارقىلىق ئىككى پېرسوناژنىڭ كېيىنكى كەچۈرمىشلىرى ۋە ئەسەرنىڭ پۈتكۈل ۋەقەلىكىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن يول ئاچقان. بۇنىڭدىن باشقا ل. تولستوينىڭ «ئاننا كارىنىنا» رومانىنىڭ باش قىسمىدىمۇ ئەسەرنىڭ ئاساسىي قەھرىمانى ئاننانىڭ ۋورونسكى بىلەن ئۈچراشقان چاغدىكى تۇنجى مۇھەببىتى سۈرەتلەنگەن ۋە بۇ تەسۋىر ئارقىلىق ئاننانىڭ ھايات پاجىئەسىنىڭ كېلىپ چىقىشى ئۈچۈن يول ئاچقان.

2. ئىجتىمائىي تۈرمۈشنىڭ ماھىيىتى، خاراكتېرى ۋە قانۇنىيەتلىرىنى ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. يەنى، بەلگىلىك تۈزۈم

شارائىتىدا ياشاۋاتقان پېرسوناژلارنىڭ كىشىلىك تۇرمۇشتىكى ئورنى، مۇھەببەت ئەركىنلىكى... قاتارلىقلارنى گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. چۈنكى، بەلگىلىك ئىجتىمائىي تۈزۈم شارائىتىدىكى كىشىلىك تۇرمۇش مۇئەييەن ھالدا بەلگىلىك ئىمتىياز، ئۆرپ-ئادەت، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ۋە خاراكتېر قاتارلىقلار بىلەن باغلانغان بولىدۇ. ئۇلار ئىجتىمائىي تۈرمۈشنىڭ ھەمما-يىسى، يول قويۇشى، قوللىشى بىلەن مۇھەببەتتە ئوڭۇشلۇقىقا ئېرىشىدۇ ۋە ياكى ئىجتىمائىي كۈچلەرنىڭ، ئادەت كۈچلىرىنىڭ دەخلى ـ تەرۇزىگە، توسقۇنلۇقىغا ئۇچراپ مۇھەببەتتە ئوڭۇلسىزلىككە ياكى پاجىئەگە يولۇقىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە مۇھەببەت تەسۋىرىدىن پايدىلىنىپ، مۇھەببەت پاجىئەلىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق، تۈرمۈشتىكى ئاشۇنداق يارىماس ئادەتلەرنى ۋە ئەكسىيەتچى، چېرىك كۈچلەرنىڭ ماھىيىتىنى، ياۋۇز قىياپەتلىرىنى تېخىمۇ چوڭقۇر، ئەتراپلىق ئېچىپ تاشلىغىلى بولىدۇ، ھەمدە كىتابخانىلارنىڭ ئەكسىيەتچى تۈزۈمگە بولغان غەزەپ-نەپرىتىنى، چېرىك ئادەت كۈچلىرىگە بولغان نارازىلىقىنى قوزغاتقىلى، مۇھەببەت پاجىئەلىرىگە ئۈچرىغۇچىلارغا بولغان ھېسداشلىق ۋە ھۆرمەتنى ئويغاتقىلى ۋە ئاشۇرغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، بىزنىڭ مەشھۇر داستانلىرىمىزدىن بولغان «پەرھاد-شېرىن»، «لەيلى-مەجنۇن»، «تاھىر-زۆھرە»، «رابىيە ـ سەئىدىن» قاتارلىقلارنىڭ خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقىلىشى، خەلقنىڭ ھۆرمەت بىلەن قىزىقىپ، سۆيۈپ ئوقۇشلىرى، ئاشۇ پېرسوناژلارغا بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىقى، ھۆرمىتىنىڭ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ مۇھەببەت پاجىئەلىرىگە سەۋەب بولغان ئەكسىيەتچى ئىجتىمائىي تۈزۈم ۋە چېرىك ئادەت كۈچلىرىگە بولغان غەزەپ-نەپرىتىنىڭ مەھسۇلىدۇر.

3) مۇھەببەت بەلگىلىك پىكىر بىرلىكى، ئەركىنلىك ۋە

ئىختىيارلىق ئاساسىدا شەكىللىنىدىغان ۋە ئەمەلگە ئاشىدىغان ياشاش ئىستىكىدىن ئىبارەت بولغاچقا، مۇھەببەتلەشكۈچىلەرنىڭ مۇھەببەتكە تۇتقان پوزىتسىيىسى، مەيدانى، تەلىپى، ساداقىتى قاتارلىقلار ئارقىلىق بەلگىلىك مەزمۇنغا ئىگە بولىدۇ، ھەمدە ئاشۇ مەزمۇنلارنى چىقىش قىلىپ مۇھەببەتلەشكۈچىلەرنىڭ ئەركىنلىكى ۋە ئىستىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئىرادىسىنى قەتئىيلەشتۈرىدىغان بىر خىل غايىۋى كۈچنى شەكىللەندۈرۈش ئىقتىدارىغا ئىگە بولىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە مۇھەببەت تەسۋىرىدىن پايدىلىنىپ پېرسوناژلارنىڭ مۇھەببەت نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن قەتئىي ئىرادىسىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى، تىز پۈكمەس روھى ياكى ۋاپاسىز، خىيانەتكار، شەرمەندە قىياپەتلىرىنى ئېنىق كۆرسىتىش بىلەن پېرسوناژلارنىڭ سىنىپىي ماھىيىتى، ئىدىيىۋى ھالىتى، ئىنسانىي قىياپىتى قاتارلىقلارنى ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، پەرھادنىڭ شېرىننىڭ ۋەسلىگە يېتىش ئۈچۈن چەككەن رىيازەتلىرى — تاغ يېرىپ سۇ باشلاش جەريانىدىكى جاپا- مۇشەققەت، خىسراۋنىڭ ئالدىشى، زىيانكەشلىكلىرى ئالدىدىكى قەتئىي تىز پۈكمەس روھى، پاك ئىنسانىي مۇھەببەتكە ئېرىشىش يولىدىكى قەتئىي ئىرادىسىنىڭ گەۋدىلىنىشىدىن ئىبارەت. يەنە ل. تولىستوينىڭ «تىرىلىش» رومانىدىكى ئاساسىي پېرسوناژ نېخلىيۇدوپ گۆدەك قىز كاتيوشا ماسلىۋانى ياخشى كۆرىدۇ. ۋە ئۇنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشىدۇ. لېكىن، ئۆزىنىڭ ھايۋانلارچە شەھۋانىي نەپسىنى قاندۇرۇۋالغان نىخىلدوپ كاتيوشانى تاشلىۋېتىدۇ. ئۇنىڭ كاتيوشانى تاشلىۋېتىشى كاتيوشانىڭ تۆۋەن تەبىقىدىن كېلىپ چىققانلىقىدىن بولىدۇ. كېيىن گەرچە نېخلىيۇدوپ كاتيوشانى قايتىدىن ياخشى كۆرگەن، شۇنىڭدەك كەچۈرۈم سورىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ كاتيوشانىڭ ئەپۇ قىلىشىغا، مۇھەببىتىگە

ئېرىشەلمەيدۇ. گەرچە ئۇ كاتيوشاغا كۆپ قېتىم ياردەم قىلغان بولسىمۇ، كاتيوشا ئۇنىڭغا ئۆزى بىلەن بىرگە سۈرگۈن قىلىنغان يەنە بىر مەھبۇس بىلەن توي قىلىش ئارقىلىق جاۋاب بېرىدۇ. يازغۇچى بۇ ئارقىلىق كاتيوشانىڭ چىن، ھەقىقىي مۇھەببىتىنى، تىز پۈكمەس ئىرادىسىنى، نېخلىيۇدوپنىڭ رەزىل قىياپىتى، چېرىك ماھىيىتىنى جانلىق ئىپادىلىگەن.

مۇھەببەت تەسۋىرى مەيلى مۇھەببەت تېمىسىدىكى ئەسەرلەردە بولسۇن ياكى باشقا تېمىدىكى ئەسەرلەردە بولسۇن پېرسوناژلارنىڭ روھىي دۇنياسىنى كۆرسىتىپ بېرىش، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى چىنلىق بىلەن ئىپادىلەش ۋە ئوڭۇشلۇق قانات يايدۇرۇش، ئەسەرنىڭ سيۇژىت قۇرۇلمىسىنى جەلپ قىلىش كۈچىگە ئىگە قىلىش، كىتابخانلار قەلبىنى ھاياجانغا سېلىش قاتارلىق جەھەتلەردە ئاكتىپ رول ئوينايدۇ. مانا بۇلار مۇھەببەت تەسۋىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئۈنۈمىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۈلگىلەر

كارىدوردىكى سۆيۈشۈشتىن كېيىن، كۈنلەر يېۋگېنىغا كىشىنى چۆچۈتكۈدەك دەرىجىدە تېز ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندەك بىلىنىشكە باشلىدى. بەزىدە ئۇنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى بىلەن بىللە كەتكۈسى كېپكېتەتتى. جۇدالىقنىڭ نەقەدەر ئېغىر ئىكەنلىكىنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ئادەمنىڭ يېۋگېنىنىڭ نېمىگە شۇنچە تىتىلدايدىغانلىقىنى چۈشىنىشى ئانچە قىيىن ئەمەس ئىدى. ئۇ دائىم باغقا چىقىپ يىغلايتتى، ئۇنىڭغا ئەمدى بۇ باغ، ھويلا، ئۆيلەر، شەھەر تارلىشىپ كېتىۋاتقاندەك بىلىنەتتى، چۈنكى ئۇ ھازىر كۆز يەتمەس چەكسىز دېڭىز ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلىپ كېتىۋاتقان يالغۇز قۇش ئىدى.

(بالزاك: «يېۋگېنې گراندى» 246 — بەت)

يۇنتاۋ مۈرىسى بىلەن چۈنلەننىڭ دۈمبىسىگە يۆلەندى. چۈنلەن كەينىگە ئۆرۈلۈپ يوغان قاپقارا كۆزلىرى بىلەن تىكىلىپ قارايتتى. بويىغا يەتكەن قىزلار بۇنداق مىنۇتلاردا كىشىلىك ھاياتنىڭ چەكسىز بەختىيارلىقىنى ھېس قىلىدۇ. ئىشتىمۇ يالغۇزلۇق تارتمايدۇ، ئۇخلىسا يېنىدا ھەمراھى باردەك تۇيۇلىدۇ. شۇڭا چۈنلەننىڭ كۆزلىرى ھەمىشە كۈلۈپ تۇراتتى. ئاغزى كۈلكىدىن يۇمۇلمايتتى. ئۇنىڭ قەلبى گويا يۇلتۇز قاپلاپ كەتكەن كۆكتە ئېسىلىپ تۇرغان دۈپدۈگىلەك ئايغا ئوخشاش، دۇنيادىكى ھەممە گۈزەللىكلەرنى مارىلاپ تۇراتتى. چۈنلەن باراڭدا ئولتۇرۇپ يالغۇز ئىش قىلغان چاغلاردا باراڭنىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ ئويغا كېتەتتى... ئىككىيلەننىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇنجى پەرزەنت دۇنياغا كەلسە، ئىككى موماي بىلەن ئىككى بوۋاي نەقەدەر خۇشال بولاتتى. ياق، يەنە جۇلاۋجۇڭ تاغىمۇ بار. ئۇ پاقلان بوۋاقنى باغرىغا بېسىپ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا سۆيۈپ قويغان بولاتتى.

(لياڭ بىن: «قىزىل بايراق شەجەرىسى» 1-كىتاب 2-قىسىم، 171 -، 172 - بەتلەر)

شۇ چاغدا تاسادىپەن نېمە ئىش بىلەندۇر مېھمانخانىدىن چىقىپ كەلگۈچى پەرىشتىگە كۆزى چۈشتى، كۈمۈشمۇ ئېرىق بويىغا كېلىپ توختىغان يىگىتكە ئىختىيارسىز قاراپلا قالدى. ئىختىيارىي ئەمەس، ئىختىياردىن تاشقىرى ھەر ئىككىسىمۇ بىر - بىرسىدىن بىرمۇنچە ۋاقىتقىچە كۆزلىرىنى ئېلىشالمىدى. ئاخىرىدا كۈمۈش نېمىدىندۇر چۆچۈگەندەك بولدى، يېنىكلا بىر ھەرىكەت بىلەن ئۆزىنى ئىچكىرى يۆلەك تەرەپكە ئالدى. بۇ بۇرۇلۇشتىن ئۇنىڭ ئارقا ئۆڭىنى قاپلىۋالغان قىرىق كوكۇلىلىرى دولقۇنلىنىشتى. كۈمۈش ئىچكىرىگە قاراپ يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ، يول ئۈستىدىن ئېرىق بويىدا قېتىپ تۇر-

غان يىگىتكە يەنە بىر قاراپ قويدى ۋە بۇ قاراشتا ئۇنىڭغا يېنىككىنە بىر تەبەسسۇممۇ سوۋغا قىلدى... كۈمۈش ئىچكىرىگە كىرىپ كۆزدىن غايىب بولدى. لېكىن ئاتابېك بىر قانچە مىنۇتلارغىچە يەرگە مىخلانغاندەك قېتىپ تۇردى... ئاخىرىدا كۆزىنى يوغان ئېچىپ ئۆتكەن مىنۇتتا ئۇچراشقان خىيالىي گۈزەلنى ئارزۇ قىلىپ خىياللاندى. لېكىن ھەقىقەت باشقىچە ئىدى. تەرەت ئېلىش ئۈچۈن ئېرىقنىڭ لېۋىگە ئولتۇردى، ئەمما كۆزى خىيال يوشۇرۇنغان يۆلەكتە ئىدى. تەرەت ئېلىپ بولدى، يەنە كۆزىنى شۇ تەرەپتىن ئۈزەلمىدى. يۈز - كۆزىنى ئېرتىپ بولغاندىن كېيىن، يەنە ئۆرە تۇرۇپ توختاپ قالدى. يوشۇرۇنغان گۈزەل ئىككىنچى يېنىپ كۆرۈنمىدى، ئېھتىمال، ئاتابېكنى يىپسىز باغلاپ، ئۆزى قايسى بۇلۇڭدىن بولمىسۇن ئەسىرىنى تاماشا قىلاتتى.

كۆپ كۈتتى، نامازدىگەرنى قازا قىلىپ، كەچ بىلەن قۇتىدارنىڭ ھويلىسىدىن چىقتى ۋە شۇ مىنۇتتىن باشلاپ ئۇنىڭدا مۇھەببەت غوغىسى تۇغۇلغان ئىدى...

(ئا. قادىرى: «ئۆتكەن كۈنلەر» 81 -، 82 - بەتلەر)

مەمەت بىر ئاياغ تىۋىشى بىلەن سەسكىنىپ كەتتى. بىراق ئورنىدىن قوزغالمىدى. سەيراننى چۆچۈتۈپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى. سەيران ئاستا كېلىپ سۇدىن ئۆتتى. بېرىپ ھەر دائىم ئولتۇرىدىغان يەردە ئولتۇردى. يۇلتۇزلارنىڭ يورۇقى سەل بۇرۇنقى نۇرسىز ئاي يورۇقىدىن كۈچلۈك ئىدى. مەمەت سەيراننىڭ سايىسىنى غۇۋا كۆرەلەيتتى. سەيراننىڭ ئاياغ تىۋىشلىرىنى تۇيۇش بىلەن تەڭ قول - پۇتى، پۈتۈن ۋۇجۇدى بوشىشىپ كەتتى. يۈرىكى دوك - دوك سالدى. بىرنەچچە قېتىم ئورنىدىن تۇرۇپ، سەيراننىڭ قېشىغا بېرىشقا تەمشەلدى. يۈرىكى شۇنچىلىك قاتتىق سالاتتى، ئۆزى شۇنچىـ

لىك قاتتىق تىترەيتتىكى، ئورنىدىن تۇرالماستىن ئولتۇرۇپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن ئاران دېگەندە تۇرالدى. سەيران تەرەپكە قاراپ ماڭدى، سەيران ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان ئادەمنى كۆردى، ئورنىدىن تۇرماستىنلا دەرەخنىك ئارقىسىغا ئۆتتى، شۇ تەرەپكە سۈرۈلدى.

مەمەت ئۇنىڭغا بىر نېمىدېمەكچى بولدى، ئاۋازى بوغۇلۇپ قالدى. نېمىدېگەنلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمىدى، جىم بولدى. سەيران بۇ ئاۋازنى تونۇپ توختاپ قالدى. مەمەت ھايا جان ئىچىدە ئۇچقاندەك ببرىپ سەيرانىنك قولىنى تۇتتى. سەيرانىنك قولى قىزىق تۆمۈردەك كۆيۈپ تۇراتتى. مەمەت ئۇنى تۇرغۇزدى، ئۆزىگە تارتتى. سەيران ئۆزىنى يۇمشاقىنا، جانسىزلارچە مەمەتنىك قۇچىقىغا ئاتتى. كۆكسىگە باش قويدى. مەمەت ئۇنى قۇچاقلىدى، بوينىدىن سۆيدى، لەۋلىرى كۆيگەندەك بولدى.

شۇ چاغدا پۈتۈن كېچىنى، دەرەخلەرنى، يانلىرىغا كېلىپ تۇرغان ئاتنى، دۇنيانى ئۇنتۇشقان ئىدى. قاچان يېشىنگەنلىكلىرىنى، ئىككى ۋۇجۇدنىك قاچان بىر خىل يالقۇن ئىچىدە بىر ـ بىرىگە كىرىشىپ كەتكەنلىكىنى بىلىشمەيتتى. يا ئەتراپلىرىدا گىگىلداپ بۈلۈتتەك ئايلىنىپ يۈرگەن ھاشاراتلارنىك ئاۋازىنى ئاڭلىمايتتى، ياكى يالىڭاچ بەدەنلىرىنى تىلىۋەتكەن تىكەنلەرنىك، پىتراقلارنىك ئاغرىقىنى تۇيۇشمايتتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 2 ـ كىتاب. 651 ـ 652 ـ بەتلەر)

قىزىقى شۇكى، ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قانچە چەتكە ئالغۇسى كەلسە، يەنە شۇنچە ئۇچراشقۇسى كېلەتتى، كۈن قاراڭغۇلاشقانسېرى بۇ ئويى تېخىمۇ كۈچىيەتتى. نامۇۋاپىقلىقىنى ئوچۇق بىلىپ تۇرۇپ يەنە سىناپ كۆرگۈسى كېلىپ كەتكەن بىر خىل

دادىللىق ۋە قايمۇقۇش ئۇنىڭ قەلبىنى چىڭ چۈلغىۋالغان ئىدى. بۇ كىچىك چاغلىرىدا تاياق بىلەن ھەرە ئۇۋىسىنى بۇزغاندىكى ئەھۋالغا ئوخشايتتى، گويا قانداقتۇر بىر خىل يامانلىق ئۇنى ئالدىرىتىۋاتقاندەك، قورقۇپ يۈرىكى سېلىپ تۇرسىمۇ، سىناپ باققۇسى كېلىپ تۇراتتى. ئۇ ئۆزىنىڭكىدىنمۇ كۈچلۈك بولغان بىر خىل غەيرەتنىڭ ئۆزىنى بىر يۇمىلاق شارەك يۇغۇرۇپ، شىددەتلىك ئوتقا تاشلايدىغانلىقىنى غۇۋا سەزگەنىدەك بولدى؛ ئۇ ئۆزىنىڭ ئىلگىرىلىشىنى توسۇشقا چارىسىز قالدى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 116ـ، 117 ـ بەتلەر)

ئۇ كۆز ياشلىرىنى سۈرتكەچ بۇ بىرنەچچە يىلدىن بۇيان كۆڭلىدە يوشۇرۇپ كېلىۋاتقان ئىشلارنىڭ بىرىنى قالدۇرماي گاۋجيالىنغا ئېيتىپ بەردى...

لىيۇچياۋجېننىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ كېلىۋاتقان گاۋجيالىنىڭ كۆزلىرىدە ۋىللىدە ياش ئەگىدى. ئۇ باغرى قاتتىق ئادەم بولسىمۇ، لىيۇچياۋجېننىڭ يۈرىكىدىن چىقىۋاتقان سەمىمىي ھېسسىياتلىق گەپلىرى ئۇنىڭغا تەسىرقىلغان ئىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۈرىكىدىن ئاجايىپ بىر ھېسسىيات ئۇرغۇماقتا ئىدى: مانا كۆز ئالدىدا چىرايلىق رەڭلىق رەسىملەر لەپىلدەپ ئۇچماقتا؛ ئۆزى بەكمۇ ياقتۇرىدىغان مۇزىكا ـ كۈيلەر قۇلىقى تۆۋىدە ناۋا قىلماقتا؛ كۆز ئالدىدىكى ئېگىز تاغلار، سۈپسۈزۈك سۇلار، بىپايان زېمىن خىيالىي نەرسىلەرگە ئايلىنىپ كەتكەندەك بولماقتا.

(لۇياۋ: «ھايات» 74 ـ بەت)

خۇشاللىق تەسۋىرى

خۇشاللىق ـ كىشىلەرنىڭ بەلگىلىك ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنىڭ ريئاللىققا ئايلىنىشى نەتىجىسىدە مەيدانغا كېلىدىغان ۋە

كىشىلەرنىڭ ئىچكى ھېسسىياتىنى قوزغىتىدىغان بىر خىل سېھرىي كۈچنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئۇ كىشىلەردە ھاسىل بولغان مەنىۋى قانات ۋە روھىي خۇرسەندىچىلىكنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلىدىن ئىبارەت. روشەنكى، كىشىلەر بەلگىلىك ئىشلارنىڭ ئۆزلىرى كۈتكەندەك بولۇشىنى، ئۆزىگە پايدىلىق بولۇشىنى، بەلگىلىك مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ، ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى ئەمەلگە ئاشقان، رېئاللىققا ئايلانغان ھامان ئىچكى ھېسسىياتلىرىنىڭ قوزغىتىشى بىلەن ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالمىغان ھالدا شادلىنىدۇ، ھاياجانلىنىدۇ. ئۆز غالىبىيەتلىرى ئۈچۈن تەنتەنە قىلىشىدۇ. مانا مۇشۇنداق كىشىلەرنىڭ ھېسسىياتى ئارقىلىق ئەكس ئېتىدىغان شادلىنىش، ھاياجانلىنىش كەيپىياتى خۇشاللىق دەپ ئاتىلىدۇ. خۇشاللىق كىشىلەرنىڭ كەيپىياتىنى كۆتۈرۈپ، روھىنى ئۆستۈرىدىغان، تېنىنى يېيىرىتىپ، قەلبىنى شادلاندۇرىدىغان، تېتىكلەشتۈرىدىغان بىر خىل مەنىۋى كۈچ بولغاچقا، كىشىلەر دائىم خۇشاللىققا موھتاج بولىدۇ. خۇشاللىق ئادەتتە كۈلۈش، ھاياجانلىنىش، كۆز يېشى قىلىش ۋە ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراش، قالايمىقان يۈگۈرۈش، سەكرەش قاتارلىق كەيپىيات شەكىللىرى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن، نوبەل پارتلىتىش دوربىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك سىناق قىلغان چاغدا، ئىككى قولىنى ئېچىپ كۆتۈرۈپ «مەن غەلىبە قىلدىم! مەن مۇۋەپپەقىيەت قازاندىم...» دەپ ۋارقىرىغان پېتى ئىس - تۈتەك ئارىسىدىن يۈگۈرۈپ چىققان. دېمەك ئۇ خۇشال بولغان.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە خۇشاللىق تەسۋىرىدىن پايدىلىنىپ پېرسوناژلارنىڭ ئىدىيىسى، روھىي دۇنياسى ۋە ئالاقە سەۋىيىسى قاتارلىقلارنى گەۋدىلەندۇرگىلى ۋە ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. پېرسوناژلارنىڭ قايسى ئىشتىن، نېمە ئۈچۈن، قانداق خۇشاللانغانلىقى پېرسوناژلارنىڭ شۇ ئىشقا بولغان كونكرېت چۈشەنچىسىنىڭ مەھسۇلىدۇر. شۇ ئىشنىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۈشتىكى رولى، ئەھمىيىتى ۋە ئەسلى قىممىتىنى توغرا چۈشەنگەن يا كى چۈشەنمىگەنلىكىنىڭ روشەن كۆرۈنۈشىدۇر. پېرسوناژلارنىڭ روھىي دۇنياسى ۋە مەنىۋى قىياپەتلىرىنىڭ قانچىلىك ۋە قايسى دائىرىدە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىشتە خۇشاللىق تەسۋىرى بەلگىلىك رول ئوينايدۇ. مەسىلەن، لۇشۈن ئەپەندىنىڭ «دورا» ھېكايىسىدا جاللات كاك داشۇ شىنخەي ئىنقىلابىغا قاتناشقان ئىنقىلابچى شيا يۈنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن چايخانىغا كىرىپ، چايخانىدىكى بىرمۇنچە نامرات كىشىلەرگە شيا يۈنىڭ گەپ-سۆزلىرى ۋە ئۆلۈم ئالدىدىكى كەيپىياتى ۋە قىياپەتلىرىنى ھېكايە قىلىپ بېرىدۇ. كاك داشۇنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاپ تۇرغانلار - شيا يۈنىڭ نېمە ئۈچۈن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى چۈشەنمىگەچكە شيا يۈنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن خۇددى باشلىرىغا كىلىدىغان ئېغىر بالايى-ئاپەتلەردىن قۇتۇلغاندەك ئۆزلىرىچە خۇشاللىنىدۇ. ئاپتور بۇ يەردىكى خۇشاللىق تەسۋىرى ئارقىلىق شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ خەلق ئاممىسىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ قالاق - نادان مەنىۋى قىياپىتىنى جانلىق ئەكس ئەتتۈرگەن.

خۇشاللىق كىشىلەرنىڭ كەيپىياتىنى كۆتۈرۈپ، روھىنى ئۇرغۇتىدىغان بىر خىل مەنىۋى كۈچ بولغاچقا، بەلگىلىك خۇشاللىق كەيپىياتى - كىشىلەرنىڭ كېيىنكى پائالىيەتلىرى ئۈچۈن بەلگىلىك يول ئېچىش رولىنى ئوينايدۇ. شۇنداق بولغاچقا ئەدەبىي ئەسەرلەردە سۈرەتلەنگەن خۇشاللىق تەسۋىرىدىن پايدىلىنىپ پېرسوناژلارنىڭ كېيىنكى پائالىيەتلىرى تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك ئاساس يارىتقىلى ۋە يول ئاچقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، فرانسىيە يازغۇچىسى مۇپاسسانىنىڭ «مارجان» ھېكايىسىدا ئۆزىنىڭ مارجىنى، كىيىم - كېچەكلىرى، گۈزەل ھۆسنى -

جامالی بىلەن چەكسىز شادلانغان ۋە خۇشاللانـغان لاۋازىل خانسىمنىڭ شۇ تانسا مەيـدانىدا مارجانىنى يوقتىپ قويۇشى ئۇنىڭ كېيىنكى تەقدىرى ۋە كەچۈرمىشلىرى ئۇچۇن يول ئاچىدۇ.

خۇشاللىق بىر ئادەمـنىڭ ئۆزىگىلا خاس بولۇشمۇ ياكى بىر توپ كىشىلەرگە ئورتاق بولۇشمۇ مۇمكىن، ئەدەبىي ئەسەرـلەردە بىر توپ كىشىلەرنىڭ ئورتاق خۇشاللىنىش كەيپىياتلىرىنى سۈرەتـلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان مىجەزـخاراكتېرى ۋە ئىچكى دۇنياسىنى بـەلگىلىك دەرىجىدە ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. چۇنكى ئورتاق خۇشاللىنىدىغان بىر ئىشنىڭ كىشىلەرنى ئوخشاش خۇشاللىققا ئىگە قىلىشى ناتايىن، ئوخشاش خۇشاللىنارلىق بىر ئىشتىن ھۇزۇرلىنىپ كۇلۇۋاتـقان كىشىلەرگە دىققەت قىلىڭكى، بىرسى بېلىنى تۇتۇپ ئارقىسىغا ئېگىلىپ تۇـرۇپ ئاسمانغا قاراپ قاقاقـلاپ كۇلىدۇ. يەنە بىرسى بېلىنى ئېگىپ مۇكچىيىپ كۆزلىرىنى چاشقان ماربغان مۇشۇكتەك كىمـلەرگىدۇر تىكىدۇ، كۆزىگە قاراپ ھەييارلىق بىلەن كۇلىدۇ. يەنە بىرسى بولسا پەرۋاسىزلارچە كۇلىدۇ...

ئوخشاش خۇشاللىق سورۇنىدا ئوخشاش بولمىغان ئادەمـلەرنىڭ ئىپادىلىرى نېمە ئۇچۇن ھەر خىل بولىدۇ؟ يازغۇچى نېمە ئۇچۇن شۇنداق تەسۋىرلەيدۇ؟ تۇرمۇشنىڭ ئۆز ئەينـى ـ رېئاللىق شۇنـداق. شۇڭا يازغۇچى بۇ ئادەمـلەرنى ئوخشاش كۇلدۇرەلمەيدۇ، خۇشاللىقتىن ئوخشاش ھۇزۇرلاندۇرالمايـدۇ. ھەر كىم ئۆزىنىڭ مىجەز ـ خاراكتېرىگە ماس ھالدا ھۇزۇرلـنىدۇ، خۇشاللىنىدۇ.

خۇشاللىق تەسۋىرى ئارقىلىق يازغۇچى ئۆزىنىڭ تۇرمۇشـتا بولغان كۆز قارىشى ۋە باھاسىنى بىۋاسىتە ياكى ۋاستىلىك ھالدا ئىپادىلەيدۇ. پېرسوناژلارغا بولغان باھاسىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ ئارقىلىق كىتابـخانلاردا ھەربىر پېرسوناژلارغا قارىتا

ئېنىق چۈشەنچە ھاسىل قىلىدۇ.

خۇشاللىق تەسۋىرى بىر خىل پىسخىك ھادىسە تەسۋىرى بولغاچقا، پېرسوناژلارنىڭ روھىي دۇنياسىنى چوڭقۇر ئېچىپ، مىجەز ـ خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈشتە، كىتابخانلاردا مۇئەيـيەن تەسىرات پەيدا قىلىشتا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

ئۇلگىسىلەر

ئانا دېرىزە تەرەپـكە قارىدى. تالادا ناھايىتى سوغۇق بوـلۇپ تۇراتتى، ئۇنىڭ كۆڭلى شۇ ھاۋاغا ئوخشاش ساپ، ئوچۇق بولسىمۇ، لېكىن ئوتـتەك كۆيۈپ تۇراتـتى. ئۇ ھەممە نەرسە توغرىلىق خۇشال ـ خۇرام، نۇرغۇن گەپ قىلـغۇسى كەلـدى. كۆڭلىدىن جاي ئالغان ھەم شەپەققە ئوخشاش قىزىرىپ يېنىپ تۇرغان بارلىق نەرسىلەر ئۇچۇن كىمگىدۇر ـ نامەلۇم بىرسىگە گىرىمسەن تۈيغۇغا بېرىلىپ، مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشنى خالايتتى. كۆپـتىن بېـرى قوزغالـمغان ئىبادەت قىلىش پىكرى ئانـىنىڭ ئېسىگە كەلدى. قانداقتۇر بىر ياش يىگىت ئويغا چۈشۈپ: «ئۇ پاۋىل ئىلاسوپنىڭ ئانىسىغۇ...» دەپ ۋارقىرىغان ئۆتـكۈر بىر ئاۋاز قۇلىقىغا كىرگەندەك بولدى. ساشانىڭ خۇشاللىقىدىن يالتىراپ تۇرغان كۆزلىرى، رېبىنىنىڭ گىرىمسەن قىياپىتى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى، ئوغـلىنىڭ قەتئىي بىرونزا ئوخشاش چىرايى كۇلۇمسىرىگەنـدەك بولدى. نىكولاي ئىزا تارتقان ئادەمـدەك كۆزلىرىنى چىمچىقلاتقاندەك بولدى. تۈيۇقسىزلا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاستا، چوڭقۇر ئاھ ئۇرغاندەك تەۋرىنىپ كەتتى ۋە ئوچۇق ئايدىڭ رەڭـلىك بۇلۇتـقا ئوخشاش قوشۇلۇپ، بارلىق ئوي ـ پىكىرلەرنى خاتىرجەملىك تۈيغۇسى بىلەن ئوراپ ئالدى.

(گورکی: «ئانا» 537-، 538 ـ بەتلەر)

گۆله‌يۇ ئۆزى يالغۇز كوچدا پيياده كه‌تتى. يه‌رنى نېپىز قىراۋ باغلىغان ئىدى، ئاندا - ساندا قار ئۇچقۇنداپ تۇراتتى، گويا كىشله‌رگه زۆرۈر بولغان، بىره‌ر ياخشى، مه‌نىلىك ئىش قىلغان ئاده‌مده هه‌مىشه بولىدىغانغا ئوخشاش، ئۇنىڭ قه‌لبى شادلىق بىله‌ن تولغان ئىدى. يه‌قه‌ت مېڭىسىنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىده چۈشىنىپ بولماىدىغان زىغىرده‌ك ته‌شۋىش پەيدا بولغان‌ئىدى. ئۇ بۇگۈنكى ئويۇنىنىڭ پۈتۈن جه‌رياننى قايتا ته‌سه‌ۋۇرىدىن ئۆتكۈزدى، ئايرىم سه‌هنه سۆزلىرىنى ئۆز ئىچىده ته‌كرارلىدى، بۇ سۆزله‌رنى ئاشۇنداق ئېيتقىنىمۇ - يوق، ده‌پ قايتا - قايتا سېلىشتۇرۇپ كۆردى، زالدىكى ئالقىش سادالىرى قۇلقىدىن كه‌تمه‌يتتى. ئىككى مه‌ڭزىدىن كىشله‌رنىڭ سۆيۈشكه‌نلىكلىرىنى هېس قىلاتتى. مه‌هكه‌م، خۇشال قول سقىشلار سېزىمى قولىدا تېخىچه ساقلىنىپ تۇراتتى؛ هه‌مىمه ئىش كارامه‌ت ياخشى بولدى، لېكىن ته‌شۋىش پەيدا بولۇۋاتىدۇ، بۇ ته‌شۋىش ئۆزى توغرىلىق ئويلىنىشقا مه‌جبۇر قىلىۋاتىدۇ...

... ناهه‌ق ئازار يېگه‌ن كىشى مه‌يلى قايسى سائه‌تته بولسۇن دوستانىلىق ۋه سه‌مىمىي تۇيغۇ بىله‌ن كۆڭۈل ئىزده‌پ كه‌لگه‌ن كىشىدىن هه‌مىشه خۇشال بولاتتى.

(كوچېتوۋ: «ئاكا - ئۇكا يېرىشۇۋلار» 2 - قىسىم، 687-، 688- به‌تله‌ر)

مه‌ن بۇ هاله‌تنى كۆرۈپ شۇنچىلىك خۇشال بولدۇمكى، بۇنى پەقه‌ت دار ئالدىغا يېتىپ كه‌لگه‌نىدىن كېيىن تۇيۇقسىز كه‌چۈرۈمگه ئۇچرىغان، ياكى قاراقچىلار ئۆلتۈرمه‌كچى بولۇپ تۇرغاندا تۇيۇقسىزدىن باشقىلار ته‌رىپىدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىنغان ياكى مۇشۇ خىلدىكى گۆر ئاغزىدىن قايتىپ كېلىشته‌ك ئىشلارنى ئۆز بېشىدىن كه‌چۈرگه‌ن كىشىلەرلا ئه‌ينه‌ن ته‌سه‌ۋۇر قىلالايدۇ. مېنىڭ قانچىلىك خۇشاللىق بىله‌ن قېيىقىمنى شۇ ئه‌كسى

ئېقىمىغا چۈشۈرۈپ، يه‌لكىنىمنى بولۇشىغا ئېچىپ، دولقۇن يېرىپ ئالغا مېڭىشقا باشلىغىنىمنى شۇنداق كىشىلەرلا ته‌سه‌ۋۇر قىلالايدۇ.

(دانىل دېفو: «دېڭىز سه‌رگه‌ردانى روبىنزو كىرۇزو» 196 - به‌ت)

ئۇ ئۆز-ئۆزىگه‌قايتا-قايتا: «مېنىڭ يارىم بار! يارىم بار» دېدى ۋه گۈلقه‌لبى ئېچىلىپ كه‌تتى، بىرده‌منىڭ ئىچىدىلا يېشرىپ قالغانده‌ك بولدى. ئۇ خىيالىغا كه‌لتۈرۈپ باقمىغان ئاجايىپ خۇشاللىق، ئىشقىۋازلىق شادلىقى ئاخىر قولىغا كېلەي ده‌پ قالغان ئىدى. ئۇ پەقه‌ت يارقىنلىق، ئارامبه‌خىشلىك، شىر كه‌يپلىكلا بار ئاجايىپ بىر دۇنياغا كىردى، ئه‌تراپ چه‌كسىز كه‌تكه‌ن تىنىق ئاسمان، مۇهه‌ببه‌تنىڭ يۈكسه‌ك چوققىسى يۈره‌كته پارلىماقتا، كۈندىلىك تۇرمۇش بولسا يېراقلاردا، ئازگاللاردا، قاراڭغۇ، تاغ جىرالاردا پەيدا بولدى.

شۇنىڭ بىله‌ن ئېما ئوقۇغان كىتابلىرىدىكى ئايال قه‌هرىمانلارنى ئه‌سلىدى. ئۇ ئىشقىۋاز ئاياللار هېسسىياتلىق، ناخشىغا ئۇستا ئىدى. ئېمانىڭ خاتىرىسىده بۇ ئاياللار توپ - توپ بولۇشۇپ يېقىملىق ئاۋاز بىله‌ن ناخشا ئېيتىپ كه‌تتى. ئۇنىڭغا ئۆزىمۇ ته‌سه‌ۋۇرىدىكى ئاشۇلارنىڭ هه‌قىقىي بىر قىسمى بولۇپ قالغانده‌ك تۇيۇلدى. ئۇنىڭ قىز چېغىدىكى شېرىن خىيالى ئىشقا ئېشىپ، بۇگۈنكى كۈنده ئۇ ئۆزى بۇرۇن ته‌لىپۇنگه‌ن ئاشىق ئاياللار تىپى ئىچىدىكىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگه ئېما ئىنتىقام ئېلىش ئارزۇسىنىڭ قانغانلىقىنى هېس قىلدى. ئۇ ده‌ردنى يه‌كۈچه تارتمىغانىدى! ئه‌مدىلىكته ئۇ غه‌لىبه قىلدى. قه‌لبىده ئۆزاقتىن بۇيان بېسىلىپ كه‌لگه‌ن مۇهه‌ببه‌ت ئېتىلىپ چىقتى، قايناپ تاشتى. ئۇ ئىشقى - مۇ-

هەببەتنىڭ لەززىتىنى تېتىدى. پۇشايمان قىلمايدىغان، ھەسرەت چەكمەيدىغان، پەرىشان بولمايدىغان بولدى.

(فىلوبېر «بوۋارى خانىم» 281 - بەت)

ئۈمىد تەسۋىرى

ئۈمىد ــ ئىنسانلارنىڭ كىشىلىك تۇرمۇشقا قويغان تەلەپى، يەنى كىشىلەرنىڭ كۈندىن ــ كۈنگە ئېشىپ بارىدىغان ماددىي ۋە مەنىۋى ئېھتىياجىنىڭ ئەكسى ئېتىش شەكلى ۋە مەھسۇلى بولۇپ، كىشىلەرنى بەلگىلىك مەقسەت، خىياللار بىلەن تېرىشىش ۋە ئىزدىنىشكە رىغبەتلەندۈرىدىغان، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ تەرەققىياتىغا بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدىغان بىر خىل غايىۋى كۈچتىن ئىبارەت.

روشەنكى، كىشىلەر ھامان بەلگىلىك خاتىرجەم، بىرقەدەر بايلىقات تۇرمۇش شارائىتىنى، ئىشلەپچىقىرىش، ئىجتىمائىي ئالاقە ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەت شارائىتىغا ئىگە بولۇشنى ئويلايدۇ، ئارزۇ قىلىدۇ. شۇنداقلا ئۆزلىرىنىڭ تۇرلۇك شارائىتلىرىنىڭ ياخشى، بىرقەدەر ياخشى بولۇشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تېرىشىدۇ، ئىزدىنىدۇ. گەرچە كىشىلەرنىڭ ئۆز ئارزۇ ــ ئۈمىدلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدىكى تېرىشچانلىقلىرى ۋە ئىزدىنىشلىرى ھەمىشە ئوڭۇشلۇق، مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇۋەرمەسمۇ، لېكىن، كىشىلەرنىڭ ئاشۇ تېرىشىشلىرى ۋە ئىزدىنىشلىرى ئىجتىمائىي تۇرمۇش ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتىغا ھامان بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ، تۇرتكە بولىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ بەلگىلىك ئارزۇ ــ ئۈمىدلىرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ياشاش

شارائىتىنى، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتىنى ۋە ھەقىقىي قىياپىتىنى بىرقەدەر جانلىق ئەكس ئەتتۈرگىلى، ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. ئۈمىد ئەك ئالدى بىلەن كىشىلەرنىڭ ياشاۋاتقان بەلگىلىك تۇرمۇش شارائىتىدا بارلىققا كېلىدۇ. شارائىت ئۈمىدنى مەيدانغا كەلتۈرىدۇ. ئۈمىد شارائىتنى ياخشىلاش، ئۆزگەرتىش ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ تېرىشچانلىقىنى، ئىزدىنىشلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ئۈمىد تەسۋىرى ــ پېرسوناژلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان تۇرمۇش تەلەپلىرىنىڭ مەزمۇنى ۋە دائىرىسىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئارقىلىق پېرسوناژلار ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتىنى، ھەقىقىي قىياپىتىنى ۋە دەۋر ئالاھىدىلىكىنى ئېچىپ بېرىش ۋە گەۋدىلەندۈرۈشنىڭ بىر خىل ۋاستىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۈمىد بەلگىلىك ئىزدىنىش ۋە تېرىشچانلىقنىڭ كېلىپ چىقىشىغا تۈرتكە بولىدىغان ئامىل بولغاچقا ھەمدە كىشىلەرنىڭ بەلگىلىك ئىزدىنىش، تېرىشچانلىقلىرى ئەگرى ــ توقاي جەريانلارنى بېسىپ ئۆتىدىغان بولغاچقا، ئۈمىد تەسۋىرى ئارقىلىق يەنە پېرسوناژلارنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى جانلاندۇرغىلى، ئەسەر ۋەقەلىكىنى بېيىتقىلى، قانات يايدۇرغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، فرانسىيە يازغۇچىسى ۋىكتور گيوگونىڭ ئالەمشۇمۇل رومانى «خورلانغانلار» دىكى ئاساسلىق پېرسوناژ ژان ۋالىزان ساۋابلىق ئىش قىلىش ۋە شۇ ئارقىلىق جەمئىيەتنىڭ قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش ــ يېڭىلاش ئۈمىدىدە بولىدۇ، ھەمدە ئاشۇ ئۈمىدلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئۆمۈر بويى تېرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭ باشقىلارغا ياردەم بېرىشى، ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇشى، تەربىيىلىشى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئاشۇ بۈيۈك ئارزۇ ــ ئۈمىدلەرنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، بۇلار ئۇنىڭ بىر قاتار تۇرمۇش سەرگۈزەشتلىرىنى بېسىپ ئۆتۈشىگە ۋە پۈتۈن

ئەسەر ۋەقەلىكنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەب بولىدۇ.

روشەنكى، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشقا بولغان تەلىپى ئوخشاش بولمايدۇ. بەزى كىشىلەر تۇرمۇشتا بىرقەدەر ئەمەلىي قىممەتكە ۋە رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ھەمبەلگىلىك ئىلمىي ۋە ئەمەلىي ئاساسقا ئىگە بولغان، مەلۇم ئىزدىنىش، تىرىشىش ئارقىلىقلا ئېرىشكىلى بولىدىغان شارائىت ۋە نەرسىلەرگە ئېرىشىشنى ئۈمىد قىلىدۇ. يەنە بىر قىسىم كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ سۈبيېكتىپ ئارزۇلىرىنى چىقىش قىلىپ، قىلچىمۇ ئەمەلىي ئاساسى بولمىغان، ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتسىمۇ ئېرىشكىلى بولمايدىغان نەرسىلەرگە ئېرىشىشنى ئۈمىد قىلىدۇ. يەنە بەزى كىشىلەر ئازراقلا ئىزدىنىش ۋە تىرىشىش ئارقىلىق ئېرىشكىلى بولسىمۇ، لېكىن ئۆزلىرى تىرىشىش، ئىزدىنىشكە جۈرئەت قىلماي، ئاشۇ نەرسىلەرگە ئېرىشىش كويىدا بولىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشقا بولغان تەلىپى ئۇلارنىڭ خاراكتېرى، ئىچكى دۇنياسى ۋە مەنىۋى قىياپىتىنىڭ گەۋدىلىك ئىپادىلىنىشىدىن ئىبارەت بولىدۇ. مانا شۇ قانۇنىيەتكە ئاساسەن يازغۇچىلار ئۈمىد تەسۋىرىدىن پايدىلىنىپ، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى، قىزىقىشى، ھەۋىسى، ياخشى كۆرۈشى قاتارلىق ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بېرىشكە تىرىشىدۇ.

ئۈمىد تەسۋىرى پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى ۋە ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بېرىشنىڭ ۋاستىسى بولۇش بىلەن بىرگە، يەنە يازغۇچىلارنىڭ تۇرمۇشنى چۈشىنىش سەۋىيىسى، تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈش مەقسىتى، تۇرمۇش قارىشى، ئىرادىسى قاتارلىقلارنى ئېچىپ بېرىشنىڭ بىر خىل ۋاستىسى بولۇپمۇ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى يازغۇچى ئۆزى ياراتقان پېرسوناژلارنىڭ ئۈمىد - ئارزۇلىرى ئەمەلىيەتتە يازغۇچىنىڭ تۇرمۇش چۈشەنچىسى ۋە دۇنيا قارىشى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن. ئۇ يەنە

پېرسوناژلارنىڭ تۇرمۇش تەلىپىنىڭ ئەكس ئېتىشىدىن ئىبارەت بولغاچقا، يەنىلا يازغۇچىنىڭ تۇرمۇش قارىشى، ئىدىيىسى، ھېسسىياتىنىڭ ئاشكارىلىنىشىدىن ئىبارەت بولىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك ھالدا تەسۋىرلىنىشى مۇمكىن. بۇلارنى يازغۇچىنىڭ ئىجادىيەت مەقسىتى، ئەسەر مەزمۇنىنىڭ ئېھتىياجى بەلگىلەيدۇ. لېكىن قانداق سۈرەتلىنىشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ خىل تەسۋىرلەر پېرسوناژلارنى تەبىئىي يوسۇندا پائالىيەت قىلدۇرۇش ھەمدە ئەسەرنىڭ ئىجتىمائىي قىممىتى ۋە تەسىرلەندۈرۈش كۈچىنى ئاشۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە ئاكتىپ رول ئوينايدۇ.

ئۇلگىلەر

تۇن ئىللىق ۋە قانداقتۇر ئالاھىدە جىمجىت ئىدى، گويا ئەتراپتا جىمى نەرسە قۇلاق سېلىپ، پايلاپ تۇرغانىدەك ئىدى. جىمجىت زۇلمەت سېھرىدىكى بىرسىنىڭمۇ ئىختىيارسىز توختاپ، ئەتراپقا قۇلاق سالاتتى ۋە نېمىندۇر بايقىغانىدەك تۇرۇپ قالاتتى. مۇشۇ يېقىندىكى دەرەخلەرنىڭ يوقىرى شاخلىرىدا گاھىدا خوتۇنلار كۆكلىكنىڭ شىترلىشىغا ئوخشاش مەيىن، يېنىككىنە شىترلىغان تاۋۇش ئاڭلىناتتى ۋە بىرسىنىڭ تاتلىق ۋە ھەسسىلىك ھېسسىيات ۋە يېرىم قۇرقۇش تۇيغۇسىنى قوزغىتاتتى؛ ئۇنىڭ بەدىنى چىمىرلاپ كەتتى، كۆزلىرىگە مۇزدەك ياش كەلدى؛ ئۇنىڭ ئون چىقارماي مېڭىپ بارغۇسى، يوشۇرۇنغىسى ۋە ئۆزىنى ھېچكىم كۆرمەيدىغان بىر يەرگە ئالغۇسى كەلدى. ئۇنىڭ يان تەرىپىدىن قاتتىق شامال ئۇردى، ئۇ سەل سەسكەندى ۋە تۇرغان يېرىدە قىمىرلىماي قېتىپ تۇر-

دی؛ مەست ئۇيقۇدا ياتقان قوڭغۇز شاختىن يىقىلىپ تاق تۇپ تىپ يول ئوستىگە چۈشتى، بىرسىنىڭ ئاستا «ئاھ» دېگەنتى ۋە يەنە توختىدى. شۇ ۋاقىتتا بىر مىنۇتلۇق سەزگۈلەرنىڭ ھەممىسى دەررۇ يوق بولۇپ كەتتى، بۇلاردىن يالغۇز جىمجىت تۇن ۋە تۇندىكى سەيرىنىڭ ھاياتىبەخش تەسىراتى قالدى، ئۇنىڭ پۈتۈن پىكىر-خىيالىنى ياش قىزنىڭ سۈرىتى ئوراپ ئالدى.

(تۇرگېنېۋ: «ھارپا» 41 -، 42 - بەتلەر)

يېلىنانىڭ نەزەردە بۇگۈن ناھايىتى ئاستا ئۆتكەنىدەك بولدى؛ ئۇزاقتىن - ئۇزاق كېچىنىڭمۇ ئاخىرى يوقتەك كۆرۈنىدى. يېلىنا گاھىدا كارىۋىتىدا تىزىنى قۇچاقلاپ بېشىنى تىزىغا قويۇپ ئولتۇراتتى، گاھىدا دېرىزىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئىسسىق پېشانىسىنى سوغۇق دېرىزىگە يېقىپ تۇراتتى، ھە دەپ بىر خىل ئۇيلاپ تاھالىدىن كەتكۈچە خىيال سۈرەتتى. يۈرىكى ئۇرماي قېتىپ قالدىمۇ، يا قېنىدىن چىقىپ يوقىلىپ كەتتىمۇ، قىسقىسى، يېلىنا يۈرەكئۇرۇشىنى سەزمەيتتى، لېكىن پېشانىسىنىڭ تومۇرلىرى قاتتىق - قاتتىق ئۇراتتى، بېشىدىن ئوت چىقىۋاتقاندەك بولاتتى، كالپۇكلىرى قۇرۇپ قالغان ئىدى. «ئۇ كېلىدۇ،... ئۇ ئانام بىلەن خوشلاشقىنى يوق... ئۇ ئالدىمايدۇ... ئاندرى پېتروۋىچنىڭ گېپى توغرا بولسا - ھە؟ مۇمكىن بولمىغان گەپ... ئۇ كېلىمەن دەپ ئېيتمىدى،... ئۆمۈرۋايەت ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالسام - ھە؟...» شۇ پىكىرلەر ئۇنىڭ بېشىدىن كەتمىدى... ھە، كەتمىدى، ئۇلار: شۇ پىكىرلەر ھازىردىن كەلگىنىمۇ يوق، يوقىلىپ كېتىپ قايتىپ كەلگىنىمۇ يوق؛ بۇ پىكىرلەر خۇددى تۇمانەك ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قاپلاپ، توختاۋسىز ھاياجانغا سېلىپ تۇردى. «ئۇ مېنى ياخشى كۆرىدۇ» دېگەن پىكىر ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى بىردىنگە ياندۇرۇۋەتتى، ئۇ قاراڭغۇ كېچىدىن كۆز ئۈزمەي تىكىلىپ تۇردى، ھېچكىمگە

كۆرۈنمەيدىغان سىرلىق تەبەسسۇم ئۇنىڭ كالپۇكلىرىنى ئاچتى...

(تۇرگېنېۋ: «ھارپا» 160-، 161 - بەتلەر)

ئۇ بېجىرىم، قوڭغۇر چاچلىق ئوغۇل ئوغۇشنى، ئېتىنى گىئورگى قويۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئىلگىرى ئۇ بەك بولۇمسىز ئىدى. ئوغۇل ئوغۇش ئارزۇسى بۇنى ئالدىنئالا تولۇقلىغاندەك بولدى. يەنى ئەر كىشى ھەر ھالدا ئەركىن بولىدۇ؛ قىزغىنلىقنىڭ تەمىنى تېتىيدۇ، جاھانىنى كېزىدۇ. قىيىنچىلىقلارنى يېڭىدۇ، ئالەمدە بار ھۇزۇر-ھالاۋەتنى كۆرىدۇ. لېكىن ئايال كىشى تۇساقۇلۇقتا ئۆزلۈكسىز ئۇچراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدا ئۆز ئالدىغا پىكىر بولمايدۇ. جىسمانىي جەھەتتىكى ئاجىزلىقى ئۇستىگە يەنە ھەممىلا يەردە قانۇننىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭ ئىرادىسى خۇددى يۇزلۈككە ئوخشاش ئىنچىكە ئېپ بىلەن باشتىككە چېگىپ قويۇلىدۇ، شامالدا لەپىلدەپ تۇرىدۇ. ئارزۇ-ھەۋەسكە بېرىلىشىمۇ، ئەدەب - ئىنسابنىڭ چەكلىمىسىمۇ ھامان بولىدۇ.

(فىلوبېر: «بوۋارى خانىم» 153 -، 154 - بەتلەر)

جۆي شىن سۇ راۋنقىدىن چىقىپ ئۆزى يالغۇز كۆڭگۈرى چېچەك دەرىخىنىڭ تۈۋىگىچە كېلىپ بىردەم تۇردى ۋە ناھايىتى كەيپسىزلىنىپ كەتتى. ئۇ قانداقتۇر بىر نەرسىگە تەشنا ئىدى، بۇ نەرسە بولسا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىلا تۇراتتى. لېكىن ئۇ ئۆزىنىڭ بۇنەرسىگە ئېرىشەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئۇ مەنسىزلىك ھېس قىلدى. كىشىلىك تۇرمۇش ئۇنىڭغا كەمتۈك سېزىلدى. ئۇ دەرەخكە يۆلىنىپ، ئالدىدىكى يېڭى چىمەنزارغا قارىغىنىچە قېتىپ تۇرۇپ قالدى. دەرەخ شېخىدىن بۇلبۇل ئاۋازى ئاڭلاندى. بىر جۈپ بۇلبۇل دەرەخ شېخىدا بىر - بىرى بىلەن ئوينىشىپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاپئاق گۈل بەرگىلىرىنى تۆكۈشكە باشلىدى، لېكىن بىر ئازدىن كېيىنلا يەنەتوختاپ قالدى. ئۇ ھېلىقى بىر جۈپ بۇلبۇلنىڭ ئوك تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپ

كەتكىنىنى [illegible]ۇپ، قاتتىق تەشنالىققا چۈمۈلدى. ئۇنىڭمۇ بىر كىچىك قۇشقا ئايلىنىپ، ئاشۇ قۇشلار بىلەن بىللە پايانسىز ئاسمانغا ئۇچۇپ كەتكۈسى كەلدى. ئۇ بېشىنى تۆۋەن قىلىپ ئۆزىنىڭ ئۈستىگە قارىدى. ئۇنىڭ بېشى ۋە مۈرىسىدىن گۈل بەرگىلىرى ئۇچۇپ چۈشتى. مەيدىسىدىمۇ بىر تال گۈل بەرگى چاپلىشىپ تۇراتتى، ئۇ ئىككى بارمىقى بىلەن ئۇنى قىسىپ ئېلىپ ئاستا قويۇۋەتكەن ئىدى، ئۇ مەيىن ئۇچقىنىچە يەرگە چۈشۈپ كەتتى.

(باجىن: «ئائىلە» 301 - بەت)

كېيىنكى كۈنلەردە ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئەر - يىگىتلەرگە نىسبەتەن بىر خىل ئىشتىياق چىرمىۋالغان ئىدى. ئەمما بۇ جىسمانىي سەۋەبتىن ئەمەس، بەلكى كۈن بويى شىيۇلەن بىلەن بىللە يۈرگەندە ئۇنىڭ روھىي جەھەتتىن قۇپقۇرۇق ئىكەنلىكىنى سەزگەنلىكىدىن ئىدى. ئۇ تۇرمۇشقا چىقىشقا ھەرگىز تەشنا ئەمەس ئىدى! ئۇنداق مەنىسىز ئاياللاردىن بولىدىغان بولسا، مەجبۇرىي تۇرمۇشقا چىقىشقا ئۈچ يىل قارشى تۇرمىغان، توي قىلىشتىن يېنىپ كېتىش مەقسىتىگە يېتەلمىگەن بولاتتى. ئۇ شىيۇلەنگە ئوخشاش بىرەر يىگىتنى سېغىنىشقا ۋە ئۇ يىگىتكە ئۆزىنى سېغىندۇرۇشقا بەكمۇ ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى سېزەتتى — بۇ يىگىت ئۇنىڭغا شان - شەرەپ تۇيغۇسىنى بېرەتتى، كۆڭلىگە مېھرى ۋە لەززەت بېغىشلايتتى.

(لىيۇچىڭ: «ئىگىلىك تىكلەش ھەققىدە قىسسە» بىرىنچى كىتاب، بىرىنچى قىسىم، 63 - بەت)

ئۇنىڭ يۈرىكىدە يالقۇنجاپ كۆيۈۋاتقان ئوت مۇھەببەت ئوتى ئەمەس، غايە ئوتى ئىدى. ھەي ياش دېھقانلارەي! ئەگەر ئۇلارنىڭ يۈرىكىدە ئوت يانىدىكەن، ئۇلار ھېچنەرسىگە قارىمايدىغان مەپتۇن شەخسلەردىن بولۇپ قالىدۇ. ئۇلارغا

ئۆز غايىلىرىدىن تاشقىرى، ئىنسانىيەتنىڭ باشقا تۇرمۇشى ھەتتا لەززەتسىز تۇيۇلىدۇ. ئۇلار ئۆز غايىلىرى ئۈچۈن تاماق يېيىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالىدۇ، ئۇيقۇسىمۇ كەلمەيدۇ، قىزلارنىڭ لاتاپىتىگە پىسەنتمۇ قىلمايدۇ. جاپا - مۇشەققەت تۇيغۇسىنى تاشلىۋېتىدۇ، ئاتا - ئانىسى بىلەن جېدەللىشىپ قالىدۇ، ھەتتا ھاياتنىڭ ئۆزىمۇ ئانچىۋالا ئاياشقا ئەرزىيدىغان نەرسە بولماي قالىدۇ.

(لىيۇچىڭ: «ئىگىلىك تىكلەش ھەققىدە قىسسە» بىرىنچى كىتاب، 1 - قىسىم، 132 - بەت)

خىيال تەسۋىرى

خىيال — كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇر ئىقتىدارى ۋە قابىلىيىتىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ مۇرەككەپ ئىچكى دۇنياسىدىكى ئارزۇ-ئۈمىد، قىزىقىش، ھەۋەسلىرىنىڭ يوشۇرۇن ئەكس ئېتىش شەكلىدىن ئىبارەت. چۈنكى خىيال پەقەت كىشىلەرنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا مەۋجۇت بولىدىغان، باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قېلىش ياكى ئاڭلاپ قېلىش مۇمكىنچىلىكى بولمىغان بىر خىل مەنىۋى پائالىيەت بولغاچقا، كىشىلەر خىيال ئارقىلىق ھەممىگە قادىر بولالايدۇ، خىيال ئارقىلىق نى - نى ئىشلارنى قىلالايدۇ. خىيال شۇنداق بىر ئەركىن دۇنياكى، كىشىلەر خىيال بىلەن قاناتلىنىپ بىپايان سامادا ئەركىن پەرۋاز قىلىدۇ. نەچچە يۈز ھەتتا نەچچە مىڭ كىلومېتر يىراقلىقتىكى شەھەر - يېزىلارغا، ئاجايىپ گۈزەل مەنزىرىلىك تاغ - دالىلارغا بېرىپ سەيلە - ساياھەت قىلالايدۇ. ئاجايىپ مۆجىزىلەرنى يارىتىپ، تەڭداشسىز ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلالايدۇ..... خىيال شۇنداق ئەركىن نەرسە

كى، ئۇ زامان - ماكان چەكلىمسىگە ئۇچرىمايدۇ. خيال بىلەن ئۆتكەنكى ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى قايتا تامايان قىلىپ، ئۇنىڭدىن قايتا ھۇزۇرلانغىلى بولىدۇ، بۇندىن كېيىنكى ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ شادلانغىلى بولىدۇ. ئۈمىد خيالىدىن تۇغۇلىدۇ. خيال ئۈمىدنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. شۇنداق بولغاچقا كىشىلەر خيال ئارقىلىق تاغ - دەريالارنى باشقىدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئاسمان - زېمىننى قايتا يارىتىدۇ. گەرچە خيال كۆپىنچە رېئاللىقتىن ئايرىلغان سىرلىق ۋە غەلىتە تۇس ئالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا يۈكسەك غايە، ئاجايىپ ئۇلۇغ مەقسەتلەر يوشۇرۇنغان بولىدۇ. دېمەك خيال كىشىلەرنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنىڭ ئەكسى ئېتىش شەكلى بولۇپ، بەلگىلىك ئىلمىيلىككە ئىگە بولغان خيال تىرىشچانلىق بىلەن ئىزدىنىش، جاپا - مۇشەققەتتىن قورقماي كۆرەش قىلىش روھى بىلەن بىرلەشكەندە رېئاللىققا ئايلىنىدۇ. خيال رېئاللىققا ئايلانغاندا بولسا، ئۇ ئاجايىپ مۆجىزە بولۇپ شەكىللىنىدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ئەدەبىي ئىجادىيەتتە خيال تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ، ئەسەر ۋەقەلىكىنى قانات يايدۇرۇش ئىمكانىيىتىنى يارىتقىلى، ئەسەرنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىپ، تەسىرىنى ئاشۇرۇش مەقسىتىگە يېتكىلى بولىدۇ. مەسىلەن، ئىسپانىيە يازغۇچىسى سىرۋانتېسنىڭ مەشھۇر رومانى «دونكىخوت» تىكى ئاساسلىق پېرسوناژ دونكىخوتنىڭ تۇرلۇك بىمەنە خيالىلىرى ۋە شۇ خيالىلار نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن ساتىرىك پائالىيەتلىرى ئەسەر ۋەقەلىكىنى قانات يايدۇرۇش ۋە جانلاندۇرۇشنىڭ، دونكىخوتنىڭ كەچۈرمىشلىرى ۋە خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈشنىڭ ئاساسى بولغان.

ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى خيال تەسۋىرى پېرسوناژلارنىڭ ھەر خىل خيالىلىرى، ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكى دۇنيانى، تۇر-

لۇك خيالىي ئوي - پىكىر ۋە مەنزىرە كۆرۈنۈشلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. خيال تەسۋىرى پېرسوناژلارنىڭ روھىي دۇنياسىنىڭ ئىچكى قاتلىمىنى ۋە ئۇنىڭدا يۈز بېرىۋاتقان مۇرەككەپ ئىنچىكە پالىيەتلەرنى بىۋاستە ئەكس ئەتتۈرىدۇ ۋە چوڭقۇرلاپ ئېچىپ بېرىدۇ. بۇ ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ روھىي دۇنياسى ۋە خاراكتېر ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىشارەت بەرگىلى بولىدۇ.

خيال گەرچە ئوبيېكتىپ رېئاللىقتىن پەرقلەنسىمۇ، لېكىن ئەدەبىي ئەسەرلەردە بۇ خىل پەرق ئانچە گەۋدىلىك بولمايدۇ. چۈنكى ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى خيال ئاشۇ ئەدەبىي ئەسەر رېئاللىقى بىلەن بىۋاستە باغلىنىشلىق بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ھەم تۇرمۇش رېئاللىقىدىنمۇ ئانچىۋالا چەتنەپ كەتمەيدۇ، يەنى ئۇ تۇرمۇش رېئاللىقى ئاساسىدىكى خيال بولۇپ، يازغۇچىلار پېرسوناژلارنىڭ ئاساسلىقچە ئاشكارىلانمايدىغان، ياكى ئاشكارىلاشقا بولمايدىغان قەلب سىرلىرىنى، ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى ئاشۇ پېرسوناژلارنىڭ خيالىي ئارقىلىق ئاشكارىلاپ، ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىدۇ. شۇڭا خيال تەسۋىرى ئەدەبىي ئىجادىيەتنى چەكسىز قولاي ۋە پايدىلىق شارائىتلار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. چۈنكى خيال بىپايان بوشلۇقتا ئەركىن پەرۋاز قىلىدىغان «ساماۋى قۇش» بولۇپ، پېرسوناژلارنىڭ خيال ئاسمىنىدا ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىنى ئەركىن پەرۋاز قىلدۇرۇش ئارقىلىق پېرسوناژلارنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەر قايسى تەرەپلىرى ئۇستىدە ئىنچىكە، ئەستايىدىل پىكىر قىلدۇرۇپ، مەسىلىلەرنى ئەتراپلىق تەھلىل قىلدۇرۇپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەقىقىي قىياپىتى، سىياسىي ھاۋاسى، تۈپ ماھىيىتى، كىشىلەرنىڭ رايى ۋە كەيپىياتىنى جانلىق، قايىل قىلارلىق ۋە تەسىرلىك قىلىپ ئەكس ئەتتۈرۈپ، تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ.

خيال تەسۈرى ماهيەتتە پېرسوناژلار ۋاستىسى ئارقىلىق ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا ۋە تۇرمۇشتىكى خىلمۇ خىل ئەھۋاللارغا بېرىلگەن باها بولۇپ، ئۇ تېخىمۇ كەڭ ۋە تېخىمۇ چوڭقۇر ئىجتىمائىي ئۇنۇمگە ئىگە بولىدۇ.

ئۇلگىلەر

مۇزىكا ئاۋازى ياڭرىغاندەك بولدى. ئايىغى ئاستىدىكى تۇپراق سۈدىنمۇ يۇمشاق بىلىندى، كاندۇكلار ئۇنىڭغا ئاسمان پەلەك كۆتۈرۈلگەن نىل رەڭ دولقۇن بولۇپ كۆرۈندى. خۇددى سان - ساناقسىز ئۇچقۇنلارنى چىقارغان سالىۋتتەك چوڭ - كىچىك ئەسلىمىلەر، ئوي - پىكىرلەر بىرلا ۋاقىتتا ئۇنىڭ مېڭىسىدە جانلاندى. ئۇ ئاتىسىنى، لېلىنىڭ كىچىك ئۆيىنى، ئۆزلىرىنىڭ مېھمانخانىسىدىكى ھۇجرىسىنى، ھەر خىل مەنزىرىلەرنى كۆرگەندەك بولدى. ئۇنىڭغا ئۆزى سارىڭ بولۇپ قالىدىغاندەك تۇيۇلۇپ، قورقۇپ كەتتى. ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشتى، لېكىن ئەھۋالىنىڭ ناچارلىقى ھەقىقەت بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ ھالىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى يەنى پۈل مەسلىسىنى تامامەن ئەستىن چىقاردى. ئۇنى ئۆزىنىڭ مۇھەببىتى ئازابلاۋاتاتتى. خۇددى يارىلانغان ئادەم ئۆلۈش ئالدىدا جېنى قان ئېقىۋاتقان يارا ئاغزىدىن چېقىپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلغىنىغا ئۇخشاش، ئۇنىڭغا ھايات‌لىق گويا مۇشۇنداق ئەسلىمىلەر ئارقىلىق ئۆزىنى تاشلىۋېتىدىغاندەك تۇيۇلدى.

ئۇنىڭ بەدىنى يېنىكلىشىپ، روھى كۆتۈرۈلۈپ قالدى، ئۇ ئەمدى خىيال سۈرەيدىغان بولدى. يېڭى ھاياتنى باشلىدى. ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ روھى خۇدانىڭ دەرگاھىغا كەتكەندەك، نوقۇل كۆيۈپ، ئىس - تۈتەككە ئايلىنىپ، بىر دەمنىڭ ئىچىدە كۆكتىكى مۇھەببەتكە قوشۇلۇپ كېتىدىغاندەك تۇيۇلدى. كىرپىكلىرىگە مۇقەددەس سۇ سېپىلدى... كۆكتە جارانلىغان نەغمىلەرنى تۇتۇق ئاڭلىغاندەك، خۇدانىڭ زۇمرەت تەختتە سەلتەنەت بىلەن ئولتۇرغانلىقىنى، خۇدانىڭ قولىنى شىلتىپ قويۇشى بىلەن پەرىشتىلەرنىڭ يەرگە چۈشۈپ، ئىككى قولىنى سۇنۇپ، ئۆزىنى كۆككە ئېلىپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەندەك بولدى.

(قىلوبېر: «بوۋارى خانىم» 362 - 363 - بەتلەر)

ئۇ پوچتا پەيتۇنىغا چۈشىدۇ، تۆت ئات يېڭى مەلىكەتكە قاراپ چاپىدۇ، بىر ھەپتە ئۆتىدۇ، ئۇلار ئۇ يەرگە بارىدۇ. قايتىپ كەلمەيدۇ. ئۇلار بىر - بىرىنى قولتۇقلىشىپ، گەپ - سۆز قىلىشماي مېڭىشىدۇ. ئۇلار تاغنىڭ ئۈستىدە تۇرۇشىدۇ. ئۇشتۇمتۇت ئاجايىپ سەلتەنەتلىك بىر شەھەرنى كۆرىدۇ، شەھەردە دۆگىلەك تۆۋرۈك، كۆۋرۈك، كېمە، لېمۇنلۇق ۋە مەرمەر تاشلىق ئىبادەتخانا بار، ئىبادەتخانىنىڭ قوڭغۇراق پەشتىدا لەيلەك ئۇۋلىغان. يەرگە چۈك - چۈك شىبەن ياتقۇزۇلغان، ئۇلارغا پىيادە مېڭىشقا توغرا كېلىدۇ. قىزىل كۆڭلەك كىيىشكەن خوتۇن-قىزلار يەردىن گۈللەرنى ئېلىپ ئۆزلىرىگە سۇنىدۇ. ئۇلار قوڭغۇراق ئاۋازىنى، ئېشەكلەرنىڭ ھاكىرىشىنى، بوش چېلىنىۋاتقان گىتار ئاۋازىنى، بۇلاق سۈيىنىڭ شىرىلدىشىنى ئاڭلايدۇ. ئاق ھەيكەل فونتانىنىڭ تۈۋىدە تۇرىدۇ. ئايىغ تەرىپىدە مېۋە - چېۋىلەر پىرامىدا شەكلىدە دۆۋىلىنىپ تۇرىدۇ. سۇ سېپىلگەن مېۋىلەر شاختىن يېڭى ئۈزۈلگەندەك تۇرىدۇ. ئۇلار بىر كۈنى گۈگۈم ۋاقتىدا بىر بېلىقچىلار كەنتىگە بارىدۇ. تېنىقىيا ۋە كەپىلەرنىڭ قېشىدىكى شامال ئۆتىدىغان يەرلەرگە نىل رەڭلىك بېلىق تورلىرى يېيىلغلىق تۇرىدۇ. ئۇلار بۇ يەردە تۇرۇپ قالىدۇ. دېڭىز بويىدىكى بوغازغا جايلاشقان بىر پاكار ئۆيدە ئولتۇرىدۇ. بىر تۈپ پالما دەرىخى پاكار ئۆيىنىڭ ئالدىدا

ئۆسىدۇ. ئۇلار قولۋاق - كېمىلەرگە چۈشۈپ ئوينايدۇ. ئاسما كارىۋاتقا چۈشۈپ ئىلاڭگۈچ ئۇچىدۇ، تۇرمۇش ئۆزلىرىنىڭ تاۋار كۆڭلەكلىرىگە ئوخشاش ئەپلىك، ھەم كۆڭۈللۈك، شۇنداقلا يەنە ئۆزلىرى ھۇزۇرلىنىۋاتقان سالقىن كېچىدەك ئىللىق ھەم لەززەتلىك ئۆتىدۇ. ئۇ ئۆزى ئۈچۈن تەسەۋۋۇر قىلغان كېلەچەكنىڭ چېكى يوق بولۇپ، ئاجايىپ ئېنىق ئوبرازلار پەيدا بولاتتى: كۈنلەر پارلاق نۇرغا چۆمەتتى، خۇددى دولقۇندەك ھەم كۆتۈرۈپ ھەم پەسىيەتتى، قۇياش بىپايان كۆك ئاسمان بىلەن ماسلىشىپ تۇراتتى.

(فىلوبېر: «بوۋارى خانىم» 334 -، 335 - بەتلەر)

بىز بىر شامغا ئوخشاش يېنىپ - ئۆچتۇق، ھالبۇكى، قۇياشقا ئوخشاش نۇر چېچىش مۇمكىن ئىدى! دەپ ئويلايتتى ئۇ.

ھەتتا خاۋەرگە بولغان چەكسىز مۇھەببىتى، ئۇنى ئويلاپ ئۆتكۈزگەن ئۇزاق ئايلار، ئۇيقۇسىز كېچىلەرمۇ ئەمدى تۇتۇق ۋە زەئىپ بولۇپ تۇيۇلاتتى. ھازىر گويا ئۇنىڭ يۈرىكى، تېخىمۇ ئوتلۇق بىر مۇھەببەت بىلەن، تېخىمۇ ئوتلۇق بىر ئىشق بىلەن كۆيۈۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

كېيىن ئۇ ئۆزىنى ۋىجدانىي ئازابتىن ئاقلاش ئۈچۈن: بىز ئوسال بىر مەزگىلدە ياشىدۇق! بىزنىڭ پۈتۈن ئۆمرىمىز موھتاجلىق، جەۋر - زۇلۇمغا قارشى كۈرەش بىلەن ئۆتتى. كۈچ- قۇۋۋەتلىرىمىزنى ھاياتنى قاراڭغۇلۇقتا ساقلىغان زىندانىنىڭ تاملىرىنى ئاغدۇرۇش ئۈچۈن سەرپ قىلدۇق. كەلگۈسى ئازاد بولسۇن، بۇ ئازاد ھاياتنى كۆرگەن نەسىللەر بىزدىن رازى بولۇشسۇن، دېدۇق. بىزنىڭ ئۆمرىمىز ئۇلارغا ئازادلىق ۋە مۇھەببەتنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى، دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى كۆرسىتەلەيدىغان تۇرمۇش يارىتىش يولىدا ئۆتتى. بىز ئۇستىمىز-

دىكى ئاسمانغا، پارلاق يۇلتۇزلارغا، ئۇلاردەك خۇشاللىق بىلەن قاراشقا مۇيەسسەر بولمىدۇق ... دېگەنلەرنى ئويلايتتى.

(مىرزا ئىبراھىموۋ: «شۇنداق بىر كۈن كېلىدۇ» 572 -، 573 - بەتلەر)

يوليان ئۇنى كۆرۈپلا ئالدىغا باردى. يوليان ئۇنىڭ يېپىنچىدىن چىقىپ تۇرغان ئاپئاق بىلەكلىرىگە ھەۋەس بىلەن قارىدى. ئەتىگەننىڭ ساپ ھاۋاسى ئۇنى تېخىمۇ گۈزەللەشتۈرۈۋەتكەن بولۇپ، تۈنۈگۈن كەچتىكى قالايمىقانچىلىق ئۇنى سىرتقى جەھەتتىن ئىنتايىن سەزگۈر قىلىۋەتكەن ئىدى. بۇ نومۇسچان، كىشىنىڭ زوقىنى تارتىپ تۇرىدىغان ساھىبجامال يۈكسەك ئاڭغا ئىگە ئىدى. بۇنداق خىسلەتنى تۆۋەن قاتلام كىشىلىرىدىن زادىلا تاپقىلى بولمايتتى. يولياننىڭ كۆزى بىلەن قارىغاندا ئۇنىڭ بىلەن تونۇشقاندىن بۇيان ئۇ يولياننىڭ قەلبىدە يېڭى بىر سەھىپە ئاچقان بولۇپ، بۇ يولياننىڭ ئۇخلاپ چۈشىگىمۇ كىرمىگەن ئىدى. ئۇنىڭ گۈزەللىكى يولياننىڭ كۆز يېغىنى يەيتى. بۇنداق چاغدا يولياننىڭ قەلبى ئۇنىڭ گۈزەللىكىدىن لەززەتلىنەتتى، ئۇنىڭغا ئىچ - ئىچىدىن كۆيەتتى، يوليان ئۇنىڭغا ھازىر شۇنچىلىك مەھلىيا بولۇپ كەتكەن ئىدىكى، ھەتتا ئۇنىڭدىن تىنچلىق سوراشنىمۇ ئۇنتۇپ قالغان ئىدى. يوليان ئۇنىڭ ئۆزىگە سوغۇق نەزەر بىلەن قاراپ تۇرغانلىقىنى ئۇشتۇمتۇت بايقىدى - دە، چۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇ خىل سوغۇق نەزەرىدىن ئۆزىنىڭ ئالىيجانابلىق سالاھىيىتى بىلەن يولياننى ئاللىبۇرۇن ئەسلىدىكى ئورنىغا ئىرغىتىپ تاشلىغانلىقىنى بىلىشكە بولاتتى.

يوليان مېيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ سالاھىيىتى ۋە ئورنىنى، بولۇپمۇ بىر پۇلدار ئاقسۆڭەك مىراسخورنىڭ نەزەرىـ

دىكى ئورنىنى ئەسكە ئالدى ـ دە، شۇ ھامان ئۇنىڭ چىرايىدا ئۆز ـ ئۆزىدىن قاتتىق نەپرەتلىنىش ئالامىتى ئەكس ئەتتى. «ئۇنى دەپ سەپەر ۋاقتىنى بىر سائەت كېچىكتۈردۈم، بۇنىڭ بەدىلىگە خورلۇق ۋە مەسخىرىگە ئۇچرىشىمە نەمۇ؟!»

«مەن راستتىنلا بىر قاپاقباش ئىكەنمەن، بارلىق كىشىلەرگە ئۆچمەنلىك قىلىپ، ئاخىرىغىچە قارشى تۇرۇشۇم كېرەك. تاش بىلەن يەرنى تىندۇرۇشىدۇ، تاش بولسا ئېغىر، ئەجەبا مەن مەڭگۈگە كىچىك بالا بولۇپ ئۆتۈپ كېتىمەنما؟ مەن قانچان ئۆزۈمنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ياخشى ئادەت يېتىلدۇرۇپ، ئاشۇنداق ئادەملەرگە تاقابىل تۇرۇشنى ئۆگىنىمەن. ئۇلار قانچە پۇل بېرىدۇ، ئەمما مەن قانچىلىك يۈرەك قېنىمنى سەرپ قىلدىم؟ ئەگەر مەن ئۆزۈمنى ھۆرمەت قىلسام، باشقىلارمۇ مېنى ھۆرمەت قىلسا، ئۇنداقتا مەن كىشىلەرگە ھازىرقى پوزىتسىيەمنى ئىپادىلىگەن بولاتتىم. ھازىر بىز پەقەت ئۇلارنىڭ بايلىقى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ كەمبەغەللىكى ئوستىدە سودىلىشىمىز؛ لېكىن مېنىڭ ئۇلارنىڭ ئاچكۆزلۈك، نومۇسسىز ۋىجدانسىزلىقى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئوتتۇرىسىدىكى پەرق نەچچە مىليون چاقىرىم كېلىدۇ. مېنىڭ روھىم جەننەتتە بولسا، ئۇلار كىچىككىنە مېھىر ـ شەپقەت قىلىپقويۇپ ياكى مەنسىتمەسلىك ئىپادىسى بىلەن مېنىڭ روھىم بىلەن يېقىنلىشىش خىيالىدا بولسا، بۇ مۇمكىنمۇ؟» دېگەنلەرنى خىيالىدىن كەچۈردى.

بۇ ياش ئوقۇتقۇچىنىڭ قەلبىدىكى بارلىق كەيپىياتلار ئۆزلۈكسىز كۈرەش قىلىۋاتقاندا، ئۇنىڭ ئاسان ئۆزگىرىش بولمىدىغان چىرايىدا ئەلەملىك تەكەببۇر ۋە ۋەھشىيانە كەيپىيات ئىپادىلەندى.

(سىتىندال: «قىزىل ۋە قارا» خەنزۇچە نەشرى 96-، 97 - بەتلەر)

ئاغرىقتا گىرىپتار بولغاندىن كېيىن، يېڭىباشتىن سەپكە قايتىش ئۈمىدىنى يوقاتقاندىن كېيىن ئەمدى نېمە قىلىش كېرەك؟ ئۇ ئاخىرى باۋانوۋانى ئىقرار قىلدۇردى ۋە كەلگۈسىدە ئۇنى قانداقتۇر بىر دەھشەتلىك ئەھۋال كۈتۈپ تۇرۇۋىشىنى بىلدى. ئەمدى نېمە قىلىش كېرەك؟ ئۇنىڭ ئالدىدا بۇ ھەل قىلىنمىغان مەسىلە ئۇنى دەھشەتكە سېلىۋاتقان قاپقاراڭغۇ غارەدەك تۇيۇلاتتى.

ئۇ ئەڭ قىممەتلىك نەرسىسىنى ـ كۆزۈش قابىلىيىتىنى يوقاتقاندىن كېيىن، ياشاشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟ بۈگۈنكى ۋە قايغۇلۇق كەلگۈسى كۈنلىرىنى قانداق ئۆتكۈزۈش كېرەك؟ پەقەت يەپ ـ ئىچىپ نەپەس ئېلىپ يۈرۈۋېرىش كېرەكمۇ؟ يولداشلىرىنىڭ كۈرەش بىلەن تۇرمۇشنى ئىلگىرى سۈرۈشلىرىگە يارەمسىز ھالدا قاراپ تۇرۇش كېرەكمۇ؟ پارتىيە ئەتىرىتىگە تەييارتاپ بولسۇنمۇ؟ ئۇنى مۇشۇ ئەھۋالغا گىرىپتار قىلغان تېننىي يوق قىلىپ تاشلىسا نېمە بولاركىن؟ يۈرەكسىكە قارىتىپ ئوق ئاتسىدۇ ـ شۇنىڭ بىلەن ئىش تۈگەيدۇ! خېلى ياخشى ھايات كەچۈرۈش قولۇڭدىن كەلگەن ئىكەن، ئەمدى ۋاقتى كەلگەندە ئۆزۈڭنى جىسمىقتۇرۇ شمۇ قولۇڭدىن كەلسۇن، جان تالىشىپ يېتىشنى خالىمىغان جەڭچىنى كىممۇ ئەيىبلىيەلەيدۇ؟

پاۋلىنىڭ قولى يانچۇقىدىكى تاپانچىسىنى تۇتتى، ئۇششاق قوللىرى ئادەتتىلەنگەن ھەرىكەت بىلەن تاپانچىسىنىڭ سېپىدىن تۈتۈپ ئاستا سۇغۇرۇپ چىقاردى.

«كىممۇ سېنى شۇنداق كۈنگە قالار دەپ ئويلىغان ئىدى؟» تاپانچىنىڭ ئاغزى پاۋلىنىڭ كۆزىگە نەپرەت بىلەن قارىتىلدى، ئۇ تاپانچىنى تىزىغا قويۇپ ئاچچىق ھەسرەت بىلەن تىللىدى.

«سېنىڭ بۇ باتۇرلۇقۇڭ پەقەت قەغەز يۈزىدىلا ئىكەن ئالىكى

سي! ئۆزىنى ئېتىش ھەرقاچان، ھەرقانداق ئەخمەقلىك قولىدىن كېلىدۇ. ئۆزىنى ئۆلتۈرۈش قىينچىلىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئەڭ ئوڭاي، ئەڭ قورقۇنچاقلىق چارە. ياشاش ئېغىر كەلگەن بولسا ئۆزۈڭنى ئات. شۇمۇ گەپمۇ؟ سەن بۇ تۇرمۇشنى يېگىشكە ھەرىكەت قىلىپ كۆردۈڭمۇ؟ بۇ تۆمۈر قىلىتاقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بارلىق چارىلەرنى كۆرۈپ باقتىڭمۇ؟ نوۋوگىراد - ۋولىنسكى شەھىرىنىڭ يېنىدا بىر كۈندە 17 قېتىم ھۇجۇم قىلغىنىمىز ۋە ئاخىرىدا بارلىق قارشىلىقلارنى يېڭىپ، شەھەرنى قولغا ئالغىنىمىز يادىڭدا بارمۇ؟ تىق تاپانچاڭنى ۋە ھېچقاچان، ھېچكىمگە بۇ ئۇيغا توغرىلىق ئېيتما. تۇرمۇش چىدىغۇسىز ئېغىر بولغان ۋاقىتتىمۇ ياشاشنى بىل. تۇرمۇشنى ئۆزۈڭ ئۈچۈن پايدىلىق قىلىشقا تىرىش.»

(ن. ئوستروۋىسكى: «پولات قانداق تاۋلاندى» 520 - 521 - بەتلەر)

دەيۋي بۇ گەپلەردىن خۇشالمۇ بولدى ھەم چۆچىدى، ھەيۋسلەندى ھەم ئاھ ئۇردى: «دەرۋەقە كۆزۈم ئۆتكۈر ئىكەن، ئادەمتتە ئۇنى قەدىرداىنسم دەپ بىلگەن ئىدىم. دېگەندەك ئۇ قەدىردانسم ئىكەن» دەپ خۇشال بولدى. «كىشىلەرنىڭ ئالدىدا ئۇ ئۆز كۆڭلىنى دەپ مېنى ماختاپ، گۇمان تۇغۇلۇشتىن ھەزەر قىلماي، ماڭا چىن كۆڭلىدىن بولغان كۆيۈمچانلىقىنى ئىزھار قىلىپ قويدى» دەپ چۆچىدى. «سەن مېنىڭ قەدىردانسم بولغان ئىكەنسەن، مەنمۇ ساڭا قەدىردان بولالايمەن، ئىككىيلەن بىر - بىرىمىزگە قەدىردان تۇرۇقلۇق «زەر ئۆزۈككە ياقۇت كۆز» توغرىسىدا گەپ بولۇشنىڭ يەنە نېمە ھاجىتى؟ «زەر ئۆزۈككە ياقۇت كۆز» دېگەن گەپ بولۇشقا توغرا كەلسە، سەن بىلەن مەن ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدا بولۇشى كېرەك ئىدىغۇ؟ بۇنىڭغا نېمە ئۈچۈن باشچىلىق ئارىلىشىۋالىدىكەن؟» دەپ ئاھ

ئۇردى. «ئاتا - ئانام ئاللىقاچان ۋاپات بولغان، يۈرۈگۈمگە پۈكۈپ قويغان ئارزۇلىرىم بولسىمۇ، لېكىن ماڭا ئىگىدارچىلىق قىلىدىغان ئادەم يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە يېقىندىن بۇيان كۆڭلۈم پاراكەندە بولۇۋېرىپ، بارا - بارا كېسەل چېقىپ قويۇۋاتىدۇ. تىۋىپمۇ: «قان ئازلاپ، ماغدۇرسىزلىنىپ كېتىپتۇ، سىل بولۇش ئېھتىمالى بار» دېدى. مەن ساڭا قەدىردان بولسامۇ، ئۆمرۈم ئۇزاققا يار بېرەلمەسمىكىن، سەن ماڭا قەدىردان بولغىنىڭ بىلەن، مەن شور پېشانە تۇرسام ئۇنىڭغا نېمە ئىلاج!» دەپ مەيۈسلەندى. خىيالى شۇ يەرگە يەتكەندە كۆزىدىن ئىختىيارسىز ياش قۇيۇلدى.

(ساۋشۇچىن: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» 34 - 35 - بەتلەر)

«ئىسيان؟ قىزىق ئىش ئاق تۆمۈر قالپاق ۋە ئاق ساۋۇت كىيگەن ئىنقىلابچىلار كېلىدۇ ... ئۇلارنىڭ قوللىرىدا قىلىچ، قامچىلار، بومبىلار، پەرەڭ زەمبىرەكلىرى، ئوچى ئۇچلۇق ۋە قوش بىسلىق قىلىچلار، ئىلمەك نەيزىلەر... ئۇلار ئىبادەتخانىنىڭ يېنىغا كېلىپ: «ئاQ يۈر، بىز بىلەن! ...» دەپ ۋاقىرايدۇ. مەنمۇ ئۇلار بىلەن بىللە كېتىمەن ... مانا قىزىقچىلىق! ... ۋېيجۇاڭنىڭ ھەممە ئەر ۋە ئاياللىرى تىز پۈكۈپ: «ئاQ رەھىم قىل!» دەپ ۋارقىرايدۇ. لېكىن كىم ئۇلارنى تىڭشىسۇن! ئەڭ ئاۋۋال شىياۋ D بىلەن جاۋبېگىم ئۇلۇم جازاسىغا مەھكۇم بولىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن، شىۋسەي ۋە «ئەجنەبىي شەيتان» ... بەلكى بىرەرسىنى قالدۇرۇپ قويۇش كېرەكتۇر؟ ساقاللىق ۋاڭنى قالدۇرسىمۇ بولىدىغۇ دەيمەن، لېكىن ئۇنىمۇ ئاياشنىڭ ھاجىتى يوق - ئەرسىلەرنى قولغا قانداق چۈشۈرۈش كېرەك؟ توغرا، بېرىپ سانىدۇقلارنى ئېچىش كېرەك! ... يامبۇ، تەڭگە، شايى كۆڭلەك، ..... ئالدى بىلەن شىۋسەي ئاياللىنىڭ نىكپودا ياساڭ

غان ناھايىتى ياخشى كارىۋىتىنى ئىبادەتخانىغا ئەپكىلىۋېلىش كېرەك، ئۇنىڭدىن كېيىن چيەن ئائىلىسىنىڭ ئۈستەل ۋە ئورۇندۇقلىرىنى ياكى ھېلىقى جاۋنىڭ ئۆيىدىكىلەرنى ..... ئۆزۈم ھېچنېمىگە قول تەگكۈزمەيمەن، ھەممىنى شياۋ D ئۆزى توشىسۇن، توشۇغاندا تېتىكرەك ماڭسۇن، ئەگەر دېگەندەك ئىشلىمەيدىغان بولسا، كاچىتىغا بىرنى بېرىش كېرەك... جاۋسېچىنىڭ سىڭلىسى ناھايىتى سەت ... زۇچى ئايىمنىڭ قىزى ... چوڭ بولسۇن، شۇ چاغدا گەپلىشەرمىز! ‹ئەجنەبىي شەيتان› نىڭ ئايالى چاچسىز ئەرلەر بىلەن ئوينايدۇ ... تۈفۈ! ئىپلاس! شيۇسەي ئايالىنىڭ كۆزىدە ئېقى بار ... ئۇما ئۇزاق بولدى كۆرۈنمەيدۇ؛ ئۇنىڭ نەگە يوقىلىپ كەتكەنلىكى بەلگىسىز ... لېكىن ئۇنىڭ پۇتىنىڭ يوغانلىقى يامان ...»

ئا Q ھەممىنى دېگەندەك ياخشى ئويلىنىپ بولمايلا، خورەك تارتىپ ئۇيقۇغا كەتتى. تۆت سەرلىك، يېرىم غېرىچ كېلىدىغان شام كۆيۈپ، ئۇنىڭ پىلدىرلىغان قىزىل نۇرى ئا Q نىڭ ئوچۇق ئاغزىنى يورۇتۇپ تۇراتتى.

(لۇشۇن: «ئا Q نىڭ رەسمىي تەرجىمىھالى» «لۇشۇننىڭ ھېكايە، شېئىر، نەسرلىرى» 148 -، 150 - بەتلەر)

ئارىسالدىلىق تەسۋىرى

ئارىسالدىلىق ــ كىشىلەردىكى مەنىۋى تۇراقسىزلىقنىڭ ئىپادىسى بولۇپ، بەلگىلىك ئىشتا بىر قارارغا كېلەلمەسلىك، جۈرئەتسىزلىك، ئىشەنچسىزلىك شۇنداقلا يەنە مەلۇم نۇقتىدا قۇرقۇنچاقلىق قاتارلىق پسىخىك پائالىيەتلەرنىڭ چىراي ــ ھەرىـ

كەتتە ئەكس ئېتىش ھالەتلىرىنىڭ ئومۇمىي شەكلى. بۇ خىل پسىخىك پائالىيەتلەر چىراي ۋە ھەرىكەتتە يىراققا تەلمۈرۈپ قاراش، نەلەرنىدۇر كۆزىتىش، بىر ئىزىدا تۇرالماسلىق، كۆپ ئويلاش، ئىش خۇش ياقماسلىق، ئۈزمەي تاماكا چېكىش، قالايمىقان ھەرىكەت قىلىش، ئۇياق-بۇياققا مېڭىش، ئۆيگە كىرىش ــ سىرتقا چىقىش، ئۆز ــ ئۆزىگە سۆزلەش، جىمغۇرلۇق، بىر نەرسىلەرگە ئىنتىلىش ۋە يەنە دەرھال رايى قايتىش ... قا ئوخشاش بىر قاتار چىراي ئۆزگىرىشلىرىدە، ھەرىكەت نورمالسىزلىقلىرىدا ئەكس ئېتىدۇ. بۇلاردىن پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا يۈز بېرىۋاتقان مۇرەككەپ ئۆزگىرىشلەرنى مەلۇم دەرىجىدە كۆرۈۋالغىلى، ئۇلارنىڭ مىجەز ــ خاراكتېرىگە قارىتا دەسلەپكى ھېسسىي چۈشەنچىگە كەلگىلى بولىدۇ.

ئادەم ئارىسالدى كەيپىياتتا تۇرغان ئەھۋالدا بىرەر ئىشقا قارىتا ئىشەنچىسىنى يوقاتقان ۋە ئىرادىسى كەمچىل بولغان بولىدۇ. ئارىسالدىلىق كەيپىياتىغا سەۋەب بولىدىغان ئامىللار كۆپ بولغاچقا، كونكرېت ئادەمنىڭ ئارىسالدى ھالەتتىكى ئەھۋالىدىن ئۇنىڭ قانداق سەۋەب بىلەن نېمە ئۈچۈن ئارىسالدى بولغانلىقى ئۇنىڭ چىرايىدىكى ۋە ھەرىكىتىدىكى تۈرلۈك ئۆزگىرىشلەردە بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئېتىدۇ. بۇ ئۇنىڭ مىجەز ــ خاراكتېرىنى مۇئەييەن ھالدا كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە يازغۇچىلار كونكرېت ئادەملەرنىڭ تۈرلۈك ــ تۈمەن ھەرىكەت، ھالەتلىرىنى كۆزىتىپ ئاندىن ئارىسالدى ھالەتتىكى پېرسوناژلارنى سۈرەتلەش ئارقىلىق تىپىك بولغان ئارىسالدىلىق خاراكتېرىنى يارىتىدۇ. بۇ ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى تۈرلۈك ئەھۋاللار روشەن كۆرسىتىلىپ، كىتابخانلاردا مۇئەييەن تەسىرات پەيدا قىلىدۇ.

بىرەر ئىشتا بىر قارارغا كېلەلمەسلىك ئۇنىڭ جۈرئەتسىز-

لىكى، ئۆزىگە بولغان ئىشەنچسىنىڭ كەمچىللىكىنى كۆرسەتكەندىن باشقا يەنە، بۇ ئەينى زامان، كونكرېت دۆلەت ۋە ئۇنىڭ ئىجتىمائىي تۈزۈمى، سىياسىتى قاتارلىق تەرەپلەرگىمۇ باغلىق بولغاچقا، مەلۇم ياقتىن ئەينى دەۋر رېئاللىقىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنىمۇ مەلۇم دەرىجىدە كۆرسىتىپ بېرىش رولىنى ئويناىدۇ. ئەدەبىيات تۈرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ، ھالبۇكى، تۈرمۇشتا مەدھىيىلەيدىغان نەرسىلەر بىلەن پاش قىلىدىغان نەرسىلەر تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. شۇڭا ئەدەبىيات ھەممەدھىيىلەيدۇ ھەم پاش قىلىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئىجتىمائىي تۈرمۇش سېلىشتۇرما قىلىنىپ، بىرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، بىرىنى ئىنكار قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەرنىڭ يېتەكلەش، تەربىيىلەش مەقسىتىگە يېتىدۇ. ئەدەبىي ئەسەر پېرسونا ژلىرىنىڭ يۈقىرىقىدەك ھەر خىل شەكىلدىكى ئابستراكت ۋە كونكرېت ھەرىكەتلىرىدىن جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، كىشىلەرنىڭ رايى، شۇنداقلا جامائەت ئەخلاقى، ئادەت كۆچلىرى ھەققىدە ئازتولا چۈشەنچە ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. بۇلار ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ تەرەققىياتىنى ئەڭ ياخشى ئاساسلار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئەسەر ۋەقەلىكىنى ھەم چىن، ھەم تۇرمۇش مەنتىقىسىگە ئۇيغۇن ھالدا قانات يايدۇرۇپ، كىتابخانىلاردا ئەسەرگە قارىتا چىنلىق تۇيغۇسى شەكىللەندۈرۈپ، ئەسەرنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى ئۆستۈرگىلى ۋە تەسىرىنى كېڭەيتكىلى بولىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى ئارىسالدىلىق تەسۋىرلىرىدىن پېرسونا ژلارنىڭ ئارىسالدى بولۇش سەۋەبى ئېنىق مەلۇم بولىدۇ. سەۋەب ئايدىڭلاشقاندىن كېيىن كىتابخانىلاردا كونكرېت پېرسونا ژلارغا قارىتا ياكى ئۇنداق، ياكى مۇنداق تەسىرات پەيدا بولىدۇ: ياكى ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلىدۇ، ياكى ئۇنىڭدىن

نەپرەتلىنىدۇ، ۋە ياكى ئېچىنىش، ئىچ ئاغرىتىش ھېسسىياتىدا بولىدۇ. ھەتتا كىتابخانىلار ئەسەر قەھرىمانلىرى بىلەن ئورتاق ھېسسىياتتا بولۇشمۇ مۇمكىن. بۇلار كونكرېت كىتابخانىنىڭ ئەسەرنى چۈشىنىشى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولغاندىن سىرت يەنە، يازغۇچىنىڭ قەلەم تەۋرىتىشىنى، تېخىمۇ مۇھىمى ئۇنىڭ كىشىلىك قارىشىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئىجتىمائىيلىقتىكى تۈرلۈك مۇرەككەپ شەيئىلەر ھەربىر كالىدا ئۆزگىچە كۆزىتىلىدۇ. يازغۇچىلارمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن كىتابخانىلارنىڭ تەسىراتى يازغۇچىنىڭ قەلەم تەۋرىتىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھالدا بولىدۇ. ئەسەر پېرسونا ژلىرىنىڭ تۈرلۈك ئابستراكت، كونكرېت ھەرىكەت پائالىيەتلىرى، يازغۇچىنىڭ ماھارىتىنى ھېسابقا ئالغان ھالدا كىتابخانىلارنىڭ روھىي ھالىتىدە ئەكس ئېتىدۇ. كىتابخانىلاردىكى مۇنداق روھىي ھالەت ۋە ئۇنى شەكىللەندۈرگەن تۈرلۈك ئامىللار ئۇلارنى پېرسونا ژلار بىلەن تەدرىجىي يېقىنلاشتۇرۇپ، پېرسونا ژلارغا قارىتا چوڭقۇرلاپ چۈشەنچە ھاسىل قىلىشىغا ياردەم بېرىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەدە نېمىنى يېزىش ۋە قانداق يېزىش يۇقىرىدا كۆرسىتىلگىنىگە ئوخشاش يازغۇچىنىڭ كۆزىتىش ئىقتىدارى، تېخىمۇ مۇھىمى ئۇنىڭ كونكرېت كىشىلىك قارىشى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئارىسالدى بولۇۋاتقان تىپىك پېرسونا ژلارغا بولغان ھېسسىيات، ھېسداشلىق، ياكى ئېچىنىش قاتارلىق خاھىشلار يازغۇچىنىڭ ئىدىيىۋى تونۇشى ئاساسىدا بارلىققا كېلىدۇ. ئەمما يازغۇچى مەۋجۇت رېئاللىقتىن چەتنەپ كېتەلمەيدۇ.

ئارىسالدىلىق — پېرسونا ژلارنىڭ مەنسۇى قىيابېتىنىڭ ئەكس ئېتىشى شەكلى بولۇپ، بۇ ئادەتتە پېرسونا ژلارنىڭ سۆز-

هەربكەتلىرىدە، چىراي - قىيا پەتلىرىدە، ئىچكى كەچۈرمىشلىرىدە ئىپادىلىنىدۇ، بۇنداق ئىپادە گەرچە پېرسوناژلارنىڭ ۋۇجۇدىدا كۆرۈلسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن جەمئىيەتنىڭ ماھىيىتى بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئېتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كىتابخانلارنىڭ كاللىسىدا ھاسىل بولغان چۈشەنچە گەرچە كونكرېت ئوبرازلار ئۈستىدە بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئىجتىمائىي تۈرمۈشنىڭ مەلۇم ماھىيىتىنى بەلگىلىك دەرىجىدە كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ. بۇنىڭ بىلەن كىتابخانلار جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى - ئىجتىمائىي تۈزۈم، جامائەت ئەخلاقى، ئۆرپ - ئادەت كۆچلىرى ... قاتارلىقلار ھەققىدە مۇئەييەن تونۇش ھاسىل قىلىدۇ. چۈنكى پېرسوناژلار خاراكتېرىدىكى مۇنداق كەچۈرمىشلەرنى ئىجتىمائىي ئىيلىقتىكى تۈرلۈك سەۋەبلەر كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇ خىل سەۋەبلەردىن ھاسىل بولغان «نەتىجە» كىتابخانلاردا چوقۇم بەلگىلىك تۇيغۇ - تەسىرات پەيدا قىلىدۇ. ئۇلارنى جەمئىيەتنىڭ ئەھۋالىدىن، كىشىلەرنىڭ پىسخىك خاراكتېرىدىن خەۋەردار قىلىدۇ. بۇ خىلدىكى پېرسوناژلار تەسۋىرى ياكى تەرىبىيۋى ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدۇ، ياكى ئىبرەتلىك مەنىگە ئىگە بولىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەڭ ئاخىرىدا جەمئىيەت - كىشىلىك تۈرمۈشنىڭ ماھىيىتىنى خۇلاسىلەش بىلەن مەزمۇنلىنىدۇ.

ئۇ لگىلەر

ئۇزاق ئۆتمەي داندى رىناۋخانىم ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا نامايان بولدى، ئۇ دەرھال غەلىبە شەرىپىنى ھېس قىلىپلا قالماي، كۆڭلىدە ئۇنىڭ يۈمشاق قوللىرىنى تۇتۇپ لەززەتلىنىدىغانلىقىنى جەزم قىلدى.

قۇياش غەربكە چۆكمەكتە، غالىبىيەت مىنۇتلىرىمۇ يېتىپ

كېلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ. بولياسنىڭ قەلبى تىنىمسىز ئۇرۇكەشلىمەكتە ئىدى. گۈزەل كېچە باشلانىدى، ئۇ تەپسىلىي سەپ سالغاندىن كېيىن، قەلبى بىر خىل خۇشاللىق ھېسسىياتى بىلەن تولۇپ، بىر ئېغىر يۈك ئۇستىدىن چۈشۈپ كەتكەندەك بولدى ...

كۆپچىلىكمۇ ئولتۇردى ..... بولىيان ئۆز قەلبىنى ئىپادىلەشكە مۇۋاپىق گەپ تاپالمىدى، سۆھبەتمۇ ئانچە قىزىمىدى.

بولىيان «كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر ئادەم بىلەن ئېلىشىمەن، ئەجەبا مەن شۇنداق ئاجىزلىقتىن لاغىلداپ تىترەپ تۇرىدىغان بەختسىزلەردىن بولۇپ قالمىمەنمۇ؟» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى. ئۇ ھەددىدىن زىيادە گۈمانخور بولۇپ كېتىپ ئۆزىگىمۇ، ئۆزگىگىمۇ ئىشەنچىنى يوقاتتى. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇ قانداق قىلىپ ئۆزىنىڭ قەلبىدىكى ھالەتلەرنى كۆرەلەيدۇ؟

ئۇنىڭ جېنىغا خەۋپ يەتكۈزىدىغان ئەلىمى ئۇنى ھەرقانداق خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىشقا بەل باغلاش نىيىتىگە كەلتۈردى. ئۇ ھەتتا تۇيۇقسىز بەزى ئىشلارنىڭ يۈز بېرىپ، داندى دوناۋنى گۇللۇكتىن ئايرىپ، ئۆيىگە كىرىپ بۇ ئىشلارنى مۇھاكىمە قىلسا ئىكەن دەپ ئۈمىد قىلىپمۇ باقاتتى. ئۇ قارشى تەرەپنىڭ تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۆزىدىن يىراق تۇرۇشىنى خالايتتى. ئۇنىڭ قەلبى مانا مۇشۇنداق زىددىيەتلەر بىلەن تولغان ئىدى. بولىيان ئۆزىنى شۇنچە چىڭ تۇتسىمۇ، يەنىلا قىينىلىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنى ئاسارەتتە تۇتۇشنىڭ ئاقىۋىتى داندى. رىناۋغا غايەت زور قۇدرەت ئاتا قىلدى؛ بۇ قۇدرەت بەك دەھشەتلىك بولۇپ، يولياننىڭ كېكىردىكىنى سىقىۋالدى. ئۇزاق ئۆتمەي داندى. رىناۋنىڭ ئاۋازىمۇ تىترەپ چىقىقىلى تۇردى. لېكىن بولىيان ئۆزى بىلەنلا بولۇپ كەتكەنلىكتىن بۇنى

سەزمىدى. ئۇنىڭ مەسئۇلىيەت نۇقتىسىنەزىرى ئۇنىڭ بىلەن ئاجىزانە كۆرەش قىلماقتا ئىدى، بۇنداق كۆرەش ئىنتايىن ئازابلىق بولۇپ، ئۇزۇنىي ۋە ئۆزگىنىمۇ پەرق ئېتەلمەيدىغان ھالغا چۈشۈرۈپ قويۇاتتى. قورغاندىكى سائەت 9 دىن 45 مىنۇت ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا بىرەر ھەرىكەت قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايۋاتاتتى. بولىيان ئۆزىنىڭ زەئىپلىكىگە غەزەپلەندى. ئۇ «سائەت ئون بولغاندا بىر گەپ بولار، ئاسانلىقچە قولغا كەلمەيدىغان ئالتۇندىنمۇ قىممەتلىك مىنۇتلارنى ھەرگىز بوشقا ئۆتكۈزۈۋەتمەيمەن، چوقۇم پىلانىم بويىچە ئىش قىلىمەن، مېنىڭ كۈنبويى زارىقىپ كۈتكەن ئۈمىدلىرىم بۈگۈن ئاخشام رېئاللىققا ئايلىنىشى كېرەك. ئۇنداق قىلالمىسام ئۆيۈمگە قايتىپ بېرىپ مېڭەمنىڭ قېتىقىنى چۈۋۈۋېتىمەن» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى.

ئۇ ھەددىدىن زىيادە جىددىيلەشكەنلىكىدىن سارىڭ بولاي دەپ قالدى. ئاخىرى سائەت ئونمۇ بولدى، تەقدىر بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ھەربىردىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ كاللىسىدا ئەكس ساداسى پەيدا قىلىپ، مىدىرلاتقۇزمىدى.

ئەڭ ئاخىرى سائەت ئونغا دالا ئۇردى. ئۇنىڭ قەلبىدە غايەت زور ئەكس ساداسى پەيدا قىلدى. ئۇ ئەمدى قولىنى ئۇزىتىپ داندى. رىناۋخانىمنىڭ قولىنى قىستى.

(ستېندال «قىزىل ۋە قارا» خەنزۇچە نەشرى 73 -، 75 - بەتلەر)

«ئۇ يوپيورۇق ۋاگوندا، دۇخاۋا دىۋانىدا ئولتۇرۇپ، كۆلسۈن، چاقچاق قىلسۇن، ھاراق-شاراب ئىچسۇن، مەن بۇ يەردە پاتقاقتا، قاراڭغۇدا، يامغۇردا، شامالدا يىغلاپ تۇراي» ئويلىدى كاتيوشا ۋە توختاپ، بېشىنى كەينىگە تاشلاپ ۋە قوللىرى بىلەن چىڭ قۇچاقلاپ، ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى.

— ئۇ كەتتى! دېدى ئۇ ۋارقىراپ.

قىزچاق قورقۇپ كېتىپ، ئۇنىڭ ھۆل بولۇپ كەتكەن كۆڭلىكىنى قۇچاقلىۋالدى.

— ئاچا، يۈرۈڭ كېتەيلى.

كاتيوشا قىزچاققا جاۋاب بەرمەي، «ھېلى بىرەمگىچە پويىز ئۆتسە، چاقنىڭ ئاستىغا ئۆزۈمنى تاشلاپ، ھەممىدىن قۇتۇلسەمەن» دەپ ئويلىدى.

ئۇ شۇنداق قىلىش قارارىغا كەلدى. دەل شۇ چاغدا ھايا-جان بېسىلىپ كىشى ئۆزىنى توختاتقان دەسلەپكى مىنۇتلاردا دائىم يۈز بېرىپ تۇرىدىغان ھادىسە يۈز بەردى: ئۇ — كاتيوشانىڭ بويىدىكى بوۋاق، نېخىلىيۇدوۋىنىڭ بالىسى بىردىن مىدىرلىدى، كۈچ بىلەن تۇرتتى، ئاستا كېرىلدى، قانداقتۇر ئىنچىكە، يۇمران، ئۇچلۇق بىر نېمە بىلەن يەنە تۇرتتى. شۇنىڭ بىلەن كۆزىنى يۇمۇپ-ئاچقۇچە ئارىلىقتا، شۇنىڭدىن بىر مىنۇت ئىلگىرى ئۇنى شۇ قەدەر قىينىغان، ياشاشتىن ئۈمىد ئۈزدۈرگەن ئازاب، نېخىلىيۇدوپقا نىسبەتەن ئويغانغان قەھرى-غەزەپ، ئۆز ئۆلۈمى بىلەن بولسىمۇ ئۆچ ئېلىش ئىستىكى-قىسقىسى ھەممە نېمە بىردىنلا غايىب بولدى.

(ل. تولستوي: «تىرىلىش» 1- قىسىم، 280 -، 281 - بەتلەر)

ئۇ دېرىزە تەكچىسىگە يۆلىنىپ تۇرۇپ خەتنى ئوقۇپ چىقىپ، ئاچچىقىدىن سوغۇق كۈلدى. ئۇ خەتنى كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇغانسېرى پەرىشان بولدى. يۈرىكى كۆكرىكىدە خۇددى چوڭ توقماق بىلەن شەھەر قوۋۇقىنى ئۇرغاندەك سوقۇشقا باشلىدى. يۈرەكنىڭ سوقۇشى تەرتىپسىز، شۇنىڭدەك بارغانچە جىددىيلىشىپ پاراتتى. ئۇ ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى، يەرنىڭ ئاستىغا كىرىۋالغۇسى كېلىپ كەتتى. ئۆلۈپلا تۇگەشسە بولمامدۇ — زادى؟ ئۇنى كىم توسۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇ ئۆزى يالغۇز ئىدى.

ئۇ ئالدىغا ماڭدى، تاشيولغا قاراپ ئۆزىگە:

— سەكرە! سەكرە! — دېدى.

پارلاق قۇياش نۇرى تۆۋەندىن يۇقىرىغا تىك ئەكس ئېتىپ ئۇنى ئوراپ، چوڭقۇر غارغا تارتتى. ئۇنىڭغا خۇددى كىمە ئالدى — كەينىگە داۋالغۇغانغا ئوخشاش، مەيداندىكى يەر مىدىرلاۋاتقاندەك، تەكشى تام كۆپچۈۋاتقاندەك، يول بىر تەرەپ كە قىڭغىيىپ كەتكەندەك تۇيۇلدى. ئۇ دېرىزە ئالدىدا تۇرسىمۇ، گويا ئېسىلىپ قالغاندەك، تۆت ئەتراپتا ھېچنېمە يوقتەك ھېس قىلدى. ئۇ زۇمرەت ئاسمان يېنىدا تۇراتتى، ھاۋا ئۇنىڭ قۇرۇق كاللىسى ئەتراپىدا ئېقىپ يۈرەتتى. ئۇ بىرلا سەكرىسە، ئالغا قاراپ ئېتىلسلا، ئىش تامام بولاتتى.

(فىلوبېر: «بوۋارى خانىم» 350 —، 351 — بەتلەر)

رانسزان ئىشىك ئۈلگۈجىكىنىڭ تاراقشىغان ئاۋازىدىن قاتتىق چۆچۈپ كەتتى، بۇ ئاۋاز ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئاخىرقى كۈنلەر ئۈستىدە ھۆكۈم چىقىرىۋاتقان ھۆكۈمنامىنىڭ قورقۇنچلۇق سىگنالىدەك ئاڭلىنىپ كەتتى.

دەسلىپىدە خىيالىنىڭ ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىشى سەۋەبلىك ئىشىك ئۈلگۈجىكى ھەرىكەتكە كېلىپ، ئاجايىپ ھايات كۈچىگە ئىگە غالجىر ئىتنىڭ ئۆيىدە ئۇخلاۋاتقان بارلىق كىشىلەرگە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىۋاتقىنىدەك سېزىلدى.

ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنى خۇددى بەزگەكتەك تىترەيتتى، نېمە قىلىشىنىمۇ بىلمەيگەن ھالدا دەسلەپتە پۈتنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ماڭدى، كېيىن پۈتنىڭ ھەممە يېرى يەرگە تەگدى. ئۇنىڭ چېكە تومۇرلىرى لوقۇلداپ بېشى بازغان بىلەن ئۇرغان دەك ئاغرىشقا باشلىدى. نەپىسى ئۆڭكۈردىن چىقىۋاتقان شامالنىڭ ئاۋازىغا ئوخشايتتى.

(گيوگو: «باجىمەلىك دۇنيا» خەنزۇچە نەشرى، 124 —، 125 — بەتلەر)

نېخىلىيۇدوپ ئۇنىڭ يېنىدا، يۇقىرىدىن ئۇنىڭ ئۈستەل تەرەپكىرەك ئېڭىشكەن دۈمبىسىگە قارىغىنىچە ئۆرە تۇردى، بۇقۇلداپ يىغلىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئاران — ئاران توتۇپ تۇرغان ماسلوۋانىڭ دۈمبىسى بىرە — بىرە تىترەپ قوياتتى، نېخىلىيودوپنىڭ قەلبىدە ئىككى خىل ھېسسىيات، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ھېسسىياتى، ھاقارەتلەنگەن غۇرۇرى بىلەن ئازاب چېكىۋاتقان مۇنۇ ئايالغا ئېچىنىش ھېسسىياتى كۈرەش قىلماقتا ئىدى. ئاخىرى كېيىنكىسى يېڭىپ چىقتى.

نېخىلىيۇدوپ ئۆزىدە قايسىبىر خىل ھېسسىياتنىڭ ئاۋۇالراق پەيدا بولغانلىقىنى: ئالدى بىلەن ماسلوۋاغا ئىچ ئاغرىتقانلىقىنى، ياكى ئالدى بىلەن ئۆزىنى، ئۆزىنىڭ گۇناھىنى، ئۆزىنىڭ شەرمەندە قىلىقلىرىنى يادىغا ئېلىپ، ماسلوۋانى شۇنىڭغا ئوخشاش ئىش قىلغانلىقى ئۈچۈن ئەيىبلىگەنلىكىنى ئەسلىيەلمىدى. لېكىن ئۇ بىردىن ئۆزىنىڭ گوناھكارلىقىنى ھېس قىلىپ، شۇنىڭ بىلەن تەڭلا ماسلوۋاغا ئىچ ئاغرىتتى.

(ل. تولستوي: «تىرىلىش» 661 — بەت)

ئۇ پات ئارىدا بولىدىغان ئۆز ئۆمرىدىكى بىرىنچى چوڭ ئىشى ئۈستىدە ئويلىماقتا ئىدى. بۇ چوڭ ئىش خۇددى بىر يېقىملىق نەرسىدەك ئۇنىڭ ئالدىدا كۆزنى چاقنىتىپ تۇراتتى. ئۇ بۇ نەرسىنى ئېلىشقا قول ئۇزاتسىلا باشقىلارنىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچرايدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ بۇ نەرسىنى قولغا كەلتۈرەلەيدىغان ياكى كەلتۈرەلمەيدىغانلىقى ھەققىدە بىر نەرسە دېيەلمەيتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ بۇ نەرسىنى ئېلىشقا بەل باغلىدى. گەرچە بەل باغلىغان بولسىمۇ، لېكىن يەنە مەغلۇپ بولارمەنمىكىن، دەيدىغان ئەندىشىمۇ يوق ئەمەس ئىدى. شۇڭا قول ئۇزىتىشتىن بىر ئاز قورقۇپمۇ تۇراتتى. مانا شۇنداق مۇرەككەپ پىكىرلەر ئۇنىڭ مېڭىسىنى چۈلغۇپلىپ، ئۇنى بىردەم

خۇشاللاندۇرۇپ، بىردەم قايغۇغا سالماقتا ئىدى. ئۇ ئەترابىدىكى ئەرسلەرگە دىققىتىنىمۇ بۆلمىدى. تاكى تەختىراۋان دەرۋازىدىن كىرىپ ئايۋان سارايىدا توختىغانغا قەدەر ئۇيۇپكىرلەر ئىچىگە كۆمۈلۈپ باردى.

(باجىن: «ئائىلە» 42 - بەت)

ئۈمىدسىزلىك تەسۋىرى

ئۈمىدسىزلىك ــ كىشىلەرنىڭ مۇرەككەپ ئىچكى دۇنياسىدىكى مەنىۋى پاسسىپلىقنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ بەلگىلىك تۈرمۇش تەلەپلىرى، ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنىڭ يوققا چىقىشى ئارقىلىق شەكىللەنگەن مەنىۋى يېمىرىلىشتىن ئىبارەت. كىشىلەر تۈرمۇشتا بەلگىلىك ماددىي ۋە مەنىۋى تۈرمۇش تەلەپلىرىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىنى تولىمۇ خالايدۇ. لېكىن، ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىكى تۈرلۈك - تۈمەن ئىشلار كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ، پۈتلىكاشاك بولىدۇ ھەتتا توسقۇنلۇق قىلىدۇ، نەتىجىدە، كىشىلەر زور تىرىشچانلىق كۆرسەتسىمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرالماي قالىدۇ، شۇنىڭ بىلەن كىشىدە ئۈمىدسىزلىنىش كەيپىياتى شەكىللىنىپ قالىدۇ.

ئۈمىدسىزلىنىشتىن ئىبارەت بۇ پاسسىپ قارشىلىق كۆرسىتىش روھى ئەدەبىي ئەسەرلەردە سۈرەتلىنىش ئارقىلىق چېرسونازلار ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ تۈپكى ماھىيىتىنى ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتلىرىنى جانلىق ئەكس ئەتتۈرگىلى ۋە ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ ھەمدە كىشىلەرنىڭ شۇ ئىجتىمائىي مۇھىتقا بولغان تونۇشى، نارازىلىقى، قارشى تۇرۇش ھېسسىياتى

ۋە غەزەپ - نەپرىتىنى قوزغاتقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، لاۋشېنىڭ «شياڭزى تۆگە» رومانىدىكى شياڭزى يەر - ماكانسىز، نامرات دېھقان بولۇپ، شەھەرگە كىرىپ، خاتىرجەم تۇرمۇشقا ئېرىشمەكچى بولىدۇ، ھەم شۇ ئارزۇسى ئۈچۈن كۆپ جاپا چېكىدۇ، تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ. لېكىن ئاخىردا بۇ ئارزۇسىغا يەتمەكتە يوق، تېخىمۇ نامراتلىشىپ كېتىدۇ. يازغۇچى شياڭزىنىڭ ئۈمىدسىزلىنىش ھېسسىياتى ۋە كەيپىياتىنى جانلىق سۈرەتلەش ئارقىلىق شياڭزىغا ئوخشاش دېھقانلارنىڭ خاتىرجەم تۇرمۇشقا ئېرىشەلمەيدىغانلىقىنى، ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ بۇنىڭغا يول قويمايدىغانلىقىنى روشەن ئەكس ئەتتۈرگەن.

ئۈمىدسىزلىك ــ كىشىلەرنىڭ مۇرەككەپ ئىچكى دۇنياسىنىڭ چۈشكۈنلىكىنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى بولغاچقا، پېرسوناژلارنىڭ ھېسسىياتى ۋە كەيپىياتىدىكى ئۈمىدسىز روھىي ھالەتلەرنى سۈرەتلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ، شۇنداقلا ئۇلار ۋەكىللىك قىلغان سىنىپ ياكى گۇرۇھلارنىڭ مەنىۋى قىياپىتى ۋە خاراكتېرىنى جانلىق ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، زۇنۇن قادىرنىڭ «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق ھېكايىسىدا ئۈمىدسىزلىكتىن چۈشكۈنلەشكەن پېرسوناژ باقى مۇنداق دەيدۇ: «ناخشىنى مانا شۇ چاغلاردا ئېيتىپ ئارلىشىپ كەتكەن دېگىنە بىز، ھەي... ئەمدى كۈچ يوق، يۈرەك يوق ... ». ئەمەلىيەتتە، باقىدا ئۈمىد يوق، بۇ سۆزلەر ئۇنىڭ ئۈمىدسىزلىكىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. بۇ ئارقىلىق بىز باقىنى شۇنچىلىك ئۈمىدسىز، چۈشكۈن قىلىۋەتكەن جەمئىيەت تۈزۈمىنى ئەيىبلىمەي قالمايمىز.

ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا ئۈمىدسىز كىشىلەرنى تەربىيىلەش، يېتەكلەش، ياردەم بېرىش ئارقىلىق ئۈمىدسىزلىكنى ــ ئۈمىدۋارلىققا، بوشاڭلىقنى ــ باتۇرلۇققا ئايلاندۇرغىلى بولىدىغان ئەھۋاللارمۇ يوق ئەمەس. چۈنكى، كىشىلەرنىڭ ئۈمىدسىزلىنىشى

به‌لگىلىك سەۋەبلەردىن بولىدىغان بولغاچقا كىشىلەر بەلگىلىك ماددىي ۋە مەنىۋى ياردەم، ئىلھاملاندۇرۇش قاتارلىقلارغا ئىگە بولغاندىلا ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ - ئۇمىدلىرىنى قايتىدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا تىرشىدىغان بولغاچقا، كىشىلەرنى تەربىيىلەش ئارقىلىق ھەقىقەتنى تونۇتۇش، يېتەكلەش، ياردەم بېرىش ۋاستىسى بىلەن چۈشكۈنلۈكتىن ئازاد قىلىپ، ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولالايدىغان يېڭى تىپتىكى كىشىلەردىن قىلىپ يېتىشتۈرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، زۇنۇن قادىرنىڭ «چېنىقىش» ھېكايىسىدىكى مەتنىياز ئەسلىدە ھۇرۇن، ئۇمىدسىز، يالقاۋ ئادەم ئىدى. ئۇ شەھەردىن سەھرالىغا كەلگەندىن باشلاپ، ئۇمىدسىزلىنىشكە باشلىغان. كېيىن ھەمراھىنىڭ يېتەكلىشى، بولۇپمۇ ئىزىز-زەتخان بىلەن قوشۇلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ھەيدەكچىلىكى ۋە ياردىمى ئارقىسىدا، تولۇق ئۈمىدۋار ئادەمگە ئايلىنىدۇ، ھەم تولۇق «چېنىقىپ» راۋۇرۇس ئادەم بولىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ ئۇمىدسىزلىنىش ھېسسىياتلىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق يەنە پېرسوناژلارنىڭ كەچۈرمىشلىرى ۋە ئەسەرنىڭ ۋەقە تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك يول ئاچقىلى ياكى ئاساس يارىتىلى بولىدۇ. چۈنكى ئۇمىدسىزلىنىشكە كىشىلەر ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرمىغان ئىكەن، ئۇلارنىڭ كېيىنكى پائالىيەتلىرى، سەرگۈزەشتىلىرى بولىدۇ. دەسلەپ ئىپادىلەنگەن ئۇمىدسىزلىكلىرى كېيىنكى پائالىيەتلىرى ئۈچۈن يول ئېچىش رولىنى ئويناپدۇ.

ھاياتنىڭ قىممىتى ئەسلى ئۇمىدۋارلىقتا بولسىمۇ لېكىن ئادەم ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بەزىدە ئۈمىدسىزلىنىپ قالىدۇ. ئۇمىدسىزلىكتە قالغان ئادەملەرنىڭ روھىي ھالىتى، مۇڕەككەپ كەچۈرمىشلىرى ئۆزگىچە بولىدۇ. ئۇمىدسىزلىك ھالىتى ۋە ئۇنىڭ ئادەمنىڭ سۆزلەشكىتىدىكى ئىپادىسىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئەسەرنىڭ زىددىيەت توقۇنۇشىنى كەسكىنلەشتۈرۈپ پېرسوناژلارنىڭ روھىي ھالىتىنى چوڭقۇر ئىپادىلەش بىلەن ئەسەرنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى ئۆستۈرگىلى بولىدۇ. ئۇمىدسىزلىك تەسۋىرى كۆپ ھاللاردا ئۇمىدسىزلىكتىن ئۇمىدۋارلىققا ئۆتۈشتىكى روھىي ھالەتنى ئاساس قىلىدۇ. شۇنداق قىلغاندىلا ئەسەرنىڭ تەسىرچانلىقى كۈچەيتىلىپ تەربىيىۋى ئەھمىيىتىنى ئاشۇرغىلى، مۇئەييەن ئېجتىمائىي ئۇنۇم ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ.

ئۇ لگەلەر

ئۇنىڭ پۇشايمان قىلغان ۋاقتىلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، چىرايى مەڭگۈ ئەسلىگە كەلمەيدۇ. ئۇ چېركاۋدىن قانائەت ھاسىل قىلىپ يۇرۇۋېرىدۇ. ئەتراپ يوغان - يوغان تاش ھەيكەللەر بىلەن تولغان بۇ يەردە تەڭرى، پەيغەمبەر، پوپ قاتارلىقلار بار بولسىمۇ، لېكىن ئۇلاردا ھېچقانداق ئىپادە يوق ئىدى. ئەمما بۇلار ئۇنىڭغا خاتىرجەملىك بېرىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا ئۇ يەردە ئالۋاستى - شايا تۈنلارنىڭ ھەيكەللىرىمۇ بار، ئۇلار كاشىمۇدۇغا ئۆچلۈك قىلمايدۇ. بۇ جەھەتتىن ئالغاندا ئۇ بۇلارغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئۇلار كاشىمۇدۇنى مەسخىرە قىلمايدۇ. پەيغەمبەرلەر بولسا ئۇنىڭ دوستلىرى بولۇپ، ئۇنىڭغا بەخت ئاتا قىلىدۇ؛ ئالۋاستى - شايا تۈنلارمۇ ئۇنىڭغا دوست. ئۇلار كاشىمۇدۇنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىدۇ، ئۇ ھەمىشە ئۇلار ئۈچۈن دۇئا تەلەپ قىلىدۇ. كاشىمۇدۇ بىر ھەيكەلنىڭ ئالدىدا بىرنەچچە سائەتلەپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ بىلەن سىرداشىدۇ. بۇنداق چاغدا ئەگەر بىرەر ئادەم كېلىپ قالغۇدەك بولسا كەچلىك ئارامىنى بۇزۇۋەتكەن ئاشقىدىن قاچقاندەك بۇ

يەردىن قېچىپ كېتىدۇ.

(گيوگو: «پارىژدىكى ئىلاھىيە چېركاۋى» خەنزۇچە نەشرى، 193 - 196 - بەتلەر)

ئۇ مەينەت لاتقىغا ئايلىنىپ كەتتى، ياغاچ - تاشقا ئوخشاپ قالدى. ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشقان ھەرقانداق ئادەم بىر خىل سۆرۈنلۈك ھېس قىلاتتى. ئۇنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىدىن قەتئىينەزەر ئۇنىڭدىن خورلۇق ۋە ئۇۋاللىق ھېس قىلاتتى. تۇرمۇش ۋە جەمئىيەت تەرتىپى ئۇنىڭ ئۈستىدىن ھۆكۈم چىقىرىپ بولغان. ئۇ ئۆزى بەھرىمەن بولۇشقا تېگىشلىك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىدىن بەھرىمەن بولۇپ بولغان. ھەممىگە بەرداشلىق بەردى، ھەممىگە چىدىدى، ھەممىنى ھېس قىلدى، ھەممىدىن ۋاز كەچتى، ھەممىدىن مەھرۇم بولدى، تارتىدىغان ئازابلارنىڭ ھەممىسىنى تارتتى. ئۇ بۇلارنىڭ ھەممىسىگە چىدىدى، ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى سوغۇققانلىقى ئۆلۈم ئۇيقۇسىغا ئوخشايتتى، ئۇ ئەمدى ھېچنەرسىدىن چەتنىمەيتتى، ھېچنەرسىدىنمۇ قورقمايتتى، پەلەكتىن ياغقان دەھشەتلىك يامغۇر ياكى دېڭىز-ئوكيانلارنىڭ سۈيى ئۇنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ كەلگەن تەقدىردىمۇ بۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن ھېچگەپ ئەمەس ئىدى! ئۇئەمدى سۇغا تويۇنغان بۇلۇتتەك ھەممىگە بىپەرۋا قارايتتى.

(گيوگو: «پاجىئەلىك دۇنيا» خەنزۇچە نەشرى، 232 - بەت)

ئۇنىڭ ئەتراپىنى قاراڭغۇلۇق، جىمجىتلىق، قالايمىقانچىلىق، غەزەپ دولقۇنلىرى ئورىۋالغان ئىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا پەقەت قورقۇنچ ۋە ھارغىنلىقتىن باشقا ھېچنەرسە يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئايىغى ئاستىدا پۇت تىققۇدەك يەرمۇ يوق ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ چەكسىز ئالەمدە لەيلەپ يۈرىيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ تېگى يوق بۇلاققا چۈشۈپ كەتكەندەك ئەندىكىپ كەتتى. ئۇنىڭ

قولىدا ھېچنېمە يوق، شامال، بۇلۇت، ئېقىن، دەھشەتلىك بوران، ئەرزىمەس يۇلتۇزلار توپى! قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇمىدسىزلەنگەن بۇ ئادەم ئەمدى تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنى كۈتتى، ھەممىگە بىقۇۋۇللۇق بىلەن تاقابىل تۇرىدىغان كىشىلەر ئۆلۈمنىلا كۈتىدۇ، ئۇ بۇنىڭغا ئىشەندى، قارشىلىقمۇ قىلمىدى؛ ئۇ ئەمدى تەبىئىي ھالدا ھالاكەت ھېڭىغا قاراپ بىخىرامان يول ئالدى.

(گيوگو: «پاجىئەلىك دۇنيا» خەنزۇچە نەشرى، 119 - بەت)

... ئۇ سىرتقا چىقىپ «سېرىق شىر» ماركىلىق تاماكىدىن بىر قاپ ئېلىپ كىردى. كاڭنىڭ گىرۋىكىدە ئولتۇرۇپ، بىر تال تاماكا تۇتاشتۇردى، بىراق چەككۈسى كەلمىدى. تاماكىدىن چىقىۋاتقان كۆكۈش ئىسقا قاراپ ئولتۇرۇپ، بىردىنلا تارام - تارام ياش تۆكتى، خۇنيۇنىلا يادىغا كەلتۈرۈپ قالماستىن، ھەممىنى يادىغا كەلتۈردى. شەھەرگە كىرگەندىن بۇيانقى نەچچە يىللىق تىرىشىشلىرىنىڭ ئاقىۋىتى ئەنە شۇنداق، ئەنە شۇنداق بولدى! يىغلاي دېسە ئاۋازىنىمۇ چىقرالمىدى! رىكشا، رىكشا، رىكشا ئۇنىڭ نان تېپىپ يەيدىغان نەرسىسى ئىدى. ئۇنى ئالدى، يوقىتىپ قويدى؛ يەنە ئالدى، سېتىۋەتتى؛ بۇ خۇددى ئۆمۈرۋايەت چىڭ تۇتۇۋالغىلى بولمايدىغان، ئېزىتقۇغا ئوخشايتتى، ئۇ بىكاردىن - بىكار ئاشۇ جاپا - مۇشەققەت ۋە ئۇۋالچىلىقلارنى تارتتى. ئەمدى تۈگىدى، ھەممىسى تۈگىدى، ھەتتا خوتۇنىمۇ تۈگىدى! خۇنىيۇمۇ يامان بولغىنى بىلەن، ئۇ بولمىسا، ئۆي قانداقمۇ ئۆي بولىدۇ؟ ئۆيدىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ، ۋەھالەنكى ئۇ ئۆزى شەھەر سىرتىغا كۆمۈلۈپ بولدى! بۇلارنى ئويلىغانسېرى شياڭزىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ، غەزەپ ئوتلىرى كۆز ياشلىرىنى توسۇۋالدى. ئۇ ھېلىقى تاماكىنى قاتتىق شوراشقا كىرىشتى، چەككۈسى كەلمىگەنسېرى، شۇنچە زورلاپ چەكتى. ئۇ تاماكىنى چېكىپ بولۇپ، بېشىنى قوللىرىنىڭ

ئارىسىغا ئالدى، ئاغزى ۋە يۈرىكى ئېچىشىپ، يۈرىكىدىكى قاننىڭ ھەممىسىنى پۈركۈپ چىقىرىۋەتسە ئارام تاپىدىغاندىكىدەك، ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىماقچى بولدى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 392 -، 393 - بەتلەر)

ئۇ كۈتتى، ئۈمىد باغلىدى، بىراق ئالداندى ... سىپارتاك ئۇنىڭ تەكلىپىنى ئىككىنچى قېتىم رەت قىلدى! ... قىز گىلادىئاتۇرلار داھىيىسىنىڭ چېدىرىدىن غەزەپتىن رەڭگى تاتىرىپ، كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تاراملاپ ئاققان ياش يۈزىنى يۇيۇپ، ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە يۈرىكىنى ئېزىپ، قاتتىق ئىزا، ئەلەم بىلەن قايتىپ چىقتى.

ئۇ خۇدىنى يوقىتىپ، جىمجىت سۈكۈتكە چۆمگەن لاگىر ئىچىدە كېزىپ يۈردى، چېدىرنىڭ تىرىگەك ياغىچىغا پۇتلىشىپ كەتكەن ئىدى. بۇنى سەزمەستىن، ئات قويىدىغان ياغاچ توساقنىڭ تۈۋرۈكىگە ئۈسسۈۋالدى.

ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن لاگىرنىڭ مۇداپىئە توسىقى يېنىغا كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ ئاڭقىرالماي قالدى. ئۇنىڭ ئوي - پىكرى تامامەن چېچىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئەسەبىيلىك تولغان كاللىسىدا ئۆزىنىڭ قانداق ئازاب چېكىۋاتقانلىقى توغرىسىدا ئوچۇق بىر ئۇقۇم ھاسىل بولمىدى. سىرىتقى مۇھىتمۇ ئۇنىڭغا ھېچقانداق تەسىر قىلمىدى، ئۇنىڭ قۇلىقىغا پەقەت گۈرۈلدىگەن ئاۋاز ئاڭلىناتتى. ئۇ پەقەت ئۆزىنىڭ تارتقان ئازابىنىڭ قورقۇنچلۇق ئىكەنلىكىنى، قىساس ئېلىشقا تەشنا ئىكەنلىكىنىلا بىلەتتى.

(رافا ئېللو جۇۋەن ئولى: «سىپارتاك» 2 - قىسىم 1، 77 - بەت)

ئۇنىڭ بۇنداق پەلسەپىسى، كېيىنچە ئۇنى تازا ئىخلاسمەن سوپى قىلىپ قويدى، ئۇنىڭدا تەركىدۇنيالىق سېزىمى بىلەن ئۆلۈمنى قوغلىشىدىغان غەلىتە ئارزۇنى پەيدا قىلدى. ئۇ بىرەر ئۆيدىن جىنازا چىققانلىقىنى كۆرگەندە ياكى بىرسىنىڭ ۋاپات

بولغانلىقىنى ئاڭلىغاندا، ئۆزىنىڭ پانى ئالەمدە ئازابقا ۋە بەختسىزلىككە يولۇققانلىقى ئۈچۈن قاتتىق يىغلاپ كېتەتتى.....

ئۇ بىر تۈرلۈك يوشۇرۇن ئارزۇنىڭ تۈرتكىسىدە ئۆزىنى رېلىسقا ئېتىپ ئۆلمەكچى بولۇپ، پات - پات تۆمۈر يولنىڭ يېنىدا تۇرۇپ پويىزنى كۈتەتتى، بىراق ئۇ قورقۇنچلۇق تۆمۈر مەخلۇق چاققان چىقىپ، خۇددى تۈمەنمىڭ دۈشمەن لەشكەرنى سۈرۈپ توقاي قىلىۋاتقاندەك، ئادەمنى قورقۇتۇپ بىر ھۈركىرەيتتى - دە، سوۋىلىمنى سىرلىق خىيالدىن ئويغىنىپ، ئۇنىڭدا ياشاش ئۈمىدىنى پەيدا قىلاتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئالدى - كەينىگە قارىماي قاچتى.

سوۋىلىم نەچچە قېتىم ئۆستەڭ بويىدا تۇرۇپ، غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقاندەك، بۇ ئۆستەڭ مېنى ئاشۇ ئازاب - ئوقۇبەتلىك دۇنيادىن جۇدالاشتۇرىدىغان نىجات كېمىسى دەپ، ئۇنىڭغا ئۇزاقتىن-ئۇزاق قاراپ تۇردى، لېكىن بىردەم ئايلىنىپ يۈرگەندىن كېيىن، مەيۈس ھالدا ئۆيىگە قايتتى. ئۇنىڭ ھەسرىتى، غېمى بارغانسېرى كۈچەيدى. ئىلگىرى ئۆزىنىڭ قەيسەرلىكىگە تايىنىپ قىلالايدىغان ئىشلار ئەمدى جاپا - مۇشەققەتلىك، كۈچى يەتمەيدىغان ئىشلادىن بولۇپ قالدى. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپ ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئۆيىگە قارىدى، بۇ ئۇنىڭ بالىلىق چاغلىرىدىكى بەخت بۆشۈكى ئىدى، ئەمدى ئۇنىڭ نەزەرىدە ئادەمنىڭ نەپىسى بوغۇلىدىغان تۈرمە بولۇپ قالدى. قىسقىسى، سوۋىلىمغا ئالدىدا تۇرغان ھەممىلا نەرسە ئۆزگىرىپ كەتكەندەك، خىرەلىشىپ كەتكەندەك تۇيۇلاتتى؛ ئۇستازى مۇسايىلھى شەيخنىڭ پاراڭلىرىمۇ تېتىقسىز بىلىنىدىغان، ئۇنىڭ ئۆچمەنلىكىنى قوزغايدىغان بولدى؛ مەسچىتلەردىكى ئىماملار بىلەن ئولتۇرۇش، ھەر قايسى ئۆلىمالار بىلەن سۆھبەت قۇرۇشمۇ بىمەنە ۋە يىرگىنىشلىك تۇيۇلىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭغا خاتىرجەملىك

بىغىشلايدىغان بىردىنبىر جاي قەبرىستانلىق بولۇپ قالدى، ئۇ پات - پاتلا دادىسىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا ئولتۇرۇپ، ئېلەك - سېلەك بولغان هالدا، مەرھۇم بىلەن بىللە ئاخىرەت تۇرمۇشىدىن تەڭ بەھرىمەن بولۇشنى خىيال قىلىپ، ئېگىز - پەس ئويلارغا چۆمۈپ كېتەتتى.

(مەھمۇت تەيمۇر: «هېكايىلەر» 117 - 118 - بەتلەر)

ۋۇسۇنفۇنىڭ ئۆيىگە قايتىپ بېرىپ، يەنە لىن پېيشەننىڭ كۆزىگە كىرىۋېلىش كېرەكمۇ؟ فەن بوۋېن، ئۇنداق قىلسام ئۆزۈمنى تېخىمۇ پەسلەشتۈرۈۋەتكەن بولۇپ قالمەن، دەپ ئويلىدى. ئۆزىنىڭ «دالەي» ناملىق مېهمانخانىدىن ئالغان هۇجرىسىغا قايتسۇنمۇ؟ ئۇ بۇنى زادىلا خالىمىدى. ئۆزىنى چوڭ سۈپەت تۇتۇپ ئادەتلىنىپ قالغان بۇ شائىر هازىر بىردىنلا، بىر ئۆي بولسا، ئاتا - ئانا مىنىڭ ياكى ئاكا - ئۇكا مىنىڭ ۋە ياكى ئاچا - سىڭلىمنىڭ ئۆيى بولسا، هەر هالدا جېنىمغا ئەسقاتاتتى - دېگەننى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. لېكىن ئۇنداق ئۆي يوق، ئۇ دۇنيادا هەممىدىن يېتىم، غېرىب بىر ئادەم بولۇپ قالدى! شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ خىيالىنى شائىرلار دەردكە قالغاندا پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان بىر پىكىر - «ئۆلۈم» بارا - بارا چىرماشقا باشلىدى. جەننەتكە ئوخشايدىغان بۇ ماي كۈنلىرىنىڭ كەچقۇرۇنىدا، قىزلار بىلەن تولۇپ كەتكەن بۇ «جاۋفېڭ» ناملىق باغچىدا بىر ياش شائىر ئۆزىنىڭ شۇنداق سالاپىتى، قىزلار كۆرسە شەيدا بولماي قالمايدىغان قەددى - قامىتى بىلەن ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈپ كەتسە، كىشىلەرنى تولىمۇ هەيران قالدۇرىدىغان غەلىتە بىر ئىش بولمامدۇ؟ باغچىدىكى هەر خىل ئايالار، تەنتەك، دەردمەن، دىلى نازۇك قىزلار ئۇنىڭ چىرايلىق مۇرىدىسىغا هېسداشلىق ياشلىرىنى تۆكمەسمۇ؟ هېچ بولمىغاندا ئۇنىڭ چىرايلىق مۇرىدىسى شۇ قىزلارنىڭ غۇنچە يۈرىكىنى ئورنىدىن قوزغىماسمۇ؟ بۇ شائىرلارغا هەممىدىن بەك ياردىشىدىغان شائىرانە ئۆلۈم بولماسمۇ؟ فەن-

بوۋېن ئۆز خىيالىدا ئۆزىنى دەرد - ئەلەمدىن قۇتۇلدۇرۇشنىڭ، مەغلۇبىيەتنى غەلبىگە ئايلاندۇرۇشنىڭ بۇنىڭدىنمۇ ئوبدان چارىسىنى تاپالمىدى.

(ماۋدۇن: «تۇن يانغاندا» 204 - بەت)

... شياڭزى ئىككى كۈن يېتىپ، رىكشىسىنى سۆرەپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئىچى پۈتۈنلەي بوشاپ قالغان ئىدى. ئۇ ئەمدى هېچنېمىنى ئويلىمايدۇ، هېچنەرسىنى ئارزۇ قىلمايدۇ، قورسىقى ئۇچۇنلا سىرتقا چىقىپ جاپا چېكىدۇ، قورسىقى تويسلا ئۇخلايدۇ. يەنە ئويلاشنىڭ، ئارزۇنىڭ نېمە هاجىتى بار؟ ئۇ ئورۇقلاپ ئۇستىخانلىرى چىقىپ قالغان بىر ئىتنىڭ تاتلىق يېگۈ ساتقۇچىنىڭ يېنىدا تاتلىق ياڭيۇ شۆپۈكى يەيمەن دەپ كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭمۇ بىر كۈنلۈك ئىشى ئاشۇ ئىتتەك ئوخشاش ئاز - تولا ياڭيۇ شۆپۈكى تېرىش ئۈچۈن بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشەندى. ئەپلەپ - سەپلەپ جان بېقىشنىڭ ئۆزى هەممە، هېچنەرسىگە باش قاتۇرۇشنىڭ هاجىتى يوق.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 459 - بەت)

خىجىللىق تەسۋىرى

خىجىللىق كىشىلەردىكى ئۆزىنى بىلىشنىڭ ئىنكاسى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدىكى پاكلىقنىڭ ئەكسى ئېتىش شەكلىدىن ئىبارەت. ئۆزىنى بىلىش كىشىلەرنىڭ بارلىق سۆز - هەرىكەتلەردە باشقىلارنىڭ هوقۇق - مەنپەئىتىگە، ئاممىۋى ئىنتىزام ئەخلاقى ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرگە زىيان يەتكۈزمەيدىغان دائىرىدە قانۇنىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىشتۇر، كىشىلەر پەقەت ئۆزىنى بىلگەندىلا بەلگىلىك نامۇۋاپىق سۆز-

هەربىر كىشىلىك ھاياتىدا ئۆزىنى بەخىتلىك ھېس قىلىشقا ئىنتىلىدۇ. ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا ئۆزىنى بەخىتلىك ھېس قىلىدىغان كىشىلەر ناھايىتى ئاز ـ ھەر بىر كىشىنىڭ بەخىتلىك ھېس قىلىشى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا ئۇنىڭغا ئوخشاش بەخىتلىك ھېس قىلىدىغان كىشىلەر كۆپ بولۇشى كېرەك. ئۇ ھالدا ئۇ ئۆزىنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى بىر ئەزا دەپ ھېس قىلىدۇ. ئۇ ئۆزىنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئىگىسى دەپ ھېس قىلىدۇ. ئۇ ئۆزىنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ خوجايىنى دەپ ھېس قىلىدۇ. ئۇ ئۆزىنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئەزاسى دەپ ھېس قىلىدۇ. ئۇ ئۆزىنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئىگىسى دەپ ھېس قىلىدۇ. ئۇ ئۆزىنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ خوجايىنى دەپ ھېس قىلىدۇ. ئۇ ئۆزىنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئەزا

ئۇلگىلەر

خوتۇن ئېرىنىڭ بوينىغا تىكىلىپ قارىشىنى سېزىپ، چوڭ-دەك قىزىرىپ كەتتى، ئۇ بوينىغا خۇسۇسەن قۇلاقلىرىنىڭ كەينى-گە قول تەگكۈزگەن ۋاقىتلاردا بەجايىكى بىر يېرىك قاسراقلارنى تۇتقاندەك بولاتتى. بۇنىڭ نەچچە يىللار داۋامىدا يىغلىغان كىر ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. لېكىن ئۇنىڭغا ھېچقانداق ئەھمىيەت بەرمەيتتى. مانا ھازىر ئېرىنىڭ كۆز قارىشى ئاستىدا، مۇنداق ئاجايىپ پۇراقلىق، چەت‌ئەللەردىن كەلتۈرۈلگەن كۆكۈش سوپۇنىنى قولىدا تۇتقان ھالدا ئۇ ئىختىيارسىز قىزىرىپ كەتتى ۋە كەچكى تاماقتىن كېيىنلا تاپتازا بولغۇچە بۇ سوپۇن بىلەن يۇيۇنماقچى بولدى.

(لۇشۈن «تېڭىرقاش» 75 –، 76 – بەتلەر)

شيۇ لەننىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك يۈزى ھۆپپىدە قىزىرىپ كەتتى. پۇتۇن تېنىدىكى قان يۈزىگە يىغىلدى. بىردەمنىڭ ئىچىدە قىز-لىق نومۇسى پۈتۈنلەي ئۇنى ئۆز ئىلكىگە ئالدى. بىۋاستە تۇيغۇ ئىنسانلار ئۈچۈن ئورتاق بولىدۇ. كىشىلەر كېيىن بۆلەك – بۆلەك ئىدىيىۋى مۇھەببەت سەۋەبىدىن تۇيغۇسىنى ئۆزگەرتىدۇ. ھەش-پەش دېگۈچە شيۇ لەننىڭ كاللىسىدا كىشىنى تەئىلكتە قالدۇرى-دىغان بىر ھالەت گەۋدىلەنىدى؛ يات كەنت، يات كوچا، سان-سانا قسىز يات كۆزلەر ئۆزىگە تىكىلىدۇ. كىشىلەر بىر – بىرى بىلەن كۈسۈلدىشىپ، ئۇنىڭ تۇرقىغا قىيا پىتى توغرىسىدا پاراڭ سېلىشىدۇ. تېخى تويى بولمىغان كېلىن ئۇستىدە كۈلۈشى-دۇ، باشلىرىنى چايقىشىدۇ، باھا بېرىشىدۇ...

ئېخ قىزلار! قىزلار! قىز بولۇپ تۆرەلگەنلەر شۇنچىلىك ئەھۋالغا چۈشكەن – دە!

ئۇ بىردىنلا يۈزىنى ئىككى قولى بىلەن يېپىپ، كەپىدىن ئوقچۇپ چىقىپ كەتتى.

(لىۋچىك: «ئىگىلىك تىكلەش ھەققىدە قىسسە» 1 – كىتاب 2 – قىسىم 425 – بەت)

گاۋجيالىن ۋۇجۇددىكى ئىسسىق قان «گۇپ» لا قىلىپ ھېڭىسىگە تەپكەندەك، بويۇنلىرىغىچە قىزىرىپ كەتتى. ئۇ لىۋچاۋ-جېنغا ھەيران بولغان ھالدا قاراپ تەمتىرەپ قالدى، ئۇنىڭغا مەيدىسى خۇددى ئوت ئالغاندەك قىزىرىپ، بۇلجۇڭ گۇشلىرى تارتىشىپ، بەدىنى ئۇيۇشۇپ قېتىپ قالغاندەك تۇيۇلاتتى.

«مۇھەببەت دېگەن مۇشۇنداق تاسادىپىي بولامدۇ؟» گاۋ-جيالىندا ھېچقانداق ئىدىيىۋى تەييارلىق يوق ئىدى، مۇشۇ كەمگىچە ھېچكىم بىلەن مۇھەببەتلىشىپ باقمىغان ھەتتا لىۋچاۋ-جېن بىلەن مۇھەببەتلىشىمەن دەپ خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەن ئىدى، ئۇ ئەنە شۇنداق مۇرەككەپ ھېسسىيات ئىلكىدە، ئالدىدا تۇرغان لىۋچياۋجېنىغا ئىختىيارسىز سەپسېلىپ قارىدى. لىۋچياۋجېن شەلپەردەك قىزىرىپ بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە جىم تۇراتتى.

(لۇياۋ: «ھايات» 72–، 73 – بەتلەر)

چۇش تەسۋىرى

چۇش ئەقلىنىڭ كونترول‌لۇقىدىن ئايرىلغان، كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىغان بىر خىل مەۋھۇم ئاڭ پائالىيىتى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ھېڭىسىدە ئەكس ئەتكەن رېئال ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنىڭ تەپەككۇردا قايتا نامايان بولۇش ھادىسىدىن ئىبارەت. يەنى چۇش كىشىلەرنىڭ ئاڭلىق پائالىيىتى بولماس-تىن بەلكى ئاشۇ ئاڭ پائالىيەتلىرىنىڭ ئەقلىنىڭ كونترول‌لۇقىدىن ئايرىلغان چاغدىكى ئەركىن ۋە قالايمىقان ئەكس ئېتىش

شەكلى بولۇپ، ئۇ ياكى كىشلەرنى ھۆزۈرلانـدۇرۇپ خۇشال قىلىدۇ، «مەقسىتىگە» يەتكۈزىدۇ، ياكى بىئارام قىلىپ، ۋەھـىمگە سالىدۇ. بۇلار چۈش كۆرگۈچىنىڭ كەچۈرمىشلىرى، خـىيالىرى ياكى ئۇخلاشتىن بۇرۇنقى تۇرلۇك ئەقلىي ۋە جىسمانىي پائالىيەتلىرىدىن كەلگەن ھارغىنلىق، زېرىكىش، ئۇزۇقلىنىش، ئۇخلىغان چاغدىكى بەدەن ئەزالىرىنىڭ جايلىشىشى قاتارلىقلار بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ.

كىشىلەر چۈشىدە ئۆزىنىڭ مىجەز ـ خاراكتېرىدىكى ئالاھىدىلىكلەرگە ئاساسەن «پائالىيەت قىلىدۇ» رېئاللىقتا قىلغانئەتكەنلىرىنى، ئۇچراتقانلىرىنى كۆرگەندەك، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىغا يەتكەنـدەك بولىدۇ. ئادەم چۈشىدە ئۇچىدۇ، گۈزەل مەنزىرىلەرنى تاماشا قىلىدۇ، يىراقتىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى، يارۇ ـ بۇرادەرلىرى بىلەن دىدارلىشىدۇ، چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ كېتىدۇ، ئەزىم دەريا غا دۇچ كېلىدۇ، ئىت چىشلىۋالىدۇ، تاماق يەيدۇ، كىيىم كىيىدۇ، باغ سەيلىسى قىلىدۇ.

كىشىلەرنىڭ مۇئەييەن ئىچكى دۇنيا پائالىيەتلىرى ئەدەبىي ئەسەرلەردە چۈش تەسۋىرى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈلۈپ، پېرسوناژلارنىڭ ئىدىيىسى، مىجەز ـ خاراكتېرىدىكى ئالاھىدىلىكلەر كۆرسىتىلىدۇ، ھەمدە ئەسەرنىڭ ۋەقەلىك تەرەققىياتىغا بەلگىلىك دەرىجىدە يول ئاچىدۇ. مەسىلەن، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ «ئىز» رومانىدىكى شامەخسۇتنىڭ كۆرگەن قورقۇنچلۇق چۈشى بىر تەرەپتىن تۆمۈر خەلىپە باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەيۋىسىنى ئاشۇرۇپ، شامەخسۇت ۋەكىللىك قىلغان چېك سۆلالىسى غالچىلىرىنى قاتتىق ساراسىمگە سالسا، يەنە بىر تەرەپتىن، كېيىن شامەخسۇتنىڭ قوزغىلاڭچىلارنى قاتتىق باستۇرۇشىغا سەۋەب بولىدۇ.

ھەر بىر پېرسوناژلارنىڭ كۆرىدىغان چۈشىمۇ ئۇنىڭ

مىجەز ـ خاراكتېرىنى ئەكس ئەتتۈرمەي قالمايدۇ. شۇڭا چۈش تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بېرىشكە چوڭقۇر قاتلىمىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن «چىڭگىزخان» رومانىدىكى خارەزىم شاھى مەھەممەتنىڭ كۆرگەن چۈشى ـ ئۇنىڭ خاراكتېرىدىكى ۋە ئىچكى دۇنيـاسىدىكى ھاكىم مۇتلەق جاھىل خاراكتېرىنى ۋە ياۋۇز ئەپـتى ـ بەشىرىسىنى جانلىق ئېچىپ بەرگەن.

پېرسوناژلارنىڭ چۈشى چۈش پائالىيەتلىرى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ خاراكتېرى ۋە ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بېرىشكە پايدىلىق بولۇشى، لېكىن چۈش زورلاپ كۆرسىتىلمەسلىكى، ھەمدە چۈش چوقۇم مۇۋاپىق ۋاقىتتا كۆرسىتىلىشى، پېرسوناژلارنىڭ رېئاللىقتىكى مىجەزى ۋە پائالىيەتلىرىگە ئۇيغۇن كېلىشى كېرەك.

چۈش تەسۋىرى ئارقىلىق يەنە پۈتكۈل جەمئىيەت ئەھۋالىدىنمۇ مۇئەييەن بىشارەت بەرگىلى، كىشىلەرنىڭ ئېتىقادى، ئۆرپ ـ ئادىتى ۋە دىنىي قاراشلىرى، شۇنداقلا تۇرلۇك ئادەت كۆچلىرى قاتارلىقلار ھەققىدىمۇ مۇئەييەن چۈشەنچە ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. چۈنكى چۈش گەرچە ئادەم ئۇخلىغان چاغـدا يۈز بېرىدىغان، ئەقلىنىڭ كونترول قىلىشىدىن تاشقىرى، مەنىسى ۋە رېئال قىممىتى ھەقـقىدە بىر نېمە دېمەك قىيىن بولـغان بىر خىل ئالاھىدە نېرۋا پائالىيىتى بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەر قەدىمدىن تارتىپـلا چۈشـكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بىلەن قاراپ، ئۇنى «ھازىرنىڭ ئىنكاسى، كەلگۈسىنىڭ بىشارىتى» دەپ چۈشەنگەن. مۇنداق قاراش ۋە چۈشەنچىلەر قەدىمدىن تارتىپـلا ئەدەبىياتقا تەسىر كۆرسىتىپ كەلگەن. ئەدەبىيات ئۇرمۇشـنى ئىپادىلەيدىغان بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇرمۇشتىكى مۇئەييەن قاراش ۋە چۈشەنچىلەر تەبىئىي ھالـدا ئەدەبىي ئەسەرلەردە

ئەكس ئەتتۇرۇلگەن. چۈنكى بۇنداق بولغانـدا پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى تېخىمۇ چوڭقۇر قېزىپ، شۇ ئارقىلىق تۇرمۇشـنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆرسىتىدىغان ئىپادىلەپ بەرگىلى بولىدۇ. شۇڭا چۈشنى تەتقىق قىلىش، چۈشنى خاتىرىلەش، چۈشنى تەسۋىرلەش ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى مۇھىم خاھىشلارنىڭ بىرىگە ئايلانغان.

چۈش تەسۋىرى كۆپ ھاللاردا پېرسوناژلارنىڭ تەقدىرىدىن بىشارەت بېرىش، نۆۋەتتىكى ئەھۋالنى گەۋدىلەندۈرۈش، ھەر خىل تەلەپ، ئارزۇلىرىنى ئىپادىلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى ئىچىپ ئەسەرنىڭ ئىدىيىسىنى گەۋدىلەندۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە چۈش تەسۋىرىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلانغاندا، ئەسەردە سۈرەتلەنگەن ئوبيېكتىپ ئەھۋاللار بىلەن پېرسوناژلارنىڭ سۇبيېكتىپ دۇنياسىنى تېخىمۇ زىچ بىرلەشتۈرۈشنى ئىشقا ئاشۇرۇش بىلەن، ئەسەر ۋەقەلىكىنى جانلاندۇرغىلى، ئەسەرنىڭ بەدىئىي سەۋىيىسىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئىجتىمائىي قىممىتى ۋە قايىل قىلىش كۈچىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ.

ئۇلگىلەر

لېكسىن كەچ كىرىشى بىلەنلا ئالۋاستى پەردىسىگە ئوخشايدىغان يۇپقا تۇمان يەر ئۈستىدىن كۆتۈرۈلۈپ، بىر ساياھەتچى ئۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندەك، ئۇنىڭغا قاراۋاتقاندەك، ئاۋازىنى ئاڭلىتىۋاتقاندەك، ئۇ يەنە جەڭ مەيدانىغا بېرىپ قالغانـدەك بىر خىل تۇيغۇ ئىچىگە كىرىپ قالاتتى. ئەينى ۋاقىتنىڭ ئۇنىڭ خىيالىدىكى بۇ مەنزىرىسى ئۇنى قاتتىق ۋەھىمىگە سالاتتى.

6 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىكى پاجىئەلىك ئۇچرىشىش ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا قايتا نامايان بولۇپ، تاقەتسىزلىنىشلەر، ساختا ئەسلىمىلەر ئىچىدە غايىب بولاتتى، ئۇروش مەيدانىمۇ ئەسلى قىياپىتى بىلەن ئەسلىگە كەلدى. پىيادە ئەسكەرلەر رەتلىك سەپ تارتىپ دالدا كېتىپ بارىدۇ، ئاتلار تىنىمسىز چاپىدۇ، قورقۇپ تەۋرىنىپ تۇرغان ئويـچان كىشى يالت - يۇلت قىلىپ تۇرغان قىلىچلارنى، پارقىراپ تۇرغان مىلتىق نەيزىلىرىنى كۆردىدۇ، پارتلاۋاتقان زەمبىرەكلەرنىڭ ئاۋازلىرى گۈلدۈرماممىلار بىلەن ئارىلىشىپ كېتىدۇ. پارتلاشتىن پارچىلانـغان ئادەم بەدەنلىرى، ھەر تەرەپكە ئۇچىدۇ، ئۇ قەبرىدىن چىققاندەك ئىنسانسىز ئاۋازلارنى ئاڭلايدۇ، ئۇ قارا كۆلەڭگىلەر ئورمانىدىكى جەڭچىلەردەك كۆرۈنىدۇ؛ يالتىراق نۇرلار، تۆمۈر ئاتلىقلار، قۇرۇغان ئۈستىخانلار، ناپالئون، قۇرۇغان يەنە بىر ئۈستىخان ۋېررىتون، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ھازىر مەۋجۇت ئەمەس، لېكىن ئۇلار زادىلا جىم تۇرمايدۇ؛ جىلغىلار قىزارغان، ئورمانلار تارايغان، قەھـرىلىك بۇلۇتلار تىكلەشكەن؛ جون يوھان تاغلىرى، ئوگامبن، پورسىمان، بابروت، پورانسىنا قاتارلىق ئېگىزلىكلەردىن غەلىتە غۇۋا كۆلەڭگىلەر چىقىپ، غۇۋالىق ئىچىدە پىرقىرىشىپ، بىرىنى قىرىشىدۇ.

(گيوگو : «پاجىئەلىك دۇنيا» خەنزۇچە نەشرى 420 - 421 - بەتلەر)

ئەمدى ئۇ گۈمبەز شەكلىدە ياسالغان ناھايىتى ئۇزۇن، پەس يەر ئاستى يولىغا كىرىپ قالىدۇ. پۈتۈن زال چاقماقتەك يورۇق چىراغلار ۋە قەندەللەر بىلەن يورۇتۇلغان. پەنجىرىنىڭ تورىسىدىن بولسا ئادەملەرنىڭ كۆلكىسى، مۇزىكا ساداسى، ئۇسسۇل، ئويۇن شەپىسى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. يۇقىرىدا ئۇنىڭ بېشى ئۇستىدە تىرىك كىشىلەر دۇنياسىدا ئالىلىقانداق توي - تاماشـ

شالار بولۇۋاتقانغا ئوخشايدۇ. ئاھ، دۇنيا غەۋغالىرىدىن قېچىپ يوشۇرۇنچە ئۇخلىۋالىدىغان بىرەر جاي تېپىلسا! ئەڭ كىچىك جاي بولسىمۇ، گۆر بولسىمۇ مەيلى ئىدى. ئۇ شۇ سۆزلەرنى ئېيتىۋېتىپ گۆر لېۋىگە مۇدۇرۇپ كېتىدۇ. گۆردىن كۈچلۈك چىرىندە ھىدى گۈپۈلدەپ تۇرىدۇ، ئاھ، بۇ قانداق شور پېشانىلىق؟ مەيلى ئىشقىلىپ ئۇخلىۋالسا بولغىنى.

— بۇ مېنىڭ گۆرۈم — دەيدۇ، گىلېدىسنىڭ ئاۋازى ۋارقىراپ، گىلېدىس بېشىنى كۆتۈرىدۇ — دە، چىرىپ كەتكەن كېپەندىن بېشىنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا ئالىيىپ قارايدۇ.

— گىلېدىس! گىلېدىس ھېچ بولمىسا ماڭا ئازراق رەھمىڭ كەلسۇن! رۇخسەت قىل: ئۆمىلەپ كىرەي، يېنىڭدىكى بوش جايغا يېتىپ ئوخلاي. سەندىن سۆيگۈ — مۇھەببەت تەلەپ قىلمايمەن، ھېچ يېرىڭگە قول تەگكۈزمەيمەن، ساڭا گەپمۇ قىلمايمەن. رۇخسەت قىل، يېنىڭدا يېتىپ ئۇخلىۋالاي! ئەزىزىم، كۆپ ۋاقىتتىن بۇيان ئۇيقۇنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيمەن! ئەمدى بىر كۈنمۇ چىدىيالمايمەن. نۇر جېنىمنى كۆيدۈرىدۇ. شاۋقۇن — سۈرەن مېڭەمنى پارە — پارە قىلىۋېتىدۇ. گىلېدىس، رۇخسەت قىل، گۆرۈڭگە كىرىپ ئۇخلىۋالاي!

مونىتاللى ئۇنىڭ كېپىنى بىلەن ئۆزىنىڭ كۆزلىرىنى ياپماقچى بولغاندا گىلېدىس ئۆزىنى تارتىپ دەھشەت ئىچىدە:

— بۇ ئىشلار گۇناھ! سەن روھانىسەن! — دەپ ۋارقىرايدۇ.

ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يەنە يولغا راۋان بولۇپ، ماڭا — ماڭا بىر دېڭىز قىرغىقىدىن ناھايىتى ئۆتكۈر يورۇق چۈشۈپ تۇرغان تاقىر چوققىلار يېنىدىن چىقىدۇ. سۇ تىنچلىق تىلەپ ئاستا — ئاستا زارلىنىپ ئىڭرايدۇ.

— ئاھ دېڭىز، ماڭا رەھىم قىلىدۇ! — دېدى ئۇ — ئەنە ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ماڭا ئوخشاش ئۆلگۈدەك چارچىغان، ئۇخلىيالماي گاڭگىرىغان.

ئەنە شۇ چاغدا دېڭىز تۈۋىدىن ئارتور كۆتۈرۈلۈپ چىقىدۇ — دە، ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىرايدۇ:

— دېڭىز مېنىڭكى!

(ۋويىنچ: «كۆكۈيۈن» 371-، 372 - بەتلەر)

ئۇ نۇرغۇن چۈشلەرنى كۆردى. ئالدىنقىسى تۈگىمەي تۇرۇپلا كېيىنكىسى باشلىنىپ، چۈشلىرىمۇ قالايمىقانلىشىپ كېتەتتى. چۈشىدە ئۆزى بىر تاغ باغرىدا تۇرغۇدەك، ياش ۋە گۈزەل بولۇپ كەتكۈدەك، ئۇ ئورمانلىققا قاراپ توۋلىسا، ئورمانلىقتا ئۆركەشلەپ دولقۇن كۆتۈرۈلگۈدەك؛ كىمدۇر بىرى ئۇنى كۆتۈرۈپ، كەلكۈن كېچىپ، كىچىك بىر قولۋاققا قاراپ ماڭغۇدەك؛ ئۇ چۈشىدە قولۋاقنىڭ دولقۇنلار ئارىسىدا چايقىلىۋاتقانلىقىنى كۆرگۈدەك؛ يوغان بىر مۇز تاغ بولسا ئۇدۇلىدىن كېلىۋاتقۇدەك؛ كېمىچى ئاسمانغا قاراپ قاقاقلاپ كۈلگۈدەك؛ قارىسا ئۇ ئەنشىجى ئىمىش. يۈەنجىڭيا ئۆزى دېڭىزغا چۈشۈپ كەتكۈدەك؛ ئاقبۇلۇتلار ئۇنى سۈزۈۋالغۇدەك؛ ئۇ قۇياشقا قاراپ ئۇچۇۋېتىپ ئىسسىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغۇدەك. ئاھ، قاقاسلىشىپ كەتكەن بىپايان زېمىن، بۆرە تالاپ كەتكەن ھايۋنلارنىڭ ئۇستىخانلىرى! بىر بۈركۈت كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتقۇدەك. ئۇ «ئۇسساپ كېتىۋاتىمەن» دەپلا ئۆزىگە قاراپ ئېتىلغۇدەك. ئۆزى بولسا كىچىكلەپ كەپتەرچىلىك قالغۇدەك. ئۇ پەسلەپ بىر كېمىنىڭ ئۈستىگە چۈشكۈدەك؛ يەلكەنلىك ئاپئاق كېمە سۇ يۈزىدە ئاۋاز چىقارماستىن كېتىۋاتقۇدەك. ئىككى قىرغاقتا دەلدەرەخلەر ۋە قىزىل ئۆيلەر كۆرۈنگۈدەك، سۇنىڭ ئاستىغا تاشلار تەكشى ۋە رەتلىك ياتقۇزۇلغانمىش، سۇ تېيىز بولۇپ، سۈزۈك ھەم قېنىق ئىمىش. ئۈچبۇرجەك يەلكەنلىك كېمە ئۈزۈپ كېتىۋاتقۇدەك؛ ھەممە يەردە گىتار ئاۋازى ياڭراۋاتقۇدەك؛ چىرايـ

لىق بىر قىز ئۇنى باغرىغا بېسىپ تۇرۇپ ئۇسسۇلۇق بەرگۈدەك.
ھېلىقى قىز «ئاھ، ئاپىلسىن سۇيى! ئىچىك، بۇ يەر ۋىنتسىيە!»
دېگۈدەك.

(سۇشۇياك: «ئانا تۇپراق» 176-، 177 - بەتلەر)

— خارەزىم شاھ مۇھەممەت چۆش كۆرۈپتۇ: ئۇ چۆلدە بىر دۆڭنىڭ ئۈستىدە تۇرغانمىش، ئەتراپىنى بولسا مىڭلىغان ئادەملەر ئورۇغلىغانمىش. پېتىپ كېتىۋاتقان قۇياش ئۇرىدىن ئاسمان قېپقىزىل كۆرۈنگۈدەك. قۇياش بىر خىلدىكى قۇم بارخانلىرىنىڭ ئارقىسىغا بىرىدەمدە پېتىپتۇ.

— يار بولسۇن، ياشسۇن پادىشاھىمىز! — دېگەن سادالار يىراقلاردىن ئاڭلىنىپتۇ. ئادەملەر ئاستا - ئاستا بەللىرىنى پۈكۈپ ئېگىلىپتۇ. ئۇلارنىڭ يۈزلىرىنى ئاپئاق سەللىلەر توسىۋاپتۇ.

خالايىقنىڭ ھەممىسى ھۆكۈمران ئالدىدا تىز چۆكۈپتۇ. خارەزىم دېگىزىنىڭ تىنماس دولقۇنلىرىغا ئوخشاش تونلىرىلا كۆرۈنگۈدەك.

— ياشسۇن شاھ! — دېگەن ئاخىرقى ئاۋازلار يىراقلاردىن ئەكس سادادەك ئاڭلىنىپتۇ. كېيىن ھەممە جىم بولۇپ قېلىشىپتۇ. قۇياش كۆزدىن غايىب بولۇپ، چۆلنى قاراڭغۇلۇق ۋە جىمجىتلىق بېسىپتۇ. شاھ چۆشۈۋاتقان قاراڭغۇلۇقتا دۆڭنىڭ ئېتەكلىرىدىن ئۆزى تەرەپكە ئېگىشىپ كېلىۋاتقان كىشىلەرنى كۆرۈپتۇ.

— يېتەر، قايتىڭلار! — دەپ بۇيرۇق قىلىپتۇ شاھ، بىراق يوللۇق تون كىيگەن، سارغۇچ بەلباغ باغلىغان ھېسابسىز ئادەملەر ئېگىشكەن ھالدا ئۇنىڭغا قاراپ كېلىۋاتقان ئىكەن. شاھقا بۇلارنىڭ ھەممىسى قوينىغا چاقلانغان پىچاق سېلىپ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپتۇ. ئادەملەر ئۆز ھاكىمىنى بوغۇزلاپ تاشلاشنى ئويلىغاندەك بىلىنىپتۇ. ئۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ يېقىن كېلىپ قالغان بىر كىشىنى تېپىپتۇ. ئۇنىڭ تونى قۇشقا ئوخشاش ئۇچۇپ كېتىپتۇ.

شاھ قارىسا تونىنىڭ تېگىدە ھېچكىم يوق. شاھ ئايىغى بىلەن باشقا تونلارنىمۇ تېپىپتۇ. بۇلارنىڭ تېگىدىمۇ ھېچكىم يوق ئىكەن.

«لېكىن بۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر كىشى بار! ئۇ ماڭا يېقىن كېلىپ يۈرىكىمگە — شانلىق خارەزىم شاھلار ئەۋلادىنىڭ بەختى ۋە سائادىتى ئۈچۈنلا ئۇرۇپ تۇرغان يۈرىكىمگە پىچاق سالماقچى بولۇپ يوشۇرۇنغان.»

— يېتەر! شاھ سىلەرگە بۇيرۇيدۇ: كېتىڭلار! — دەپتۇ شاھ. ئۇنىڭ ئاۋازى ياخشى چىقمىغانىدەك ھەممە كۆزدىن غايىب بوپتۇ. ئەتراپ جىمجىت ۋە نۇرسىز چۆل ئوتلارنىڭ قاتتىق غولىلىرى، خۇددى ئۆلۈك ئاسلانىڭ تاتىلانغان يۇزىگە ئوخشايدۇ. ئەمدى شاھ يالغۇز، چۆلدە پۈتۈنلەي يالغۇز قالغان، ئېتىمۇ يوق. لېكىن قەيەردىدۇر شۇ يەردە، ناھايىتى يېقىن جايدا، كۆلەڭگە دۆڭلەرنىڭ بىرىنىڭ كەينىدە ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان ھېلىقى يالغۇز كىشى پايلاپ يېتىپتۇ... ھەممىسىمۇ ئۇنىڭ ئۆلۈشىنى خالايدۇ، ئەمما بىر كىشىلا ئۇنى ئۆلتۈرۈشكە قارار قىلغان. ئۇ كىم ئىكەن؟

يىراقتىن ئالامانىڭ:

— جالالىدىن ئۇزاق ياشسۇن! خارەزىم شاھىنىڭ ئوغلى ۋە ۋارىسى باتۇر جالالىدىنغا شەرەپلەر بولسۇن! — دەپ ۋارقىراشقان سادا ئاڭلىنىپتۇ.

«بۇلار مېنى ئۇنتۇپ، ئوغلۇمنىڭ قوللىرىنى سۆيۈشكە تەييار بولسا كېرەك؟ ئۇنىڭغا يول قويماسلىق كېرەك، يېتەر! ماڭا قارشى چىققان كىشىنى يەنچىپ تاشلايمەن. ئۇ باغداد خەلىپىسى بولسىمۇ ياكى جاھىل ئوغلۇم بولسىمۇ — بەرىبىر! يېتەر!...»

شاھ چالا ئۈيقۇ ئارىلاش، يېنىدا بىرسىنىڭ شەپسىنى ئاڭلىدى.

(ۋ. گ يان: «چىڭگىزخان» 47 -، 49 - بەتلەر)

ساۋ ساۋ شىرەگە يۆلىنىپ ئۇخلاپ قالدى. بىردىنلا تۈمەنلەرچە ئات چېپىۋاتقاندەك قالتىس دولقۇن ئاۋازى ئاڭلاندى. ساۋ ساۋ شۇنداق قارىسا دەريادىن كۆزنى قاماشتۇرۇپ يوغان بىر قۇياش چىقتى؛ ئاسمانغا قارىۋېدى، بىر - بىرىگە قارشى يەنە ئىككى قۇياش بىر - بىرىنى يورۇتۇپ تۇرۇپتۇ. بىردىنلا دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ھېلىقى قىزىل قۇياش توپتوغرا ئۇچتى - دە، قارارگاھ ئالدىدىكى تاغقا چۈشۈپ كەتتى، ئۇنىڭدىن گۈلدۈرمامىدەك ئاۋاز ئاڭلاندى. ساۋ ساۋ چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى.

(لۇگۈەنجۇڭ: «ئۇچ پادىشالىق ھەققىدە قىسسە» 3 - قىسىم 16 - بەت)

بىر كۈنى شا مەخسۇت پۇجۇڭ ئاغىچا خېنىمنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قالدى. ئاجايىپ چىرايلىق نەقىشلەنگەن موردا ئۆرۈك ئوتۇنى خۇش پۇراق چېچىپ كۆيۈپ تۇراتتى. بىردەملىك ئۇيقۇغا كەتكەن شا مەخسۇتنى يەنە قارا باستى: شەرق تەرەپتىن ھەيۋەتلىك ئاۋاز بىلەن ئۇچۇپ كەلگەن يوغان بىر ئەجدىھا شىڭشىڭشا تاغلىرىنىڭ بېشىغا قونۇۋېلىپ، ئاغزىدىن ئوت چېچىۋاتقۇدەك؛ بىردەمدە قارا بوران كۆتۈرۈلۈپ، ئوردىنىڭ ئېگىز راۋىقىنى ئۆرۈپ تاشلىغۇدەك، ئەجدىھا بىر قولىنى سوزۇپ شا مەخسۇتنى گېلىدىن سىققان پېتى ئالدىغا تارتىپ بېرىپ، «ھە، سېنى نېمە قىلسام بولۇر» دېگۈدەك، شۇ ئارىدا، يەڭلىرىنى جەينىكىگىچە تۈرۈۋالغان بىر قارا ساقاللىق كىشى ياغاچچىلار ئىشلىتىدىغان ئۆتكۈر پالتىنى كۆتۈرۈپ ئەجدىھانىڭ ئالدىغا كەپتۇ - دە، «بۇنى ماڭا بېرىڭ، قۇمۇل خەلقىنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ تۇرۇپ، بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلاي» دېگۈدەك. ئەجدىھا قاقاقلاپ كۈلۈپ، «خالىغىنىڭنى قىل» دەپ، شا مەخسۇتنى ھېلىقى كىشىنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بەرگۈدەك. ھېلىقى كىشى

ئوردا قوۋۇقىنىڭ ئالدىغا يىغىلغان قېلىن خەلق توپى ئىچىدە ئۇنى بىر كۆتەككە بېسىپ تۇرۇپ، پالتىسىنى ئېگىز كۆتۈرگۈدەك...

(ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر: «ئىز» 106-، 107 - بەتلەر)

قورقۇش تەسۋىرى

قورقۇش كىشىلەرنىڭ چىراي - قىياپىتى، كەيپىياتى ۋە سۆز-ھەرىكەتلىرىدە ئەكس ئېتىدىغان بىر خىل روھىي جىددىيلىكنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى بولۇپ، ئۇ بەلگىلىك كۈتۈلمىگەن ۋەقە-ھادىسىلەرنىڭ كىشىلەر ئېڭىغا كۆرسەتكەن تەسىرىنىڭ ھېسسىيات ئارقىلىق گەۋدىلىنىشىنىڭ مەھسۇلىدىن ئىبارەت. كىشىلەر ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا ئوخشاش بولمىغان پائالىيەتلەرگە قاتنىشىدۇ، ھەمدە ئاشۇ پائالىيەتلەر جەريانىدا بەلگىلىك ۋەقە-ھادىسىلەرگە دۇچ كېلىدۇ. گەرچە كىشىلەر ئۆز پائالىيەتلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق، بىخەتەر بولۇشى، خەۋپ - خەتەرگە ئۇچرىماسلىقىنى ئۈمىد قىلسىمۇ، لېكىن ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى ئىشلار كىشىلەرنىڭ ئىرادىسى، ئارزۇسىغا بېقىنمايدىغان، بويسۇنمايدىغان بولغاچقا، بەلگىلىك خەۋپ - خەتەرگە دۇچ كېلىشتىن خالى بولالمايدۇ. ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى كىشىلىك مۇناسىۋەت، ئىجتىمائىي ئالاقە، تۈرلۈك تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي سەۋەبلەر كىشىلەردە بەلگىلىك خەۋپ - خەتەر تۇيغۇسىنى پەيدا قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا تەسىر كۆرسىتىپ، ئېڭىدا زاھىر بولغان ئالامەتلەر ئارقىلىق ھېسسىياتىدا دەرھال ئىنكاس پەيدا قىلىپ، قىسقا مۇددەتلىك ياكى بىر مەزگىللىك روھىي جىددىيلىك كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. كىشىلەرنى چۆچۈتۈۋېتىدۇ، تەمتىرىتىدۇ. ساراسىمگە سېلىپ، بىئاراملىق پەيدا قىلىدۇ. كىشىلەرنىڭ كەيـ

چىياتىدىكى ئەنە شۇنداق ھېسسىي پائالىيەتلەر قورقۇش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

قورقۇش كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا تەسىر قىلغان ۋەقە - ھادىسىلەرنىڭ ھېسسىيات ئارقىلىق گەۋدىلىنىشى ۋە چىراي، قىياپەت، كەيپىيات ۋە سۆزلەشكەتلەر ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغان بىر خىل ھېسسىي پائالىيەت بولغاچقا، كىشىلەرگە بېرىدىغان تەسىرى بىر-قەدەر ئېنىق ۋە جانلىق بولىدۇ. قورقۇش ھېسسىياتى يالغۇز قورقۇشقا دۇچ كەلگەن كىشىلەر بىلەنلا چەكلەنمەستىن، باشقا كىشىلەرگىمۇ ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ قورقۇش ھېسسىياتىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق ئۇلار ۋەكىللىك قىلغان سىنىپ ياكى گۇرۇھلارنىڭ مەنسۇپ قىياپىتى، ئىدىيىسى، خاراكتېرى قاتارلىقلارنى بىر قەدەر جانلىق يورۇتۇپ بېرگىلى ۋە ئېچىپ بېرگىلى بولىدۇ. چۈنكى قورقۇش بەلگىلىك مەزمۇن ۋە دائىرىگە ئىگە بولىدۇ. قورقۇشنىڭ دەرىجىسى ئوخشاش بولمايدۇ. يەنى كىمدىن، نېمىدىن، نېمە ئۈچۈن قورقانلىقى — پېرسوناژلارنىڭ مەنسۇپ قىياپىتى، ئىدىيىسى ۋە خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدىغان مۇھىم ئامىل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن، ماۋدۇنىڭ «تۇن يانغىنىدا» رومانىدىكى ۋۇسۈڭفۇنىڭ دادىسى يۈرتىدىن شاڭخەيگە كەلگىنىدە شاڭخەينىڭ ھەشمەتلىك بىنالىرىدىن، موكىدەك قاتناشۋاتقان ماشىنىلارنىڭ چىراغلىرىدىن، ۋۇسۈڭفۇنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزۈلگەن كەچكى كۆڭۈل ئېچىشلاردىن، ئۆلگۈدەك قورقىدۇ. جېنى ھەلقۇمىغا كېلىپ قالىدۇ ۋە مۇشۇ قورقۇنچ ئىچىدە ئۆلىدۇ.

روشەنكى، چوڭ دادا جۈڭگو فېئودالىلىق پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ تىپىك ۋەكىلى بولغاچقا ئۆزلىرىنىڭ فېئودال ھوكۇمرانلىقىنى تەۋرىتىدىغان بۇرژۇئازىيە سىنىپىنىڭ كۈچىدىن، تەرەققىياتىدىن ۋە مەدەنىيىتىدىن ئۆلگۈدەك قورقىدۇ. يازغۇچى

چوڭ دادا ئوبرازىنىڭ قورقۇش ھېسسىياتى ۋە كەيپىياتى ئىچىدە ئۆلۈشىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق جۈڭگو فېئودال پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ تەرەققىياتتىن قورقىدىغان چېرىك ماھىيىتى، رەزىل مەنسۇي قىياپىتى ۋە جاھىل خاراكتېرىنى ئىنتايىن جانلىق ئېچىپ بەرگەن. جۇلىبونىڭ «بوران - چاپقۇن» رومانىدىكى ياشانغان يالالانما دېھقان لاۋسۈنتۇ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىشقا كەلگەن كادىرلارنى يېزىغا ئۆزى باشلاپ كىرىدۇ. فېئودال-پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ ئازادلىققا ئېرىشكەندىن كېيىن خۇشال بولىدۇ. يەنە فېئودال پومېشچىكلارنىڭ قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ تەتۇر ھېساب ئېلىشىدىنمۇ قورقىدۇ. گەرچە يەر ئىسلاھاتى خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ھەمكارلىشىپ يەزى ھەربىكەتلەرنى قىلغان بولسىمۇ، يەنە پومېشچىك خەن لاۋلىيونىڭ غالچىلىرى ئوق چىقىرىپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغاندا ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالمای ئورۇندۇقنىڭ ئاستىغا مۆكۈۋالىدۇ. بۇ ئارقىلىق جۈڭگو دېھقانلىرىنىڭ ئۆزاق يىللىق فېئودالىلىق تۈزۈم شارائىتىدا شەكىللەنگەن قورقۇنچاقلىق ۋە تۆۋەنسىزلىق قاتارلىق مەنسۇي ئاجىزلىقىنى جانلىق سۈرەتلىگەن.

قورقۇش تەسۋىرى ئارقىلىق يەنە پېرسوناژلارنىڭ تۇرلۇك دىنىي ۋە خۇراپىي قاراشلىرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، پېرسوناژلار ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي مۇھىت، كىشىلەرنىڭ مەنسۇي قىياپىتى، ئىدىيىسىدىكى ھالىتى قاتارلىقلارنى بىر قەدەر جانلىق ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، گورکىنىڭ «ئېزىرگىل موماي» دېگەن ئەسىرىدە ئېزىرگىل موماينىڭ دالىدا كۆرۈنگەن ئوت ئۆچقۇنلىرىنى دانكونىڭ يۈرىكىدىن چاچرىغان ئۇچقۇنلار دەپ چۈشەندۈرۈپ باشقىلارنى قورقۇتۇپ ۋەھىمىگە سالىدۇ. يازغۇچى ئېزىرگىل موماينىڭ ھېكايىسى ئارقىلىق روسىيە جەمئىيىتىنىڭ

خۇراپاتلىققا تولغان قالاق ۋە نادان مەنسۈى قىياپەتنى گەۋدىلىك ئەكس ئەتتۈرگەن.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە قورقۇش تەسۋىرى ئارقىلىق يەنە پېرسوناژلارنىڭ مىجەزىدىكى ئۇندۇرۇلمىدىكى ئالاھىدىلىكلەرنى، ئۇلارنىڭ سۆزلىرى ۋە ئەمەلىيەتتىكى ھەرىكەت پائالىيەتلىرى، قىياپىتى، كەيپىياتىدىكى ئۆزگىرىشلەر ئارقىلىق روشەن سىلىشتۇرۇپ كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ ھەقىقىي قىياپىتى ۋە ئىچكى دۇنياسىنى كىتابخانىلار ئالدىدا روشەن نامايان قىلغىلى بولىدۇ. چۈنكى، شۇنداق ئادەملەرمۇ بارکى، ئۇلار ئادەتتە باتۇرلۇق ھەققىدە گەپ سېتىپ ئاغزىدا شەھەر ئالىدۇ. لېكىن ئەمەلىيەتتە تۈيۇقسىز چىققان تاراق - تۇرۇقلار ئۇلارنىڭ جېنىنى ئېلىپ جاڭگالدا قويىدۇ. يوقلاڭ ئىشلاردىن يۈرەكزادە بولۇپ يۈرىكى قەپەزدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك سېلىپ كېتىدۇ. ئازغىنا ۋەھىمە ئالدىدا تۇغۇلغىنىغا پۇشايمان قىلىدۇ. ئۇلۇم خەۋپى ئۇلارنى دۇشمەنلەرنىڭ ئايىغىغا يىقىتىدۇ. تۇرلۇك پاراكەندىچىلىك ئۇلارنى بۇلۇڭغا تىقىدۇ. ھەقانىيەت يولىدىكى ئېلىشىش، بەس - مۇنازىرە، ئاماييشلاردىن قېچىپ «تىنچلىق»نى خالايدۇ. ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقلىرىدىن تىرىك ئۆلىدۇ. ھاۋا گۈلدۇرلىسە دۇم يېتىپ سەجدە قىلىدۇ. ھەرخىل ئاپەتلەر ئالدىدا لاغىلداپ تىترەپ تۇرىدۇ. قارا بېسىپ قالسا ئاغرىپ قالىدۇ. بۇنداق كىشىلەرنىڭ تۇرلۇك قىياپەت ۋە كەيپىياتلىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ھەقىقىي سالاھىيىتى، كىشىلىك تۇرمۇشتىكى ئورنى ۋە رولى قاتارلىقلارنى ئېنىق كۆرسىتىپ بەرگىلى بولىدۇ.

قورقۇش تەسۋىرى ئارقىلىق يەنە ئەسەرگە بىر خىل ۋەھىمىلىك تۇس بېرىپ، كەيپىيات جەدىيلەشتۈرۈلۈپ پېرسوناژلارنىڭ ۋەھىمە، تېررورلۇق ھەر خىل خەۋپ - خەتەر ئالدىدىكى

روھىي ھالىتى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى، قورقۇنچاق ياكى باتۇرلۇقىنى گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ، ھەمدە پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى ھەر خىل مۇرەككەپ زىددىيەت، توقۇنۇشلارنى ئېچىپ تاشلاپ، كىتابخانىلارنىڭ پېرسوناژلارغا بولغان سۆيۈنۈش ياكى يىرگىنىش تۇيغۇلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقارغىلى، شۇ ئارقىلىق قورقۇنچاقلارغا بولغان لەنەت-نەپرەت ھېسسىياتىنى قوزغاتقىلى ۋە كۈچەيتكىلى بولىدۇ.

پېرسوناژلارنىڭ ۋۇجۇدىدا گەۋدىلەندۈرۈلگەن بۇ خىل باتۇرلۇق ياكى قورقۇنچاقلىق ئىنسان روھىدىكى ئالىيجانابلىق ياكى پەسكەشلىكنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. قورقۇش تەسۋىرى ئارقىلىق سىلىشتۇرۇلۇپ گەۋدىلەندۈرۈلگەن باتۇرلۇق، ئالىيجانابلىق كىشىلەرنى ئۇمىدلەندۈرۈش رولىنى ئويناىدۇ. پەسكەش قورقۇنچاق ئوبرازىمۇ كىشىلەرنى تەربىيىگە ئىگە قىلىدۇ.

دېمەك، ئەدەبىي ئەسەرلەردە قورقۇش تەسۋىرى ئارقىلىقمۇ تۇرمۇشنى ئوخشىمىغان تەرەپتىن ئەكس ئەتتۈرۈپ، كىشىلەرنى بەلگىلىك ئىجتىمائىي تەربىيىگە ئىگە قىلغىلى بولىدۇ.

ئۇلگىلەر

ئوسمان چوڭ چايخانىدىن چىقىپ كېتىش بىلەن ئابدى ئاغىنىسى بىر خىل ۋەھىمە باستى، ئۇ قورقاتتى، قورقىنىدىن بىر يەردە تۇرالمايتتى. ئاق ساپلىق تاپانچىسى ئوق يېمىدا كەمىرىنىڭ تېگىگە قىستۇرۇۋالغۇق ئىدى. ئوق قولى ھەر دائىم تاپانچىسىنىڭ ئۈستىدە تۇراتتى. دامكا ئويىنغاندا، پۇل سانىغاندا، تاماق يېگەندە ۋە ھەممە ۋاقىت قولى تاپانچىدىن نېرى بارمايتتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 1 - قىسىم 462 - بەت)

پىكاپ ئۇچقاندەك ئالغا چاپماقتا، چوڭ دادا ئالدى تەرەپكە قارىدى. توۋا! نەچچە يۈزلىگەن چىراغلىرى نەچچە يۈزلىگەن كۆزگە ئوخشاش پارقىراپ تۇرغان دېرىزىلىك ئاسمان پىلەك ئېگىز ئىمارەتلەر چوڭ دادىسىنىڭ كۆزىگە خۇددى گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈۋاتقان تاغلاردەك كۆرۈنۈپ، بىردەمدىلا غايىب بولماقتا؛ كوچا چىراغلىرىنىڭ تۈپتۈز يەردە تىك تۇرغان يەككە موملىرى بىر-بىرلەپ ئايىغى ئۈزۈلمەستىن چوڭ دادىسىنىڭ كۆزى ئالدىدىن ئۆتۈپ، بىردەمدىلا غايىب بولماقتا؛ بىر-بىرىگە چېتىلىپ كەتكەن قاپقارا غەلىتە بىر نەرسىلەر باشلىرىدىكى يوغان كۆزلىرىدىن كۆزنى قاماشتۇرىدىغان كۈچلۈك نۇرلىرىنى چېچىپ، سەت ھۆركىرەپ، چاقماقتەك تېز بېرىپ، چوڭ دادا ئولتۇرغان ساندۇقچاققا دېۋەيلەپ كەلمەكتە، بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا! چوڭ دادا كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى تىترەپ كەتتى. ئۇنىڭ بېشى بوينىدا پىرقىراۋاتقاندەك بولدى؛ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا قىزىل، سېرىق، يېشىل، قارا، نۇرلۇق، تۆت چاسا، تۈۋرۈكسىمان بىر-نېمىلەر ئىرماش - چىرماش بولۇپ سەكرىمەكتە، چۆگىلىمەكتە، ئۇنىڭ قۇلاقلىرى زىڭىلدىماقتا، ۋاڭىلدىماقتا، گۈرۈلدىمەكتە! ئۇنىڭ يۈرىكىنى قېپىدىن چىقىرىۋەتكۈدەك شاۋقۇن كۆتۈرۈلمەكتە.

(ماۋدۇن: «تۈن يانغاندا» 11 -، 12 - بەتلەر)

چوڭ دادا كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ قارايتتى. قەھرى - غەزەپ ۋە ھەددىدىن ئارتۇق رەنجىش نەتىجىسىدە ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەن ئىدى، كۆزىگە مېھمانخانىدىكى رەڭمۇ رەڭ ئېلېكتر چىراغلىرى چۆگىلەۋاتقاندەك، بارغانسېرى تېز چۆگىلەۋاتقاندەك كۆرۈندى. ئۇنىڭ يېنىدا غەلىتە بىر نەرسە، دۈپدۈگىلەك قىزىل نۇر غۇرۇلداپ، ئوڭ - سولغا يۆتكىلىپ، خۇددى قىزىل يۈزلۈك جىن بېشىنى ئىككى يانغا چايقاپ ئەپسۇن ئوقۇۋاتقاندەك قاتتىق شامال چىقارماقتا. بۇ

قىزىل نۇر گويا بارغانسېرى زورىيىپ، پۈتۈن مېھمانخانىنى، پۈتۈن بوشلۇقنى قاپلىماقتا! قىزىل، يېشىل ئېلېكتر چىراغلىرى چاسا، سوقىچاق، كۆپ بۇرجەكلىك ئۆي جاھازلىرى، ئەرلەر، ئاياللار شۇ قىزىل نۇر ئىچىدە سەكرىمەكتە، چۆگىلىمەكتە، ناۋات رەڭ كىيىم كىيگەن خان ئاچا، پىياز كۆكى رەڭلىك كىيىم كىيگەن بىر قىز، تۇخۇم سېرىقى رەڭلىك كىيىم كىيگەن يەنە بىر قىز مەستانىلارچە سەكرىمەكتە، ئوينىماقتا! ئۇلارنىڭ ئۈستىدىكى نېپىز شىفۇڭ ئۇلارنىڭ ئەتلىرىنى، تومپىيىپ تۇرغان ئەمچەكلىرىنى، ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك تۈگمىلىرىنى ياپالىسا كاشكى! تومپىيىپ تۇرغان سانسىز ئەمچەكلەر لىغىلدىماقتا، لىغىلداپ تۇرغان سانسىز ئەمچەكلەر مېھمانخانىنى بىر ئېلىپ ئۇچماقتا! ئەنە شۇ ئەمچەكلەرنىڭ ئۇسسۇل سورۇنىغا ۋۇسۇنفۇنىڭ مودۇر - چوقۇر گەزنە يۈزلىرى، ئاشۈەننىڭ مەستانە كۆزلىرى قىستۇرۇلغان ئىدى. چوڭ دادىنىڭ كۆزىگە يەنە شۇ لىغىلداپ، ئويناپ تۇرغان ئەمچەكلەر خۇددى ئوقيا بولۇپ قادىلىپ كەلگەندەك بارا - بارا توپلىنىپ كېلىپ، مەيدىسىدىن قاتتىق بېسىۋاتقاندەك كۆرۈندى. قاقاقلىغان كۈلكىلەردىن ئۆي سىلكىنىپ ھېلىلا گۈمۈرۈلۈپ چۈشىدىغان تۇيۇلدى.

«پاسىقلاردىن ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن!» چوڭ دادا ۋارقىرىۋەتكەندەك بولدى - دە، ئۇنىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى. ئۇنىڭغا تۈمەنمىڭ ئېغىرلىق مەيدىسىنى بېسىپ تۇرغاندەك، مېڭىسىدە قانداقتۇر بىر نەرسە يېرىلىپ پارە - پارە بولۇپ كەتكەندەك، ئىككى ئادەم - ناۋاترەڭ كىيىملىك خان ئاچا بىلەن پىياز كۆكى رەڭلىك كىيىم كىيگەن قىز بىردىنلا يەردىن ئۈنۈپ چىقىپ قاندەك قىزىل كالپۇكلىرى بىلەن ھىجىيىپ «چىشلەيمەن» دەپ ئالدىغا كەلگەندەك تۇيۇلدى. شۇنىڭ بىلەن چوڭ دادىنىڭ مېڭىسى «ۋاڭ» قىلدى - دە، ئىككى كۆزىنىڭ

ئالىقارىقى تارتىلىپ ھوشىدىن كەتتى.

(ماۋدۇن: «تۇن يانغاندا» 19 -، 20 - بەتلەر)

— شياڭزى! — ئۇ ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى، — مەندە قېپقا پتۇ!

— نېمە قېپقا پتۇ؟ — ئۇ بىردىن ئېسىنى يوقتىپ قويدى— ئەقىل كۆرسەت ئەمدى!

ئۇ ھاڭ - تاڭ بولغان ھالدا «ھە» دەپ قويدى - دە، بىردىنلا ھەممىنى چۈشەندى. كۆڭلىگە زادىلا ئويلاپ باقمىغان ئىشلار كەلدى، بۇ ئىشلار شۇنچە كۆپ، شۇنچە شىددەتلىك ۋە شۇنچە مالىمانچىلىق ئىچىدە كەلگەن ئىدىكى، گويا كىنو لېنتىسى ئۆزۈلۈپ كەتكەندەك، ئۇنىڭ قەلبى ئۇشتۇمتۇت بوپبوشلا بولۇپ قالدى. كوچا جىمجىت، ئاسماندىكى كۈلرەڭ بۇلۇتلار ئاينى توسۇۋالغان، يەردىن پات - پاتلا يېنىك شامال كۆتۈرۈلۈپ قۇرۇق شاخلار بىلەن غازاڭلارنى ئۇچۇرتماقتا، بىراقتىن مۇشۇكنىڭ مىياۋلىغان ئاۋازى كەلدى. شياڭزىنىڭ كۆڭلى مالىمانچىلىقتىن بوپبوشلا بولۇپ قالغاچقا، ھەتتا شۇ ئاۋازلارمۇ قۇلىقىغا كىرمىدى؛ ئۇ قولىنى ئېڭىكىگە تىرەپ، يەرگە قارىغىنىچە تۇرۇپلا قالدى. يەر ئۇنىڭغا مىدىراۋاتقاندەك بىلىندى؛ خىيالىغا ھېچنەرسە كەلمەيتتى، كەلتۈرۈشنىمۇ خالىمايتتى؛ ئۆزى بارغانسېرى كىچىكلەپ كېتىۋاتقاندەك، بىراق پۈتۈن پېتى يەرگە كىرىپ كېتەلمەيۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ، پۈتۈن ھاياتى مۇشۇ بىئارام‌لىققا باغلىنىپ قالغاندەك ئىدى؛ ئۇنىڭدىن بۆلەك ھېچنەرسە يوق ئىدى! ئۇ شۇ جاغدىلا توڭلىغانلىقىنى سەزدى، ھەتتا كالپۇكلىرىمۇ ئاستاغىنا تىترەيتتى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 165 -، 166 - بەتلەر)

شامەخسۇت راۋاقتا چىقىپ دەرھال شەرققە قارىدى. ئۆرلەپ چىقىۋاتقان كۈننىڭ نۇرلىرى قېلىن بۇلۇتلارنى خۇددى نەيزىدەك تېشىپ، تاغ باشلىرىغا سانجاق - سانجاق ئەلەم

ئەرنى سانجىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. بىراق شامەخسۇتقا كۈن كۈن ئەمەس، بايا چۈشىدە كۆرگەن ئەجدىھانىڭ ئوت چېچىۋاتقان ئاغزى، تاغ ۋە بۇلۇتلار بولسا، ئۇنىڭ گەۋدىسى بولۇپ كۆرۈندى - دە، ئۇ ئالقىنى بىلەن دەرھال كۆزىنى ئېتىۋېلىپ، ئارقىسىغا ئۆرۈلدى. ئوردىنىڭ غەرب ۋە جەنۇب تەرەپلىرىنى يېرىم چەمبەرسىمان ئوراپ تۇرغان سانا‌قسىز پاكار - پاكار ئۆيلەرنىڭ تۇرخۇنلىرىدىن چىقىۋاتقان كۆكۈش ئىس ھالقىلىرىمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى ئۆزى تەرەپكە خىرىس قىلىپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئەجدىھادەك كۆرۈنۈپ كەتتى.

(ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر: «ئىز» 107 - بەت)

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ گاۋجيالىن بېشىغا بىر قاپاق سوغۇق سۇ تۆكۈلگەندەك ئەندىكىپ كەتتى.

گاۋجيالىن ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا قاققان قوزۇقتەك تۇرۇپ قالدى، ھەتتا ئۆزىنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمەيتتى.

...

ئۇ يانچۇقىدىن بىر تال تاماكا ئالدى، لېكىن چەكمەي، ئىشىكنىڭ كېيىنگە تاشلىۋەتتى، ئاندىن ئىختىيارسىز سەرەڭگىسىنى چىقاردى. بىراق سەرەڭگىسى قولىدىن چۈشۈپ، يەرگە بىراقلا چېچىلىپ كەتتى. ئۇ يەرگە ئېڭىشىپ سەرەڭگىسىنى بىر تال - بىر تالدىن تېرىپ، سەرەڭگە قېپىغا سېلىشقا باشلىدى... سەرەڭگە يەنە چېچىلىپ كەتتى، ئۇ يەنە تېرىشكە كىرىشتى...

(لۇياۋ: «ھايات» 332 -، 333 - بەتلەر)

دەرد - ئەلەم تەسۋىرى

دەرد - ئەلەم ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا دۇچ كەلگەن تۇرلۇك

بەختسىزلىك. زىيان - زەخمەت ۋە خانىۋەيرانچىلىقنىڭ كىشى
لەرنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا ئەكس ئەتكەن پاسسىپ قارشىلىقى
ۋە نارازىلىقنىڭ مەھسۇلى. بەلگىلىك روھىي ئازاب ماددىي
ۋە مەنىۋى بېسىملارنىڭ كىشىلەرنىڭ ھېسسىياتى، قىياپىتى،
كەيپىياتى قاتارلىقلاردىكى ئىپادىلىنىش شەكلىدىن ئىبارەت.
كىشىلەر ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا تۇرلۇك بەختسىزلىك، كېلىش
مەسلىك، رىيارەت، خانىۋەيرانچىلىقىغا ئۇخشاش كۆڭۈلسىز-
لىكلەرگە ئۇچراشتىن خالى بولالمايدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە
ئائىلە ۋە باللىرىدىن ئايرىلىپ خانىۋەيران بولۇشمۇ، ئىقتىسا-
دىي ۋەيرانچىلىققا ئۇچراپ توزۇپ كېتىشمۇ، تۇرلۇك كېلىش
مەسلىك ۋە تۆھمەتكە ئۇچراپ سەرسان بولۇپ كېتىشمۇ، تۇر-
مىگە كىرىپ قېلىشمۇ ھەتتا ناھەق جازالىنىپ ئۆلۈمگە ھۆكۈم
قىلىنىپ قېلىشمۇ مۇمكىن. بۇ خىل ئىشلاردىن كىشىلەر
قايغۇردۇ، ھەسرەت چېكىدۇ، ئىچىنىدۇ، ئازابلىنىدۇ. ھەتتا
چۈشكۈنلىشىپ ۋەيران بولىدۇ. ھاياتىنى نابۇت قىلىدۇ. يەنە
بىر قىسىم كىشىلەردە بولسا ئاكلىق قارشىلىق كۆرسىتىش ئېڭى
ئويغىنىپ دەرد - ئەلەمگە سەۋەب بولغان تەبىئىي ۋە ئىجتى-
مائىي ئامىللارغا قارىتا كۆرەش قىلىش. ۋەجان تىكىپ ئېلىشىش
يولىغا ماڭىدۇ. روشەنكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا كىشىلەر دۇچار
بولىدىغان بەختسىزلىك، زىيان - زەخمەت ۋە خانىۋەيرانە-
چىلىقلارمۇ سەۋەبسىز بولمايدۇ، شۇنداق بولغاچقا ئەدەبىي
ئەسەرلەردە پېرسونا ژلارنىڭ تۇرلۇك دەرد - ئەلەملىرىنى
سۈرەتلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ بەختسىزلىكى ۋە خانىۋەيرانە-
چىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان تۈپ سەۋەب كۆرسىتىلىدۇ، يەنى
ئاشۇ بەختسىزلىكلەرنىڭ مەنبەسى بولغان ئىجتىمائىي تۈزۈم
ئادەت كۆچلىرى، ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ سەۋەبلەر ئەكس
ئەتتۈرۈلىدۇ. مەسىلەن، لۇشۈن ئەپەندىنىڭ «بەخت تىلەش»

ھېكايىسىدا شيائلىن ھەدە لۈسى ھەزرەتنىڭ ئۆيىگە ئىككىنچى
قېتىم كەلگەندە لۈسى ھەزرەت ئۇنىڭ چاغانلىق يېمەكلىكلەرنى
تەييارلىشىغا رۇخسەت قىلمايدۇ. چۈنكى شيائلىن قايتا - قايتا
ياتلىق بولغاچقا «پاك ئەمەس» دەپ قارىلىدۇ. شيائلىن دۇچ
كەلگەن بۇ روھىي ئازاب ئۇنىڭ دەرد - ئەلەملىرىنى كۈچەيتىپ
مېڭىسىنىڭ بۇزۇلۇشىنى ۋە ئۇنىڭ ۋاقتىسىز ئۆلۈشىنى كەلتۈرۈپ
چىقىرىدۇ. يازغۇچى بۇ ۋەقە ئارقىلىق فېئودالىق زۇلمەتتىكى
كونا جۇڭگونىڭ چېرىك ماھىيىتى ۋە رەزىل قىياپىتىنى ئىنتايىن
جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن.

دەرد - ئەلەم تەسۋىرى پېرسونا ژلارنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى
ۋە ئەسەر ۋەقەلىكىنى بېيىتىش، راۋاجلاندۇرۇش، جانلاندۇ-
رۇشتا، پېرسونا ژلارنىڭ خاراكتېرى ۋە خاراكتېرىدىكى ئۆز-
گىرىشلەرنى گەۋدىلەندۈرۈش جەھەتلەردە مۇھىم رول ئوينايـ
دۇ. بەزىدە كىشىلەر بېشىغا كەلگەن دەرد - ئەلەملەر كىشىلەر-
نىڭ كېيىنكى پائالىيەتلىرىنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە مۇئەييەن
دەرىجىدە ئاساس سالىدۇ، ھەمدە پېرسونا ژلارنىڭ ئۆزلىرى
دۇچ كەلگەن بەختسىزلىك، زىيان - زەخمەت، خانىۋەيرانچى-
لىقلارغا تۇتقان پوزىتسىيىسى ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش يولىدىكى
ئىزدىنىش، تىرىشچانلىقلىرى، ئىرادىسى قاتارلىقلارنىڭ بارلىققا
كېلىشىگە سەۋەب بولىدۇ؛ بەزى كىشىلەر ئۆزلىرى دۇچ كەلگەن
دەرد - ئەلەملەردىن خالاس تېپىش ئۈچۈن قەيسەرلىك بىلەن
كۈرەش قىلىدۇ. بەزىلەر چۈشكۈنلىشىپ ھاياتتىن قول ئۈزىدۇ. مانا
بۇلار پېرسونا ژلارنىڭ خاراكتېرىنى ئىپادىلەيدىغان ۋەقەلەـ
دۇرىدىغان مۇھىم ئامىللار ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن «سۇ بويىدا»
رومانىدىكى لىن چوڭنىڭ لياڭشەن كۆلىگە چېقىشقا مەجبۇر بولۇش
جەريانى ئۇنىڭ خاراكتېرىنىڭ ئۆزگىرىش جەريانى، تۇرمۇش
سەرگۈزەشتىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ بارلىققا كېلىش جەريانى بولۇپ

هېسابلىنىدۇ يەنى گاۋچۇنىڭ لىن چوڭغا شەخسىي غەرىزىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قىلغان بىر قاتار سۇيىقەستلىرى ئۇنىڭ ئەلىمىنى ئاشۇرۇپ غەزىپىنى تاشتۇرىدۇ. سەۋرى قاچىسى يېرىلغان لىن چوڭ ئاخىرى تىغ كۆتۈرۈپ ئوردىغا قارشى ئىسيان كۆتۈرىدۇ. يازغۇچى بۇ بىر قاتار ئەھۋاللار ئارقىلىق ئۇنىڭ كېيىنكى سەرگۈزەشتلىرىنى بېيىتىش ۋە راۋجلاندۇرۇش بىلەن لىن چوڭنىڭ خاراكتېرىنىڭ ئۆزگىرىش جەريانىنىمۇ جانلىق سۈرەتلەپ بەرگەن. دەرد ـ ئەلەم تەسۋىرى كىتابخانلارنى ئەسەر مۇھىتى ئىچىگە باشلاپ كىرىپ ئۇلارنى پېرسوناژلار بىلەن ھەمنەپەس قىلىدۇ. ئەسەردىكى مۇھىت، كۆرۈنۈشلەر، پېرسوناژلارنىڭ ئاجايىپ ئېچىنىشلىق ھالى، پېرسوناژلارنىڭ مەۋجۇت رېئاللىققا تۇتقان پوزىتسىيىلىرى، كىتابخانلاردا ئەسەرگە نىسبەتەن مۇئەييەن تەسىرات پەيدا قىلىدۇ. بۇ ئەمەلىيەتتە يازغۇچىنىڭ تۇرمۇشتىن ئالغان تەسىراتى بولۇپ، يازغۇچى ئۆزىنىڭ بۇ تەسىراتىنى ئەدەبىي تەسۋىر ۋاستىسى ئارقىلىق كەڭ جامائەتچىلىك بىلەن ئورتاقلىشىپ ئادەملەرگە، جەمئىيەتكە بولغان باھاسىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ ئارقىلىق سەۋەبسىز دەرد تارتىۋاتقان، خورلىنىۋاتقان، بوزەك قىلىنىۋاتقانلارغا ھېسداشلىق قوزغىلىدۇ، ھەمدە بۇنداق رېئاللىقنىڭ مەنبەسى ئېىچىپ تاشلىنىدۇ.

جانلىق، تەسىرلىك، ئوبرازلىق يېزىلغان دەرد ـ ئەلەم تەسۋىرى كىتابخانلار قەلبىنى لەرزىگە سالىدۇ، ئەسەرنىڭ تەسۋىرلەندۈرۈش، جەلپ قىلىش كۈچىنى ئاشۇرىدۇ.

ئۈلگىلەر

... لېكىن ئۇنىڭ بەدىنى زادىلا ئىسسىمىدى. پۇتلىرى توڭلاپ ياغاچتەك قېتىپ قالدى. پۇتىنىڭ ئۇچىدىن تارتىپ تاكى

ساغرىسىغىچە تىترەيتتى. ئۇ توختىماي ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۆرۈلۈپ ئارام ئالالمىدى. نېرۋىسى ھەددىدىن ئارتۇق جىددىيلىشىپ كەتكەن ئىدى.

ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ چىشلىرى جاقىلداپ كەتتى؛ قوللىرى تىترىدى، مەيدىسى قىسىلىپ ئازابلاندى. يۈرەك سوقۇشىمۇ ناھايىتى ئاستىلاپ، بەزىدە يۈرىكى سوقۇشتىن توختاپ قالغاندەك بولدى؛ ھاۋا يېتىشمەيۋاتقاندەك نەپىسى قىسىلدى.

بەرداشلىق بەرگىلى بولمايدىغان قەھرىتان سوغۇق ئۇنىڭ سۆڭەك ـ سۆڭەكلىرىدىن ئۆتتى. شۇنىڭ بىلەن روھىي جەھەتتە ئاجايىپ بىر خىل ۋەھىمە پەيدا بولدى. ئۇنىڭدا ئەزەلدىن بۇنداق سېزىم پەيدا بولمىغان ئىدى. ئۇ ھېچقاچان ھاياتنىڭ مۇنداق تەھدىتىگە ئۇچرىمىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نەپىسىلا قالغاندەك ئىدى.

ئۇ «مەن ياشىيالمايدىغان بولدۇم ... ئۆلۈپ كېتىدىغان بولدۇم» دەپ ئويلىدى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 164 ـ بەت)

ئۆز ئىشقى ۋە ئۆز ئىززىتى ـ نەپىسىدە شۇنچىلىك قاتتىق ھاقارەتلەنگەن ئېۋىتسىدا سىپارتاكنىڭ ئۆز قۇچىقىدا بولۇشىغا توسقۇن بولغان نەرسە ـ پەقەت باشقا بىر ئايالنىڭ مۇھەببىتى، پەقەت باشقا بىر ئايالنىڭ سىماسى ئىكەنلىكىنى تەبىئىي يوسۇندا بىلىۋالدى. ئۇ سىپارتاكنى ئۇنتۇشقا، ئۇنى كاللىسىدىن پۈتۈنلەي چىقىرىۋېتىشكە تۈرلۈك يوللار بىلەن تىرىشىپ كۆرگەن بولسىمۇ، ئەمما بىھۇدە بولۇپ چىقتى! ئىنساننىڭ يۈرىكى شۇنداق نەرسە، ئۇ ھەمىشە شۇنداق بولىدۇ! ـ نەق ئېرىشكىلى بولمايدىغان نەرسىگە ئۈمىدلىنىدۇ. ئۆز ئارزۇسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا پۇتلىكاشاڭ بولىدىغان توسالغۇلۇقلار قانچە كۈچلۈك بولسا، ئۆز مەقسىتىگە يېتىش يولىدا شۇنچە قاتتىق تۇرىدۇ.

(رافائېللو جۈەنئولى: «سىپارتاك» 1- قىسىم، 255 ـ بەت)

ئېما كۆكسىڭە كەتكەن كالپۇكنىڭ چىشلەپ بويىنىدىكى مارجان گۈلنىڭ بىر شېخىنى ئوشتۇپ، ئالقىنىغا سېلىپ ئۇۋۇلدى، چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئېتىشقا تەييارلاپ قويغان ئىككى راكېتادەك چارلىزغا تىكتى. چارلىزنىڭ يۈزىگە، كىيىمىگە، قىلغان گەپلىرىگە، پۈتۈن گەۋدىسىگە، قىسقىسى ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا قاراپ، بۈگۈن ئىلگىرى - كېيىن غەزەپلەندى. ئۇ خۇددى جىنايەت ئۆتكۈزمىسەم بوپتىكەن، دەپ پۇشايمان قىلغاندەك، بۇرۇنلا ئۆزۈمنى پاك تۇتمىسام بوپتىكەن، دەپ پۇشايمان قىلدى. ئۇنىڭدا يوق ھېسسىيات قېلىپ - قالغان ئايالارغا خاس ئەخلاق - پەزىلەت، تەكەببۇرلۇقنىڭ دۇمبالىشىغا چىداش بېرەلمەي ئاقىۋەت يىقىلدى يوقالدى. ئۇ ئۇتۇپ چىققان بۇزۇقچىلىقنىڭ تۇرلۇك - تۇرلۇك يامان غەرەزلىك مەسخىرىلىرىدىن لەززەت ئالدى. ئاشنىسىنىڭ ئوبرازى قەلبىگە قايتىپ كەلدى. شۇئان چىرايلىرى نۇرلىنىپ، خۇشاللىقتىن ئۆزىنى يوقتىپ قويدى. بىر خىل يېڭى قىزغىنلىقنىڭ تۇرتكىلىشى بىلەن ئۇ ئەمدى ئۆزىنى چارلىزغا تەقدىم قىلمايدىغان بولدى. ئۇنىڭغا چارلىز ئەمدى ئۇنىڭ ھاياتىدىن ئايرىلىپ، مەڭگۈ چېقىپ كېتىدىغاندەك، ئىككىنچى قايتىپ كەلمەي ئىز - دېرەكسىز يوقىلىدىغاندەك تۇيۇلدى. شۇڭا ئۇ چارلىزنىڭ چىندىن ئۆلۈۋاتقانلىقىنى، جان ئۈزۈۋاتقانلىقىنى كۆرگەندەك بولدى.

(فىلوبېر: «بوۋارى خانىم» 317 - بەت)

ئۇ ئېلىشىپ قالغان ئادەمدەك ئۆزىنىڭ ئىشخانىسىدا پىرقىرايتتى، ئۇستىلىنى مۇشتلايتتى، تاماغا ئولىسەتتى ...

بىر پەستىن كېيىن، گاۋ جيالىن ئۆزىنى خىيالدىن زورغا يىغىۋالدى.

ئۇ كۆكلىدە: «سەن — بىر ئەبلەخ! سەندە ۋىجدان قالمىدى، ئەمدى ۋىجدان توغرىلىق ئويلىنىپ نېمە قىلاتتىك...»

دەپ ئۆزىنى قاتتىق مەسخىرە قىلاتتى.

ئامال بار ئۆزىنى تاش يۈرەك قىلىشقا تىرىشاتتى ھەمدە چىشىنى غۇچۇرلىتىپ ئۆزىنى ئاگاھلاندۇراتتى.

(لوياۋ: «ھايات» 269 - بەت)

جۇدالىق ئالدىدىكى ھېسسىيات تەسۋىرى

جۇدالىق ئالدىدىكى ھېسسىيات — كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا شەكىللەنگەن بەلگىلىك مېھرى - مۇھەببەت قارىشىنىڭ، كۆيۈنۈش ۋە سۆيۈنۈش ھېسسىياتىنىڭ ئىپادىلىنىشىدۇر ۋە بۇ خىل ھېسسىياتنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان، يار - بۇرادەر ۋە يۇرت - ماكاندىن ئايرىلغان كىشىلەرنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا كېلىپ چىققان مەنىۋى ئازابلارنىڭ ئەكىس ئېتىشىدۇر. كىشىلەر ھەر خىل ئىجتىمائىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۆزاق ۋاقىت ياكى بىر مەزگىل يۇرت-ماكانلىرىدىن، ئائىلىسىدىن، ئەل - ئاغىنە ۋە سۆيۈملۈك يارىدىن ئايرىلىپ، جۇدالىق دەردىنى تارتىشقا مەجبۇر بولىدۇ. كىشىلەر ئايرىلىش ئالدىدا يېقىن كىشىلىرىدىن، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەھۋالىدىن خاتىرجەم بولالمايدۇ، ئەنسىرەيدۇ، قايغۇرىدۇ. ئىچكى دۇنياسىدىكى تۇرلۇك نازۇك ھېس - تۇيغۇلارنى ئاشكارىلايدۇ. ئايرىلىشنىڭ مەزمۇنى ئوخشاش بولمىغاچقا كىشىلەرنىڭ ئايرىلىشنىڭ سەۋەبلىرىگە تۇتقان پوزىتسىيىسى ۋە ئىنكاسلىرىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. مەسىلەن، ئاتا - ئانىلارنىڭ پەرزەنتىنى ئوقۇتۇش ئۈچۈن يىراق جايلارغا يولغا سالغان چاغدىكى ھېسسىياتى — ھەم خۇشاللىق، ھەم ئەنسىرەش ئارىلاشقان بىر خىل كەيپىياتنى شەكىللەندۇرىدۇ. ئاتا - ئانىلارنىڭ پەرزەنتىنى، ئايالنىڭ ئېرىنى، قىزنىڭ يىگىتىنى جەڭگە ئۇزۇ-

تىش ئالدىدىكى روھىي دۇنيا سىدا ئەكس ئەتكەن مۇررەككەپ ھېسسىيات تېخىمۇ ئاجايىپ بولىدۇ. ئۆز يېقىنلىرىنى تۇرمىگە ئۇزىتىش كىشىگە ئېيتىپ تۇگەتكۈسىز دەردىجىدە ئېچىنىش، پۇشايمان ۋە دەرد ـ ئەلەم ئېلىپ كېلىدۇ. مانا بۇلار ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى جۇدالىق ئالدىدا شەكىللىنىدىغان تۇرلۇك ھېسسىياتلارنىڭ ئىپادىلىنىش شەكىللىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلەنگەن جۇدالىق ئالدىدىكى ھېسسىيات تەسۋىرى پېرسوناژلارنىڭ تۇرمۇشى، ئىدىيىسى ۋە خاراكتېرى قاتارلىقلارنى ئېچىپ بېرىش ۋە گەۋدىلەندۈرۈشتە ۋاستىلىك رول ئوينايدۇ. چۈنكى جۇدالىق ئالدىدىكى ھېسسىيات كىشىلەرنىڭ سۆيۈملۈك ۋەتىنى ۋە يېقىن كىشىلىرىگە بولغان مېھرى ـ مۇھەببىتىنىڭ چىرايى، قىيابەت، كەيپىيات ۋە ھېسسىيات قاتارلىقلار ئارقىلىق ئەكس ئەتكەن ئىنكاسى. بۇ كىشىلەرنىڭ سىرتقى قىياپىتىدىكى كۆرۈنۈشلەردىن ئىبارەت بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەرنىڭ سۆيۈملۈك يۇرت ـ ماكانلىرى ۋە يېقىن كىشىلىرىگە بولغان ئىچكى دۇنيا سىدىكى ھەقىقىي تۇيغۇسىنىڭ ئەكس ئېتىش شەكىللىرىن ئىبارەتتۇر. ئالايلى، تۇرلۇك سەپەرلەر تۇپەيلى يۇرت ـ ماكانلىرىنى تاشلاپ ياقا يۇرتلارغا كۆچۈپ كەتمەكچى بولغان كىشىلەر ـ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن يۇرتىغا، دەل ـ دەرەخ، گىياھلىرىغا تويماستىن قاراپ، يۇرتى بىلەن جىمجىت خوشلىشىدۇ. يولغا چىققاندىن كېيىن ھەم يېنىشلاپ كەينىگە قارىشىنى ئانا يۇرتىنىڭ قارىسى كۆزدىن غايىب بولغۇچە داۋام لاشتۇرىدۇ. بۇ ئۇنىڭ يۇرتىنى چەكسىز سۆيىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇنداق روھىي ھالەت ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى ۋە خاراكتېرىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئانىنىڭ ئوغلىنى چەكسىز ئۇزىتىش ئالدىدىكى ھېسسىياتى، ئوغلىغا تاپىلىغان گەپلىرى، ئوغلىدىن كۈتىدىغان ئۈمىدلىرى، ئانىنىڭ چەكسىز مېھرىبانلىقى،

بالىسىغا قىلغان دۇئالىرى، ياخشى تىلەكلىرى، تىلىگەن ئاق يوللىرى، سالامەت دىدارلىشىشقا بولغان ئۈمىدلىرى ۋە بالىنىڭ ئانىغا بەرگەن ۋەدىلىرى، تاجاۋۇزچىلارنى ۋەتەن تۇپرىقىدىن قوغلاپ چىقىرىشقا بولغان ئىشەنچىسى ۋە ئىرادىسى قاتارلىقلارمۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى ۋە خاراكتېرىنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

جۇدالىق ئالدىدىكى ھېسسىيات تەسۋىرى ئارقىلىق كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ئىجتىمائىي كەيپىياتى ۋە كىشىلەرنىڭ مەنسۇي قىياپىتىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. چۈنكى كىشىلەرنى ئايرىلىشقا مەجبۇر قىلغان كونكرېت سەۋەبلەر كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق بولمىغان تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي ھادىسىلەر تۈپەيلى كېلىپ چىقىدۇ. ياكى كىشىلەرنىڭ بەلگىلىك مەقسەت ـ مۇددىئالىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدىكى ئىزدىنىش، تىرىشچانلىقلىرى نەتىجىسىدە بارلىققا كېلىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئايرىلىشىنىڭ سەۋەبلىرىگە بولغان پوزىتسىيىسى ۋە ئىنكاسلىرى ئۇلارنىڭ جۇدالىق ئالدىدىكى ھېسسىياتلىرىنىڭ ئىپادىلىنىشى ئارقىلىق تېخىمۇ روشەن ۋە جانلىق ئەكس ئېتىدۇ. مەسىلەن، شولۇخوۋنىڭ «بىر ئادەمنىڭ تەقدىرى» پوۋېستىدىكى ئاساسىي پېرسوناژ سوكولوپ ئۇرۇشقا مېڭىشىنىڭ ئالدىدا ئايالى ۋە بالىلىرى ئىنتايىن پەرىشان بولىدۇ، قايغۇرىدۇ. ھەتتا ئۇنىڭغا ئېسىلىۋېلىپ ماڭغۇزماسلىققا ئۇرۇنىدۇ. گەرچە سوكولوپ ۋەتەننى، ۋەتەندىكى خاتىرجەم، بەختىيار تۇرمۇشنى قوغداشقا، ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە كېتىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئايالىدا خۇددى ئېرى ئۆلۈم ئۇچۇن كېتىپ بارغاندەك بىر خىل ھېسسىيات پەيدا بولىدۇ. سوكولوپنىڭ ئايالى ۋە بالىلىرىنىڭ جۇدالىق ئالدىدىكى ھېسسىياتى ئەمەلىيەتتە شۇ ۋاقىتتىكى سوۋېت جەمئىيىتى ئىجتىمائىي مۇھىتىنىڭ سۈرەتلىنىشى بولۇپ، بىر مەزگىل ئىچكى

ئۇرۇشنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنى بېشىدىن كەچۈرگەن سوۋېت خەلقىنىڭ تىنچ ۋە خاتىرجەم تۇرمۇشقا بولغان تەلپۈنۈشىنىڭ ئىنكاسى.

جۇدالىق ئالدىدىكى ھېسسىيات تەسۋىرى يەنە ئەسەر ۋەقەلىكىنى تەشكىللەش، سيۇژىتىنى قانات يايدۇرۇش، قۇرۇلمىنى ئورۇنلاشتۇرۇش يەنى پېرسوناژلارنىڭ ئايرىلغاندىن كېيىنكى پائالىيەتلىرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، پېرسوناژلارنىڭ تىپىك خاراكتېرىنى يارىتىش ۋە ئەسەرنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسىنى گەۋدىلەندۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ. جۇدالىق ئابستراكت سەزگۈ بولسىمۇ لېكىن پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا يۈز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەرنى كونكرېت كۆرسىتىپ، ئەسەرنى قويۇق تۇرمۇش پۇرىقىغا ئىگە قىلىدۇ.

جۇدالىق ئالدىدىكى ھېسسىيات تۇرمۇشنىڭ بىر قىسمى بولغانلىقى بەلكى تۇرمۇشنىڭ ئەڭ مۇرەككەپ، ئەڭ نازۇك بىر تەرىپى بولغانلىقى، شۇنداقلا ئۇ مەنىۋى پائالىيەت جەريانى بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ خىل تەسۋىر ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ شۇ چاغدىكى ئومۇمىي كەيپىياتى، ئىچكى دۇنياسىدا يۈز بېرىۋاتقان مۇرەككەپ ئۆزگىرىشلەر بىر قەدەر كونكرېت ئىپادىلىنىپ كىتابخانىلار ئالدىدا مۇكەممەل ئىندۇۋىدۇئال خاراكتېرگە ئىگە بولغان تىپىك ئوبراز گەۋدىسى نامايان قىلىنىدۇ ھەمدە كىتابخانلارغا بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ. كىتابخانلاردا مۇشۇ ئوبرازنىڭ كەچۈرمىشلىرى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئۆزگىچىلىك، خاراكتېرىدىكى ئالاھىدىلىكلەرگە قارىتا باھا پەيدا قىلىدۇ. كىتابخانلارنىڭ ئەسەر قەھرىمانلىرىغا بەرگەن باھاسى پۈتكۈل ئەسەرگە بەرگەن باھاسى بولۇپ، بۇ ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئىجتىمائىي ئۈنۈمىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۈلگىلەر

شۇ ئارىلىقتا نەدىن پەيدا بولدى، ئۇرۇش باشلىنىپ كەتتى. ئىككىنچى كۈنى ھەربىي كومىتېتتىن چاقىرىش قەغىزى كەپتۇ، ئۈچىنچى كۈنى فرونتقا بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقتىم. مېنى ئۆيۈمدىكى تۆت جان- ئېرىنا، ئاناتولى، قىزىم ناستىنكا ۋە ئۇليۇشكا ئۇزىتىپ قويدى. بالىلىرىم ئۆزلىرىنى مەردانە تۇتتى، لېكىن قىزلىرىمنىڭ كۆزلىرى ياشقا تولغان ئىدى. ئاناتولى بولسا خۇددى سوغۇقتا مۇزلاپ كەتكەندەك يەلكىلىرىنى تىترىتەتتى. ئۇ چاغدا ئۇ ئون يەتتە ياشلاردا ئىدى. ئاھ، مېنىڭ ئېرىنسامچۇ؟... مەن ئۇنى بىللە ياشىغان ئون يەتتە يىللىق ئۆمرۈمدە بۇنداق ھالەتتە زادىلا كۆرمىگەن ئىدىم. ئۇنىڭ كۆز يېشىدىن تۈن بويى كۆڭلىكىمنىڭ ئالدى بىلەن يەڭلىرى قۇرۇمىدى، ئەتىسى ئەتىگەن يەنە شۇ ئەھۋال... ۋوگزالغا كەلدۇق. مېنىڭ ئۇنىڭغا ئىچىم ئاغرىپ زادىلا قارىيالمىدىم. تولا يىغلاۋېرىپ قاپاقلىرى ئىششىپ كېتىپتۇ، چاچلىرى پاخپىيىپ، كۆزلىرى خۇددى ھوشىنى يوقاتقان ئادەملەرنىڭكىدەك خۇنۈكلىشىپ قاپتۇ. كوماندىرلار: «پويىزغا چىقىڭلار!» دەپ بۇيرۇق بەردى. ئۇ بولسا مەيدەمگە بېشىنى قويۇپ، قوللىرى بىلەن بوينۇمنى مەھكەم قۇچاقلىۋېلىپ، خۇددى تۈۋى چېپىۋېتىلگەن تېرەكتەك لىڭشىپ ئارانلا دەسسەپ تۇراتتى... ئۇنى بالىلىرىم ۋە مەن بەزلىدۇق. لېكىن ئۇ توختىماي يىغلاۋەردى. باشقا ئاياللار ئەرلىرى، بالىلىرى بىلەن گەپلىشىۋاتىدۇ، مېنىڭ ئېرىنكام بولسا بېشىنى باغرىمغا قويۇپ، شاختىكى يوپۇرماقتەك تىترەپ بىر ئېغىزمۇ سۆز قىلالمايتتى. مەن ئۇنىڭغا «ئۆزۈڭنى تۇت ئېرىنكا! خوشلىشىۋاتقاندا ماڭا

بىرەر ئېغىز گەپ بولسىمۇ قىلساڭچۇ!» دەيتتىم. ئۇ ئۆكسۈپ يىغلاپ: «مېنىڭ قەدىرداىنسم... ئاندىرىيۇشا بىز ئەمدى كۆرۈشەلمەيمىز.... بىز سېنىڭ بىلەن... ياق زادىلا... بۇ دۇنيادا...» دېدى.

مېنىڭمۇ ئۇنىڭغا ئېچىم ئاغرىپ يۇرىكىم يېرىلايلا دەپ قالغاندا، ئۇ شۇ سۆزلەرنى قىلاتتى. چۈشىنىش كېرەككى، مېنىڭمۇ ئۇنىڭدىن ئايرىلىشىم ئاسان ئەمەس-تە!؟ مەن قېيىن ئانا منىڭكىگە مېھمانغا ئەمەس، ئۇرۇشقا كېتىۋاتاتتىم. ناھايىتى ئاچچىقىم كەلدى. ئۇنىڭ قوللىرىنى ئاران دېگەندە بوشاتتىم، يەلكىسىدىن ئاستا ئىتتىرىپ قويغان ئىدىم، ئۇ ئۇچ قەدەمچە ئارقىسىغا سەنتۈرۈلۈپ كەتتى ۋە دەرھال ماڭا قاراپ يەنە ئۇششاق دەسسەپ قوللىرىنى سوزۇپ كەلدى. مەن ئۇنىڭغا: «مۇشۇنداقمۇ خوشلاشقان بارمۇ؟ مېنى ئەجىلىمدىن بۇرۇن تىرىكلا كۆمۈپ قويماقچىمۇ سەن؟» دەپ ۋارقىرىۋەتتىم. لېكىن ئۇنىڭ خۇدىنى يوقىتىپ قويۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەنە قۇچاقلاپ كەتتىم.

(شۇلۇخوۋ: «بىر ئادەمنىڭ تەقدىرى» دۇنيا ئەدەبىياتى 83 · 5 · 45 — 46 — بەت)

ئۆلۈم ئالدىدىكى ھېسسىيات تەسۋىرى

ئۆلۈش ئالدىدىكى ھېسسىيات — كىشىلەرنىڭ پۈتكۈل ھاياتلىق پائالىيەتلىرىنىڭ يەكۈنى ھېسابلىنىدۇ، يەنى بۇ خىل ھېسسىيات ئۆلگۈچىنىڭ كىشىلىك تۇرمۇش قارىشىنى، ئىدىيۇى ھالىتىنى، ھاياتقا بولغان باھاسىنى، مۇھەببەت-نەپرىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

ھەلۇمكى، ئادەملەر ئۆز ھاياتىنى خىلمۇ خىل ئارزۇ-ئارمانلار بىلەن ئۆتكۈزىدۇ، ھاياتلىق مۇساپىسى كىشىلەرگە نۇرغۇنلىغان بەختلىك چاغلارنى، شۇنىڭدەك دەرد - ئەلەملىك چاغلارنىمۇ بەخش ئېتىدۇ. بىر قىسىم كىشىلەر چەكلىك ھايات سەپىرىدە خىلمۇ خىل مۇشكۈللۈكلەرنى، توسقۇنلۇقلارنى يېڭىپ، باتۇرلۇق بىلەن يول ئېچىپ ئىلگىرىلەپ، كۆتكەن ئارزۇ-ئارمانلىرىنى ئەملگە ئاشۇرىدۇ. يارانقان تۆھپىسى، جاپالىق ئەمگەك نەتىجىسى بىلەن كىشىلەر قەلبىدىن مەڭگۈلۈك ئورۇن ئالىدۇ. بەزىلەر ھاياتىنى مەنىسىز ئۆتكۈزۈپ، ئارمان بىلەن ئۆلىدۇ، ھەتتا بەزىلەر ھاياتىنى باشقىلارغا زىيان - زەخمەت سېلىش ھېسابىغا ئۆتكۈزۈپ، نالەت - نەپرەت ئىچىدە دۇنيادىن كېتىدۇ.

ھاياتچەكلىك، ئۆلۈم ۋاقىتسىز. كىشىلەر ئۆلۈم ئالدىدىكى ئاشۇ بىرنەچچە مىنۇتلاردا پۈتكۈل ھايات مۇساپىسىنى، قىلغان - ئەتكەنلىرىنى، ئۆزىنىڭ ئىنسانلىق بۇرچىنى ئادا قىلغان - قىلمىغانلىقىنى، تۇرمۇش ھەققىدىكى تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى ئەسلەيدۇ، ئومۇمەن تۇرلۇك ھادىسىلەر تۈپەيلىدىن تۈيۈقسىز ئۆلۈپ كەتكەنلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، نورمال تەپەككۇر ئىقتىدارىغا ئىگە بولغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئوخشىمىغان دەرىجىدە مۇشۇنداق قىلىدۇ. بەزىلەر بۇ خىل ھېسسىياتنى ئېغىز ئارقىلىق ياكى خىلمۇ خىل خاتىرە شەكىللىرى ئارقىلىق بالا - چاقىلىرى، ئۇرۇق - ئەۋلادلىرىغا قالدۇرۇپ كۆز يۇمىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلىنىۋاتقان پېرسوناژلارنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى ھېسسىياتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىش، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئاپتور بەزى پېرسوناژلارنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى مەردانە

هالىتى، سۆزى، ھېسسىياتىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ جەسۇرانە ھالىتىنى ئېچىپ بېرىدۇ. مەسىلەن، ئەنگلىيە يازغۇچىسى ۋويىنچ «كۆكۈيۈن» رومانىدىكى باش قەھرىمان ئارتۇرنىڭ ئۆزىگە ئۆلۈم جازاسى ئىجرا قىلىنىدىغان مەيداندا، جازا ئىجرا قىلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئەخمەقلىقىنى مەسخىرە قىلغان ھالىتىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق، ئارتۇرنىڭ قەھرىمانلىق جاسارىتىنى ھەمدە شۇ مەزگىلدىكى ئىتالىيە جەمئىيىتىنىڭ چېرىك، زەئىپ ھالىتىنى ئېچىپ بەرگەن.

يازغۇچىلار ئۈچۈن ئۆلۈم ئالدىدىكى ھېسسىيات تەسۋىرىنى ماھىرلىق بىلەن يېزىش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەمما بۇ ئوڭاي ئىش ئەمەس. چۈنكى، ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلىنىۋاتقان تۇرمۇشنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى يازغۇچىنىڭ بىۋاستە كۆزىتىشىدىن ئۆتكەن بولىدۇ. بىراق كۆپ ھاللاردا ئۆلۈم ئالدىدىكى ھالەت يازغۇچى ئۈچۈن دېگۈدەك تونۇشلۇق بولۇپ كېتەلمەيدۇ. يەنە كېلىپ بۇ بىر خىل پىسخىك ھالەت تەسۋىرى شەكلىگىمۇ ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن ئالاھىدە كۈچ تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭلاشقا ئاپتور ھەر خىل ئامىللاردىن پايدىلىنىپ ماتېرىيال ئىگىلىشى، ئەتراپلىق، باي ۋە ئىنچىكە تەسەۋۋۇر ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرۇشى لازىم.

ئۇلگىلەر

ئۇ چۈشىدە شۇلارنى كۆردى: ئۇ ئۆزىنىڭ مۇشۇ ئۆيىدە ياتقۇدەك، ئەمما تېنى ئىنتايىن ساغلام تۇرغۇدەك، ھەر خىل-ھەر ياڭزا، ئاددىي، مۇھىم بولمىغان كىشىلەر ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرغۇدەك، ئۇ ئۇلار بىلەن ئۇششاق ئىشلار توغرىسىدا سۆزلىشىۋاتقۇدەك، ئۇلار قاياققىدۇر بىر يەرگە بارماقچىمىش. كىنەز

ئاندىرى بۇلارنىڭ كىچىك ئىشلار ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ بۇنىڭدىنمۇ زور غېمى بارلىقىنى غۇۋالىق ئىچىدە ھېس قىلىۋاتقۇدەك، لېكىن ئۇ توختىماي سۆزلەۋاتقۇدەك، ئۇنىڭ كىنايىلىك گەپلىرى ئۇ يەردە تۇرغانلارنى ھەيران قالدۇرغۇدەك، شۇنىڭ بىلەن بۇ يەردىكى كىشىلەر ئاستا ـ ئاستا غايىب بولۇۋاتقۇدەك، بۇ يەردىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلە ئاۋۇ ئىشىكنى يېپىۋېتىش مەسىلىسى بولۇپ، ھەممە ئىشلاردىنمۇ مۇھىمراق ئىمىش، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكنى ئەتكۈدەك، بۇ يەردىكى ئىشلارغا ئۇ ئۆزى يالغۇز يېتىشەلمەي قېلىۋاتقۇدەك، ئۇ ئۆزى بېرىپ ئىشىكنى ئېتىۋەتمەكچى بولسىمۇ، لېكىن پۇتلىرى يەرگە مەھكەم ئورنىشىپ قالغاندەك قىمىر قىلمىغۇدەك، ئۇ بارلىق كۈچىنى ئىشقا سالسىمۇ، ئىشىكنى ئېتىۋېتىشكە ئۈلگۈرەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلغۇدەك؛ ئۇ بۇنىڭدىن قاتتىق ئەلەم ھېس قىلىۋاتقۇدەكمىش. بۇ ئەلەم ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئىكەن. ئۇ ئىشىكنىڭ ئارقىسىدا ئۆرە تۇرغۇدەك، لېكىن ئۇ ئېغىر قەدەملىرىنى يۆتكەپ ئىشىك تەرەپكە ماڭغاندا يەنە بىر تەرەپتە تۇرغان قورقۇنچلۇق بىر نەرسە ئىشىكنى يېپىپ ئۇنى ئىچى تەرەپكە قىستاۋاتقۇدەك، بىر خىل غەيرىي نەرسە ـ ئۆلۈك، ئۇنى سىرتتا قالدۇرماقچى بولۇپ، ئىشىكنى بۇزۇۋاتقۇدەك. ئۇ ئاخىرى ئىشىكنى تۇتتى، لېكىن ئىشىكنى يېپىشقا كۈچى يەتمىدى. ئىشىكنى ھېلىقى قورقۇنچلۇق نەرسە داغدام ئېچىۋەتتى. ئارقىدىنلا يەنە يېپىۋالدى.

ھېلىقى نەرسە ئەمدى ئىشىكنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ ھەدەپ ئىشىكنى ئىتتىرىۋاتقاندەك، ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ماغدۇرىمۇ بىكارغا كەتتى، ئىككى قاناتلىق ئىشىك ئۈن ـ تىۋىشسىز داغدام ئېچىلىپ ھېلىقى نەرسە كىرىپ كېلىۋاتقۇدەك، ئۇ كىنەز ئاندىرىنىڭ ئۆلۈكى ئىمىش.

لېكىن ئۇ ئۆلۈش ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئۇخلاۋاتقانلىقىنى

ئەسكە ئالدى. شۇ چاغدا ئۇ تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ ئويغاندى.

«توغرا مەن ئۆلگەن ئىدىم! ئۆلۈپ بولۇپ تىرىلدىم. شۇنداق ئۆلۈشمۇ بىر خىل ئويغىنىش!» دىن ئىبارەت. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ قەلبى بىردىنلا يورۇپ كەتتى، ئۇ ئىلگىرى ئۆزى بىلگەن نەرسىلەر ئۇنىڭ ئالدىدا ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى. شۇنىڭدىن ئىلگىرى ئىشقا سالالمىغان، ئىقتىدارىنىڭ ئەمدى ئازادلىققا ئېرىشكەنلىكىنى، بۇ ئاجايىب ئازادلىك كەيپىياتى ئەمدى ئۆزىدىن ئايرىلىپ قالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

(ل تولستوي: «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» خەنزۇچە نەشرى (1647-1648- بەتلەر)

گورباچېۋ ئاشۇ كۈننى كروتىلچىنىڭ خېتىنى ئوقۇغانسېرى قايتىدىن ئەسكە ئېلىشقا باشلىدى ۋە توساتتىن ئاشۇ كۈندىكىگە ئوخشاش يۇرىكىدە مۇزدەك سىقىلىش ھېس قىلدى؛ ھېكىسىگە قان قۇيۇلدى، ئىككى قۇلىقى ۋىڭىلداپ كەتتى. تىببىي ھەمشىرىنى ياكى دوختۇرنى چاقىرىش ئۈچۈن زۇۋۇنۇكنىڭ كۇنۇپكىسىنى باسماقچى بولۇپ، قولىنى ئۇزاتتى، ئەمما يەنە ئۆزىنى تۇتۇۋالدى: ئېھتىمال، ھېچكەپ يوقتۇر. ئېھتىمال بۇ ئاددىي بىر ھاياجانلىنىش بولسا كېرەك، شۇندىن كېيىن ئۇنىڭ خىيالىغا ئۇشتۇمتۇت مۇنداق بىر پىكىر كەلدى. «بۇنداق كېچىدە ئۆلۈپ كېتىشىم مۇمكىن، ئۇ چاغدا ئۆزۈمنىڭ سادىق يولدىشىم، ئۆمۈر بويى مۇشەققەت بىلەن راھەتنى تەڭ كۆرگەن ئانىسانىكامنىمۇ، كاپىتولىنانىمۇ، ئوغۇللىرىمنىمۇ، ئومۇمەن ھېچكىمنى، ھېچقايسىسىنى مەڭگۈ كۆرەلمەي قېلىشىم مۇمكىن... ئۇلار ئەتە ئەتىگەندە كەلسە مەن ئاللىقاچان بۇ دۇنيادا يوق» بۇ، چىداپ بولمايدىغان ناھايىتى ئېغىر پىكىر ئىدى. ياق ئۇ ئۆز جەمەتلىرىنى كۆرۈشى، دەرھال كۆرۈشى كېرەك، مەيلى بۇ شىپاخانىنىڭ تەرتىپ ـ ئىنتىزامىغا توغرا

كەلمىسۇن، تەرتىپ ـ ئىنتىزام دېگەنلەر ئۇرۇپ تۇرسۇن. ئۇ ئاشۇ كىشىلەرنى كۆرۈشنى خالايدۇ، ئاشۇ كىشىلەرنىڭ ئۆز يېنىدا بولۇشىنى خالايدۇ، ئۇلارنىڭ قولىنى تۇتۇشنى، ئۇلارنىڭ بەدىنىدىكى ئىسسىقلىقنى سېزىشنى خالايدۇ.

...

گورباچېۋنىڭ مېڭىسىگە قاراڭغۇچىلىق تىقىلىپ، كۆز ئالدىدىكى ھەممە نەرسىنى ـ كىشىلەرنىمۇ، ئۆينىڭ تاملىرىنىمۇ توسۇۋالدى. پەقەت تورۇستىكى ئېلېكتر چىرىغىلا ئاپئاق چوغدەك كۆزى بىلەن ئۇنىڭ نەق يۈرىكىگە قاراپ تۇرغاندەك بولدى.

ـ چىراغنى ئۆچۈرۈڭلار! ـ دېدى ئۇ، نەپەس ئالالماي، چوغدەك يىگنە يۈرىكىگە سانجىلغاندەك بولدى، ـ ئانىسا شكاكاپتولىنا، باللىرىم، باللىرىم!...

شەھەر كوچىلىرىدا شامال ھۆركىرەيتتى، دېڭىز شامىلى دېڭىز ئۈستىدە يوغان زەمبىرەكتىن ئوق ئۇزگەندەك گۈلدۈرلىدى. ئەمما 1918 ـ يىلدىن تارتىپ بولشېۋىكلار پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى ئىدى گورباچېۋ ئەمدى ھېچنېمىنى ئاڭلىماسلىقان ئىدى.

بۇ كېچە يەر يۈزىدىن بىر ئادەم كېمەيدى.

(كوچېتوۋ: «ئاكا ـ ئۇكا يىرتقۇچلار» 2- قىسىم 794-796- بەتلەر)

ئۆلۈم ئۇنىڭغا نىسبەتەن تېگى يوق ھاڭ ئىدى. ئۇ بۇ قاراڭغۇلۇقنىڭ گىرۋىكىدە تۇرۇپ تىترەيتتى، دەككە ـ دۈككىدە ئارقىسىغا چېكىنەتتى. لېكىن ھايات ـ مامات ئالدىدا ھەرگىز جاھىللىق قىلمايتتى. ئۇنىڭغا چىقىرىلغان ھۆكۈم ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى بەزى جايلارنى سىرلىق مۆجىزاتلاردىن ئايرىپ تۇرغان ۋە بىز ھاياتلىق دەپ ئاتاۋاتقان ئۆمۈر تېمىنى ئۇسۇپ

ئۆرۈۋەتكەندەك، قەلبىنى چەكسىز لەرزىگە سالدى. ئۇ مۇشۇ ئامالسىزلىق ئىچىدىن دۇنيانىڭ سىرتىغا كۆزىنى ئۆزمەي قاردى. ئەمما ئۇنىڭ كۆرگىنى پەقەت قاراڭغۇلۇقتىلا ئىبارەت بولدى.

(گيوگو: «پاجىئەلىك دۇنيا» خەنزۇچە نەشرى 20- بەت)

ئېممانىڭ ئېگىكى كۆكرىكىگە تېگىپ تۇراتتى. كۆزلىرى يوغان ئېچىلغان بولۇپ، ھالسىز قوللىرى پىراستىنغا قويۇلغان ئىدى. چىرايى خۇددى جان ئۈزۈش ئالدىدا بالدۇرراق كېپەنگە ئېلىشنى تىلەۋاتقان ئادەمنىڭكىدەك سەت ھەم مۇلايىم ئىدى... پوپ بىر پۈتى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ گوڭشىپ بىر نېمىلەرنى ئوقۇۋاتاتتى.

ئېممما ئاستا ئۆرۈلدى. پوپنىڭ ئۇستىدىكى سۆسۈنە لېنتىنى كۆرۈپ بىردىنلا كۈلۈمسىرىدى. سۆزسىزكى ئۇ شۇ تاپتا بالىلىق چاغلىرىدىكى سىرلىق تەسىراتلىرىنى ئەسكە ئالدى. جەننەتنىڭ ئوبرازىنى كۆردى...

ئېممما چۈش كۆرۈۋېتىپ ئويغىنىپ كەتكەن كىشىگە ئوخشاش كۆزىنى يوغان ئېچىپ تۆت تەرەپكە ئاستا - ئاستا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى. كېيىن ئېنىق سۆزلەپ ئەينىكىنى سورىدى. ئۇ ئەينەككە ئۇزاق قاراپ تۇرۇپ جىق يىغلاپ كەتتى ۋە ئاخىرى ئەينەككە قاراشنى توختاتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ قويۇپ، يەنە ياستۇقتا ئۆزىنى تاشلىدى. شۇئان ئۇنىڭ كۆكرىكى تېز - تېز كۆتۈرۈلۈپ-چۈشۈشكە باشلىدى. تىلى ئاغزىنىڭ سىرتىغا چىقتى. خۇددى بىر جۈپ شام بارا - بارا قاراڭغۇلىشىپ ئاخىرى ئۆچكەندەك، كۆزلىرى پىلىلداپ قالدى. قۇۋۇرغىلىرى تېز ھەرىكەتلىنىپ تۇرمىغان ھالەتتە ئۇنى ئۆلدى دېيىشكە بولاتتى... خۇددى مۇردىغا چاقماق چۈشكەندەك ئېممما لىككىدە قوپۇپ ئولتۇردى.

ئۇنىڭ چاچلىرى پاخپايغان، كۆزلىرى يوغىنىغان ۋە چەكچەيگەن ئىدى...

... ئېممما قاتتىق كۈلۈپ كەتتى، ئۇنىڭ كۈلكىسى ئەسەبىيلەرچە، ئۇمىدسىز كۈلكە ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ مەڭگۈلۈك قاراڭغۇلۇقتا تۇرۇپ ئۆزىنى قورقۇتۇۋاتقان تىلەمچىنەك بەت - بەشىرىسىنى كۆرگەنلىكىگە ئىشەنمىدى...

ئېممما يەنە تارتىشىپ كۆرپىگە يىقىلدى. ھەممەيلەن قېشىغا كەلگەندە ئۇنىڭ تىنىقى توختىغان ئىدى.

(فىلوبېر: «بوۋارى خانىم» 547-، 550- بەتلەر)

III كەيپىيات تەسۋىرى

كەيپىيات تەسۋىرى — كىشىلەرنىڭ روھىي ھالىتىدە، ئەكس ئەتكەن تۇرلۇك پسىخىك پائالىيەتلەرنىڭ سۋرەتلىنىشى بولۇپ، پېرسوناژلارنىڭ ۋەقە، ھادىسىلەرگە بولغان پوزىتسىيىسىنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلىدۇر.

كىشىلەر رېئال تۇرمۇشتا خىلمۇ خىل ۋەقە ۋە ھادىسىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرىدۇ. تۇرمۇشتىكى بۇنداق ۋەقە — ھادىسىلەر كىشىلەرنىڭ روھىي كەيپىياتىغا ئۇنداق ياكى مۇنداق تەسىر كۆرسىتىدۇ. كىشىلەرنىڭ روھىي كەيپىياتىغا تەسىر كۆرسەتكەن ۋەقە — ھادىسىلەر ئۇلارنىڭ خاراكتېرىدە بەلگىلىك ئۆزگىرىشلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇنداقلا ئۇلارنىڭ بىرمۇنچە سەرگۈزەشتىلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈشكە سەۋەبچى بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئەدەبىي ئىجادىيەتتە پېرسوناژلارنىڭ روھىي كەيپىياتىنى ۋە ئۇنىڭدىكى ئۆزگىرىشلەرنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنى ۋە خاراكتېرىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئېنىق سۋرەتلەپ بەرگىلى بولىدۇ.

ئۇلگىلەر

توساتتىنلا، ئۇنىڭ يۈزىدە تەبىئىي ھەيرانلىق ئالامىتى كۆرۈندى، ئاندىن كۆز چاناقلىرى كىچىكلەپ، ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى، چىشلىرى پارقىرىدى، ئۇ تەسىرلىك قىلىپ قېنىپ

قېنىپ كۈلدى. پاتىھون كانىيىدىن ناخشا ئورنىغا ھەيران قالارلىق قاتتىق كۈلكە ئاۋازلىرى گۈلدۈرلەپ چىقىشقا باشلىدى: ئىككى كىشى گاھىدا ئۇ، گاھىدا بۇ، گاھىدا ھەر ئىككىلىسى تەڭ قاقاقلاپ كۈلەتتى. كىشىنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمەيدىغان ئىنتايىن ئىنچىكە ئاۋازدا قاتتىق كۈلەتتى — بۇ ئاۋازى غىدىقلانغان بالىنىڭ كۈلگەن ئاۋازىغا ئوخشايتتى، گاھىدا بۇقىنىڭ ھۆركىرىگىنىگە ئوخشاش چىقاتتى — ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلۈشكە باشلىدى؛ كىشىلەر تېلىقىپ - تېلىقىپ، قوللىرىنى يېيىپ، گويا ساراڭلىقى تۇتۇپ قالغان ئايالارغا ئوخشاش قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى؛ ئۇچەيلىرى ئۈزۈلگۈدەك بولۇپ، تېلىقىپ كۈلۈشەتتى؛ ئۆزلىرىنى توختىتىپ ئالالمايدىغاندەك قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى.

(سېرافىموۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» 207 -، 208 - بەتلەر)

ئۇ تام مەشكە ناز بىلەن يۆلىنىپ تۇرغىنىدا، خۇددى ھازىرلا يىقىلىپ كېتىدىغاندەك، ياكى يىگىت تولىمۇ تەشنالىق بىلەن تىكىلسە، ھازىرلا قېچىپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ مۇلايىملىق بىلەن قوللىرىنى كۆكرىكىدە گىرەلەشتۈرۈپ، سۆھبەتدىشىنىڭ سۆزلىرىنى گويا ھاۋا ئورنىدا سۈمۈرۈۋاتقاندەك بىر تەرزدە خەيرىخاھلىق بىلدۈرەتتى، سۆھبەتدىشىغا ھاياجان بىلەن تىكىلەتتى. ئۇنىڭ ھېقىقەتەن لەۋلىرى ئاپئاق يۇزىدە ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. قوڭۇر رەڭ چاچلىرى، يېنىپ تۇرغان شەھلا كۆزلىرى فلورېنسىيىنىڭ مەرمەر تېشىدەك يالتىرايتتى. بۇ كۆزلەر ئۇنىڭ سۆزلىرىگە يەنىمۇ نازۇك مەنە بېغىشلايتتى. ئۇنىڭ كېلىشكەن قەددى - قامىتىگە ئاجايىپ گۈزەللىك يوشۇرۇنغاندەك ئىدى. ئۇنىڭغا ھەسەت قىلىدىغان ئايالار ئۇنىڭ قويۇق قوشۇما قاشلىرىنى، ئېگىكلىرىدىكى بىلىنەر-بىلىنمەس تۈكلىرىنى ئۇنىڭ گۈزەللىكىگە نۇقسان يەتكۈزىدۇ،

دەپ باھالىشى مۇمكىن، لېكىن مېنىڭ بايقىشىمچە مانا شۇلار-
نىڭ ھەممىسىدە ئىشقى- ھەۋەس تامغىلىرىنىڭ ئىزلىرى قالغان-
دەك قىلاتتى. بۇ ئايالنىڭ ئىتتالىيانچە كىرپىكلىرى، مىلوسلۇق
مۇھەببەت ئىلاھىسى ۋېنېرانى ئەسلەتكۈچى سىلىق يەلكىلىرى،
ئېگىز كىلىرى، سەل - پەل تاشقىرى چىقىپ تۇرىدىغان، قارامتۇل
قىزىل رەڭلىك تۆۋەنكى لېۋى سۆيگۈ - مۇھەببەت ئۇچۇنلا يا-
رىتىلغاندەك ئىدى. ياق، بۇ ئايال ئەمەس، ئىشقى - مۇ-
ھەببەتنىڭ ئۆزىلا ئىدى.

(بالزاك: «ساغرا تېرە» 175 -، 176 - بەتلەر)

ئۆز خىزمىتىگە بۇنداق سادىق بولغان كىشىنى ئىزدەپ
تېپىش ئاسان بولمىسا كېرەك. ئۇ ئۆز خىزمىتىنى قىزغىنلىق
بىلەن ئىشلەيتتى دەپ قويۇش كۇپايە قىلمايدۇ، — ياق، ئۇ
ئۆز خىزمىتىگە يۈكسەك دەرىجىدىكى مۇھەببەت بىلەن قارايتتى.
ئۇ ئۆزىنىڭ ئاشۇ كۆچۈرمىچىلىك خىزمىتىدە گويا ئۆزىنىڭ قا-
داقتۇر رەڭگارەڭ ۋە يېقىملىق دۇنياسىنى كۆرگەندەك بولاتـ
تى. ئۇنىڭ چىرايىدىن ھۇزۇرلانغانلىقى ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.
بەزى ھەرپلەر گويا ئۇنىڭ جانانىسى بولۇپ قالغاندەك ئىدى،
بۇ ھەرپلەرنى تىزىپ يازغاندا، ئۇ خۇشاللىقىدىن ئۆزىنى يو-
قىتىپ قويغاندەك بولۇپ قالاتتى: گاھ ئۆزىچە كۈلۈپ قوياتتى.
گاھ كۆزلىرىنى قىسىپ قوياتتى، گاھ كالپۇكلىرىنى پۈرۈشتۈرۈپ
قوياتتى، شۇنداق قىلىپ، ئۇنىڭ چىرايىدىن قەلبىي سىزىپ چـ
قارغان ھەربىر ھەرپنى كۆرۈشكە بولىدىغاندەك تۇيۇلاتتى.

(گوگول: «چەت ئەل ھېكايىلىرى» 3 - قىسىم، 106، 107-
بەتلەر)

خىلىمۇ خىل ئاۋازلار بىلەن تولغان دۇنيا، قارىغۇ با-
لىنىڭ كىچىككىنە بېشىغا ئاشۇنداق تاۋۇش شەكىلىدە كىرىپ،
ئۇنىڭ ئېڭىغا تاۋۇش شەكلىدە ئورناپ بېرىۋاتاتتى. ئۇنىڭ چـ

رايىدىن ئاشۇ تاۋۇشلارنى دىققەت بىلەن كۆزىتىۋاتقانلىقى چـ
ىقىپ تۇراتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭ ئىنچىكە بوينى سوزۇ-
لۇپ، ئېڭىكى ئالدىغا چىقاتتى، چىرايلىق لېكىن، ھەرىكەتسىز
كۆزلىرى قارىغۇ بالىنىڭ چىرايىغا قاندىقتۇر سۈرلۈك ۋە ئايانـ
چىلىق كۆرۈنۈش بېغىشلايتتى.

(كورولىنكو: «قارىغۇ مۇزىكانت» 15-، 16- بەتلەر)

دېنادىنىڭ نەپىسى سىقىلىپ توختاپ قالدى. ئۇنىڭ تار
كۆكرىكى تۆمۈرچىنىڭ كۆيۈكىگە ئوخشاش بىر كۆتۈرۈلۈپ - بىر
پەسىيىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدە پەسلەرگە خاس بىر خىل
خۇشاللىق ئالامەتلىرى، شۇنداقلا ئىقتىدارسىز، ئادالەتسىز،
ياۋۇز تەبىئەتلىك كىشىلەرنىڭ پۈرسەت تاپسىلا باشقىلارنى دەپـ
سەندە قىلىدىغان ۋە ھاقارەت قىلىپ قورقۇتىدىغان، كۆزگە ئىل-
مايدىغان، ھەممە ئادەمنىڭ بوزەك قىلىش ئوبيېكتىغا ئايلىنىپ
قالغان كىشىنىڭ ھېسسىياتىدا بولىدىغان خۇشاللىق، كىچىك با-
لىلارنى دادىلىرى بوينىغا مىندۈرگەن ۋاقىتتىكى مەقسەتسىز
خۇشاللىق، ئىتنىڭ زەئىپلىكىدىن يېقىلغان، ئۆزىنى قوغداش ئىق-
تىدارى يوق، لېكىن ئازابنى ھېس قىلالايدىغان كالىنى چىشلەش-
كە باشلىغان ۋاقىتتىكى خۇشاللىقىدىن ئىبارەت ئىدى.

(گيوگو: «پاجىئەلىك دۇنيا» خەنزۇچە نەشرى، 979 -، 980 -
بەتلەر)

ئۇ ئاستا كېلىپ، گەپ - سۆز قىلمايلا، مېنىڭ يېنىمدا
ئولتۇردى. ماڭا تىكىلىپ قارىدى، نېمە ئۈچۈندۇر، مەن بىلـ
مەيمەن، ئەمما بۇنىڭ بۇنداق قارىشىدا كىشىنى مەپتۇن قى-
لىدىغان بىر خىل نازۇكلۇق بار ئىدى؛ بۇ قاراش ماڭا ئۆتمۈش
يىللاردا ئۆكتەملىك بىلەن مېنى زۇلۇم ئاستىغا ئېلىپ، جېنىم
بىلەن ئويناشقان قاراشلارنىڭ بىرىنى ئەسلەتتى. ئۇ مېنىڭدىن
قاندىقتۇر بىرەر سوئال سورايدىغاندەك تۇراتتى. ئەمما مەن

ئۆزۈمىۋ چۈشىنەلمىگەن ھالدا خىجالەت تارتىپ ئۇن - تىنسىز ئولتۇردۇم. ئۇنىڭ چىرايى تەشۋىشنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ھالەتتە تاتىرىپ كەتكەن ئىدى، ئۇنىڭ قوللىرى مەقسەتسىز ھالدا جوزا ئۈستىدە قىسىرلايتتى، مەن ئۇ قولىنىڭ تىترەۋاتقانلىقىنى سېزەتتىم. ئۇنىڭ كۆكسى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسىيىپ تۇراتتى.

(لېرمونتوۋ: «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» 96 - ، 97 - بەتلەر)

قىز ھەسرەت - نادامەتلەردىن كېيىن جىم بولدى. ئۇنىڭ چىرايىدا ھالسىزلىق ۋە ئۈمىدسىزلىك ئالامەتلىرى ئەكس ئېتەتتى. قايغۇلۇق پېشانىسى، مەيۈسلۇك بىلەن يەرگە قارىغان كۆزلىرى ھەتتا يالقۇنلۇق يۈزلىرىدىن ئېقىۋاتقان كۆز ياشلىرىمۇ ئۇنىڭ قايغۇ - ھەسرەتلىرىنى سۆزلەيتتى.

ئاندرېيىدە - «بۇ گۈزەل چىرايدا بەختسىز ئەسەر يوققۇ؟ ...» دېگەن تۇيغۇ پەيدا بولدى.

(گوگول: «تاراس بولبا»، «دۇنيا ئەدەبىياتى» 1986 - يىل 3 - سان 65 - بەت)

ئېيما شاللاق بولغىنى بىلەن (يۇڭجېنىدىكى خېنىملار ئۇنى شۇنداق دېيىشەتتى)، ئانچىمۇ خۇشال يۈرمەيتتى. ئۇنىڭ جاۋغىيىدا دائىم بىر قورۇق پەيدا بولاتتى. ئۇ ئۆزىنى يوقتىپ تۇرۇپ كەتكەندە قېرى قىزغا، شۇنداقلا پەيزى ئۇچقان سىياسەتۋازغا ئوخشاپ قالاتتى. مۇشۇ قورۇق سەۋەبىدىن، پۈتۈن يۇزى قورۇلۇپ كېتەتتى. ئۇنىڭ يۇزىدە قان دىدارى يوق بولۇپ، سۈتتەك ئاپئاق ئىدى. بۇرنىنىڭ تېرىسى بۇرنىنىڭ تۆشۈكىگە قاراپ تارتىشىپ تۇراتتى، بىرسىگە تىكىلگەندە كۆزى ئەقلى - ھوشى جايىدا ئەمەستەك بىر ئىسكەتكە كىرىپ قالاتتى.

(فىلوبېر: «بوۋارى خانىم» 218 - بەت)

گراندې خانىمنىڭ ئاخىرەت كۈنلىرى يېقىنلاشماقتا ئىدى. خۇداغا قىلىۋاتقان تۆۋىنىڭ كۆچىدىن بولسا كېرەك، ئۇنىڭ يۈزىدىكى چوڭقۇر سىزىقلار يوقلىپ سىلىقلىشىپ ھەم نۇرلىنىپ قالغان ئىدى. بەزىدە پاكلىق روھىنىڭ ھەربىتى ئىنتايىن سەت ئادەملەرنىمۇ ئۆزگەرتىۋېتىدۇ. ئىدىيىنىڭ يۈكسەك پاكلىقىمۇ، ئۇنداق چىرايلارنى ئالاھىدە جانلاندۇرۇۋېتىدۇ. باشقىدىن تۆرەلگەنگە ئوخشاش بۇنداق ھالەتلەرنى ئېھتىمال ھەممە ئادەم گۆرگەن بولغىيتتى. بۇ ئايالنىڭ چىرايىدىكى ئازاب - كۈلپەتنى يەتكۈچە تارتىپ بولغاندىن كېيىنكى ئۆزگىرىشلەر، باغرى قاتتىق قېرى تۆكچىغا زەررىچە بولسىمۇ تەسىر كۆرسەتكەن ئىدى. ئۇ ئەمدى ئىلگىرىكىدەك قاتتىق چېچىلمايتتى، بىر ئېغىز گەپ قىلماي، ئۆزىنىڭ ئائىلە باشلىقلىق سالاپىتىنى جىمجىت ساقلاپ ئولتۇراتتى.

(بالزاك: «يېۋگېنې گراندې» 290 - بەت)

ئۇ چاغدا ئۆزۈمنىڭلا ئەمەس، ھەتتا زىجۈننىڭمۇ سۆز ۋە خۇلقىلىرىنى تازا بايقىمىغان ئىكەنمەن، پەقەت ئۇنىڭ مېنىڭ مۇھەببىتىمنى قوبۇل قىلغىنىلا ئېسىمدە. لېكىن يەنە ئۇنىڭ چىرايىنىڭ بىردىنلا تاتىرىپ، كېيىن ئاستا - ئاستا ئالمىدەك قىزىرىشقا باشلىغانلىقى، يەنى چىرايىدا زادىلا كۆرۈپ باقمىغان ۋە يەنە قايتا كۆرۈش مۇمكىن بولمايدىغان قىزىللىق پەيدا بولغانلىقى ئېسىمدە. ئۇ گۇمان ۋە تەجەججۇپ ئارىلاش يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى مەندىن قاچۇرۇشقا تىرىشىپ، خۇددى دېرىزىنى سۈندۇرۇپلا ئۇچۇپ كېتىدىغان بىر قىياپەتتە تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بالىلارنىكىدەك بۇ كۆزلىرىدىن بىر خىل ھەم خۇشاللىق ھەم مۇڭ بەلگىسى يانىتتى.

«لۇشۇننىڭ ھېكايە، شېئىر، نەسىرلىرى» 239 -، 240 - بەتلەر)

ناخشا بىردىنلا توختاپ، ئارقىدىنلا قاتتىق كۈلكە ئاۋازى ئاڭلاندى. كۈلكە ئاۋازلىرى ھاۋا بوشلۇقىدا بىر - بىرىگە سوقۇلۇشقا باشلىدى، بەزىلىرى پارچىلىنىپ كەتتى، پارچىلانغانلىرى كۆكۈم - تالقان بولۇپ، ئىككىنچى جەم بولالمايدىغان ھالەتكە يەتتى، ئارقىدىنلا يېڭى كۈلكە كىلىپ ھېلىقى پارچىلانماي قالغانلىرىنى قوغلاپ كەتتى ۋە دەرھاللا ئۇنىمۇ پارچىلاۋەتتى. بىنادىكى ئادەملەر كۈلكە ئاۋازلىرىنىڭ قارا ئىغۇ ئاسمانىدا سوقۇشۇۋاتقانلىقىنى، قېچىشۋاتقانلىقىنى ۋە قوغلىشۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغاندەك بولۇشتى.

(باجىن: «ئائىلە» 240 -، 241 - بەتلەر)

مانا ئەمدى ئۇلار ھەممىسى ئورنىدىن تۇردى ۋە سۈپاڭ-نىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ ئۇنىمۇ تۇرغۇزدى. «يىغلىما! بوۋاي كۆمۈپ قويۇلدى!» لېكىن سۈپاڭ ئىچ - باغرىنى قالدۇرماي قەبرىگە تۆكۈۋېتىپ ئاندىن ئۆيگە قايتىشقا بەل باغلىغانىدەك ئۈگۈشۈپلىپ، بوينىنى ئۇزۇن سوزۇپ، ئۇن چىقارماي ئېسەدەيتتى. ئۇ گويا جىنىدىن تويغاندەك تۇراتتى. ئۇنىڭ يېشى، پوتلىسى، شۆلگىيى ئارقا - ئارقىدىن كېۋەزلىككە تۆكۈلەتتى. ئۇنىڭ ئاغزى ئوچۇق ئىدى، تۆۋەن كالپۇكى تىترەيتتى. ئۇنىڭ قاپاقلىرى ئۈششۈپ، يۈزلىرى تاتىرىپ كەتكەن. چىرايىمۇ ئۆزگىرىپ قالغان. ئۆز ۋاقتىدىكى ئۆز كېلىن مانا ئەمدى سەتلىشىپ كەتكەن ئىدى!

(لېۋچىك: «ئىگىلىك تىكلەش ھەققىدە قىسسە» 2 - قىسىم، 1 - كىتاب، 96 - بەت)

خۇاڭ ئانىمۇ قىزىنى كۆرۈپلا ھاڭ - تاڭ قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ قارا قۇمچاق كەلگەن چىرايى ھەمىشە قىزىللىق بىلەن تولۇپ تۇرىدىغان چىرايلىق قىزىنىڭ ھازىر بۇ قەدەر قورقۇنچلۇق بىر قىياپەتكە كىرىپ قالغانلىقىغا ھەقىقەتەن ئىشىنەلمىدى.

قىزىنىڭ چۈۋۈلغان چاچلىرى سارغۇچ قەغەزگە ئوخشاش تاتىرىپ كەتكەن يۈزىنى ئېتىۋالغان؛ ئولتۇرۇشۇپ تېخىمۇ يوغىناپ كەتكەن كۆزلىرى چاچ ئارىلىرىدىن مۆلدۈرلەپ تۇرماقتا. قىز بىردىنلا ئاغزىنى ئېچىپ دەردلىك كۈلدى. ئۇ كۈلكە ئانىسىنىڭ يۈرىكىگە خۇددى خەنجەردەك تەگدى. شۇنىڭ بىلەن ئانا ئېتىلىپ بېرىپ، قىزىنى قۇچاقلاپ، بىر ئاھ ئۇردى - دە، ھوشىدىن كەتتى.....

(جۈن چېك: «پارتىيە ئەزالىق تىزىمى» 275 -، 276-بەت)

— مەن بىر بولاق زەھەر ئىكىلىپ بېرەي، ئۆزلىرىگە يېقىن بىر چۆرە قىزدىن مېھمانغا چاي چىقاتقۇچە چەينەكىكە سالىدۇرۇۋەتسىلە ئىش پۈتىمەمدۇ؟

— سەردارنىڭ رۇخسىتىسىز مۇنداق قىلساق، بېشىمىزغا بالا تېپىۋالمايمزمۇ؟

— سەردار دەمالىلىققا سىلىگە ئاچچىقلانغان تەقدىردىمۇ، كېيىنچە سىلىدىن مىننەتدار بولۇشى تۇرغان گەپ.

دېگۈشى جىددىيلىشىپ، پۈتۈن ئەزايىنى تىترەك باستى، ئۇنىڭ نەپەس ئېلىشىمۇ قىيىنلىشىپ قالدى. ئۇ ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇۋىش ئۈچۈن بېشىنى سېلىپ، كالپۇكىنى چىڭ چىشلىۋالدى. تۆۋەن كالپۇكى كۆكسىگە كەتكۈچە چىشلىگەن بولسىمۇ، ئاغرىقىنى زادىلا سەزمىدى.

(ياۋشۇيىن: «باھادىر شاھ لى زىچىڭ» 1 - قىسىم، 2 - كىتاب، 73 - بەت)

شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئاق چاچلىق بېشىغا سېلىنغان سىپتە چوتا رومال سۆگەكلىرى چوقچىيىپ چىققان ئاجىز مۇرىسىگە سىيرىلىپ چۈشكەن بولۇپ، غەزەپنى ئۆزىگە كۈچ قىلغان دەرمانسىز قولى لىرى چىڭ تۇگۈلگەن ئىدى. دەردلىك ئىككى كۆزىدىن تىنىمسىز ئېتىلىپ چىقىۋاتقان ئەلەم ياشلىرى قورۇق چۈشكەن سۈل-

غۇن يۈزلىرىده ئېرىقچه بولۇپ ئېقىپ، كۆپ يېرىگه ياماق چۈشكەن نىمكەش، لېكىن پاكىز ماتا كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىدىن سىرغىپ، يالىڭاياق پۇتىنىڭ ئۇچىدىن تامچىپ، ئۇلۇغ ئېقىۋاتقان ئەزىم دەريادىكى لاي سۇ بىلەن قوشۇلۇپ كېتەتتى...

(قەيۇم تۇردى: «كۆرەشچان يىللار»، 1 - قىسىم، 3 -، 4 - بەتلەر)

IV ھەربىكەت تەسۋىرى

ھەربىكەت تەسۋىرى — ئىنسانلارنىڭ پۈتكۈل ھايات پائالىيىتى جەريانىدىكى ھەر خىل ئىش - ھەربىكەتلىرىنىڭ سۈرەتلىنىشىدىن ئىبارەت بولۇپ، پېرسوناژلارنىڭ ھەربىكەتلىك كۆرۈنۈشىدۇر.

ھەربىكەت — ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ئۇمۇمىي پائالىيىتى. شۇنداقلا ئىنسانلارنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى، سالاھىيىتى، خاراكتېرى قاتارلىقلارنى بىر قەدەر ئېنىق ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان مۇھىم ۋاستە. شۇنداق بولغاچقا، ھەربىكەت تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ كۆز بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان مۇرەككەپ ئىچكى دۇنيا سىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى سۈرەتلەپ چىققىلى بولىدۇ.

ھەربىكەت تەسۋىرى يالغۇز پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى ئىپادىلەپ بېرىشتىلا مۇھىم بولۇپ قالماي، ئەسەردىكى پېرسوناژلارنى گەۋدىلەندۈرۈش، ئەسەر ۋەقەلىكىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ۋە ۋەقەلىك تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتىمۇ ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدۇ. مەسىلەن، «سۇ بويىدا» رومانىدا ئاپتور، ۋۇسۇڭنىڭ جاسارىتىنى ۋە ئاجايىپ كۈچىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئۇنىڭ يولۋاسنى ئۆلتۈرگەن ۋە شى مىنچېڭنى ئۆلتۈرگەن ۋاقىتتىكى ۋەقەلىكته، ئۇنى مەقسەتلىك ھالدا قورالسىزلاندۇرۇپ قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ۋۇسۇڭ ئوبرازىنىڭ تولۇق گەۋدىلىنىشى ۋە ۋەقەنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن يول ئاچقان. ۋۇسۇڭ يولۋاسنى يولۇققاندا، ئەسلىدە ئۇنىڭ قولىدا بىر كالىتەك بار ئىدى.

يولۇاسنى ئۇرىدىغان چاغدا ھەددىدىن ئارتۇق كۈچەپ كەتكەنلىكتىن كالتەك يولۇاسقا تەگمەي دەرەخكە تېگىپ كېتىپ ئىككى پارچە بولۇپ كېتىدۇ؛ شى مىنچىكنى ئۆلتۈرىدىغان چاغدىمۇ ئۇنىڭ قولىدا قىلىچ بار ئىدى. ۋۇسۇك ئۆچ ئېلىش بىلەنلا بولۇپ كېتىپ، بىپەرۋالىق قىلغانلىقى ئۈچۈن شى مىنچىك ۋۇسۇكنىڭ قولىغا تېپىپ قىلىچىنى چۈشۈرۈۋېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ۋۇسۇك رەقىبلىرى بىلەن قۇرۇق قول ئېلىشىشقا مەجبۇر قىلىنىپ، شى مىنچىكنى بالىخانىدىن تاشلاپ ئۆلتۈرىدۇ. مۇنداق ئۆلتۈرۈش، يولۇاسنى بىرنەچچە كالتەك ئۇرۇپ، شى مىنچىكنى بىرلا سانچىپ ئۆلتۈرگەندىن كۆپ خەۋپلىك بولغاچقا ۋۇسۇكنىڭ ئاجايىپ جاسارىتى ۋە كۈچ - قۇدرىتىنى تېخىمۇ تولۇق گەۋدىلەندۈرگەن.

ئۇلگىلەر

ئۇنىڭغا بېشىمنى ئېگىپ ئاستا سورىدىم: «ۋانيوشكا، مېنىڭ كىملىكىمنى بىلەمسەن؟» ئۇ خۇددى ئېغىر بىر ئۇھ تارتقاندەك قىلىپ: «كىم؟» دەپ سورىدى. مەن ئۇنىڭغا: «مەن سېنىڭ دادىڭ!» دەپ جاۋاب بەردىم.

توۋا خۇدايىم. شۇ مەزگىلدە نېمە ئىش بولغىنىنى بىر بىلسەڭ ئىدىڭ! ئۇ پىچارە بوينۇمغا ئېسىلىپ، يۈزلىرىمنى، كالپۇكلىرىمنى، پېشانەمنى سۆيۈپ كەتتى ۋە ئۆزلۇكسىدىن تۇمۇچۇقتەك شۇنداق جاراڭلىق ھەم شۇنداق نازۇك سايراپ كەتتىكى، ئۇنىڭ چىرقىراق ئاۋازىدىن قۇلاقلىرىم ئېتىلىپ قالاي دەپ دىدى. «دادام! جېنىم دادا! مەن بىلگەن ئىدىم! سېنى مېنى نەدىن بولسا تاپىدۇ، دەپ ئويلىغان ئىدىم. بەرىبىر تاپىدۇ دەپ گەن ئىدىم! مېنى قاچان تاپار ئىكەن دەپ ئۇزاقتىن بېرى كۈتۈ

گەن ئىدىم!» دەپ ماڭا قاتتىق چاپلىشىۋالدى. ئۇ خۇددى شامال ئاستىدىكى يوپۇرماقتەك تىترەيتتى. مېنىڭ كۆز ئالدىم تۇمانلاشتى. پۈتۈن تېنىم غال - غال قىلىپ قوللىرىم تىترەپ كەتتى ... شۇ مەزگىلدە قولۇمدىن رولنىڭ قانداق قىلىپ چىقىپ كەتكەنلىكىگە ھەيرانمەن! بىر ئويمانغا تۈيۇقسىز چۈشۈپ گەتتىم. ماتورنى ئۆچۈرۈپ قويدۇم. كۆزۈمدىن تۇمان يوقالمىغىچە مېڭىشتىن قورقتۇم: بىرەرسىنى باستۇرۇۋەتمەي، دەپ بەش مىنۇتچە شۇ يەردە تۇردۇم. ئوغلۇم بولسا باركۇچى بىلەن ماڭا يېپىشىپ، گەپ قىلماي، دىرىلدەيتتى. ئۇنى ئوڭ قولۇم بىلەن قۇچاقلاپ ئاستا ئۆزۈمگە تارتتىم، سول قولۇم بىلەن ماشىنىنى ئايلاندۇرۇپ، ئۆيگە قاراپ ماڭدۇق. مېنىڭ ئېلىۋاتورغا بارغۇچىلىكىم قالمىغان ئىدى.

ماشىنىنى دەرۋازام ئالدىغا توختىتىپ قويۇپ، يېڭى ئوغلۇمنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە قاراپ ماڭدىم. ئۇمۇ بوينۇمنى قوللىرى بىلەن مەھكەم قۇچاقلاپ، تا ئۆيگە يەتكۈچە قۇيۇۋەتمىدى، يۈزىنى مېنىڭ ساقالسىز يۇزلىرىمگە يېقىن چاپلىۋالدى. ئۇنىمەن شۇ ھالدا ئۆيگە ئېلىپ كىردىم.

(شولوخوۋ: «بىر ئادەمنىڭ تەقدىرى» «دۇنيا ئەدەبىياتى» 1983 - يىللىق 5 - سان)

گىرىگورىي تار كوچىدا، قاشانىڭ تۈۋى بىلەن ئېگىشىپ مېڭىپ، دون تەرەپكە يۈگۈرۈپ كەتتى. ئاياغلىرى ئۇنى دۆڭدىن پەسكە پۈرژىنىدەك ئىتتىرىپ تېز چۈشۈرۈۋەتتى ... «ئەمدى ساقچى قىسىملار ئۇچراپ قالمىسا ياخشى بولاتتى، نېرىقى تەرەپتە...» ئۇ بىر سېكۇنتچە توختاپ تۇردى: ئارقا تەرەپتە ئانىكوشكىنىڭ ھويلىسى ئۆز پېتى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مىلتىق ئېتىلدى. ئوق يىرتقۇچلارچە ۋىزىلداپ ئۆتتى. يەنە بىرقانچە پاي ئوق ئېتىلدى. تاغنىڭ ئېتىكىدە، قاراڭغۇ كېچىكتىن ئۆتۈپ، دونىنىڭ

نەرىتى قىرغىقىغا چىقىشى كېرەك. دوننىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، بىر ئوق چىرقىراپ كېلىپ، گىرىگورىينىڭ قېشىدىكى كۆپۈپ تۇرغان مۇزنىڭ دائىزە شەكلىدىكى سۇپىسۇزۇك يۇزىنى غاجىۋەتتى. مۇز پارچىلىرى چاچراپ چىقىپ گىرىگورىينىڭ بوينىنى چىمىلدىتىۋەتتى. ئۇ دوندىن يۇگۇرۈپ كېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن ئارقىسىغا قايرىلىپ قارىدى. مىلتىق ئاۋازى چوپانلارنىڭ قامچىسىدەك ھېلىغىچە قاسىلداپ تۇراتتى. گىرىگورىي قۇتۇلغىنىغا ئانچە خۇش بولمىغان بولسىمۇ، ئەمما باشتىن كەچۈرگەن ئىشقا بىسەرۋا قاراش تۇيغۇسى ئۇنى بىزاۋىتا قىلىپ قويدى. «ياۋايى ھايۋانلارغا ئاتقاندەك ئېتىۋاتىدىغۇ بۇ ئوقلارنى! — دەپ ئويلىدى ئۇ ئۆزىچە، ئاندىن يەنە توختاپ تۇردى، — ئارقامدىن ئىزلەپ كەلمەيدۇ، ئورمانغا كېلىشكە قورقىدۇ... ئۇنىڭ قولىنىغۇ ئوبدان داۋالاپ قويدۇم. ھەي، نائىنساپ، كازاكنى قۇرۇق قول بىلەن ئەپلىمەكچى بولغان ئىدىڭ!»

گىرىگورىي قىشلىق ئوت — چۆپ دۆۋىسى تەرەپكە قاراپ يول ئالدى، ئەمما ئېھتىيات قىلىپ، ئۇ يەرنى چەتلەپ ئۆتۈپ كەتتى — دە، دان ئىزدەشكە چىققان توشقاندەك، ئۇزاققىچە ئەتراپىنى ئارىلاپ، ئىزمۇ ئىز مېڭىپ يۈردى. ئاخىرى تاشلاندۇق قۇرۇق يىگەن دۆۋىسى ئىچىدە قونۇپ قېلىشقا قارار قىلدى. دۆۋىنىڭ ئۈستىنى يايپاڭلىدى. پۇتىنىڭ ئاستىدىن بىر ئاغمىخان تېبىلىپ ئۆتۈپ كەتتى. چىرىپ بەتبۇيى چىقىپ تۇرغان يىگەن دۆۋىسى ئىچىگە كۆمۈلۈپ يېتىش بىلەنلا گىرىگورىي تىترەپ كەتتى، كاللىسىغا ھېچقانداق ئوي — پىكىر كەلمىدى. پەقەت كۆڭلىنىڭ بىر بۇرجىكىدە خالا — خالىماس بىر ئوينى ئويلىدى: «ئەتە ئاتىنى ئىگەرلەپ، فرونت ئارقىلىق يېرىپ ئۆتۈپ، ئۆز كىشىلىرىمىز قېشىغا كەتسەم بولامدىكىن؟» ئەمما بۇ سوئالغا جاۋاب تاپالمايى، جىمىپ قالدى.

(شولوخوۋ: «تىنچ دون» 3 - كىتاب 257 - 258 - بەتلەر)

بىرنەچچە مىنۇتتىن بېرى تۆرە ئۆينىڭ تېشىكى دالدىدا بىر — بىرىگە يول بېرىپ، ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىشىنى ئۆتۈنۈپ ئۇرغان بىزنىڭ باش قەھرىمانلىرىمىزغا قايتىدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قالدى.

— مەرھەمەت قىلىڭ، مېنىڭ ئوچۇن ئانچىلا ئاۋارە بولماڭ، قېنى، مەرھەمەت قىلىڭ، مەن سىزدىن كېيىن كىرەي، — دېدى چېچىكوۋ.

— ياق، پاۋىل ئىۋانوۋىچ، سىز مېھمان — دە، — دېدى مانىلوۋ ئۇنىڭغا قولى بىلەن ئىشىكنى كۆرسىتىپ.

— قېنىنالماڭ، ھېچ قېنىنالماڭ، خوش قېنى، مەرھەمەت قىلىڭ، ئاۋۋال ئۆزىڭىز كىرىڭ، — دېدى چېچىكوۋ.

— ياق، ياق، ئەيىبكە بۇيرىمايسىز، سىزدەك سالاپەتلىك، بىلىملىك مېھمىنىمنى كەينىمدىن كىرگۈزۈشكە كۆڭلۇم ئۇنىمايدۇ.

— بىلىملىك دېگىنىڭز نېمىسى! قېنى مەرھەمەت، سىز ئاۋۋال كىرىپ كېتىڭ.

— ياق، ياق مەرھەمەت قىلىپ سىز ئاۋۋال كىرىڭ.

— نېمىشقا ئەمدى؟

— ھەئە، ھەئە، شۇڭلاشقا! — دېدى مانىلوۋ يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

ئاخىرىدا ئىككى دوست بىر — بىرىنى خېلىلا قىستىشىپ دېگۈدەك، ئىشىكتىن يېنىچە بولۇپ كىردى.

(گوگول: «ئۆلۈك جانلار» 38 -، 39 - بەتلەر)

بىردىن كلوكخوتنىڭ مۇسكۇللىرى قاتتىق تارتىلدى، يۈزى پۈرۈشۈپ قورۇلۇپ كەتتى. گونىيا بولسا ئارقىغا چېكىندى. لېكىن شۇ زامان كلوكخوت ئالدىغا سەكرەپدى، گونىيا مۇدۇرۇپ كېتىپ ئۇنىڭ پۇتى ئاستىغا يېقىلدى. شامانىڭ كۆزلىرى ئالىيىپ، ئىشكى پەسكە ساڭگىلاپ قالدى. ئۇ قوللىرىنى سوزۇپ جان —

جەھلى بىلەن ھاۋانى مۇشتلىغىلى تۇردى. ئۇنىڭ پۈتۈن گەۋدىسى بەتەينى قاتتىق ئاغرىۋاتقاندەك بۇرۇلۇپ - بۇرۇلۇپ كېتەتتى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكەتلىرى كىشىگە تۈتقاقلىقى تۇتۇپ قالغان ئادەمنىڭ ھالىتىنى ئەسلىتەتتى. ئاندىن كېيىن ئۇنىڭ لەۋلىرىدە ئاپئاق ماغزاپ پەيدا بولدى، ئەزايى - بەدىنى تىترەشكە باشلىدى.

... بۇ چاغدا كلوكخوتقا قارىغان ئادەمنىڭ ھەقىقەتەن قورقۇسى كېلەتتى. ئۇ ئۆزىگە يۆگىۋالغان ئەدىيالنى يۇلۇپ تېلىپ يەرگە ئۇردى، پۈتۈن كىيىملىرىنى يېشىپ تاشلاپ قېيىلىڭاچ بولۇۋالدى، پەقەت بېلىدە بۇركۇت پەنجىسىدىن ياسالغان لۆڭگىلا قالدى، خالاس. ئۇ ھەر تەرەپكە چاپتى، دائىرە ئوتتۇرىسىدا ئايلىناتتى، ۋارقىراپ - جارقىرايتتى. قاپقارا چاچلىرى يەلكىسىگە يېيىلغان بولۇپ، بۇ كۆرۈنۈشى بىلەن خۇددى قاپقارا كېچىنىڭ بىر بۆلىكىگە ئوخشايتتى. ئەمما ئۇنىڭ بارچە ھەرىكەتلىرى ئېنىق بىر خىل رىتىمغا بويسۇناتتى. تۆت ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇ رىتىمغا ئەگىشىپ، شامانىڭ ئاۋازىغا جور بولغاندىن كېيىن، ئۇ ھەرىكەتلىرىنى بىردىنلا توختاتتى - دە، بۇركۇتنىڭ تىرنىقىغا ئوخشايدىغان ئۇزۇن كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى ئېچىپ قولىنى ئالدىغا سوزغان ھالدا يەرگە ئولتۇرغىنىچە قېتىپ قالدى. كۆپچىلىك ئاربسىدىن گويا جان ئۈزۈش پەيتىدىكىگە ئوخشاش ئىڭرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى. كىشىلەر جانلىرىنى ئالقانلىرىغا ئالغىنىچە، تىترەپ - قاقشاپ، دائىرىنى ئاستا ئايلىنىۋاتقان دەھشەتلىك كۆرسەتكۈچ بارماقتىن كۆزلىرىنى ئالماي تۇرۇشتى. چۈنكى ئۇ بارماق بىلەن ئۆلۈمنى بىللە ئايلىناتتى، بارماق كۆرسەتمىگەن ئادەم ھايات قالاتتى...

(جېك لوندون: «سېھىرگەر» «ھاياتقا مۇھەببەت» 226 - 227، 228 - بەتلەر)

گاھى ئايلىق ئالغان كۈنى ئاغىنىلەر بىلەن ئىچىپمۇ قويياتتۇق. بەزىدە جىقراق ئىچىۋېتىپ، ئۆيگە قىڭغىر دەسسەپ كېلىدىغان كۈنلەرمۇ بولاتتى. بۈنداق ۋاقىتلاردا چەتتىن قارىغان ئادەملەرگە ئالۋاستىدەك كۆرۈنەتتۇق، قاراڭغۇ بولۇڭلار ئۈيافتا تۇرسۇن، چوڭ كوچىلارمۇ تار كېلىپ، سەنتۈرۈلۈپ ئاران ماڭاتتۇق. مەن ئۇ ۋاقىتتا دۈندەك كۈچلۈك ۋە ساغلام يىگىت ئىدىم. ھاراقنى ناھايىتى جىق كۆتۈرەتتىم، لېكىن ھەرقاچان ئۆزەم مېڭىپ كېلەتتىم. بەزىدە بەك كۆپ ئىچىۋېلىپ سەنتۈرۈلۈپ ماڭالمىغانلىقىمدىن ئاخىرقى مۇساپىگە كەلگەندە تۆت پۈتلاپ ماڭغان ۋاقىتلارمۇ بولاتتى، لېكىن ئۆينى تېپىپ كېلەتتىم. شۇنداق بولسىمۇ ئايالىم تەنە قىلمايتتى، ۋارقىرىمايتتى، ئۇرۇشمايتتى، مېنىڭ ئېرىنكام مېيىقىدا كۈلۈپلا قويۇپ مەستلىكىدە خاپا قىلىپ قويماي، دەپ كۆڭلۈمنى ئېلىشقا تىرىشاتتى. مېنى يېشىندۇرۇپ، قۇلىقىمغا ئاستا: «ئاندرىيوشا، تامغا يېقىنراق ياتقىن، بولمىسا ئۈيقۇلۇقتا يىقىلىپ چۈشىسەن» دەپ پىچىرلاپ قويياتتى. مەن خۇددى سۈلۈ قاچىلانغان تاغاردەك دومىلاپ چۈشەتتىم، كۆزلىرىمدىن ئوت چاقناپ كېتەتتى. مەن ئۇيقۇلۇقتا، ئۇنىڭ بېشىمنى ئاستا سىيلاپ ماڭا ئېچىنغاندەك قىلىپ بىرنېمىلەرنى دەۋاتقانلىقىنى ئاڭلايتتىم، دېمەك....

(م. شۇلوخوۋ: «بىر ئادەمنىڭ تەقدىرى» «دۇنيا ئەدەبىياتى» 1983. 5 - سان 44 - بەت)

ئۇشتۇمتۇت، چېركاۋنىڭ سائىتى ئون ئىككىگە داڭ ئۇردى، ئۇنىڭ ئارقىدىنلا چۈشلۈك ئىبادەتكە چېلىنىغان داڭ ئاۋازى جىقتى. بۇ ۋاقىتتا مەشقتىن قايتقان پروسىيە ئارمىيىسىنىڭ كاللاي ئاۋازى دېرىزىمىزنىڭ يېنىدا ياڭراشقا باشلىدى... خامۇر ئېپەندىنىڭ چىرايى تاتىرىپ، مۇنبەرده ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ مېنىڭ نەزەرىمده ئەزەلدىن مۇنچىلىك يوكسەك بولۇپ كۆرۈنمىگەن ئىدى.

— مېنىڭ دوستلىرىم، — دېدى ئۇ، — مېنىڭ دوستلىرىم، مەن، مەن... — ئۇنىڭ گېلىغا قانداقتۇر بىر نەرسە كەپلىشىۋالدى، ئۇ ئۆزىنىڭ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇشقا چارىسىز قالدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆرۈلۈپ، بوردىن بىر تال ئېلىپ، ئۇنى پۈتۈن بەدىنىدىكى كۈچنى ئىشلەتكەن ھالدا تۇتۇپ تۇرۇپ، ئەڭ چوڭ ھەرپلەر بىلەن: «ياشىسۇن فرانسىيە!» دەپ يېزىپ قويدى.

يېزىپ بولغاندىن كېيىن ئۇ بېشىنى تامغا يۆلىگەن ھالدا يەنىلا جايىدا تۇرۇۋەردى. ئۇ گەپ قىلمايتتى. پەقەتلا قولى بىلەن بىزگە «دەرس تۈگىدى... چۈشۈڭلار» دېگەن ئىشارىنى قىلدى.

(داۋىد: «چەتئەل ھېكايىلىرى» 131 -، 132 - بەت)

بىرنەچچە قەدەھ شاراب ئىچكەن گۇەن يۈي، مالىياڭ بىلەن شاھمات ئوينىدى — دە، مۈرىسىنى خۇاتونىڭ كېسىپ يېرىشىغا چىقىرىپ بەردى.

قولىغا نەشتەر پىچاق ئالغان خۇاتو نەۋكەرلەرنىڭ بىرىگە «چوڭ داستىن بىرنى ئەپكىلىپ، مۈرىنىڭ ئاستىغا قويۇپ ئاققان قانغا تۇتۇڭلار!» دەپ بۇيرىدى — دە، ئاندىن:

— ئەمىسە قول سالىمەن، جانابلىرى قورقمىسىلا! — دېدى.

— خالىغانلىرىچە داۋالاۋەرسىلە، ئاغرىشتىن قورقىدىغانلاردىن ئەمەسمەن، — دېدى گۇەن يۈي.

خۇاتو نەشتەر پىچاق بىلەن تېرە — گوشنى تاكى سۆڭەككە قەدەر ياردى. سۆڭەك قارىدىغان ئىكەن؛ خۇاتو پىچاق بىلەن سۆڭەكنى قىرغاندا، «گىرت، گىرت» ئاۋاز چىقىپ تۇراتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن چېدىر — بارىگاھتىكىلەرنىڭ ھەممىسى يۈزلىرىنى ئېتىۋالدى، رەڭگى — روھىلىرى ئۇچۇپ كەتتى. گۇەن يۈي بولسا شاراب ئىچىپ، گۆش يەپ، چاقچىقىنى قىلىپ شاھمات ئويناۋەردى. يۈزىدە ھېچبىر ئاغرىغانلىق ئالامىتى كۆرۈنمىدى.

بىردەمدىلا داس ئاققان قانغا توشتى. خۇاتو سوڭەكتىكى زەھەرنى تامام قىرىپ تاشلاپ، دورا سېلىپ تېڭىپ قويدى. قاقاقلاپ كۈلگەن پېتى ئورنىدىن تۇرغان گۇەن يۈي پالۋانلارغا قاراپ:

— مۈرەم بۇرۇنقىدەك راھەتلىنىپ قالدى، ھېچبىر ئاغرىغىنىنى سەزمىدىم. تەقسىر كارامەت ئەمچى ئىكەنلا! — دېدى.

— مەن ئۆمۈر بويى تىبابەتچىلىك قىلىپ كېلىۋاتىمەن، سىلىدەك چىداملىق ئادەمنى كۆرمىگەن ئىدىم. جانابلىرى ھەقىقىي پەرىشتە ئىكەنلا! دېدى خۇاتو.

(لۇگۈەنجۇڭ: «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» 3 - قىسىم، 281 -، 282 - بەتلەر)

ھەممەيلەن ئىچىپ يېرىم — ياتا تەڭشەلگەندە، بەزىلىرى ناخشا ئېيتىشتى، بەزىلىرى پاراڭغا چۈشتى، بەزىلىرى چاۋاك چالدى، بەزىلىرى كۈلدى. ئۇلار قىزىق كەيپ سۈرۈپ ئولتۇرغاندا، تالادىن قاغىنىڭ «قا — قاق» قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئولتۇرغانلاردىن بەزەنلىرى چىشلىرىنى كاسىلدىتىپ:

— پەرۋەردىگارا، بالا — قازادىن ساقلىغايسەن! — دەپ دۇئا قىلىشتى.

— نېمانچىلا بىئارام بولسىلەر؟ — دەپ سورىدى لۇجژشىن.

— «قاغا قاق قىلۇر، جېدەل تۇغۇلۇر» دېگەن گەپ بارە بىرەر جېدەل تۇغۇلامدىكىن دېيىشتى ھەممىسى.

— نەدە ئۇنداق ئىش بولسۇن؟ — دەپ ئىشەنمىدى لۇجژشىن.

كۆكتات تېرىغۇچى بىر دەرۋش كۈلۈپ تۇرۇپ:

— شۇم قاغا يېقىندا تام ياقىسىدىكى مەجنۇنتالغا چاڭگا سېلىۋاپتۇ، ئەتىگەندىن كەچكىچە «قاق — قاق» قىلىپ قۇلاق—

مېڭه‌منى يه‌يدىغان بولۇپ كه‌تتى، ــ دېدى.

ــ ئۇنداق بولسا شوتا بىلەن چىقىپ چاڭگىنى بۇزۇۋېتەيلى، ــ دېيىشتى كۆپچىلىك.

ئاردىدىن بىرقانچىسى ئورنىدىن تۇرۇپ «هازىرلا بارايلى» دېيىشىپ تالاغا قاراپ ماڭدى. لۇجۈشىن هەم كه‌يىلىكته تالاغا چىقتى، قارىسا، دېگه‌نده‌كلا مه‌جنۇنتالدا قاغا چاڭگىسى تۇرۇپتۇ.

ــ شوتا بىلەن چىقىپ بۇزۇپ تاشلايلى، قۇلاق تىنچ بولسۇن ــ دېيىشتى كۆپچىلىك.

ــ شوتا كېرەك ئه‌مه‌س، مه‌ن يامىشىپ چىقاي، ــ ده‌پ ئوتتۇرىغا چىقتى لى‌سى.

لۇجۈشىن ده‌ره‌خكه په‌ملەپ قارىغاندىن كېيىن، يېقىن جەرىپ يه‌كتىكىنى سالدى، ئېگىشىپ تۇرۇپ، ئوك قولى بىلەن ده‌ره‌خنىك تۈۋىنى، سول قولى بىلەن ئوستىنى تۇتۇپ، «ياپىرىم» ده‌پ بىر كۈچه‌پ يۇلۇۋېدى، هېلىقى مه‌جنۇنتال پاراس ــ پۇرۇس قىلىپ يىلتىزى بىلەن قۇمۇرۇلۇپ چىقتى.

(شى‌نه‌يئه‌ن: «سۇ بويىدا» 1 ــ قىسىم، 183 ــ 284 ــ بەت)

بۇ گه‌پنى ئاڭلاش بىلەنلا باۋيۇنىك ته‌لۈنلىكى تۇتتى ــ ده‌ ــ بويىندىكى قاشتاشنى يۇلۇپ ئېلىپ، غه‌زەپ بىلەن تاشلىۋەتتى ۋه‌:

ــ ته‌ۋەررۈكسىش تېخى! ئاده‌مىنىك ئېسىل‌ــ په‌سلىكىنى په‌رق قىلمايدىغان بۇ نېمىنى تېخى ئۇنداق هېكمه‌تلىك، بۇنداق هېكمه‌تلىك دېيىشىدۇ، بۇنداق بىر نېمىنىك ماكىمۇ كېرىكى يوق! ــ ده‌پ كايىدى. ئه‌تراپتا تۇرغانلار قورققىنىدىن قاشتاشنى ئېلىۋېلىشقا ئۇمۇلاخمان بولۇپ كېتىشتى. جيانىنىك جان‌ــپىنى چىقىپ كه‌تتى ــ ده، باۋيۇينى باغرىغا بېسىپ:

ــ هەي، شور پېشانه‌م! ئاچچىقىنىك كه‌لگه‌ن بولسا، بىره‌رسىنى ئۇرۇپ ــ تىللاپ بولسىمۇ ئاچچىقىنى چىقىرىۋالساك بولماسىدى، نېمىشقا ئۆز جېنىڭنى ئۆزۈڭ يه‌رگه ئۇرىسه‌ن! ــ دېدى.

باۋيۇي كۆز ياشلىرىنى تارام ــ تارام ئاققۇزۇپ، ئۆكسۈپ يىغلىغان هالدا:

ــ بۇ بىر نېمه، ئاچا ــ سىڭىللىرىمنىك هېچقاچىسىدا يوق، يالغۇز مه‌ندىلا بار، نېمه دېگه‌ن تېتىقسىزلىق، بۇگۈن بىزنىك ئۆيگه كه‌لگه‌ن مانا بۇ هۇر پەرىزاده‌ك سىڭلىمدىمۇ يوق ئىكه‌ن، بۇ زادى ياخشى نه‌رسه ئه‌مه‌س! ــ دېدى.

(ساۋشۇچىن: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» 1 ــ قىسىم، 85 ــ 86 ــ بەتلەر)

ــ سىلەر باش كه‌سكه‌نىي كۆرگه‌نمۇ؟ ــ ده‌پ بىردىنلا سوردى ئاQ، ــ ۋاھ، قالتىس پەيزى! مه‌ن شه‌ھه‌رده ئىنقىلاب چىلارنىك ئۆلۈم جازاسىغا بۇيرۇلۇپ چېپىلغانلىقىنى كۆردۈم... ئاجايىپ بىر ياخشى كۆرۈنۈش!...

ئۇ بېشىنى چايقاپ، ئالدىدا تۇرغان جاۋسىچىننىك يۈزىگه تۈكۈرۈكلىرىنى چاچرىتىۋەتتى. تىڭشاپ تۇرغانلار چۆچۈپ كه‌تتى. لېكىن ئاQ ئۆپچۆرىسىگه قاراپ قويۇپ، تۈيۇقسىز قولىنى كۆتۈردى ــ ده:

ــ مانا شۇنداق شارت قىلىدىكه‌ن! ــ ده‌پ، بوينىنى سوزۇپ تىڭشاپ تۇرغان ساقاللىق ۋاڭنىك گه‌جگىسىگه بىرنى قويدى.

ساقاللىق ۋاڭ چۆچۈگىنىدىن ده‌ررۇ بېشىنى ئىچىگه تىقىۋېلىپ، كېينى چېكىندى. بۇ ۋه‌قه هه‌ممىنى خۇشالاندۇردى ۋه ته‌شۋىشى له‌ندۇردى. ساقاللىق ۋاڭ بىرنه‌چچه كۈن داۋامىدا ئۆزىگه كېلە‌لمەي يۈردى ۋه قايتىپ ئاQ نىك يېنىغا كېلىشكه پېتىنالماس بولدى.

لۇشۈن: «ئاQ نىك ره‌سمىي ته‌رجىمهالى» 138 ــ بەت)

ئۇ بېشىغا بىر چىپتا قاپنى دالدا قىلىۋېلىپ، ئۈچىسىغا بىر چىپتىنى يېپىنچاقلاپ، كۈده ــ كۈرپىسىنى قولتۇقلاپ، خۇ

شاللىقىدىن ئېچىلىپ - يېيىلىپ كىچىك بىر ئاشخانىغا كىردى. بەش پۇڭلۇق سۇيۇقئاش ئالدى، ئىككى چىنە مەنتاڭ ئىچتىۋەئانىسى پىشۇرۇپ بەرگەن نېنىنى يېدى. قورسىقىنى تويغۇزۇپ كېكىرىپ قويۇپ، پاختىلىق پەشمىتىنىڭ يانچۇقىنى ئىلىپ قويغان ئىلگەك بىلەن يىڭنىنى ئېلىپ كالپۇكىغا قىستۇرۇپ قويدى - دە، يانچۇقىدىن كىچىك بىر خالتىنى چىقاردى. ئۇ خالتىنى تاماق شىرەسىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ تۇرۇپ، پەخەس بىلەن ئاچتى، ئاندىن سىڭلىسى شيۇلەن ھۆسنخەت يازغان بىر قات قەغەزنى ئاچتى، ئۇنىڭدىن ئانىسى بىردىن - يېرىمدىن يىغقان، مېكىيانىنىڭ سوڭىنى مىجىپ يۈرۈپ، خەي چەمى تىكىپ تاپقان پۇلنى چىقاردى. تازا يىرتىلىپ كەتكەن بەش پۇڭلۇق پۇلدىن بىرنى ئىلغاپ چىقىپ سۇيۇقئاشنىڭ پۇلىنى بەردى، بۇ بەش پۇڭلۇق پۇلنى قايتا خالتىسىغا سالىدىغان بولسا، ئۇنىڭ قولىدىلا يىرتىلىپ تۈگەپ كېتەتتى ...

(لىۇچىڭ: «ئىگىلىك تىكلەش ھەقىقدە قىسسە» 1 - قىسىم 1 - كىتاب 124 - بەت)

خۇا ئانا ياستۇقىنىڭ تېگىنى كوچىلاپ بىر ھازادىن كېيىن بىر ياغلىق يارچەننى ئېلىپ خۇالاۋشۈەنگە بەردى. خۇالاۋشۈەن ئۇنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن تىترىگەن ھالدا يانچۇقىغا سېلىپ يانچۇقىنىڭ تېشىدىن سىيلاپ قويدى. ئاندىن كېيىن پانۇسنى يورۇتۇپ جىن چىراغنى ئۆچۈرۈپ ئىچكىرىكى ئۆيگە كىردى.

...

خۇالاۋشۈەن ئالدىراپ ئۇشقۇراپ يانچۇقىدىن پۇلنى ئېلىپ ئۇنىڭغا ئۇزاتماقچى بولدى، لېكىن تىترەپ كەتكەنلىكىدىن ئۇنىڭ قولىدىكى نەرسىنى ئېلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

... ...

خۇالاۋشۈەن تەرەددۇتلىنىپ تۇرۇپ قالدى. ھېلىقى قارا ئادەم پانۇسنى شارتتىدە تارتىپ ئېلىپ قەغىزىنى يىرتىپ، جىڭمومىنى ئوراپ، خۇالاۋشۈەنگە تۇتقۇزدى. كېيىن پۇلنى قولىغا ئېلىپ تۇتۇپ كۆرۈپ ئارقىسىغا بۇرۇلغىنىچە «ئەخمەق چال ...» دەپ كوتۇلداپ يۈرۈپ كەتتى.

(لۇشۈن: «لۇشۈن ھېكايە، شېئىر، نەسىرلىرى» 36 - 39 - بەتلەر)

V تىل تەسۋىرى

تىل تەسۋىرى — پېرسوناژلارنىڭ ئاپتور تەرىپىدىن ئوپ-راتسىيە قىلىنىپ ئېچىپ بېرىلگەن ئىچكى دۇنياسىنىڭ ئىپادىلىنىشى بولۇپ، پېرسوناژلار خاراكتېرى ۋە ئىدىيىسىنى ئەكس ئەتتۈرۈشنىڭ مۇھىم ۋاستىسىدۇر.

تىل — قەلبنىڭ ساداسى، يەنى ئىدىيىۋى ھېسسىياتنىڭ بىۋاستە ئىپادىلىنىش شەكلى بولۇپ، تىل تەسۋىرىنى پېرسو-ناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان دېرىزە دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. ماركسمۇ: «تىل — ئىدىيىنىڭ بىۋاستە ئىپادىلىنىشى» دېگەن ئىدى.

ئەدەبىي ئەسەر تىلى — پېرسوناژ تىلى ۋە بايان قىلغۇ-چىنىڭ تىلىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىز بۇ يەردە دەۋەتقان تىل تەسۋىرى بايان قىلغۇچىنىڭ تىلىنى ئەمەس، بەلكى پېرسوناژلار تىلىنى كۆرسىتىدۇ. پېرسوناژلار تىلى يەنە دىئالوگ ۋە مونولوگدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەر تىلى ئۆزىنىڭ تىل تەلىپىدىن ئىبتىقاندا «ئاۋازنى ئاڭلاپ ئادەمنى بىلىش» كە بولىدىغان بولۇشىنى، يەنى تىلنىڭ ئىچچام ۋە ئىندىۋىدۇئاللاشتۇرۇلغان بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ.

پېرسوناژلار تىلىنى ئىندىۋىدۇئاللاشتۇرۇش تىل تەسۋىر-رىگە قويۇلىدىغان ئەڭ تۆپ، ئەڭ يۇقىرى تەلەپتۇر. يەنى ئىن-

دىۋىدۇئاللاشتۇرۇش — دېگەنلىك قانداق ئادەم بولسا شۇنداق گەپ قىلىش، ھەربىر ئادەمنىڭ قىلغان گېپى ئۆزىنىڭ سالا-ھىيىتى، ئورنى، يېشى، كەچۈرمىشى، تەربىيىلىنىشى، مەجەزى، ئادىتى، ياخشى كۆرۈشى ۋە پسىخىك ھالەتلىرى، شۇنداقلا ئۆزى تۇرۇۋاتقان ئالاھىدە مۇھىتقا ماس كېلىشى، كىتابخانلارنى ئۇنىڭ گېپىدىن ئۇ ئادەمنى بىلەلەيدىغان، ئاۋازىنى ئاڭلاپ خا-راكتېرىنى تېخىمۇ چۈشىنەلەيدىغان قىلىش دېگەنلىكتۇر.

ئىندىۋىدۇئاللاشقان تىل پېرسوناژلارنىڭ ئالاھىدە ئىدى-يۋى ھېسسىياتى ۋە پسىخىك ھالىتىنىڭ ئىنكاسى بولۇپ، ئۇ ئوبـ-يېكتىپ ۋەزىيەتنىڭ تەلىپى بىلەن پېرسوناژلار ئىچكى دۇنياسى تەلىپىنىڭ ئۆزئارا بىرلىكىشىنىڭ مەھسۇلىدۇر. گورکى تىل ھەق-قىدە مۇنداق دەيدۇ: «تىلنى ئادەملەرگە مەجبۇرىي تېڭىپ قوي-ماي ئادەملەر ئارىسىدىن تەبىئىي چىقىرىش كېرەك». ئىندىۋى-دۇئاللاشتۇرۇلغان تىل تۇرمۇش بۇلىقى ئىچىدىن، ھاياتنىڭ قان تومۇرلىرىدىن چىقىدۇ، ئۇ شۇ ئادەمنىڭ ئۆز تىلى بولۇپ، تۇرمۇشنىڭ ئەسلى قىياپىتىنى ئىنكاس قىلىدۇ، ئوبرازنىڭ ما-ھىيەتلىك خاراكتېرىنى ئىپادىلەيدۇ. ئۇنىڭغا خاراكتېرنىڭ تامغىسى بېسىلىپ، روشەن ئىندىۋىدۇئال تۇسكە ئىگە بولىدۇ. پېرسوناژلار تىلى مۇشۇ مۇستەقىل ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغاچقا، باشقا ھەرقانداق ئادەم ئۇنىڭغا ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. بېلىنسكى شېكسپىرنى «ئۇنىڭ دراملىرىدىكى پېرسوناژلار ئۆزى قىلىشقا تېگىشلىك بولمىغان گەپلەرنى قىلمايدۇ؛ شۇنداقلا پېرسوناژ-لار ئۆز خاراكتېرىگە ئۆزىنىڭ پۈتكۈل خاراكتېر — ئالاھىدىلى-كىگە ماس كەلمەيدىغان گەپلەرنى قىلمايدۇ» دەپ ماختىغان. پېرسوناژلار تىلى خاراكتېر مەنتىقىسىدىن، تۇرمۇش قانۇنىيىت-لىدىن ئايرىلسا، جانلىق ئوبراز يارىتالمايدۇ. ئىندىۋىدۇئاللاش-تۇرۇلغان تىل ئاپتور تىلى ئەمەس. ئاپتورنىڭ ئىجتىمائى

يەتكە بولغان قاراشلىرى بەزىدە تەبىئىي ھالدا پېرسوناژلار تىلى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ، لېكىن، شۇنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش كېرەككى، ئەسەردىكى پېرسوناژلار ئۆزىنىڭ ئالاھىدە خاراكتېرىگە، روشەن ئىندۇۋىدۇئاللىقىغا، مۇستەقىل تىل ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولىدۇ، ئۇ ھەرگىزمۇ ئاپتورنىڭ ۋەكىلى ئەمەس. پېرسوناژ تىلى ئۇنىڭ ئىندۋىدۇئاللىقىنىڭ ئىپادىلىنىشى بولۇپ، ئاپتورنىڭ زىننەتلەنگەن لېكسىيسى ئەمەس. ماكارينكو ئەدەبىي ھەۋەسكارلار بىلەن سۆھبەتلەشكەندە مۇنداق دېگەن: «دېئالوگ ئاپتورنىڭ سۆزىگە ۋەكىللىك قىلماسلىقى كېرەك. نۇرغۇن كىشىلەر ئاپتور دېمەكچى بولغان گەپنى باش قەھرىمان دېگىنى ياخشى، شۇنداق بولغاندا تېخىمۇ قىزىقارلىق بولىدۇ، دەپ ئويلايدۇ. بۇ بىر خىل خاتا قاراش. ئاپتور دېيىشكە تېگىشلىك گەپ ھەرگىزمۇ پېرسوناژغا يۈكلەپ قويۇلماسلىقى كېرەك. ئۇنداق بولمىسا، باش قەھرىمان ئۆزىنىڭ ھاياتىي كۆچىنى يوقىتىپ، ئاپتورنىڭ كانىيى بولۇپ قالىدۇ. ئەكسىچە، باش قەھرىمان دېيىشكە تېگىشلىك گەپنىمۇ ئاپتور تارتىپ ئېلىپ 3 - شەخس تىلى بىلەن سۆزلىمەسلىكى كېرەك.»

ئاپتور ھەر بىر پېرسوناژنىڭ ئىندۋىدۇئاللىقىغا ئاساسەن مۇئاپىق سۆزلەرنى ئىشلىتىشى لازىم. تۇرمۇشتىكى ئادەملەرنىڭ تىلى مول، رەڭگارەڭ بولۇپ، تىل تەسۋىرىنىڭ زېمىنى ئىنتايىن چەكسىز ۋە كەڭدۇر. بىز تۇرمۇش ئەمەلىيىتى ۋە پېرسوناژلار خاراكتېرىنى چىقىش قىلىپ، بىرخىلالاشتۇرۇپ قويۇش ۋەدەبىلەشتۇرۇپ قويۇشتىن ساقلىنىپ، تولۇق ھاياتىي پۈراقلىق ۋە مول ئىندۋىدۇئاللىقنى ئىشلىتىشكە ماھىر بولۇشىمىز كېرەك.

ئىندۋىدۇئاللاشتۇرۇلغان تىل ھەم سۆزنىڭ مەزمۇن (ئىدىيۇي ھېسسىيات) نى ئىپادىلەش جەھەتتە، ھەم پېرسوناژلار

قوللىنىشقا ئامراق سۆز، جۈملە شەكلى، ئادەتتىلەنگەن تىل، ئىنتونا تسىيە ۋە باشقا شەكىللەردە ئىپادىلىنىدۇ.

مۇۋەپپەقىيەتلىك يېزىلغان تىل تەسۋىرى كىتابخانلارغا ئاۋازىدىن ئادەمنى بىلدۈرەلەيدۇ. بەزىدە ئاپتور پېرسوناژلارنىڭ تاشقى قىياپىتى، ئىچكى دۇنياسىنى تەسۋىرلىمەي، جانلىق دېئالوگ ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ تاشقى قىياپىتى، خاراكتېرى ۋە ئىدىيىسىنى تولۇق ئىپادىلەيدۇ.

پېرسوناژلار تىلىنى مۇۋاپىق بېرىش ئۈچۈن ئاپتور پېرسوناژلارنى پىششىق بىلىشى، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى چوڭقۇر چۈشىنىشى ۋە تونۇشى ئىگىلىشى لازىم. تىل تاشقى ئىپادە، خاراكتېر بولسا ئاساس، خاراكتېر تىلىنى بەلگىلەيدۇ، قانداق خاراكتېر بولسا، شۇنىڭغا ماس تىل بولىدۇ. پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى ئىگىلەپ تۇتۇش قىلغاندا، ئاندىن پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى چىقىش قىلىپ، پېرسوناژلارنى ئۆز خاراكتېرىگە ماس سۆزلەتكىلى، ئىندۋىدۇئاللاشقان تىل تەسۋىرىنى بارلىققا كەلتۈرگىلى بولىدۇ.

پېرسوناژلارنى پىششىق بىلىش، ئۇلارنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى ئىگىلەش بىلەنلا پېرسوناژلار تىلىنى ياخشى يازغىلى بولمايدۇ. ياخشى تىل قوللىنىش يەنىلا بىر ماھارەت مەسىلىسى بولۇپ، ئۇ ئاسانلىقچە ئورۇندىغىلى بولىدىغان ئىش ئەمەس. ئەسەردىكى پېرسوناژلار تىلى رېئال تۇرمۇشتىكى كىشىلەرنىڭ سۆھبەت خاتىرىسى ئەمەس. شۇڭا تەبىئىي مول پېرسوناژلار تىلىنى ئۆزلۇكسىز پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق تاۋلاپ، شاكىلىنى چىقىرىۋېتىپ، مېغىزىنى قوبۇل قىلىپ، ساختىلىرىنى چىقىرىپ تاشلاپ، ھەقىقىيلىرىنى ساقلاپ قېلىپ «مۇھىملىرىنى ساقلاپ قېلىپ، ئارتۇقلىرىنى شالىۋېتىپ ئاندىن رەڭ بېرىش» ئارقىلىق بەدىئىي تىل دەرىجىسىگە كۆتۈرۈش، تىلىنى تاۋلاشتا زور كۈچ سەرپ قى-

لىش كېرەك. پەقەت جاپالىق ئەمگەك قىلغاندىلا تىل تەسۋىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ياراتقىلى بولىدۇ.

تىل تەسۋىرى دىئالوگ، مونولوگ ۋە مەكتۇپ قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

دىئالوگ

دىئالوگ ــ ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى پېرسونا‌ژلار تىلىنىڭ بىر خىل ئىپادىلىنىش شەكلى بولۇپ، ئەسەردىكى ئىككى ياكى ئۈنىڭدىن ئارتۇق پېرسونا‌ژنىڭ ئۆز ئارا قىلىشقان سۆھبەت، پاراڭ، مۇنازىرە ... لىرىنى كۆرسىتىدۇ.

ئىنسانلارنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى ــ تىل ئارقىلىق ئۆز ھېسسىياتى، ئىدىيىسى، مەقسىتىنى باشقىلارغا ئىپادىلەپ، بىلدۈرۈپ ئۆزئارا مەۋجۇتلۇقنى ئىپادىلەش ۋە ئۆز ئارزۇسى، نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت. بۇ خىل ئالاھىدىلىك جەمئىيەتتىكى ئىنسانلار ئارىسىدا بىر خىل تىل ئالاقىسىنى شەكىللەندۈرگەن بولۇپ، ئۇ ئىنسانلارنىڭ مەۋجۇتلۇقى، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىدا كەم بولسا زادىلا بولمايدۇ.

بىر خىل ئىنسانشۇناسلىق ئىلمى ھېسابلىنىدىغان ئەدەبىيات ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكى ھېسابلىنىدىغان، ئۇلارنىڭ ھېسسىيات، ئىدىيە، مەقسىتىنىڭ بىۋاستە ئىپادىلىنىشى بولغان سۆز ئالاقىسىگە ــ دىئالوگقا ھەرگىز مۇ ئېتىبارسىز قارىيالمايدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ مەركىزىدە ھامان ئادەم تۇرىدۇ. شۇڭا ئادەم ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئامىلى بولۇپ

ھېسابلىنىدۇ. ئادەم ھامان سۆز قىلىپ ئۆزىنى ئىپادىلەيدۇ، ئۆزىگە لازىملىق نەرسىلەرنى سورايدۇ، باشقىلار مۇ تەبىئىي رەۋىشتە بۇنداق سۆزگە ئارىلىشىپ ئۆزىنىمۇ ئىپادىلەيدۇ ياكى قارشى تەرەپنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىدۇ. (مەيلى رېئاللىقتىكى بولسۇن ۋە ياكى ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى بولسۇن). دىئالوگ ماناۋۇشۇنداق شەكىللىنىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە ماناۋۇشۇنداق دىئالوگلار ئارقىلىق (ئەلۋەتتە يۇقىرى بەدىئىي قىممەتكە ئىگە قىلىنىپ) پېرسونا‌ژلار ئوبرازى يارىتىلىدۇ، پېرسونا‌ژلارنىڭ روھىي دۇنياسى ئېچىپ بېرىلىدۇ، پېرسونا‌ژلارنىڭ ھەر خىل مۇناسىۋەتلىرى كۆرسىتىپ بېرىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن يازغۇچىلار پېرسونا‌ژلارنىڭ دىئالوگلىرىنى يېزىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بىلەن قارايدۇ.

دىئالوگ ئالدى بىلەن ناھايىتى روشەن خاسلىققا ئىگە بولىدۇ. رېئاللىقتىكى ئادەملەرنىڭ كېلىپچىقىشى، تەربىيىلىنىشى، سەرگۈزەشتىلىرى، كەسپى، مەجەزى ئوخشاش بولمايدۇ. تەبىئىكى بۇنداق ئوخشىماسلىقلار سەۋەبلىك ئادەملەرنىڭ خاراكتېرى پەرقلىق بولىدۇ. تەپەككۇر شەكلىنىڭ، تىل ئىشلىتىلىشىنىڭ ئوخشىماسلىقى بۇ خىل پەرقنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئىپادىلىنىش شەكىللىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئادەمنىڭ تەپەككۇرى ــ ئىدىيىسىمۇ ھامان تىل ئارقىلىق ئىپادىلەنگەچكە ماددىي جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا خاسلىقنى ئىپادىلەشنىڭ ئەڭ ئۇنۇملۇك، ئەڭ مۇۋاپىق ۋاستىسى يەنىلا تىل بولىدۇ. شۇڭا ئادەمنى ياخشى يېزىش ئۈچۈن ئۇنىڭ تىلىنى ياخشى يېزىش، ئۇنىڭ خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈش - خاسلىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئۇنىڭ تىلىنى روشەن خاسلىققا ئىگە قىلىش كېرەك. خاسلىق ــ دىئالوگنىڭ ياخشى - يامانلىقىنى بەلگىلەيدىغان ئەڭ ئاساسلىق ئامىل، ئەگەر بىر دېھقان زىيالىيلارغا خاس سۆزلىتىلسە، بىر

زىيالىي دېھقانغا ئوخشاش گەپ قىلسا تەبىئىيكى ئەسەرلەردە پېرسوناژ-
جەھەتلەردە قانچىلىك ياخشى بولۇپ كېتىشىدىن قەتئىينەزەر
دىئالوگدىكى شۇ ماس كەلمەسلىك تۈپەيلىدىنلا بۇ ئەسەر ئوقۇز
قىممىتىنى، چىنلىقىنى يوقىتىدۇ.

دىئالوگنىڭ خاسلىقى ئادەتتە پېرسوناژ تىلىنىڭ پېرسوناژ
خاراكتېرىگە ماس كېلىشىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق ماسلىقنى ۋا-
يىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن يازغۇچى ئالدى بىلەن ئوقۇز پېرسونا-
ژىنى جۇملىدىن ئۇنىڭ ماھىيەتلىك خاراكتېرىنى ناھايىتى پىش-
شىق ئىگىلىشى كېرەك، شۇنداقلا پېرسوناژنى ئوقۇز خاراكتېرىگە
ماس كېلىدىغان، ئوقۇز خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدىغان
سۆز-جۇملىلەر بىلەن سۆزلىتىشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا
ئاندىن دىئالوگدىكى خاسلىققا ئۇنۇملۇك ئېرىشكىلى بولىدۇ. مە-
سىلەن، ئاپتورى ئا. كىمانسىنى 1957 - يىلى نوبېل ئەدەبىيات
مۇكاپاتىغا ئېرىشتۈرگەن «يىگانە ئادەم» ناملىق پوۋېستنىڭ
باش قەھرىمانى موللىسو، ھەممە ئىشنى بىممەنە دەپ قارايدىغان
ئادەم. ئاپتور ئۇنىڭ بۇ خىل خاراكتېرىنى ئوقۇز بايانى ئارقە-
لىق ئەمەس، بەلكى موللىسونىڭ سۆزى (دىئالوگى) ئارقىلىق
ئىپادىلەپ بەرگەن. سۆز بىلەن ھەرىكەتنىڭ بىرەكىلىكى، ئۇنىڭ
خاراكتېرىنى چەكسىز بىممەنىلەشتۈرۈۋەتكەن. مەلۇم جەھەتتىن
ئېلىپ ئېيتقاندا، ماھىر يازغۇچىلار پېرسوناژلىرىنىڭ خاراكتې-
رىنى ئۇلارنىڭ روشەن خاسلىققا ئىگە دىئالوگلىرى ئارقىلىق
يارىتىپ ناھايىتى يۇقىرى بەدىئىي ئۇنۇملەرگە ئېرىشىدۇ.

دىئالوگ ئوقۇز نۆۋەتتىدە يەنە پېرسوناژلار ھەرىكىتىنىڭ تىل
ئارقىلىق ئىپادىلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئادەم ھامان مەلۇم
ماكان، زامان ئىچىدە ھەرىكەتلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ ئادەمنىڭ ما-
ھىيەتلىك بىر تەرىپى. بۇ ماھىيەتلىك تەرەپ ئادەملەرنىڭ دە-
ئالوگلىرىدا، جۇملىدىن پېرسوناژ دىئالوگلىرىدا تېخىمۇ گەۋدە-

لىك ئوقۇز ئىپادىسىنى تاپىدۇ. بىر مۇنچە ئەسەرلەردە پېرسونا-
ژنىڭ دىئالوگلىرىلا ئەسەر سىيۇژىتىنى يارىتىدۇ. يەنە بۇنداق
ئەھۋالدا ئاپتور پېرسوناژلار دىئالوگىنى روشەن ھەرىكەت تۈ-
سىگە ئىگە قىلىدۇ. بۇ ھەرىكەت كىتابخانىنىڭ تەسەۋۋۇرىنى قوز-
غاپ، ئەسەردە مۇكەممەل بىر سىيۇژىت پەيدا قىلىدۇ.

قىسقىسى، ياخشى دىئالوگ — پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى
گەۋدىلەندۈرۈشتە، ئەسەر سىيۇژىتىنى جانلاندۇرۇشتا ناھايىتى
مۇھىم روللارنى ئوينايدۇ.

ئۇلگىلەر

— كىمنى ئىزدەيسەن؟ — سورىدى سومای دەرغەزەپ
بىلەن. ئۇ كاناب توقۇيدىغان پەللىسنى ئوڭشىيالماي بوغۇقۇپ
تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ ئاستىرتتىن ھاراق ساتقاچقا، ھەر-
قانداق ناتونۇش ئادەمدىن قورۇناتتى.

— مەن پوميشچىك بولىمەن، سىز بىلەن گەپلىشەي دېۋې-
دىم.

سومای ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ جىم بولۇپ قالدى، ئار-
قىدىن بىردىنلا پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ كەتتى.

— ۋاي ئايلىنىپ كېتەي، سەنمىدىڭ، تونۇمىغىنىمنى مەن
ساراڭنىڭ! نەدىكى بىر يولۇچىمىكىن دەپتىمەن سېنى، — دېدى
سومای ياسالما مېھرىبانلىق تەلەپپۇزى بىلەن، — ۋاي - ۋاي،
گۈل يۈزلۈك قۇرغۇيۇم ...

— سىز بىلەن خالىدىراق سۆزلەشكۈم بار ئىدى، — دېدى
نېخىلىيودوپ ئوچۇق تۇرغان ئىشىككە قاراپ، ئىشىك ئالدىدا غاچ
چېدە بالىلار، بالىلارنىڭ كەينىدە كېسەل دەستىدىن ياداپ تا-
تىرىپ كەتكەنلىكىگە قارىماي ھەدەپ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان، بې-

شىغا قۇراق بۆك كىيگەن بالىسىنى كۆتۈرۈپ، بىر يادائغۇ ئايال تۇراتتى.

— تاماشا بارمىكىن بۇ يەردە، قېنى مېنىك تايىقىم، تازا بىر ئەدەبىنى‌بېرىپ قويماي بۇ نېمىلەرنىك! — دېدى مومای ئىشىك ئالدىدا تۇرغانلارغا قاراپ ۋارقىراپ، — ئىشكىنى ياپ دەۋاتىمەن سىلەرگە!

بالىلار نېرى كەتتى. بالا كۆتۈرگەن ئايال ئىشكىنى يېپىپ قويدى.

(ل. تولستوي: «تىرىلىش» 2 — قىسىم 457 — بەت)

— كۆچۈك دېگەن مانا! — دېدى نوزدىروۋ كۆچۈكنى دۇمبىسىدىن تۇتۇۋالىپ كۆتۈرۈپ. كۆچۈك خىلىلا ئېچىنارلىق ئاۋاز چىقىرىپ غىڭشىپ كەتتى.

— سەن مېنىك ئېيتقىنىمنى قىلماپسەنغۇ، — دېدى نوزدىروۋ پورفىرغا ۋە كۆچۈكنىك قورسىقىغا سىنچىلاپ قاراپ:

— بۇنى تاراپ قويۇش خىيالىڭىمۇ كەلمىدىمۇ؟

— ياق، مەن ئۇنى تاربغان ئىدىم.

ئۇنداق بولسا، بۇرگىلەر نەدىن كېلىپ قالدى؟

— بىلەلمىدىم، بەلكىم ھارۋىدىن كىرىپ قالغان بولسا كېرەك.

— يالغان ئېيتىۋاتسەن، يالغان، ھارامزادە! تاراپ قويۇش ئېسىڭگىمۇ كەلمىگەن؛ سەن ئەخمەق تېخى ئۆزۈڭنىك بۇرگىلىرىڭنى كىرگۈزۈۋەتتىڭمىكىن. مانا قاراپ باققىنا، چېچىكوۋ، قاراپ باققىنا، قۇلاقلىرى قانداق، مەگىنە، قولۇڭ بىلەن تۇتۇپ باققىنا.

— ھاجەتسىز! مەن مۇنداقمۇ كۆرۈۋېرىمەن: نەسلى ياخشى ئىكەن! — دەپ جاۋاب بەردى چېچىكوۋ.

— ياق، ئەتەي ئالغىنە، قۇلاقلىرىنى تۇتۇپ باققىنا! چېچىكوۋ ئۇنىڭ كۆڭلى ئۇچۈن قۇلاقلىرىنى تۇتۇپ:

— ھە، ياخشى ئىت بولغۇدەك، — دەپ قويدى.

— تۇمشۇقىنى كۆردۈڭمۇ — قانداق، مۇزدەك قولۇڭ بىلەن تۇتۇپ باققىنا.

ئۇنىڭ كۆڭلىنى قالدۇرماي دەپ، چېچىكوۋ تۇمشۇقىنىمۇ تۇتۇپ:

— بۇنىڭ بۇرنى بوش بۇرۇن ئەمەستەك قىلىدۇ، — دەپ قويدى.

— يوغانباش نەسىلىڭ ئىتلارنىڭ ئۆزى — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى نوزدىروۋ، — مەن، راستىنى ئېيتسام ئۇزاقتىن بېرى شۇنداق يوغان باش نەسىلىك ئىتقا چىشىمنى بىلەپ يۈرەتتىم.

(گوگول: «ئۆلۈك جانلار» 111 —، 112 —، 113 — بەتلەر)

كوك يېچى دۇكاننىك ئالدىغا كېلىشى بىلەنلا، ھاراق ئىچۈاتقان كىشىلەر ئۇنى كۆرۈپ كۈلۈشۈپ كېتەتتى. بەزىلەر:

— كوك يېچى، نېمە بۇ، سېنىك يۈزۈڭدە يەنە يېڭى تارتۇقلار پەيدا بوپتۇغۇ؟ — دەيتتى.

ئەمما كوك يېچى ئۇنىڭغا پەرۋا قىلماي، پۈكەينىك يېنىغا كېلىپ:

— ماڭا ئىككى چىنە ھاراق، بىر تەخسە پۇرچاق بېرىڭ! — دەپ دەررۇ توققۇز يارماقنى تاشلايتتى.

ئۇ يەردە ئولتۇرغانلار ئەتەي ئۇنلىرىنى كۆتۈرۈپ، ئۇنى:

— سەن يەنە جەزمەن بىر نەرسە ئوغرىلاپسەن — دە، — دەپ زاڭلىق قىلىشاتتى. كوك يېچى كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ:

— سەن نېمىشقا پاك ئادەمگە بىكاردىن — بىكار بۆھتان چاپلايسەن؟ ... — دەيتتى.

— پاك ئىمىش، بۇرناكۇن خېنىڭ ئۆيىدىن بىر كىتاب

ئوغرىلاپ، ئېسىپ ئۇرۇلغانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈمغۇ؟

كوك يېچى قىزىراتتى، ماڭلىيىدىكى قان تومۇرلىرى كۆپۈپ كېتەتتى ـ دە:

ـ كىتابنى كۆرسەتمەي ئېلىش ئوغرىلىققا ياتمايدۇ... بۇ ئوقۇغان كىشىلەرگە مەخسۇس قانۇندە ... بۇنى ئوغرىلىق دەپ ھېسابلاشقا بولامدۇ؟ ـ دەپ ئۆزىنى ئاقلايتتى.

(لۇشۈن: «لۇشۈن ھېكايە، شېئىر، نەسىرلىرىدىن رىتاللانما»

26 ـ، 27 ـ بەتلەر)

ئۇ كىرىپ ريكشىنى جايىغا قويدى ـ دە، ئاندىن قايتىپ كېلىپ يۈرەكلىكلا ئۇنى چاقىردى.

ـ كىرگىن!

ئۇ ئىشكىنى ئىتتىرىپ كىرگەندە، يولۋاس قىز كارىۋاتتا يانپاشلاپ ياتاتتى. ئادەتتىكى كىيىمدە بولۇپ، پۇتى يالاڭياق ئىدى. ئۇ يانپاشلاپ ياتقان پېتى:

ـ قانداق؟ تەمىنى تېتىپ قالدىڭمۇ ـ نېمە؟ ـ دەپ سورىدى.

شياڭزىنىڭ يۈزى تۇغۇت يوقلىغاندا ئاپىرىدىغان قىزىل تۇخۇملاردەك قىزىرىپ كەتتى. خېلىغىچە داڭ قېتىپ تۇرغاندىن كېيىن، ئۇ دۇدۇقلاپ تۇرۇپ:

ـ يەنە ئىش تېپىپ قويدۇم، ئۆگۈنلۈككە باربمەن. ئۆزىنىڭ ريكشىسى بار ئىكەن ... ـ دېدى.

ئۇ گەپنى تارتىۋېلىپ:

ـ سەن تەنتەك ياخشىلىقنى ئۇقمايدىغان نېمە ئىكەنسەن! ـ دېدى ـ دە، ئورنىدىن قوپۇپ ئولتۇرۇپ، بىر كۆلۈپ، بىر غەزەپلەنگەن ھالدا ئۇنىڭغا قولىنى شىلتىدى، ـ بۇ يەردە يەيدىغىنىڭ، كىيىدىغىنىڭ تەييار تۇرسا، سېپىق تەرىكنى تۆكمىگۈچە خۇمارىڭدىن چىقمامسەن نېمە؟ بوۋاي مېنى باشقۇرالمايدۇ. مەن ئۇنىۋېرسىتېت ياتلىق بولماي ئۆتەتتىمۇ؟ بوۋاي تەرسالىق

قىلىپ تۇرۇۋالغان تەقدىردە، مېنىڭ قولۇمدىمۇ ئۆزۈم يىغقان ئانچە ـ مۇنچە دەسمى بار. ئىككىمىزمۇ ئىككى ـ ئۈچ رېكشا قىلىپ قويۇپ، كۈنىگە بىرەر كويچەندىن كىرىم قىلساق، سېنىڭ ئەتىدىن كەچكىچە كوچىمۇ ـ كوچا قاتراپ يۈرگىنىڭدىن ياخشىراق بولمامدۇ؟ مېنىڭ نەرىم يامانكەن؟ سەندىن سەللا چوڭراقمەن، ئانچە چوڭ ئەمەسمەن! مەن سېنى قانىتىم ئاستىغا ئالالايمەن، قەدىرلىگە يېتەلەيمەن!

ـ مېنىڭ رېكشا سۈرگۈم بار! ـ دېدى شياڭزى رەددىيە بەرگۈدەك باشقا سۆز تاپالمىدى.

ـ تازا قاباقباش نېمىكەن ـ دە! ئالدى بىلەن ئولتۇر، چىشلىۋالمايمەن! ـ ئۇ سۆزنى توگىتىپ كۈلۈپ قويۇۋېدى، قوزۇق چىشلىرى كۆرۈنۈپ قالدى.

شياڭزى كۆك تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتكەن ھالدا ئولتۇردى:

ـ مېنىڭ ھېلىقى پۇللىرىم نەدە؟

ـ بوۋاينىڭ قولىدا، يىتمەيدۇ، قورقما؛ ھازىر سورىغۇچى بولما، ئۇنىڭ مىجەزىنى بىلىسەنغۇ؟ رېكشا سېتىۋېلىشقا يەتكۈدەك بولغاندا سورا، بىر تىينىغىمۇ تەگمەيدۇ؛ ھازىر سورايدىغان بولساڭ تىللاپ جېنىڭنى ئالمىغىنىنى كۆر! بوۋاي ساڭا خېلى ياخشى! يىتىپ كەتمەيدۇ، بىرسى يىتسە مەن ئىككىنى تۆلەپ بېرەي! ھەي سەھرالىق خام كاللا! بىكار يۈزۈڭنى تۆكۈۋەتمەي جۇمۇ!

شياڭزى يەنە غىڭ ـ پىڭ قىلالماي، بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە يانچۇقىنى خېلىغىچە ئاختۇردى، ئىككى كۈنلۈك رېكشا ئىجارىسىنى چىقىرىپ ئۈستەلگە قويدى:

ـ ئىككى كۈنلۈكىنىڭكى، ـ شۇ ھامان بىر ئىش يادىغا چۈشۈپ قالدى، ـ بۇگۈن رېكشىنى تاپشۇرغان بولاي، ئەتە بىر كۈن ئارام ئالاي، ـ ئۇنىڭ بىركۈن ئارام ئېلىش ئۈيىنى زادىلا

يوق ئىدى: بىراق شۇنداق قىلغان تۈزۈك. رىكشىنى تاپشۇرۇ-
ۋەتسە بۇنىڭدىن كېيىن رېنخى رىكشىخانىسىدا تۇرمايدۇ.
يولۋاس قىز بېرى كېلىپ پۇلنى قولىغا ئالدى - دە،
ئۇنىڭ يانچۇقىغا تىقتى:
— ئۇ ئىككى كۈنلۈك رىكشىمۇ، ئادەممۇ ساڭا بىكىرىغا قىـ
لىنغان سوۋغا بولسۇن! خېلى تەلەيلىك تەنتەك ئىكەنسەن! مېھىر-
شەپقەتنى ئۇنتۇپ قالمىساڭلا بولدى! — ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپ،
ئارقىسىغا بۇرۇلدى - دە، ئىشىكنى ئىچىدىن قۇلۇپلىۋالدى.
(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 119 -، 120 -، 121 - بەتلەر)
— ھەسرەتتىن ئۆلىدىغان بولدۇم ... يالغۇز قېلىپ قانـ
داقمۇ قىلارمەن؟
— ساڭا ئەلۋەتتە قىيىن، — دەپ پىچىرلايتتى گىرىگورىي.
— تۈن ئۇزاق... بالا كۆپ ئۇخلىمايدۇ ... سېنى دەپ
ياداپ كېتىدىغان بولدۇم، گىرىشا، ئۆزۈڭ ئويلاپ باقمامسەن:
تۆت يىل!
— بۇرۇنقى چاغلاردا ئەسكەرلىكتە 25 يىل خىزمەت قىلـ
غان ئىكەن.
— بۇرۇنقى چاغنىڭ ماڭا نېمە كېرىكى بار —
— قوي، بولدى قىل!
— ئەر - ئايالنى پىراقتا قويىدىغان بۇنداق خىزمەتكە
مىڭ لەنەت!
— ئاتپوسكىغا كېلىپ تۇرىمەن.
— ئاتپوسكا دەمسەن، — ئاكسىنيە بىر ئۇھ تارتتى. ئاندىن
كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىگە بۇرنىنى قاقتى، — سەن كەلگۈچە دوننىڭ
سۈيى نەچچە قېتىم پەسىيىپ، نەچچە قېتىم ئۇلغىيار ...
— يىغلاۋەرمە ... كۈزنىڭ يامغۇرىدەك ياش تۆكۈۋېرىدىـ
كەنسەن، ئاقىۋىتى ياخشى بولۇپ قالار.

— مېنىڭ ئورنۇمدا سەن بولۇپ قالغان بولساڭ كۆرەتتىڭ.
(شولوخوۋ: «تىنچ دون» 1-قىسىم 428 - ، 429 - بەتلەر)
— سىز ئۇنى نېمىشقا ياخشى كۆرىسىز، خان قىز؟
— بىمەنە سوئال بولدى، بۇ، مەن ئۇنى ياخشى كۆرگەنـ
لىكىم ئۈچۈن ياخشى كۆردۈم - دە.
— ياق، سىز جەزمەن ئۇنى نېمىشقا ياخشى كۆرىدىغانلىـ
قىڭىزنى ئېيتىشىڭىز كېرەك - تە.
— ئۇنداق بولسا بوپتۇ. ئۇ ناھايىتى چىرايلىق، ئۇنىڭ
بىلەن بىللە بولسام كۆڭلۈم يايراپ كېتىدۇ.
— چاتاق ئىكەن، — مانا بۇ مېنىڭ بەرگەن باھايىم
بولدى.
— ئۇ ياش، خۇش چاقچاق بولغانلىقى ئۈچۈن ياخشى كۆ-
رىمەن.
— تېخىمۇ چاتاق ئىكەن.
— ئۇمۇ مېنى ياخشى كۆرىدۇ.
— ئۇنىسى مۇھىم ئەمەس.
— كەلگۈسىدە ئۇنىڭ پۇلى جىق بولىدۇ. مەن مۇشۇ ئەتـ
راپتا ھەممىدىن قالتىس ئايال بولۇشنى ئارزۇ قىلىمەن ھەمدە
شۇنداق ئېرىم بولغانلىقى ئۈچۈن پەخىرلىنىمەن.
(ئېمىلى برانتې: «قىساسكار» 124 -، 125 - بەتلەر)
... نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەي تەمتىرەپ قېلىپ:
— بۇگۈنكى ئىسسىقتا ئۆرۈكلەر تازا پىشىپتۇ، — دېدىم.
— بىراق كۈننىڭ شۇنچە تەپتىدە سىز تېخىلا غورائىكەنـ
سىز، — دېدى باھار كۈلۈپ.
«ھىم مانا ئوخشاتتى سېنى، ئەمدى نېمىدەيسەن» دېدىم
ئىچىمدە.
(زۇنۇن قادىر: «چېنىقىش» 49 - بەت)

مونولوگ

مونولوگ ــ ئەدەبىي ئەسەردىكى پېرسوناژ تىلىنىڭ يەنە بىر خىل ئىپادىلىنىش شەكلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

مونولوگ ــ ئەدەبىي ئەسەردىكى مەلۇم بىر پېرسوناژنىڭ ئۆز ــ ئۆزىگە سۆزلىشىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ سۆز بەزىدە يەنە باشقا بىرسىگە قارىتىپ ئېيتىلىشىمۇ مۇمكىن. لېكىن سۆزلىگۈچىنىڭ يېنىدا ئۇ ئادەم بولماسلىقىمۇ مۇمكىن ۋە ياكى سۆزلىگۈچىنىڭ بۇ مونولوگىنى ئۇ ئادەم ئاڭلىيالماسلىقىمۇ مۇمكىن.

ئادەمنىڭ قەلبى چەكسىز بىر دۇنيا، بۇ دۇنيادا ھەممە نەرسە ئۆزۈر قىلغىلى، ھەممە گەپنى دېگىلى بولىدۇ. لېكىن بۇ تەسەۋۋۇر گەپلەرنىڭ ھەممىسىنىلا رېئاللىقتا باشقىلارغا ئاشكارىلىغىلى بولمايدۇ؛ ئادەم ھەرقانداق ئەھۋالدا ھامان ھەرخىل ئىجتىمائىي، ئەخلاقىي، ئىنسانىي تەرەپلەردىكى چەكلىمە لىكلەر، مىزان، ئۆرپ ــ ئادەتلەرنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراپ تۇرغاچقا، ئۆزىنىڭ بەزى ئاشكارىلىغىلى بولمايدىغان تەسەۋۋۇر خىيالىرىنى، ئارزۇ ــ تەلەپلىرىنى، دەرد ــ ھەسرەتلىرىنى، مەخپىي سىر ــ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئۆزىگە سۆزلەيدۇ، بۇلاردىن باشقا، بەزى كىشىلەر ئۆزىنىڭ ھايات، جەمئىيەت، رېئاللىق ھەققىدىكى تەسىرات ــ مۇلاھىزىلىرىنى، ھېس قىلالمىغان، چۈشىنەلمىگەنلىرىنى، باشقىلاردىن رەنجىش ــ ئازارلىنىشلىرىنى ئۆز ــ ئۆزىگە سۆزلەيدۇ. ئادەملەرنىڭ مۇناسىۋىتى ــ ئۆزىگە سۆزلەشلىرى ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى پېرسوناژلارنىڭ مونولوگلىرى قىلىپ يېزىلسا، ئەدەبىي ئەسەر بۇ ئارقىلىق ناھايىتى ياخشى بەدىئىي ئۇنۇمگە ئىگە بولىدۇ. يەنى ئەدەبىي ئەسەرلەر پېرسو-

ناژلىرىنىڭ مونولوگلىرىنى يېزىش ئارقىلىق ئاپتور پېرسوناژلار-نىڭ روھىي دۇنياسىنى، روھىي دۇنياسىنىڭ چوڭقۇر، مۇرەككەپ، سىرلىق قاتلاملىرىنى ناھايىتى ئۇنۇملۇك ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ، ئەسەردىكى «قەلب چىنلىقى»نى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرالايدۇ، ئەسەرنىڭ سۇبيېكتىپچانلىقىنى تېخىمۇ كۈچەيتەلەيدۇ.

مونولوگ بەزىدە يەنە مەخسۇس پېرسوناژ خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۇرۇش رولىنى ئويناشىمۇ مۇمكىن. مەسىلەن، ئاپتور پېرسوناژنىڭ مونولوگى ئارقىلىق ياكى ئۇنىڭ خاراكتېرىنى مەلۇم جەھەتتە يۈكسەكلىككە كۆتۈرىدۇ ۋە ياكى ئۇنىڭ خاراكتېرىنى مۇرەككەپلەشتۈرىدۇ، قىسقىسى، مونولوگ پېرسوناژنىڭ خاراكتېرى، روھىي دۇنياسىنى گەۋدىلەندۇرۈپ بېرىدۇ.

مونولوگ ئادەتتە ماكان ــ زامانىنىڭ چەكلىمىسىگە ئانچە ئۇچراپ كەتمەيدۇ، بۇ جەھەتتىن ئۇ بىر مۇنچە ئەۋزەللىكەرگە ئىگە. مونولوگنىڭ ئەڭ قاتتىق شەرتلىرىنىڭ بىرى پېرسوناژنىڭ مونولوگىنىڭ پېرسوناژنىڭ روھىي دۇنياسىغا، ئىدىيەۋى ھالىتىگە ماس كېلىشىدىن ئىبارەت. مونولوگ ئادەتتە ھېسىيات ئىپادىلەنگەن، روھىي دۇنيانى بايان قىلىشنى ئاساس قىلغان ئەسەرلەردە كۆپ قوللىنىلغاندىن باشقا، ئادەتتىكى ئوبيېكتىپلىق كۆچلۈك ئەسەرلەردىمۇ قوللىنىلىدۇ.

پېرسوناژ تىلىدا دېئالوگ قانچە زۆرۈر ۋە مۇھىم بولسا، مونولوگمۇ شۇنچە زۆرۈر ۋە مۇھىم. چۈنكى ئۇ پېرسوناژنىڭ ئابستراكت، مۇرەككەپ، سىرلىق ئىدىيەۋى ھېسسىياتىنى دېئالوگقا ئوخشاشلا ھەتتا دېئالوگدىنمۇ بەكرەك كونكرېتلاشتۇرۇپ، روشەنلەشتۈرۈپ بېرىپ، بىزنىڭ پېرسوناژلار ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرىمىزنى، ئەسەردىن زوقلىنىشىمىزنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرىدۇ، تېخىمۇ مۇھىمى بىزگە بىر روھىي دۇنيانى، ئۇنىڭ ساداسىز ئىنكاسىنى كونكرېتلاشتۇرۇپ بېرىدۇ.

ـــ ئۆزۈم بىخۇدلۇق قىلغان، ـــ دەيتتى ئۇ، ـــ قارياغقاندا ياۋايى ھايۋانلار تاغ ئىچىدىن يەم تاپالماي، كەنتكە كېلىدۇ، دەپلا ئويلايتتىم، ئۇنىڭ ئەتىياز كۈنلىرىمۇ كېلىشىنى ئويلىماپتىكەنمەن. سەھەردە ئورنۇمدىن تۇرۇپ، ئىشكىنى ئېچىپ، سېۋەتكە پۇرچاقلارنى سېلىپ، ئاماۋاغا، بوسۇغىدا ئولتۇرۇپ پۇرچاق ئادالىغىن دەپتىمەن. ئۇ، مېنىڭ گېپىمدىن چىقمايتتى. ماقۇل دەپ تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى. ئۆزۈم ئۆينىڭ ئارقىسىدا ئوتۇن يارىدىم، گۈرۈچنى يۇيۇپ قازانغا سالدىم، كېيىن پۇرچاقنى پىشۇرماقچى بولۇپ، «ئاماۋ» دەپ قىچاردىم. ئۇن چىقمىدى. بېرىپ قارىسام، پۇرچاقلار يەرگە چېچىلىپ كېتىپتۇ. ئاماۋ يوق. ئۇ باشقا ئۆيلەرگە بېرىپ ئويناماپتتى، ئۇياق ـ بۇياققا بېرىپ سۈرۈشتۈردۈم. ھېچيەردە يوق، ئەندىشە قىلىپ باشقىلارغا ئىزدىشىپ بېرىڭلار دېدىم. ئىزدە ـ ئىزدە، كەچقۇرۇنلۇقى تاغ ئىچىگە ئىزدەپ بارىدۇق. قارىساق، ئۇنىڭ خېنىنىڭ بىر پېيى بىر چاتاقتا ئىلىنىپ قاپتۇ. باشقىلار: ئاپلا، بۆرىگە يولۇقۇپ قالغان بولمىغىيدى، دەپ قورقۇشتى، يەنە بىرئاز ئىزدەپ ماڭدۇق. دەرۋەقە، ئۇ، بىر ئۇۋدا يېتىپتۇ، ئۇچەي ـ باغرىلىرىنى يەپ بوپتۇ، ھېلىقى سېۋەت بالامنىڭ قولىدا مەكتەم تۇتۇقلۇق تۇرۇپتۇ ... ـــ ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلاتتى، ئاۋازىمۇ بوغۇلۇپ كېتەتتى.

(لۇشۈن ھېكايە، شېئىر، نەسىرلىرى 223 ـ، 224 ـ بەت)

جۇخۇي جىم بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ يۈزىدە بولۇۋاتقان تېز ئۆزگىرىشلەر ئۇنىڭ مېڭىسىدە نەقەدەر شىددەتلىك كۈرەشلەر كېتىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ئۇ قوشۇمىسىنى چىڭ

تۈرۈۋالدى. كېيىن ئاغزىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئاچتى ـ دە، ئۇرغۇلۇق قىلىپ: «مەن ياش» دېدى. ئۇ يەنە غەزەپ بىلەن: «مەن ياش» دېدى ۋە يەنە گۇمانلانغاندەك قىلىپ: «مەن ياش؟» دېدى ۋە يەنە چۈشىنىپ يەتكەندەك قىلىپ: «مەن ياش» دېدى. ئاخىرىدا قەتئىي قىلىپ: «مەن ياش، توغرا، مەن ياش!» دېدى.

(باجىن: «ئائىلە» 423 ـ بەت)

مەن ئۆزۈمنىڭ بارلىق كەچۈرمىشلىرىمنى بىر ـ بىرلەپ ئەسلەپ چىقىپ، ئىختىيارسىز ئۆزۈمچە «مەن قانداق مەقسەت بىلەن ياشىدىم؟ دۇنياغا قانداق مەقسەت بىلەن تۇغۇلغان؟» دەپ سوئال قويدۇم. ھە، راست، مەقسەت ئەلۋەتتە بار ئىدى، يەنە كېلىپ راست ئىدى. تەقدىر ماڭا يۈكسەك ۋەزىپە بېرىپتىكەن، چۈنكى مەن قەلبىمدە چەكسىز كۈچ ـ قۇۋۋەت بارلىقىنى ھېس قىلىمەن ..... بىراق مەن ۋەزىپەمنى تاپالماپتىمەن. مەن خىيالىي ۋە يىرگىنىشلىك ئىشقى نەپسى ـ ھەۋەسلىرىگە بېرىلىپ كېتىپتىمەن، ئۇلارنىڭ ئوتلۇق قۇچاقلىرىدىن تۆمۈردەك قاتتىق ۋە مۇزدەك سوغۇق بولۇپ چىقتىم. لېكىن يۈكسەك ئارزۇ ـ ھەۋەسلەردىن، ئىنسانىي ھاياتنىڭ ئەڭ گۈزەل گۈللىرىدىن ئەبەدىلئەبەتكە مەھرۇم بولدۇم. شۇنىڭدىن بۇيان تەقدىرنىڭ قولىدا نۇرغۇن قېتىم پالتا رولىنى ئويناندىم! مەھكۇم قىلىنغان قۇربانلارنىڭ بېشىغا كۆپىنچە غەزەپسىز ئەمما ھەر ھالدا رەھىمسىز ھالدا ئۆلۈم قورالى بولۇپ چۈشتۈم ... مېنىڭ مۇھەببىتىم ھېچكىمگە بەخت كەلتۈرمىدى، چۈنكى مەن ياخشى كۆرگەن كىشىلىرىم ئۇچۇن ھېچنەرسە مەنى قۇربان قىلغان ئەمەسمەن؛ مەن ئۆزۈم ئۇچۇن، ئۆزۈمنىڭ شادلىقى ئۇچۇن ياخشى كۆرەتتىم؛ مەن ئۇلارنىڭ مۇھەببىتىنى، ئۇلارنىڭ نازۇ ـ غىلجىڭلىرىنى، ئۇلارنىڭ شادلىقى ۋە دەردلىرىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن ھاپ ئەتتىم، پەقەت

ئۆز قەلبىمنىڭ ئاجايىپ غەلىتە ئىستەكلىرىنىلا قاندۇراتتىم، لېكىن زادىلا تويمايتتىم. بۇ شۇنداق بىر ھادىسىكى، ئاچلىقتىن ھاسىرىغان ئادەم قاتتىق ئۇيقۇغا چۈشىدۇ. چۈشىدە ئۇنىڭ ئالدىغا تۇرلۇك نازۇ-نېمەتلەر ۋە كۆپۈكلىنىپ تۇرىدىغان ئېسىل شارابلار قويۇلغان بولىدۇ؛ ئۇ ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكى غايىب سوۋغىلارنى تازا يەپ راھەتلىنىپ قالغاندەك بولىدۇ، لېكىن يەنىلا ئويغىنىلا بۇ غايىۋانە تەسەۋۋۇردىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ ... پەقەت بىر ھەسسە ئارتۇق ئاچلىق ۋە ئۈمىدسىزلىككە قالىدۇ!

(لېرمنتوۋ: «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» 205-، 206-بەتلەر)

دەييۇي بۇ گەپلەردىن خۇشالمۇ بولدى ھەم چۆچۈدى، مەيۈسلەندى ھەم ئاھ ئۇردى، «دەرۋەقە كۆزۈم ئۆتكۈر ئىكەن، ئادەتتە ئۇنى قەدىرداىنسم دەپ بىلگەن ئىدىم، دېگەنىدەك ئۇ قەدىرداىنسم ئىكەن» دەپ خۇشال بولدى؛ كىشىلەرنىڭ ئالدىدا ئۇ ئۆز كۆڭلىنى دەپ مېنى ماختاپ، گۈمان تۇغۇلۇشتىن ھەزەر قىلماي، ماڭا چىن كۆڭلىدىن بولغان كۆيۈمچانلىقىنى ئىزھار قىلىپ قويدى، دەپ چۆچۈدى. سەن مېنىڭ قەدىرداىنسم بولغان ئىكەنسەن، مەنمۇ ساڭا قەدىردان بولالايمەن، ئىككىيلەن بىر - بىرىمىزگە قەدىردان تۇرۇقلۇق، «زەر ئۆزۈككە ياقۇت كۆز» توغرىسىدا گەپ بولۇشنىڭ يەنە نېمە ھاجىتى؟»، «زەر ئۆزۈككە ياقۇت كۆز» دېگەن گەپ بولۇشقا توغرا كەلسە، سەن بىلەن مەن ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدا بولۇشى كېرەك ئىدىغۇ، بۇنىڭغا نېمە ئۈچۈن باۋچەي ئارىلىشىۋالىدىكەن؟ دەپ ئاھ ئۇردى؛ ئاتا - ئانام ئالالماچان ۋاپات بولغان، كۆڭلۈمگە پۈكۈپ قويغان ئارزۇلىرىم بولسىمۇ، لېكىن ماڭا ئىگىدارچىلىق قىلىدىغان ئادەم يوق، ..... خىيالى شۇ يەرگە يەتكەنىدە، كۆزىدىن ئىختىيارسىز ياش قۇيۇلدى.

(ساۋشۇچىن، گاۋئې: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» 3 - قىسىم، 34-، 35 - بەتلەر)

ئىبادەتخانا قاپقارانغۇ ئىدى. ئۇ دەرۋازىنى مەھكەم بېكىتىپ، سىپاشتۇرۇپ يۇرۇپ، ئۆز ھۇجرىسىغا كىردى. بىرئاز ياتقاندىن كېيىن ئۇنىڭ كۆڭلى ئىسمىن تاپتى ۋە ئۆزى توغرىسىدا خىيالغا كەتتى: «شۇنداق قىلىپ ئاق قالپاق ۋە ئاق ساۋۇت كىيگەن كىشىلەر كەپتۇ، لېكىن مېنى قىچقارماپتۇ؛ ئۇلار نۇرغۇن ياخشى جابدۇقلارنى توشۇپ كەتتى، لېكىن ماڭا ھېچنېمە تەگمىدى ..... ھەممىگە سەۋەب قاغىش تەگكۇر «ئەجنەبىي شەيتان» نىڭ ماڭا ئىسيان كۆتۈرۈشكە رۇخسەت بەرمىگىنى..... ئۇنداق بولمىغان بولسا، بۇ نۆۋەت بۇنداق قۇرۇق قول قالمىغان بولاتتىم ...»

ئۇ بۇ توغرىلىق قانچە ئويلىسا، شۇنچە تېرىكەتتى ۋە ئاخىر كۆڭلى غەم - قايغۇغا تولدى. ئاچچىقىدا ئۇ بېشىنى بىر سىلكىپ ۋارقىرىۋەتتى:

«ئىسيان كۆتۈرۈشكە ساڭىلا يول بار، ماڭا يول يوقمۇ؟ ھوي ئاناڭنى، «ئەجنەبىي شەيتان»! سەن ئىسيانچى، ئىسيانچىلارنىڭ كاللىسىنى ئالىدۇ! خەپ توختا، مەن خەۋەر قىلىپ قويايچۇ ... كۆرىمىز شۇ چاغدا، يامۇلغا سولاپ، جاڭجۇڭ كالىلاڭنى شارت قىلىپ چېپىۋېتىدۇ ..... نەسلى - ۋەسلىڭنى قۇرۇتىدۇ!»

(«لۇشۇننىڭ ھېكايە شېئىرى، نە سىرلىرى» 160-، 161 - بەتلەر)

مەكتۇپ

مەكتۇپ — كىشىلەرنىڭ ئۆزئارا سالام يوللىشىدىغان، ھال - ئەھۋال ئېيتىشىدىغان، ھېسسىيات - ئىدىيە ئالماشتۇرۇشىدىغان بىر خىل خەت ئالاقە شەكلى بولۇپ، ئۇ ئەدەبىي ئەسەر-

لەردە قوللىنىلسا پىرسوناژنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى، تۇرلۇك مۇرەكـ كەپ ھېس ـ تۇيغۇلىرىنى، ئىدىيە ـ كۆز قاراشلىرىنى، كىشىلىك مۇناسىۋەت ـ ئالاقىلىرىنى بەۋاستە، ھېسسىياتلىق، جانلىق كۆرسـ تىپ بېرىش روللىرىنى ئويناپ، ناھايىتى ياخشى بەدىئىي ئۇنۇم پەيدا قىلىدۇ.

مەلۇمكى، مەكتۇپ ئەسلى ئەمەلىي قوللىنىلىدىغان خەتـ چەكلەر كاتېگورىيىسىگە تەۋە بىر خىل شەكىل ئىدى. بۇ شەكىل ئارقىلىق ئادەملەرنىڭ ئالاھىدە بىر خىل ئەھۋالدىكى ھېسسىياتى، سەرگۈزەشتلىرىنى ناھايىتى راۋان، لىرىك، تەسىرلىك، جانلىـق ئىپادىلەپ بەرگىلى بولغاچقا، يازغۇچىلار بۇ خىل شەكىلنـى ئەدەبىياتقا ئېلىپ كىردى، شۇنىڭ بىلەن مەكتۇپ ئەدەبىـي ئىجادىيەتتىكى بىر خىل بەدىئىي ئىپادىلەش شەكلىگە ئايلاندى. ھازىرقى ئەدەبىيات رېئاللىقىمىزغا قارايدىغان بولساقمۇ مەكـ تۇپ شەكلى بىلەن يېزىلغان ياكى مەكتۇپ شەكلى قوللىنىلغان بىرمۇنچە ياخشى ئەسەرلەرنى ئۇچرىتالايمىز.

ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى مەكتۇپلار ئادەتتە ئەسەرنىـڭ جەلپ قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇش، پېرسوناژلارنىڭ ھېسسىياتى، سەر گۈزەشتلىرىنى گەۋدىلەندۈرۈش، ئەسەر سىيۇژىتىنى جانلاندۇرۇش، ئەسەرنى ئۆزگىچە قۇرۇلمىغا ئىگە قىلىش ... قاتارلىق روللارنى ئويناىدۇ.

مەكتۇپلارنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى قوللىنىلىش شەكلى ئادەتتە مۇنداق ئىككى خىل بولىدۇ، بىرى، مەكتۇپ ئارقىلىقلا ئەسەر پۈتكۈزۈش شەكلى. بۇ خىل شەكىلدە ئاپتور ئەسەرنى بىر مەكتۇپ ياكى بىرقانچە مەكتۇپ بىلەن پۈتتۈرىدۇ؛ يەنە بىرى ئەسەردە مەكتۇپ ئارىلاشتۇرۇش شەكلى، بۇنداق شەكىلدە ئاپتور ئۆز بايانى، پېرسوناژلارنىڭ سۆز ـ ھەرىكەتلىرىدىن باشقا يەنە زۆرۈر تېپىلغان ئورۇنلاردا بىر ياكى بىرقانچە مەكتۇپلارنى قىستۇرىدۇ.

مەكتۇپ ئەدەبىي ئەسەرلەردە بىر خىل تىل ۋاسىتىسى، تىل ماھارىتى بولۇشتەك تەرەپلىرى بىلەن ئەدەبىي ئەسەرلەرنىـڭ تىلىنى ماھارەتلىك، لىرىك، گۈزەل، ئىپادىلىك قىلىشىنىمۇ تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا مەكتۇپ ئاپتورىدىن خېلى يۇقىرى ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ.

ئۇلۇغلەر

«ئەتە ئەتىگەن، سەھەر پەيتىدە مېنى ئېتىشىدۇ؛ سىزگە ھەممە گەپنى ئېيتىپ بېرىمەن دەپ ۋەدە قىلىۋېدىم، ئەنە شۇ ۋەدەمنى ھازىر ئورۇندىشىم كېرەك. لېكىن ئارىمىزدا ئىزاھلاشنىڭ ھاجىتى يوق! بىز بىر ـ بىرىمىزنى ئارتۇقچە سۆزلەرسىزمۇ ھەر ۋاقىت چۈشىنىپ كەلگەنتۇق، ھەتتا بالىلىق چاغلىرىمىزدىمۇ چۈشىنەتتۇق.

شۇنداق قىلىپ، كۆرۈپ تۇرۇپسىزكى ئەزىزىم، بىر چاغـ لاردا مېنى ئۇرغانلىقىڭىز ئۈچۈن بىكار كايىپ يۇرۇپتىكەنسىز، توغرا، ئاشۇ چاغدا ئۇ كالتەك ماڭا ناھايىتى قاتتىق ئەلەم قىلغان ئىدى. لېكىن كېيىنچە ئۇنداق كالتەكلەردىن كۆپنى يېدىم، ھەممىسىگىمۇ بەرداشلىق بەردىم. بەزىلىرى ئۈچۈن ھەتتا قەساسمۇ ئالدىم. مەشھەدە، تۇرمىدىمۇ بالىلىق چاغلىرىمىزدا ئوقۇغان كىتابچىمىزدىكى ـ ئېتى ئىسسىدىن چىقىپتۇ ـ بەيلىقتا ئوخشاش «تىرىكمەن ۋە پىلتىڭلاپ سەكرەۋاتىمەن» ئەمما ئاخىرقى قېتىم سەكرەۋاتىمەن... ئەتە ئەتىگەندە بولسا ـ «كۆل كىلىك ئويۇن تۇغدى!» سىز ۋە مەن بۇ گەپنى: «سېرىك ئويۇنى تۇغدى» دەپ تەرجىمە قىلىساقمۇ بولار؛ بىزگە قىلغان ياخشـ لىقلىرى ئۈچۈن خۇدالارغا تەشەككۇر بىلدۈرەيلى. ياخشىلىقى ئاز بولمىدى ـ يۇ، لېكىن ھەر ھالدا بولدى، ئەنە شۇنىڭغىمۇ

مىننەتدار بولۇشىمىز كېرەك.

ئەتە سەھەر مەسىلىسىگە كەلسەك، مېنىڭ تامام بەختىيار ۋە مىننەتدار ئىكەنلىكىمنى، تەقدىردىن سورايدىغان باشقا ھېچ نېمەم يوقلۇقىنى مارتىننى ئىككىڭىزلارنىڭ چۈشىنىشىڭىزلارنى خالايتتىم. بۇنى مارتىنغا ئەلۋىدام ئورنىدا ئېيتىپ قويۇڭ. ئۇ ئاجايىپ ئادەم، ياخشى يولداش ... گەپكە چۈشىنىدۇ. ئۇلار خەلقنىڭ ئەڭ زۆرۈر مەنپەئەتلىرىنى دەپسەندە قىلىش، يەنە يوشۇرۇن قىيناق ۋە قەتلە قىلىش ۋاستىلىرىنى ئىشقا سېلىش بىلەن بىزگە نەپ كەلتۈرۈپ، ئۆزلىرىگە زىيان يەتكۈزۈۋاتىدۇ. مەن بۇنى بىلىمەن، ئەزىزىم. ئەگەر سىلەر، يەنى تىرىك قالغانلار بىر - بىرىڭلارنى قوللاپ - قۇۋۋەتلىسەڭلار، دادىل ھەرىكەت قىلساڭلار — ئۇلۇغ ھادىسىلەرنى كۆرىسىلەر. كىچىك بالا بايرام كۈنى ئۆيگە قانداق يۈگۈرسە، مەنمۇ ئەنە شۇنداق خۇشاللىق بىلەن ھويلىغا چىقىمەن. ئىشنىڭ ئۆز زىممەمگە چۈشكەن ھەسسىسىنى بېجىردىم، ئۆلۈم ھۆكۈمى بولسا ھەسسەمنى ھالال بېجىرگەنلىكىمنى بىلدۈرىدۇ. ئۇلار مەندىن قورقىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن مېنى ئۆلتۈرىدۇ. ئادەم بالىسى بۇنىڭدىن ئارتۇق نېمىنىمۇ ئارزۇ قىلاتتى؟

ئېيتماقچى، مەندە يەنە بەزى ئارزۇلارمۇ بار. ئۆلۈمگە كېتىۋاتقان كىشىنىڭ خالىغان نەرسىنى سوراشقا ھەققى بولىدۇ. سىزگە نېمە ئۈچۈن قوپالمۇ ئامىلىلەر قىلغانلىقىمنى چۈشەندۈرۈپ بېرىشنى خالايمەن — مېنىڭ خاھىشىم شۇنىڭدىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە نېمە ئۈچۈن سۆز ئېچىۋاتقانلىقىمنى ئۆزىڭىزمۇ چۈشەنسىڭىز كېرەك، بۇ سۆزلەرنى يېزىشتىن ھۇزۇرلىنىمەن. مەن سىزنى سۆيەتتىم جېمما؛ چىت كۆڭلەك كىيىپ چاشقاننىڭ قۇيرۇقىدەك كالتە ئۆرۈمە چاچ قويۇپ، دىكىلداپ يۈرگەن كىچىككىنە قىز ۋاقىتلىرىڭىزدىن تارتىپ سۆيەتتىم. ھازىرمۇ

سۆيىمەن. ئېسىڭىزدىمۇ، بىر كۈنى قولىڭىزنى سۆيگىنىمدە: «ئىككىنچى مۇنداق قىلماڭ» دەپ زارلاندىڭىز؟ بىلىمەن، مەن سەت ئىش قىلدىم. سىز مېنى كەچۈرىشىڭىز كېرەك. مانا ئەمدى ئىسمىڭىز يېزىلغان قەغەزنى سۆيۈۋاتىمەن. شۇنداق قىلىپ سىزنى ئىككى قېتىم سۆيدۈم، ھەر ئىككى قېتىمدىمۇ سىزنىڭ زارلىغىنىڭىز سىز، گېپىم تۈگىدى. خەير ئەزىزىم!

... ...

ياشىساممۇ، ئۆلسەممۇ —

بەختىيار پەرۋانىمەن...

(ۋويىنچ: «كۆكۈيۈن» 447 —، 449 — بەتلەر)

«... دۇرۇس، مەن سېنى ئالدىدىم. مەن سېنىڭ ئاشۇ ئاختا قوللىرىڭنى ئازدۇرۇپ، سېنىڭ ھەسەتخورلۇقۇڭنى ئېزىقتۇردۇم ھەمدە سېنىڭ نەپرەتلىك ھەم قۇرقۇنچلۇق ئارقا ھويلاڭنى ئۆزۈمنىڭ خۇشال - خۇراملىق باغچىسىغا ئايلاندۇردۇم.

مەن ئەمدى ئۆلىمەن. ئوغا مېنىڭ قان تومۇرلىرىمدا سەييارە قىلىۋاتىدۇ. چۈنكى مېنىڭ ھاياتىمنى تەمىن ئېتىدىغان بىردىنبىر ئادىمىم ئەمدى يوق، ئۇنداق ئىكەن، ئەمدى ماڭا بۇ يەردە نېمە بار؟ مەن ئەمدى ئۆلىمەن. بىراق مېنىڭ روھىم ئەرشكە كۆتۈرۈلگەندە ئەمدى ئۆز جۈپتىنى تاپالايدۇ. دۇنيادىكى ئەڭ ئەزىز ئادىمىمنىڭ ئىسسىق قېنىنى تۆككەن ئاشۇ غالجىر پايلاقچىلارنى ھېلىلا ئۆزۈمدىن بۇرۇن يولغا سالدىم.

ئەخمەقمۇ سەن، مەن نېمە ئۈچۈن ھاياتلىقىمدا پەقەت سېنىڭلا تەلىپىڭنى قاندۇرۇش، سېنىلا قەدىرلەش كېرەك دەپ ئويلايدىكەنمەن؟ نېمە ئۈچۈن سەن ئۆزۈڭ خالىغاننى قىلىشىڭ، ئەمما مېنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىمنى يوققا چىقىرىشقا ھوقۇقلۇق بولۇشۇڭ كېرەك ئىكەن؟ ياق! مەن گەرچە قۇللۇقتا ياشاپ كەلگەن بولساممۇ، ئەمما مەن باشتىن - ئاخىر ئەركىن ياشاپ

كه لدىم، مەن سېنىڭ قانۇنلىرىڭنى تەبىئەتنىڭ قانۇنىيەتلىرى بويىچە ئۆزگەرتىۋەتتىم، شۇڭا مېنىڭ روھىم ئىزچىل تۇردە ئۆز مۇستەقىللىقىنى ساقلاپ كەلدى.

مەن ساڭا مانا مۇشۇنداق قۇربانلارنى كەلتۈرۈپ بەرگەنلىكىم ئۈچۈن سەن ماڭا تەشەككۇر ئېيتىشىڭ كېرەك. مەن ئۆزۈمنى تۆۋەن قويۇپ، يالغاندىن ساداقەتمەن قىياپەتتە ئوتتۇرىغا چىقىپ كەلگىنىمگە تەشەككۇر ئېيتىشىڭ كېرەك. مەن پۈتۈن دۇنيا ئالدىدا ئاشكارىلىغان بارلىق نەرسىلەرنى ئىلگىرى مېنىڭ بەك پەسكەشلىك بىلەن كۆڭلۈمنىڭ تېگىدە يوشۇرۇن ساقلاپ كەلگەنلىكىمگە تەشەككۇر ئېيتىشىڭ كېرەك.

ئاخىرىدا سەن مېنىڭ گۈزەل ئەخلاققا بەھۇرمەتلىك قىلىغانلىقىمغا تەشەككۇر ئېيتىشىڭ كېرەك. چۈنكى مەن سېنىڭ تەلۈەشەۋانىيلىقىڭغا بويسۇنغانلىقىم ئۈچۈن باشقىلارنىڭ مېنى ئاشۇ نام بىلەن ئاتىشىنى خوپ كۆرىمەن.

سەن مېنىڭ جىسمىمدىن ھېچقاچان مۇھەببەتنىڭ لەززىتىنى تېتىيالمىغان ئەمەس ئىدىڭ، شۇڭلاشقىمۇ سەن بۇنىڭدىن ھەيرەتتە قالاتتىڭ. ئەگەر سەن مېنى ياخشىراق بىلگىنىڭدە ئىدى، مېنىڭ جىسمىمدىن شىددەتلىك نەپرەتلىنىڭ جۇش ئۇرۇپ تۇرغانلىقىنى بايقىغان بولار ئىدىڭ.

بىراق، سەن ئۆزۈڭنىڭ ئەۋزەللىكلىرىڭدىن پايدىلىنىپ، مېنىڭ قەلبىمنى بويسۇندۇرغىلى بولىدۇ، دېگەن گەپكە ئۇزاق تىن بۇيان ئىشىنىپ كەلدىڭ. ئۇ چاغدا ھەر ئىككىلىمىز بەختلىك ئىدۇق، يەنى سەن مېنى ئالدىدىم دەپ ئويلايتتىڭ، ئەمەلىيەتتە مەن سېنى ئالداۋاتاتتىم.

بۇنداق گەپلەرنىڭ ساڭا ھېچقانداق يېقىملىقى يوق. مەن سېنى چىداپ تۇرغۇسىز ئازابقا مۇپتىلا قىلغاندىن كېيىن، سېنىڭ جاسارىتىمگە قايىل قىلغىلى بولارمۇ؟ بىراق ئەمدى

ھەممە نەرسە تۈگىدى: ئوغلۇمنى ئۆرتەۋاتىدۇ، ماداريىم تۈگەۋاتىدۇ، قەلەمنى تۇتقۇدەك ھالىم قالمايۋاتىدۇ. ھەتتا ئىنتىقامىمۇ ئاجىزلاۋاتقاندەك قىلىۋاتىدۇ، مەن ئۆلدۈم.»

(مونتىسكيۇ «پارس مەكتۇپلىرى» 486 -، 488 - بەتلەر)

ۋاپاسىزغا: «مەن ئۆزۈمنىڭ بۇ خىتسىنى كۆز ياشلىرىم بىلەن يازمەن. چۈنكى ھازىرقى كۈندە مېنىڭ كۆز ياشلىرىملا ئەمەس، ھەممە بارلىقىم سىيادىن ئىبارەت. مەن ئەمدى ئېغىزلاردىكى ۋاپا سۆزىگە ئىشەنمەيمەن. چۈنكى مەن ۋاپا قىلىدۇ دەپ ئىشەنگەن بىر يىگىتتىن چوڭ ۋاپاسىزلىق كۆردۈم. نومۇسۇمدىن كۆزلىرىمنى ئاچالمايمەن. سەۋەبى، يەر ۋە ئاسمانلار، تاغلار ـ تاشلار ۋە دۇنيادىكى ھەممە نەرسىلەر مېنىڭ ئالدانغىنىم ئۈچۈن كۈلۈپ زاكىلىق قىلغاندەك قارىشىدۇ... بۇ كۈنۈمدىن، بۇ ھەسرىتىمدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۆزۈمگە ئەجەل تىلەيمەن. لېكىن ئەجەلمۇ مەن بىچارىدىن نەپرەتلەنگەنگە ئوخشاش، گويا ئۇمۇ ماڭا ۋاپاسىزلىق قىلىدۇ.

بېگىم، گەرچە ئاچچىقلانسىڭىزمۇ ئېيتىشقا مەجبۇرمەن: سىزدە ۋىجدان، ئىنساپ، ۋەدە، ۋاپا، ياخشىلىقنى بىلىش، قىسقىسى، ئادەمگەرچىلىكتىن ھېچبىر نەرسە يوق ئىكەن. ئەكسىچە سىز: ھېيلىگەر بىر تۈلكە، ئاغزى قان بىر بۆرە، رەھىمسىز بىر جاللات ۋە نومۇسسىز بىر يىگىت!

...

تاشلاندۇقلۇقنىڭ ئاخىرقى ئۆتۈنۈشى قىلىپ سىزدىن شۇنى سورايمەن: ئۇچىنچى يار تاپقاندا، ئىككىنچى بىچارىگىمۇ «شۇنداق نومۇسسىزلىق قىلىنمىسا ئىكەن!» بۇ تىلىكىم ئۈچۈن ئەجەبلەنمەك، چۈنكى «پىچاقنى ئۆزۈڭگە سال، ئاغرىمىسا ئۆزگىگە» دېيىشىدۇ.

...

(ئابدۇللا قادىر: «ئۆتكەن كۈنلەر» 226-، 227 - بەتلەر)

«قەدىرلىك ئاتا:

مەن بېيجىڭ قىسىملىرىدىن ئالدىنقى سەپكە كەلگەندە، مسز بىلەن ئالدىراپ ـ سالدىراپ بىر قېتىملا كۆرۈشەلمىدىم، بىراق ئولتۇرۇپ تەپسىلىي سۆزلىشەلمىدىم. سىزنىڭ جەڭ ئالدىدىكى مىنۇت ـ سېكۇنت ۋاقىتلىرىڭىز شۇنچىلىك قىممەتلىك ئىكەنلىكى ئوغلىڭىزغا ناھايىتى ئايان.

...

بۇلتۇر قىشتا، «ھەربىي ئىشلار ئىلمى ژۇرنىلى»غا بېسىلغان ئىككى پارچە قىسقا ماقالەمنى ئوقۇپ، مېنى ئىلھاملاندۇرۇپ خەت يېزىپسىز، تېخى، «سەندىن گېنېرالليق تالانت چىقىش ئېھتىمالى يوق ئەمەس» دەپ ماختاپسىز. ياق، قەدىرلىك ئاتا، ئوغلىڭىز كەيخۇا ئۆزىنىڭ كەلگۈسىنىڭ گېنېرال بولۇشىنى ئەمەس، بەلكى ھەتتا كەلگۈسىنىڭ مارشالى بولۇشىنى بەكرەك ئويلايدىغانلىقىنى سىزدىن قىلچە يوشۇرمايدۇ.

قاراڭ، سىزنىڭ يېگىرمە بىر ياشلىق كەيخۇايىڭىز گەپنى نەقەدەر چوڭ قىلىدۇ ـ ھە! بۇنى مەيلى «قارا نىيەت» دەپ قاراڭ ياكى «ئۇلۇغۋار غايە» دەڭ، مەن ئۇچۇن بەربىر. ئىشقىلىپ دۇنياغا مەشھۇر بىر ھەربىي ئالىمنىڭ «گېنېرال بولۇشىنى ئويلىمايدىغان ئەسكەر ياخشى ئەسكەر ئەمەس» دېگەن بۇ ھېكمەتلىك سۆزنىنى تولىمۇ قەدىرلەيمەن. دەرۋەقە، جىمىكى ئەسكەرلەرنىڭ گېنېرال ياكى مارشال بولالىشى مۇمكىن ئەمەس. ھازىرقى دۇنياغا نەزەر سالىدىغان بولساق كۆزنى چاقنىتىدىغان ھازىرقى زامان ماددىي مەدەنىيىتى بىز ئەۋلادلارنى نەقەدەر ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ ـ ھە! بىراق مەن شۇنىڭغا ئەقىدە قىلىمەنكى، تىنچ مۇھىتتا گېنېرال بولغىلى بولماس، ئۆزى بىلەنلا مارشالغا خاس خىسلەتنى يېتىشتۇرۇپ بولماس. بېيجىڭدىن مېھرىنى ئۈزەلمىگەن ئەسكەر كەلگۈسىنىڭ مارشالى ھەرگىز بولالماس. كەلگۈسىنىڭ مارشالى، ئەسكەر دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى ئوبدان بىلىدىغان ئەسكەردىن، قانلار تۆكۈلۈپ تۇرغان ۋەئۇرۇش ئوتلىرى پەلەككە يەتكەن جەڭ مەيدانىدىن چىقىدۇ، خالاس! مانا مۇشۇ تونۇش ۋەجىدىن «كەلگۈسى مارشال چۈشى» نى كۆرمەكچى بولۇپ، پايتەختىمىز بېيجىڭدىن ئايرىلىپ ئالدىنقى سەپكە كېلىشىنى تەلەپ قىلدىم.

قەدىرلىك ئاتا! بۇلتۇر ماڭا چەت ئەلنىڭ ھەربىي ئىشلار ئوغرىسىدىكى بىرقانچە ئىلمىي ئەسىرىنى ئوقۇشنى تەۋسىيە قىپتىكەنسىز، مەن ئۇ ئەسەرلەرنىڭ تولىسىنى ئوقۇپ بولغان ئىدىم. سىزنىڭ 57 ياشلارغا كىرگەندىمۇ چەت ئەلنىڭ ھەربىي ئىشلار ئىلمىنى قېتىرقىنىپ تەتقىق قىلىشىڭىز، مېنى شۇنچىلىك قايىل قىلدى. سىز ماڭا يازغان خېتىڭىزدە: «كەلگۈسى ئۇرۇشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش ئۈچۈن باتۇر بولۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ!» دەپسىز، سىزنىڭ ئۆز قەلىمىڭىز بىلەن بۇ خەتلەرنى يېزىشىڭىز، ئوغلىڭىزنى قانچىلىك روھلاندۇردى ـ ھە! بەزىلەرھەربىيلەرنىڭ كاللىسىنى بەك ئاددىي چاغلايدۇ، بۇ قاراش خاتا، ئۇزۇل ـ كېسىل خاتا! جاڭ يىدېنىڭ سەككىز گەزلىك يىلان شەكىللىك ئۇرزىسى بىلەن گۈەن يۈنچاڭنىڭ ئەجدىھا شەكىللىك ئاي پالتىسىنىڭ دەۋرى ئۆتۈپلا كەتمەي، مىلتىق بىلەن سۆڭنىڭ دەۋرىمۇ كەلمەسكە كەتتى! ھازىرقى زامان پەن ـ تېخنىكىسى كۈندىن ـ كۈنگە يېڭىلانماقتا، دۇنيادىكى كۈچلۈك دۆلەتلەر ئەڭ ئالدىنقى قاتاردىكى تېخنىكىنى ئالدى بىلەن ھەربىي ئىشلارغا ئىشلىتىۋاتىدۇ. كىچىككىنە يەر شارى كۈنىگە 80 مىڭ چاقىرىم يول باسىدۇ، بۇ ئايلىنىش سۈرئىتى كىشىنى نەقەدەر چۆچۈتىدۇ ـ ھە! ھازىرقى زامان ئۇرۇشى بىزنىڭ مارشالىمىز بىلەن ئەسكەرلىرىمىزنىڭ ئالدىغا نۇرغۇنلىغان يېڭى مەسىلىلەرنى قويىدى! ئەگەر بىزنىڭ ئىككى پۈتىمىز ئاۋازدىن تېز ئۇچىدىغان «747»

بەلگىلىك ئايروپىلاننىڭ شوتىسىنى دەسسەپ تۇرسىمۇ، ئەمما كاللىمىزدا يەنىلا ئەينى يىللاردىكى جەڭ ئېتى مىنگەن چاغدىكى خىياللار بولسا، بۇ، نېمىدېگەن خەتەرلىك ـ ھە! ئۆتكەنكى بىر قانچە يىللاردا كۇڭزىچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بالا ـ قازاغا ئۇچرىغان بولسىمۇ، بىراق مەن بىزنىڭ مارشال، گېنېراللىرىمىزنىڭ ئۆزىدە باتۇرلارغا خاس جاسارەت بىلەن كۇڭزىچىلارنىڭكىدەك ئىلىم ـ مەرىپەتنى تەڭ يېتىشتۈرۈشنى ئۈمىد قىلىمەن!

قەدىردان ئاتا، يېزىپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە شۇنى ئېيتماي تۇرالمايمەنكى، مەن سىز پېشقەدەملەرگە بىرئاز ئېچىنىمەن. چۈنكى، يېڭى جۇڭگونىڭ ھۈرمەت توپلىرى گۈلدۈرلەپ ئېتىلغان چاغ، سىلەرنىڭ دەل ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرىڭلار ئىدى، ئەگەر سىلەر ئەنە شۇ چاغدىن باشلاپ، دۈشمەن ئىستىھكامىغا ھۇجۇم قىلغان روھىڭلار بىلەن ھەربىي ئىلىم ـ پەن چوققىسىغا ھۇجۇم قىلغان بولساڭلار، ئۇ ھالدا ھازىر باشقىچە قىياپەتتە بولغان بولاتتىڭلار! ھالبۇكى، ئۇدا ئېلىپ بېرىلغان سىياسىي ھەرىكەتلەرنىڭ ماجىرالىرى، كەينى ـ كەينىدىن كەلگەن ‹دولقۇن› لارنىڭ قايناملىرى قىممەتلىك ۋاقتىڭلارنى زايا قىلىۋېتىپلا قالماي، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ قانچىلىغان ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىقىنى ۋەيران قىلىۋەتتى ـ ھە! ھەتتا بەزىلەر قالايمىقانچىلىقتىن خۇسۇسىي پايدا ئېلىپ، خەلق بەرگەن ھوقۇقنى شېرىن شاراب ئورنىدا ئىچىۋەتتى. مانا بۇ كىشىنى نەقەدەر ئېچىندۇرىدۇ ـ ھە!

ئاتا، ئۆتكەن ئىش ئۆتتى، ئەمدى ئۇ ئىشلارنى تەگەۋېرىشنىڭ قىلچە پايدىسى يوق. ئەڭ ياخشىسى، سىلەر پېشقەدەملەر بىز يېڭى ئەۋلادلارنى يېتەكلەڭلار، ھەممىمىز دەرھال بىرلىكتە ئەتىمىزنى قۇتۇلدۇرۇۋالايلى!

قەدىرلىك ئاتا: يىغىلىش سىگنالى چېلىنىش ئالدىدا تۇرماقتا. سىزنىڭ ئۆمرىڭىزنىڭ تەڭدىن تولىسى جەڭ مەيدانىدا

ئۆتتى، ئۇرۇشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى دېمىسەممۇ ئۆزىڭىز ئوبدان بىلىسىز. مۇبادا، جەڭ مەيدانىدا بىر جەڭچى سۈپىتىم بىلەن قۇربان بولۇپ كەتسەم، مەندەك بىر ‹كەلگۈسى مارشال› ئۈچۈن كاتتا دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزۈشنىڭ ھاجىتى يوق! پەقەت مەن ۋەتىنىمىزنىڭ ئېگىز تاغلىرىنى سېلىنچا، جەنۇبىي جۇڭگونىڭ قىزىل تۇپرىقىنى يېپىنچا قىلىپ ياتساملا ئارمىنىمغا يېتىمەن، شۇنىڭدەك جۇڭخۇا ئەۋلادىغا، جۇڭخۇا مىللىتىگە مۇناسىپ ئىش قىلغان بولىمەن.

بۇ ئۇرۇشتا يېڭىپ چىقىشىمىزغا ئىشەنچىم كامىل. پات ئارىدا غەلىبە بىلەن قايتىمىز.

...

... ئاتا مۇبادا ئۇرۇشتا قۇربان بولۇپ كەتسەم، مەن ئۈچۈن ئەڭ قەدىردان ئانامغا بىرئاز كېچىكتۈرۈپ ئۇقتۇرارسىز. سىزنىڭ ‹تاياقتىن ۋاپادار ئوغۇل چىقىدۇ› دېگەن قاتتىق ئاتىلىق تەربىيىڭىز مېنى بايۋەچچە بولۇشتىن ساقلىغان بولسا، ئانامنىڭ ئىللىق ئانىلىق مېھىر ـ مۇھەببىتى بۇ دۇنيادىكى بارلىق مېھىر ـ شەپقەتتىن ئاجايىپ بەھرىمەن قىلدۇردى. مۇشۇ تاپتا ئانام يادىمغا كېلىپ كۆز ياشلىرىم قەغەزگە تاراملاپ چۈشمەكتە. سىز بالا ـ قازاغا يولۇققان چاغلىرىڭىزدا، ئانام مېنى يېتىلەپ يۈرۈپ تارتمىغان جاپاسى قالمىغان! ئانامنىڭ يۈرىكى ئاجىز، قوشۇمچە دەردنى ھەرگىز كۆتۈرگۈچىلىكى يوق.

...

ئاتا، قەبرەم ئالدىدا ماتەمدە تۇرغىنىڭىزدا، باش كىيىمىڭىزنى ئالماسلىقىڭىزنى ئۆتۈنۈپ قالاي. پەقەت ئوغلىڭىزنىڭ قەبرىسى ئالدىدا بىر پەس سۈكۈتتە تۇرسىڭىزلا شۇنىڭ ئۆزى كۇپايە! چۈنكى باش كىيىمىڭىزنى ئالسىڭىز، ‹شەپكە تاشلاش› ئادىتىڭىز ئېسىمگە چۈشۈپ قالىدۇ. بىز ‹10 يىل› ئىچىدىكى ھەر قېتىملىق

«شەپكە تاشلاش» لىرىڭىزدا كۈتۈلمىگەن بالا-قازالارغا ئۇچراپلا تۇردىڭىز! مەن سىزنىڭ «شەپكە تاشلاش» روھىڭىزنى مەڭگۈ جارى قىلدۇرۇشىڭىزنى تىلەيمەن، شۇغىنىسى ئاچچىقىڭىزنى كەلتۈرۈپ، شەپكە تاشلاتقۇزىدىغان ھېلىقى يىللارنىڭ قايتا تەكرارلىنىشىدىن بەك قورقىمەن! بىراق ئەمدى جۇڭخۇا مىللىتىگە كىمىكى شۇنداق تراگېدىيە تەييارلىماقچى بولىدىكەن، ئۇنىڭغا تارىخ ئۇنىمايدۇ، بىر مىليارد خەلقمۇ ھەرگىزمۇ ئۇنىمايدۇ. شۇنىڭدىن قارىغاندا مېنىڭ تەشۋىشلىنىشىم ئوشۇقچە بولسا كېرەك، ئەلۋەتتە».

(لى سۈنباۋ: «تاغ باغرىدىكى گۈلچە مېىرەك» 182—188-بەتلەر)

VI مۇھىت تەسۋىرى

مۇھىت تەسۋىرى — ئىنسانلارنىڭ ھايات پائالىيىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي شارائىتلارنىڭ سۈرەتلىنىشىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئىنسانلارنىڭ ھايات شارائىتىنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى كونكرېتلاشتۇرۇلغان كۆرۈنۈشىدۇر.

ئىنسانلار مۇئەييەن تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي شارائىتتا ياشايدۇ. بۇ شارائىتلار ئۇلارنىڭ قىياپىتى، مىجەز-خۇلقى، ئۆرپ-ئادىتى، پسىخىكىسى، خاراكتېرى قاتارلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە مۇھىتنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىش، يېتىلىش جەريانلىرىنى ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، گوركىنىڭ «ئانا» رومانىنىڭ بېشىدىلا ئىشچىلار مەھەللىسىنىڭ ئۇزۇن بىر تەسۋىرى بېرىلگەن بولۇپ، بۇ شۇ مەھەللىدە ياشاۋاتقانلارنىڭ ھايات شارائىتىنىڭ كۆرۈنۈشىدىن ئىبارەت ئىدى. پاۋىلنىڭ دادىسى مىخايىل ۋىلاسوپ ئەنە شۇ ناچار شارائىت ئىچىدە چۈشكۈنلىشىپ، ۋاقىتسىز ئالەمدىن ئۆتىدۇ. ئەمدىلا ئائىلىسىنىڭ يۈكىنى ئۈستىگە ئالغان پاۋىلمۇ ئەنە شۇ شارائىتتا چۈشكۈنلىشىش يولىغا قاراپ ماڭىدۇ. كېيىن ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرنىڭ تەسىرى بىلەن بۇ شارائىتنىڭ كىشىلەرنى ھالاكەت يولىغا باشلايدىغان ناچار شارائىت ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتىپ، ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىشكە باشلايدۇ، ھەمدە بۇ

شارائىتنى كەلتۇرۇپ چىقارغۇچى چېرىك چارروسىيە جەمئىيىتى ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەندىن كېيىن، چارروسىيە ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ، جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىش يولىغا مېڭىپ، ئاخىرى كىشىلەرنىڭ قەلبىنى ھايا جانغا سالىدىغان ئۇلۇغ ئىنقىلابچى بولۇپ يېتىشىپ چىقىدۇ.

ئەدەبىي تەسۋىرده ئىپادىلەنگەن ئەنە شۇنداق مۇھىت تەسۋىرى بىر تەرەپتىن شۇ ئورۇندا ياشاۋاتقانلارنىڭ ھايات شارائىتىنىڭ كۆرۈنۈشى بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، بەلگىلىك جەمئىيەتنىڭ ياكى جەمئىيەتنىڭ مەلۇم تەرىپىنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشىدىن ئىبارەت بولىدۇ. بۇ يازغۇچىنىڭ ماھارىتىگە باغلىق بولغان مۇشەققەتلىك جىددىي تەلەپتۇر. ئەدەبىي تەسەۋۋۇرلەرگە قويۇلىدىغان ئاساسىي تەلەپ تېپىك پېرسونաژلارنى تېپىك شارائىت ئىچىدە تەسۋىرلەشتىن ئىبارەتتۇر.

مۇھىت ــ ئىجتىمائىي مۇھىت ۋە تەبىئىي مۇھىتتىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالغاچقا، مۇھىت تەسۋىرىنىڭ ئىجتىمائىي مۇھىت تەسۋىرى ۋە تەبىئىي مۇھىت تەسۋىرى دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

1. ئىجتىمائىي مۇھىت تەسۋىرى

ئىجتىمائىي مۇھىت ــ ئىنسانلارنىڭ ھايات پائالىيىتى جەريانىدىكى ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلىرى ئارقىلىق شەكىللەنگەن ھايات شارائىتىنىڭ ئومۇمىي ئاتالمىشى بولۇپ، ئۇ كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى، ئۆرپ ــ ئادىتى، مىجەز ــ خۇلقى، پىسخىكىسى، تۇرمۇش قارىشى، ھاياتقا بولغان ئىپادىسى قاتارلىقلارنى يېتىلدۇرىدىغان تۇپراقتۇر.

ئىجتىمائىي مۇھىت تەسۋىرى ــ كىشىلەرنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلىرى ئارقىلىق شەكىللەنگەن ھايات مەنزىرىلىرىنىڭ

ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى ئىپادىلىنىش شەكلىدۇر.

ئىجتىمائىي مۇھىت تەسۋىرى تۆۋەندىكى تۆرلەرنى ئۆزىچىگە ئالىدۇ.

سىياسىي پائالىيەتلەر تەسۋىرى

سىياسىي پائالىيەتلەر ــ ئادەتتە تۆرلۈك سەپەرۋەرلىك يىغىنلىرى، قۇرۇلتاي، سايلام، تەبرىكلەش پائالىيەتلىرى، پارات، ئاممىۋى يىغىلىش، ئىجتىمائىي بەس ــ مۇنازىرىلەر، نامايىش، قوزغىلاڭ قاتارلىق خاراكتېرى مەلۇم سىياسىي تۈس ئالغان، بەلگىلىك سىياسىي تۈزۈمنى ھىمايە قىلىش، قوللاشنى مەقسەت قىلغان، ياكى بۇخىل سىياسىي تۈزۈمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش، ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى مەقسەت قىلغان ئاممىۋى خاراكتېرلىك پائالىيەتلەرنى كۆرسىتىدۇ.

روشەنكى، ھەرقانداق سىياسىي پائالىيەتلەر بەلگىلىك سىنىپ ۋە بۇ سىنىپقا ۋەكىللىك قىلغۇچى پارتىيە ــ گۇرۇھلارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى، ئۇيۇشتۇرۇشى، باشلامچىلىق قىلىشى بىلەن ئېلىپ بېرىلىدۇ. يەنى بەلگىلىك سىنىپ ياكى پارتىيە ــ گۇرۇھلار ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي مەقسىتى ۋە ھەرىكەت ستراتېگىيىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن بەلگىلىك قوزغىتىش خاراكتېرىدىكى سىياسىي پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بېرىپ، جامائەت پىكرى تەييارلايدۇ، ئاممىنى قوزغىتىدۇ. شۇ ئارقىلىق قارشى تەرەپكە بېسىم ئىشلىتىدۇ، كۈچ كۆرسىتىدۇ.

يازغۇچى مەلۇم سىنىپ ياكى گۇرۇھنىڭ سىياسىي قارىشىنى چىقىش قىلىپ، ئەسەردە يۇقىرىقىدەك سىياسىي پائالىيەتلەرنى تەسۋىرلەشكە تىرىشىدۇ. بۇ ئارقىلىق مۇئەييەن دەۋر

ۋە سىياسىي تۈزۈمنىڭ ماھىيىتىنى، ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. يازغۇچى يەنە سىياسىي پائالىيەتلەر تەسۋىرى ئارقىلىق، شۇ خىل سىياسىي پائالىيەتلەرگە بولغان باھاسىنى ئىپادىلەيدۇ. ئىلغار سىنىپلارنىڭ سىياسىي قارىشى، مەقسىتىنى چىقىش قىلغان يازغۇچىلار جەمئىيەت تەرەققىياتىغا، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ مەنپەئىتىگە زىيانلىق بولغان ۋە توسقۇن بولىدىغان ئىجتىمائىي تۈزۈمگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان سىياسىي پائالىيەتلەرنى ئاكتىپ قوللاش پوزىتسىيىسىدە تۇرۇپ تەسۋىرلەيدۇ. خەلقنىڭ تىنچ، بەختلىك تۇرمۇشىغا، ئىلغار ئىجتىمائىي، سىياسىي تۈزۈمگە، جەمئىيەت تەرەققىياتىغا قارشى تۇرۇشنى، بۇزغۇنچىلىق قىلىشنى مەقسەت قىلىپ، قەستەن ئاممىنى قايمۇقتۇرۇپ ئېلىپ بېرىلغان ئاتالمىش «سىياسىي پائالىيەتلەر» گە قارىتا ئەيىبلەش، قارشى تۇرۇش پوزىتسىيىسىدە تۇرۇپ تەسۋىرلەيدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى سىياسىي پائالىيەتلەر تەسۋىرى ئارقىلىق، كىتابخانلار مۇئەييەن دەۋردىكى ھەرقايسى سىنىپ ۋە پارتىيە - گۇرۇھلار ئارىسىدىكى قارىمۇ قارشىلىقلارنى، خەلق ئاممىسىنىڭ ئۆزلىرى ياشاۋاتقان دەۋر، ئىجتىمائىي تۈزۈمگە قارىتا قاراشلىرىنى چۈشىنىپ ئالالايدۇ.

ماھىر يازغۇچى سىياسىي پائالىيەتلەر تەسۋىرىنى ئەسەردىكى كونكرېت پېرسوناژلار ھەرىكىتى بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈشكە تىرىشىدۇ. چۈنكى ئەسەردە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ھەر خىل سىياسىي پائالىيەتلەر پېرسوناژلارنىڭ مەلۇم سىنىپ ياكى گۇرۇھنىڭ مەنپەئىتىنى چىقىش قىلىپ ئېلىپ بېرىۋاتقان پائالىيەتلىرىدىن ئايرىلمايدۇ. يازغۇچىمۇ ئاشۇ سىياسىي پائالىيەتلەر تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ مەقسىتى، كەيپىياتى، ئىرادىسى، ئاڭ سەۋىيىسى قاتارلىق جەھەتلەردىكى تىپىك

خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىدۇ.

بەزى سىياسىي پائالىيەتلەر كۆپ ھاللاردا بەلگىلىك تالاش - تارتىش، كەسكىن توقۇنۇش، جېدەل - ماجىرا، ھەتتا قان تۆكۈلۈش، تۇتقۇن قىلىش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. يازغۇچى پېرسوناژلارنىڭ مانا شۇنداق كەسكىن، جىددىي پەيتتىكى سىياسىي ئىپادىسى، ھەرىكەتلىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنى ۋە بۇخىل خاراكتېرىنىڭ يېتىلىش جەريانىنى تېخىمۇ روشەن گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ. مەسىلەن، «ياشلىق ناخشىسى» رومانىدىكى ئاساسلىق پېرسوناژ لىن داۋجىڭنىڭ «18 - مارت» پاجىئەسىنىڭ بىر يىللىقىنى خاتىرىلەش پائالىيىتىگە قاتنىشىش جەريانىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق يازغۇچى لىن داۋجىڭنىڭ دەسلەپتىكى قورقۇنچاقلىق، يېتىمسىراش، غېرېبسىنىش ھالەتلىرىدىن جەڭگىۋار كوللېكتىپنى سۆيىدىغان، خەلق ئاممىسى بىلەن قەتئىي بىرلىشىش ئىرادىسىگە كەلگەن، قورقماس ھالەتكە ئۆزگەرگەن جەڭگىۋار خاراكتېرىنى ئېچىپ بەرگەن.

سىياسىي پائالىيەتلەر تەسۋىرى ياخشى بېرىلسە، ئەسەر ۋەقەلىكىنى تېخىمۇ جانلاندۇرغىلى، ۋەقەلىك تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ. گوركىنىڭ مەشھۇر «ئانا» رومانىدا ئىشچىلارنىڭ «1 - ماي» نى تەبرىكلەش پائالىيىتى ئالاھىدە ماھارەت بىلەن تەسۋىرلەنگەن. بولۇپمۇ نامايىشتا قولغا ئېلىنغان پاۋىل ۋىلاسوۋ ۋە ئۇنىڭ يولداشلىرىنىڭ سوت مەيدانىدىكى جاسارىتى، سۈرگۈن ۋە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان جەريانلىرى، ھەمدە پاۋىلنىڭ ئانىسى نىلوۋناۋىلاسوۋنىڭ ئويغىنىپ، ئوغلىنىڭ ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن قەتئىي نىيەتكە كەلگەنلىكى، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئويغىنىپ

ۋاتقانلىقى، ھەققانىيەت ۋە ئازادلىق ئۈچۈن بولۇۋاتقان بۇ كۆرەشنى توسۇۋېلىشقا بولمايدىغانلىقى ناھايىتى تەپسىلىي، جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە سۆزەتلەنگەن سىياسىي پائالىيەتلەر تەسۋىرى مۇنداق ئىككى تەرەپتىن چەتنەپ كېتەلمەيدۇ. بىرى، سىياسىي پائالىيەتلەر تەسۋىرى ئارقىلىق يازغۇچى شۇ زامان، دەۋر، تۈزۈمگە بولغان كۆزقارىشىنى ئىپادىلىمەي قالمايدۇ. يەنە بىرى جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ شۇ زامان، دەۋر، تۈزۈمگە بولغان قارىشى، پوزىتسىيىسىنى ئىپادىلىمەي قالمايدۇ.

ئۇلگىلەر

بەردەمدىلا، ئۇنىڭ ئەتراپى ئادەمگە تولدى، گىرەلىشىپ كەتكەن نامايىشچىلار قوشۇنى ئۇنى تەرەپ - تەرەپتىن چۆرىدەۋالدى - دە، ئالغا ئېلىپ كەتتى. شوئار سادالىرى ئۇنىڭ قۇلاق پەردىلىرىنى تىترىتىۋەتتى، ئۇ ئىسسىق قېنىنىڭ تومۇرلىرىدا قاينىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇنىڭ بويى ئېگىز بولغاچقا، ئۇياق - بۇياققا قاراپ، ئەتراپقا سەپسالدى. باتۇرلۇق بىلەن ئالغا بېسىۋاتقان ھەشەمەتلىك بۇ نامايىشچىلار قوشۇنى ئۇنى بەكمۇ ھەيران قالدۇردى.

يوللار كۆرۈنمەي قالدى...

ھەسەنەيىن ئەپەندى قاينام - تاشقىنلىق، شاۋقۇنى پەلەكنى تىترىتىۋاتقان دېگىزنى كۆردى!

يوللار كۆرۈنمەي قالدى...

داۋالغۇپ تۇرغان بۇ بىپايان دېگىز خۇددى بىر مىللەتنىڭ يۈرىكىدەك شىددەت بىلەن تەپمەكتە، ئويناقلىماقتا. زور ۋەقە ئىزھەت - ھۆرمىتىگە ساقلاپ كېلىۋاتقان بۇ يۈرەكنى

يارىلاندۇردى، ئۇنىڭدىن ئېتىلىپ چىققان قىپقىزىل ئىسسىق قان كىشىلەرنىڭ كەيپىنى جۇشقۇنلىتىپ، ئىسسىق قانلىرىنى قاينىتىۋېتەتتى...

(ھەخمۇت تەيمۇر: «ھېكايىلار» 394 -، 395 - بەتلەر)

خالايىق نېۋىسكى كوچىسىدىن موربسكايا كوچىسىغا بۇرۇلۇغاندا مەلۇم دەرىجىدە تەرتىپ ئورنىتىلدى، ئادەملەر ئەمدى پۈتۈن كوچىنى ئىگىلەپ ئېقىپ باراتتى. قانداقتۇر بېقىش تاپىلىنىپ يۈگۈرۈپ ئۆتۈپ كەتتى. دوقمۇشقا يەتكەنسىرى شەپكىلەر ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىلدى. كۈنلۈكلەر ھاۋادا سىلكىنىدى. موربسكايا كوچىسىدا «ھۇررا! ھۇررا!» سادالىرى ياڭرىدى. بالىلار قۇلاقنى پۈتتۈرەتكۈدەك دەرىجىدە ھۇشتىشقا باشلىدى. توختاپ قالغان ھېسابسىز كۆپ ھارۋىلاردا ياسىنۇالغان ئايالار ئۆرە تۇرۇشاتتى. خالايىق ئىساكېۋىسكى مەيدانىغا ئېقىپ كىرىپ، پۈتۈن مەيدانىنى تولدۇرغان. تولىسى مەيدان رىشاتكىلىرىدىن ئېشىپ چۈشەتتى. ھەتتا يەر - دېرىزىلەرمۇ، ئۆگزىلەرمۇ، چېركاۋنىڭ گرانىت پەلەمپەيلىرىمۇ ئادەمگە لىق تولۇپ كەتكەن ئىدى. نەچچە مىڭ كىشىدىغان بۇ خالايىق گېرمانىيە ئەلچىخانىسىنىڭ قىزىل رەڭگە بويالغان بىناسىغا قاراپ ۋارقىرىشاتتى، بىنانىڭ ئۈستۈنكى دېرىزىلىرىدىن پۈرقۇپ ئىس چىقاتتى. ئەينەكلىرى سۇندۇرۇلغان دېرىزىلەرنىڭ ئېچىدە ئادەملەر ئۇياقتىن-بۇياققا يۈگۈرۈپ، خالايىقنىڭ ئۈستىگە قۇچاق - قۇچاق قەغەز ئاتاتتى؛ قەغەز ۋاراقلىرى ئاسمانىدا لەيلەپ، ئاستا - ئاستا پەسكە ئۇچۇپ چۈشمەكتە ئىدى. دېرىزىدىن تاشلانغان ھەربىر بۇيۇمغا، ئىسنىڭ لاپىلداپ چىقىشىغا خالايىق ۋارقىراش بىلەن جاۋاب بېرەتتى. بىردىن بىنانىڭ ئالدىنقى تەرىپىدە، تامنىڭ تېگىدە، مىستىن ياسالغان ئىككى ھەيكەل جىرەن ئاتنىڭ يۈگىنى

دىن تارتىپ تۇرغان جايدا بىر نېمە قىلىۋاتقان بىرنەچچە ئادەم پەيدا بولدى. خالايىق جىم بولدى. مېتالغا ئۇرۇلغان بولقىنىڭ تاۋۇشى جاراڭلىدى. ئوك تەرەپتىكى پالۋان ھەيكەل بىر ياققا قاراپ قىيشايدى – دە، ئادەم ئۆتىدىغان يولغا غۇلاپ چۈشتى. خالايىق ۋارقىرىغىنىچە ئۇنىڭ ئۈستىگە يېپىلىپ كەلدى، ئادەملەر ئاياغ ئاستى بولۇپ كەتتى. «بۇ ئەبلەخلەرنى مويكا تەرەپكە سۆرە، مويكىغا سۆرە!» ئىككىنچى ھەيكەلمۇ غۇلاپ چۈشتى. كۆزەينەك تاقىۋالغان سېمىز بىر خوتۇن ئانتوشكا ئارنولدوۋنىڭ يەلكىسىدىن تۇتۇپ: «ھەممىسىنى سۇغا تاشلايلى، يىگىت!» دەيتتى. خالايىق مويكا قانىلى تەرەپكە قاراپ قوزغالدى. بىر-دىن ئوت ئۆچۈرگۈچىلەرنىڭ سىگنالى ئاڭلىنىشقا باشلىدى، يىراقتىن ئۇلارنىڭ مىس قالپاقلىرى پارقىرىدى. دوقمۇشلاردىن ئاتلىق ساقچىلار كۆرۈندى.

(ئا. تولىستوي: «سەرسانلىق – سەرگەردانلىقتا» 1 – قىسىم 216–، 218 – بەتلەر)

بۈگۈن «چوڭ شاڭخەي» نىڭ جەنۇبىي يولىدا ھەر خىل-ھەر ياشتىكى ئادەملەرنىڭ زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان غەزەب ساداسى ۋە تۆت يىلدىن بۇرۇنقى زەمبىرەك ئاۋازىغا جاۋاب قايتۇرغان سادالىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

سەپنىڭ ئالدىدا ماڭغىنى ئۇزۇن چاپان كىيگەن ئەپەندى، چەت ئەلچە كىيىنگەن ئەپەندى، ئۇزۇن كۆڭلەك كىيگەن خېنىملار، قىسقا چاپان كىيگەن قىزچاقلار، كالتە چاپانلىق ئوقۇغۇچىلار، ئىشچىلار، شاگىرتلار بولۇپ ئۇلارنىڭ قوللىرىدا كىچىك بايراقچە بار ئىدى. بۇ قوشۇننىڭ قويرۇقى ئۇزۇلمەيتتى، بەلكى ئاخىرىغا قوشۇلۇپ كېلىۋاتاتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇزۇن چاپان كىيگەنلەر، قىسقا چاپان كىيگەنلەر، ئەرلەر ۋە ئاياللار، چوڭلار ۋە كىچىكلەر بار ئىدى. رىكشىچىلار قەغەز پارچىلىرىنى سىقىم-

دىغان ھالدا يول بويىدا قاراپ ئۇرغانلار بىلەن پاراڭلىشىۋاتاتتى. ئۇيۇقسىزدىن: «ياشىسۇن جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئازادلىقى!» دېگەن شوئار پۈتۈن ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

(ماۋدۇن: «يوغان بۇرۇننىڭ ھېكايىسى» 62 – بەت)

تاقالغان شەھەر دەرۋازىسى باتۇر، قورقماس ياش نامايىشچىلارنى توسۇۋالالمىدى، ئۇلار مەردانىلىق بىلەن مۇستەھكەم قورغانغا ھۇجۇم قىلغۇچى جەڭچىلەر قىياپىتىدە، گۈركىرەپ تۇرغان ئىزغىرىن شامال ئىچىدە گويا قەھرىلىك چېلىنغان جەڭ دۇمبىقىدىن ئىلھام ئالغاندەك قاتار – قاتار سەپ تارتىپ دۈشمەنگە قارشى قەيسەرلىك بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتتى. شەھەر دەرۋازىسىنى ئاقۇۋەت ئادەملەر توپى بۇزۇپ تاشلىدى. دۈشمەنلەر غەزەپلەنگەن ئادەملەر توپى ئالدىدا شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ ببرىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن داغدۇغىلىق قوشۇن يەنە داۋاملىق ئالغا باستى.

— ياپون جاھانگىرلىكىنى يوقىتايلى!

— خالايىق تەشكىللىنەيلى! قوراللىنايلى!

— جۇڭگولۇقلار قوزغىلىپ، جۇڭگونى قۇتۇلدۇرايلى! —

ئۇزۇلمەي ئېقىۋاتقان ئادەملەر توپى كۆز چاقنىتىدىغان بايراقلار، بوغۇق ئەمما ئۇلۇغۋار شوئارلار قەدىمى پايتەختنىڭ كوچىلىرىدا دولقۇنلىماقتا ۋە ھاۋا بوشلۇقىدا داۋاملىق ياڭرىماقتا، غالىب قەدەملەر توختىماي داۋاملىق ئالغا باسماقتا، توختىماي ئالغا باسماقتا...

(ياك مۇ: «ياشلىق ناخشىسى» 1000 – بەت)

پۈتۈن كەنت تەۋرەندى. توخۇلار چىللاشقا باشلىدى، ئاسمانىڭ شەرقىي – جەنۇبىدىن چوغدەك قىزىل بۇلۇت كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ھەممە ئادەم كەپسەردىن، چوڭ يولدىن،

سەيۋەنزىلىكلەردىن، ئوتۇن دۆۋىلىرى ئارقىسىدىن، ئۇنچە دۆۋىلىرى يېنىدىن، تەرەپ - تەرەپتىن خەن ئائىلىسىنىڭ ھويلىسىغا قاراپ يۈگۈرمەكتە. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى جوتۇ، بەزىلىرى پالتا كۆتۈرگەن، بەزىلىرى كۆسەي تۈتۈۋالغان؛ قۇرۇق قول چىققانلار بولسا بىراۋلارنىڭ ئوتۇن دۆۋىسىدىن بىرەر قارا ياغاچ، سېدە كالتېكىنى سۇغۇرۇۋېلىپ كۆتۈرۈۋالغان. كۆڭلەكچان ئەرلەر، ئىشتانسىز بالىلار، يالىڭاياق ئاياللار، ئەتىلىرى كۆرۈنۈپ قالغان يىرتىق كۆڭلەك كىيگەن مومايلار، بۇلۇڭ - بۇلۇڭدىن، يول - يولدىن قېيا - چېيا كۆتۈرۈپ چوڭ يولغا چىقىپ، دولقۇنلۇق ئادەم ئېقىنى ھاسىل قىلدى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن چىققان كۈن بەزى قارامتۇل، يىرتىق كىگىز قالپاقلارغا، ئاپپاق چۈشۈرۈلگەن باشلارغا نۇرىنى سېپىپ تۇراتتى. بۇلار خۇددى دەريانىڭ ھەيۋەتلىك دولقۇنىدەك ئالغا قاراپ جۈش ئۇرماقتا.

(جۇ لىۋ: «بوران - چاپقۇن» 232 - بەت)

كىشىلەرنىڭ سادالىرى گۈرۈلدەۋاتقان قۇيۇندەك، ماشىنىلارنىڭ گۈلدۈرلەشلىرىنى، پارىنىڭ ئېغىر پۇشۇلداشلىرىنى ۋە توك سىملىرىنىڭ ۋىڭىلداشلىرىنى بېسىپ چۈشەتتى. كۆپچىلىك قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، مەسخىرە قىلىدىغان ئۆتكۈر سۆزلەر بىلەن بىر - بىرىنى سانجىپ ئېلىشىپ، تۈشمۈ - تۈشتىن ئالدىراپ كېلىپ يىغىلىشماقتا ئىدى. ئادەتتە ھاردۇق يەتكەن كۆڭۈلدىكى غەپلەت بېسىپ ياتقان غەزەپلەر، ئەمدى ئۇيقۇدىن ئويغانغان دەك ئۆزىگە يول ئىزلەيتتى. قارا قانا تلىرىنى بارغانسېرى كەڭ كېرىپ، داغدۇغا بىلەن كۆكتە پەرۋاز قىلاتتى ھەمدە ئادەملەرنى تېخىمۇ مەھكەم ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ، كەينىگە ئەگەشتۈرۈپ، ئۇلارنى بىر - بىرىگە ئۇچراشتۇراتتى - دە، ئاندىن غەزەپلىك يالقۇنغا ئايلىناتتى. ئىس ۋە چاڭ - توپا كىشىلەر توپى ئۈستىدە ئۇركەشلەيتتى. تەرلەپ - پىشىپ كەتكەن يۈزلەر چوغدەك يانا تتى. مەڭزىلىرىدىن قاتار تەرلەر ياشتەك ئاقاتتى. قارايغان يۈزلەردە كۆزلەر ۋالىلداپ، چىشلار پارقىرايتتى.

(م. گورکی: «ئانا» 92 - بەت)

لاۋۇلداپ يېنىپ تۇرغان گۈلخانلار قارا كىمخاپقا ئوخشاش سېپايان قاراڭغۇلۇقتا گويا قاتتىق قەغەزدىن قېيىپ چىقارغاندەك تۇرغان ياپىلاق يۈز ۋە گەۋدىلەرنى، ھارۋىلارنىڭ بۇرجەكلىرى ۋە ئاتلارنىڭ ئېغىزلىرىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. پۈتۈن كېچە ۋاڭ - چۈڭلار، گەپ - سۆزلەر، ۋارقىراش - جارقىراشلار، ئويۇن - چاقچاقلار بىلەن تولغان ئىدى. بىراق، يېقىندىن چىقىۋاتقان ناخشا سادالىرى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسىيىپ تۇراتتى، بالالايكىلار چېلىنىپ تۇراتتى، گارمۇنلار بەس - بەس بىلەن سايرىماقتا ئىدى. گۈلخان، گۈلخان...

...

گۈلخانلار رەتسىز زەنجىرگە ئوخشاش، چوڭ يولدا يىراقلارغا سوزۇلغان ئىدى.

(ئا. سېرافىمۇۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» 190 -، 191 - بەتلەر)

ھەربىي پارات سائەت 10 دا باشلاندى. بۇ چاغدا ئۇچۇ ئۇلايەت ۋاقىتلىق جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمىتىنىڭ ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىرى، مىللىي ئارمىيىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك كوماندىرلىرى، ئالتۇن ئوردىنلىق، خىلمۇ خىل مىدداللىق خەلق قەھرىمانلىرى، جامائەت ئەربابلىرى قاتارلىقلار مۇنبەردە تۇرۇپ يۇقىرى ھايا جان ۋە قاينا ق ئالقىشلار بىلەن پاراتنى كۆزدىن كەچۈرمەكتە ئىدى.

ئالدى بىلەن ئىلى گارنىزونىنىڭ قىلىچلىق قىسىملىرى، ئاندىن قىزىل پاگونلۇق شتابىستلار بىلەن ھەربىي دوختۇرخانىنىڭ ئاق خالاتلىق خادىملىرى كىرىشت بەلگىلىك

سومكا ۆه ساندۇقلىرىنى كۆتۈرۈپ ئۆتمەكتە ئىدى. شتاب ئوفېتسېرلىرىنى باشلاپ ئۆتكەنلەرنىڭ ئالدىنقى رېتتىدە جەڭگىۋار قەدەمگە قىلىچنى توغرىلاپ كاپىتان مۆمىنوپ باراتتى.

دوختۇرلار قوشۇننىڭ ئالدىدا ئەزمە تلەرچە دەسسەپ، جەڭگىۋار بايراقنى ئېگىز كۆتۈرۈپ بارغان سېسترا رەيھان ئىدى. ئۇنىڭغا ھەربىي يوپكا بىلەن پىلوتكا ۆه قىسقا قونچلىق قىزىل

ۋەقەلىكىنى جانلاندۇرغىلى، بېيىتقىلى ۋە ۋەقە تەرەققىياتى ئۈچۈن يول ئاچقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، فرانسىيە يازغۇچىسى مۇپاسساننىڭ «دونداق» ھېكايىسىدا، قەھرىتان قىشتا ئۇرۇش ئاۋارىگەرچىلىكلىرىدىن قېچىپ چىققان كىشىلەرنىڭ سەپەر جەريانىدىكى سەرگۈزەشتلىرى سۆزلەنگەن، يەنى پاھىشە ئايال دونداق مەركەزلىك تەسۋىرلىنىش ئارقىلىق جەمئىيەتتىكى ھېچ كىشى كۆزگە ئىلمايدىغان پاھىشە ئايال دونداقنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكى ئۇنىڭ بۇرژۇئازىيە سىنىپىدىن نەچچە ھەسسە ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقى كۆرسىتىلگەن، شۇنداقلا ئاشۇ سەپەر جەريانىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق ھېكايە ۋەقەلىكى قۇراشتۇرۇلغان ۋە مەركىزىي ئىدىيە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېچىپ بېرىلگەن.

ئەدەبىيات مەلۇم نۇقتىدا يازغۇچىنىڭ جەمئىيەت ۋە تۇرمۇش توغرىسىدىكى قاراشلىرىنى كەڭ جامائەتچىلىك بىلەن ئورتاقلىشىدىغان، شۇ ئارقىلىق يازغۇچى بىلەن كىتابخانلار ئوتتۇرىسىدا پىكىر بىرلىكى ياكى مۇنازىرە پەيدا قىلىدىغان بىر خىل ۋاسىتىدىن ئىبارەت. يازغۇچى ئەدەبىي ئەسەرلەردە ھەر خىل مەقسەتتىكى سەپەر پائالىيەتلىرىنى تەسۋىرلىگەن ۋاقىتتا ئۇنى چوقۇم پېرسوناژلارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىغا ماسلاشتۇرۇپ، تۇرمۇش قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن قىلىپ تەسۋىرلەيدۇ. سەپەر تەسۋىرىنى پېرسوناژلارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىغا ماسلاشتۇرۇپ تەسۋىرلەش كىتابخانلارنىڭ ئەسەر قەھرىمانىنى چوڭقۇرلاپ چۈشىنىشىگە ياردەم بېرىدۇ. تۇرمۇش قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇنلاشتۇرۇش كىتابخانلاردا چىنلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلىدۇ. «دونداق» تىكى سەپەر تەسۋىرى ئەنە شۇنداق ئۇنۇمگە ئېرىشكەن بولۇپ، كىشىلەردە چوڭقۇر تەسىرات پەيدا قىلىدۇ.

ئۈلگىلەر

باش-ئايىغى كۆرۈنمەيدىغان يۈك ھارۋىلىرىدىن پۇرقىراپ چىققان چاڭ دەستىدىن ھېچنەرسىنى كۆرگىلى بولمايتتى. نەچچە ئون چاقىرىم ئۇزۇنلۇققا سوزۇلغان ھارۋىلار غىچىرلىشىپ، ئەگرى - بۈگرى يېزا يولىدا كېتىپ باراتتى. تاغلار ئالدى تەرەپتە كۆپكۆك كۆرۈنەتتى. ھارۋىغا تاشلاقلىق ياستۇقلار قىزغۇچ پارقىراپ تۇراتتى؛ تىرنا، تۆمۈر گۈرجەك، سوغىلار تىكلەپ قويۇلغان ئىدى؛ ئەينەك، ساماۋەرلەردىن كۆزنى قاماشتۇرىدىقان نۇر چاقنايتتى؛ ئۇششاق بالىلارنىڭ باشلىرى، مۈشۈكلەرنىڭ قۇلاقلىرى ياستۇق ئۈستىدە، كىيىم - كېچەك، ئورۇن - كۆرپە ۋە ئەسكى - تۈسكى لاتىلار ئۈستىدە ئىغاڭشىيتتى؛ توخۇلار كاتەكلەردە قاقاقلىشاتتى؛ بىر - بىرىگە چېتىپ قويۇلغان كالىلار ئارقىدا مېڭىشاتتى؛ ئۇزۇن يۇڭلىرىغا بۇدۇشقاق يېپىشىۋالغان ئىتلار تىللىرىنى ساڭگىلىتىشىپ، ھاسىرىغان پېتى ھارۋىنىڭ سايىسىدا كېتىپ باراتتى. غىچىرلاپ كېتىپ بارغان ھارۋا ئۈستىدە لاقا - لۇقىلار قالايمىقان تاشلاغلىق ئىدى — كازاكلار توپىلاڭ كۆتۈرگەندىن كېيىن، ئەر - ئاياللارنىڭ ھەممىسى ئۆيلىرىنى تاشلاپ قېچىپ چىققان چاغدا، بىرەر نەرسىنىمۇ تاشلاپ كېتىشكە كۆزى قىيماي، ئالدىراشلىقتا قولىغا چىققانلىكى نەرسىنى ئېلىپ ھارۋىغا تاشلاشقان ئىدى.

(سېرافىموۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» 64 -، 65 - بەتلىرى)

ئەترەت ۋارقىراپ - توۋلىشىپ، قوللىرىدىكى مەشئەلنى ۋە قوراللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، تارتىشىپ تۇرۇۋۇلىۋاتقان ئاتلىرىنى سۆرىشىپ، شاخ بېسىلغان يولغا تەڭلا دېگۈدەك ماڭدى. ئۈركۈپ

گەتكەن ئاتلار يېتىلگەنگە ئۇنىماي، كېسىلى تۇتقان ئادەمدەك سەكرەيتتى؛ كەينىدىكىلىرى ئالدىدىكىلىرىنى بېسىپ كەلمەكتە ئىدى؛ يولغا سېلىنغان شاخلار چۈۋۈلۈپ كېتىدىغاندەك غاراسلايتتى. قىرغاقتا ئاز قالغاندا مېچىكنىڭ ئېتى غۇلاپ كېتىپ پاتقاقتا چۈشۈپ كەتتى، پارتىزانلار غەزەپ بىلەن تىلىشىپ، ئارغامچا بىلەن ئاتنى تارتىپ چىقىرىشقا تۇتۇش قىلدى. مېچكا ئاتنىڭ تىپىرلىشىدىن تىترەپ تۇرغان سىرلاڭغۇ ئارغامچىغا چىڭ يېپىشۇۋېلىپ، پۇتىنى پاتقاقتا مىلەنگەن شاخلارغا تىرەپ تۇرۇپ، جېنىنىڭ بارىچە كۈچەپ تارتىۋاتاتتى. ئات ئاخىر تارتىپ چىقىرىلدى، ئەمما مېچىك ئاتنىڭ ئالدى پۇتىغا يۆگىلىپ قالغان ئارغامچىنى خېلىغىچە ھەپىلىشىپمۇ يېشەلمەي، پاتقاقنىڭ كىشىنىڭ كۆكىلىنى ئېلىشتۇرىدىغان سېسىق پۇرىقى سىڭگەن ۋە ھۆل بولۇپ چىڭىپ كەتكەن بۇ ئارغامچىنى ئاچچىقىدا چىشى بىلەن چىشلەپ يېشىشكە باشلىدى.

(فادىيېۋ: «تارمار» 264-، 265 - بەتلەر)

مىڭدىن كۆپ ئادەم بىر ئۆزۈن سەپ بولۇپ، تىزلىپ ئېتىز بويىدىكى پاتقاق يولنى بويلاپ تېز سۈرئەت بىلەن توخىتماي ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. غۇۋا ئاي يورۇقى كەنت، دەرەخلىك، سۇلۇق ئېتىز ۋە ئېگىز ئوت ئۆسۈپ كەتكەن چىغىر يوللارنى قاپلىغان ئىدى؛ ئېتىز چېتىدە جىددىي مېڭىۋاتقان ئادەملەرنىڭ كۆلەڭگىسىنمۇ ئەكس ئەتتۈرەتتى. ھېچكىم ئۇن چىقارمايتتى، يۆتەلمەكچى بولغانلار ئالقىنى بىلەن ئاغزىنى ئېتىپ ئاۋازىنى باساتتى. يول بويى پەقەت ئادەملەرنىڭ ئاياغ تىۋىشى ۋە ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازلىرىغا يول بويىدىكى كەنتلەردىن كەلگەن ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى ۋە ئېتىز-ئېرىقتىكى پا-

قىلارنىڭ كۈرۈلداشلىرى ئارىلىشىپ، كېچىنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزاتتى.

(جۇلىۋۇ: «شياڭ جياڭ دەريا سى بويىدىكى بىر كېچە»، «1978 - يىلى مۇكاپاتلانغان ھېكايىلەر توپلىمى» 1 - كىتاب 245 - بەت)

زىياپەت سورۇنى تەسۋىرى

زىياپەت سورۇنلىرى كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئالاقىسى ۋە ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرىنى ئېنىق گەۋدىلەندۈرىدىغان، شۇنداقلا زىياپەت سورۇنلىرىدىكى كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىكى ئورنى، سالاھىيىتى، ئۆرپ - ئادىتى، ھەدەنىيەت ساپاسى قاتارلىقلارنى بىۋاستە ئاشكارىلايدىغان ئىنتايىن مۇھىم تۈرمۇش رۇجىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. زىياپەت سورۇنلىرىدىكى كىشىلەر — ساھىبخان بىلەن مېھمان، مېھمان بىلەن مېھمان — بىر - بىرىگە ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە مۇئامىلە قىلىدۇ. بەزى كىشىلەرگە تولىمۇ ئىللىق، سىپايە، قىزغىن مۇئامىلە قىلسا، بەزى كىشىلەرگە پەرۋاسىزلىق بىلەن سالقىن مۇئامىلە قىلىدۇ. بەزى كىشىلەرگە خۇشامەتكويلۇق بىلەن مۇئامىلە قىلسا، يەنە بەزى كىشىلەرگە كەمستىش نەزەرى بىلەن سوغۇق ۋە قوپال مۇئامىلە قىلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، زىياپەت سورۇنلىرىدىكى كىشىلەرنىڭ گەپ - سۆزلىرى، كۈلكە - چاقچاقلىرىمۇ ھەر خىل بولىدۇ؛ بەزى گەپ - سۆز، چاقچاقلاردىن ئېسىل ئىنسانىي پەزىلەتلەر ئەكس ئېتىدۇ؛ بەزى گەپ - سۆز، چاقچاقلار كىشىلەرنى ماختاپ ئۇچۇرۇش ئۇچۇن، بەزىلىرى خۇشامەت قىلىش، مازاق قىلىش، ھەسەت قىلىش، دارتىملاش، چېقىۋېلىش ھەتتا

كه مىشىش ئۇچۇنمۇ ئېيتىلىدۇ. بۇ خىل ئەھۋاللار سورۇنىدىكى كىشىلەرنىڭ ئوخشاشمىغان روھىي ھالەتلىرىنى، يەنى سوزۇنىدىغان كىشىلەرنىڭ ئالىيجاناب، ياخشى خۇلقلىق كىشى ياكى پەسكەش، بولمىغۇر كىشى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. مانا بۇلار كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنىڭ، مىجەز - خاراكتېرنىڭ بىرقەدەر ئېنىق ئاشكارىلىنىشىدۇر. بۇ خىل مۇناسىۋەتلەرنى ئەدەبىي ئەسەرلەردە سۈرەتلەش ئارقىلىق پېرسونا ژلارنىڭ خاراكتېرى، كىشىلىك تۇرمۇش قارىشى قاتارلىقلارنى تېخىمۇ ئېنىق ۋە جانلىق ئېچىپ بەرگىلى ۋە گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. شۇنداقلا پېرسونا ژلار خاراكتېرىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە يېتىلىشى ئۇچۇن، ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى ئۇچۇن بەلگىلىك دەرىجىدە ئاساس سالغىلى بولىدۇ.

زىيالىيەت سورۇنلىرىدىكى تەسۋىرلەردىن پايدىلىنىپ پېرسونا ژلارنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى سۈرەتلىگەندە پېرسونا ژلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن بولغان مۇئامىلىسى، پوزىتسىيىسى، كەيپىياتى قاتارلىقلارنى ئاددىي، قوپال، يالىڭاچلا سۈرەتلەشتىن ساقلىنىشى كېرەك. چۈنكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى خېلى كۆپ سانداكى كىشىلەر ئۆزى بىلەن مىجەزى يېقىن كەلمەيدىغان، ھەتتا يامان كۆرىدىغان كىشىلەر بىلەن مۇئامىلە قىلغاندىمۇ چاندۇرماسلىق، ئېھتىياتچان بولۇش، ئەمما ئاستىرتتىن ئۆچ ئېلىش، سۇندۇرۇش، ئەدىبىنى بېرىش ھەتتا قاتتىق زەربە بېرىش قاتارلىق يوشۇرۇن ۋاستىلەرنى قوللىنىدۇ. شۇڭا زىيالىيەت سورۇن تەسۋىرىنى بېرىشتە كىشىلەر مۇناسىۋىتىدىكى ماھىيەتلىك تەرەپلەرنى ئەستىن چىقارماسلىق كېرەك.

زىيالىيەت سورۇنلىرى تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسونا ژلارنىڭ ئىجتىمائىي ئالاقىسى، ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرىنى بىرقەدەر تولۇق ۋە ھەقىقىي گەۋدىلەندۈرگەندىن تاشقىرى يەنە پېرسونا ژلار-

نىڭ ئىقتىسادىي ئورنى، قىزىقىشى، ھەۋىسى، كەيپى قاتارلىقلارنىمۇ بەلگىلىك دەرىجىدە ئېچىپ بەرگىلى ۋە گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. روشەنكى زىيالىيەت سورۇنلىرى بەلگىلىك بىر ئورۇنغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. شۇ ئورۇندىكى تۇرمۇش لاۋازىمەتلىرى — ئۆي جاھازلىرى، گىلەم، سۈرەت، ئاسما خەت، قىلىچ، مىلتىق، ھەر خىل چىراغلار شۇنىڭدەك تەبىيارلانغان نازۇ - نېمەتلەر قاتارلىقلارنىڭ دەل، ئىنچىكە، توغرا تەسۋىرلىنىشىمۇ سورۇندىكى كىشىلەرنىڭ (پېرسونا ژلارنىڭ) ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ئورنى، روھىي ھالەتلىرىنى كىتابخانلارغا روشەن سۈرەتلەپ بېرەلەيدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە زىيالىيەت سورۇنلىرىنى قانداق سۈرەتلەپ بېرىش يازغۇچىنىڭ يېزىقچىلىق ماھارىتىگە باغلىق بولغان مۇھىم مەسىلە. بۇ يەردىكى ئەڭ ئاچقۇچلۇق مەسىلە زىيالىيەت سورۇنى تەسۋىرىنىڭ ئەسەرنىڭ باش تېمىسىنى ئېچىپ بېرىشكە خىزمەت قىلدۇرۇلۇش ياكى قىلدۇرۇلماسلىقى مەسىلىسىدۇر. ئەگەر يازغۇچى تۇرمۇش چىنلىقىدىن چەتنەپ، ساختا يېزىقچىلىق ماھارىتىگە تايانغان بولسا ئۇنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى زىيالىيەت سورۇنى تەسۋىرى كىتابخانلارنى ھەقىقىي تۇرمۇش مۇھىتى ئىچىگە باشلاپ كىرەلمەيدۇ. ھەقىقىي تۇرمۇش چىنلىقىغا تايىنىپ، سورۇن قاتناشقۇچىلىرىنى ئىنچىكە سۈرەتلەپ بېرەلىگەن بولسا، كىتابخانلار بۇ ئارقىلىق سورۇن قاتناشقۇچىلىرىنىڭ ھەقىقىي خاراكتېرىنى كۆرۈپ ئالالايدۇ. مەسىلەن، «قەزىل راۋاقتىكى چۈش» نىڭ ئون تۆتىنچى بابىدا، سەھرادىن «تۇغقان» يوقلاپ كەلگەن لىيۇ موماي «دۇگۇ قەسىرى» دە فېئودال ئاقسۆڭەكلەر بىلەن بىللە بىر زىيالىيەتكە قاتنىشىدۇ. بۇ يەردە لىيۇ موماينىڭ سەھرا شۇنسىدە قىلغان گەپلىرى، ھەرىكەتلىرى خېنىملارنىڭكىگە زادىلا ئوخشىمايدۇ. ئۇ باشقىلارغا

ئوخشاش ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ كۇلەلىمەيدۇ، ھەتتا پۈتكۈل سوـ
رۇندىكىلەرنىڭ گەپ ـ سۆزلىرى، ھەربىرىكەتلىرىمۇ بىر ـ بىرىنگە
زادىلا ئوخشىمايدۇ. بۇ ئارقىلىق پېرسونا ژلارنىڭ سالاھىيىتى،
مىجەز ـ خاراكتېرى كىتابخانلارنىڭ كۆز ئالدىدا روشەن نا ـ
مايان بولىدۇ. كىشىلەردە بىر خىل تەبىئىي تەسىرات پەيدا
قىلىدۇ. بۇ ئاشۇ زىياپەت سورۇنى تەسۋىرىنىڭ ئىنتايىن مۇۋەپ
پەقىيەتلىك يېزىلغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

ئۇلگىلەر

ئىشكىتىن كىرىش بىلەنلا كۆزگە تاشلىنىپ تۇرغان داستـ
خان شۇنداق رەتلىك سېلىنغانكى، ئۇنىڭدىكى كۈمۈش قاچا ـ
قۇچىلار، بىللۇر تەخسىلەر، كاناپ سالفېتكىلار كۆزنىڭ يېغىنى
يەپ، كىشىنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇراتتى. مانا بۇ يەردە ھايات
پارلاق نۇر چاچماقتا ئىدى: بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى مەر ـ
دانە، خۇشئاۋا يىگىتلەر بولۇپ، خۇددى بويىغا يەتكەن قىزلار ـ
دەك يېقىملىق كۈلۈشەتتى، پىچىرلىشىپ پاراڭلىشاتتى. ئۇلارنىڭ
ئەتراپىدىكى ھەممە نەرسىلەر شۇنداق پاكىز، غۇبارسىز ئىدى.
ئىنگلىز سائەت ئۆتكەندىن كېيىن بۇ يەر خۇددى شىددەتلىك
جەڭدىن كېيىنكى جەڭگاھقا ئوخشاپ قالدى: نەگە قارىسا چېقىل ـ
غان ئىستاكانلار، دەسسىلىپ پۈرلىشىپ كەتكەن سالفېتكىلار،
ئېشىپ قالغان تاماق، زاكۇسكىلارغا قارىسا كىشىنىڭ ئىچى
ئېلىشىدۇ. ئادەمنىڭ مېڭىسىنى ئاغرىتىدىغان ژارقىراش ـ جار ـ
قىراشلار، قىزىقچىلارنىڭ رومكىنى كۆتۈرۈۋېلىپ «خوشە» دەپىش ـ
لىرى، ئۇزۇلمەي داۋام قىلىۋاتقان مەسخىرە ۋە قوپال چاقچاق ـ
لار، مانا ئەمدى قان تېمىپ تۇرىدىغان يۈزلەر تاتارغان، نۇـ
رانە كۆزلەر خىرەلەشكەن ئىدى. ئېغىزدىن تاسادىپىي چىقىپ

كېتىدىغان سىرلارنىڭ ھەممىسى ئېيىچىلدى. بۇ يىپ بارىرىدەك
ژاراڭ ـ چۇرۇڭ ئىچىدە بەزىلەر ھاراق بوتۇلكىسىنى چاقاتتى،
بەزىلەر غىڭشىپ ناخشا ئېيتاتتى؛ بىر ـ بىرىنىڭ چىشىغا تېگىشـ
شەتتى ـ دە، يا قۇچاقلىشىپ كېتىشەتتى ياكى مۇشتلىشىپ كې ـ
تەتتى. چىدىغۇسىز دەرىجىدىكى ھەر قىسما سېسىق پۇراقلار دە ـ
ماغقا ئۇرۇلاتتى، قۇلاققا ئالا ـ تاغىل ژاراڭ ـ چۇرۇڭلار كـ ـ
رىپ تۇراتتى. ھېچكىم ئۆزىنىڭ نېمە يېگەنلىكىنى، نېمە ئىچكەنـ
لىكىنى بىلمەيتتى. بەزىلىرى گۆشىپ ئولتۇراتتى، بەزىلىرى
ئاغزىغا كەلگەننى سۆزلەيتتى. ئۆز گېپىنى يورغىلىتىدىغان بـ ـ
رەرسى بىر گەپنى شۇنداق تەكرارلاپ كېتەتتىكى، خۇددى چې ـ
لىنىۋاتقان قوڭغۇراقنى ئەسلىتەتتى، كىمدۇر بىرى قالايمىقانـ
چىلىقنى كونترول قىلماقچى بولاتتى. ئېھتىياتچان كىشىلەر بو ـ
لۇشىغا يېيىش ـ ئىچىشنى تەشەببۇس قىلاتتى، كاللىسى ساق ئادەمـ
دىن بىرسى كىرىپ قالغان بولسا سۆزسىزكى جىنلار بەزىمىسىگە
كىرىپ قاپتىمەن، دېگەن بولاتتى.

(بالزاك: «باھار شامالىرى» 1980 ـ يىل 2 ـ سان 47 ـ 48 ـ بەتلەر)

قوينىڭ بېقىنىدىن كېيىن ھەربىرى تەخمىنەن خېلىلا يو ـ
غان كېلىدىغان سۆزمە سېلىپ پىشۇرۇلغان قاتلىمىلار كەلدى.
ئۇنىڭدىن كېيىن ئىچىگە ھەر تۈرلۈك نەرسىلەر: تۆخۇم، گۈرۈچ،
بېغىر يەنە بىر نەرسىلەر تولدۇرۇلغان، يوغانلىقى موزايدەك
كېلىدىغان كۈركە توخۇ كەلتۈرۈلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى قور ـ
ساققا كىرىپ ئۆز جايلىرىنى تاپتى. شۇنىڭ بىلەن چۈشلۈك تا ـ
ماق تامام بولدى؛ لېكىن شىرەدىن تۇرغاندا چېچىكوۋ ئۆزىنىڭ
بەدىنىگە پۈتۈن بىر پۈت ئېغىرلىق قوشۇلغانلىقىنى سەزدى.

(گوگول: «ئۆلۈك جانلار» 167 ـ بەت)

بۇ جوزىدا ئۇلۇغ بېگىمدىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى راۋۇـ

رؤس ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلۇغ بېگىم چوكىنى ئالسا باشقىلارمۇ چو-
كىلىرىنى ئېلىشاتتى، ئۇلۇغ بېگىم چوكىنى قويسا باشقىلارمۇ چو-
كىلىرىنى قويۇپ قويىاتتى. ئاندا - ساندا بىر - ئىككىيلەن بى-
رەر ئېغىز پاراڭلىشىپ قويىاتتى. سەل - پەل ھاراقنىڭ تەسىرى
ئۆتكەن ئۇلۇغ بېگىم ئاخىر بۇ ھالەتنى سېزىپ قالدى.

— سىلەر مۇنداق تارتىنماڭلار، — دېدى ئۇ، — ھەممەي-
لەن خوشال - خۇرام ئولتۇرساڭلار ياخشى ئەمەسمۇ، ئۇلارنىڭ
جوزىسىغا قارايدىلار، نېمىدېگەن قىزىق، بىزنىڭ بۇ جوزا جىم-
جىت تۇرىدۇ.

(باجىن: «ئائىلە» 166 -، 167 - بەتلەر)

ئاشخانىدا چىراغ يېقىلدى. بۇ كەچكى تاماقتا ئولتۇرۇشنىڭ
بەلگىسى ئىدى. بارلىق ئائىلە يىغىلىپ ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىدا
تۇرغان ئۇستەلنىڭ چۆرىسىگە ئولتۇرۇشتى. چىراغ سى مىنىڭ
ئۇدۇلىدا تۇراتتى. ئۇ تۆردە ئولتۇرغان ئىدى. ئۇنىڭ يۇزى
خۇددى شۇبېجىڭنىڭ يۇزىگە ئوخشاش كەڭ ۋە دۇگىلەك ئى-
دى. پەقەت ئۇنىڭ ئىنچىكە قىياقتەك بۇرۇتى پەرق قىلاتتى.
سى مىن شورپىنىڭ ھەر تەرەپلەپ پۇرۇلداپ چىقىۋاتقان ھور-
دا خۇددى بۇتخانىدىكى بايلىق تەڭرىسىنىڭ ھەيكىلىگە ئوخ-
شاش كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ سول تەرىپىدە جاۋئېرنى قۇچقىدا
ئۇتقان هالدا خوتۇنى ئولتۇراتتى. ئوڭ تەرەپتە بولسا شۇ ئېنە
چىڭ بىلەن شۇ ئېر. كەچكى غىزا جىمجىتلىقتا ئۆتتى. پەقەت
چوكىلارلا گويا كى يا مغۇر تامچىلىرىدەك تارسىلدايتتى.

جاۋئېر شورپىلىق چىننىنى ئۆرۈۋالدى، پۈتۈن ئۇستەلگە
دېگۈدەك شورپا تۆكۈلۈپ كەتتى. سى مىن ئۆزىنىڭ كىچىك
كۆزلىرى بىلەن قىزىغا ئالايدى. ناريىدە يىغلىۋېتىشكە ئازلا
قالدى. سى مىن قىزىدىن كۆزىنى ئېلىپ، ئاۋۋالا پەملەپ قويغان
بەسەينىڭ غولىنى ئېلىشقا تەمشەلگەن ئىدى، لېكىن ئۇنى چە-

ىندىن تاپالمىدى. ئۇ ئوڭ تەرەپكە قاراپ ئۇنى شۇبېجىنىڭ
ئالدىغا سېلىۋەتكىنىنى بىلدى. سى مىنگە بەسەينىڭ
كۆكۈش يوپۇرماقلىرى بىلەنلا قانائەتلىنىشكە توغرا كەلدى.

(لۇشۈن: «تېڭىرقاش» 86-، 87- بەتلەر)

بۇ يەردە بىرنەچچە كىشى مۇلازىملىق قىلاتتى. ئۇلار
ۋاڭ ئاغىچا خېنىم كەلگەنلىكىنى كۆرۈپلا دەرھال ئۇستەل -
ئورۇندۇقلارنى قويۇشقا كىرىشتى. مەرھۇم جيا جۇنىڭ ئايالى
لى ۋەن قەدەھلەرنى تۇتۇپ تۇراتتى. ۋاڭ شىفېڭ چۆكىلارنى
تىزدى. ۋاڭ ئاغىچا خېنىم تائام ئۈستۈشقا كىرىشتى. جيا ئانا
ئۇدۇلدىكى كاتتا يالغۇز ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە
تۆت ئورۇندۇق قويۇلغان ئىدى. ۋاڭ شىفېڭ دەيىۋنى سول
تەرەپتىكى بىرىنچى بوش ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىل-
دى... ئۇلارنىڭ يېنىدا بولسا چىۋىن قورۇغۇچ، چىلاپچا ۋە
لۆڭگە تۇتقان دېدەك قىزلار تۇراتتى، ۋاڭ شىفېڭ بىلەن لى،
ۋەن ساھىبخانلىق قىلدى. تاشقىرىقى ئۆيدە توپلىشىپ تۇرغان
خىزمەتكار ئايالار ۋە دېدەكلەرنىڭ كۆپ بولۇشىغا قارىماي،
شۇنچىلىك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردىكى ھەتتا بىرەر يۆتەلگەن
ئاۋازمۇ ئاڭلانمايتتى. غىزا يېيىلىپ بولۇشىغلا دېدەكلەر پەت-
نۇستا چاي كەلتۇرۇشتى... چاينى قولىغا ئېلىشىغلا دېدەكلەر
ئۇنىڭ ئالدىغا يەنە چىلاپچا ئېلىپ كەلدى. دەيىۋمۇ ئاغزىنى
چايقىدى ۋە قولىنى يۇدى. ئاندىن يەنە چاي كەلتۇرۇلدى. بۇ
قېتىمقىسى ئىچىش ئۈچۈن كەلتۇرۇلگەن چاي ئىدى.

(ساۋ شۆچېن، گاۋئې: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش»)

ھەممەيلەن ئۆرە - تۆپە بولۇشتى، يەنە جىمجىت ئورۇن-
لىرىغا چۆكۈشتى. مەخسۇت بەگ ئۆز ئورنىغا جايلاشقاندىن كې-
يىن داستىخان سېلىندى. قولىغا سۇ ئېلىنىپ لۆڭگىلەر تۇتۇلۇپ،
تاماقلار تارتىلدى. ئاۋۋال قاتلىما نان، مېۋە - چېۋە،
ئاندىن قايماق چاي، قىرقىلمىغان ئوغلاق گۆشى، تونۇر كاۋاپ،

زىخ كاۋاپلىرى، كېيىن پولۇ كەلتۈرۈلدى. ئەلۋەتتە قىيما قىلمىغان زىخ كاۋاپ بۇ يەردە داستىخان زىننىتى دېيىلگەن ئىچىملىك، «مۇسەللەس شەربىتى» نىڭ دوستى ئىدى. دىنىي مۆتىۋەرلەر «يېگەننى سىكدۇرىدۇ» دەپ مۇسەللەس شەربىتىگە ھۇرمەت ئۇچۇن ئېغىز تەگكۈزۇشتى. لېكىن يۇز بېشىلار بولسا جۇپ-جۇپ زىخ كاۋابلىرىنى قولدىن چۇشۇرمەي، بويۇن تومۇرلىرى كۆپۈپ، يۇز گۆشلىرى ئېسىلىپ، تەرلەپ - پىشىپ بەقەمدەك قىزارغىنىچە ئىچىشتى...

مەخسۇت بەگ تۆخۇمنىڭ سېرىقىنى سۇركەپ دورا - دەرمان بىلەن تونۇردا دەملەپ پىشۇرۇلغان قارا قوينىڭ تۆت جىڭ كەلگۈدەك تۆشىنى پاك - پاكىز يەۋېتىپ، گۈرۈچ - گۆرۈچ ئۇششاق ياغلىق سۆڭەكلىرىنى تىلىنى شاپىلدىتىپ بىرئاز چاينىدى - دە، بىر چىنە مۇسەللەسنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ، خىزمەتكارغا:

— داستىخانىنى يىغىشتۇر، — دېدى.

دۇئا قىلىنىدى، ھەممەيلەن كېرىلىپ - كېكسىرىپ، موللىلار ياغلىق قوللىرىنى يۇزلىرىگە، يۇز بېشىلار ئۆتۈكلىرىگە سۇركەشتى ۋە ئەسلىگە كېلىپ تىزلىنىشتى، ساقاللىرىنى سىيلاپ:

— خۇداغا شۈكرى، — دېيىشتى.

(قەيىۇم تۇردى: «كۆرەشچان يىللار» 172—175- بەتلەر)

ئويۇن - تاماشا تەسۋىرى

نورمال ئويۇن - تاماشا كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان مۇھىم تەركىبىي قىسمى. ئۇ كىشىلەرنىڭ ھېسسىياتىنى جانلاندۇرۇپ، كەيپىياتىنى يۇقىرى كۆتۈرىدىغان بىر خىل مەنىۋى پائالىيەت. كىشىلەر ئويۇن كۆرۈش، بەزمە - مەشرەپ ئۆتكۈزۈش، ئۇسسۇل ئويناش، ناخشا - مۇزىكا ئاڭلاش، ماھارەت كۆرسىتىش، چېلىشىش، بەيگە، ئوغلاق تارتىشىش قاتارلىق تۈرلۈك مەنىۋى پائالىيەتلەرگە قاتنىشىپ، ئۆزىنىڭ ئەقلىي ۋە جىسمانىي پائالىيەتلەردىكى چارچاشلىرىدىن خالاس بولىدۇ، كۆڭلى ئېچىلىدۇ. جىسمانىي ۋە روھىي چارچاشتىن كېلىپ چىققان ئىچ پۇشقلىرىنى چىقىرىدۇ.

كىشىلەرنىڭ ئويۇن - تاماشىغا بولغان قىزىقىشى، ھەۋىسى ئوخشاش بولمايدۇ. بەزىلەر ئويۇن - تاماشىغا قاتنىشىپ ماھارەت كۆرسەتسە، يەنە بەزىلەر سىرتتىن كۆرۈپ، ئىچ پۇشقىنى چىقىرىدۇ. بەزىلەر ئۇنىڭغا ئانچىۋالا كۆڭۈل بۆلۈپمۇ كەتمەيدۇ. مەيلى قانداقلا بولمىسۇن ئويۇن - تاماشا سورۇنىدىكى شاۋقۇن - سۇرەنلىك تۇرمۇش مەنزىرىسى كىشىلەرنىڭ ھېسسىياتى، كەيپىياتى، ئىچكى دۇنياسىغا بەلگىلىك دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتمەي قالمايدۇ. ئويۇن - تاماشا سورۇنىدىكى كۆپچىلىك كىشىلەر ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالمىغان ھالدا ئۆز ئارا بەسلىشىدۇ، ئۇستۇنلۇك تالىشىدۇ. ماھارەت كۆرسىتىشكە ئورۇنىدۇ. شۇنداقلا ئۆز ئارا ھېسداشلىق قىلىدۇ، كۆڭۈل بۆلىدۇ، ئىچ ئاغرىتىدۇ، جىددىيلىشىدۇ. مانا بۇلار ئويۇن - تاماشا سورۇنىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەقىقىي ھېسسىياتى ۋە كەيپىياتىنىڭ ئىپادىلىنىشى شەكلى بولۇپ، ئۇنىڭدىن كىشىلەرنىڭ خاراكتېر ۋە ئىچكى دۇنياسىنى بەلگىلىك دەرىجىدە سېزىپ ئالغىلى بولىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئەنە شۇنداق قاينىق ئويۇن - تاماشا مەنزىرىسىنى سۇرەتلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى يورۇتۇپ بەرگىلى، ئىچكى دۇنياسىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئېچىپ بەرگىلى ۋە ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ. بۇ خىل ئىچىپ بېرىش بىر خىل تەبىئىي ئەكس ئەتتۈرۈشتىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ پېرسوناژلار-

نىڭ ئىنچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بېرىشنىڭ بىر خىل ئۇنۇملۇك ئۇسۇلى. مەسىلەن، ل. تولستويىنىڭ «ئانا كارىنا» رومانىدا بىر قېتىملىق ئات بەيگىسىنىڭ تەسۋىرى ئارقىلىق ئەسەرنىڭ باش قەھرىمانى بولغان ئانا كارىنانىڭ ئاشىنىسى ۋورنىسكىغا بولغان كۆيۈنۈشى، كۆڭۈل بۆلۈشى، ھەقسىز ياخشى كۆرۈش ھېسسىياتى سۈرەتلەپ بېرىلگەن. ئويۇن- تاماشا سورۇنلىرى كىشىلەرنىڭ ھەمىشە خۇشال - خۇرام كۆڭۈل ئاچىدىغان، ئىچ پۇشقىنى چىقىرىدىغان مەنىۋى پائالىيەت سورۇنى بولۇۋەرمەيدۇ. بەزى چاغلاردا ئۇ ئايرىم كىشىلەرنىڭ ئۇستۇنلۈك تالىشىدىغان، كۈچ كۆرسىتىدىغان سورۇنى بولۇپ قېلىش ئېھتىمالىمۇ بار. «ئون كۈلكىنىڭ بىر يىغىسى بار» دېگەندەك، ئويۇن - تاماشا سورۇنلىرىدا بەسلەشكەن، ئۇستۇنلۈك تالاشقان، كۈچ كۆرسەتكەن ھەر قايسى تەرەپلەر ۋە شەخسلەر ئوتتۇرىسىدا پاجىئەلىك ئۇرۇش - جېدەلنىڭ كېلىپ چىقىشى مۇمكىن. بۇ خىل ھالەتلەرنى تەسۋىرلەش ئارقىلىقمۇ ئەسەر پېرسونا ژلىرىنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىپ بەرگىلى، ئەسەردىكى توقۇنۇشنى گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، ھىندىستان يازغۇچىسى كرشان چاندارنىڭ «بىر قىزغا مىڭ كۆز» پوۋېستىدا ئاساسىي پېرسوناژ رازىنىڭ دۇمالۇ بىلەن بولغان توي مۇراسىمى سورۇنىدىكى ئويۇن - تاماشا تەنتەنىسى غەزەپ ۋە ئۆچمەنلىكىگە تولغان رازىنىڭ دۇمالۇنى ئۆلتۈرۈشنى بەلگىلىك ئاساس بىلەن تەسىلەيدۇ ۋە ئۇنىڭ ئۆچ ئېلىشىغا ئاسانلىق يارىتىپ بېرىدۇ.

ئويۇن - كۈلكە تەسۋىرى ئارقىلىق يازغۇچى ئۆزىنىڭ تۇرمۇشقا بولغان كۆز قارىشىنى بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك ئىپادىلەيدۇ. ئەمەلىيەتتە ئويۇن - تاماشا سورۇنىدا ئادەملەرنىڭ ئىپادىلىرى ھەر خىل بولىدۇ. بۇنداق ھەر خىللىق تۇرمۇشتىكى

ئادەملەرنىڭ ھەر خىل مىجەزىنى مۇئەييەن دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ، ئادەملەرنىڭ مىجەز - خاراكتېرى تۇرلۇكچە بولغانلىقى ئۈچۈن ئوخشاش ئويۇن - تاماشا سورۇنىدىن ئالىدىغان لەززىتىمۇ پەرقلىق بولىدۇ، يەنى ئويۇن - تاماشىدىن ھەر كىم ئۆزىنىڭ مىجەزىگە ماس ھالدا ھۇزۇرلىنىدۇ. يازغۇچى مۇشۇ قانۇنىيەتكە ئاساسلىنىپ، ئويۇن - تاماشا سورۇنىنى سۈرەتلەپ بېرەلىسە، كىتابخانلار يازغۇچىنىڭ كۈتكىنىدەك ياخشى تەسىرگە، قايىللىققا ئىگە بولىدۇ.

ئۇلگىسى

پېترو ئۇششاق قەدەم بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا باردى - دە، تىزلىرىنى ئەپچىللىك بىلەن ئېگىپ، زوڭزىيىپ ئويناپ، يەنە ئۆز جايىغا قايتتى. لوكىنچىنا خۇددى توختاق سۇنىڭ ئۈستىدىن ئاتلاپ ئۆتمەكچى بولغاندەك ئېتىكىنى يىغىپ، ئايىغىنىڭ ئۇچى بىلەن ئۇششاق، تېز - تېز دەسسەپ «ھوي بەللى» دېگەن سادا ئاستىدا ئەركىشى پەردىسىگە ئايىغىنى تاقىرلىتىپ ئويناپ كەتتى.

گارمۇنچى تۆۋەندىكى تۈگمىلەرنى ئۇششاق بېسىپ چېلىشقا باشلىغاندا، پېترو جايىدىن بىرلا ئىرغىدى - دە، ئۇھ - ئۇھلاپ، تىزىنى پۈكۈپ زوڭزايغان پېتى ئويناپ كەتتى. ئۇ بۇرۇتىنىڭ ئۇچىنى چىشلەپ، ئۆتۈكىنىڭ قونجىغا شاپىلاقلاپ ئۇراتتى. ئاياغلىرى ھەيران قالغۇدەك تېز ئايلىناتتى. ماكلىيىدىكى تەردىن نەملىشىپ كەتكەن چوققا چېچى ئايىغىنىڭ ھەربىكتىگە يېتىشەلمەي، ئۇياقتىن-بۇياققا تاشلىنىپ تۇراتتى.

ئىشىك ئالدىغا توپلاشقان كىشىلەر گېرىگورىنىڭ ئالدىنى توسۇۋالغانلىقتىن پېترونى كۆرەلمەي قالدى. ئۇ پەقەت ناھال

قېقىلغان پاشنىلارنىڭ تاقىرلىغان ئاۋازىنى ۋە مەست بولۇپ قالغان مېھمانلارنىڭ «هوي بەللى!» دەپ ۋارقىراشلىرىنىلا ئاڭلىيالمىدى.

(م. شولوخوۋ: «تىنچ دونت» 208–209- بەتلەر)

سىرتى يىلان قاسىرقىنىڭ شەكلى سىزىلغان قەغەز بىلەن يەملەنگەن بۇ ئەجدىھا پانۇس توقۇز ئۆگىلىك بولۇپ، ھەربىر ئۆگىسىنىڭ ئاستىغا بىرىدىن بامبۇك ساپ بېكىتىلگەن بولۇپ، ئويناتقۇچىلار شۇ ساپلاردىن تۆتۈپ ھەرىكەت قىلاتتى. يەنە بىر ئادەم يوغان گۆھەر مۇنچاقنى كۆتۈرۈپ ئالدىدا ماڭاتتى. ئەجدىھا پانۇس ئەنە شۇ گۆھەر مۇنچاقنى ئەگىشىپ يۈرۈپ ئويناتتى. ئۇ بىرتۈرۈپ ئېغىناتتى، بىرتۈرۈپ قۇيرۇقنى پۇلاڭلىتاتتى. ئۇنىڭ بېشىنى چايقاپ قۇيرۇقىنى شىپالىتىپ، ئۇيان-بۇيان تولغىنىشلىرى ناھايىتى تەبىئىي ئىدى. ئۇ بەزىدە تۆيۇقسىزدىن يەرگە بىر دومىلايتتى – دە، دەرھال رۇسلىنىپ، يەنە بىر تەرەپكە دومىلاپ كېتەتتى ۋە يەنە خۇددى راست ئەجدىھا ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەندەك ئىنتايىن تېز ھەرىكەت قىلىشقا باشلايتتى.

(باجىن: «ئائىلە» 247- بەت)

بالىلىرىنىڭ بەكمۇ ياقتۇرۇپ ئويناىدىغان يەنە بىر ئويۇنى: جىنازا مۇراسىمى ئىدى. كۆپىنچە چۈشلۈك دەم ئېلىشلاردا ئويناىدىغان بۇ ئويۇن دراماسىغا ئوخشاش بولۇپ، باش رولنى ھاپىز نۇرى بىلەن ئەرەب جاھەر ئاغا ئويناىتتى.

جاھەر ئاغا ئاغرىپ قالىدۇ. قىزلار ئەتراپىلىق توپلىنىپ قۇرئان ئوقۇيدۇ. ئاغزىغا زەمزەم تېمىتىدۇ. جاھەر ئاق چۈشكەن كۆزىنى ئالايىتىپ جان ئۈزگەندە قىزلار پەريات ئۇرۇپ ئېڭىكىنى قوشتۇرىدۇ. كېيىن جاھەر ئاغىنى تەختىراۋانغا ياتقۇزىدۇ.

بالىلارنىڭ سۈنۈپ كەتكەن دەرۋازا قانىتىنى يېشىل

ياغلىق بىلەن يېپىپ ياسىغان تاۋۇتى ھەقىقىي قورقۇنچلۇق تاۋۇتقا ئوخشاپلا قالاتتى.

ھاپىز نۇرىنىڭ چىرقىراق سەت ئاۋازىدا سالات جىنازىدەپ ۋارقىرىشى، ئەزان ئېيتىشى، ناماز چۈشۈرۈشى ئادەمنىڭ بەدىنى شۇركەندۈرەتتى. بولۇپمۇ قەبرە بېشىدا «يا جەففەر ئىبنى زەھرا» دەپ تەلقىن قىلىشلىرى كىچىلىرى چۈشلىرىمگىمۇ كىرەتتى.

(رىشات نۇرى گۈنتىكىن: «چالىقۇشى» 237-، 238- بەتلەر)

ئىككىنچى كۆرۈنۈش باشلىنىش ئالدىدا رافا ئېلىنىڭ يېنىدىكى بوش لوڭغا ناتونۇش بىر خانىم كىرىپ كەلدى. زالدىكىلەر ئۇنى ھەيرانلىق بىلەن قارشى ئېلىشتى. خۇددى سۈدا دولقۇن پەيدا بولغاندەك ھەممە كىشىنىڭ دىققەت-ئېتىبارى ئۇنىڭغا قارىتىلدى. ياش يىگىتلەردىن تارتىپ مۆكچەيگەن قېرىلارغىچە ھەممە كىشى شۇنداق شاۋقۇن كۆتۈردىكى، پەردە ئېچىلغان چاغدا مۇزىكانتلار سورۇندىكىلەرنى تىنجىتىش ئۈچۈن كەينىگە قايرىلىپ قاراشتى. لېكىن ھېلىقى گۈزەللىگە كۆزى چۈشۈشى ھامان ئۆزلىرىمۇ ھەيران قېلىپ شاۋقۇننى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى. ھەممە لوڭدا غاۋۇ-غۇۋۇلار ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى. خانىملار دۇربۇنلىرىنى قوللىرىغا ئېلىشتى. بوۋايلار گويا دەررۇ ياشىرىپ كەتكەندەك شايى پەلەيلىرى بىلەن كۆزەينەكلىرىنى سۈرتۈپ تازىلاشقا باشلىدى.

(بالزاك: «ساغرا تېرە» 325- بەت)

ناخشا بىرىدىنلا توختاپ، ئارقىدىنلا قاتتىق كۈلكە ئاۋازى ئاڭلاندى. كۈلكە ئاۋازلىرى ھاۋا بوشلۇقىدا بىر-بىرىگە سوقۇلۇشقا باشلىدى، بەزىلىرى پارچىلىنىپ كەتتى، پارچىلانغاندىمۇ كۆكۈم – تالقان بولۇپ، ئىككىنچى جەم بولمايدىغان ھالەتكە يەتتى. ئارقىدىنلا يېڭى كۈلكە كېلىپ ھېلىقى پارچىلانمای قالغانلىرىنى قوغلاپ كەتتى ۋە دەرھاللا ئۇنىمۇ پارچىلىۋەتتى. بىنادىكى ئادەملەر كۈلكە ئاۋازلىرىنىڭ قاراڭغۇ ئاسماندا سو-

قۇلۇشۇاتقانلىقىنى، قېچىشۇاتقانلىقىنى ۋە قوغلىشۇاتقانلىقىنى ھېس قىلغاندەك بولۇشتى.

(باجىن: «ئائىلە» 240-، 241- بەتلەر)

بەيگىگە ھەممىسى بولۇپ 17 ئوفېتسېر قاتناشتى. بەيگە شپاكلار ئالدىدىكى تۆت چاقىرىملىق چوڭ ئايلانمىدا ئۆتكۈزۈلۈشى كېرەك ئىدى. شۇ ئايلانمىغا توققۇز توسالغۇ قۇرۇلغان؛ دەريا، شپاكنىڭ ئالدىدىلا ئىككى گەزلىك يوغان پوتەي توسالغۇ، قۇرۇق ئېرىق، سۈيى بار ئېرىق، قىيا، شاخلار تىقىپ قويۇلغان كۆتۈرمىدىن ئىبارەت قىيىن توساقلار، ئۇنىڭ ئارقىسىدا ئاتنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەيدىغان يەنە بىر ئېرىق بار ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئات ھەر ئىككى توسالغۇدىن يە ئىرغىپ ئۆتۈش، يە يىقىلىپ ئۆلۈشى كېرەك ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئىككى ئېرىق — بىرى سۇلۇق ۋە بىرى قۇرۇق — بەيگىنىڭ پەللىسى شپاكنىڭ ئۇدۇلىدا ئىدى. ئەمما بەيگە ئايلانمىنىڭ ئۆزىدىن باشلانماي، ئۇنىڭ چېتىدىكى يۇز ساژىنچە يەردىن قويۇپ بېرىلىشى كېرەك ئىدى. شۇ ئارىلىقتا دەسلەپكى توسالغۇ — ئۇچ گەز كەڭلىكتىكى توسالغۇلۇق دەريانى بەيگىچى خالىسا سەكرىتىپ، خالىسا كېچىپ ئۆتۈشى مۇمكىن ئىدى.

بەيگىچىلەر ئۇچ قېتىم يېنىپ-يېنىپ قاتارلاشتى. لېكىن ھەر قېتىمدا بىرەر-يېرىمىنىڭ ئېتى ئالدىغاچىپىپ كېتىپ، يەنە باشقىدىن تىزىلىشقا توغرا كېلەتتى. بەيگە قويۇشنىڭ ئۇستىسى پولكوۋنىك سېتېرىن غەزەپلىنىشكە باشلاپ، ئاخىرى توتىنچى قېتىمدا «ھەيت!» دەپ ۋارقىرىغاندا، بەيگىچىلەر ئاتلىرىنى قويۇۋەتتى.

(ل. تولىستوي: «ئاننا - كارىننا» 1 - قىسىم 359 - بەت)

يۇەن خانىشقا شاھماتتا يول قويىدىغان ئەقلىنى كۆرسەتكۈدەك بىرەر چارە تاپالماي تۇرغان پەيتتە، ئۇ تەرەپتىن بىر ئاسلان چىقىپ كەلدى. ئۇ دەرھال تىيەن خانىشقا ئىشارەت قىلىۋېدى، تىيەن خانىش دەرھال چۈشىنىپ، ئاسلانىنى تۆتۈپ كې-

لىپ، تىزىغا قويۇپ تۇردى. خان يېگىلىپ قىلىشقا ئاز قالغاندا، ئاسلاننى قويۇۋېتىپ، شاھمات تاختىسىنى ئېلىشتۇرۇۋېتىشكە تەييارلىق كۆردى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنداق قىلساق خان ئالىيلىرى تېخىمۇ قاتتىق خاپا بولۇشى مۇمكىن، دەپ قورقاتتى. ئۇلار ھېچ ئامال تاپالمايلا تۇرغان بىر پەيتتە، يۇەن خانىش بىر يولنى خاتا يۈرۈپ ئەكۈچلۈك بىر ئۇرۇقنى يېگۈزۈپ قويدى. شاھمات ۋەزىيىتىدە زور ئۆزگىرىش پەيدا بولۇپ، يۇەن خانىشقا نىسبەتەن ئىنتايىن ئوڭۇشسىزلىق ھالەت بارلىققا كەلدى. بىرئازدىن كېيىن يۇەن خانىش يەنە دىققەتسىزلىك قىلىپ ئارقا سەپكە بېرىپ بولغان بىر توپنى يوقىتىپ قويدى. ئارقىدىنلا يەنە دەريادىن ئۆتۈپ بولغان بىر پىيادىنى يېگۈزۈپ قويدى. شۇنداق بولسىمۇ يۇەن خانىش خېلى تىرىشىپ كۆردى، بىراق ئاخىرى ئۇتتۇرۇپ قويدى. چوڭ خانىشنىڭ كۆڭلى پاللىدە ئېچىلىپ، ئىچىدە «يۇەن خانىشمۇ زېرەك ئىكەن!» دەپ قويدى ۋە بۇرنىنىڭ ئۇچىدىكى بايامقى چىدىدىلىككە چىقمان تەرىنى سۈرتۈۋېتىپ، تىيەن خانىش بىلەن بىر - بىرىگە قارىشىپ بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلۈمسىرەشتى.

(ياۋشۇيىن «باھادىرشاھ لىزىچىك» 28 -، 29 - بەتلەر)

توي - تۆكۈن تەسۋىرى

توي - تۆكۈن كىشىلەرنىڭ ئەركىن، خاتىرجەم، ساددا بىغۇبار دەۋرلىرى بىلەن قۇشۇلۇپ جەمئىيەتنىڭ كىچىككىنە ھۈجەيرىسى بولغان ئائىلىگە قەدەم قويغانلىقىنىڭ مۇھىم بەلگىسى. تويدىكى نەغمە - ناۋالار، سۆز ۋە ھەرىكەتلەر رېئال تۇرمۇش ۋە مۇرەككەپ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر ئۆزئارا گىرەلىشىپ

كەتكەن هايات دېگىزىنىڭ شاۋقۇنلىرىدۇر. بۇ شاۋقۇن ئىچىگە ھەر خىل خۇشاللىق كۈلكىلىرى، ھېسداشلىق، تەبرىكلەش سادالىرى بىلەن ھەسەت، كۆرەلمەسلىك، غەيۋەت - شىكايەتكە ئوخشاش ئىللەتلەر كىرىشىپ كەتكەن. توي جەريانىدىكى ئالدىراش چىلىقلار، تالاش - تارتىشلار، مېھمانلارنىڭ توي ئىگىسىگە، توي ئىگىسىنىڭ مېھمانلارغا بولغان مۇئامىلىلىرى، تويغا كەلگۈچىلەرنىڭ سوۋغا - سالاملار، قىز يۆتكەش جەريانىدىكى دەبدەبىلەر ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئالاقىسى، تۇرمۇشتىكى ئورنى، ئىقتىسادىي شارائىتى، ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلىرى ئەكس ئېتىدۇ. توي - تۆكۈن پائالىيىتى يەنە ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ دەۋر ئالاھىدىلىكىنى، مىللىي ئادەت قائىدە - يوسۇنلىرىنى ئالاھىدە ئەكس - ئەتتۈرىدۇ. نورمال، ساغلام ئەخلاق ۋە يوسۇنلار، ئىنسانىي پەزىلەت، بۇرچنى ئاساس قىلغان توي- تۆكۈن كىشىلەرگە خۇشاللىق ۋە بەخت ئاتا قىلىدۇ. نام - شۆھرەت، مال - مۈلۈك، شەخسىي مەنپەئەت ئاساسىغا قۇرۇلغان توي - تۆكۈن كىشىلەرگە خاپىلىق ھەتتا پاجىئە بەخش ئېتىدۇ. دېمەك، توي - تۆكۈن ئىنسان ھاياتىدا مۇھىم بولغان ھەمدە مول ئىجتىمائىيلىققا ئىگە بولغان ئىنتايىن مۇھىم تۇرمۇش ئۇتكىلىدۇر.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە توي - تۆكۈن سورۇنلىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق ئەسەردە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ دەۋر ئالاھىدىلىكى، كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەت ساپاسى، ئۇرپ - ئادىتى، ئىقتىسادىي شارائىتى، تۇرمۇشتىكى ئورنى، مۇناسىۋەتلىرى ئېچىپ بېرىلىدۇ.

توي سورۇنى جەمئىيەتنىڭ ئىچىملاشقان كۆرۈنۈشى جۇلۇپ، مۇشۇ كىچىككىنە سورۇندىن پۈتكۈل جەمئىيەت ھەققىدە مۇئەييەن چۈشەنچە ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. شۇڭا ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى توي تەسۋىرى نوقۇل ھالەتتىكى توي - تۆكۈن

تەسۋىرى بولۇپ قالماستىن بەلكى مۇئەييەن جەمئىيەت ۋە شۇ جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ تەسۋىرىدۇر. ئۇنىڭدىن بىز بەلگىلىك بىر تارىخىي دەۋرنى، بىرەر دۆلەت ياكى مىللەتنى، بىرەر ئىجتىمائىي تۈزۈم ۋە ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكىنى كۆرۈپ ئالالايمىز. شۇڭلاشقا ئەدەبىي ئىجادىيەتتە توي - تۆكۈن تەسۋىرىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىدۇ. جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردىكى، قەدىمكى ۋە ھازىرقى مەشھۇر يازغۇچىلار توي - تۆكۈن تەسۋىرىگە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلغان.

ئۇلگىلەر

كېلىن كۆچۈرۈش ئۇچۇن قوش ئات قوشۇلغان تۆت ھارۋا جابدۇتىلغان ئىدى. بايرام كۈنىدىكىدەك ياسىنۇالغان كىشىلەر مېلىخوپلارنىڭ قورۇسىدا، ھارۋىلارنىڭ چۆرىسىدە توپ - توپ تۇرۇشاتتى.

ھەممەيلەن ھارۋىغا چىقىپ ئورۇنلاشتى. يۈزى قىزارغان ۋە كاتتا ياسانغان ئىلىنچنا دەرۋازىنى ئاچتى. تۆت ھارۋا كوچىدا بىر - بىرىنى ئۇزۇپ، ئالدىغا ئۆتۈپ كېتىشكە تىرىشاتتى.

پېترو گىرىگورىينىڭ يېنىدا ئولتۇردى. ئۇلارنىڭ ئۈدۈلىدا ئولتۇرغان داريە چۆرىسىگە تور تۇتۇلغان قولياغلىقىنى پۇلاڭلىتىپ باراتتى. ئوڭغۇل - دوڭغۇل يەرلەردە ناخشا سادالىرى بىردىنلا ئۈزۈلۈپ قالاتتى. كازاكچە شەپكىلەرنىڭ قىزىل گەردىشى، كۆك ۋەقارامونديرلار، كالتە كەمزۇللار، ئاق لېنتا چىگىلگەن يەڭلەر، ئايالالارنىڭ ھەسەن - ھۈسەندەك رەڭدار يېپەك رومالىلىرى، تۇرلۇك رەڭدىكى يوپكىلار ... ھەربىر ھارۋىنىڭ ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاپئاق چاڭ - توزان بۇلۇتى... قىز كۆچۈرىدىغانلار مانا شۇ يوسۇندا باراتتى.

...

ھارۋىلار گۈلدۈرلەپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى، پېترو گىرىگورىيىنى پەلەمپەي تەرەپكە باشلاپ ماڭدى. قىز كۆچۈرۈشكە كەلگەنلەر ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى.

...

ئىشىك ئېچىلدى. ناتالىيىنىڭ چوقۇندۇرغان ئانىسى ھازىر يەڭگە بولغان چىرايلىققىنا تۇل ئايال پېتروغا نازاكەت بىلەن تەبەسسۇم قىلىپ تازىم بەجا كەلتۈردى.

— قولداش يىگىت، سالامەتلىك ئۈچۈن كۆتۈرۈۋەت!

يەڭگە ئايال بىر ئىستاكان سۈزۈلمىگەن كۇۋاسنى سۇندى، پېترو بۇرۇتىنى سىيلاپ قويۇپ، بىرلا ئىچىۋەتتى — دە، كۆپچىلىكنىڭ كۈلكىسىنى كەلتۈرۈپ، تامىقىنى قىرىپ قويدى.

...

قولداش بىلەن يەڭگە سۆزمەنلىك قىلىپ بولغۇچە، يىگىتنىڭ ئۇرۇق — تۇغقانلىرىغا توينىڭ شەرتىگە مۇۋاپىق ئۈچ رومكىدىن ھاراق تۇتۇلدى.

نىكاھ كۆڭلىكىنى كىيىپ، بېشىغا ئاپئاق توررومال ئارتقان ناتالىيىنى شىرە يېنىدا بىرقانچىسى قوغدىشاتتى. مارىشكا قولىنى سوزغان پېتى نوغۇچ تۇتۇپ تۇراتتى، گىرىپكا بار كۈچى بىلەن غەلۋىرنى سىلكىتەتتى.

...

شىرە ئەتراپىدا ئولتۇرغان قىزنىڭ ئۇرۇق — تۇغقان، قەۋم — قېرىنداشلىرى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ جاي بوشىتاتتى.

پېترو ياغلىقنىڭ بىر ئۇچىنى گىرىگورىيىغا تۇتقۇزۇپ، ئۇزۇن بەندىڭنىڭ ئۈستىگە چىقتى — دە، ئۇنى شىرەنىڭ يېنى بىلەن يېتىلەپ، بۇتنىڭ رەسىمىئاستىدا ئولتۇرغان كېلىننىڭ قېشىغا ئېلىپ باردى، ئىزا تارتىپ قوللىرىغىچە تەرلەپ كەتكەن ناتالىيە ياغلىقنىڭ بىر ئۇچىنى تۇتتى.

...

كۆپچىلىك داستىخاندىن تۇرۇپ كەتكەندە، ئاغزىدىن ئېچىغان بۇغداي نېنى بىلەن ئاچچىق بوزا پۇرىقى كېلىپ تۇرغان بىر كىشى گىرىگورىيىغا ئېڭشىپ، ئۇنىڭ ئۆتۈكىنىڭ قونجىغا بىر سىقىم سۆك قويۇپ قويدى: بۇ ئىش كۈيئوغۇلغا كۆز تەگمىسۇن دېگەن نىيەت بىلەن قىلىنغان ئىدى.

(مىخائىل شولوخۇۋ: «تىنچ دون» 186 —، 193 — بەتلەر)

ئۇ ئالدىنئالا قونجىغا تىقىپ قويغان قىزىل قەغەزگە ئورالغان چوكىنى سۇغۇرۇپ ئالدى — دە، سەل ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى، قوللىرى بىلىنەر — بىلىنمەس تىترەشكە باشلىدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ، نېمە بولسا بولسۇن، دەپ كۆزىنى يۇمۇپلا قىزنىڭ يۈزىدىكى، بېشىدىكى چۈمبەلنى بىر كۆتۈرۈۋېدى، چۈمبەل كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئۇ چۈمبەلنى ئېلىپ كارىۋاتنىڭ گىرۋىكىگە ئېسىپ قويۇۋاتقاندا، دىمىغىغا گۈپپىدە خۇش بۇي ھىد ئۇرۇلدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ قىزغا ئوغرىلىقچە بىر قاراپ قويدى ۋە يۈرىكى دۈپۈلدەپ، ھېچنېمىنى ئېنىق كۆرەلمىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەزدازلانغان بىر چىراي تۇراتتى. لېكىن بۇنىڭ قانداق چىراي ئىكەنلىكىنى ئۇ پەرق ئېتەلمىدى، ياندا تۇرغان بىرەيلەننىڭ «قىز يىگىتتىن خېلىلا چىرايلىق ئىكەن» دەپ پىچىرلىغىنى قۇلۇقىغا كىرىپ قالدى.

(باجىن: «كۈز» 374 —، 375 — بەتلەر)

ئۇ ئۈستىگە قىزىل پاختىلىق پەشمەت، ئاستىغا كۆك تاۋاردىن پاختىلىق ئىشتان، ئايىغىغا كەشتە قىلىنغان قىزىل تاۋار خەي كىيگەن، بېشىغا قىزىل دۇخاۋا گۈل قىستۇرغان ھالدا ئۈچ ئاتلىق رېزىنكە چاقلىق ھارۋىنىڭ ئوتتۇرىسىدا راۋۇرۇس ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىكى ھارۋىغا ئىككى نەغمىچى، تۆت

بوۋاي ۋە ئىككى ئەلچى چۈشتى، ئاتلارنىڭ يۈگەنلىرىگە ۋە ھارۇبكەشلەرنىڭ قامچىلىرىغا شەلپەر ئېسىلغان ئىدى.

ھارۋىلار گوچۇەنخەينىڭ يېڭى ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندە گۈگۈم چۈشكەن، قۇياش تاغ ئارقىسىغا ئۆتكەن ئىدى. قىز چۈشكەن ھارۋا دەرۋازا ئالدىدا توختىدى، كىچىك بالىلار ئۇلاشتى، ئاياللار ۋە ئەرلەرمۇ كېلىشىپ، بېشىغا قىزىل دۇخاۋا گۈل تاقىغان، ئۇستىگە قىزىل پەشمەت كىيگەن يۈگۈيلەننى كۆرۈپ، خۇددى تونۇمىغان كىشىدەك قاراشتى. يۈگۈيلەن قىزىرىپ بېشىنى تۆۋەن سالدى. بۇ پاختىلىق قىزىل پەشمەت تەقسىمدە تەگكەن كۆرەش مېۋىسى ئىدى. ئۇ ئەسلىدە ناھايىتى كېلەكسىز بولغاچقا يۈگۈيلەن بىر كېچە ئەجىر سىڭدۈرۈپ ئۆزىگە يارىشىدىغان قىلىپ تۈزەتكەن ئىدى. ئاياللار ئۇنىڭ ھۆسن-جامالى ۋە كىيىنىشى توغرىسىدا مۇلاھىزە يۈرگۈزدى.

(جۇلىيو: «بوران - چاپقۇن» 653-654 - بەتلەر)

يېڭى كېلىن كىرگەن ئۆينىڭ تىنچسىز بولۇشى كۆپ يىللاردىن بۇيان تارقىلىپ يۈرگەن ئادەت. كېلىن ئۆيدىن چىققان ئۈچ كۈن ئىچىدە چوڭ - كىچىك، يىراق-يېقىنلارنىڭ ھەممىسى كېلىنگە ئەگىشىپ تاماشا قىلىدۇ. بۇ ئادەت بەزى جايلاردا تېخىمۇ قىزىق، كېلىنىنىڭ بۇرنىغا لازا سۈركەپ قويىدىغان، بېشىغا سوغۇق سۇ قۇيۇۋېتىدىغان ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ. رەسىمدە بولۇپ قالغان قىزلار ئۆزىنىڭ بېشىغىمۇ مۇشۇنداق ئىشنىڭ كېلىدىغانلىقىنى يادىغا ئالسا ھامان قورقىدۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇنداق قىزىقچىلىق قانچىكى كۆپ بولسا، كېلىنىنىڭ مىجەزى مۇلايىملىشىپ، قۇلىقى يۇمشاق بولارمىش، بۇنىڭدىن ئۈي ئىگىسى ناھايىتى خۇشال بولىدىكەن. ئەگەر يېڭى كېلىن كىرگەن ئۆيدە مۇنداق غەلۋە - غۇدۇر بولمىسا، باشقىلار مەسخىرە قىلىدىكەن، ئۈي ئىگىسىنىڭمۇ كەنت

ئىچىدە يۈزى بولمايدىكەن.

(خاۋەن: «دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ھېكايىلار» خەنزۇچە، 606-607- بەتلەر)

سۇنايچىلار بىر قاتاردا بەشتىن تىزىلىپ، ئالدىدا كېتىۋاتاتتى، ئۇنىڭ كەينىدە كېلىن مىنىدىغان، ئىگىرىنىڭ ئالدى-كەينىگە قىزىل لېنتا باغلانغان ئارغىماق كېلەتتى. غادىيىپ قېتىۋالغان ماشۇەن ئاتقا مىنگەن بولۇپ، بۇ «ئات باستۇرۇش» دەپ ئاتىلاتتى. قائىدە بويىچە كۈيئوغۇل ئاتقا مىنىپ بۇ كەنتنىڭ بېشىغىچە «باستۇرۇپ» باراتتى، ئاندىن ئۆزىنىڭ ئۆيىگە قايتىپ، شۇ يەردە قىزنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى.

ماشۇەننىڭ كەينىدە ئۇنىڭ ھاممىسى بىلەن كىچىك ئاپىسى كېلىشىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى ئېشەككە مىنگەن، ھەر قايسىسىنىڭ ئەرلىرى ئۆز ئايالىنىڭ مىنگەن ئېشىكىنى يېتىلىۋالغان ئىدى. ئۇنىڭ تاغىسى «كارۋان بېشى» تەرىقىسىدە ئەلچىلەر بىلەن بىللە مېڭىپ كېلىشىۋاتاتتى. ئەلچى بولسا، ئىككى ئائىلىنىڭمۇ ئەزىز مېھمانى ھەم مېھمان باشلاپ كەلگۈچى ھەم ئۈزىتىپ قويغۇچى ئىدى.

بۇلار سەپ تارتىپ گاۋجياسۇن كەنتىگە كىرىش بىلەنلا سۇنايلار چېلىنىپ، ئارقىدىنلا داقا-دۇمباقلار ياڭراپ كەتتى. ئىككى سۇنايچىنىڭ ئايالىرى دومبىيىپ مۇشتەك بولۇپ قالغان ئىدى. باشقىلار قىقاس-چۇقان كۆتۈرۈشتى.

(لۇياۋ: «ھايات» 307-308 - بەتلەر)

خۇراپىي ئادەتلەر تەسۋىرى

خۇراپىي ئادەتلەر ئىنسانلاردىكى خاتا دۇنيا قاراش ۋە

تۈرلۈك ناتوغرا ئاڭ پائالىيەتلىرىنىڭ مەھسۇلى، يەنى ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا كىشلەرنىڭ تۈرلۈك ماددىي ۋە مەنىۋى پائالىيەتلىرىگە قوماندانلىق قىلىدىغان، ئىجتىمائىي ئالاقە، ئۆزئارا مۇناسىۋەتلەرگە بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدىغان، تۈرمۇشنىڭ ئەڭ كىچىك بۇلۇڭلىرىغىچە ئومۇمىيۈزلۈك يامرىغان قالاقلىق، نادانلىق ۋە مەنىۋى نامراتلىقنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلىدىن ئىبارەتتۇر. ئۇ ئىنسانلار بىلەن تەڭ دېگۈدەك پەيدا بولغان بولۇپ، نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى كىشلەرنىڭ تۈرمۇشىغا چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەن، شۇڭا ئىنسانلارنىڭ بەزى پائالىيەتلىرى مۇشۇ مەنىۋى ھادىسىنىڭ قوماندانلىقىدىن ھېلىغىچە قۇتۇلۇپ كېتەلمىگەن، ئۇنىڭ يىلتىزى بەڭ چوڭقۇر بولغاچقا ئۇنى ئاسانلىقچە كىشلەرنىڭ كاللىسىدىن چىقىرىۋەتكىلى بولمايدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئۇ تۈرمۇشنىڭ ھەممە بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلىرىغىچە يامراپ كەتكەن بولۇپ، كىشلەرنىڭ كۈندىلىك تۈرمۇشىغا ھەر ۋاقىت «ھەمراھ» بولۇپ كېلىۋاتىدۇ، دېمەك، كىشلەرنىڭ ئۇزاقتىن بۇيان روھىي دۇنياسىغا سىڭىپ كەتكەن بۇ خىل ئىجتىمائىي ھادىسىنى ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ مىجەز ـ خاراكتېرىنى، پىسخىك جەھەتتىكى ئۆزگىچىلىكىنى، ئېتىقاد، ئۆرپ ـ ئادەت جەھەتتىكى مايىللىقى قاتارلىقلارنى ئېچىپ بېرىشتە كۆرسىتىپ بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ خىلدىكى تەسۋىرلەردىن كىتابخانلار پېرسوناژلارنىڭ تۈرلۈكچە مىجەز ـ خاراكتېرىنى، ئېتىقاد جەھەتتىكى مايىللىقىنى، ئادەت كۈچلىرىنىڭ كىشىلەر ئارىسىدىكى تەسىرى قاتارلىقلارنى روشەن كۆرۈپ ئالالايدۇ. يەنى باخشى ـ داخان، ئالدامچى روھانىيلارنىڭ رەزىل ئەپتى ـ بەشىرىسىنى، نادان خەلقنىڭ مەسۇم بالىلاردەك كىرسىز قەلبىنى، خەلقنىڭ ئاڭ ـ سەۋىيىسىنى كۆرۈپ ئالغىلى بولىدۇ.

مۇھەممەت باغراشنىڭ «رىسىق» ھېكايىسىدا، باخشىنىڭ ئۆزىنى سۆزلىتىش ئۇسۇلى بىلەن ئۇنىڭ رەزىللىككە تولغان ئىچكى دۇنياسى كىتابخانلار ئالدىدا ئاشكارىلاپ بېرىلگەن. مۇنداق ئادەملەر ئادەت كۈچلىرى ۋە خەلقنىڭ نادانلىقىدىن پايدىلىنىپ، خەلق ئارىسىدا قۇۋلۇق ـ شۇملۇق ئىشلىتىدۇ. «ھارام، مەكرو، كىشى ھەققى، دىيانەت، قىيامەت» قاتارلىقلار توغرىسىدا ئاغزىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ، كانىيىنى كېرىپ ۋەزخانلىق قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۆزلىرى ئەنە شۇ «ھارام، مەكرو»، «كىشى ھەققى» بىلەن جان باقىدۇ. نادان كىشىلەرنى ئالداپ ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلكىنى ئېلىۋالىدۇ. ئۇلار دۇئاقىلىش، ئايەت ئوقۇش، رەم سېلىش، پىر ئوينىتىشقا ئوخشاش ھەرىكەتلەر بىلەن كىشىلەرنى ئالدايدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ قىلغىنى كىشىلەرنىڭ كۆزىچە قىلغان بۇلاڭچىلىق، بۇنداق ئىشلارنى ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلەشنىڭ ئەھمىيىتى زور. ئۆزىنى سىرلىقلاشتۇرۇپ «ئەۋلىيا»، «پىر ئۇستاز»، «كارامەت ئىگىسى» دەپ ئاتىۋالغان كىشىلەرنىڭ ئەپتى ـ بەشىرىسىنى ئېچىش، ئۇلارنىڭ كۈپكۈندۈزدە قىلىۋاتقان بۇلاڭچىلىقىنى پاش قىلىپ، نادان خەلقنى ئويغىتىش، ھەرخىل ئىجتىمائىي ھادىسىلەرگە ئەقىل كۆزىدە قاراپ ئىلمىي مۇئامىلە قىلىش تەربىيىسى بېرىش زۆرۈر. شۇنىمۇ كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، خەلقنىڭ ھەممىسى نادان ئەمەس، «رەپىق ئاكا» دەك ئاق ـ قارىنى پەرق ئېتەلەيدىغان، ئۆزى «ياۋاش» بولغىنى بىلەن چوڭقۇر پىكىرلىك، پەم ـ پاراسەتلىك دېھقانلارمۇ ئاز ئەمەس، ئۇ باخشىنىڭ «رىسىق» ىنى نەدىن ئالغان بولسا، ئەپچىللىك بىلەن ئۆز جايىغا قايتۇرۇپ، باخشىنىڭ تازا ئەدىبىنى بېرىدۇ. باخشى ۋەكىللىكىدىكى بىر قىسىم ئادەملەر ئاغزىدىن «ئىنساپ، ئىمان» قاتارلىق چىرايلىق گەپلەرنى چۈشۈرمەيدۇ. لېكىن، «رەپىق ئاكا»لارنىڭ «رىسىق»ىغا

هەر دائىم چاڭگال سېلىشقا تەييار تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ تۇرغان – پۈتكىنى يالغانچىلىق، ئالدامچىلىق، كاززاپلىق، ئاپىئاشكارا بۇلاڭچىلىق.

خۇلاسىلىغاندا، خۇراپىي ئادەتلەر تەسۋىرى جەمئىيەتنىڭ قاراڭغۇ بۇلۇڭ-پۇشقاقلىرىدىكى نادانلىق، جاھىللىق ئىللەتلىرىنى كۆرسىتىپ، جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ كۆزىنى ئېتىۋالغان چاڭ-توزانلارنى كىتابخانلارنىڭ ئالدىدا نامايان قىلىدۇ. جەمئىيەت تەرەققىياتىغا توسقۇن بولۇۋاتقان كۈچلەرنى پاش قىلىپ، نادانلىق ۋە غەپلەتكە قارشى «چۇقان» كۆتۈرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن كىتابخانلاردا جەمئىيەتنىڭ ئەنە شۇنداق بۇلۇڭ-پۇشقاقلىرىدىكى ھەرخىل نادانلىق ئادەت كۈچلىرى ۋە ناچار خاھىشلارغا قارىتا مۇئەييەن تونۇش ھاسىل قىلىدۇ. خۇراپىي ئادەتلەر تەسۋىرىدىن كىتابخانلار دىنىي تونغا ئورىنىۋېلىپ نادان كىشىلەرنى ئالداپ، قېنىنى شوراپ قىزىل كۆزلۈك قىلىۋاتقان ھېلىقىدەك باخشى ئىشانلاردىن نەپرەتلىنىدۇ، يىرگىنىدۇ، «رەپىق ئاكا» دەك ئەقىل كۆزى روشەنلەرگە ئاپىرىن ئوقۇيدۇ.

ئۇلگىلەر

كىچىك خان نىكولاي ئاندىرىۋېچ چوقۇندۇرۇلۇۋاتاتتى. ئىنىك ئانا ئېڭىكى بىلەن ئۇنىڭ يېپىنچىسىنى يۆلەپ تۇراتتى. پوپ مامۇق پەي بىلەن ئۇنىڭ ھەم قىزىل ھەم بوغۇم – بوغۇم بولۇپ كەتكەن پۇتىنىڭ ئالقىنى ۋە قولىنىڭ ئالقىنىغا ياغ سۈركەۋاتاتتى.

ئۇنىڭ چوڭ دادىسى يەنى مۇشۇ بالىنىڭ تەربىيچىسى بوۋاقنى ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن قۇچىقىدا تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇ بالىنى پەم بىلەن مۇقەددەس سۇ قۇيۇلغان مايماق داستىن

ئايلاندۇرۇپ، ئاندىن تەربىيىچى ئانىسى كىراف مارىيە خېنىمغا بەردى. ئاندىرىۋېچ بوۋاقنىڭ مۇقەددەس سۇدا تۇنجۇقۇپ ئۆلۈپ قېلىشىدىن قورقۇپ، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا باشقا بىر ئۆيدە مۇراسىمنىڭ تۈگىشىنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى. خىزمەتكار ئايال بالىنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرگەندە، ئۇ ئىنتايىن خۇشاللىق بىلەن بوۋاققا قارىدى. خىزمەتكار ئايال «بالىنىڭ بەدىنىگە شام سۈركەپ قويۇلغان، شۇڭا ئۇ مۇقەددەس سۇغا چۆكۈپ كەتمەي، لەيلەپ تۇردى» دېدى. ئۇ ئاڭلىغاندىن كېيىن بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

(ل. تولىستوي: «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» خەنزۇچە نەشرى (541–، 542 – بەتلەر)

ئۇ پەلەمپەيدىن چۈشتى – دە، ئىسرىقداننى ئاستا – ئاستا چايقاپ، تەخت ئالدىغا تىز چۆكتى. كېيىن ئىسرىقداننى رومانىغا ئۇزاتتى. ئاپتاپ كاردىنالنىڭ يالاڭبېشىغا رەڭلىك داغلار چۈشۈردى؛ چوڭ ئېچىلىپ، يۇقىرىغا قاراپ تۇرغان كۆزلىرىگە كېلىپ چېقىلدى ۋە ئېتەكلىرىنى، ئەتراپىدا روھانىلار تۈزىتىپ تۇرغان ئاق لىباسنى قىزىل شولا بىلەن يورۇتتى.

ئۇ تەۋەررۇك تىللا قۇتىنى دىئاكوندىن ئالدى – دە، تەنتەنىلىك دۇئا ياڭراپ بولغۇچە قولىدا تۇتۇپ تۇردى.

چېركاۋ خىزمەتچىلىرى كېلىپ كاردىنالنىڭ بېشى ئۈستىگە ئۇنىڭ شايى سايىۋىنىنى كۆتۈردى. دىئاكونلۇق ۋەزىپىسىنى ئادا قىلغۇچى روھانىلار ئۇنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرەپلىرىگە تۈرۈپ، لىباسنىڭ ئېتەكلىرىنى ئارقىغا سۈرۈپ قويدى؛ شامدارلار كاردىنال لىباسنىڭ ئېتىكىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئېڭىشتى. مۇراسىم ئالدىغا ئۆتۈۋالغان مۇناخلار جەمئىيەتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى چېركاۋنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىقتى – دە، ئىككى تەكشى قاتار بولۇپ ئالدىغا مېڭىپ كەتتى.

مونتانبللىى تەخت يېنىدا، ئاپئاق سايەۋەن تېگىدە، ئۆتۈپ كېتىۋاتقان مۇراسىم قاتناشچىلىرىدىن كۆزلىرىنى ئۇزمەي، تەۋەررۈك ئىنئاملارنى قوللىرىدا چېك توتۇپ تۇراتتى. ئادەملەر يېنىپ تۇرغان شامىلار، مەشئەللەر، بۇتلار، تۇغلار، ئەلەملەر بىلەن ئىككى - ئىككىدىن بولۇپ ئۆتۈۋەردى. ئۇلار مېھراپ پەلەمپىيىدىن ئاستا چۈشتى، گۈللەر بىلەن بېزەلگەن تۇۋرۈك ئالدىدىن، كېيىن ئىشىك ئۈستىگە كۆتۈرۈپ قويۇلغان توق قىزىل پەردە تېگىدىن ئۆتۈپ، ئاپتاپ چاراقلاپ تۇرغان كوچىغا چىقتى. ئالدىدا ناخشا ئېيتىپ كېلىۋاتقانلارنىڭ ئۈنلىرى ئاستا - ئاستا ئۆچۈپ، تۈتۈق غوروك - غوروكلا ئايلىناتتى، بىر ئازدىن كېيىن ئۇ غوروك - غوروكنى بېسىپ يېڭى ئاۋازلار ياڭرايتتى. مۇراسىم قاتناشچىلىرىنىڭ قاتارى ئۇچسىز لېنتىسەك سوزۇلۇپ، چېركاۋ گۇمبەزلىرى ئاستىدا ئادەملەر دۇپۇرلىرى ئۇزاق ۋاقىت ئاڭلىنىپ تۇردى.

چېركاۋ بۆلۈملىرىنىڭ ۋەكىللىرى يۈزلىرىنى ئېتىپ، ئاق كېپەتلىرىگە پۈركىنىپ ئۆتتى، كېيىن، باشتىن - ئاياغ قارا كېيىنگەن شەپقەت بۇرادەرلىرى كۆرۈندى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى نىقاب تېگىدىن پارقىراپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن مۇناخىلارنىڭ ھەيۋەتلىك سېپى، جۈملىدىن قارامتۇل يېپىنچا يېپىنغان، جىگەررەڭ پۈتلىرى يالتىياق مۇناخىلار ۋە باشتىن-ئاياغ ئاپئاق كىيىنگەن سالاپەتلىك دومنىكانلار ئۆتتى. كېيىن ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلار، ئاتلىق ئەسكەرلەر، پىيادە ئەسكەرلەر ۋە مەھەللە ساقچى ئەمەلدارلىرى، بايراملىق كىيىملىرىنى كىيگەن شائىياۋ ۋە ئۇنىڭ ئەترايىغا ئولىشىۋالغان خىزمەتداشلىرى ماڭدى. ئاخىرىدا چوڭ بىر بۆت كۆتۈرگەن دىنىي كون بىلەن شاملىرى يېنىپ تۇرغان ئىككى شامدار ئۆتتى - مۇراسىمغا قاتناشقۇچىلار قاتارلىرىنى بۆزماي، ئاستا ماڭ-

دى. مونتانبللىى سەپ يۈرۈشىنى باشلىدى.

ئۇ مېھراپ پەلەمپىيىدىن چۈشۈپ، چېركاۋنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى. ئاۋۋال سازلارنىڭ تەنتەنىلىك ئاۋازى ياڭراپ تۇرغان ناخشىچىلار بالىخانىسى ئاستىدىن، كېيىن بولسا كوچا ئىشىكىنىڭ پەردىسى تېگىدىن ئۆتتى. پەردە نېمىدېگەن قىزىل؛ ئەنە ئۇ كوچىغا چىقتى، كوچا چاقناپ تۇرىدۇ، كۆزلەرنى قاماشتۇرىدۇ. قىزىل گىلەم ئۈستىدە قانغا ئوخشاش قىپقىزىل گۈللەر سولىشىپ ياتىدۇ؛ ئۇلارنى ھەددى - ھېسابسىز ئادەملەر دەسسەپ ئۆتكەن. شەھەر مەمۇرلىرىنىڭ ۋەكىللىرى ئىشىك ئالدىدا بىر مىنۇتلا توختىشىپ، سايەۋەن كۆتۈرگۈچىلەرنى ئالماشتۇرغاندىن كېيىن، مۇراسىم قاتناشقۇچىلىرىنە ئىلگىرىلىدى؛ مونتانبللىمۇ تەۋەررۈك ئىنئاملار قۇتسىنى چېك توتۇپ مۇراسىم قاتناشقۇچىلىرى بىلەن بىللە ماڭدى. ئەتراپىدا ناخشىلارنىڭ ئاۋازلىرى گاھ گۈركىرەپ كېتىدۇ، گاھ ئۆچۈپ يوق بولىدۇ. ئاۋازلارغا جور بولۇپ ئىسرىقدانلار چايقىلىدۇ، ئادەم دېڭىزىنىڭ دولقۇنلىرى ئۆركەشلەپ شاۋقۇن سالىدۇ.

(ئې.ل. ۋويىنچ: «كۆكۈيۇن» 434-، 436 - بەتلەر)

ئارتور مېھراپقا كىرىپ، بۇت ئالدىدا تىز چۆكتى، ئۇ ئىمكان قەدەر تىرىشىپ ئۆزىنى بېسىپ، ئوبدان ئىبادەت قىلماقچى ۋە ئىچىدە دۇئا ئوقۇماقچى بولدى، لېكىن ئۇ ئۇنىڭغا ناھايىتى تەس تۇيۇلدى. خۇددى توماس ئېيتقاندەك، ئۇ روزىنى ناھايىتى قاتتىق تۇتقاچقا، شۇ تاپتا بېشى كۆچلۈك ھاراق ئىچكەندەك ئايلىناتتى، مۇرىلىرىمۇ يېنىك تىترەيتتى، بۇت كۆز ئالدىدا تۇمان ئىچىدە تەۋرىنىۋاتقاندەك قىلاتتى، ئۇ ئۆلۈك ھالدا تەكرار - تەكرار ئۆزاق دۇئا ئوقۇغاندىن كېيىنلا، يۈگەنسىز خىيالىلاردىن قۇتۇلۇپ، دىققىتىنى گۇناھىدىن ساقىت قىلىدىغان تائەت - ئىبادەت ئۈستىگە يىغدى.

(ئې.ل.ۋويىنچ «كۆكۈيۇن» 60 - بەت)

بۇرۇندىن تارتىپ كېلىۋاتقان قائىدە بويىچە،— دېدى يەرلىك ئەمەلدار،— 49 ئادەمنىڭ كاللىسى كېسىلىپ قۇربانلىق قىلىنىپ نەزىر — چىراق ئۆتكۈزۈلسە، بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئەرۋاھى ئۆز — ئۆزىدىن تارقاپ كېتىدۇ.

— ئەسلىدە بۇلار ناھەق ئۆلۈپ كەتكەنلەرنىڭ ئەرۋاھى تۇرسا، قانداقسىگە ئۇلارنى دەپ يەنە قان تۆكۈشكە بولىدۇ؟ بۇنىڭغا مېنىڭ ئامالىم بار،— دېدى جۇگې لياڭ ۋە ئاشپەزنى چاقىرىپ، مال — ۋاران سويدۇردى، ئاندىن خېمىردىن ئادەم كاللىسى ياساپ ئىچىگە گۆش تىقىشنى بۇيرىدى ۋە بۇنى «ھونان» دەپ ئاتىدى. شۇ كېچىسى لۇشۈي دەرياسى بويىغا تاۋاپ شىرەسى تەييارلاپ نەزىر — چىراققا ئاتالغان نەرسىلەرنى تىزدى، قاتىرىسىغا 49 چىراغ قويۇپ، تۇغ — ئەلەملەر قادىدى، ھونان ۋە باشقا نەرسىلەرنى يەرگە تىزىپ قويدى. جۇگې لياڭ ئالتۇن تاج ۋە تون كىيىپ ئېغىر ياتقۇ ۋاقتىدا نەزىر — چىراق ئۆتكۈزۈشكە كەلدى ۋە دوڭ جۇبىگە مەرسىيە ئوقۇشنى بۇيرىدى ...

مەرسىيە ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن جۇگې لىياڭ شۇنداق قايغۇلۇق ۋە يۈرەكنى ئەزگۈدەك نالە بىلەن يىغلىدىكى، ئۈچ قوشۇندىن تەسىرلىنىپ ياش تۆكمىگەن ئادەم قالمىدى. مېڭخۇلارمۇ يىغلاپ كەتتى. شۇ ئەسنادا كۆكتىكى قايغۇ — ئەلەم بۇلۇتلىرى ئىچىدە نەچچە مىڭلىغان ماشايىق — مالائىكىلەر كۆزگە غۇۋا ئايان بولۇپ، شامالنىڭ ئېقىشىغا قاراپ تارقالدى. جۇگې لياڭ شۇنىڭ بىلەن ئەتراپىدىكى مۇلازىملىرىغا نەزىر ئۈچۈن ئاتالغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى لۇشۈي دەرياسىغا تاشلاشقا بۇيرۇق بەردى.

(لوگۈەنجۇڭ: «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» 2—، 6—بەتلەر)

قەدىمدىن كېلىۋاتقان ئادەت بويىچە ئورما مەزگىلى باشلانغان كۈنى ھەممەيلەن رەڭگارەڭ سوۋغىلارنى تەييارلاپ، گۈل — گىياھ مۇئەككىلىگە ئاتاپ نەزىر قىلىشاتتى؛ چۈنكى ئورما مەزگىلى ئۆتۈش بىلەنلا يازتومۇزى باشلىناتتى، گۈللەرتوزۇپ، گۈل — گىياھ مۇئەككىلى داجىدۇ — دە، ئۇنى زىياپەت بىلەن ئۇزىتىشقا توغرا كېلەتتى، ھەرەم ئۆيلىرىدە بۇ ئادەت تېخىمۇ ئەۋج ئالغان ئىدى. شۇڭا نەزەر باغدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئەتىگەن تۇرۇشتى، قىزلار گۈل بەرگىلىرى ۋە تال — چىۋىقلاردىن مەپەئاتلار توقۇشتى، ياكى تاۋار — دۇردۇنلاردىن پۈكلەپ تۇغ — ئەلەملەر ياساشتى، بۇلارنى رەڭدار يىپلار بىلەن چىگىشتى، ھەربىر تۈپ دەرەخ، ھەربىر تۈپ گۈلگە ئەنە شۇنداق نەرسىلەرنى ئېسىپ قويۇشتى. باغنىڭ ھەممە يېرىدە، رەڭدار لېنتىلار لەپىلدەپ، گۈل — چېچەكلەر ئېچىلىپ كەتتى، ئادەملەرنىڭ ئۆزلىرىمۇ شاپتۇل — ئۆرۈكلەرنى خىجىل قىلىپ ۋە بۇلبۇل — قارلىغاچلارنىڭ ئىچىنى قىزىتىپ، ئېيتىپ — تۈگەتكۈسىز دەرىجىدە ياسىنىشقان ئىدى.

(ساۋشۆچىن: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» 2 — قىسىم 310—، 311 — بەتلەر)

پوپ ئورنىدىن تۇرۇپ كىرستىنى قولىغا ئالدى، ئېما خۇددى ئۈنسىز قالغان ئادەمدەك تەقەززالىق بىلەن بوينىنى سوزۇپ كالپۇكىنى خىرىستوسنىڭ بەدىنىگە تەگكۈزدى. ئۇنى دېمى ئۈزۈلۈش ئالدىدىكى بار كۈچىنى يىغىپ ھېچقاچان كۆرۈنمىگەن، ئەڭ چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن سۆيدى. ئاندىن پوپ «خۇدا ئۆزۈڭ رەھىم قىل»، «ئاسانلىق بەر» دېگەنلەرنى ئوقۇپ، ئوڭ قولىنىڭ بارماقلىرىنى مايغا تەگكۈزۈپ، ئۇنىڭغا سۈرتۈشكە باشلىدى. ماينى ئاۋۋال بۇ دۇنيانىڭ تۈرلۈك — تۈمەن مەئىشەتلىرىگە ھېسسىداشلىق قىلغان كۆزىگە، ئاندىن ئىللىق شامال ۋە يېقىملىق پۇراقنى ياخشى كۆرىدىغان بۇرنىغا، ئۇنىڭدىن

كېيىن ئېچىلا ـ ئېچىلماي يالغان سۆزلىگەن، ھاكاۋۇرلۇقتىن قاقشىغان، ئەيش ـ ئىشرەت ئىچىدە جار سالغان ئاغزىغا، يۇمشاق نەرسىلەرنى تۇتۇشقا ئامراق قولىغا، ئاخىرىدا، ئىلگىرى ئارزۇسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن شۇنچە تېز ماڭغان، بۈگۈنكى كۈندە مىدىرلىيالماي قالغان پۇتىغا سۈركىدى.

خاتىپ قولىنى ئېرتىپ، ياغقا چىلانغان كۇمۇلاچ پاختىلارنى ئوتقا تاشلىۋېتىپ كېلىپ، كارىۋاتنىڭ بىر چېتىدە ئولتۇردى. ئېماغا، ئەمدى ئۆزىنىڭ دەردىنى، خىروستوسنىڭ دەردىگە قوشۇپ، تەڭرىنىڭ مەغپىرەت قىلىشىنى تىلەڭ، دېدى.

دورۇت ـ تىلاۋەت تۈگىدى، خاتىپ سۈپ ـ كۆش قىلىنغان شامنى ئېمانىڭ ئالقىنىغا قويماقچى بولدى. بۇ تەڭرى نۇرىنىڭ بەلگىسى بولۇپ، ئېما ئۇنىڭغا كۆمۈلۈش ئالدىدا تۇراتتى. ئېما ئىنتايىن زەئىپلىشىپ كەتكەن بولۇپ، بارماقلىرىنى يىغالمىدى. بۇرىنشەن ئەپەندى تۇتۇۋالمىغان بولسا، قويۇلغان شام يەرگە چۈشۈپ كەتكەن بولاتتى ...

(فىلوبېر «بوۋارې خانىم» 548 ـ بەت)

ھېلىقى ئايال دەرۋازىنى ئاچتى، ۋۇسوڭ چېرىككە بىر قازان غىزا قىلىشنى بۇيرىدى، ۋۇسوڭ ئەرۋاھ شىرەسى ئالدىغا شام ـ چىراغ ياقتى، مەي ـ گېزەك تىزدى. ئەل ياتار مەزگىلگىچە ھەممىنى تەقمۇ ـ تەق قىلىپ قويدى ۋە سەجدە قىلىپ تۇرۇپ: «ئاكا، بۇ ئالەمدە روھىڭىز يىراققا كەتمەپتۇ! ناتىۋان زەئىپ ئىدىڭىز، ئەمدى ۋاپات بولغىنىڭىزدا ھەق ـ ناھەق مەجھۇل بولىدۇ. ئەگەر بىراۋ خورلۇق، دەرد ـ ئەلەم كەلتۈرۈپ، جېنىڭىزنى ئالغان بولسا، چۈشۈمگە ئايان قىلىڭ. سىز ئۈچۈن قىساس ئالماي قويمايمەن!» دەپ مۇناجات ئوقۇپ مەينى سەپتى. ئاخىرەتلىككە ئاتىغان قەغەز پۇلنى كۆيدۈردىدە، ھۆڭرەپ يىغلاپ كەتتى. ئىككى تەرەپتىكى تام قوشنىلارنىڭ

ھەممىسى بۇ يىغا ئاۋازىدىن ئەنسىرەپ ئالاقزادە بولدى. ھېلىقى ئايالمۇ ئىچكىرىكى ئۆيدە يالغاندىن يىغلاپ ئولتۇردى. ۋۇسۇڭ يىغا ـ زارى ئىچىدە چېرىك بىلەن بىللە غىزا يەپ، مەي ئىچتى، ئاندىن بورىدىن ئىككىنى ئېلىپ، چېرىكنى ئوتتۇرا ئىشىك تۈۋىدە يېتىشقا بۇيرىدى. ئۆزى بورىدىن بىرنى سېلىپ ئەرۋاھ شىرەسى ئالدىدا ياتتى. ئايال بالىخانىغا چىقىپ، ئىشىكنى تاقاپ يېتىپ قالدى.

(شى نەيئەن: «سۇ بويىدا» 722ـ، 725 ـ بەتلەر)

..... سۇڭ جياڭ ئاق پەشمەت كىيىپ، زەر دۇبۇلغىنىڭ تۆپىسىگە قارلىق تارتىپ، دەيزوڭ ۋە ئالتە ـ يەتتە راھىبنى ئەگەشتۈرۈپ، چىغىر يول بىلەن شى لىڭچياۋ كۆۋرۈكىگە كەلدى، لەشكەرلەر ئۇ يەردە ئاللىقاچان قارا چوشقا، ئاق قويلارنى سويۇپ، ئالتۇن ـ كۈمۈش، نازۇ ـ نېمەتلەرنى تىزىپ، كۈجە ـ ئىسرىق، شام ـ چىراغلارنى يېقىپ تەييارلىنىپ تۇرغان ئىدى. سۇڭ جياڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغىنىچە تەزىيە بىلدۈرۈپ ئالتۇن قوۋۇققا قاراپ كۆز يېشى قىلدى، دەيزوڭ ئۇنىڭ يېنىدا ئۆرە تۇردى. ئاۋۋال راھىب ئايەت ئوقۇپ، جاڭ شۈننىڭ ئىسمىنى ئاتاپ، «ئۇنىڭ جايى جەننەتتە بولسۇن» دېدى ۋە ئەرۋاھ تۇغىنىچۈشۈردى، ئاندىن دەيزۇڭ تەزىيە سۆزىنى ئوقۇدى. سۇڭ جياڭ ئۆز قولى بىلەن مەي چېچىپ، كۈن چىقىشقا قاراپ ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلىدى.

(شى نەيئەن: «سۇ بويىدا» 8 ـ قىسىم 214ـ، 215ـ بەتلەر)

بۇ، لۇجىڭ كەنتىدە ھەر يىلى يىل ئاخىرىدا ئۆتكۈزۈلىدىغان چوڭ مۇراسىم، ھەممە كىشى بەخت خۇداسىغا ھۈرمەت بىلدۈرۈپ، كېلەر يىل ئۈچۈن بەخت تىلەيدۇ. توخۇ، ئۆردەك مال سويۇلىدۇ، ئاياللار قوللىرىنى، ھەتتا بەزىسى تولغىما كۈمۈش بىلەيزۈك سالغان قوللىرىنى بىلەكلىرىگىچە سۇغا تىقىپ،

قوللىرى قىزىرىپ كەتكۈچە سويۇلغان نەرسىلەرنى ئىخلاس بىلەن يۇيىدۇ. پىشۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۈستىگە چوكىلارنى سانجىپ، ياغ پۇراتتۇق دەپ، سۈبھى ۋاقتىدا ئۇنى ئۈستەلگە تىزىپ، نوكچە يېقىپ، بەخت خۇداسىغا ئىبادەت قىلىدۇ. ئىبادەت قىلىش پەقەت ئەرلەر بىلەنلا چەكلىنىدۇ، ئىبادەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن يەنە پوجاغزا ئېتىشىدۇ. ھەر يىلى شۇنداق بولىدۇ، ھەممە ئۆيدە،— ياغ پۇرىتىشقا ۋە پوجاغزا سېتىۋېلىشقا قادىر بولغانلىرىلا،— شۇنداق قىلىدۇ، بۇ يىلمۇ شۇنداق.

(لۇشۈن: «بەخت تىلەش» 4—، 5 — بەتلەر)

كۆزنى يۇمۇپ — ئاچقۇچە قىپقىزىل قانغا بويالغان ئىككى باش تۇغنىڭ ئاستىغا تاشلاندى. تۇغلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر شىرە قويۇلغان بولۇپ، شىرەنىڭ ئۈستىگە سېرىق قەغەزگە يېزىلغان تۇغ پىرنىڭ نامى ۋە تۆت خىل تائام قويۇلغان ئىدى. سوڭ ۋېنغۇ ئىنسىسى بىلەن كۈجە كۆيدۈرۈپ، ئېھتىرام بىلەن بۇتقا باش قويدى. قورغان سىرتىدىكىلەرگە بىلدۈرمەسلىك ئۈچۈن ناغرا — سۇنايلار چېلىنمىدى. ئىبادەت رەسمىيىتى ئانچە قىزىمسىمۇ، ئەمما ناھايىتى سۈرلۈك ئۆتتى. تۇغ شەرىپىگە قىلىنغان نەزىر ئاياغلاشقاندىن كېيىن، سوڭ ۋېنغۇ ھۈجرىسىغا قايتىپ، گۈەنگوگۈنىڭ بۇتى ئالدىدا كۈجە كۆيدۈرۈپ ئىبادەت قىلدى، ئەۋلىيالاردىن ئۆزىنىڭ زەپەر قۇچۇشىغا مەدەت قىلدى.

(ياۋشۈيىن: «لى زىچېڭ» 2 — قىسىم 1— كىتاب 390 — بەت)

... قەيەردىندۇر يۈزى سوقىچاق كەلگەن بىر باخشى چىقىپ كەلدى. چاچلىرىنى پاخپايتىپ، غەلىتە جەندە كىيىۋالغان بۇ باخشى بىر قولىدا كۈجە تۇتۇپ يول بويى ئوت ئۇچقۇنلىرىنى چېچىپ كەلمەكتە ئىدىكى، چاكچىلىدە چىققان جىننىڭ ئۈزىلا ئىدى. باخشى كىشىنى چۆچۈتىدىغان غەلىتە ھەرىكەت ۋە ئاۋازلار بىلەن ھويلىنىڭ ئىچىدە ئۇيانداىن — بۇيانغا يۈگۈرۈشكە

باشلىدى، ئۇ ئاغرىق ياتقان ئۆيگە كىرىپ، سەكرەپ ۋاقىرغىلى تۇردى، ئۆيدىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئاستىن — ئۈستۈن قىلىۋەتتى، ھەتتا كارىۋاتنىڭ ئاستىلىرىغىمۇ ئوت ئۇچقۇنلىرىنى چاچتى. ئاغرىق كىشىنىڭ بىر تەرەپتىن ۋاراڭ — چۇرۇڭ دەسسىدىن، يەنە بىر تەرەپتىن قورقۇپ كەتكەنلىك سەۋەبىدىن ئاغرىقى كۆچىيىپ، تېخىمۇ قاتتىق ئىڭىراشقا باشلىغىنىدىن قەتئىيەزەر باخشى ئۆزىنىڭ ئىشىنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇۋەردى، ھەمدە بارغانسېرى قىزىپ كەتتى. ھەتتا ئاغرىق كىشىگە قاراپ تۇرلۇك قورقۇنچلۇق ھەرىكەتلەرنى قىلىپ، ئاغرىق كىشىنى ۋاقىرىتىپمۇ تاشلىدى. ئۆينىڭ ئىچىنى قاپقارا ئىس، چاراسلاۋاتقان ئوت ئۇچقۇنلىرى ۋە ئارچىنىڭ ھىدى قاپلاپ كەتتى. ئىش مانا شۇ تەقلىدتە بىر سائەت داۋام قىلدى. كېيىن ھېلىقى باخشى ھۇشتەك چالغىنچە چىقىپ كەتتى.

(باجىن: «ئائىلە» 554 — بەت)

... چىن موماي «مەسۇم بالا» (40 ياش ئەتراپىدىكى سېرىق يۈزلۈك بىر بەستلىك ئادەم)نى باشلاپ، چىراغ يېقىلىشقا ئاز قالغاندا يېتىپ كەلدى. ئۇ 50 ياشلار چامىسىدا بولۇپ، كۆك تاۋاردىن پەشمەت كىيگەن، بېشىغا قىزىل ئانار گۈلى قىستۇرۇۋالغان ۋە پۇتۇنلەي ئالتۇن يالتىلىغان بىزەكلەر تاقىۋالغان ئىدى. كۆزلىرى ئادەمگە مىختەك سانچىلاتتى؛ ئۇ كىرىپلا قولىنى يۇدى، ئاندىن كۈجە كۆيدۈردى؛ ئالدى بىلەن ئۆزى باش قويدى — دە، ئاندىن كۈجىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، كۈجىنىڭ يالقۇنىغا تىكىلىپ قېتىپ قالغاندەك ئولتۇراتتى، بىردىنلا پۈتۈن بەدىنىنى مىدىرلىتىپ، قاتتىق بىر ئەندىكتى — دە، بېشىنى تۆۋەن قىلىپ كۆزلىرىنى يۇمغىنىچە خېلىغىچە جىم بولۇپ كەتتى. ئۆيدە يەرگە بىر تال يىگنە چۈشۈپ كەتسىمۇ ئاڭلانغۇدەك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. خۇنيۇمۇ چىشىنى چىشلەپ زۇۋان سۈرمىدى.

چېن موماي ئاستا ـ ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ، بېشىنى لىكشىتقان هالدا كۆپچىلىككە قاراپ قويدى: «مەسۇم بالا» شياڭزىنى تۇرغۇزۇپ قويدى ـ دە، ئۇنى دەرھال باش‌قويۇشقا بۇيرىدى. شياڭزى ئۆزىنىڭ ئىلاھقا ئىشىنىش ـ ئىشەنمەسلىكىنى بىلدۈرمەيتتى، بىراق باش قويسىلا چاتاق چىقمايدىغانىدەك ھېس قىلاتتى. ئۇ گاراڭ ـ گۇرۇك هالدا، ئۆزىنىڭ قانچە قېتىم باش قويغانلىقىنى بىلمەي قالدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ھېلىقى تىكىلىپ تۇرغان «سىرلىق» كۆزلەرگە ۋە كۆجىنىڭ كۆيۈپ ۋايىغا يەتكەن قېقىزىل يالقۇنىغا قاردى، كۆجە پۈرچىقى بۇرنىغا ئۇرۇلغان هالدا ئىچىدە مۇشۇ ئىشتىن بىر ياخشىلىق كېلىشىنى ئارزۇ قىلدى. ئۇ تامدەك قېتىپ تۇراتتى. ئالقانلىرىدىن سوغۇق تەر تامچىپ تۇراتتى.

قىسقۇچ پاقا پەرىشتىنىڭ ئاۋازى بوك ـ بوك بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە كېكەچرەك ئىدى:

ـ ھ ..... ھ ..... ھېچ گەپ يوق! تۇغۇتنى تېز... تېز ... تېزلىتىش تۇمارىدىن بىر ـ ... بىرنى سىزاي!

«مەسۇم بالا» ئۇنىڭغا دەرھال سېرىق سامان‌قەغەز ئۇزاتتى، پەرىشتە كۆجە بالقۇنىنى بىرنەچچە قېتىم تۇتقاندەك قىلدى ـ دە، ئاندىن تۇكۇرۇكنى قولىغا تەگكۈزۈپ، قەغەزگە سىزغىلى تۇردى.

ئۇ تۇمارنى سىزىپ بولۇپ، يەنە كېكەچلەپ بىر نېمىلەرنى دېدى. ئۇنىڭ مەزمۇنى خۇنيۇ بۇدۇنياغا كېلىشتىن ئىلگىرى بۇ بالىغا قەرزدار بولۇپ قالغان ئىكەن، شۇڭا ئاز ـ تولا ئازاب چەكمىسە بولمايدۇ دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. شياڭزى گاڭگىراپ قالغاچقا بۇ سۆزلەرنى چۈشىنەلمىدى، بىراق سەل قورقتى. چېن موماي ئۇزاق بىر ئەسىندى ـ دە، كۆزلىرىنى يۇمۇۋېلىپ خېلىنچە تۇردى، ئاندىن چۈش كۆرۈپ ئەمدىلا ئويغانغاندەك كۆزلىرىنى ئاچتى. «مەسۇم بالا» دەرھال پەرىشتىنىڭ سۆزىنى يەتكۈزدى. پەرىشتە ناھايىتى خۇشالدەك ئىدى: «بۇگۈن پەرىشتە خۇشال، سۆز قىلغۇسى كېلىپ تۇرىدۇ!» ئاندىن ئۇ شياڭزىغا خۇنيۇغا ھېلىقى تۇمارنى قانداق ئىچۈرۈشنىڭ يولىنى دەپ بەردى، ھەمدە سېرىق تۇمار بىلەن قوشۇپ ئىچىش ئۇچۇن بىر كۆمىلاچ دورا بەردى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 414 ـ 417 ـ بەتلەر)

تېخى چۈش بولماستىلا، ساراي ئۆيدىكى چوڭ شىرەنىڭ ئۇستىدىكى شاملار بىلەن كۆجىلەر ياندۇرۇلدى. ئاسىلە بويىچە چوڭ ـ كىچىك، ئەر ـ ئايال ھەممەيلەن توپلىشىپ، كونا قائىدە بويىچە ئەرلەر سول تەرەپكە، ئاياللار ئوڭ تەرەپكە قاتار بولۇشتى، چۈشىندىن باشلاپ ھەممەيلەن رەت بويىچە بىردىنبىر قىزىل كىگىز يېپىنلىغان تەگلىكتە يۆكۈنۈپ ئولتۇرۇپ باش قويۇشتى. ئاخىرقى كىشى تەگلىكتىن تۇرغاندىن كېيىن، كېمىنىڭ خىزمەتكارلارغا تەگلىكنى ئېلىپ كېتىشنى بۇيرىدى. ئالدى بىلەن جۇشى، كېمىنىڭ قاتارلىق چوڭلار بىر ـ بىرىگە سالام بېرىشىپ، چاغانلىرىنى مۇبارەكلەشتى، ئۇنىڭدىن كېيىن، جۇشىن قاتارلىق كىچىكلەر چوڭلارغا ئايرىم ـ ئايرىم تازىم قىلىشتى. بىر پەس ۋاراڭ ـ چۇرۇڭدىن كېيىن، ساراي ئۆيى يەنە بۇرۇنقىدەك جىمجىتلىققا چۆمدى، ھەممەيلەن تارقالغاندىن كېيىن، ساراي ئۆيدە پەقەت شامدانداغا كۆيۈۋاتقان بىر جۈپ شام، ئىسرىقداندىكى كۆجە، ئىشىكنىڭ ئىككى چېتىدە جىمجىت ساقچىلاپ تۇرغان چوكانتاللار قالدى.

(باجىن: «كۆز» 290 ـ بەت)

نەزىرە ياغلىقىنى يېشىپ، موما يۈز ـ كۆزىنى كۆرسەتكەندە، موماي، «ھېچقىسى يوق قىزىم، مەن پال سېلىپ كۆرۈپ،

دورىسىنى سىزگە ھازىرلا ئېيتىپ بېرىمەن» — دېدى — دە، ئاندىن ئويۇق بېشىغا ئېلىپ قويغان خالتىدىكى پال تاشلىرىنى كاڭ ئۈستىگە تۆكتى. ئاق تاش، قارا تاش، ئالا — چىپار تاشلار-دىن قىرىق نەچچە كىچىك تاشنى قاتار ئويۇنى شەكىلدە تىزىشقا باشلىدى. تاشلار تىزىلىپ بولغاندىن كېيىن، قولىدىكى تەسۋىنى سىرىپ، ئىچىدە ئۇزاققىچە ئايەت ئوقۇپ، دۇئا قىلدى. نەزىرەمۇ دۇئاغا ئەگىشىپ، ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈردى.

دۇئادىن كېيىن، موماي ھېلىقى تىزىلغان تاشلارنى يەنە چۇۋۇپ تاشلاپ، ئىككى كۆزىنى يۇمۇۋالغان پېتى ئىككى قولىنىڭ ھەممە بارماقلىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، تاشلارنى يەنە تىزىپ چىقتى. ئاندىن كۆزىنى ئېچىپ، تاشلارغا بىر مەھەل قاراپ تۇرۇپ، پالنىڭ تەبىرىنى يەشتى:

— «قورققانغا قوش كۆرۈنەر، قارا باسقانغا جۈپ...» دەپتىكەن بالام؛ قاراڭغۇدا يول يۈرۈپلا، يان تەرەپتىن ئىت كۆرۈپلا بالام، «چۈشىدە كۆيگەن گۈل بولۇر، ئاققان يېشى كۆل بولۇر» بالام؛ «قاشقا سانىساڭ كۆزگە، كىشىگە سانىساڭ ئۆزگە» بالام؛ ھېچۋەقەسى يوق، ئاخشام ئۆزلىرىگە قوقاق تېگىپتۇ، مەن دېمىدە ئوقۇپ قوياي، ساقىيىپ كېتىلا.

(ئابدۇللا تالىپ: «قاينام ئۆركىشى» 298 — بەت)

ئۆلۈم — دەپنە ئىشلىرى تەسۋىرى

ئۆلۈم — دەپنە ئىشلىرى ئىنسانلار تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمى. ھاياتلىق بولىدىكەن، ئۆلۈم — يېتىم بولىدۇ؛ ئۆلۈم — يېتىم بولغان ئىكەن، دەپنە ئىشلىرى بولىدۇ. دېمەك، ئۇ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىنىڭ بىرى، شۇنداقلا تۇرمۇشتىكى

دائىمىي ئىشلارنىڭ بىرىدۇر.

ئۆلۈم — دەپنە ئىشلىرى ئەدەبىي ئەسەرلەردە يېزىلغاندا، تۈرلۈك زىددىيەت — توقۇنۇشلىرىنى ئېچىپ، ۋەقەلىكنى راۋاجلاندۇرۇش، ۋەقەلىكنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى ئۈچۈن يىپ ئۇچى قالدۇرۇش ياكى ئالدىن تاپشۇرۇپ، بىر پۈتۈن ئەسەر ۋەقەلىكىنى راۋان قانات يايدۇرۇش ئىمكانىيىتى يارىتىلغاندىن باشقا تېخىمۇ مۇھىمى بۇ ئارقىلىق ھەرقايسى ئوخشىمىغان مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ — ئادىتى ۋە دىنىي ئېتىقادى جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگىلى بولىدۇ.

دىنىي ئېتىقاد، ئۆرپ — ئادەت كىشىلەرنىڭ پسىخىكىسى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۆلۈم — دەپنە ئىشلىرى تەسۋىرىدە كونكرېت پېرسوناژنىڭ ئېتىقادى ۋە ئۆرپ — ئادىتىنى ئىپادىلەپ، ئۇنىڭ پسىخىكىسىنى ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئۆلۈم — دەپنە ئىشلىرىنى تەسۋىرلەش يولى بىلەن كۆپ تەرەپلىمە مەقسەتلەرگە يەتكىلى بولىدۇ. مەسىلەن، ئۆلۈم ئۇزىتىش پائالىيىتىدىن قارىغاندا مىللەتلەرنىڭ قائىدە — يوسۇنلىرى پەرق قىلىدۇ. بۇ پەرق ئەمەلىيەتتە شۇ مىللەتنىڭ دىنىي ئېتىقادى ۋە ئۆرپ — ئادەت جەھەتتىكى ئۆزگىچىلىكنى ئىپادىلەيدۇ. ھالبۇكى بۇنداق ئۆزگىچىلىك كىشىلەرنىڭ پسىخىكىسى — مىجەز-خاراكتېرىگە، ئالاقە — مۇناسىۋەتلىرىگە، ئەخلاق ئۆلچەملىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ياكى كىشىلەرنىڭ خاراكتېرى مەلۇم نۇقتىدا ئېتىقاد ۋە ئۆرپ — ئادەتنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. بۇلار ئەدەبىي ئەسەرلەردە يېزىلىپ پېرسوناژلارنىڭ مۇرەككەپ ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بېرىشنىڭ بىر ۋاستىسى قىلىنىدىغان بولسا، ئەسەرنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرگىلى، بىلىش رولىنى ئاشۇرغىلى، ئەسەرنىڭ كىتابخانلارغا بېرىدىغان

تەسىرىنى كۈچەيتكىلى بولىدۇ. مۇشۇ ئاساستا ئەسەرگە تېخىمۇ قويۇق مىللىي، يەرلىك تۈس بەرگىلى بولىدۇ. بۇ خىل مىللىي ئالاھىدىلىك ئۆلۈم ـ دەپنە ئىشلىرى ئىشتىراكچىلىرىنىڭ كىيىنىشىدە تېخىمۇ ئوچۇق ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكى ۋە يەرلىك تۈسى كىشىلەرنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىدە، كىيىنىشلىرىدە، ئالاقە ـ مۇناسىۋەتلىرىدىمۇ بەلگىلىك ئىپادىلىنىدۇ. شۇنداقلا بۇ خىل ئالاھىدىلىك ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى ئۆلۈم ـ دەپنە ئىشلىرىدا بىرقەدەر كونكرېت ئىپادىلىنىدۇ. چۈنكى ئۆلۈم ـ دەپنە ئىشلىرى پۈتۈنلەي دىنىي ئېتىقاد ۋە ئۆرپ ـ ئادەت بويىچە ئېلىپ بېرىلىدىغان بولغاچقا، ئۆلۈم ئوزىتىش پائالىيەتلىرى، كەيپىياتى، ئۆلۈم ئۇزىتىشقا قاتناشقان كىشىلەرنىڭ كىيىنىشلىرى مىللىي پىسخىكا ۋە يەرلىك تۈسنى ئەمەلىي مەنىگە ئىگە قىلىدۇ. بۇلار ئەدەبىي ئەسەرلەردە مۇۋاپىق جايدا كېلىشتۈرۈپ تەسۋىرلىنىپ، ئەسەرنىڭ باشقا بۆلەكلىرى بىلەن جانلىق بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئەسەرنى قويۇق مىللىي پۇراققا، يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە قىلغاندىن باشقا، ئەسەر قەھرىمانلىرىنىڭ مىجەز ـ خاراكتېرىنى ئېچىش، ۋەقەلىكنى قانات يايدۇرۇش، مەركىزىي ئىدىيىنى گەۋدىلەندۈرۈش جەھەتلەردە ئۈنۈملۈك رول ئوينايدۇ.

ئۇلگىلەر

جەسەت سېلىنغان ھارۋا كەلگەندە، ئېبىژېن جەسەت ساندۇقىنى يۇقىرىغا قايتا چىقارغۇزۇپ، مىخلىرىنى سۇغۇرۇپ ئېچىپ، ھېلىقى مېداليوننى ئىگىچە سىڭىلنىڭ ياش، سەبىي، پاك ۋە ئاتىسى جان ئۈزۈش ئالدىدا زارلىنىپ ئېيتقىنىدەك «گەپ ياندۇرۇشنى بىلمەيدىغان» دەۋردىكى ئوبرازىنى سەممىي سۈرەتتە

ئۆلۈكنىڭ مەيدىسىگە ئېسىپ قويدى. جەسەت سېلىنغان ھارۋىنىڭ كەينىدىن مۇسىبەت قائىدىسىنى بېجىرگۈچى ئىككى كىشىدىن باشقا پەقەت راستىنياك بىلەن كرىستونلا ئەگىشىپ ماڭدى. بىچارە بوۋاينى سېنت ـ ژېنېۋېۋ يېڭى كوچىسىغا يېقىن بولغان سېنت ـ ئېتېن ـ دىيۇ ـ مون چېركاۋىغا ئېلىپ كەلدى. مېيىتنى پاكار، قاپقاراڭغۇ بىر زالغا قويدى، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى تۆت ئەتراپقا قارىدى، گورىيو بوۋاينىڭ قىزلىرى بىلەن كۈيئوغۇللىرى كۆرۈنمىدى. ئىبژېندىن باشقا، يالغۇز كرىستوفلا بوۋاينىڭ خېلى نۇرغۇن شاراب پۇلىنى ئالغاچقا، ئاخىرقى رەت دىنىي رەسمىيەتنى ئۆتەش ۋەزىپەم بار دەپ ھېس قىلدى ...

ئىككى مىسسىيونېر، بالا مۇناجاتچىلار، چېركاۋ باشقۇرغۇچىسى كەلدى. چېركاۋنىڭ نامرات ئادەملەرگە خالىسانە دۇئا ئوقۇشقا پۇلى بولمىغان بىر دەۋردە، ئۇلار يەتمىش فرانسىكقا ئوقۇش مۇمكىن بولمىغان دۇئا ـ تىلاۋەت ۋە توۋا ـ ئىستىغپار ئوقۇدى: مەۋلۈتنىڭ بىر سۈرىسىنى ئوقۇدى، «ئازادلىق ۋە قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىن» دېگەننى ئوقۇدى. بۇنىڭ ئۈچۈن يىگىرمە مىنۇت كەتتى. مېيىتنى ئۇزاتقىلى بىرلا ھارۋا بارىدىغان بولدى ...

مېيىت ھارۋىغا سېلىندىغان چاغدا، بىردىنلا د.رېستو بىلەن د. نوسىنگېننىڭ ئۇنۋان بەلگىسى بار قورۇق پەيتۇنلىرى پەيدا بولدى، ئۇلار جەسەت ھارۋىسىغا ئەگىشىپ لاشېز قەبرىستانلىقىغا باردى. سائەت ئالتىدە گورىيو بوۋاينىڭ جەسىتى يەرلىكىگە قويۇلدى. قەبرىنىڭ ئەتراپىدا قىزلىرىنىڭ غوجىدارلىرى تۇراتتى. ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىنىڭ پۇلى بىلەن بولغان دۇئا ـ تىلاۋەت تۈگىشى بىلەنلا، غوجىدارلار پوپقا ئەگىشىپ يولغا راۋان بولدى. ئىككى گوركار جەسەت ساندۇقىنىڭ ئۈستىگە بىرنەچچە گۈرجەك توپا تاشلاپ قويۇپ، بەللىرىنى كۆتۈردى،

ئۇلارنىڭ بىرى راستىنياكتىن ھاراق پۇلى تەلەپ قىلدى.

(بالزاك: «گوريو بوۋاي» 474 –، 476 – بەتلەر)

تۇيۇقسىز ماتەم مۇزىكىسى ۋە سەجدە قىلىۋاتقان ئاۋازلار ئاڭلاندى. بىر دەمدىن كېيىن بىر قاتار پوپلار قوشۇنى كوچا دوقمۇشىدىن ئەگىپ ئۆتۈپ، ئۆزىنگە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. توۋا قىلغان كۇناھكارلار ئۇزۇن ئىككى سەپ بولۇپ ياندۇرۇلغان شام كۆتۈرگەن ھالدا سەپنىڭ ئەڭ ئالدىدا، ئۇنىڭ كەينىدىن يانلىرىغا خەنجەر ئاسقان، ئاق ساقالىق، قەددىمى شەكىلدە كېيىنگەن بىرنەچچە كىشى قارا پەردە يېپىلغان مېيىت ساندۇقىنى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتاتتى.

ئۇنىڭ ئارقىسىدا ئالدىنقى قاتاردىكىگە ئوخشاش ئىككى رەت كىشى بولۇپ بۇلارمۇ توۋا قىلغان گۇناھكارلار ئىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى قارىلىق كىيىگەن بولۇپ، پۈتكۈل سەپ ئاستا، لېكىن ناھايىتى سۈرلۈك قىياپەتتە ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. بۇلار خۇددى پىيادە ماڭماي ئۇچۇپ كېلىۋاتقاندەك ئاياغ تەۋرىشى زادىلا ئاڭلانمايتتى. ئۇلارنىڭ چاپان، قالپاقلىرى ئۇزۇن ھەم تىك بولۇپ تاش ھەيكەلنىڭ كىيىمىدەك مىدىر قىلماي تىك پېتى تۇراتتى.

(خەلىم: «دوزاختا تاۋلانغان روھ» «خەلىم ھېكايىلىرىدىن تالانما»دىن خەنزۇچە 425 – بەت)

بىر دەمدىن كېيىن ھويلىنىڭ ئىچى ئايالارنىڭ يىغا – زارىسىغا تولدى. ۋەلىنىڭ دادىسى، ئانىسى، يېزىلىقلىرى كەلگەن ئىدى. ئانىسى ئوغلىنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى ئېتىپ، قان ۋە پاتقاق ئىچىدە ياتقان ئۆلۈكنى سۆيەتتى. دادىسى بىر قولىدا پېشانىسىنى تۇتۇپ، خۇددى ئېسىدىن ئازغان كىشىدەك ئولتۇراتتى. ئانىسىنى مىڭ تەسلىكتە ئوغلىنىڭ جەستى ئۈستىدىن ئايرىپ

ئېلىپ كېتىشتى. دادىسىمۇ ھوشسىز ھالەتتە بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 178 – بەت)

دەپنە مۇراسىمى ئۇچۇن ھەممە ئىشلارنىڭ تەييارلىقى پۈتكەن ئىدى، سېناتورلار تاۋۇتنى ئوچاقنىڭ يېنىغا قويۇشتى. ۋالېرىيە جەسەتنىڭ يېنىغا كېلىپ، قائىدە – يوسۇن بويىچە ئۇنىڭ كۆزلىرىنى يۇمغۇزۇپ ئاخىرون دەرياسىنىڭ دولقۇنلىرىدىن ئۆتكەندە ھارۇنغا تۆلىنىدىغان كىراھەتقى ئۇچۇن مىس تەڭگىنى ئۆلۈكنىڭ ئاغزىغا سالدى – دە، كالپۇكىدىن سۆيۈپ مۇنداق دېدى: «خەير – خوش! تەقدىرنىڭ يازمىشى بويىچە، بىز ھەممىمىز بىر – بىرلەپ سېنىڭ ئارقاڭدىن بارىمىز!»

شۇ چاغدا ھەممە مۇزىكىچىلار ماتەم كۈيىگە چېلىشتى، بۇ كۈيلەرنىڭ ساداسى ئاستىدا ۋىكتسارىيلار ناھايىتى نۇرغۇن قۇربانلىق مالليرىنى بوغۇزلاشتى، ئۇلارنىڭ قېنىغا سۈت، ھەسەل ۋە شاراب ئارىلاشتۇرۇلۇپ، ئوچاق ئەتراپىغا چېچىلدى. بۇ زور توپنىڭ ئىچىدىن گۈلخانغا يېقىن تۇرغانلار ئوتقا ھەر تۈلۈك مايلار، ئەترىلەر ۋە خۇش بۇي نەرسىلەرنى، سان – سانا قسىز گۈل دەستىلەرنى ۋە گۈلچەمبىرەكلەرنى تاشلاشقا باشلىدى، تاشلانغان نەرسىلەر شۇنچە كۆپكى، يالغۇز پۈتۈن گۈلخانلا ئەمەس، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ھەممە بوشلۇقنى كۆمۈپ تاشلىدى.

شۇ ئەسنادا سۇللاغا قارايدىغان گىلادىئاتورلار مەكتىپىنىڭ گىلادىئاتورلىرى گۈلخانىنىڭ يېنىدا جەڭ باشلىدى، بۇ يەردە پەقەت ئارتوركس يوق ئىدى، ئۇنى سپارتاكنىڭ ئىلتىماسى بويىچە ۋالېرىيە كۇمادا قالدۇرۇپ قويۇشقا بۇيرۇق بەرگەن ئىدى. ئاردىدىن بىرئاز ۋاقىت ئۆتكەندە ھەممە گىلادىئاتورلار قىرىلىپ تۈگىدى، چۈنكى دەپنە ۋاقتىدا بولغان جەڭدە بۇ بەختسىز-

لەرنىڭ ھېچقايسىسى ئامان قالمايتتى ...

ئاغرىقنى بويسۇندۇرغۇچى ياش مۇزەپپەر سەركەردە تەرىپىدىن مەرھۇمغا مۇشۇنداق ھۈرمەت بەلگىسى بېرىلگەندە پۈتۈن مارس مەيدانىدا چاۋاك ياڭراپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن تەڭلا گۈلخاندىن بىردىن يالقۇن كۆتۈرۈلۈپ، ھەش - پەش دېگۈچە مىڭلىغان يالقۇن تىللىرى گۈلخاننى قاپلىدى ۋە خۇش بۇي ئىس - تۈتۈن بارغانسېرى قويۇقلىشىپ ھەممە يەرگە تارالدى ...

قۇياش تاغنىڭ ئارقىسىغا ئولتۇردى، چەكسىز گۇگۇم قاراڭغۇسى چۈشۈپ، قاراڭغۇ كېچە بۇ «ئەبدى شەھەر»نى ئۆز قوينىغا ئېلىشقا باشلىدى، ئەمما ئۇپۇقتا قىپقىزىل شەپەق چوغدەك يېنىپ، گويا پەلەككە تاقاشقان ئەكس نۇردەك رىم شەھىرىنىڭ ئەتراپىدىكى كىچىك تاغ چوققىلىرىنى قىزىلغا بويىغان ئىدى.

(رافا ئېللو جوۋەنئولى: «سىپارتاك» 375 -، 378 - بەتلەر)

ۋۇسۈنفۇنىڭ «يولباشچى» دېگەن سۆز يېزىلغان ئاق قەغەزلەرنى تۇتقان، ئۇچىسىغا قارا ماتادىن ئۇزۇن چاپان كىيگەن، بەللىرىگە ئەنلىك ئاق خەسىدىن تەييارلانغان قېلىن ھەم ئۇزۇن ئاق باغلىغان ھازىدارلىرى چوغدەك كۆيدۈرۈپ تۇرغان ئاپتاپتا دەرۋازىدىن مېيىتخانا قىلىپ تەييارلانغان چوڭ مېھمانغانىنىڭ ئالدىغا كېلىپلا يەنە دەرۋازا ئالدىغا قايتىپ، مۇسىبەت ئۈچۈن يېڭى كەلگەن مېھمانلارغا «يول باشلاپ» تۇرماقتا، ئۇلار خۇددى موكىدەك بىر ئۇيان - بىر بۇيان مېڭىپ، چارچىغىنىدىن تەرگە چۆمۈلگەن ئىدى، «يول باشلىغۇچى» بۇ سەككىز ئادەم سائەت ئون يېرىمدىن ئاۋۋال بەزىدە دەرۋازا ئالدىدىكى «چالغۇچىلار»نىڭ يېنىدىكى ئۇزۇن ياغاچ بەلدىڭدە

بىر-ئىككى مىنۇت كاسىسىنى قويۇپ ئولتۇرۇپ، بېلىدىكى خەسە بەلباغنىڭ ئۇچى بىلەن يۈز - كۆزلىرىدىكى تەرنى سۈرتۈپ، ھېلىقى «يول باشلىغۇچى» دېگەن ئاق قەغەزنى يەلپۈگۈچ قىلىپ ئۆزلىرىنى يەلپۈپ، بىرئاز دېمىنى ئالغاچ، ۋۇسۈنفۇ غوجىنىڭ بۇ ئىشقا يەنە بىرنەچچە ئادەمنى كۆپرەك قويمىغانلىقىدىن زارلىناتتى؛ كۈن تىك كۆتۈرۈلۈپ، ھاۋا چوغدەك قىزىغان چاغدا، مۇسىبەتچىلەر گويا كەلكۈندەك كېلىشكە باشلىدى، دەرۋازا ئالدىدىكى چالغۇچىلار بىلەن مېيىتخانا ئالدىدىكى چالغۇچىلار دەم ئالماي چېلىشقا باشلىدى، «يول باشلىغۇچى» ھازىدارلار خۇددى بىر ئويان - بىر بۇيان چېپىپ يۈرگەن ماشىنىغا ئايلاندى، ئۇلارنىڭ ۋۇسۈنفۇ غوجىدىن زارلىنىشقا چولىسىمۇ تەگمەي قالدى، گاھىدا پەقەت مېيىتخانا ئالدىدا تۇرغان ئالتە ھازىدارغا قاراپ قويۇپ، «ئۇلارنىڭ تەلىيى بار ئىكەن» دەپ ئىچىلىرىدە زوقلىناتتى.

پىكاپلار سىگنال بەرمەكتە؛ نەي، سۇناي ۋە جاڭ قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرى تەڭكەش بولۇپ، «ماتەم مۇزىكىسى» چالماقتا؛ خىزمەتكارلار «پالانى يەردىكىلەرگە چاي قۇيايلى، پوكونى يەردىكىلەرگە چىشۈي بېرەيلى» دەپ ئۇيان - بۇيان ئۆتۈپ توۋلىماقتا؛ پىكاپلارغا كىرا ھەققى تۆلەيدىغان ئورۇندا بولسا جەڭگى - جېدەل كۆتۈرۈلمەكتە؛ دەرۋازا ئالدىدىكى ساقچىلار، پايلاقچىلار بىكارچى ئادەملەرنى نېرى قوغلىماقتا؛ تاماكىنىڭ ئاچچىق تۈتۈنى، ئادەملەرنىڭ تېنىدىن چىقىۋاتقان تەر ھىدى بىر - بىرىگە قوشۇلۇپ ۋۇسۈنفۇ قورۇسىنىڭ ھەممە خانا، ھۇجرىلىرىنى ۋە ئورنى سەككىز - توققۇز مو كېلىدىغان باغنى بىرلا ئالغان ئىدى.

(ماۋدۈن: «تۈن يانغاندا» 37 -، 38 - بەتلەر)

ئەتىسى ئەتىگەندە مەھەللىدىكى بىرنەچچە كەمبەغەل،

كۆيۈمچان ئادەملەر يىغىلىپ، سۆگەت شاخلىرى بىلەن جىنازا توقۇدى. ئۇنى غېرىب يوپۇقى بىلەن ياپتى ـ دە، ئاش ۋاقتى بىلەن باقىنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ مەھەللىدىن يىراقتىكى تۈپ راقلىققا ئېلىپ مېڭىشتى. ئۇنىڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك ھازىدارى يوق ئىدى. جىنازا مەھەللىدىن ھەشىمەتسىز، يېنىك ھەرىكەتلەر بىلەن ئۇزىتىلدى. ناھايىتى جىنازا ئالدىدا باقىنىڭ يەتتە باشلىق ئوغلى يىغلامسىراپ، بۇرنىنى تارتىپ، ئۆز گەۋدىسىنى باشقۇرالماي، مۆدۈرۈپ ـ مۆدۈرۈپ كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بولسا بەش ياشلىق سىڭلىسى پىلدىرلاپ ئەگىشىپ بارىدۇ. بۇ كىچىككىنە قىزنىڭ يۈمشاق چاچلىرى ئايلاپ تاغاق كۆرمەي ياخاق بولۇپ قالغان، پۈتى يالاڭئېياق، ناھايىتى ئۇچىسىدا ھەر رەڭلىك لاتىلار بىلەن يامالغان كىر، يىرتىق كۆڭلىكى بار ئىدى. ئۇ، كىچىككىنە قارا كۆزلىرىنى كوچ بىلەن ئېچىپ، بىر ئارقىسىغا، بىر ئالدىغا مۆلدۈرلەپ قارايدۇ، بىر يۈگۈرىدۇ، بىر توختاپ ئاكىسىنىڭ قولىنى تۇتۇۋالىدۇ. ئۇنىڭ مۇنچاقتەك پارقىرغان كۆزىدىن: «ئاپام قېنى، ئەمدى دادامنى نەگە ئېلىپ بارىسىلەر، بىر قانداق قىلىسىز ...» دېگەنىدەك مەنىلەر چېچىلاتتى.

(زۇنۇن قادىر: «چىنقىش» 60 ـ بەت)

بۇ مازار تولىمۇ كەڭ ۋە سۇرلۇك ئىدى. ئوچ ھارۋا قاتارلىشىپ ماڭالىغۇدەك كەڭلىكتىكى دەرۋازىنىڭ ئىچكىرىسىدىن باشلىنىدىغان كۆك خىش ياتقۇزۇلغان يول تاكى 200 قەدەم نېرىدىكى چوڭ مەسچىتكە سوزۇلاتتى. يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئۆلگۈچىنىڭ سالاھىيىتىنى ئېنىق كۆرسىتىپ تۇرىدىغان چوڭ ـ كىچىك قەبرىلەرنىڭ بېشىغا قويۇلغان ئېگىز خادىلار يانغىن چۈشكەن ئورمانلىقى قالدۇق دەرەخ غوللىرىدەك قويۇق ئىدى. بەزى خادىلار ئۇچىغا ئېسىلغان يوغان، تۇلۇملارنى كۆتۈرەلمەي، دوك كىشىدەك ئېگىلىپ قالغان، بەزىلىرى زامان جاپاسىغا چىدىمىغان يېتىمچىدەك قاق بەلدىن سۇنۇپ، قويۇق يانتاق، قومۇشلار ئارىسىدا كۆمۈلۈپ ياتاتتى.

(ئەبەيدۇللا ئىبراھىم: «تۇنىدىكى چاقماق» 144 ـ بەت)

قىيا تاغ ئېتىكىدىكى بىر پارچە تۈزلەڭلىكتە تاش ـ توپا ۋە كېسەكتىن قوپۇرۇلغان چوڭ ـ كىچىك قەبرىلەر قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. بەزى قەبرىلەرنىڭ بېشىغا قوتاز قۇيرۇقىدىن تۇغلار قادالغان، بەزىلىرىنىڭ ئۈستىگە قوشقار ياكى ئارقارلارنىڭ باش سۆڭەكلىرى قويۇلغان. بۇ نەرسىلەر قەبرىستانىنى قانچىلىك سۇرلۇك قىلىپ كۆرسەتسە، مەيىن شامالىلىرى بىلەن دىماغقا ئۇرۇلۇپ تۇرىدىغان ياۋا گىياھلارنىڭ خۇش پۇراقلىرى كۆڭۈلگە شۇنچە ھۇزۇر بېرەتتى. شۇ قەبرىستانلىقنىڭ ئەڭ چېتىدىكى بىر قەبرە توپىسىنىڭ يېڭىلىقى ۋە ئەتراپىغا قوپۇرۇلغان چوڭچە سىنىڭ چىرايلىقلىقى بىلەن كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. بۇ مەڭلىك نىيازنىڭ قەبرىسى ئىدى.

(ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر: «ئۇيغانغان زېمىن» 246 ـ بەت)

ھاۋا تۇتۇق، شامال غۇرقىراپ ئۇچاتتى، غازاڭلار تۆكۈلەتتى، سۇلتانباغدىكى ئەركەكلەر گۈر ئەتراپىنى قورشىۋالغان ئىدى، جامالىدىن موللا ۋە يەنە ئىككى كىشى جەمىلىنىڭ جەسىتىنى يەرلىككە قويدى، يەتتە كەتمەن توپا تاشلاندى، جامالىدىن موللا سەپنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن قىرائەت ئۇچۇن «تابارىك» سۈرىسىنى باشلىدى.

...

تەقدىر ـ ئاجايىپ، ئۇ كىشىلەرگە تۇرلۇك قىسمەتلەرنى كۆرسەتكەن، بىرلا ۋاقىتتا شاھ مازىرىغا بۇنداق تۆت چىنارنىڭ كەلگەنلىكىنى ھېچكىم كۆرمىگەن بولغىيدى؟!

شاھ مازار سۇرلۇك ئىدى، جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى،

قەبرىلەر، گۈمبەزلەر مۇكىلىناتتى، تۈرمۈش ھادىسىلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئاخىرى شاھ مازاردا ــ نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان ئۆلگەنلەرنى ئۆز قوينىدا ساقلاپ يېتىۋاتقان شاھ مازارـ دا ــ ھەر خىل توقۇنۇش، زىددىيەتلەر ئىچىدە ئۆز نەتىجىسىنى تاپقاندەك بولدى.

(ئابدۇللا ساۋۇت: «چاقماق» 266 ــ 267 ــ بەتلەر)

... بۇ چوڭ گۈرىستانلىق ئىدى. كۆك، سېرىق ۋە توپا رەڭدىكى نەچچە ئونلىغان گۈمبەزلەر، بۇ گۈرىستانلىقتا سۈرـ لۈك چوقچىيىپ تۇراتتى. خىشتىن ۋە كېسەكتىن قاتۇرۇلغان سانـ سىزلىغان چوڭ ـ كىچىك قەبرىلەرگە، ھەر خىل ياۋا كۆكاتلار ۋە چاتقاللارغا كۆمۈلۈپ تۈزلىنىپلا كېتەي دەپ قالغان كونا قەبرە ئىزلىرىغا قارىغان ئادەم ئىختىيارسىز، بۇ دۇنيادا ئۆلگەن جانلار تىرىكلەرگە قارىغاندا قانچە باراۋەر كۆپ ـ ھە! دەپ ئويلاپ قالاتتى. بۇگۈن بۇ يەرگە كېلىپ ئۆلگەن ئاتا ـ ئانىـ لىرى، قەۋم ـ قېرىنداشلىرىنىڭ روھىنى يوقلاپ، دۇئا ـ تەگبىر، خەتمە ـ قۇرئان قىلىپ، يىغا ـ زارە قىلىپ تۇرغان كىشىلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى.

راۋابچى بالا گۈرىستانلىقنىڭ شەرق تەرىپىدىكى يېرىـ مى قۇرۇپ، يېرىمى ياشناپ تۇرغان ئىككى تۆپ قېرى قاپاق تېرەك تۈۋىدىن ئۆتۈپ، قەبرىلەرنى ئارىلاپ خېلىلا ئىچكىرىـ لەپ كىردى. كېيىن قەبرىمۇ قاتۇرۇلمىغان، ئارقا ياكى قوشقار مۈڭگۈزىگە ئوخشاش نەرسىلەرمۇ قويۇلمىغان بىر قەبرە بېشىغا كەلدى...

..... كىچە ئايدىڭ، قەبرىستان تىپتىنچ، يىراقتىن قۇرئان تاۋۇشى ئاڭلىناتتى، ئىككى تۆپ چىنارنىڭ پۈتاقلىرىدا قونۇپ ئولتۇرغان ئۇچ ـ تۆت ھوقۇشلار، قەبرىنىڭ يېنىغا يۆكۈنگەن ئاتا بېڭ ۋە ئېگىز ـ پاكار دومبايغان قەبرىلەر بۇ تىلاۋەتكە قۇلاق سېلىپ تۇرۇشقاندەك ئىدى. قۇرئاندىن

ياد لىنىۋاتقان ئايەتلەر بۇ قەبرىستان ئىچىدە ئېغىر ئاھاڭدا ئاقاتتى. قەبرىنىڭ يېنىغا تېز چۆككەن يىگىتنىڭ كۆز ياشـ لىرىمۇ قۇرئان ئايەتلىرىگە قوشۇلۇپ ئاقاتتى.

(ئابدۇللا قادىرى: «ئۆتكەن كۈنلەر» 524 ــ بەت)

قىمار مەيدانى تەسۋىرى

قىمار ــ بەلگىلىك جەلپ قىلىش ۋە ئازدۇرۇش كۈچىگە ئىگە بولغان، تەييارغا ھەييار بولۇش ئىدىيىسىنى چىقىش قىلغان، مۇئەييەن تارىخ ۋە ئىجتىمائىيلىققا ئىگە بولغان چېرىك ئىللەتتۇر. قىمار بىر خىل تارتىش كۈچىگە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن بىر قىسىم نادان، يىراقنى كۆرەلمەيدىغان، تۇرمۇش تەجرىبىسى كەمچىل بولغان كىشىلەرنى ئۆزىگە رام قىلىۋېلىپ، ئاخىرى ئۇلارنى ۋەيرانچىلىق كوچىسىغا تاشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق، ئالدامچىلىق، خۇنخورلۇققا ئوخشاش جىنايى قىلمىشلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇ جەمئىيەتتىكى بىر خىل يامان سۈپەتلىك «ئۆسمە» بولۇپ، بۇنداق «ئۆسمە»نى يىلتىزىدىن قۇرۇتۇپ تاشلاپ، كىشىلەرنى نادانلىقتىن، پاشلارنى جىنايەت يولىدىن قايتۇرۇپ كېلىش، تۇرمۇشنىڭ ئاقىل مەسلىھەتچىسى بولغان ئەدەبىياتنىڭ مۇھىم ۋەزىپىلىرىـ دىن بىرى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەبىي ئەسەرلەردە قىمار مەيدانى تەسۋىرى يېزىلىدۇ.

قىمار مەيدانى قىمارغا قاتناشقان ھەر خىل مىجەزدىكى كىشىلەر بىلەن بىللە تەسۋىرلىنىدۇ. قاراڭغۇ ئۆي، جىن چىراغىدىن چىقىۋاتقان ئاپقارا ئىس، بۇ ئىستا قاردەك خۇنۇك تۇسكە كىرىپ، گويا رەڭلىك قوڭغۇزدەك ئۈيەر ـ بۇيەردە كۆرۈنىدىغان چىرايلار،

قاپقارا سايغا ئوخشايدىغان گەۋدىلەر، قارا چىراغ ئىسىغا قوشۇلغان تاماكا، نەشە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ھەرخىل چېكىملىكلەرنىڭ بەدبۇي پۇرىقى، زەي تاۋكا، كىر ۋە پۇرلىشىپ كەتكەن، ئۆز رەڭگى ۋە سۈپىتىنى يوقاتقان پۇللار، سىگا تىز بولۇپ ئولتۇرغان قارا سايغا ئوخشايدىغان گەۋدىلەرنىڭ قولدىن - قولغا ئۆتۈپ تۇرغان تۆت ھوشۇق، قارتا ياكى قەغەز... ھوشۇقتا تىكىلگەن نۇرسىز كۆزلەر، ھېلىدىن-ھېلىغا بىر - بىرىگە ئالىيىشلار، ھۇرپىيىشلەر، گەۋدىلەرنىڭ ئوك - سول، ئالدى - كەينىگە خۇددى كسىرەپ قاراپ قويۇشلىرى، ئۇتقان چاغدىكى ئەسەبىي خۇشاللىق، ئۇتتۇرغان چاغدىكى ھەسرەتلىك تىنىشلار، چىدىماسلىقتىن ياقا سىقىشلار، مۇشتلىشىپ پومىداق-لىشىش، پىچاق سىلىپ ياريلاندۇرۇش، خۇنخورلۇق... زامانىۋى قىمارخانىلار، قىمار تەخسىسىنىڭ ئايلىنىشىغا قاراپ قېتىپ قالغان قارىچۇقلار، «13 كە باستىم»، «27 كە باستىم»، «54 كە باستىم»... پۇل تارتىدىغان بەلچىنىڭ ھەرىكەتلىرى... باغلام - باغلام پۇللارنىڭ ھېلى ئۇنىڭ ئالدىغا، ھېلى بۇنىڭ ئالدىغا موكىدەك توختىماي ئۆتۈپ تۇرۇشى، قالايمىقان ۋاراڭ-چۇرۇك، تالاش-تارتىشلار... مانا بۇلار قىمارخانا تەسۋىرى. قىمار ھەيدانىدىكى رەزىللىك، ئىپلاسلىق، ساختىپەزلىك، قىزىل كۆزلۈك، چىدىماسلىق، ھەسەتخورلۇقتا ئوخشاش پىسخىك خاراكتېرلار يېزىلىش ئارقىلىق قاراڭغۇ بۇلۇڭ - پۇشقاقلاردا ھەرىكەت قىلىدىغان «شەپەرەكلەر»نىڭ كىشىلىك قارىشى، تۇرمۇش يولى، كىشىلىك مۇناسىۋىتى جەھەتتىكى ئۆزگىچە «ئالاھىدىلىكلىرى» ئەكس ئەتتۇرۇلۇپ كىتابخانىلاردا تۇرمۇشنىڭ بۇيىقىغا قارىتا ھۆكۈمىيەن چۈشەنچە ھاسىل قىلىندۇ. مۇشۇ ئاساستا كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتنى ۋە ئادەملەرنى چۈشىنىشىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ھۆكۈمىيەن تەرىپىگە ئىگە قىلىدۇ، ئىبرەتلىك ساۋاقلارنى ئوتتۇرىغا

قويۇپ كىشىلەرگە جەمئىيەت ۋە تۇرمۇش ھەققىدە مەسلىھەت بېرىپ، ياخشى پىلان يامانلىق پەرق ئېتىشىگە يارىدەم بېرىدۇ.

قىمار مەيدانى تەسۋىرى پاش قىلىشنى ئاساس قىلىدۇ، چۈنكى جەمئىيەتتە ئۇنىڭغا كۆن نۇرى ئاستىدا ئورۇن يوق، ئۇيورۇقلۇقتىن قورقىدۇ. يورۇقلۇقتىن قورققان نەرسىلەرجەمئىيەتنىڭ پۈتلىكاشاكىلىرى بولۇپ، ھەرۋاقىت كىشىلەرنىڭ سوغۇق نەزەرىدىن قېچىپ لايدۇ. چۈنكى ئۇ تەرەققىياتقا توسالغۇ، ئىلگىرىلەش يولىدىكى داغكال، ھەممە ئەسكىلىك - جىنايەتنىڭ مەنبەسى. بالا - قازا، ئاپەت ۋە ئېرانچىلىقنىڭ مەنبەسى، ھەرقانداق چاغدا، ھەرقانداق جايدا جەمئىيەت تەرىپىدىن قارشى ئېلىنىدۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇ جەمئىيەتنىڭ بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىدا ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، ئەدەبىي ئەسەرلەردە بۇخىل مەزمۇننى ئەكس ئەتتۇرىدىغان تەسۋىرى ۋاستىلەر ئىلۇھەتتە پاش قىلىش، تەنقىدلەش، ئېچىپ تاشلاشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇ يەردە ئېچىپ تاشلانغىنى يالغۇز نۇقۇل ھالەتتىكى جەمئىيەت ئىللىتى بولۇپ قالماستىن بەلكى مۇشۇنداق ئىللەتلەرگە مەنبە بولىدىغان تۇرلۇكچە يامان ئادەتلەر، جەمئىيەتتىكى ناچار كەيپىياتلار قاتارلىقلار بولۇپ، بۇ خىل ئادەتلەر ئاشۇ قىمار-ۋازلارنىڭ خاراكتېرىگە سىڭىپ كەتكەن.

يازغۇچى قىمار مەيدانى تەسۋىرى ئارقىلىق ئەنە شۇنداق بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ۋۇجۇدىغا سىڭىپ قالغان ئىپلاس، چېرىك ھالەتلەرنى پاش قىلىدۇ. پاش قىلىشتىن مەقسەت كىشىلەرنى يامان يولدىن قايتۇرۇپ ياخشى يولغا باشلاش ئارقىلىق جەمئىيەتنىڭ نورمال تەرتىپىگە كاپالەتلىك قىلىش، جەمئىيەت ئەزالىرىنى يامان ئىللەتلەرگە ئورتاق قارشى تۇرۇشقا چاقىرىش ۋە مۇشۇ ئاساستا ئومۇمىي كەيپىياتنى تەڭشەش، جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىش، ئورتاق مەقسەتتە ھەممە بىر نىيەتتە تىرىشىشنى قولغا كەلتۈرۈشتىن

ئىبارەت. پاش قىلىش پەقەت پاش قىلىش ئۇچۇنلا ئەمەس، بەلكى تۈزىتىش ئۇچۇندۇر. قىمار مەيدانى پۈل ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان سورۇن بولغاچقا، سورۇندىكىلەرنىڭ پۈل - مال تالىشىپ، جېدەللىشىپ قېلىشىدىن، ھەتتا ئۆلۈم پاجىئەلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، قىمار مەيدانى تەسۋىرى يەنە ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ تەرەققىياتى، پېرسوناژلارنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشتىمۇ مۇھىم رول ئوينايدۇ.

ئۇلگىلەر

...شىشىخال ئوينىغۇچىلار «ئالتە - ئالتە» دەپ، توكپۇر ئوينىغۇچىلار «ئوك - تەتۇر» دەپ ۋارقىرىشاتتى. بىردەم كۈلۈشۈپ، بىردەم تىللىشاتتى، بىردەم بىر - بىرىنى دۆشكەلەپ ئىتتىرىشاتتى. ئۇتتۇرۇپ قويغانلار كىيىم - كېچەكلىرىنى سېلىپ تاشلاپ بېرەتتى. ئۇلارنىڭ كۈنى مۇشۇنىڭ بىلەنلا ئۆتەتتى، تاماق يېيىش، ئۇخلاشنى ئونتۇپ قىمار ئوينىشاتتى. ئۇتۇۋالغانلىرى كېرىلىپ كۆرەكلەپ، مەي - شارابخانلىرىنى ئىزدىشەتتى.

(شى نەيزەن: «سۇ بويىدا» 7 - قىسىم، 245 - بەت)

— ھەي! قېنى ئاچ! — جەزىخور تەرلەپ - پىشقان ھالدا شىشىخال سېلىنغان قاچىنى ئېچىپ، — مانا «ئاسمان دەرۋازىسى»، «بۇرجەك!»، «ئادەم» ھەم «شامال»، قېنى، ئا Q، پۇلۇڭنى چىقار! — دەپ ۋارقىرايتتى.

شۇنداق قىلىپ ۋارقىراشلار ئاستىدا، ئۇنىڭ پۇللىرى ئاستا-ئاستا ئۆزىگە ئوخشاش تەرلەپ - پىشىپ ئوينىۋاتقان باشقا قىمارۋازلارنىڭ يانچۇقىغا چۈشەتتى. ئا Q ئۇتتۇرۇپ چەتكە چىققاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، باشقىلار ئۇچۇن

ئېچىنىپ، كۆيۈنۈپ، ھەممىسى تارقىغۇچە تاۋكاغا قاراپ تۇراتتى. قىمارۋازلار تارقاشقاندىن كېيىن، ئۇمۇ كېتىشكە قىيالمىغان كۆڭۈلسىز ھالەتتە ئىبادەتخانىغا قايتاتتى - دە، ئەتىسى ئۇيقۇلۇق كۆزلىرى بىلەن يەنە ئىشىغا ماڭاتتى.

«بوۋاي ئېتىنى يوقتىپ قويدى، كىم بىلسۇن، بەلكىم بۇ ياخشىلىقتۇر» — دېگەندەك، ئا Q نىڭ بىرەر قېتىم ئۇتۇۋېلىشى ئۇنىڭ بەختىگە قارشى ھامان مەغلۇبىيەت ئېلىپ كېلەتتى.

ۋېيجۇاڭدا تاۋاپ سەيلىسى بولغان كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى مۇنداق بىر ۋەقە يۈز بەردى: ئادەتتىكىچە، شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى يېزىدا ئويۇن سەھنىلىرى ئورنىتىلغان ۋە ئۇلار بىلەن بىر قاتاردا تاۋكامۇ قۇرۇلغان ئىدى. لېكىن سەھنىدە چېلىنغان داپ - دۇمباقلارنىڭ ئاۋازى ئا Q نىڭ قۇلىقىغا يېراق بىر يەردىن كېلىۋاتقان سادادەك ئاڭلىناتتى؛ ئۇنىڭ قۇلىقىغا يالغۇز جەزىخورنىڭ ئونلا كىرەتتى. ئا Q ئۇتۇشنى داۋام قىلماقتا ئىدى. داچەنلەر تومپۇرغا، تومپۇرلار تەڭگىگە ئايلاندى ۋە بىر پەستىن كېيىن تەڭگىلەر دەستىلىنىپ دۆۋىلەندى. ئا Q خۇشاللىقىدا قىنىقىنىغا پاتماي كېتىپ: «ئاسمان دەرۋازىسىغا ئىككى تەڭگە!» دەپ ۋاقىرىۋەتتى.

ئۇ كىم بىلەن ۋە نېمە ئۈچۈن ئۇرۇش چىقارغىنىنى بىلمەي قالدى. ئۇ تىل، مۇشت ۋە تېپىك ئاستىدا ھېچنېمىنى ئاڭقىرالماي قالدى. ئېسىنى يىغىپ، كۆزىنى ئاچقاندا، ئۇنىڭ ئۆپچۆرىسىدە ئاۋكامۇ، ئادەملەرمۇ يوق؛ خۇددى بىراۋلار خېلىغىچە دەسسەپ چەيلەگەندەك، ئۇنىڭ بەدەن - بەدىنى ئاغرىيتتى. بىرنەچچە ئادەم ھەيران قىلىشقا قاراپ تۇراتتى. ئۇ بەجايىكى بىر نەرسىنى يوقتىپ قويغاندەك ھېس قىلدى ۋە ئاستا سۈرۈلۈپ ئىبادەتخانىغا قاراپ كەتتى، شۇ يەرگە كەلگەن چاغدىلا ئوبدان ھوشىغا كېلىپ، بىر مۇنچە تەڭگىنىڭ يوقالغانلىقىنى ئېسىگە ئالدى. سەيلىگە

يىغىلغان قىمارۋازلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەكلا بۇيەرلىك ئەمەس ئىدى. ئۇلارنى ئەمدى ئۇ نەدىن ئىزدىسۇن!...

پارقىراپ تۇرغان ۋە ئۇنىڭ ئۆزىنگە تېگىشلىك بىرمۇنچە تەڭگە پۇتۇنلەي غايىب بولدى: بۇ تەڭگىلەرنى باللىرىم ئېلىپ كېتىپتۇ دەي دېسە ئۇنىڭغا كۆڭلى ئۇنىمىدى. ئۆزىنى قوغلۇۋ دەي دېسە بۇنىڭغىمۇ كۆڭلى ئۇنىمىدى. دېمەك ئالQ ئەنە شۇ چاغدىلا ئۆز كۆڭلىدە مەغلۇپ بولۇشنىڭ ھەسرىتىنى چەكتى.

(«لۇشۈننىڭ ھېكايە ـ نەسىرلىرى» 108 ـ، 110 ـ بەتلەر)

... شۇ ئالدىراش ماڭغان پېتى شەھەر سىرتىغا چىقىپ شىياۋجاڭىينىڭ قىمارخانىسىغا كىردى ـ دە، ئون سەر كۆمۈشنى تاۋكاغا تاشلاپ:

ـ ئەكىلىش! شىپىقنى ماڭا مەن ئاچىمەن،ـ دەپ توۋلىدى.

ھېلىقى شىياۋجاڭىي دېگەن كىشى لى كۇينىڭ قىماردا مەرد ئىكەنلىكىنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇ:

ـ ئاغا، سەن بۇ نۆۋەت تۇرۇپ تۇرۇپ، كېلەر نۆۋەت ئاچساڭ، ـ دېدى ئۇنىڭغا.

ـ ياق، بۇ نۆۋەت مەن ئاچىمەن، ـ دېدى لى كۇي.

ـ سەن چەتتە تۇرۇپ دو تىككىن.

ـ ياق، بۇ نۆۋەت زادى ئاچقىنىم ئاچقان. ماڭا بەش سەر كۆمۈش تىكتىم.

قىمارۋازلاردىن بىرى ئاچماقچى بولۇۋېدى، لى كۇي شىپىقنى «كاپ» قىلىپ توتۇۋالدى ـ دە:

ـ قېنى قايسىڭغا ئاچىمەن؟ـ دېدى.

ـ بوپتۇ، مەن بەش سەر تەڭگە تىكتىم،ـ دېدى شىياۋجاڭىي.

لى كۇي «دەتتىكام» دەپ شىپىقنى ئاچقان ئىدى، شىپىق تەتۈر چۈشۈپ، ئوتتۇرۇپ قويدى، شىياۋجاڭىي ئۇنىڭ تەڭگىسىنى ئېلىۋالدى.

ـ مېنىڭ تەڭگەم ئون سەر، ـ دەپ توۋلىدى لى كۇي.

ـ قېنى، يەنە مېنىڭ بەش سەر تەڭگە مگە ئاتە، ئوڭ چۈشۈپ ئوتتۇرۇالساڭ بۇ تەڭگىنى يانىدۇرۇپ بېرىمەن،ـ دېدى شىياۋجاڭىي.

لى كۇي يەنە شىپىقنى ئېلىپ «دەتتىكام» دەپ ئاچقان ئىدى، شىپىق يەنە تەتۈر چۈشتى.

ـ شىپىقنى تالاشماي بۇ قېتىم تۇرۇپ تۇر دېسەم، گېپىمنى ئاڭلىمىدىڭ، مانا ئەمدى ھەر ئىككى قېتىمدا تەتۈر چۈشتى،ـ دېدى شىياۋجاڭىي كۈلۈپ.

ـ بۇ خەقنىڭ پۇلى ئىدى.

ـ كىمنىڭ بولسا بولمامدۇ، ئۇنىڭ بىلەن نېمە كارىم، ئوتتۇرۇپ قويۇپ يەنە نېمە دەيتتىڭ؟

ـ نېمە ئىلاجىم، سەن ماڭا پۇل ئوتنە بېرىپ تۇر، ئەتىلا يانىدۇرۇپ بېرىمەن.

ـ قۇرۇق گەپىڭنى قوي، تاۋكادا ئەزەلدىن ئاتا ـ بالا مۇ بىر-بىرىگە يۈز خاتىرەقىلمايدۇ، ئوتتۇرۇشنى ئوتتۇرۇپ قويۇپ يەنە نېمە تاكاللىششەن؟

ـ پۇلۇمنى يانىدۇرۇپ بېرەمسىلەر ـ يوق؟ ـ دەپ توۋلىدى لى كۇي بۆز كۆڭلىڭىڭ يەڭلىرىنى شىمايلاپ دېۋەيلىگەن ھالدا.

ـ ھەي لى ئاغا،ـ دېدى شىياۋجاڭىي،ـ سەن دائىم قىماردا مەرد ئىدىڭ، بۇگۈن نېمىشقا چىدىمىسلىق قىلىسەن؟

لى كۇي ئۇنىڭ سۆزىگە جاۋاب بەرمەي، تاۋكادىكى پۇللارنى ئېلىۋالدى ۋە باشقىلارنىڭمۇ ئون نەچچە سەر تەڭگىسىنى تارتىۋېلىپ بۆز كۆڭلىكىنىڭ يانچۇقىغا سالدى، ئاندىن:

ـ ئاكاڭ قارىغاي قىمارنى مەرد ئويناپتتىم، بۇگۈن بىر مەرتەم نامەردلىك قىلاي، ـ دېدى لى كۇي كۆزىنى چەكچەيتىپ.

شیاؤجائیی پۇلنی تارتىۋالماقچی بولۇپ ئېتىلىپ كەلگەن ھەدى، لى كۇي ئۇنى بىر ئىتتىرىپلا يىقىتىۋەتتى؛ بۇنى كۆرگەن 12 — 13 قىمارۋاز تەڭگىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن گۈرىدە لى كۇيگە يوپۇرلۇپ كېلىشتى، لى كۇي ئۇياققا بىر مۇشت، بۇياققا بىر مۇشت ئېتىپ ئەدەبىنى بەردى. ئۇلار جېنىنىپاناھدايدىغان تۆشۈك تاپالماي قېلىشتى. لى كۇي ئىشىك ئالدىغا كېلىۋالدى، ئىشىك باقار ئۇنىكدىن:

— ھەي چوڭام نەگە باردىڭ؟— دەپ سوردى. لى كۇي ئۇنىمۇ گەجگىسىدىن ئېلىپ بىر چەتكە ئىتتىرىۋېتىپ، ئىشىكنى جالاقتىدە تېپىپ ئاچتى — دە، تالاغا چىقىپ كەتتى. قىمارۋازلار ئۇنىڭ كەينىدىن ئىشىك ئالدىغا قوغلاپ چىقىپ:

— ھەي لى ئاغا، نېمە دەپ پۇلسىز نى تارتىۋالسەن، شۇنچىلا يولسىزلىق قىلغان بارمۇ!— دەپ توۋلاشتى. ئۇلار پەقەت يېقىن بېرىشقا پېتىنالماي، ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپلا توۋلىشاتتى.

(شى نەيئەن: «سۇ بويىدا» 1056 —، 1058- بەتلەر)

جېدەل ـ ماجىرا تەسۋىرى

جېدەل ـ ماجىرا كىشىلىك تۇرمۇشتىكى تۇرلۇك ئىجتىمائىي زىددىيەتلەرنىڭ ئىپادىلىنىشىنىڭ بىر خىل شەكلى بولۇپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ مەنىۋى قىياپىتى ۋە مەدەنىيەت ساپاسىنىڭ روشەن كۆرۈنۈشىدىن ئىبارەت. جېدەل ـ ماجىرا ئومۇمەن قىلغاندا كىشىلەر ئارىسىدىكى نادانلىق، روھىي غالىبىيەتچىلىكىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، تاقەتسىزلىك، چىدىماسلىق شۇنداقلا بەشەملىك، مۇتەھەملىك ۋە يولسىزلىقنىڭ كونكرېت ئىپادىلىنىشىدىن ئىبارەت. كىشىلەر ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا تۇرلۇك سەۋەبلەر

تۈپەيلى بىر ـ بىرى بىلەن مەنپەئەت ـ توقۇنۇشقا دۇچ كېلىدۇ. بۇ مەنپەئەت ـ توقۇنۇشلىرىنى ئەدەبىيەتتە مەلۇم بىر ھەقىقەتنى چىقىش قىلىپ ئۆزئارا يول قويۇش، كەڭ قورساق بولۇش، چۈشىنىش ھاسىل قىلىش ئاساسىدا ھەل قىلغىلى بولسىمۇ لېكىن كىشىلەرنىڭ پاكىتنى ۋە ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلىش ئاڭ سەۋىيىسى ئوخشاش بولمىغاچقا، تونۇشى يېتەرلىك بولمىغاچقا، ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇرۇۋېلىش (ئۆز پىكرىنىڭ توغرا-خاتا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر) جاھىللىق قىلىش نەتىجىسىدە جېدەللەشكۈچى ھەرقايسى تەرەپلەرگە پايدىسىز بولغان ئەھۋاللار كېلىپ چىقىدۇ. بۇنداق ئەھۋاللار يەڭگىل بولغاندا تىل-ھاقارەت قىلىش، ئۆچ ـ ئادا ۋەتىنى ئۇلغايتىش، ئېغىر بولغاندا قان تۆكۈلۈش، ھەتتا ئۆلۈم ھادىسىلىرى بىلەن ئاياغلىشىدۇ. مانا بۇلار كىشىلەر ئارىسىدىكى نادانلىق، قالاقلىق ۋە جاھىللىقنىڭ، مەنىۋى گادايلىقنىڭ روشەن ئىپادىسىدىن ئىبارەت. ئەدەبىي ئەسەرلەردە جېدەل ـ ماجىرا تەسۋىرى ئارقىلىقمۇ پېرسونا ژلارنىڭ ھەرىكەت پائالىيەتلىرىنى جانلاندۇرۇپ، خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۇرگىلى ۋە ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. شۇنداقلا ئىجتىمائىي ئالاقە جەريانىدىكى كىشىلەرنىڭ روھىي ھالىتىنى، مۇئەييەن دەۋر روھىنى گەۋدىلەندۇرگىلى ھەمدە ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا يول ئاچقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، «سۇ بويىدا» رومانىدا لۇدا باقاۋۇل (لۇجىشىن) ئاجىزلارغا يار ـ يۆلەك بولۇش ئۈچۈن جىن قاسىاپنى ئۇچ مۇشت بىلەن ئۆلتۈرۈپ قويىدۇ. گەرچە ئۇنىڭ غەرەز-ئوجىسىنى ئۆلتۈرۈپ قويۇشى كىتابخانلارنىڭ ھېسداشلىقىغا ئېرىشكەن، ئۇنىڭ ئاق كۆڭۈل، ئادالەتسىزلىككە چىداپ تۇرالمايدىغان خاراكتېرىگە تەسىر يەتكۈزمىگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭدىكى نادانلىق، قارامايلىقىغا ئوخشاش خاراكتېرمۇ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئەسەرلىيەتتە لۇجىشىن

ئاجىزلارنى بوزەك قىلىدىغان بىر جىن قاسساپنى ئولتۇرۇش. بىلەن باشقا جىن قاسساپلارنى توگىتىشكە بولمايدىغانلىقىنى، بارلىق جىن قاسساپلارنى يوقىتىش ئۈچۈن جىن قاسساپلارغا زور-لۇق - زومبۇلۇق قىلىشقا يول قويغان، ئۇلارنى بەلگىلىك ئىمتىياز بىلەن تەمىنلىگەن سىياسىي تۈزۈمنى يوقىتىشنىڭ ياكى ئۆزگەرتىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يېتەلمىگەن. ئەينى ۋاقىتتا بۇنى تونۇپ يېتىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا جېدەل - ماجىرا تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسوناژلار ياشاۋاتقان مۇھىتنى، ئىجتىمائىي شارائىتنى ۋە مەسۇلىيەتلەرنى توغرا ئەكس ئەتتۈرۈشتىكى ئاساسلىق ۋەزىپىنى ئورۇندىمىغان بولىدۇ. ئەسەر ۋەقەلىرىنىڭ گەۋدىلەندۈرۈلۈشى بولسا ئاساسەن، لۇدا ياساۋۇلنىڭ جىن قاسساپنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن قېچىپ كېتىشى ۋە كېيىنكى سەرگۈزەشتىلىرى ئۈستىگە قۇرۇلغان. ئەسەرنىڭ تۈرگەن جېدەل - ماجىرا ئىكەنلىكى بولسا كېيىنكى.

جېدەل - ماجىرا قارىماققا كىشىلەرنىڭ ئارىسىدىكى مەنپەئەت تالىشىش، ئابروي، ئۈستۈنلۈك تالىشىشلارنى مەقسەت قىلغان ھەرىكەتلەردەك كۆرۈنگەن بىلەن، تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا كىشىلەرنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى مەنپەئەتلىرىنىڭ دەخلى-تەرۇزسىز بولۇشى ۋە قانۇنىي يوسۇندا قوغدىلىشى ئەھۋالىنىڭ جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈلىشىدۇر. بۇ جەھەتتە جېدەل-ماجىرا تەسۋىرى ئارقىلىق بەلگىلىك ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ ئەمەلىي كۈچ - قۇۋۋىتى، ھەقانىي ياكى ھەقسىز ئەمەسلىكى قاتارلىقلارنىمۇ ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ.

جېدەل - ماجىراغا سەۋەب بولىدىغان ئامىللار كۆپ تەرەپلىمىلىك بولسىمۇ، ئەڭ ئاساسىي سەۋەب ئۆكتەملىك، يول-

سىزلىق، كۆرەلمەسلىك قىلىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. زور-دۇن سابىرنىڭ «قەرزدار» ھېكايىسىدا بەرنىز نىڭ ئايالى «قەرزدار» ئائىلىنى ئۆكتەملىك بىلەن «شۇملۇقۇدىن قەرز-دار سەن، زوغۇيلۇقۇدىن بالىلىرىڭ قوتۇر كۆچۈكتەك، ئۆ-زەكمۇ، ئېرىكمۇ كېسەل كۆرپىسى، ئىت يالىقى، توكگۈز تېرىسى، مايمۇن قېرىسى...» دەپ تىللايدۇ. جېدەل - ماجىرا تەسۋىرى ئۆز دەۋرى رېئاللىقىنى روشەن كۆرسەتكەندىن باشقا تېخىمۇ مۇ-ھىمى كىشىلەرنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىپ كۆرسىتىشكە پىشانىسىتە خىزمەت قىلىدۇ. يەنى جېدەلگە سەۋەب بولىدىغان ئامىللار ئالدىن تاپشۇرۇلۇپ، جەريانىدىن كېيىن ئەتىجە چىقىرىلىدۇ.

بۇ ئەدەبىياتتا تۈرمۇشنى سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈشنىڭ ئۇنۇملۈك ئۇسۇلى بولۇپ قال-غان. بۇ ئارقىلىق جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ مىجەز-خاراكتېرى كەڭ كىتابخانلار ئالدىدا ئېنىق كۆرسىتىلىدۇ، جېدەل - ماجى-را قىلىۋاققان ئىككى تەرەپنىڭ شۇ چاغدىكى چىرايىدىكى تۈرلۈك ئۆز-گىرىشلەر، بەدىنىنىڭ ھەرقايسى ئەزالىرىنىڭ ھەرىكەتلىرى، چې-دەلگە تۇتقان پوزىتسىيىسى، كۆرسەتكەن سەۋەبلىرى... ۋەھاكا-زالاردىن ھەربىر پېرسوناژنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ناھايىتى روشەن كۆرۈنىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئاپتور ئىجتىمائىي تۈرمۇشنى مەلۇم ياقتىن كۆرسىتىپ كىشىلەرگە ياخشى - يامان ھەققىدە تەربىيە بېرىشنى مەقسەت قىلىدۇ.

ئۇلگىلەر

- ئىت تازا سەن كىمنى تىللاۋاتىسەن؟ - دېدى ۋاڭ نەپ-ۋەت بىلەن.

كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئاQ خېلىلا ھورمەتكە ئىگە بولۇپ

قالغان، شۇنىڭ ئۈچۈن تەكەببۇرلىشىپ قالغان بولسىمۇ، ئۇ-
رۇشقاق بىكار تەلەپلەرنى كۆرگەندە ئۇلاردىن قورقاتتى. لېكىن
ھازىر بۇ يۇڭ بېسىپ كەتكەن ئەبلەخ نېمە دەپ ئېغىز ئاچالىـ
سۇن، دەپ، ئۇنىڭ ناھايىتى باتۇرلۇقى تۇتۇپ كەتتى.
— كىم ئۆزىگە ئالغان بولسا، شۇنى تىللاۋاتىمەن! — دەپ
ئا Q ئورنىدىن تۇرۇپ، بېلىنى كەگەنلەپ تۇردى.
— نېمە؟ سېنىڭ دۈمبەڭ قىچىشىپ قالدىمۇ؟ — دېدى ۋاڭمۇ
ئورنىدىن تۇرۇپ، كۆڭلىكىنى كىيىۋىتىپ.
ۋاڭنى قېچىپ كەتمەكچى بولۇۋاتىدىغۇ دەپ ئويلاپ، ئا Q
مۇشتۇمىنى تۈرۈپ، ئۇنىڭغا ئېتىلدى؛ لېكىن ئۇ مۇشت ئاتقۇچە
ۋاڭ ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ، ئالدىغا بىر تارتىۋېدى، ئا Q
يىقىلىپ چۈشتى. شۇ زامان ساقاللىق ۋاڭ ئۇنىڭ چېچىدىن تۇ-
تۇۋېلىپ، ئادەتتىكىچە، بېشىنى تامغا ئۇرماقچى بولۇپ سۆرەپ
ماڭدى.
— ياخشى ئەر قولى بىلەن ئەمەس، سۆز بىلەن ئېلىشـ
دۇ، — دېدى ئا Q قايرىلىپ.
لېكىن ساقاللىق ۋاڭ «ياخشى ئەر» بولمىسا كېرەك. ئا Q
نىڭ سۆزىگە قۇلاق سالماي، ئۇنىڭ بېشىنى تامغا ئۇرۇپ بىر
ئىتتىرىۋېدى، ئا Q بىرنەچچە قەدەم يەرگە دومىلاپ كەتتى،
ئا Q ئۆز خاتىرىسىدە بىر قېتىممۇ مۇنداق خار بولغىنىنى بىلـ
مەيتتى.
(«لۇشۇننىڭ ھېكايە، شېئىر، نەسىرلىرى» 113 —، 114 —
بەتلەر)
بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئا Q چىيەن بېگىمـ
نىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىكى توغرا تامنىڭ تۈۋىدە شياۋ D نى
ئۇچراتتى.
«رەقىبلەر ئۇچراشقاندا، قۇيقا چېچى تىك تۇرىدۇ» دېـ

گەندەك ئا Q ئېتىلدى، شياۋ D مۇ ئوختاپ قالدى. ئا Q
رەقىبىگە نەپرەت بىلەن كۆز تاشلىدى- دە، ئاغزىدىن كۆپۈك
قايناتقان ھالدا:
— ھۇ ئېشەك! — دەپ ۋارقىرىدى.
— مەن قوڭغۇز قۇرت... بولدىمۇ؟ — دەپ جاۋاب
بەردى شياۋ D.
لېكىن بۇ كەمتەرلىك ئا Q نىڭ ئاچچىقىنى تېخىمۇ كەلتۈردى
ۋە قولىدا سىم قامچا بولمىغانلىقتىن، ئېتىلىپ كېلىپ، شياۋ D
نىڭ چېچىغا ئېسىلدى.
شياۋ D بىر قولى بىلەن ئۆز چېچىنى قوغداپ، ئىككىنچى
قولى بىلەن ئا Q نىڭ چېچىنى تۇتۇۋالدى. ئەمدى ئا Q غا ئۆزىـ
نىڭ بوش قولى بىلەن ئۆز چېچىنى قوغداشقا توغرا كەلدى.
ئىلگىرى ئۇ ئا Q نىڭ نەزەرىدە ھېچقانچە بىر نەرسە ئەمەس
ئىدى. لېكىن ئەمدى ئاچ يۈرۈپ، خۇددى مادارى قۇرۇپ
كەتكەن ئا Q غا تۇيۇقسىز كۈچلۈك رەقىبكە ئايلانغان شياۋ D
نىڭ ئەدىبىنى بېرىش ئوڭاي بولمىدى. تۆت قول ئىككى كوكۇ-
لىغا چاڭگال سالغان ھالدا، چىيەن بېگىمنىڭ ئۆيىنىڭ ئاق تېـ
مىغا دوغىغا ئوخشاش كۆلەڭگە چۈشۈرۈپ، توغرا يېرىم سائەت
تىرەجىشىپ تۇردى. كۆرگەنلەر خۇددى بۇلارنى ئاجراتقاندەك:
— بولار! بولار ئەمدى! — دەپ ۋارقىرايتتى.
باشقىلىرى، تۇتۇشۇپ قالغانلارنى ماختىغىنىمىكىن ياكى
ئۇلارنى دەي - دەي قىلغىنىمىكىن:
پاھ! پاھ! — دەپ تېخىمۇ قاتتىق ۋارقىرىشاتتى، لېكىن قىز-
غىن كۈرەشكە كىرىشكەن رىقابەتچىلەر ھېچكىمنىڭ سۆزىنى تىڭـ
شىمايتتى. ئۇلار بىر - بىرىنى يېڭەلمىدى. تۇرۇپ - تۇرۇپ
ئا Q بىر قەدەم ئىلگىرى باسىدۇ، شۇ چاغدا، شياۋ D بىر قە-
دەم كەينىگە چېكىنىدۇ، ئىككىلىسى تۇرۇپ قالىدۇ - دە، كېيىن

شياؤ D بىر قەدەم ئىلگىرى باسقاندا، ئاQ چېكىنىپ، يەنە ئىككىسىلا بىر ئورۇندا قېتىپ قالىدۇ. شۇنداق قىلىپ يەنە يېرىم سائەتچە ۋاقىت ئۆتتى (ۋېيجۇ ئاكىدا قوڭغۇراقلىق سائەت ئاز، شۇنىڭ ئۈچۈن ئېنىق ئېيتىش قېيىن، بەلكى، بارى - يوقى يېگىرمە مىنۇت ئۆتكەندۇ) ئۇلارنىڭ چاچلىرىدىن تۆتۈن چىقىۋاتقاندەك بولدى، ماڭلايلىرىدىن ئەر تامچىلىرى ئاقماقتا ئىدى..... ئاخىرى ئاQ قويۇۋەتتى، شۇ زامان شياؤD مۇ قولىنى قويۇۋەتتى، ئۇلار ئىككىسى تەڭلا باش كۆتۈرۈپ، تەڭلا بىر - بىرىدىن كەينىگە داجىپ، توپ ئارىسىدىن چىقىپ كەتتى.

ـــ خەپ ئالدىرىماي تۇر، ئاناڭنى.....!ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئاQ ئارقىسىغا قاراپ.

ـــ خەپ، سېنىڭمۇ ئېسىڭدە بولسۇن، ئاناڭنى!ـــ دېدى شياؤDمۇ ئارقىسىغا قاراپ.

(«لۇشۈننىڭ ھېكايە، شېئىر، نەسىرلىرى» 129 -، 131 - بەتلەر)

ئويغىنىپ كەتكەن سانچۇغا ئېغىر بىر نېمە ئۇستىدىن بېسىۋالغاندەك تۇيۇلدى - دە، ئۇ ئۇنى جىن دەپ قېلىپ، تۆت ئەتراپىغا مۆشتۈمىنى شىلتاۋەردى، بىرمۇنچىسى مارتورنىسىقا تەگدى. ئۇ ئاغرىققا پايلىماي، نومۇسنى قايرىپ، مۆشت يادۇرۇشقا باشلىدى، سانچۇ شۇندىن كېيىنلا سەگىدى، ئۆزىنى بىر نېمىنىڭ ئۇرۇۋاتقانلىقىنى بايقىدى، ئەمما كىملىكىنى بىلەلمىدى، ئاخىرى تىرىشىپ - تىرمىشىپ ئورنىدىن تۇردى - دە، مارتورنىسىنى ئۇرۇشقا باشلىدى. ئىككىسى نېمە بولۇشقاقا رىماي، قىزىپ ئۇرۇشۇپ كەتتى. سارايۇەن كۆتۈرۈپ كىرگەن چىراغ يورۇقىدا ئاشىنىسىنىڭ ھالىنى كۆرۈپ قالغان خېجىرچى دونكىخوتنى تاشلاپ، ئۇنى تۇتۇلدۇرغىلى ماڭدى. سارايۇەنمۇ قول سالدى، لېكىن ئۇنىڭ غەرىزى باشقا ئىدى، ئۇ بۇ جەدەلنى

ئاشۇ قىز باشلىدى دەپ، شۇنى ئەدەبلىمەكچى ئىدى. بۇ خۇددى دائىم ئېيتىلىپ يۈرىدىغان «مۇشۇك چاشقانىنى قوغلاپتۇ، چاشقان ئاغامچىنى قوغلاپتۇ، ئارغامچا تاياقنى قوغلاپتۇ» دېگەنگە ئوخشايتتى. خېجىرچى سانچۇنى ئۇراتتى، سانچۇ قىزنى ئۇراتتى، قىز سانچۇنى ئۇراتتى، خوجايىن قىزنى ئۇراتتى، ئۇلار قولى - قولىغا تەگمەي ئۇرۇشاتتى. خوجايىن ئېلىپ كىرگەن چىراغ ئۆچۈپ قېلىپ، شۇ ئىدىق قىزىق بولدىكى، ئۇلار قاراڭغۇدا بىر - بىرىنى ئۇرۇپ، ئىرماش - چىرماش بولۇشۇپلا كەتتىى؛ مۇشت تەگكەن يەر ساق قالمايتتى.

(سېرۋانتىس: «دونكىخوت» 202 -، 203 - بەتلەر)

ـــ پاۋېل زادىلا چىداپ تۇرالماي سۇخارکونىڭ مەيدىسىدىن ئۆتۈپ بىرنەچچىنى سىلكىپ قويدى.

ـــ ھە، شۇنداقمۇ تېخى؟ مانا، ئەمدى كۆرۈپ قوي!ـــ ئۇ قولىنى سەللا كېرىپ، سۇخارکونىڭ يۈزىگە توغرىلاپ زەرپ بىلەن بىر مۇشت ئاتتى. ئارقىدىن ئۇ مۇشت يادۇرغىچە، ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىق كىيىمىدىن چىڭ تۇتۇۋېلىپ، شىددەت بىلەن يۇلقۇپ، ئۇنى سۇغا سۆرەپ چۈشۈردى.

تىزدىن ئاشمايدىغان سۇغا كىرىپ كەتكەن سۇخارکونىڭ مايلاپ ئارقىرىتىۋەتكەن ئايىغى بىلەن شىمى ھۆل بولۇپ كەتتى. ئۇ پاۋېلنىڭ ئامبۇرىدەك قوللىرىدىن قۇتۇلۇشقا تىرىشاتتى. پاۋېل ئۇنى سۇغا سۆرەپ چۈشۈپ، بىرلا سەكرەپ قىرغاققا چىقتى.

ئاچچىقىدا خۇددىنى يوقاتقان سۇخارکو پاۋېلنى تىتىۋەتكۈدەك ئەلپاز بىلەن ئۇنىڭ كەينىدىن ئېتىلدى.

پاۋېل قىرغاققا چىقىپ، ئېتىلىپ كېلىۋاتقان سۇخارکوغا قاراپ بۇرۇلدى، شۇ ئان ئۇ مۇشتلىشىش دەرىسىدە ئاڭلىغانلىرىنى ئەسلىدى: «سول پۇت پۈتۈن گەۋدىنى تىرەپ تۇرىدۇ، ئوڭ پۇت مەدەت بېرىدۇ، سەل - پەل ئېگىلىدۇ، پەقەت قول بىلەنلا

ئەمەس، بەلكى پۈتۈن گەۋدە بىلەن، تۆۋەندىن يۇقىرىغا قا-
راپ، رەقىبنىڭ ئىڭەك ئاستىغا زەربە بېرىلىدۇ.»

ئۇ شۇ بويىچە سۇخاركوغا كۈچ بىلەن بىر مۇشت ئاتتى...
چىشلارنىڭ قاتتىق جاقىلداپ ئۇرۇلغان ئاۋازى ئاڭلان-
دى. سۇخاركو ئىڭەك ئاستىغا قاتتىق تەگكەن مۇشتنىڭ زەربىگە
ۋە چىشلىۋالغان تىلنىڭ ئاغرىقىغا چىدىماي ئاچچىق چىقىراپ،
قوللىرىنى كېلەڭسىز پۇلاڭلىتىپ پۈتۈن گەۋدىسى بى-
لەن كەينىگە ئۇچۇپ كەتتى ۋە پولتۇڭڭىدا قىلىپ سۇغا يىقىلدى.
(ئوستروۋىسكى: «پولات قانداق تاۋلاندى» 58-، 59- بەت-
لەر)

لۇدا بۇ گەپنى ئاڭلاپ سەكرەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى
ۋە جېن قاسساپقا بىر چەكچىيىپ: «ھە..... سېنى زادى ئويناتـ
ماقچى مەن» دېدى- دە، ھېلىقى ئىككى ئورام قىيمىنى
قولىغا ئېلىپ، جېن قاسساپنىڭ يۈزىگە ئاتتى، قىيمىلار خۇددى
ئاسماندىن گۆش ياغقاندەك، يەرگە چۈشۈپ جاھاننى بىر ئال-
دى. جېن قاسساپنىڭ شۇنداق ئاچچىقى كەلدىكى، خۇددى بىر
پارچە ئوت تاپىنىدىن كىرىپ، مېڭىسىدىن چىقىپ كېتىۋاتقاندەك
بولۇپ، سەپرايى قىرىق گەز ئۆرلەپ، ئۆزىنى تۇتالماي قالدى،
چاچاپتىن قولىغا ئۇچلۇق بىر پوكانچى پىچىقىنى ئالدى - دە،
سەكرەپ مەيدانغا چۈشتى. لۇدامۇ ئاللىقاچان كوچىنىڭ ئوتـ
تۇرىسىغا چىقىپ رۇسلىنىپ تۇراتتى. قۇلۇم - قوشنىلارمۇ، ھېـ
لىقى ئون نەچچە پوكانچىمۇ بۇلارنىڭ يېنىغا كېلىپ تۇرۇشقا پېـ
تىنالماي، ئۇياق - بۇياققا ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئادەملەرمۇ جا-
يىدا تۇرۇپ قالدى، سارايۋەن بالىمۇ ھاڭقايغىنىچە قېتىپ تۇ-
رۇپلا قالدى.

جېن قاسساپ ئوڭ قولىدا پىچاقنى تۇتۇپ، سول قولى بى-
لەن لۇداغا ئېسىلىشقا تەمشىلىۋېدى، لۇدا كاپ قىلىپ ئۇنىڭ

سول قولىدىن ئالدى - دە، تارتىپ كېلىپ دوۋسىنىغا بىرنى
تەپتى، جېن قاسساپ گۈپ قىلىپ كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يىقىلىپ
چۈشتى.

لۇدا يەنە بىر قەدەم يېقىنلاپ كېلىپ، ئۇنىڭ كۆكرىكىگە
دەسسىدى ۋە بازغاندەك يوغان مۇشتۇمىنى تەڭلەپ تۇرۇپ:

— بىلىپ قويكى، مەن بۇرۇن پېشقەدەم باسقاق بېگىمنىڭ
قولىدا ئىشلىگەن ۋە غەربتىكى بەش يۇرتنىڭ چارلىغۇچىسى بول-
غان، غەرب غوجىسى دېسە مېنى دېسە بولىدۇ. سەن بولساڭ بىر
پوكانچى، ئىت مەسەل بىر نېمە سەن! جىن سۈيلىيەننى نېمە
دەپ بوزەك قىلدىڭ؟— دېدى- دە، قاڭشىرىغا كېلىشتۈرۈپ بىر-
نى سالدى، قاسساپنىڭ بۇرنى - مۇرنى ماخچىيىپ، ئاغزىدىن
ماغزاپ، كۆزلىرىدىن ياش، بۇرنىدىن ماڭقا - قان ئوقچۇپ
چىقىپ، خۇددى ئاچچىقسۇچىنىڭ دۇكىنىدىن پۇرقۇپ چىققان
ئاچچىق - چۈچۈك، قاڭسىق بىر نېمىلەر ئۇنىڭ دىمىغىنى ئېچىشـ
تۇرۇۋاتقاندەك بولدى. كۈچى يەتمىگەن جېن قاسساپ قولىدىكى
پىچىقىنى بىر چەتكە تاشلىغان ھالدا داردىيىپ يېتىپ: «خەپ»
دەپ ۋارقىرىۋەتتى. لۇدا:

— ھۇ ئاناڭنى، ساڭا نېمە قويۇپتۇ گەپ ياندۇرۇشنى!—
دەپ تىللاپ كۆزىگە يەنە بىر مۇشت سالدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ-
نىڭ قاپىقى يېرىلىپ، كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ، خۇددى
گەزمالچىنىڭ دۇكىنىدىكى ئاق، قىزىل، سېرىق، يېشىل شايى -
شەلپەرلەردەك پاقىراپ ئالىپاساق بولۇپ كەتتى. يولنىڭ
ئىككى قاسنىقىدا قاراپ تۇرغان كىشىلەر باقاۋۇلدىن قورقۇپ،
سۈلھى - سالا قىلىشقىمۇ پېتىنالمىدى. جېن قاسساپ تەڭ كېـ
لەلمەي، ئاخىرى يېلىنىشقا باشلىدى. لۇدا ۋارقىراپ:

— كۆتەر قاسقىنىڭنى! سەندەك جوندەكنى. ئەگەر مەن بى-
لەن ئاخىرغىچە ئېلىشىدىغان بولساڭ، ئاندىن سېنى كەچۈرگەن

بولاتتىم. مۇشۇ ھالىڭ بىلەن كەچۈرۈم سورىساڭ، ھەرگىز كەچۈرمەيمەن، — دەپ، چېكىسىگە يەنە بىر مۇشت سالدى. بۇ چاغدا خۇددى نەزىر — چىراغ، دۇئا — تىلاۋەت ئۆتكۈزۈلگەن پۈتۈن بىر سورۇننى ئەھياغا كەلتۈرگەن چالغۇ ئەسۋابلارنىڭ جاراڭ — جۇرۇڭ، چىكاڭ — چۈكۈڭ زىل — بوم ئاۋازلىرىدەك، جېن قاسساپنىڭ باش — كاللىسى ۋىڭىلداپ — زىڭىلداپ كەتتى. لۇدا باقاۋۇل شۇنداق قارىسا، جېن قاسساپ دېمى كېسىلىپ، قىمىرلىيالماستىن يەردە سوزۇلۇپ ياتاتتى.

باقاۋۇل سىنىماقلىققا «ئۆلۈكۈڭنى ساتىدىغان بولساڭ يەنە سالىمەن» دەپ، ئۇنىڭغا قارىۋېدى ئۇنىڭ رەڭگى تاتىرىپ، بارا — بارا ئۆچۈپ كېتىۋاتاتتى. لۇدا «ئەسلىدە مەن بۇ ئوغرىنى ئۆلمەيدىغان يېرىگە سېلىپ تازا ئەدىبىنى بېرەي دېۋېدىم، نەدىن بىلەي، ئۈچ مۇشتقا بەرداشلىق بېرەلمەي جېنى چىقىپ كېتىپتۇ، ئەمدى سوراققا تارتىلىپ، قاماققا چۈشىدىدىغان بولدۇم، ماڭا ئاش — تاماق ئاپىرىپ بېرىدىغان كىشىممۇ يوق، ئۇنىڭدىن كۆرە بۇ يەردىن تېزراق كەتكىنىم تۈزۈك دەپ ئويلىدى — دە، كەتمەكچى بولدى ۋە ئارقىغا ئۆرۈلۈپ جېن قاسساپقا قول شىلتىپ:

— سەن ئۆلۈكۈڭنى ساتماقچى. خەپ، سەن بىلەن ئالدىرىماي سۆزلىشىۋالىمەن — دەپ تىللىغىنىچە، گۈس — گۈس دەسسەپ كېتىپ قالدى.

(شى نەيئەن: «سۇ بويىدا» 1 — قىسىم 84—، 86— بەتلەر)

ئۇلار ئۆلەر — تىرىلىشىگە قارىماي مۇشتلىشىپ كەتتى.

بۇ ئىككى كازاك كالىدەك ھۆركىرىشەتتى، قوڭۇر كۆزلىرى بىلەن بىر — بىرىگە ئالىياتتى، مۇشتلىرىنى تۈگۈپ بىر — بىرىگە ئېتىلىپ كېلىشەتتى، قويۇق ھاراق بۇسى باغنى بىر ئالغان ئىدى. «ئۆرۈك ئۆرۈكنى كۆرسە ئالا بوپتۇ» دېگەندەل جەڭچىلەرنىڭ ھەممىسى ئوتتۇرىغا سەكرەپ چىقىپ مۇشتلاشقىلى تۇردى، مىلتىقلىرىنى ئەستىن چىقىرىشقان — گويا مىلتىقلىرى يوقتەك ئىدى.

بەللى، مانا قىزىدى!... ھەممىسى ھاسىراپ — ھۆمۈدەپ ۋارقىرىشاتتى، بىر — بىرىنىڭ يۈزى كېلەمدۇ، ئېيتاۋۇر ئۇدۇل كەلگەنلا يېرىگە گاچ — گۇچ قىلىپ ئۇرۇشاتتى. ھېچقاچان ئاڭلىمىغان سەت تىل — ھاقارەت، پومداقلىشىپ تۇرغان تىرىك گۆش دۆۋىسىدىن ئاڭلانماقتا ئىدى...

يەنە ئۇلار بىر — بىرىگە ئېتىلىشتى. ئۇلار جېنىنىڭ بارىچە بوغۇشاتتى، ھېچنېمىگە قارىماي يەنە مۇشتلىشىپ، بۇرۇنلىرىنى ماكچايتىشاتتى. قوپال ۋە تەلۋىلەرچە غەزەپ — نەپرەت دۈشمەن بىلەن ئۆز ئوتتۇرىسىدا باشقا بىر نەرسىنىڭ بولۇشىغا يول قويمايتتى، ھەممىنىڭ پەقەت قارشى تەرىپىنى بوغۇپ ئۆلتۈرگۈسى كېلەتتى، شۇنىڭدەك ئۆز مۇشتلىرىنىڭ زەربىسى بىلەن، قارشى تەرەپنىڭ ئېغىز — بۇرنىدىن ئوقتەك قان ئاققۇزۇۋەتكۈسى كېلەتتى، سەت تىل — ھاقارەتلەر، ھاراقنىڭ چىداپ بولمايدىغان قويۇق بۇسلىرى ئەتراپنى بىر ئالدى.

(ئا. سرافىموۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» 46 —، 47 — بەتلەر)

مىرگىندانى قاتتىق غەزەپلىنىپ، رازىنى بىر كاچات سالدى. بۇنىڭ بىلەن رازىنىڭ ئوغۇسى قايىندى، ئۇ مىرگىندانىنى بويىندىن قامىۋېلىپ، ئىتتىرىپ يىقىتىۋەتتى. بۇنى كۆرگەن ھاجى دەرھال تۇرۇپ ياردەم قىلماقچى بولدى، رازى ھاجىنى بىر مۇشت قويۇپلا، تىك موللاق چۈشۈرۈۋەتتى. ئۇ ئىككىسىنىڭ مەيدىسىگە دەسسىگەن ھالدا چاچلىرىدىن تۇتتى — دە، خۇددى داقا — دۇمباق چالغاندەك ئۇلارنىڭ بېشىنى بىر — بىرىگە ئۇرۇشتۇرغىلى تۇردى، يەنە بىر تەرەپتىن:

— گۇپپا — گۇپپاڭ، گۇپپا — گۇپپاڭ، گۇپپا — گۇپپاڭ چالىمىز، — دەپ ۋارقىرىدى.

مىرگىندانى بىلەن ھاجى ئاغرىققا چىدىيالماي دات سېلىشتى،

پاهىشخانىنىڭ ئىچى بىرده‌مدىلا مالىمانچىلىققا چۈمدى. رازى، تۇرمه قاراۋۇللىرى، پاهىشه ئايالـلار، سازچىـلار ۋه گۈل ساتقۇچىلار، ئەتىر چاچقۇچىلار بىر - بىرى بىلـەن ياقا سـىقىشىپ، پـاتپاراق بولۇشۇپ كەتتى. رازى غەزەپلەنگەن شىرده‌ك كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ئۇرۇپ سوقماقتا ئىدى، بىرىنى ياقىسىدىن ئالاتتى، بىرىنى ئۇراتتى، بىرىنـى يـىقىتاتتى، بـىرىنىڭ يـۈزىنى مورلايتتى، بىرىنىڭ چېچىنى يۇلاتتى، ئۇ چەكسىز خۇشاللىق بىلەن ۋارقىرايتتى، سەكرەيتتى...

— گۈپپا - گۈپپاڭ، گۈپپا - گۈپپاڭ!

(كرىشان چاندار: «بىر قىزغا مىڭ كۆز» 161 -، 162 - بەتلەر)

ساقچىنىڭ دۆڭ قاپاق بىرسى گۆلىيىپ كەلگىنىچە بوۋاينىڭ مەيدىسىگە قاتتىق بىر مۇشت سالدى. بوۋايمۇ بوش كـەلمىدى. چاتاق ئۇلغايدى. بايىقى سۆلەتلىك يىگىتمۇ بـوۋايغا بـولۇشۇپ ساقچىلارنىڭ گۆرەن خامىرىغا تازا سالدى. يىگىتنىڭ قوشقارچـاق لاپ باش بىلەن ئۇرۇشى ۋە چاپۇتلاپ مۇشت ئېتىشى بىلەن ساقچىلار پاقىدەك كېرىلىپ ياتقان ئىدى. يەنە ئۇچ ساقچـى كېلىپ قالدى. بۇلارمۇ بايىقى يىگىتنى قورشاپ باغلاشقا ئۇرۇنۇپ كۆرـدى، يىگىت بوي بەرمەيتتى. تەرەپ - تەرەپتىن ئادەملەر توپلـىشىپ جېدەل ئۇلغايدى؛ بەش ساقچى شۇنچىلا ھەپىلىشىپ كۆردىيۇ ئەمما يىگىت ئۆزىنى باغلاتقۇزمىدى. ئۇ، ماھىر مۇشتلاشچى ئىدى.

(ئابدۇللا تالىپ: «چالا تەگكەن ئوق» 186 - بەت)

گىرەلىشىپ شىددەتلىك ئېلىشىش باشلاندى. مەخسۇت بەگ ئالماسقا پۇشۇلداپ ئېتىلغاندا، ئالماس ئـۆزىنى يـانغا ئېلىپ، بەگ ئۆرۈلۈپ بولغۇچە، ئۇنىڭ گەجگىسىدىن قامالاپ، بوينىدىن بىر بېسىپ ئاستىغا چۇشۇردى. ھېيلىگەر بەگ بىرلا ئېغىناپ ئالماسنى ئۈستىدىن ئارتىلـدۇرۇپ، ئۈستىگە ئۆزىنـى تاشلاپ ئالماسنـى تېگىگە بېسۋالدى ۋە ئالماسنىڭ گېلىنى قولى بىلەن قىستى. ئالماس ئاستىدىن تىزى بىلەن بەگنىڭ جان يـېرىگە قاتـتىق بىرنى

دىسلاپ، ئۈستىدىن موللاق ئاتقۇزدى ۋە ئىرغىپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئاستىغا باستى. لېكىن، بەگ ئالماسنىڭ قولتۇقىدىن ئىككى قولىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، قاتتىق قامالالاپ چاپلىشۋالـدى..... گـاھ ئۇ، گـاھ بۇ ئاستىغا چۈشۈپ، ئۈستىگە چىقىپ يۇمۇلۇپ پـومداقلىـشىپ شىددەتلىك داۋام قىلدى... بـەگنىڭ كـۆزى چـەكچىيىپ ئېغىر ھاسىراپ قالدى. ئالماس ئۇنىڭ گىرە سېلىۋالغان يىرتقۇچ قولىنى كۈچ بىلەن تولغاپ ئۆزىدىن ئاجرىتىپ، ئۈستىدىن ئىرغـىتىپ تاشلاپ، ئاستىغا ئوڭدا چۈشۈردى ۋە تىزى بىلـەن بەگنىڭ مەيدىسىگە دىسلاپ تۇرۇپ، دادىسى تـوختاخـۇن سوۋغا قـىلغان خەنجەرنى غىلىپىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى.

(قەيۇم تۇردى: «كۆرەشچان يىللار» 447 - بەت)

ئۇرۇش تەسۋىرى

روشەنكى، ئۇرۇش — سىياسىنىڭ داۋامى. سىياسىي بەلـگىلىك سىنىپ ياكى گۇرۇھنىڭ دۆلەت ھاكىمىيىتىنى قولغا كەلـتۈرۈش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى قوغداش، مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان زورلۇق ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان ھەربىكەتتۇر. بۇ خىل ھەربىكـەت تەبىئىيكى ئۇرۇش شەكلىگە ئىگە بولىدۇ. بۇ خىل ئۇرۇشلار ئادەتتە دۆلەت بىلـەن دۆلەت ياكى بەلگىلىك سىياسىي گۇرۇھلار ئوتتۇرىسىدا قوراللىق توقۇنۇش شەكلى بىلەن ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئۇرۇشتـا بىرى غەلىبە قىلسا بىرى مەغلۇپ بولىدۇ. بىرى چېكىنسە بـىرى قـوغلايدۇ. بىرى سۆلھى تەلەپ قىلسا، يەنە بىرى بـېسىم ئىشلـىتىدۇ. مـانا بۇلار ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ۋە ئىپادىلىنىش شەكـلىدىن ئىبارەت. ئۇرۇش جەريانىدا قـارىمۇ قارشى تەرەپلەرنىڭ يەتـمەكچى بولغان بەلگىلىك سىياسىي مەقسىتى بولىدۇ. قـايسى بىر

تەرەپ غەلىبە قازىنىپ، مەقسىتىگە يەتكەندىن كېيىن ئۇرۇش ئاخىرلاشقان ھېسابلىنىدۇ ياكى ئۆزئارا سۈلھى تۈزۈلىدۇ. ئۇرۇش ماھىيەت جەھەتتىن ھەققانىي ۋە ھەققانىيەتسىز ئۇرۇشقا ئايرىلىدۇ، ئازچىلىقنى تەشكىل قىلغان ھۆكۈمران سىنىپلار ئۆز مەنپەئەتلىرىنى دەپ باشقىلارنى تالان - تاراج قىلىشنى مەقسەت قىلغان ئۇرۇش ھەققانىيەتسىز ئۇرۇش بولۇپ، بۇ خىل ئۇرۇشقا ئۇرۇشۇۋاتقان ھەر ئىككى تەرەپتىكى خەلق قارشى تۇرىدۇ. ھەققانىي ئۇرۇش بولسا جەزمەن قوللاشقا ئىگە بولىدۇ، غەلىبىگە ئېرىشىدۇ.

ئۇرۇش بەلگىلىك سىياسىي مەقسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن بولىدىغان، ئۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئەمەلگە ئاشىدىغان، كەسكىن ۋە جىددىي قوراللىق توقۇنۇش بولغاچقا، ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئۇرۇش مەيدانلىرىنى كونكرېت سۈرەتلەش ئارقىلىق ئۇرۇشقا قاتناشقان پېرسونا ژلارنىڭ ئۇرۇشقا بولغان تونۇشى، ئاڭ سەۋىيىسى ۋە جاسارىتى قاتارلىقلارنى گەۋدىلەندۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئىدىيىسى ۋە خاراكتېرى ئېچىپ بېرىلىدۇ. ئۇرۇشنىڭ خاراكتېرى ياۋۇزلۇق بولغاچقا كۆپ ھاللاردا ئۇرۇشتا رەھىم - شەپقەت بولمايدۇ. بىر - بىرىنى قىرىش، ئەسىر ئېلىش ئۇرۇشنىڭ ئالاھىدىلىكىدۇر. پېرسونا ژلارنىڭ خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرگەندە ئۇلارنىڭ باتۇرلۇق ۋە قەيسەرلىك بىلەن ئۇرۇش قىلىشىنى سۈرەتلەشلا كۇپايە قىلمايدۇ. چۈنكى ئۇرۇشقا قاتناشقانلار بىر تەرەپتىن قارشى لاگېرىدىكىلەرنى يوقىتىش ئۈچۈن ئۇرۇش قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزلىرىنى مۇداپىئە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئۆزىنى مۇداپىئە قىلىش دۇشمەننى يوقىتىش ئۈچۈن بولغاچقا پېرسونا ژلارنىڭ تۈرلۈك مۇداپىئەلىنىش شەكلى ۋە ئۇسۇللىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئەقىللىق ۋە تەدبىرلىك خۇسۇسىيەتلىرىنى يەنمۇ ئېنىق گەۋدىلەندۈرگىلى

خاراكتېرىنى يەنمۇ جانلاندۇرغىلى بولىدۇ.

ئۇرۇش سىياسىينىڭ داۋامى بولغاچقا ئۇرۇش قوزغىغۇچى دۆلەت، سىنىپ ياكى گۇرۇھلار كۆپ ھاللاردا تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن ئۇرۇشنى دۆلەتنىڭ، مىللەتنىڭ ۋە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ جانجان مەنپەئىتى بىلەن چېتىلدۇرۇپ قويۇپ، ئوخشاش بولمىغان دۆلەت، رايون مىللەت خەلقلىرىنى ئۆزئارا دۇشمەنلەشتۈرۈش ستراتېگىيىسىنى قوللىنىدۇ. ئاڭ سەۋىيىسى ئوخشاش بولمىغان كىشىلەرنىڭ مەنپەئەت قارىشى ئوخشاش بولماسلىقىدىن پايدىلىنىپ كىشىلەرنى قايمۇقتۇرىدۇ ۋە ئۇلارنى قارىغۇلارچە ئۇرۇش قىلىشقا سەپەرۋەر قىلىدۇ. ياكى قۇتراتىدۇ. بۇلار ئۇرۇش بالايىئاپەتلىرىنىڭ زورىيىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىنى بەلگىلىك ئاساسلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئۇرۇش مەيدانلىرىنىڭ تەسۋىرى ئارقىلىق يازغۇچى تارىخىي چىنلىققا ھۆرمەت قىلغان ئاساستا ئۇرۇشنىڭ ماھىيىتى ۋە خاراكتېرىنى قىسقىچە تەھلىل قىلىدۇ. باھا بېرىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئۇرۇشقا بولغان قارىشى، ئىدىيىسىنى، پوزىتسىيىسىنى ۋە ھېسسىياتىنى ئىپادىلەپ كىتابخانلار بىلەن ئورتاقلىشىدۇ، ھەمدە كىتابخانلارنىڭ شۇ ئۇرۇشقا بولغان تونۇشىنى ئۆستۈرىدۇ ياكى تونۇشنىڭ ئۆسۈشىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. بۇ يەردە شۇنىمۇ ئېنىق ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، يازغۇچىلارنىڭ ئىدىيۋى خاھىشى ئوخشاش بولمىغاچقا ئۇرۇشلارنى تەھلىل قىلغاندا، باھا بەرگەندە، ئىدىيىسىنى ئىپادىلىگەندە، بەلگىلىك ئوخشىماسلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇڭلاشقا بەزى يازغۇچىلارنىڭ ئۇرۇشقا بولغان پوزىتسىيىسى، باھاسىغا تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىش بىر قېتىملىق ئۇرۇشتا ئۇزۇل - كېسىل ھەل بولىدىغان ياكى بەلگىلىنىدىغان نەرسە ئەمەس. ئۇرۇشتا چېكىنىش، قوغلاش، سۈلھى تەلەپ قىلىش، تەسلىم بولۇشقا قىستاش ئەھۋالى

لىرنىڭ بولۇشى تەبىئىي. ئۇرۇش مەيدانلىرىنىڭ تەسۋىرى ئارقىلىق شۇ قېتىمقى ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىي هالىتى ۋە كەيپىياتىنى جانلىق سۈرەتلەش بىلەن بىرگە ئۇرۇش مەيدانلىرىدىكى تۈرلۈك سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ ئۇرۇشنىڭ كېيىنكى باسقۇچلىرى ئۈچۈن بەلگىلىك ئاساس يارىتىشقا ۋە ئىمكانىيەت قالدۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ، بۇلار شۇ قېتىمقى ئۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتىدە كېلىپ چىققان تۈرلۈك ۋەقە - هادىسىلەرنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى ۋە راۋاجى ئۈچۈن يەنى ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك يول ئېچىش، زېمىن هازىرلاش رولىنى ئويناىدۇ. ئۇرۇش — ئۇرۇش مەيدانىدا گەۋدىلىنىدىغان ئالاهىدە كۆرۈنۈش بولۇپ، ئۇ ئۇرۇش تەييارلىقى، ئۇرۇش جەريانىدىكى ۋە ئۇرۇشنىڭ ئالدى - كەينىدىكى تۈرلۈك ئورۇنلاشتۇرۇش، يۆتكەش، پىلانلاش، توشۇش، قوتۇلدۇرۇش، ياردەم بېرىش قاتارلىق بىر يۈرۈش هەرىكەتلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇرۇش تەسۋىرىدە قايسى خىل پائالىيەتنى گەۋدىلەندۈرۈش ئەسەرنىڭ مەزمۇنىغا قاراپ بەلگىلىنىدۇ. ئۇرۇش تەسۋىرىدە ئۇرۇشنىڭ هەرقايسى جەريان-باسقۇچلىرىنى ئۆزئارا گىرەلەشتۈرۈپ سۈرەتلەش ياكى ئايرىم كۆرۈنۈشلەرنى ئالاهىدە گەۋدىلەندۈرۈشتە ئەسەر مەزمۇنىنىڭ ۋەقەنىڭ ئىهتىياجى چىقىش قىلىنىدۇ.

ئۇلگىلەر

ئاتلىق ئەسكەرلەر سېپى نەيزىلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، بايراقلىرىنى لەپىلدىتىپ، كاتايلىرىنى ئېسىپ، شامالغا قارشى دەۋرەپ كەلمەكتە. هەربىر دەۋىزىيە بىر تال سەپ بولۇپ خۇددى بىر ئادەمدەك هەرىكەت قىلىپ ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. ئۇلار قەتئىي هالدا هېلىقى تۆپىلىككە چىقسا، بىردەمدە جىلغىغا

چۈشەتتى، هېلىقى خەتەرلىك جايلارغا كېلەتتى. ئاندىن ئىس-تۈتەك ئىچىدە غايىب بولاتتى. تۈمان ئىچىدە توختاۋسىز ئىلگىرىلەپ تۆپىلىكنىڭ ئۇ بېشىدىن چىقاتتى. قوشۇننىڭ باش - ئايىغى زىچ، بىر - بىرىگە ئۇلانغان هالدا ئۆزىگە قارىتىپ ئېتىلىۋاتقان ئوق ئۇچقۇنلىرىغا قارشى كېلەتتى. ئەنە شۇنداق ئىلگىرىلەپ سان جون تېغىنى بويلاپ، تىك خەتەرلىك چوقىلاردىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ تۆپىلىكنىڭ يان باغرىغا قاراپ ماڭماقتا ئىدى. ئۇلار قەتئىي، باتۇرانە، ئىغىر بېسىقلىق بىلەن تۆۋەندىن يۇقىرىغا يامىشاتتى. مىلتىق - زەمبىرەكلەرنىڭ ئاۋازى قوشۇلۇپ كەتكەن هەر بىر دەقىقىدىمۇ ئۇلارنىڭ ئايىغ تېۋىشىنى يەنىلا ئاڭلىغىلى بولاتتى. ئۇلار ئىككى دېۋىزىيە ئىدى. خۇادىسىنىڭ دېۋىزىيىسى ئوڭدا، دېلورنىڭ دېۋىزىيىسى سولدا ماڭغان بولۇپ، يىراقتىن قارىغاندا خۇددى چوڭ ئەجدىهانىڭ تاغ بېلىگە يامىشىپ چىقىپ، بۇلۇتلاردىن هالقىپ كېتىۋاتقىنىغا ئوخشايتتى.

بۇ چوڭ قوشۇن غەلىتە مەخلۇققا ئوخشايتتى، لېكىن قەلبى بىر ئىدى. هەربىر كىچىك قوشۇن بىر ئۈزۈلۈپ، بىر يىغىلىپ، ئۆسلىگۈچى هايۋانلاردەك سەپ تۈزۈپ كېتىپ باراتتى، سانسىز ساۋۇت، هۆركىرەشلەر، يالتىراپ تۇرغان مىلتىق - نەيزىلەر، ئاتلارنىڭ زەمبىرەك ۋە دۇمباق سادالىرى ئىچىدىكى چېپىشلىرى قوشۇننىڭ هەيۋەتلىك، ئەمما تەرتىپلىك ئىلگىرىلەشلىرى، ئەجدىها قاسىرىقىدەك پارقىراپ تۇرىدىغان دۇبۇلغىلار، قويۇق ئىس - تۈتەك ئارىسىدىن ئېنىق كۆرۈلۈپ تۇراتتى.

(گيوگو: «پاجىئەلىك دۇنيا»، خەلق ئەدەبىياتى نەشرىياتى 1959 - يىل خەنزۇچە نەشرى)

سان - سانا قىسىز تۈياقلارنىڭ زەربىدىن يەر گۈسۈلدەپ كەتتى، گىرىگورىي نەيزىسىنى ئەمدىلا پەسكە چۈشۈرۈپ بولغاندا (ئۇ بىرىنچى قاتاردا ئىدى)، ئاستىدىكى ئېتى بىر تۈتاش قوزغالـ

غان ئاتلار ئېقىمىنىڭ تۈرتىشىدىن ئۈركۈپ بىرلا ئىرغىدى – دە، ئالغا چېپىپ كەتتى. ياساۋۇل پولكوۋىنكوپ كۈلرەڭ دالىنىڭ باغرىدا ئۆقتەك ئۇچۇپ ھەممىنىڭ ئالدىدا باراتتى، قارا تۇپراق شودىگەرلەر ئالدى تەرەپتىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقاندەك بولاتتى، بىرىنچى بۆلۈنمە كازاكلىرى ھاي – ھايلاپ چۇقان – سۈرەن كۆتۈرۈشتى. ھايقىرىق ئاۋازلىرى تۆتىنچى بۆلۈنمىگە كۆچتى، ئاتلار تۆت پۇتىنى بىر يەرگە يىغىۋىلىپ ئالغا ئىرغىيتتى، ھەر قېتىمدا بىر سارجىن مۇساپىنى ئارقىسىدا قالدۇراتتى، گىرىگورىي قۇلاقنى يارغۇدەك ئۇشقۇرتۇۋاتقان شامال ئارىسىدىن يىراقتا ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ تۇردى، ئېگىز ئۇچۇپ ئۆتكەن بىرىنچى ئوق كۆك ئاسمان ئەينىكىنى ئالماس بىلەن جىرت قىلىپ جىجىغاندەك بولدى. گىرىگورىي قىزىپ كەتكەن نەيزە سېپىنى جېنىنىڭ بارىچە مەھكەم سىقىمداپ بېقىنىغا باساتتى، ئالقىنى تەرلەپ، شىلىملىشىپ كەتتى. ئۇشقۇرۇپ ئۇچۇپ ئۆتكەن ئوقلار ئۇنى تەرگە چۆمگەن ئات بوينىغا بېشىنى ئېگىپ يېپىشىۋېلىشقا مەجبۇر بولاتتى. ئاتنىڭ بەدىنىدىكى ئاچچىق تەرنىڭ ھىدى بۇرۇننى ئېچىشتۇراتتى. ئالدىدىكى مەنزىرە گىرىگورىينىڭ كۆزىگە خۇددى ھورداپ كەتكەن دۇربۇن ئەينىكىدىن قارىغاندەك كۆرۈنەتتى: قارىيىپ كۆرۈنگەن قاتار – قاتار ئاكۇپلار، شەھەرگە قېچىپ كېتىۋاتقان سۈررەڭ ئادەملەر بىلەن بىر – بىرلەپ كۆزگە چېلىقتى. پىلىموتلار كازاكلارنىڭ بېشى ئۈستىگە تىنىمسىز ئوق ياغدۇراتتى. ۋىژىلداپ كەلگەن ئوقلار يەلپۈگۈچ شەكلىدە چېچىلىپ، ئاتلارنىڭ ئالدىغا، تۇياقلىرى ئاستىغا كېلىپ چۈشەتتى ۋە يەرنى پاختىدەك توزۇتۇپ، چاڭ – تۇزان كۆتۈرەتتى.

(م. شولوخوۋ: «تىنچ دون» 516 –، 517 – بەتلەر)

ئاتلىق ئەسكەرلەر ژىتومىرغا يېقىنلاشقاندا يەلپۈگۈچتەك يېيىلىپ، ئاتلارغا قامچا سېلىپ ئالغا ئېتىلدى. قىلىچلار كۈن

نۇرىدا كۈمۈشتەك ۋالىلدايتتى.

كەڭ زېمىن ئىڭرايتتى، ئاتلار ھاسىرايتتى، جەڭچىلەر ئۆزەڭگىلەرگە تىرەجەپ چېپىشاتتى.

يەر ئاتلارنىڭ تۇياقلىرى ئاستىدا ئىتتىك ئارقىدا قېلىپ، باغۇ – بوستانلىق شەھەر ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ كەلمەكتە ئىدى. ئاتلىقلار شەھەر ئەتراپىدىكى باغلاردىن ئۆتۈپ، شەھەرنىڭ مەركىزىگە بېسىپ كىردى. كىشىنى شۈركەندۈرگۈدەك «ئالغا» دېگەن دەھشەتلىك ئاۋاز بوشلۇقنى تىترىتەتتى.

ھودۇقۇپ كەتكەن پولشا ئارمىيىسى ھېچقانچە قارشىلىق كۆرسەتمەي، شەھەردىكى قوغدىغۇچى قىسىملار بىراقلا تارمار قىلىندى.

(ئوستروۋىسكى: «پولاق قانداق تاۋلاندى» 249 – بەت، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1981 – يىل نەشرى)

ئاندىرىي ئوق ۋە قىلىچلارنىڭ ئاۋازىغا مەپتۇن بولۇپ قالدى، ئويلاش، مۇلاھىزە قىلىش، ئۆزىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ كۈچ – قۇۋۋىتىنى ئۆلچەپ بىر ئىش قىلىشنى بىلمەيتتى. جەڭنى دەھشەتلىك ھۇزۇر ۋە لەززەت دەپ بىلەتتى، كىشىلەرنىڭ كۆزلىرى قىزارغان، تەلۋىلەنگەن، باشلار تەندىن جۇدا بولۇپ، دومۇلاۋاتقان، ئاتلار گۈرسۈلدەپ يىقىلىۋاتقان، ئوقلار يېغىۋاتقان، قىلىچلار باش ئۈستىدە ئويناۋاتقان چاغلاردىمۇ، بۇلارغا پەرۋا قىلماي ھەر تەرەپكە ئات چاپاتتى، ئوڭ – سولغا قىلىچ ئۇرۇپ زەربە بېرەتتى، باشقىلاردىن يېگەن زەربىسىنى سەزمەي، ئۆزىنى خۇددى بەزمە ئىچىدە مەست بولۇپ يۈرگەندەك بىلەتتى.

(گوگول: «تاراس بولپا» «دۇنيا ئەدەبىياتى» 86 – يىل 3 – سان)

نېمىسلار ئوكرائىنا غا پۈتۈن قائىدىلەرگە رىئايە قىلغان ھالدا تۇركۈم - تۇركۈم بولۇپ باشلىرىغا كاسكىلارنى كىيىپ ھۇجۇم قىلىشقا باشلىغان ئىدى...

قوشۇنلار، ئاپتوموبىل كارۋانلىرى، سانسىز كۆپ زەمبىرەك-لەر، ئالا - چىپار بويالغان تانكا ۋە بۇرۇنلۇق ئاپتوموبىللار تاراق - تۇرۇق قىلىپ باستۇرۇپ كېلەتتى. دەريادىن ئۆتۈش ئۈچۈن لەيلىمەكىمە ۋە پۈتۈن كۆۋرۈكلەرنى ئېلىپ كېلىشەتتى. ئاسماندا قاقىرەك قاتار بولۇشۇپ ئايروپىلانلار ئۇچۇشاتتى.

(ئا. تولستوي: «سەرسانلىق - سەرگەردانلىقتا» 2 - قىسىم، مىللەتلەر نەشرىياتى 1982 - يىل نەشرى)

تۆت چاسا ئۇستەلگە قويۇلغان شېشىسى يوق لامپىنىڭ قاپقارا ئىسى ئىتتىك - ئىتتىك ئىغاكلىغان پېتى ئۆينىڭ تورۇ-سىغا قاراپ كۆتۈرۈلەتتى. ئۆينىڭ ئىچى پۈتۈنلەي ئىس بىلەن تولغان ئىدى. پولغا گىلەمگە ئوخشايدىغان غەلىتە بىر نەرسە سېلىنغان بولۇپ ئۇنىڭدا سانسىز بەلگىلەر، سىزىقلار، يېشىل، كۆك توچكىلار ۋە قارا ئەگرى سىزىقلار بار ئىدى. بۇ كاۋكازنىڭ چوڭايتىلغان خەرىتىسى ئىدى.

كامانداىرلار كەمەرلىرىنى يېشىۋېتىپ، كۆكلەكچان ۋە يالاڭاياغ بولۇپ، ئېھتىيات بىلەن خەرىتىگە ئېگىشىۋالغان ئىدى. تاماكا چېكىدىغانلار خەرىتىگە ئوت چۈشۈرۈۋېلىشىدىن ئاۋايلايتتى؛ بەزىلەر خەرىتىگە ئېگىشىۋېلىپ، كۆز ئۇزمەي قارايتتى. كوزۇخ زوك ئولتۇرۇۋېلىپ، چىشلىرىنى مەھكەم چىشلىگەن پېتى نەشتەردەك ئۆتكۈر كىچىك كۆزلىرى بىلەن ئۆپچۆرىسىگە قارايتتى. ئۇنىڭ ئويلىغىنى چىرايىدىن مەلۇم بولۇپ تۇراتتى. ھەممە نەرسە كۆكۈش ئىس - تۈتەك ئىچىگە چۆكۈپ كەتكەن ئىدى.

(ئا. سرافىموۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» مىللەتلەر نەشرىياتى 1980 - يىل نەشرى)

سپارتاك شۇ سۆزدىن كېيىن قولىدىكى سىمەرىنى (قالقان) ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان دۇشمەننىڭ كۆكسىگە ئېتىۋېتىپ، سول قولىغا بىر ئۆلگەن گىلادىئاتورنىڭ شەمشىرىنى ئالدى - دە، بىر زاماندا گىلادىئاتورلار مەكتىپىدە كۆرسەتكەن ھۈنىرى بويىچە ھەر ئىككى قولىدا قىلىچ تۇتۇپ رىملىقلارغا ئېتىلدى. شۇ پېتى قۇيۇندەك ئايلىنىپ يۈرۈپ، ئىككى قىلىچ بىلەن دائىرە شەكلىدە دۇشمەننى شۇنداق تېز قىرىشقا باشلىدىكى، بىردەمنىڭ ئىچىدە، يەرنىڭ ئۈستىنى ئۆلۈكلەر قاپلاپ كەتتى؛ نەتىجىدە رىملىقلار-نىڭ سېپى بۇزۇلۇپ چېكىنىشكە باشلىدى. سپارتاكنىڭ دەھشەت-لىك زەربىسى ئارقىسىدا، قالقان بىلەن ساۋۇتنىڭ رولىنمۇ قال-مىدى، شەمشەرنىڭ زەربىسى ئەتراپقا ۋەيرانچىلىق ۋە ئۆلۈم ئېلىپ كەلدى.

(رافائېللو جۇۋەنئولى: «سپارتاك» 1000 - بەت)

لۈي بۇ بۇنى كۆرۈپ گۈڭسۈن زەننى تاشلاپ جاك فېيغا ئېتىلدى. جاك فېي غەيرەتكە كېلىپ لۈي بۇ بىلەن قاتتىق ئېلىشتى، ئەللىك نەچچە مەرتەم ئېلىشتى - يۇ، بىر - بىرىنى يېڭەلمىدى. بۇنى كۆرگەن گۈەن يۈي ئېتىنى قامچىلاپ 82 جىڭ-لىق قارا ئەجدىھا سۈرەتلىك، ئۇزۇن ساپلىق ئەگمەچ قىلىچىنى ئوينىتىپ كېلىپ لۈي بۇنى ئوتتۇرىغا ئالدى. ئوچ ئاتلىق ئوچ بۇرجەك شەكىلدە بولۇپ ئېلىشتى. 30 مەرتەمچە ئېلىشقان بولسىمۇ لۈي بۇنى يېڭەلمىدى. لىيۇبېي ئىككى بىسلىق قىلىچنى يالىڭاچلاپ، سېرىق يايلىق ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە مەيدانغا كېلىپ ئۇلارغا بولۇشتى. ئۇچەيلەن لۈي بۇنى ئورىۋېلىپ ئايلانما پەنەردەك ئايلىنىپ يۈرۈپ ئېلىشتى. سەككىز تارام لەشكەر بۇنى كۆرۈپ قېتىپ قالدى. لۈي بۇ ئاخىرى بەرداشلىق بېرەلمەي يالمانىنى لىيۇبېينىڭ يۈزىگە يالغاندىن سانجىدى، لىيۇ بېي ئۆزىنى ناھايىتى تېز ياقىغا ئالدى. لۈي بۇ سەپنى بۇزۇپ چىقىپ،

يالمىنىنى تەتۈر تۇتقىنىچە ئات چاپتۇرۇپ قاچتى. ياۋنىڭ قولىدىن چىقىپ كېتىشكە رازى بولمىغان ئۈچەيلەن ئارقىدىن ئات قويۇپ قوغلىدى. سەككىز تارام لەشكەر بىرلىكتە قىرغىنغا ئۆتتى. ئۇلارنىڭ چاپ ـ چاپ ئاۋازلىرى يەر ـ جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

(لوگۇەنجۇڭ: «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» 1 ـ قىسىم، 103 ـ، 104 ـ بەتلەر)

بۇ كىچىككىنە تاغ قورغىنىنى «ئۇر ـ چاپ» ھازىرلىقى قاپلاپ كەتكەن ئىدى. سىمىنگو تەرەپتىكى سېپىلنىڭ ئۈستىگە، تۇغ ـ ئەلەملەر قادالغان، ئوت قوراللىرى تۇرغۇزۇلغان، تاش ـ توقماقلار توپلاپ قويۇلغان ئىدى. ئەسكەرلەرنىڭ بەزىلىرى سېپىلنىڭ كۇڭگۇرىسىدىن سىرتىغا قاراپ تۇراتتى، بەزىلىرى دەرەخ سايىسىدا دەم ئېلىپ ئولتۇراتتى. دەرەخ تۈۋى ۋە پېشايۋانلارغا تەرەپ ـ تەرەپتىن قېچىپ كەلگەن بىرقانچە يۈز قېرى ـ چۈرىلەر، خوتۇنلار، قىزلار ۋە ئۇششاق بالىلار توپلىشىپ كەتكەن ئىدى. ئۇلار جۇل ـ جۇل كىيىملەر بىلەن پەرىشان ئولتۇرۇشاتتى، بالىلار يىغا ـ زارە قىلىشىپ، قېرى ـ چۈرى ۋە خوتۇن ـ قىزلار دات ـ پەرياد كۆتۈرۈشەتتى.

(ياۋ شۆيىن: «لىزىچىڭ» 2 ـ قىسىم 1 ـ كىتاب 250 ـ بەت)

... خۇددى تۈمەنلىگەن ئاتلىق قوشۇن چېپىپ كېلىۋاتقاندەك، تېخىمۇ جىددىيلىشىپ كەتتى. مانا ئەمدى، سېپىل ئۈستىگە توختىتىپ قويۇلغان زەمبىرەكلەر ئېتىلىشقا باشلىدى. بۇ قېتىمقى ئاخشامقىلارغىمۇ ئوخشىمايتتى. ئاۋاز ناھايىتى يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئون نەچچە دانە زەمبىرەك بىراقلا ئېتىلىۋاتاتتى، شۇڭا ئىشىك ـ دېرىزىلەر جاراقلاپ، يەرمۇ سىلكىنىپ كەتتى. بۇ ئەھۋال يەر تەۋرىگەندىن قىلچىمۇ پەرقلەنمەيتتى.

(باجىن: «ئائىلە» 286 ـ بەت)

جاسارەت شەمشىرى باش ئۈستىدە پەرۋاز قىلىپ يالتىرايتتى. ئوپۇر ـ توپۇر بولۇپ مەڭدەپ كەتكەن چېرىكلەر قارشىلىق كۆرسىتىش ئىقتىدارىنى يوقىتىپ، توزۇپ كەتتى. ئالماس ئىككى تەرىپىدە پېتراپ يۈرگەن چېرىكلەرنى تال چىۋىقنى كەسكەندەك چاناۋەردى. ئۇنىڭ ئۆتكۈر جادۇ قىلىچى گاھ ئوڭ تەرەپكە، گاھ سول تەرەپكە ئۇرۇلاتتى. يەزى چېرىكلەرنىڭ كالىسى تېنى بىلەن يەرگە موللاق ئاتاتتى، بەزىلىرى جان ئاچچىقىدا «ئاھھا» دەپ چىرقىرىسا، بەزىلىرى پالاقلاپ تىترەپ ئوڭدىسىغا چۈشەتتى. ئالماس ئىككى تەرەپتە ساراسىمگە چۈشكەن چېرىكلەرنى سۈرۈپ ـ توقاي قىلىپ سەپنىڭ ئاخىرىغا يەتتى.

(قەييۇم تۇردى: «كۈرەشچان يىللار»، 413 ـ بەت)

ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئۇرۇش مەيدانى تەسۋىرى

ئۇرۇش ۋەيران قىلىش خاراكتېرىگە ئىگە ياۋۇزلۇق بولغاچقا ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئۇرۇش مەيدانىمۇ ئەلۋەتتە ئاشۇ ياۋۇزلۇقنىڭ نەتىجىسى ـ ئىز ـ بەلگىلىرى بىلەن تولغان بولىدۇ. ئۇرۇش مەيدانىدىكى جەسەتلەر بىر ـ بىرى بىلەن مەھكەم قۇچاقلاشقان پېتى قان ئىچىدە قېتىپ قالغان، جانسىز گەۋدىلەر چىشلىرى كىرىشكەن، چاچلىرى چۇۋۇلغان، بەدەنلىرى ئۆتمىتۆشۈك ياكى ئىچ ـ قارنى چۇۋۇلۇپ قانغا مىلەنگەن، روھتىن ئاجرالغان تەنلەر، بۇزۇلغان، كۆيگەن ياكى ئىس تۈتەپ تۇرغان ئۆي ـ ئىمارەتلەر، باغۇ ـ بوستانلار، سۇندۇرۇلغان ئىشىكلەر، بۇلاپ ـ تالانغان ياكى كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان رەستىلەر، ئۇرۇپ ـ چېقىلغان ھارۋا ـ جابدۇقلار، ئۆلگەن ئات ـ ئۇلاغلار، جانسىز گەۋدىلەر ئۈستىدە يۈرگەن كۆرۈمسىز قاغا ـ قۇزغۇنلار،

يىرتقۇچلار تەرىپىدىن يالىڭاچلانغان دۆڭە - دۆڭە سۆڭەكلەر، ئازابلىق ئاچچىق سۇكۈت، ھەسرەتلىك پىغان، پەلەككە يەتكەن ھەسرەت - نادامەت، يىغا - زارىلەر، مانا بۇلار ئۇرۇشتىن كېيىنكى مەيدان - ئۇرۇش بولغان جايلارنىڭ ئۇرۇش ئوتى بىلەن ۋەيران قىلىنغان ھاياتلىق مۇھىتى. خاتىرجەم ئورمۇش شارائىتىنىڭ پاجىئەلىك كۆرۈنۈشى.

ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئۇرۇش مەيدانى كىشىلەرگە ئۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتى ۋە نەتىجىسىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان رېئاللىق كارتىنىسى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇش خاھىشىنى يېتىلدۈرىدىغان مۇھىم ۋاستىدىن ئىبارەت. ئۇرۇش بولغان ئىكەن ۋەيرانچىلىق بولىدۇ. ئۆلۈتۈرۈش، ئۆلۈش بولىدۇ. بۇ- نىڭدا قارشىلاشقۇچى ھەرقايسى تەرەپلەردىكى ئۆلۈشتىن باشقا، بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ، ھەتتا نارىسىدە گۆدەكلەرنىڭ، ھامىلدار ئاياللارنىڭ، قېرى، مېيىپ - ئاجىز كىشىلەرنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنمۇ كۆرگىلى بولىدۇ. شۇنداقلا ھەشمەتلىك ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ، ئالاھىدە قوغداشقا تېگىشلىك بولغان قىممەتلىك مەدەنىيەت، سەنئەت بۇيۇملىرى قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ زىيانغا ئۇچرىشىدىن، نابۇت بولۇشى، ھەتتا پۈتۈنلەي ۋەيران بولۇشىدىنمۇ ساقلانغىلى بولمايدۇ. مانا بۇلار كىشىلەرنىڭ ئۇرۇشتىن كېيىنكى مەيداندا ئالاھىدە كۆرەلەيدىغان، ھېس قىلالايدىغان نەرسىلەرى. گەدەبىي ئەسەرلەردە ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئۇرۇش مەيدانلىرىنىڭ تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى، تەقدىرى، ئۇرۇشتىن ئىبارەت بۇ ھەرىكەتنىڭ رېئال پاجىئەسىنى ناھايىتى ئېنىق سۈرەتلەپ بەرگىلى، كىتابخانلارغا ۋەتەنىنى، يۇرتنى، خەلقنى، تىنچ، خاتىرجەم مۇھىتنى ئاسراش ۋە دائىم ھوشيار تۇرۇش توغرىسىدا تەربىيە بەرگىلى بولىدۇ.

ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئۇرۇش مەيدانلىرىنىڭ تەسۋىرى

قارىماققا كىتابخانلارغا ئۇرۇشنىڭ خاراكتېرى، ئاقىۋىتى قاتارلىقلارنى ئېنىق تونۇتۇپ ۋە چۈشەندۈرۈپ كىتابخانلارنىڭ ئەسەردە سۈرەتلەنگەن ئۇرۇشقا نىسبەتەن قارشى تۇرۇش كەيپىياتى ۋە باھاسىنى شەكىللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلغانىدەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ خىل ئەھۋال ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئۇرۇش مەيدانىنى سۈرەتلەشنىڭ ئايرىم بىر تەرىپى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى ئۇرۇشتىن كېيىنكى مەيدان ئالدى بىلەن ئۇرۇشتىن كېيىن ھايات قالغان پېرسوناژلارنىڭ كۆزى ئارقىلىق سۈرەتلىنىدۇ. بۇ خىل سۈرەتلەش شۇ قېتىمقى ئۇرۇشتىن ھايات قالغانلارنىڭ ئېدىيىسى، ھېسسىياتىغا، ئىرادىسى ۋە خاراكتېرىگە بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ. نەتىجىدە ئەسلىدە ئۇرۇشقا قاتنىشىشنى خالىمىغان پېرسوناژلارغىمۇ بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ. نەتىجىدە ئۇلارنىڭ ئويغىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئۇرۇشقا قاتنىشىپ ھايات قالغان پېرسوناژلارنىڭ ئىرادىسى ئۇلار يالغۇز ئەينىمۇ مۇستەھكەم ئىلھىش رولىنى ئويناپىدۇ. ئۇلار ياكى تېخىمۇ قەيسەرلىشىپ يۇرت - ۋەتەننى، ئازادلىق- ئەركىنلىكنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن قەتئىي نىيەتكە كېلىدۇ ياكى ئۇرۇش ۋەھىمىسى ئالدىدا قورقۇپ سەپتىن ئايرىلىدۇ. مانا بۇلار پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈش بىلەنلا قالماي پېرسوناژلارنىڭ كېيىنكى تەقدىرى ۋە كەچۈرمىشلىرىگە يول ئېچىش رولىنى ئويناپىدۇ، ئۇرۇشتىن كېيىنكى مەيدان تەسۋىرى يەنە پېرسوناژلارنىڭ ئۇرۇش ۋەيرانچىلىقلىرى ۋە خارابىلىرى گىچىدىكى ئىنسانىي ھاياتقا بولغان ئىنتىلىشىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدىغان مۇھىم ۋاستە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى ھايات قالغانلار ئاشۇ ئۇرۇشتىن كېيىنكى مەيداننى تۇرلۈك ھېسسىياتلىرى بىلەن كۆرۈپ تۇرغانلار، ئۇلار يەنە مۇشۇ مەيداندا ياشىشى، ھاياتلىق پائالىيەتلىرىنى داۋام قىلدۇرۇشى كېرەك،

شۇڭا ئۇلارنىڭ قايغۇنى كۆچكە ئايلاندۇرۇپ ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشگە، يۇرتنى قايتىدىن قۇرۇپ، ئۇرۇش خاراب‌بىلىرى ۋە جاراھەتلىرىنى تۇگىتىشگە تۇغرا كېلىدۇ، بۇلار پېرسونازلارنىڭ كېيىنكى پائالىيەتلىرىگە يول ئاچىدىغان، ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ئاساس بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى ئىنسانلار پەيدا بولغاندىن باشلاپ ئۇلار ياشاپ تۇرغان مۇشۇ زېمىننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدىكى ئۇرۇشلارنىڭ بولۇپ ئۆتكەنلىكى، قانچە - قانچە گۈزەل شەھەرلەر، يۇرت - مەھەللە، باغۇ - بوستانلار ۋەيران بولغانلىقى، خاراب‌بىلىقلا ئايلانغانلىقى تارىخىي پاكىت. كىشىلەر ئاشۇ ۋەيران بولغان-خاراب‌بىلىقلا ئايلانغان شەھەر، يېزا - قىشلاقلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى قايتىدىن قۇردى. تارىختىكى نامى ۋە ئورنىنى يوقاتمىدى، ئەسلىگە كەلتۈردى. ھەتتا ئەسلىدىكىدىن خېلى زور دەرىجىدە زوراytتى، گۈزەللەشتۈردى ۋە ئاۋاتلاشتۇردى. مانا بۇلار كىشىلىك تۇرمۇشنى داۋام ئەتكۈزۈشنىڭ، جاپاغا چىداپ ئىگىلىك يارىتىش ئىرادىسى ۋە خاراكتېرىنىڭ ئىپادىلىنىشى ۋە يارىتىلىشىدۇر.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئۇرۇش مەيدانلىرىنىڭ سۈرەتلىنىشى يەنە يازغۇچىلارنىڭ سۈبېيېكتىپ مۇددىئاسىنمۇ ئېنىق كۆرسىتىپ بېرىدىغان ۋاستە. چۈنكى ئاشۇ جەمئىيەتنىڭ بىر ئەزاسى بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ نۆۋەتتىكى ئۇرۇشقا نىسبەتەن بەلگىلىك قارىشى بولىدۇ، ھەمدە ئۇنىڭ قارىشى ئۇرۇش مەيدانى ۋە ئۇرۇشتىن كېيىنكى پاجىئەلەر سورۇنىنى سۈرەتلەشتە ئىپادىلىنىدۇ ۋە ئاشكارىلىنىدۇ. يازغۇچىنىڭ ئۇرۇشقا بولغان پوزىتسىيىسى قەتئىي قارشى تۇرۇش بولسا پېرسونازلارنىڭ ھېسسىياتىمۇ شۇنداق ياكى شۇنىڭغا يېقىنراق بولىدۇ. ئەگەر يازغۇچى ئۇ ئۇرۇشنى ياقلايدىغان، قوللايدىغان

بولسا ئۇ ھالدا ئۇرۇش ۋەيرانچىلىقىنى ۋە پاجىئەلىرىنى ھېسداشلىق قىلىش نۇقتىسىدىن تۇرۇپ گەۋدىلەندۈرىدۇ ياكى ئىپادىلەيدۇ. بۇلار يازغۇچىنىڭ خاھىشى ۋە ئەدەبىي ئەسەرنىڭ خاھىشىنى بەلگىلەيدۇ.

يېغىپ ئېيتقاندا، يازغۇچىنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى ئۇرۇش تېمىسىنى كېيىنكى مەيدان كىتابخانلار قەلبىنى لەرزىگە سالىدىغان بىر ئالاھىدە مۇھىت بولۇپ، ئۇنىڭدىن كىتابخانلار ئۆزىنى بەرۋاستە كۆرمىگەن لېكىن ھېس قىلالايدىغان بىر ئالاھىدە مۇھىت ئىچىگە كىرىدۇ. بۇنداق ئالاھىدە مۇھىت ئۇلارنىڭ قەلبىدە ئالاھىدە بىر تەسىرات پەيدا قىلىدۇ. ئەلۋەتتە كىتابخانلار قەلبىدە پەيدا بولغان مۇنداق ئالاھىدە تەسىرات يالغۇز ئەمەلىيەتتە كىشىلەرنىڭ ئۇرۇشقا بولغان پوزىتسىيىسىنى ئىپادىلەيدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئالغاندا، يازغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئۇرۇشنى بىۋاستە كۆزىتىش - كۆرۈشى ناتايىن، كۆپىنچە ئۇلار تارىخىي ماتېرىياللاردىن، ئەل ئاغزىدىكى داستان - قىسسىلەردىن پايدىلىنىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا مول تېل بايلىقىغا ئىگە بولغاندىن باشقا، يۇقسەك دەرىجىدىكى تەسەۋۋۇر، تەپەككۇر ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇش كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا توپلىغان خام ماتېرىياللارنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ، جەمئىيەتتە مۇئەييەن تەسىرات پەيدا قىلىش ئۇنۇمىگە ئېرىشكىلى بولىدۇ.

ئۇلگىلەر

زەمبىرەك ئاۋازى گۈگۈمغا يېقىن توختاشقا باشلىدى. ئارباتىچ گەمىدىن چىقىپ ئىشىك ئالدىدا تۇراتتى. ئەسلىدە ئوچۇق بولىدىغان كەچكى ھاۋانى بۇگۈن ئىس - تۈتەك قاپلى-

غان بولۇپ، ئورغاقتەك چىققان يېڭى ئاي تۇمان ئۈستىدىن غەلىتە نۇر چېچىپ تۇراتتى. قورقۇنچلۇق زەمبىرەك ئاۋازى توختىغان بولسىمۇ، لېكىن بىر جىمجىتلىق ئۈستىدە شەھەرنى ئۆز ئىلكىگە ئىلىۋالغان، پەقەت ئادەملەرنىڭ تېز ـ تېز ماڭغان ئاياغ تىۋىشى، ھەسرەتلىك ئاۋازلار، يىراقتىن ئاڭلىنىۋاتقان چۇقان ـ سۈرەنلەر ۋە ھەرقايسى جايلاردا كۆيۈۋاتقان ئوت زەربىدىن بۇزۇلۇۋاتقان نەرسىلەرنىڭ تۇرلۈك ئاۋازلىرى بۇ جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى. ھېلىقى ئاشپەزنىڭ نالىسىمۇ ئاستا ـ ئاستا بېسىقىپ چۈشۈپ قالدى. ئىككى تەرەپتىن قارا قۇيۇن كۆتۈرۈلۈپ، ئوت ئۈستىدە پىرقىرايتتى. ھەر خىل فورمىدىكى ھەربىي كىيىم كىيگەن ئەسكەرلەر كوچىلاردا ئۇياقتىن بۇياققا ئۆتۈشمەكتە، ئۇلارنىڭ ھەربىكەتلىرى خۇددى ئۇيۇسىغا سۇ كىرىپ كەتكەن چۈمۈلىلەرنىڭ قالايمىقان ئۈسۈپ، مۇدۇرۇپ ـ چوقۇرۇپ يۈرگىنىگە ئوخشايتتى. ئۇلاردىن بىرنەچچىسى ئارباتىچنىڭ كۆز ئالدىدىن قېچىپ فېرپانتۇۋنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەتتى. ئارباتىچ دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى. چېكىنگەن بىرلەشمە قوشۇن قىستىلىپ، كوچىنى قالايمىقان قىلىپ، يولنى توسۇۋالغان ئىدى.

(ل. تولستوي: «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» خەنزۇچە نەشرى، 1173 - بەت)

بۇ چاغدا ئوق ـ دورا ئىس ـ تۈتەكلىرى تارقىلىپ، جەڭچىلەرنىڭ چۇقان ـ سۈرەنلىرى، مىلتىق ـ زەمبىرەك ئاۋازلىرى تىنىچىپ، پۈتكۈل ئەتراپ قورقۇنچلۇق جىملىققا چۆككەن ئىدى. قىپقىزىل قانلار بىلەن بويالغان جۇمنا دەريالىسى ۋادىسىدا قۇياشمۇ پاتقان بولۇپ، سوغۇق، سۈزۈك كېچە ئاسمىنىدا ھىلال ئاي ئۈزىنىڭ كۆمۈشرەڭ نۇرىنى چاچاتتى. چوڭ مەيداندا قانغا بويالغان جەسەتلەر بىلەن دەھشەتلىك

مەنزىرە ھاسىل بولغان ئىدى.

(تاگور: «بەربات بولغان ئەقىدە»، «دۇنيا ئەدەبىياتى» 1981 - يىل 1 - سان، 170 - بەت)

ۋادىلارنىڭ بىرىدە، تاشلىق دالا باغرىدا قارا ئۆيلەر كۆرۈندى. بۇ ئۆيلەرنىڭ ئىگىلىرى ئالدىراپ قېچىشقان بولسا كېرەك. يولنىڭ بويىدا كىگىز، خوتۇنلارنىڭ كىيىملىرى ۋە كونا گىلەملەر چېچىلىپ ياتاتتى. بۇلار يېنىدا ئىككى ئۆرۈم قارا چېچى قۇلاقلىرى ئارقىسىدىن چىقىپ تۇرغان سېرىق قىسىق كۆزلۈك بىر ئادەم ياتاتتى. ئۇنىڭ ئۆڭۈپ كەتكەن، تاپىنىغا چۈشىدىغان ئۇزۇن كۆڭلىكى ئۆتەمىتۈشۈك بولۇپ كەتكەن، ئۇنىڭ نېرىسىدا يېنىغا ئۆرۈلگەن ئىككى چاقلىق ھارۋا ياتىدۇ...

قوشۇن ئۆلۈكلەر يېيىلىپ ياتقان دالىدىن ئۆتۈپ كېتىشتى. قىلىچ بىلەن چېپىپ تاشلانغان، نەيزە ـ ئوقيا تەگكەن جەسەتلەر يىراقتىن لاتىلارغا ئوخشايتتى. ئۆلۈكلەر بەزى جايدا يالغۇز، بەزى جايدا توپ ـ توپ بولۇپ ياتاتتى. بەزبىر لىرنىڭ كىيىمى ۋە ئۆتۈكلىرى يېشىۋېلىنغان ئىدى.

(ۋ.گ. يان «چىڭگىزخان» 123 ـ 124 - بەتلەر)

جازا ۋە جازا مەيدانى تەسۋىرى

جازا مەلۇم سىنىپ ياكى ئىجتىمائىي گۇرۇھنىڭ بەلگىلىك قانۇن ـ تۈزۈم، مىزان، بەلگىلىمىلەرگە ئاساسلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئەتلىرىنى قوغداش ئۈچۈن ئېلىپ بارىدىغان پائالىيىتى. جازادىن ئىبارەت بۇ ۋاستە ئارقىلىق مەلۇم سىنىپ ھاكىمىيىتى ئۆزىگە قارشى پائالىيەتلەردە بولغان كۈچلەرگە قارىتا زورلۇق خاراكتېرىگە ئىگە بولغان چەكلەش ۋە

باستۇرۇش ھەرىكىتى قوللىنىدۇ. جازا ئادەتتە جازالاش سەۋەبلىرى، تەدبىرلىرى، جازالاش ئۇسۇلى ۋە شەكلى، جازالاش قوراللىرى، جازالاش سورۇنلىرى قاتارلىقلار ئارقىلىق كونكرېت ئىپادىلىنىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە بىرقەدەر ئۇقۇملۇق سۈرەتلىنىدىغىنى جازالاش ئۇسۇلى ۋە شەكلى بولۇپ، بۇ ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى، كەيپىياتى، پوزىتسىيىسى ھەمدە پېرسوناژلار ياشىغان ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ سىياسىي ھاۋاسى، كەيپىياتى، جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ شۇ ئىجتىمائىي تۇزۇمگە بولغان ئىنكاسى ۋە پوزىتسىيىسى ئەكس ئەتتۇرۇلىدۇ. جازا مەيدانى تەسۋىرىدە يازغۇچى ئەسەردىكى باش تېمىنىڭ تەلەپگە ئاساسەن، جازالىنىۋاتقان پېرسوناژنىڭ مەقسىتى، جازا مەيدانىدىكى ھالىتى، جازالىنغۇچى تەرەپلەرنىڭ روھىي ھالىتى، سوتلاش ئۇسۇللىرى، جازالاش شەكىللىرىنى روشەن گەۋدىلەندۈرۈپ، كونكرېت پائالىيەتلەر ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىدۇ. كىتابخانلار كونكرېت تەسۋىرلەر ئارقىلىق جازالانغۇچىغا ھېسداشلىق قىلىدۇ ياكى غەزەپلىنىدۇ. جازا ئىجرا قىلغۇچىلارنىڭ پائالىيىتىگە باھا بېرىدۇ.

جازا ۋە جازا مەيدانى تەسۋىرى ئەسەردە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىنى، ھەرقايسى تارىخىي باسقۇچتىكى تۇرلۇك ئىجتىمائىي تۇزۇم ۋە جەمئىيەتنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي كەيپىياتىنى، خەلقنىڭ رايى، شۇنداقلا مەلۇم دۆلەت، رايون خەلقىنىڭ ئومۇم ئېتىراپ قىلغان ئۆرپ ـ ئادىتى، كىشىلەرنىڭ پىسخىك خۇسۇسىيەتلىرى، ئۆزىگە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ئىجتىمائىي تۇزۇمگە بولغان پوزىتسىيىسى قاتارلىقلارنى ئەكس ئەتتۈرۈپ پېرىشنى ئاساسىي تەسۋىرلەش مەقسىتى قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە ھەر خىل ئىجتىمائىي تۇزۇم شارائىتىدىكى جازالاش شەكىللىرى،

جازانى ئىجرا قىلىش ۋاستىلىرى، جازا قوراللىرى، جازا مەيدانىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى ئوخشاش بولمايدۇ. جازا ئۇسۇللىرىنىڭ مۇنداق ھەر خىل بولۇشى شۇ دۆلەت ۋە رايونىنىڭ ئىجتىمائىي تۇزۇمىنى ۋە شۇ جايدىكى خەلقنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتىنى بەلگىلىك دەرىجىدە كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

جازا ۋە جازا مەيدانى تەسۋىرى ئارقىلىق يەنە كىشىلەرنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ دەھشەتلىك ۋە ئازاب ـ ئوقۇبەتلىك قاتىلاملىرى ئىچىگە باشلاپ كىرىپ، تۇرمۇش رېئاللىقى ھەقىقىدە تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق چۈشەنچە بەرگىلى ھەم ياۋۇز كۈچلەرنىڭ رەھىمسىز، يىرگىنىشلىك قىياپەتلىرى بىلەن ئۇچراشتۇرغىلى، شۇنداقلا كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتىدىن خەۋەردار قىلغىلى بولىدۇ. جازا ۋە جازا مەيدانى تەسۋىرى ھەرگىزمۇ نوقۇل ھالدىكى شۇ پائالىيەتنىڭلا تەسۋىرى بولماستىن، يازغۇچىلارنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتى، سىياسىي خاھىشى، سىنىپىي مەيدانى قاتارلىقلارنىمۇ ئىچىپ بېرەلەيدىغان پائالىيەت سۈرۈنىدۇر. چۈنكى يازغۇچىنىڭ بەلگىلىك ئىجتىمائىي تۇزۇمگە بولغان قارىشى، پوزىتسىيىسى ـ شۇ ئىجتىمائىي تۇزۇمنىڭ باشقۇرۇش ئۇسۇلى ۋە چارىلىرىغا بولغان پوزىتسىيىسى ئارقىلىق بىرقەدەر كونكرېت ئىپادىلىنىدۇ. ئەگەر يازغۇچى مەلۇم ئىجتىمائىي تۇزۇمنىڭ جان ـ دىلى بىلەن ھىمايە قىلىدىغان بولسا ئۇنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى جازا ۋە جازا مەيدانى ـ شۇ ئىجتىمائىي تۇزۇمنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنى نامايان قىلىش، جازالانغۇچىلارنىڭ رەزىل قىياپىتىنى گەۋدىلەندۈرۈش خاراكتېرىدە بولىدۇ. ئەگەر يازغۇچى بەلگىلىك ئىجتىمائىي تۇزۇمگە قارشى تۇرىدىغان بولسا ئۇنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى جازا ۋە جازا مەيدانى شۇ ئىجتىمائىي تۇزۇمنىڭ رەزىللىكىنى ئىچىپ تاشلاش، جازالانغۇچىنىڭ جەسۇر قىياپىتىنى گەۋدىلەندۈرۈش خاراكتېرىدە

بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى جازا ۋە جازا مەيدانى تەسۋىرى يازغۇچىنىڭ ئىدىيىۋى خاھىشىنى گەۋدە-لەندۇرىدىغان نۇقتىلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن، «نۇزۇگۇم» پوۋېستىدا جازا مەيدانىدىكى ھەربىكەت ۋە كەيپىياتلار تەسۋىرى ئارقىلىق نۇزۇگۇمنىڭ ئۆلۈمىدىن قورقمايدىغان باتۇرلۇقى سۈرەتلىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا چېكىلىسى ئەمەلدارلىرىنىڭ قانخورلۇقى، رەزىللىكى، ۋەھشىيلىكى ئېچىپ بېرىلگەن. ئۇمۇمەن، بىرقەدەر ياخشى سۈرەتلەنگەن جازا ۋە جازا مەيدانى تەسۋىرى ئەسەرنىڭ جەلپ قىلىش كۈچىنى، بەدىئىي تەسىرلەندۈرۈش ۋە قايىل قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇپ، كىتابخانلارنىڭ شۇ ئىجتىمائىي تۈزۈمگە بولغان ئېنىق قارىشىنى شەكىللەندۈرەلەيدۇ.

ئۇلگىلەر

زالدا گۈۋاھچىلار ئالدىراپ - تېنەپ، روھسىز سۆزلەپ ئۆتۈشتى، سودىگەر خۇش ياقماسلىق ۋە بىپەرۋالىق بىلەن سۆزلىشىپ ئولتۇراتتى. سېمىز سودىگە ئەسنەپ سېمىز قوللىرى بىلەن ئاغزىنى توسىدى، سېرىق ساقاللىق سودىگە بولسا ئاۋۇال قىدىن بەتتەر تاتىرىپ، بەزىدە قولىنى كۆتۈرۈپ بارماقلىرى بىلەن چېكىسىنى قاتتىق بېسىپ، كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ شىكايەت قىلغاندەك تورۇسقا تىكىلەتتى. پروكورور بولسا ئاندا - ساندا قەلەم بىلەن قەغەزگە بىر نېمىلەرنى يېزىپ قويۇپ، يەنە ئاق سۆڭەكلەر ۋەكىلى بىلەن ئۆزىنىڭ پارىڭىنى داۋام قىلاتتى. ئاقسۆڭەكلەر ۋەكىلى ئاپئاق ساقلىنى سىلاپ، چىرايلىق كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، كۆرەڭلىگەن ھالدا بېشىنى ئېگىپ كۆلۈمسىرەيتتى. شەھەر باشلىقى بولسا، پۈتلىرىنى ئالماشتۇرۇپ

بارماقلىرى بىلەن ئاستاغىنە تىزىنى چېكىپ، بارمىقىنىڭ ھەرىكىتىگە ھەۋەس بىلەن تىكىلىپ ئولتۇراتتى. پەقەت يېزا باشلىقلا قورسىقىنى تىزىغا قويۇپ ۋە ئۇنى ئېھتىيات بىلەن تۇتقان ھالدا، بېشىنى تۆۋەن قىلىپ بۇ تېتىقسىز ۋاراڭ - چۇرۇڭلارغا يالغۇز ئۆزىلا قۇلاق سالغاندەك ئولتۇراتتى. ھېلىقى ۋىجدانى بۇۋايمۇ شامالسىز كۈندىكى دەرەخكە ئوخشاش كرېسلودا قىمىرلىماستىن ئولتۇراتتى. بۇ ھال ئۇزاققا سوزۇلدى، ئادەملەر يەنە زېرىكىپ قالدى.

(م. گوركى: «ئانا» 481-بەت)

زالدىكىلەر جانلىنىپ، قىزغىن غەيرەتكە كەلدى، ئادۋوكات ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر سۆزلىرى بىلەن قېلىن سودىگەرنى سانجىپ - سانجىپ ئاتاتتى. سودىگەر تىنىدەك ئۆتكۈر سۆزلەرنى ئۆزلىرىگە يولاتماسلىققا تىرىشقانىدەك بىر - بىرىگە يېقىنلىشىپ، قاپىقىنى تۈرۈپ، پوكاندەك قىزىرىپ كۆپۈپ ئاغزىلىرىنى ئۇمچەيتىپ ئولتۇراتتى.

مانا پاۋېل ئورنىدىن تۇرۇۋېدى، شۇئان پۈتۈن زال جىمىلىققا چۆكتى. ئانا پۈتۈن بەستى بىلەن ئالغا ئىنتىلدى. پاۋېل سالماقلىق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— مەن پارتىيە ئەزاسى بولغانلىقىم ئۈچۈن، پەقەت ئۆز پارتىيەمىزلا سوتىنى ئېتىراپ قىلىمەن، مەن ھازىر ئۆزۈمنى ئاقلاش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى، ئاقلىغۇچىلارنى رەت قىلىغان مۇنۇ يولداشلىرىمىزنىڭ ئىستىكىگە ئاساسەن، سىلەر چۈشەنمىگەن نەرسىلەرنى چۈشەندۈرۈپ ئۆتكۈم كېلىدۇ. پروكورور بىزنىڭ سوتسىيال - دېموكراتلار پارتىيىسى بۇيرۇقى ئاستىدا ئېلىپ بارغان ناھايىشمىزنى ھۆكۈمەتكە قارشى قوزغىلاڭ دەپ، بىزنى باشتىن - ئاخىر چار پادىشاھقا قارشى ئىسيان كۆتۈرگۈچىلەر دەپ قاردى. مەن شۇنى ئېيتىپ قويايكى، بىزنىڭچە،

مۇستەبىتلىك تۈزۈم ئېلىمىزنى كىشەنلەپ تۇرغان بىردىنبىر زەنجىر ئەمەس، ئۇ پەقەت بىز ئەڭ ئاۋۋال خەلقنىڭ بويىندىن ئېلىپ تاشلايدىغان زەنجىردۇر...

بۇ غەيرەتلىك ئاۋازنىڭ تەسىرىدە زال كېڭەيگەندەك بولۇپ، تېخىمۇ جىملىققا چۆكتى. پاۋېل خۇددى كىشىلەردىن نېرى تۇرغاندەك ۋە ئۇلارنىڭ كۆزىگە تېخىمۇ روشەن كۆرۈنگەندەك بولدى.

سودىيىلەر بىئارام بولۇپ، قىمىرلاشقا باشلىدى. ئاقسۆڭەكلەر ۋەكىلى ھارغىن ئولتۇرغان سودىيىگە بىر نېمىلەرنى دېدى، سودىيە بېشىنى لىڭىشىتىپ قويۇپ، بۇرۇلۇپ ھېلىقى بوۋايغا بىر نېمە دېدى. ئاغرىقچاندەك كۆرۈنگەن ئىككىنچى بىر سودىيىمۇ بوۋاينىڭ يەنە بىر تەرىپىدىن كۇسۇرلاشقا باشلىدى. بوۋاي كرېسلودا ئۇياق - بۇياققا مىدىرلاپ قويۇپ، پاۋېلغا قاراپ بىر نېمە دېدى. لېكىن ئاۋازى پاۋېلنىڭ تەكشى ۋە يوغان ئاۋازنىڭ دولقۇنىدا ئاڭلانماي قالدى.

(م. گوركى: «ئانا» 490-، 492 - بەتلەر)

مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا گوداڭ قارىيىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ يېنىدا سۇپا، ئۇنىڭغا يېقىن يەردە بولسا ئىككى دار تۇراتتى. ئىككى يېرىم - يالىڭاچ قول، زەنجىرلەرنى شاراقلىتىپ سۆگەت نوتىسىدىن توقۇلغان يوغان سېۋەتنى سۆرەپ كېلىپ سۇپىنىڭ يېنىغا قويدى.

زىندان نازارەتچىسى تۆمۈر قاپلانغان پاكار ئىشىكنى ئاچتى. باش جاللات بىرقانچە يارده‌مچىلىرى بىلەن بىللە زىندانغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇ يەردىن قاتتىق پەرياد ئاڭلاندى، كېيىن جىملىق باستى. جاللاتلار زىنداندىن 15 مەھبۇسنى ئېلىپ چىقىشتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئوڭ ئايىغىدىن بىر زەنجىرگە باغلانغان ئىدى.

ھەممە يېقى لاي، لاتا - پىتىغا ئورالغان، زىنداندا ئۇزاق يېتىپ چاچلىرى پاخماق بولۇپ ئۆسۈپ كەتكەن مەھبۇسلار، بىر - بىرلىرىگە يۆلىنىپ، قۇياشنىڭ كەچكى نۇرلىرىدىن كۆزلىرى چېقىلىپ مەيدانغا چىقىشتى، زىنداننىڭ ئىشىكى يېپىلدى. يەنە قۇلۇپ سېلىندى، زىنداندىن پەرياد ئاۋازلىرى ئاڭلاندى.

پايلاقچىلار زەنجىرلەنگەن گۇناھكارلارنى ئوراپ مېڭىشاتتى. چېچى پاخماق قېرى بىر مەھبۇس پۇتلىشىپ ئارقىسىدىكى ئىككى يولدىشى بىلەن بىللە يىقىلدى. ئۇلارنى ئۇرۇپ تۇرغۇزۇشتى ۋە دارنىڭ ئاستىغا ھەيدەشتى. سۇپا ئۈستىگە چىققاندا ھەممىنى تىز چۆكتۈرۈشتى. جاللاتلاردىن بىرى مەھبۇسلاردىن بىرىنىڭ چېچىدىن تۇتۇپ تۇردى. باش جاندار بولسا ئىككى قولىغا تۇتقان شەمشىرى بىلەن بىر ئۇرۇپ بېشىنى ئالدى - دە، كۆتۈرۈپ تىنچ تۇرغان خالايىققا كۆرسەتتى ۋە سېۋىتىگە تاشلىدى.

(ۋ. گ. يان: «چىڭگىزخان» 63 -، 64 - بەتلەر)

كاللا كېسىش سەھنىسى ئاخىرى پۈتۈپ ئۆرە تىكلەنگەندە، بارلىق ئىجتىمائىي مەسىلىلەر كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان ئىدى... ئاشۇ پالتا ئەتراپىغا ئولۇشۇپ بىر سوراق بەلگىسىنى ھاسىل قىلغان ئىدى. كاللا كېسىش سەھنىسى تەسەۋۋۇر قىلمايدۇ، كاللا كېسىش سەھنىسى بىر جازىمۇ ئەمەس، ئۇ بىر خىل ماشىنا ئەمەس، ئۇ كالتەك، كويزا - كىشەن ۋە ئارغامچا - توقۇناقتىن تەركىب تاپقان ئاچچىقى كەلمەيدىغان ماشىنا ئەمەس. ئۇ بىر جانلىق نەرسىدەك، سۆز بىلەن ئىپادىلەپ بەرگىلى بولمايدىغان ئىنتايىن پۇختا، تەشەببۇسكار ئىقتىدارغا ئىگە. بىز ئۇ جازىنى كۆرەلەيمىز، ماشىنىنىڭ ھەرىكىتىنى ئاڭلايمىز ۋە چۈشىنەلەيمىز. كالتەك - توقماق، كويزا - كىشەن، ئارغامچا، توقۇناقلار ئاڭغا ئىگە دەپ ئېيتالايمىز. ئۇنىڭ بارلىققا كېلىشى

بىزنىڭ رۇھىمىزنى ياۋۇز خىيالالار قاينىمىغا تاشلىغاندا بولسا كاللا كېسىش سەھنىسى تېخىمۇ قورقۇنچلۇق كۆرۈنىدۇ، ھەممە ئۇنىڭ بارلىق قىلغان - ئەتكەنلىرى بىلەن بىرلىشىپ كېتىدۇ. كاللا كېسىش سەھنىسى جاللاتلارنىڭ ھەمراھى؛ ئۇ نەرسىلەرنى يالماپ يۇتماقتا، گۆش يېمەكتە، قان ئىچمەكتە، كاللا كېسىش سەھنىسى قانۇن ئەمەلدارلىرى بىلەن ياغاچچىلار بىرلىشىپ ياسىغان غەلىتە نەرسە، شۇنداقلا ئۆزى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئۆلۈم ئارقىلىق ھايات كەچۈرۈپ ھەربىرىكەت قىلىپ تۇرىدىغان ئالۋاستىدۇر.

(گيوگو: «پاجىئەلىك دۇنيا» 21 - بەت)

ھايۋانالار بىلەن ئېلىشىش جەريانى تەسۋىرى

تەبىئەت دۇنياسى بارلىق جانلىقلار ئورتاق ياشايدىغان ھاياتلىق سورۇنى. بۇ ھاياتلىق سورۇنىدا جانلىقلار ھەم ئورتاق ياشايدۇ، ھەم ياشاش ئۈچۈن بىر-بىرىگە ھۇجۇم قىلىدۇ، بارلىق جانلىق مەۋجۇدالار شۇنداق قىلىدۇ. ئادەملەرمۇ ھايۋانلار بىلەن ئېلىشىدۇ. بۇ ھاياتلىق سورۇنىنى بەلگىلىك ئىجتىمائىي مەزمۇنغا ئىگە قىلىدىغان ئالاھىدە پائالىيەت بولۇپ، كىشىلەرنىڭ تەبىئەت ۋە تەبىئەت كۈچلىرىنى بويسۇندۇرۇپ ئۆزگەرتىش كۈرەشلىرىنىڭ بىر خىل شەكلى، شۇنداقلا كىشىلەرنىڭ ئەقىل - پاراسىتى، غەيرەت - شىجائىتى ۋە قەيسەر ئىرادىسىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان، ئاشكارىلايدىغان، پېتىلدۇرىدىغان ۋە تاۋلايدىغان كۈرەش سورۇنلىرىنىڭ بىرى. قەدىمدىن بۇيان كىشىلەر تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇش، ئۆزگەرتىش، پايدىلىنىش،

نورمال ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىجتىمائىي ئالاقە جەريانىدا يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ تەھدىتىگە ئۇچراش ۋە ياۋايى ھايۋانلار بىلەن ھايات - ماماتلىق ئېلىشىشلارغا دۇچ كەلگەن. بۇ ئېلىشىشلاردا ئىنسانلار ئۆز ئەقىل - پاراسەتلىرىگە تايىنىپ غەلىبە قىلغان.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئادەملەرنىڭ تۇرلۇك يىرتقۇچ ھايۋانلار بىلەن بولغان ئېلىشىشنى سۈرەتلەش پېرسونا‌ژلارنى ۋە ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈشتە، ئۇلارنىڭ باتۇرلىقى، جاسارىتى، قەيسەرلىكى ۋە پەم - پاراسىتىنى ئىپادىلەشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ. مەسىلەن، «سۇ بويىدا» رومانىدا، ۋۇسۇڭنىڭ جىڭياڭ داۋىنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا يولۇاسقا ئۇچراپ قېلىشى ھەمدە ئۆزىنى چاققانلىق بىلەن چەتكە ئېلىپ يولۇاسنىڭ ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرغانلىقى، ئاخىرى، يولۇاسقا مىنۋالىپ ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرگەنلىكى تەسۋىرلەنگەن. ئاپتور ۋۇسۇڭنىڭ باتۇرلۇقىنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن ئۇنى قولىدىكى كالتەكتىن ئايرىۋېتىدۇ، يەنى ۋۇسۇڭنىڭ كالتىسىكنىڭ دەرەخكە تېگىپ سۇنغان ھالىتىنى كۆرسىتىدۇ. نەتىجىدە ۋۇسۇڭ يولۇاس بىلەن قۇرۇق قول ئېلىشىشقا مەجبۇر بولىدۇ. بۇ تەسۋىر ئارقىلىق كىتابخانلارنىڭ كۆز ئالدىدا ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان بىر كۈچتۈگۈر پالۋاننىڭ ئوبرازى نامايان بولىدۇ. گەرچە ۋۇسۇڭنىڭ يولۇاس بىلەن ئېلىشىش جەريانى يۈكسەك دەرىجىدە مۇبالىغىلەشتۈرۈپ تەسۋىرلەنگەن بولسىمۇ، ۋۇسۇڭنىڭ ئوبرازى كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا ھەقىقىي ئىشتەك گەۋدىلىنىدۇ. ھەممە كىشى ۋۇسۇڭنىڭ باتۇرلۇقىغا ئاپىرىن ئوقۇيدۇ ۋە ئۇنىڭغا ھۆرمەت تۇيغۇسى پەيدا بولىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە ھايۋانلار بىلەن ئېلىشىش تەسۋىرى ئارقىلىق يەنە ئەسەردە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ماھىيىتى ۋە ھەقىقىي قىياپىتىنى، شۇنداقلا پېرسوناژلارنىڭ ياشاش ۋە پائالىيەت قىلىش شارائىتىنىمۇ گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. ئەمەلىيەتتە يىرتقۇچ ھايۋايلار بىلەن بولغان ئېلىشىش ياكى ئادەملەر ياشاۋاتقان دائىرىدە بولىدۇ، ياكى ھايۋانلارنىڭ تۈرلۈك سەۋەبلەر بىلەن بېسىپ كىرگەنلىكىدىن بولىدۇ ۋە ياكى ئادەملەرنىڭ تۈرلۈك سەۋەبلەر (بوز يەر ئېچىش، قىدىرىپ تەكشۈرۈش، ئوۋچىلىق) تۈپەيلى ھايۋانلار ياشاۋاتقان دائىرىگە بېسىپ كىرگەنلىكىدىن بولىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە سۈرەتلەنگەن ھايۋانلار بىلەن ئېلىشىش جەريانىنىڭ تەسۋىرى كىشىلەرنى يۈرەكلىك بولۇشقا، خەۋپ - خەتەردىن قورقۇپ كەتمەسلىككە چارە - ئامال ئىزدەپ خەتەردىن قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى تېپىشقا رىغبەتلەندۈرىدۇ.

شۇ سەۋەبتىن ئەدەبىي ئەسەرلەردە ھايۋانلار بىلەن ئېلىشىش جەريانىنى تەسۋىرلەشكە ھەمدە بۇ تەسۋىرلەر ئارقىلىق كىتابخانلارنى دەل ئاشۇ ئېلىشىش جەريانىغا قاتنىشىۋاتقاندەك، ئۆزى بىۋاستە كۆرۈۋاتقاندەك ھېسسىياتقا كەلتۈرۈش كېرەك. يەنە بىر تەرەپتىن بۇ خىل تەسۋىرلەرمۇ روشەن، ئىخچام، دەل، مۇۋاپىق بولۇشى كېرەك.

ئۈلگىلەر

يىرتقۇچ ئۇدۇللا بىچارە ھىندىستانلىققا ئېتىلدى، ئۇ ھاڭرايغان ئېغىزدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، لىكلا قىلىپ بىر تەرەپكە بۇرۇلغان بولسىمۇ، قۇتۇلالمىدى، ئاكۇلانىڭ قۇيرۇقى بىر زەربە بىلەن ئۇنىڭ مەيدىسىگە ئۇرۇپ ئوڭدا چۈشۈردى.

بۇ ۋەقەنىڭ ھەممىسى بىر نەچچە سېكۇنتلا بولۇپ ئۆتتى، ئاكۇلا ئوڭدىسىغا بولۇپ، سۇنايلىنىپ ياتقان ھىندىستانلىقنى ئوتتۇرىدىن قاق بۆلۈۋېتىش ئۈچۈن ھازىرلىنىۋاتقاندا يېنىدا تۇرغان كاپىتان نېمۇ قولىغا خەنجىرىنى ئېلىپ بۇ يىرتقۇچقا قاراپ ئېتىلدى.

كاپىتان نېمۇ خەتەرلىك يىرتقۇچ بىلەن يەكمۇ - يەك ئېلىشماقچى ئىدى!

ئاكۇلا بىچارە بېلىقچىنى يۇتۇۋېتىش ئالدىدا ئىككىنچى دۈشمىنىنى كۆرۈپ، قايتا ئاغدۇرۇلۇپ، كاپىتان نېمۇغا بۇرۇلدى.

ئادەمنىڭ قۇيقا چېچى تىك تۇرغۇدەك بۇ ئېلىشىش ۋەقەسى ھېلىغىچە ئېسىمدە بار. كاپىتان نېمۇ يېقىنلاپ قالغان ناھايىتى زور ئاكۇلاغا قاققان قوزۇقتەك دەللىڭ قارشى تۇردى. ئاكۇلا ئېتىلغان چاغدا، ئۇ ئالاھىدە بىر ھەرىكەت بىلەن ئۆزىنى بىر چەتكە ئالدى - دە، قولىدىكى خەنجىرىنى ئاكۇلانىڭ قورسىقىغا جەھلى بىلەن ئۇردى.

بۇ ئېلىشىشنىڭ تاماملانغىنى ئەمەس ئىدى، ئېلىشىش ئەمدى باشلانغان ئىدى.

ئاكۇلا، تەسۋىرلەپ ئېيتساق، ھۆركىرىۋەتتى، يارىسىدىن قان سۇدەك ئاقتى، ئەتراپىمىزدىكى سۇ قانغا بويىلىپ، ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولماي قالدى.

بىردەمدىن كېيىن، سۇ قايتا سۈزۈلۈش بىلەن ئاكۇلانىڭ ئۈزگۈچى قانىتىغا ئېسىلىۋېلىپ، خەنجىرىنى ئۇنىڭ يۈرىكىگە سانجىيالماي، قورسىقىغا تىقىپ، خەتەرلىك يىرتقۇچ بىلەن ئېلىشىپ يۈرگەن باتۇر يۈرەك كاپىتاننى كۆردۈم، ئاكۇلا سۇنى بۇلغىتىپ، بارلىق كۈچى بىلەن پۇلاڭلاپ يۈرەتتى، مەن ئۆزۈمنى ئاران تۇتۇپ تۇراتتىم.

بىر كەمدە مەن كاپىتانغا يارەمگە باراي دېگەن ئىدىم، بىراق قورقۇنچ مېنى تۇرغان جايىمغا مىخلىۋەتكەن ئىكەن، بىر قەدەممۇ چامدىيالماي قالدىم.

ئېلىشقۇچىلارنىڭ شارائىتىنىڭ ئۆزگىرىۋاتقانلىقىغا قاراتتىق قايغۇرۇپ، جېنىم تىترەپ تۇردى، يىرتقۇچنىڭ ئىنتايىن چوڭ بەقۇۋۋەت تېنى كاپىتاننى بېسىۋالدى، ئاكۇلانىڭ ئاغزى ئادەمنىڭ يۈرىكى يېرىلىپ كەتكۈدەك دەھشەت بىلەن ئېچىلدى. ئەگەر شۇ چاغدا نېدىلىنىر يېتىپ كەلمىگەن بولسا، كاپىتان بىر سېكۇنتتىن كېيىنلا ھايات بىلەن خوشلاشقان بولاتتى.

ئىنتايىن چاققان كانادالىق نەيزىسىنىڭ ئۆتكۈر ئۇچى بىلەن ئاكۇلاغا قاتتىق زەربە بەردى.

سۇ يەنە قىزىل قانغا بويىلىپ، ئاكۇلانىڭ قۇيرۇقى ئاستىن - ئۈستۈن ئۇرۇلغىلى تۇردى. نېدىلىنىر نەيزىسىنى خاتا ئۇرماپتۇ، ئۇنىڭ نەيزىسى يىرتقۇچنىڭ قاق يۈرىكىگە سانجىلىپتۇ، ئاكۇلانىڭ قۇيرۇقىنى ئېگىز - پەس لەپەكشتىشى — جان تالىشىشى ئىدى.

(ژىيۇل. ۋېرن: «سۇ ئاستىدىكى سەكسەن مىڭ كىلومېتىرلىق سەپەر» 47 -، 49 - بەتلەر)

... يولۇاس ھەم ئاچ ھەم چاڭقىغان ئىدى. كەلگەن پېتى ئىككى پۇتىنى يەرگە قويا - قويمايلا، تۇگۈلۈپ تۇرۇپ، بىرلا سىلكىندى - دە، ئۈستىدىن شۇڭدۇپ چۈشتى. ۋۇسۇك چۆچۈپ كەتتى. كۆز يۇمۇپ-ئاچقۇچىلىكىمۇ پۈرسەت قالمىدى. ۋۇسۇك يولۇاسنىڭ ھەملە قىلىپ چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، شارتتىدە قىيسايدى - دە، يولۇاسنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى. يولۇاس كەينىدىكى ئادەملەرگە ئاسان قارىيالمايتتى، ئىككى قولىنى يەرگە تىرەپ تۇرۇپ، بىرلا شىلتاڭ ئاتتى - دە، شارتلا قىلىپ، بىر تەرەپكە داجىپ ئۆتۈۋالغان ۋۇسۇكىغا تېگىلىدى، شۇنىڭ

بىلەن شۇنداق بىر ھۆركىرىدىكى گويا كۆكتە گۈلدۈرماما گۈلدۈرلىدى، پۈتكۈل داۋانمۇ لەرزىگە كەلدى، يولۇاس لوم تۆمۈر-گە ئوخشاش قۇيرۇقىنى شىڭغايتىپ، كەلگىنىچە، بىرلا ساۋىدى. ۋۇسۇك بولسا يەنە چەبدەسلىك بىلەن ئۆزىنى يانغا ئەپقاچتى. بۇ يولۇاس ئادەمگە چاڭگال سالماقچى بولسا ھەملە قىلىپ شىلتاڭ ئېتىپ، ساۋاپ بېقىتاتتى. بۇ ئۈچ ھۇنىرىنى ئىشلىتىش بىلەن تەڭ كېلەلمىگەندە، قەھرى كېتىپ، زەھرى قالدى. ئاخىرىدا قۇيرۇقى بىلەن ساۋىيالمىغاندىن كېيىن، قايتا - قايتا ھۇۋلىغىنىچە بىرلا پىرقىراپ قايتىپ كەلدى. ۋۇسۇك ئۇنىڭ قايتا ئېتىلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، توقمىقىنى كۆتۈرگىنىچە غەزەپ بىلەن شۇنداق ئۇردىكى، توقماق ھاۋادىن ھۇشتىپ چۈشتى - دە، قۇلاقنى يارغۇدەك سادا چىقتى، دەرەخلەرنىڭ شاخ - ياپراقلىرى توقماق زەربىسىدىن «قاراس - قۇرۇس»، «شاراخ - شۇرۇق» قىلىپ قالدى. سىنچىلاپ قارىسا، توقماق يولۇاسقا تەگمەي، بىر تۇپ قاقشال دەرەخكە تەگكەن ئىكەن. توقماق سۇنۇپ، ئوتتۇرىسىدىن ئىككى بولۇپ كېتىپتۇ، يېرىمى قولىدا تۇرۇپتۇ.

يولۇاس شاۋقۇن - سۈرەن بىلەن، تېخىمۇ تەرسالاشتى - دە، ئايلىنىپ كېلىپ قايتا ھەملە قىلدى. ۋۇسۇك بىرلا قاقتىپ، ئون قەدەم كەينىگە داجىدى. يولۇاس ئىككى قولىنى ۋۇسۇكنىڭ مەيدىسىگە تەڭلەپ، چاڭ سېلىپ كەلگەن ئىدى. ۋۇسۇك قولىدا ھېلىقى توقمىقىنىڭ قالغان يېرىمىنى چۈرۈپ تاشلاپ، ئىككى قولى بىلەن يولۇاسنىڭ ئالا - چىپار بوينىدىن قامالالاپ ئۆتۈۋالدى - دە، بىرلا كۆچەپ يەرگە باستى. يولۇاس غەزەپ بىلەن ئۆزىنى ھەر ياققا ئۇردى. ۋۇسۇك پۈتۈن كۈچىنى ئىككى بىلىكىگە يىغىپ، يولۇاسنى قامالالاپ ئالغىنىچە يولۇاسنىڭ بوشىنىشىغا ئىمكان بەرمىدى. بىر پۇتى بىلەن يولۇاسنىڭ كاللا -

باشلىرىغا، كۆزلىرىگە ئۇتتۇر كەلگىنىچە تېپىۋەردى. يولۋاس پۇشۇلداپ ئاياغلىرى ئاستىدىن سېغىز لاينى ئىككى يېنىغا تېپىپ چىقارغىنىچە ئازگال پەيدا قىلدى. ۋۇسۇڭ يولۋاسنى مىنىۋالغىنىچە، ئېغىز - بۇرنىنى سېغىز لايغا پاتۇرۇپ خېلىلا ھالسىرىتىپ قويدى. سول قولى بىلەن يولۋاسنىڭ ئالا-چىپار بوينىنىڭ تېرىسىنى قورۇپ مەھكەم قاماللىۋېلىپ تۇرۇپ، ئوڭ قولىنى بوشىتىپ بازغاندەك مۇشتۇمىنى تۈگۈپ، جان-جەھلى بىلەن مۇشتلاپ كەتتى. ھەيھات! ئەللىك - ئاتمىش مۇشت تەگكەندە يولۋاسنىڭ كۆز چاناقلىرىدىن، ئېغىز-بۇرۇنلىرىدىن ۋە قۇلاق تۆشۈكلىرىدىن بۇلدۇقلاپ قان تېپىپ چىقىشقا باشلىدى... يىرتقۇچ يولۋاسنى بىر ئاش پىشىم ۋاقىتقىچە مۇشت ۋە تېپىك بىلەن ئايلاندۇرۇپ، قىمىرلىيالماس قىلىپ تاشلىدى. يولۋاس خىرقىراپ ياتاتتى، ۋۇسۇڭ شۇ چاغدىلا مۇشتلاشتىن توختاپ، قارا ياغاچ تۈۋىدىن ھېلىقى سۇنغان توقمىقىنى تېپىپ ئالدى - دە، يولۋاسنىڭ جېنىنى چىقماي قالدىمىكىن دەپ، يەنە بىر دەم دۈمبالىدى. يولۋاسنىڭ نەپىسى ئۈزۈلدى.

(شىنەيئەن: «سۇ بويىدا» 619 -، 623 - بەتلەر)

ئۇ قىمىرلىماستىن ئوڭدىسىغا ياتقان ھالدا كېسەل بۆرىنىڭ خىرىلدىغان ئاۋازى بارا - بارا يېقىنراق ئاڭلىنىۋاتقانلىقىغا قۇلاق سالدى. ۋاقىت ناھايىتى ئاستا ئۆتەتتى، لېكىن ئۇ بىرەر قېتىممۇ قىمىرلىمىدى. بۆرىنىڭ نەپىسى ناھايىتى يېقىندىن ئاڭلىنىشقا باشلىدى - دە، قۇرۇپ قالغان تىل خۇددى قۇم قەغەزدەك ئۇنىڭ يۈزىنى تاتىلىدى. ئۇنىڭ قوللىرى يۇقىرىغا سوزۇلدى، بارماقلىرى خۇددى چاڭگاكتەك پۈكۈلدى. لېكىن ئەمگىكى زايا كەتتى. تېز ۋە ئىشەنچ بىلەن ھەرىكەت قىلىش ئۈچۈن كۈچ كېرەك، ئۇنىڭدا بولسا كۈچ يوق ئىدى.

بۆرە سەۋرى - تاقەتلىك ئىدى، لېكىن ئادەم ئۇنىڭدىنمۇ سەۋرى - تاقەتلىك ئىدى. ئۇ ھوشىدىن كېتىپ قالماسلىق ئۈچۈن ئۇرۇنۇپ ۋە بۆرىنى پايلاپ، يېرىم كۈن قىمىرلىماستىن ياتتى. بۆرە ئۇنى يېمەكچى ئىدى. تۇرۇپ - تۇرۇپ ئۇ ھوشىدىن كېتىپ قالاتتى. شۇنداق چاغلاردا ئۇ ئۇزاق - ئۇزاق چۈشلەر كۆرەتتى؛ لېكىن ھەر دائىم چۈشىدىمۇ، ئوڭىدىمۇ «مانا ھازىر بۆرىنىڭ خىرىلدىغان ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ، بۈدۈر-بۈدۈرتىلى بىلەن مېنى يالايدۇ» دەپ كۈتۈپ ياتاتتى. ئۇ نەپەس ئاۋازىنى ئاڭلىمىدى، لېكىن بۆرىنىڭ قولىنى يالاۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ ئۆزىگە كەلدى. ئۇ جىمغىنا كۈتۈپ ياتتى. بۆرە ئۇنىڭ قولىنى چىشلىرى ئارىسىغا ئېلىپ، ئاخىرقى كۈچلىرىنى سەرپ قىلىپ قىستى، كېيىن چىشلىرىنى بارغانسېرى قاتتىقراق پاتۇردى، ئۇ شۇنچە ۋاقىتتىن بۇيان كۈتكەن غىزاسىغا ئېرىشكەن ئىدى. لېكىن ئادەممۇ شۇ پەيتنى كۆپتىن بۇيان كۈتەتتى، ئۇنىڭ چىشلەنگەن قولى بۆرىنىڭ جاۋغىيىنى قىسىپ، ئىككىنچى قولىنىمۇ سوزۇپ بۆرىنى كېكىردىكىدىن بوغۇشقا باشلىدى. بەش مىنۇتتىن كېيىن ئادەم ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئېغىرلىقى بىلەن بۆرىنى بوغۇپ بېسىۋالدى. بۆرىنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈشكە ئۇنىڭ كۈچى يەتمەيتتى، شۇڭا ئۇ چىشى بىلەن بۆرىنىڭ كېكىردىكىگە يېپىشتى، ئۇنىڭ ئاغزى يۇڭغا تولدى. يېرىم سائەتتىن كېيىن، ئۇ كېكىردىكىگە ئىسسىق بىر سۇيۇغلۇق قۇيۇلۇۋاتقانلىقىنى سەزدى. خۇددى ئاغزىغا ئېرىتىلگەن قوغۇشۇن قۇيۇلۇۋاتقاندەك، ئۇنى يۇتۇش قىيىن ئىدى. لېكىن پەقەت ئىرادە كۈچى بىلەن ئۆزىنى چىداشقا مەجبۇر قىلدى. كېيىن بۇ ئادەم ئۆرۈلۈپ ئوڭدىسىغا ياتتى - دە، ئۇيقۇغا كەتتى.

(جىك لوندون: «ھاياتقا مۇھەببەت» 123 -، 125 - بەتلەر)

2. تەبىئىي مۇھىت تەسۋىرى

تەبىئىي مۇھىت تەسۋىرى — ئىنسانلار ھەرىكەت - پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان پايانسىز كەڭ تەبىئەت دۇنياسىنىڭ سۇرەتلەنگەن كۆرۈنۈشى، رەڭدار، سىرلىق تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى ئىپادىلىنىشى شەكلىدۇر.

ئىنسانلار مۇئەييەن تەبىئىي مۇھىت ئىچىدە ياشايدۇ. ئەتراپىدىكى نەرسىلەر بىلەن تۇرلۇك - تۇمەن مۇناسىۋەتتە بولىدۇ. ھەرقانچە قىلغان بىلەن تەبىئىي مۇھىتتىن ئايرىلىپ كېتەلمەيدۇ، تەبىئەت دۇنياسىدىكى باھار گۈللىرى، كۈز ئايلىرى، ساماندىكى يۇلتۇزلار، بۇلۇت، چاقماق - گۈلدۇرماملار، دېڭىزلارنىڭ ھەيۋەتلىك شاۋقۇنلىرى، كۆمۈش لېنتىدەك تۇزۇندىن - تۇزۇنغا سوزۇلغان دەريا - ئۆستەڭلەر، بىر - بىرى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن تاغ - ئېدىرلار، ئاھۇ كۆزلۈك كېبىنك، ئۇچار يولۇاسلار، قار - مۇز بىلەن قاپلانغان پايانسىز دالىلار، ھايات قاينىغان شەھەر - يېزىلار،... بۇلارنىڭ ھەممىسى ھايات سەھنىسىدىكى مەڭگۈ گۈزەللىككە ئىگە بولغان نەرسىلەر بولۇپ، كىشىلەرگە خۇشاللىق بېغىشلايدۇ، روھىي دۇنيانى لەرزىگە سالىدۇ. كىشىلەرنىڭ قىزىقىشى، ياخشى كۆرۈشى تارتىلىقلارنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. ھايات سەھنىسىدىكى ئەنە شۇ گۈزەل نەرسىلەر ئەدەبىي ئەسەرلەردە مۇۋاپىق ئىشلىتىلسە، پېرسوناژلارنىڭ ھەۋىسى، قىزىقىشى، ياخشى كۆرۈشى، ئىنتىلىشى قاتارلىقلارنى تولۇق ئىپادىلەپ بەرگىلى بولىدۇ، ھەمدە تەبىئىي مۇھىت تەسۋىرى پېرسوناژلارنىڭ ئىدىيىسى، مەنىۋى قىياپىتى قاتارلىقلار ئەسەرنىڭ ۋەقەلىكى بىلەن زىچ

بىرلەشتۈرۈلسە، ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ ھەقىقىيلىكىنى كۈچەيتىپ، جەلپ قىلىش كۈچىنى ئاشۇرىدۇ. ئەگەر ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەبىئىي مۇھىت يېزىلمايدىغان بولسا پېرسوناژلارنىڭ تۇرمۇش ھالىتىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگىلى بولمايدۇ، ئەسەر قۇرۇلمىسىنىڭ ئاددىي ۋە تېتىقسىزبولۇپ قېلىشىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. شۇڭلاشقا تالانتلىق يازغۇچىلار تەبىئىي مۇھىت تەسۋىرىدىن پايدىلىنىپ، پېرسوناژلارخاھىشى، ئىدىيىسى ۋە مەنىۋى قىياپەتلىرىنى ئېچىپ بېرىشكە، شۇنداقلا ئەسەر مەزمۇنىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشقا ئالاھىدە دىققەت قىلىدۇ. مەسىلەن، لۇشۈن ئەپەندى «دورا» ھېكايىسىنىڭ ئاخىرىدا قەبرىدىكى ئوت - چۆپلەرنى، گۈلچەمبىرەكنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئەسەر مەزمۇنىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرغان بولسا، زۇنۈن قادىر «ماغدۇر كەتكەنده» دېگەن ھېكايىسىنىڭ ئاخىرىدا قەۋرىستانلىقنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق باقنىڭ پاجىئەسىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرغان.

ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى تەبىئىي مۇھىت تەسۋىرى ھەرگىزمۇ نوقۇل ھالدا تەبىئەتنى ئىپادىلەش ياكى شۇ مەنزىرەكارتىنىشىلىرى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن بولماستىن، بەلكى بېرسوناژلار ئۈچۈن پائالىيەت سورۇنى يارىتىپ بېرىش، ۋەقەلىكىنى نەق مەيدان كۆرۈنۈشىگە ئىگە قىلىش ئارقىلىق ۋەقەلىكنىڭ تەرەققىياتىغا بەلگىلىك شارائىت يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن بولىدۇ، شۇڭلاشقا ئەسەردە نوقۇل تەبىئىي مۇھىت تەسۋىرىگىلا ئەھمىيەت بېرىشكە بولمايدۇ. ئارتۇقچە بېرىلگەن مۇھىت تەسۋىرى ئەسەر مەزمۇنىنى خۇنۈكلەشتۈرۈپ قويىدۇ. بۇ نۇقتىغا تولۇق ئەھمىيەت بېرىش لازىم.

تەبىئىي مۇھىت تەسۋىرى تۆۋەندىكى تۈرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئاسمان جىسىملىرى تەسۋىرى

ئاسمان جىسىملىرى تەسۋىرى — ئالەم بوشلۇقىدىكى قۇياش، ئاي، يۇلتۇزلار ۋە ئاسمان بوشلۇقى قاتارلىقلارنىڭ تۈرلۈك ۋاقىتلاردىكى قىياپەتلىرىنىڭ تەبىئەت دۇنياسى ۋە كىشىلىك تۇرمۇش پائالىيەتلىرى بىلەن بەلگىلىك دەرىجىدە ماسلاشتۇرۇلۇپ سۈرەتلەنگەن كۆرۈنۈشىدىن ئىبارەت. تەبىئەت دۇنياسى ۋە كىشىلىك تۇرمۇش ئاسمان جىسىملىرى ۋە ئۇلارنىڭ بىۋاسىتە تەسىرىدىن ئايرىلالمايدۇ. ئاسمان جىسىملىرى بولۇپمۇ قۇياش — ھاياتلىقنىڭ مەۋجۇت بولۇشىنى تەمىن ئېتىدىغان، تەبىئەت دۇنياسى ۋە كىشىلىك تۇرمۇش پائالىيەتلىرىنى بەلگىلىك خاراكتېر ۋە قىياپەتلەرگە ئىگە قىلىدىغان ئامىللارنىڭ بىرى بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ تۈرلۈك پائالىيەت شارائىتلىرىغا بەلگىلىك تەسىر كۆرسەتمەي قالمايدۇ. يازدىكى قۇياشنىڭ ھارارىتىدىن ھاسىل بولغان پىژغىرىم ئىسسىق، قىشتىكى قۇياشنىڭ جانسىز نۇرلىرى نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان قەھرىتان سوغۇق قاتارلىقلار ئەمەلىيەتتە پېرسوناژلارنىڭ ياشاش شارائىتىنىڭ كونكرېت ئىپادىلىنىش شەكلى بولۇپ، پېرسوناژلارنىڭ چىدام — غەيرىتى، قەيسەر ئىرادىسىنى بارلىققا كەلتۈرىدىغان، جاپا — مۇشەققەتتىن قورقمايدىغان خاراكتېرىنى يېتىلدۈرىدىغان مۇھىم پۇرسەتلەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. باشقا ئاسمان جىسىملىرى گەرچە قۇياشتەك ئالاھىدە ئىقتىدارغا ئىگە بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇلارمۇ كىشىلەرنىڭ تۈرلۈك پائالىيەتلىرىگە بەلگىلىك دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتمەي قالمايدۇ. سانسىز يۇلتۇزلار كۆزلىرىنى قىسىشىپ جىمىرلاپ تۇرغان يارقىن كېچىلەر،

تۇلۇن ئاي يورۇتقان ئايدىڭ كېچىلەر، زۇلمەت باسقان قاپقاراڭغۇ ئاسمان قاتارلىقلارمۇ كىشىلەرنىڭ تۈرلۈك پائالىيەتلىرىنى ئىلىپ بېرىشقا بەلگىلىك دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىپلا قالماي كىشىلەرنىڭ ئىرادىسى ۋە خاراكتېرىنىڭ يېتىلىشىدە ۋە گەۋدىلىنىشىدە بەلگىلىك رول ئوينايدۇ.

ئاسمان جىسىملىرى تەسۋىرى يەنە پېرسوناژلارنىڭ مەدەنىيەت ساپاسى ۋە مەنىۋى دۇنياسىنى ئىپادىلەش ۋە ئەكس ئەتتۈرۈشنىڭ مۇھىم پۇرسىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى كىشىلەر ئاسمان جىسىملىرىدىكى قۇياش ۋە ئاينىڭ تۇتۇلۇشى، ئاينىڭ قوتانلىشىشى ۋە كۆيۈش ھادىسىسى، يۇلتۇزلارنىڭ جايلىشىش ئورنى، كۆچۈش ۋە كۆيۈش ھادىسىسى قاتارلىقلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىي چۈشەنچىسى، مەدەنىيەت سەۋىيىسى قاتارلىقلارنى چىقىش قىلىپ ئىزاھلايدۇ ۋە چۈشەندۈرىدۇ. ھەتتا ئاسمان جىسىملىرىغا (بولۇپمۇ يۇلتۇزلارغا) قاراپ پال ئاچىدىغان، يۇلتۇزلار بىلەن كىشىلەرنىڭ تەقدىرىنى مۇناسىۋەتلەشتۈرۈپ چۈشەندۈرىدىغان دىنىي ۋە خۇراپىي ئادەتلەر ئاللىقاچان تۇرمۇشقا سىڭىپ، تۇرمۇشنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەن. شۇنداقلا، ئاسمان جىسىملىرىنىڭ شەكلى، ئۆزگىرىشى قاتارلىقلارنى كۆزىتىش، تەھلىل قىلىش ئارقىلىق تۈرلۈك تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ يۈز بېرىشى ۋە پەسىل، ھاۋارايى ئۆزگىرىشلىرىنى چۈشەندۈرىدىغان ئەنئەنىۋى ئاسترونومىيىلىك قاراشلار ئەزەلدىنلا تۇرمۇشتىن ئورۇن ئالغان. مانا بۇلار ئاسمان جىسىملىرى تەسۋىرى ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەت ساپاسى ۋە مەنىۋى قىياپىتىنى ئېچىپ بېرىدىغان ۋە گەۋدىلەندۈرىدىغان ئامىللار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئاسمان جىسىملىرى تەسۋىرى — قارىماققا ئەسەرنىڭ مەزمۇنى، ۋەقەلىك تەرەققىياتى ۋە پېرسوناژلارنىڭ تەقدىر —

كەچۈرمىشلىرى بىلەن مۇناسىۋىتى، باغلىنىشى يوقتەك كۆرۈنـ
سىمۇ، ئەمما ئاسمان جىسىملىرى تەسۋىرى يازغۇچىنىڭ ھادىـ
سىدىن پايدىلىنىپ ماھىيەتنى ئەكس ئەتتۈرۈشتىن ئىبارەت
ئەمەلىي يېزىقچىلىق ماھارىتى ۋە ئىقتىدارىنى نامايان قىلىدىـ
غان ۋاستىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، يازغۇچى ئاسمان جىسىملىرىنى
سۈرەتلەش ئارقىلىق ياكى پېرسوناژلارنىڭ پائالىيەت شارائـ
تىنى گەۋدىلەندۈرىدۇ ياكى پېرسوناژلارنىڭ ئىرادىسى، خاراكـ
تېرىنى گەۋدىلەندۈرىدۇ. ۋە ياكى پېرسوناژلارنىڭ ياشاش شارا-
ئىتىنىڭ تۈرلۈك قىياپەتلىرىنى گەۋدىلەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ،

يازغۇچىلار ئەدەبىي ئىجادىيەت جەريانىدا، ئىجتىمائىي
تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىنى ۋە ھەر خىل تەبىئەت مەنـ
زىرىلىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەسۋىرلەش بىلەن بىر چاغدا،
ئىنسانلار بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىلىقى ناھايىتى يىراق بولسىمۇ،
لېكىن ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى ۋە ھاياتى بىلەن زىچ مۇناسىۋىتى
بولغان ھەمدە ئۇلارنىڭ ھەر خىل قىياپەت كۆرۈنۈشلىرى ئارقىـ
لىق ئىنسانلاردا ئوخشاش بولمىغان ئىستېتىك تەسىرات پەيدا
قىلىدىغان پايانسىز كەڭ ئاسمان ۋە قۇياش، ئاي، يۇلتۇز
قاتارلىق ئاسمان جىسىملىرىنى گۈزەل تىل ۋاستىسى ئارقىلىق
جانلىق تەسۋىرلەيدۇ. شۇنداقلا بۇ ئارقىلىق كىشىلەردە ئىستېتىك
لەززەت، ھاياتقا نىسبەتەن سۆيۈنۈش ۋە ئىنتىلىش قوزغىتىدۇ.
ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇشقا بولغان سۇبيېكتىپ ھېسسىياتىنى سمۋولـ
لۇق ئىپادىلەيدۇ. ئەسەر قەھرىمانلىرىنىڭ ھەرىكەت قىلىۋاتقان
مۇھىتى، ئورنى، ۋاقتى، روھىي دۇنياسى، ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ
تەرەققىياتى قاتارلىقلارنى ۋاستىلىك چۈشەندۈرىدۇ. ئەسەرنىڭ
بەدىئىي جەلپ قىلىش كۈچىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ.

ئاسمان ۋە ئاسمان جىسىملىرى ئەدەبىي ئەسەرلەردە بەزىدە
بىۋاستە، يەنى ئۇلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان ۋاقىتتىكى ۋە ئوخشاش

بولمىغان نۇقتىدىن كۆزەتكەن چاغدىكى ھەر خىل قىياپەتلىرى
ئەينەن تەسۋىرلەنسە، بەزىدە ھەر خىل مەنزىرە، كۆرۈنۈشلەر
بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ تەسۋىرلىنىدۇ. ياكى جانلاندۇرۇش، ئوخشـ
تىش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ ھەرىـ
كىتى بىلەن مۇناسىۋەتلەشتۈرۈپ تەسۋىرلىنىدۇ. لېكىن ئاسمان
ۋە ئاسمان جىسىملىرى تەسۋىرى چوقۇم كونكرېت ئەسەرنىڭ ئېھتـ
ياجىغا ماسلىشىش، يەنى ئەسەرنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسىنى ئېچىش،
بەدىئىي جەلپ قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇش، پېرسوناژلارنىڭ روھىي
دۇنياسىنى ئوبرازلىق ئىپادىلەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىش كېرەك.
قۇرۇقتىن - قۇرۇق يېزىلغان ئاسمان ۋە ئاسمان جىسىملىرى
تەسۋىرىنىڭ ئەسەرگە نىسبەتەن ھېچقانداق پايدىسى يوق.
ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرى ئو-
ڭۇشلۇق بولۇۋاتقان، قەلبى ئۈمىد ۋە ۋىسال شادلىقى بىلەن
تولغان چاغدا قۇياشنىڭ سەھەردە ئۇپۇقنى يېرىپ كۆتۈرۈلـ
ۋاتقان، چۈش مەزگىلىدە بۇلۇتسىز ئاسماندا ئۆز نۇرىنى پۈتـ
كۈل كائىناتقا سېخىلىق بىلەن چېچىۋاتقان نۇرلۇق سىماسى،
ئاينىڭ سۈزۈك ئاسماندا ئەركىن ئۈزۈۋاتقان قىياپىتى ھەمدە
ئۇنىڭ نۇرى ئاستىدىكى يېقىملىق ئايدىڭ كېچە مەنزىرىسى،
يۇلتۇزلارنىڭ توختاۋسىز جىمىرلاپ كۆزلەرنى قاماشتۇرۇپ
تۇرغان گۈزەل سىياقى تەسۋىرلەنگەنلىكى، پېرسوناژلارنىڭ
قىلىۋاتقان ئىشلىرى ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغان، ھايات تەقدىـ
رىدە ئۆزگىرىش بولغان ياكى قەلبى قايغۇ- ئەلەم، ھىجران،
خورلۇق، ئىزا - ئاھانەت، ھارغىنلىق بىلەن تولغان چاغدا
قويۇق بۇلۇت-تۇمانلار بىلەن تولغان ئاسمان ۋە ئۇندىكى
قۇياش، ئاي، يۇلتۇزلارنىڭ نۇرسىز، مىسكىن، ھارغىن قىيا-
پىتى تەسۋىرلەنگەنلىكىنى، پېرسوناژلار ئۆز ئارزۇ - ئارمانلىرىنى
ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قاراڭغۇلۇق، رەزىللىك بىلەن كۈرەش

قىلىۋاتقان، ئۇلار نىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى ئەمەلگە ئېشىش ئالدىدا تۇرغان چاغدا بولسا، قۇياش ۋە ئاينىڭ قارا بۇلۇت ۋە تۇمانلارنى يېرىپ ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان جۇشقۇن قىياپىتى، چولپانىنىڭ ئەتىگى تاڭدىن خەۋەر بېرىپ پارقىراپ تۇرغان هالىتى تەسۋىرلەنگەنلىكىنى كۆرىمىز. ئاسمان ۋە ئاسمان جىسىملىرى تەسۋىرىنىڭ يۇقىرىدا قەيت قىلىنغان رولىدىن باشقا يەنە كىتابخانلارنىڭ دىققىتىنى ئېتىبارىنى باشقا تەرەپكە يۇراپ، ئۇلارنىڭ ئەسەردىكى جىددىي ۋەقەلىكلەردىن هاسىل بولغان روهىي جىددىيلىكىنى پەسەيتىش، ئۇلارغا قايتا تەسەۋۋۇر قىلىش، قايتا ئىجاد قىلىش زېمىنى هازىرلاپ بېرىش جەهەتلەردىمۇ بەلگىلىك رول ئوينايدۇ.

(1) قۇياش تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

... يىراقتا ئوتلاق تەرەپتىكى ئورمانلىق نېرى يېقى ئالدىرىماي ئاستا يۈرۈدى، كۈن چىقتى، ئورمانلىقنى قارا دەرەخ ئۇچلىرىدا ئوتقا ئوخشاش شەپەق هاسىل بولدى. ئانىدىن كېيىن ئاجايىپ، جاننى سەرسان قىلىدىغان هەرىكەت باشلاندى: ئوتلاقتىكى تۇمان بارغانسېرى چاپسان قوزغالدى هەم كۈنىنىڭ نۇرىدا كۆمۈش رەڭگە كىردى، ئۇلارنىڭ كەينىدىن يەردىن چاتقالار، دەرەخلەر، پىچان دۆڭلىرى ئوتلاقتىن كۆتۈرۈلۈپ خۇددى كۈندە ئۆسۈۋاتقاندەك كۆرۈندى. سارغۇچ، ئالتۇنرەڭ بولۇپ هەر تەرەپكە ئاقتى. ئەنە كۈن تىپتىنچ ئېقىۋاتقان سۈنىڭ قىرغىقىدىن كېلىپ، سۇغا تەگدى، پۈتكۈل دەريا قوزغىلىپ، كۈن چۈشكەن جايغا بېرىپ قالغاندەك كۆرۈندى، كۈن بارغانسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، خۇشال، يالىڭاچلانغان، مۇزلاپ كەتكەن يەرگە ياخشى تىلەك بىلدۈ

رەتتى هەم ئۇنى ئىسىتاتتى، يەر بولسا، كۈزنىڭ خۇش پۇراقلىرى بىلەن كۆكۈلىنىڭ پۇرايتتى. سۈزۈك هاۋا يەرنى ناهايىتى چوڭ، چەكسىز قىلىپ كۆرسىتەتتى. هەممە نەرسە يىراقتا قاراپ ئۇزەتتى هەم يەرنىڭ كۆك قىرغاقلىرىغا بېرىپ يېتىشكە ئالدىرايتتى. مەن بۇ يەردە ئونلىغان قېتىم كۈننىڭ چىقىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم ۋە هەمىشە مېنىڭ كۆز ئالدىمدا يېڭى دۇنيا، يېڭىچە گۈزەل بولۇپ تۇغۇلاتتى...

(گوركى: «كىشىلەر ئىشكىدە» 186 - 187 - بەتلەر)

ئەتىگەنكى قۇياشتىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان شەپەق نۇرلىرىنىڭ تېڭى دېگۈدەك ئاق تېرەكلىك چوڭ يولنىڭ ئارقىسىدىكى يەرگە چۈشۈپ، ئۇيقۇدىن ئويغىنىۋاتقان بىپايان زېمىنغا رەڭگارەڭ نۇر چاچاتتى.

نۇرلۇق قۇياش غايەت زور ئوت شارىغا ئوخشاش، ئۆزىنى توسۇپ تۇرغان بۇلۇتلارنى يىرتىپ تاشلاپ، ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلدى. ئۇ ئوت نەشتەرلىرىگە ئوخشاش قىزىل نۇرلىرىنى دەل - دەرەخلەرگە، بىپايان دالىلارغا، دېڭىزلارغا ۋە پۈتۈن يەر - جاهانغا ئايىماي چاچاتتى.

(مۇپاسسان: «هايات» 24 - بەت)

ئاسماندىكى هېلىقى بىر قەۋەت تۈتەك تارقىلىپ، ئانچە دېمىسىمۇ، لېكىن قۇياش نۇرى بەك ئەشەددىيلىشىپ كەتكەن ئىدى. هېچكىم بېشىنى كۆتۈرۈپ قۇياشقا قارىيالمايتتى، هەممىلا يەر كۆزنى قامаشتۇرارلىق بولۇپ، مەيلى ئاسمان، ئۆگزىلەر، تاملار، يەرلەر بولىسۇن هەممىسى ئاپئاق ۋە يالتىراق بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئاقلىق ئىچىدىن سەل قىزىللىق چىقىپ تۇراتتى. قۇياش يۇقىرىدىن - تۆۋەنگىچە، غايەت زور ئەينەكتەك ئۇنىڭدىن چىققان هەربىر نۇر ئوت ئەينەكنىڭ مەركىزىدىن چىقىۋاتقاندەك هەممە نەرسىنى قىزدۇرۇپ ئوتتەك

قىلىۋەتكەن ئىدى. مۇشۇنداق ئاق نۇرنىڭ دەستىدىن ھەر-
قانداق رەڭ كۆزنى قاماشتۇراتتى، ھەرقانداق ئاۋاز قۇلاققا
مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىناتتى. ھەرقانداق پۇراققىمۇ يەردىن
چىققان سېسىق پۇراق قوشۇلۇپ كەتكەن ئىدى. كوچىلاردا ئادەم
يوقىلىپ كەتكەندەك، يوللار بىردىنلا بىرمۇنچە كېڭىيىپ كەت-
كەندەك بولۇپ بوشاپ قالغان ۋە قىلچىمۇ سالقىنلىق قالمىغان
ئىدى. ئاپپاق پارقىراپ كىشىنىڭ قورققۇسىنى كەلتۈرەتتى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 356 – بەت.

تۆتىنچى كۈنى تاڭ سەھەردە بوران بېسىقتى، قار توخ-
تىدى. خىرە، كۈلرەڭ قۇياش گويا بۇ شىددەتلىك بوران، دەھ-
شەتلىك قارنىڭ زەربىسىدىن ھالسىزلانغان، چەكسىز ئىسسىقلىقنى
يوقاتقاندەك ھارغىن ھالدا شەرق ئاسمىنىدا ساڭگىلاپ تۇراتتى.
ئۇ زېمىنغا ھېچبىر پىسەنت قىلمىغان ھالدا روھسىز تۇراتتى. پۈتۈن
تاغ، ئورمانلار قەھرىتان سوغۇقنىڭ ھەيۋىتىدىن قورقۇپ ئۈن – تىن-
سىز جىمجىت ئىدى. پەقەت ئاسمان بوشلۇقىدا قېپقالغان
قار ئۇچقۇنلىرى توزغاقتەك توزۇپ كۈن نۇرىنى توسۇپ ئالاتتى.

(چۈيبو: «چەكسىز ئورمان قارلىق دالا» 2 – قىسىم، 753 – بەت)

تىكىلەنگەن قوياش كۆزنى قاماشتۇرۇپ، بىپايان زېمىنغا نۇر
چاچاتتى. بوشلۇق پىژغىرىم ئىسسىق تەسىرىدىن ۋىلىلداپ تۇراتتى.

(سرافىموۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» 52 – بەت)

ئىككى سائەتتىن كېيىن، تاغ تەرەپتىن كەچكى قاراڭغۇلۇق
باستۇرۇپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇپۇققا قاراپ پېتىۋاتقان قۇياش
ئاخىرقى قېتىم بۇلۇتلار ئارىسىدىن مارىلاپ قارىدى، ئۇنىڭ
قىزىل نۇرلىرى شەرق تەرەپتە يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان
تاغ چوققىلىرىنى يورۇتتى، قۇياش گويا ساياھەتچىلىرىمىز بىلەن
خەيرلىشىۋاتقاندەك ئىدى.

(ژىيۇل ۋېرن: «كاپىتان گرانتىنىڭ پەرزەنتلىرى» 3 –
كىتاب، 127 – بەت)

كۆپ ئۆتمەي چوققىلىرى كۆككە تاقاشقان، ئاسمان بىلەن
بوي تالاشقان ئېگىز تاغلارنىڭ باشلىرىدا سۇس ۋە ئاپئاق
بۇلۇتلار كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بۇ بۇلۇتلار بارا – بارا ئاقىرىپ، شۇ
ئەتراپتىكى ئاپىنىن تېغىنىڭ يان باغرىدا ۋە ئىككىنچى تەرەپتە
ۋېزوۋىي تېغىنىڭ ئۆزىدە تۇيۇقسىز پەيدا بولغان يانغىندىن
چىققان تۈتۈنگە ئوخشاپ قالدى.

تاغ چوققىسىدىكى ئاق بۇلۇتلار قىزغۇچ تۈسكە كىرىپ، بىر
قەۋەت پارقىراپ تۇرىدىغان ئالتۇن شولا پەيدا بولدى. شۇنىڭ-
غىچىلىك ناھايىتى زور، قاپقارا ۋە دەھشەتلىك كۆرۈنگەن گرانت
تاشلاردىن ئىبارەت تاغنىڭ ئۈستىگە تۇيۇقسىز كۈن نۇرى
چۈشۈپ، ئۇلۇغۋار مەنزىرە: ناھايىتى قويۇق باراقسان ئورمان
بىلەن قاپلانغان ئېگىز چوققىلار، سۈر – كۈلرەڭ لاۋىلار قاتلام-
لىرى ئارىلىقىدا ئاغزىنى يوغان ئېچىپ تۇرغان قاراڭغۇ ھاڭلار
كۆرۈندى. دائىرىسى بىرنەچچە خىل كېلىدىغان گۈللەپ – ياش-
نىغان تاغ باغرىلىرى قۇياش نۇرىغا كۆمۈلگەن بولۇپ، گويا بۇ
تەكەببۇر تاغنىڭ ئېتىكىگە يېشىل مايسىلاردىن توقۇلغان ئاجايىپ
گۈزەل، رەڭگا رەڭ گىلەم سېلىندىغاندەك ئىدى.

(رافا ئېللو جۇەنئولى: «سىپارتاك» 537 –، 538 – بەتلەر)

قىزىل تاغ ئېتىكىدە بىر گەز ئېگىزلىكتە ئالتۇن لېگەندەك
ئېسلىپ تۇرغان قۇياش شۇ تاپتا بۇ تاغلىق كۆجۈم يېزىنى
ئۆزىنىڭ قىزغۇچ جىلۋىلىك نۇرلىرى بىلەن تاۋلاپ تېخىمۇ كۆر-
كەم، گۈزەل قىلىۋەتكەن ئىدى.

(قەييۇم تۇردى: «قىزىل تاغ باتۇرلىرى» 1 – بەت)

(2) ئاي تەسۋىرىگە دائىر ئۈلگىلەر

ئاسمان پۈتۈنلەي بۇلۇتسىز ئىدى. بۇ چەكسىز كەتكەن

كۆپكۆك ئاسماندا يىگانە ۋە سوغ تولۇن ئاي سەپەر قىلاتتى. ئۇنىڭ زېمىنغا چاچقان نۇرىدىن يەر ۋە ئۆگزىدىكى كاھىشلار كۆمۈشتەك ئاق رەڭگە چۆمۈلگەن ئىدى.

(باجىمن: «ئائىلە» 129 ـ بەت)

ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئاي نۇرىغا پۈركىنىپ ياتقىراپ تۇرغان ئاپئاق سۇ نامايان بولدى. تولۇن ئاي سۈزۈك تۇراتتى. ئۇ بىردەم ـ بىردەمگە ئۇششاق دولقۇنلارنىڭ تەسىرى بىلەن سوقىچاق تۇسكە كىرىپ قالاتتى. ھېلىدىن ـ ھېلىغا بېلىقلارنىڭ چولتۇڭلىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالاتتى. ئوڭ تەرەپتە ھېلىقى ئەگمە كۆۋرۈك يېقىندىلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. سول تەرەپتە كەل ئوتتۇرىسىدىكى ئارامگاھ بىلەن ئەگرى ـ توقاي تاش كۆۋرۈكمۇ بىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

تۇيۇقسىزدىن سۇغا بىر تال تاش چۈشۈپ ھېلىقى تولۇن ئاينى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى ـ دە، يوغان بىر چەمبىرەك ھاسىل قىلدى. ئاي ناھايىتى تېزلا ئەسلىگە كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن سۇ ئۈستىدىكى چەمبىرەك شۇ پېتىچە قېلىۋەردى ۋە بارغانسېرى يوغانلاشقا باشلاپ ئاخىرى يوقاپ كەتتى.

(باجىمن: «ئائىلە» 258 ـ بەت)

ئېگىز ئاسماندا ئېسىلىپ تۇرغان يېڭى ئاي سۇ ئۈستىگە كۆمۈشرەڭ نۇرنى چېچىپ، سۇ چېتىدىكى «خوش بۇي كېمە راۋۇقى» كۆمۈشرەڭ ئاي نۇرىدا سوغۇققىنا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. بىنانىڭ ئالدى ئاپئاق گۈلله بىلەن قاپلانغان ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا سۈنئىي تاغ، تاش تام، شاپتۇل ۋە تاللارمۇ ھەرقايسىسى ئۆزىگە خاس رەڭ ۋە ئىسكەت بىلەن كۆمۈشرەڭ ئاي نۇرىدا گويا قانداق تۇر بىر ئۇيا تىلىق سىرنى ئىچىگە يوشۇرۇۋالغاندەك كۆرۈنۈشتە تۇرۇشاتتى.

(باجىمن: «ئائىلە» 290 ـ بەت)

..... تېنىق كۈل سۈيىنىڭ تېگىدە كۆپكۆك ئاسمان ۋە تولۇن ئاي كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بېلىق قاسىرىقىدەك پارچە ـ پارچە ئاق بۇلۇتلار كۆكتە ئۇزۇپ يۈرەتتى. سۇ ئۈستىدە ئەكس ئەتكەن ئاينىڭ شولىسى توختىماي ۋېلىلدايتتى. ئۇدۇل تەرەپ بۇك ـ باراقسان دەرەخزارلىق بولۇپ، دەرەخلەرنىڭ كەينىدە سۈنئىي تاغ ۋە ئۆگزىلەر غىل ـ پال كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇيقۇغا چۆمگەن بولۇپ، ئەتراپتا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەكتە ئىدى. پەقەت دەرەخلەر ئارىسىدا بىرنەچچە چىراغ پىلىلداپ يۇلتۇزدەك يېنىپ تۇراتتى. ئاي شولىسى چۈشۈپ تۇرغان كۈل سۈيى شىرىلداپ ئاقماقتا، لېكىن ئىككى چەتتىكى ئېگىز قاشلار گويا كۆلنىڭ چېگرىسى بولۇپ تۇرغاندەك، چىننىڭ كۆز ئالدىنى توسۇۋېلىپ، سۈنى كۆرسەتمەيۋاتاتتى.

(باجىمن: «كۈز» 141 ـ بەت)

ئوتلاقنىڭ چېتىدىن قېپقىزىل تولۇن ئاي كۆتۈرۈلۈپ، ھەش ـ پەش دېگۈچە تېرەكلەرنىڭ شاخلىرى ئارىسىغا ئۆتتى. بۇ شاخلار بىر يەرلىرى قويۇق، بىر يەرلىرى شالاڭ يىرتىق پەردىگە ئوخشايتتى، ئاي ئاخىرى سوغۇق ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى.

ئاپئاق شولا قەدىمىنى ئاستىلىتىپ، دەريا يۈزىگە يوغان بىر توچكا قويۇپ ئاندىن تۈمەنلىگەن يۇلتۇزلارغا ئايلاندى. كۆمۈش رەڭلىك نۇر پوتۇن بەدىنى قاسراق بىلەن تولغان باشسىز يىلانغا ئوخشاش، تۇرۇلۇپ مېڭىپ، ئاخىرى دەريا تۈۋىگە چۈشتى؛ شۇنداقلا يەنە بەزىنى غايەت زور شامداندىن ئاققان شام ئامچىلىرىدەك، سان ـ سانا قسىز بىرلىيانت دانچىلىرىدەك ئېقىپ تۇراتتى.

(فلوبېر: «بۇۋارى خانىم» 339 ـ بەت)

ـ ئاينىڭ شولىسى ئىگەر شەكىلسىك تاقا، داۋانغا، جىلغىغا چۈشتى، دەل ـ دەرەخلەر، قىيالار، چوققىلارنىڭ سايىسى

ئاي يورۇقىدا تېخىمۇ سۇرلۈك، تېخىمۇ قارا، تېخىمۇ قورقۇنچلۇق بولۇپ كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

ئاي تاغنىڭ ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلۈپ، ئۆز شولىسىنى كەڭ زېمىنغا چېچىۋېتىدى، جاھان باشقىچە تۈسكە كىردى.

..... ئەمدىلا كۆتۈرۈلۈپ چىققان ئاينىڭ سۈس تۇتۇندەك شولىسى ھەممە يەرگە چېچىلىپ تۇراتتى، تىك قىيالارغا، تاغ قاپتىلىغا، ئاق چوققىلارغا، يېيىلىپ تۇرغان دەرەخ شاخلىرىغا ياكى بولمىسا چاكنىڭ يوغىنىشىدىن ھاسىل بولغان يېرىقلارغا چېچىلىپ تۇراتتى. ھەممە نەرسە ئېنىق - روشەن كۆرۈنەتتى، ھەممە نەرسە جانلىنىپ كەتكەندەك ئىدى.

(ئا. سېرافىموۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» 139 -، 140 - بەتلەر)

كەچكى تۇمان تارقالدى. ئاينىڭ كۈمۈش شولىسى كەڭ قۇملۇقنى ئاپئاق كېپەن رەڭگىگە كىرگۈزگەن ئىدى. دەريا ئايدىڭدا بىرەر كېمە ھەتتا دولقۇن مەۋجىمۇ كۆرۈنمەيتتى، دەريا ۋە ئۇنىڭ ساھىلىنى جىمجىتلىق قاپلىغان، بۇ جىمجىتلىق ئاغرىق ئازابىدا قاتتىق قىينالغان كىشىلەر ئادەمنىڭ ئەجەل تىرنىقىدا جان بەرگەندىن كېيىنكى مەڭگۈلۈك تىنچلىقنى ئەسلەتەتتى.

(رابىندىرانات تاگور: «ھالاكەت» 9 - بەت)

(3) يۇلتۇزلار تەسۋىرىدىكى داڭلىق ئۇلگىلەر

زۇمرەتتەك ئاسمان يۈزىنى يۇلتۇزلار تورى قاپلىغان ئىدى. بۇ تور پەسلەپ - پەسلەپ بېشىمىزغا يېيىلىپ چۈشتى. يۇلتۇزلار تورنىڭ كۆزلىرىدىن گويا ھازىرلا چۈشۈپ كېتىدىغاندەك لىغىلدايتتى. مەن بىرنەچچە مەرتىۋە قولۇمنى ئۇزىتىپ،

يۇلتۇزدىن بىرنەچچىنى ئۈزۈۋېلىشقا تەمشەلدىم، چۈنكى ئۇلار ماڭا بەكمۇ يېقىن ئىدى.

(باجىن: «دېڭىزدىكى چۈش» 11- بەت)

ئۇستىمىزدە پىلىلداپ تۇرغان يۇلتۇز، يۇلتۇزلارنى تاماشا قىلىپ «ئۇلارنى بىر كىم ياراتقانمۇ ياكى ئۆز - ئۆزىدىن پەيدا بولغانمۇ» دەپ بەھىلىشىپ ياتىمىز. جىم «بىرسى ياراتقان» دەيتتى؛ مەن: «ياق، ئۆزلىرى پەيدا بولغان، بولمىسا شۇنچە كۆپ يۇلتۇزنى ياساشقا جىق ۋاقىت كەتمەمدۇ؟» دەيتتىم. جىم بولسا «يۇلتۇزلارنى ئاي تۇغدۇرىدە» دېدى. بۇ گەپنىڭ سەل ئورنى بارەدەك قىلاتتى، شۇڭا مەن ئۇنىڭ بۇ گېپىگە قارشى چىقمىدىم. چۈنكى مەن پاقىنىڭ ناھايىتى جىق تۇخۇم تۇغقانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن، ئۇنداق بولغاندىن كېيىن، ئاينىڭ يۇلتۇز تۇغۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەستە. بىز يەنە ئاسماندا يورۇق سىزىق قالدۇرۇپ كۆچىدىغان يۇلتۇزلارنى تاماشا قىلىشنى ياخشى كۆرەتتۇق. جىم «بۇ يۇلتۇزلار پالاق بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئۇۋىسىدىن چىقىرىپ تاشلانغان يۇلتۇزلار» دەيتتى.

(مارك تۋېن: «ھەكلبېررى فىننىڭ كەچۈرمىشلىرى» 200- بەت)

ئاسمان يۇلتۇزلار بىلەن قاپلانغان ئىدى، يۇلتۇزلار تىزىپ قويغاندەك ئۈستى - ئۈستىگە جايلاشقان، شەرقتىكى بىر توپ يۇلتۇز ئۇچقۇنلىنىپ تۇرغاندەك قىلاتتى، بەزىدە بىرەر يۇلتۇز كۆچەتتى، كۆچكەن يۇلتۇزلار كۆپىنچە تاغنىڭ ئارقىسىغا چۈشۈپ كېتەتتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 1- كىتاب، 393- بەت)

قۇيرۇق يۇلتۇزى چىقتى. كېچە سالقىنلىدى. بۇ يۇلتۇز بەك پارقىرايتتى؛ تۆت - بەش يۇلتۇزنىڭ چوڭلۇقىچىلىك كېلەتتى، بەزىدە قۇيرۇقتەك پارلايتتى، بەزىدە، يورۇقى

خىرەلىشەتتى، بەزىدە نۇرى ساپسىرىق بولاتتى، بەزىدە ئاقىرىپ كېتەتتى، ئايلىناتتى. چوڭىياتتى، ۋال - ۋۇل قىلىپ ۋالىلدايتتى، مۇزدەك توڭلاپمۇ قالاتتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 2 - كىتاب، 528 - بەت)

(4) ئاسمان تەسۋىرىگە دائىر ئۈلگىلەر

كەچكۈز پەسلىدىكى زۇمرەت ئاسمان كىرسىز ئەينەكتەك يوپيورۇق ئىدى. قىزغۇچ بۇلۇتلار سۈيى سۈزۈك جيالىڭ جياڭ دەرياسىغا سايە تاشلاپ تۇراتتى. دەريانىڭ بېلىق قاسرىقىدەك مەۋجلىنىۋاتقان زۇمرەت سۈيى بۇلۇت سايىسى قوشقان ھۆسنى بىلەن باشقىچىلا گۈزەللىشىپ كەتكەن ئىدى.

(لوگۇاڭبىن، ياڭ يىيەن: «قىزىل قىيا» 946 - بەت)

يۈەنشياۋ بايرىمى ئاخشىمى ھاۋا ناھايىتى ياخشى بولۇپ، چىرايلىق ئايدىڭ بولدى. ئاسماندا بىر نەچچە تال يورۇق يۇلتۇز بىلەن شالاڭ بىر نەچچە پارچە ئاق بۇلۇت بولۇپ، تولۇن ئاي خۇددى مەر مەر تاۋاققا ئوخشاش كۆپكۆك ئاسمان پەردىسىگە تاقىلىپ تۇراتتى. ئۇ، يەر يۈزىگە ئۆزىنىڭ تىنىق نۇرىنى چېچىپ ئاستا سۈزۈلۈپ بارماقتا.

(باجىن: «ئائىلە» 254 - بەت)

ئاسمانمۇ خۇددى زېمىنغا ئوخشاش ئەپسانىۋى جاي بولۇپ، ھاۋا ئوچۇق بولغان كۈنلىرى لەيلەپ يۈرگەن پارچە-پارچە بۇلۇتلار، خۇددى يۇلتۇزلارنىڭ پەردىسىنى ئاچقاندەك تېزدىن تارقاپ كېتەتتى. بەزىدە بۇلۇت تارقاپ قاپقارا ئاسمان ئېچىلىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. بەزىدە قاراڭغۇ بوشلۇق بۇلۇت بىلەن توشۇپ كەتكەندەك، بەزىدە ئاسمان تېخىمۇ ئېگىزلەپ كېتىۋاتقاندەك، بەزىدە خۇددى تۆۋەنلەپ قولنى

سوزسىلا تۇتقىلى بولىدىغاندەك كۆرۈنەتتى.

(لېۋ. تولىستوي: «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» خەنزۇچە نەشرى، 1772 - بەت)

تۈن ئاسمىنىدا قارا بۇلۇتلار ئۈزۈپ يۈرەتتى، تولۇن ئاينىڭ سۇس يورۇقىدا توپ - توپ قارا بۇلۇتلار خۇددى ئەرشتە چېپىپ يۈرگەن يەجۈجى - مەجۈجىلەردەك كۆرۈنەتتى؛ قىرغاق - قاراڭغۇلۇق قوينىغا يوشۇرنۇۋالغان، دەريامۇ ئىلغا قىلغىلى بولمايدىغان ھالغا كەلگەن ئىدى. ئاسمان ۋە زېمىن، يىراق ھەم يېقىن، كۆرگىلى بولىدىغان ۋە بولمايدىغان ھەممە نەرسىلەر قاراڭغۇلۇق قۇچىقىدا بىر - بىرىدىن پەرق قىلغۇسىز بولۇپ كەتكەن ئىدى. شۇ تاپتا رىۋايەتلەردىكى ھېلىقى قورقۇنچلۇق مەخلۇق - ئەجەل تەڭرىسىنىڭ قارا كالىسى - دەھشەتلىك ھۆركىرەپ، مۈڭگۈزلىرى بىلەن ھەممە يەرگە ئۈسسۈپ يۈرگەندەك بىلىنەتتى.

(تاگور: «ھالاكەت» 163 - بەت)

ۋاقىت، پەسىل تەسۋىرى

ۋاقىت، پەسىل تەسۋىرى - قۇياشنىڭ يەر شارىغا كۆرسەتكەن بىۋاسىتە تەسىرىنى دەۋر قىلىش ئارقىلىق خاراكتېرلىنىدىغان كىلىمات ۋە يورۇقلۇق ئۆزگىرىشلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈش، يەنى قۇياش ئېنېرگىيىسىنىڭ يەر شارىدا پەيدا قىلغان تەسىرلىرىنىڭ تەبىئەت دۇنياسىدىكى تۈرلۈك ئىپادىلىنىشلىرىنىڭ كونكرېت سۈرەتلىنىشىدىن ئىبارەت.

ۋاقىت، پەسىل - قۇياشنى دەۋر قىلىش ئارقىلىق شەكىللىنىدىغان يەر شارى ۋە تەبىئەت دۇنياسىدىكى تۈرلۈك - تۈرلۈك

ئۆزگىرىشلەر ئارقىلىق ئەكس - ئېتىشتىكى ئابستراكت مەۋجۇتلۇق بولۇپ، ئۇ ئادەتتە تەبىئەت دۇنياسىدىكى تۈرلۈك ئالامەتلەر (ئېرىش، قېتىش، ئىسسىش، سوۋۇش، يوروش، قاراڭغۇلىشىش ۋە ئۆسۈملۈكلەردىكى يوپۇرماق چىقىرىش، تاشلاش، سارغىيىش، سولىشىش قاتارلىقلار) ئارقىلىق بىر قەدەر كونكرېت ئىپادىلىنىدۇ. ھەمدە ۋاقىت، پەسىل تەسۋىرى تەبىئەت دۇنياسىدىكى تۈرلۈك شەيئى ۋە ھادىسىلەرنى ئۆز ئارا ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈرۈپ سۈرەتلەش ئارقىلىق ئەملگە ئاشىدۇ.

روشەنكى، ۋاقىت ۋە پەسىللەر تەبىئەت دۇنياسىغا ۋە كىشىلىك تۇرمۇشقا تۈرلۈك - تۈمەن ھۆسن بەخش ئېتىدۇ. ھەمدە كىشىلەرنىڭ تۈرلۈك پائالىيەت شارائىتلىرىنى ھەر خىل قىياپەتلەرگە ئىگە قىلىدۇ. شۇنى ئاساس قىلىپ ئەدەبىي ئەسەرلەردە يازغۇچىلار تۇرمۇشنى ئەينەن، مەنتىقىگە ئويغۇن ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن ۋاقىت، پەسىلنى ئىنچىكە، توغرا تەسۋىرلەشكە ئالاھىدە دىققەت قىلىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە ۋاقىت، پەسىل تەسۋىرلىرىنىڭ مەزمۇنى تۆۋەندىكىدەك ئەھمىيەتلەرگە ئىگە بولىدۇ:

بىرىنچى، ۋاقىت، پەسىل تەسۋىرى ئارقىلىق بولۇۋاتقان ئىش - ھەرىكەتلەرنىڭ ۋاقتى، پەسلى ھەققىدە كىتابخانلارغا ئوبرازلىق چۈشەنچە بېرىلىدۇ. ئەدەبىيات بىر خىل سەنئەت، ئۇنىڭدا ۋاقىت ۋە پەسىل باشقا ئىسلامىي ئەسەرلەردىكىدەك ئابستراكت ھالدا ئۇدۇللا ئەمەس، بەلكى ھەربىر ۋاقىت، ھەربىر پەسىلنىڭ ئالاھىدىلىكى، شۇ ۋاقىت، شۇ پەسىلدىكى تەبىئىي مەنزىرە ھەققىدە بېرىلگەن تەسۋىرلەر ئارقىلىق تاپشۇرۇپ ئۆتۈلىدۇ. بىز ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى تاڭ قۇياشى قېپقىزىل چوڭ شارغا ئوخشاش، ئۇپۇقنى يېرىپ ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلۈۋاتقان، قۇشلارنىڭ ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ ئالدىراش ئوزۇقلۇق

ئىزدەۋاتقان، سايرىشىۋاتقان، دەل - دەرەخ، گۈل - گىياھ ۋە زىرائەتلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىدا شەبنەم تامچىلىرى ئونچىدەك ئېسىلىپ پارقىراپ تۇرغان، ياكى يوپۇرماقلىرى تۆكۈلگەن دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىنى، ئېتىز، يوللارنى قۇرۇق ئوت - چۆپ دۆۋىلىرىنىڭ ئۈستىنى قىراۋ قاپلاپ تۇرغان مەنزىرە ھەققىدىكى، قۇياش ئېگىز ئاسماندا كۆچلۈك نۇرىنى تۆكۈپ تۇرغان، دەرەخ ۋە زىرائەتلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى ئىسسىقتا ھالسىزلىنىپ كەتكەن، ھەممە نەرسە ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە كىچىك كۆلەڭگە تاشلاپ تۇرغان ھالەت ھەققىدىكى، قۇياش ئاخىرقى نۇرلىرىنى دەرەخلەرنىڭ ئۇچلىرىدا، ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىلىرىدە، يىراق تاغ چوققىلىرىدا قالدۇرۇپ، كۆزى قىيمىغان ھالدا ئاستا - ئاستا تاغ كەينىگە پېتىپ كېتىۋاتقان، مال - چارۋىلار قوتانلىرىغا، قۇشلار ئۇۋىلىرىغا قايتىۋاتقان، تاغ - دالا، ئېتىز - ئېرىق جىمجىتلىق ئىچىگە چۆكۈشكە باشلىغان، ئاسمانغا گۈگۈم تورى يېيىلىپ ئاي ۋە يۇلتۇزلار غۇۋا كۆرۈنۈشكە باشلىغان مۇھىت ھەققىدىكى، يەر - زېمىننى قاپقارا ئاسمان گۇمبىزى قاپلىغان، يۇلتۇزلار تىنماي كۆز قىسىشىپ جىمىرلاپ تۇرغان قىياپەت ھەققىدىكى تەسۋىرلەردىن بۇلارنىڭ ئايرىم - ئايرىم ھالدا سەھەر، چۈش، كەچ كىرىش ئالدىدىكى مۇھىت ۋە كېچە ئىكەنلىكىنى بايقىساق، يەر - جاھان ئىللىپ، قار - مۇزلار ئېرىپ، ئېرىق - ئۆستەڭلەردە ئەگىز سۇيى ئېقىشقا باشلىغان، ئىللىق شامال بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ مەڭزىنى سىيپاپ ئۆتۈپ، ئۇلارغا ئۇمىد، ھاياتلىق ۋە يېشىللىق بېغىشلاۋاتقان، ھەممە يەر يېشىللىققا، گۈل - چېچەككە پۈركەنگەن مەنزىرە ھەققىدىكى، يەر - زېمىن قۇياشنىڭ تەپتىدىن تاۋلىنىپ، نوتىلار باراقسانلاپ، مېۋىلەر مەي باغلىغان ھالەت ھەققىدىكى، گۈل - گىياھلار قۇياشنىڭ نۇرسىز تەپتىدە سارغىيىپ سالقىن شامالدا شىلدىر-

لاپ تۇرغان، كىشلەرنىڭ ئايىغى ئاستىدا غازاڭلار چەيلىنىۋاتقان، ئىزغىرىن شامال كىشلەرنىڭ يۈزىگە نەشتەردەك سانجىلىۋاتقان مەنزىرە ھەققىدىكى، دەل - دەرەخلەر يالىڭاچلانغان، ھەممە يەرنى قار - مۇز قاپلىغان قىياپەت ھەققىدىكى تەسۋىرلەردىن بولسا بۇلارنىڭ ئايرىم ھالدا باھار، ياز، كۈز، قىش ئىكەنلىكىنى بايقايمىز.

ئىككىنچى، ۋاقىت، پەسىل تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسى ئېچىپ بېرىلىدۇ. ئاپتورنىڭ تۇرمۇشقا بولغان مۇھەببەت - نەپرىتى ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن، باھار پەسلىنى كىشلەر پەسىللەر ئەركىسى، مۇھەببەت ئەلچىسى دەپ تەرىپلىشىدۇ. دېمىسىمۇ باھار پەسلى ئىنتايىن گۈزەل، ئۇنىڭ ئىللىق ھاۋاسى، شوخ شامىلى، ئۇندا ئېچىلغان گۈل - چېچەكلەر، قۇشلارنىڭ پارقىراپ تۇرغان يۇمران يوپۇرماقلار ئارىسىدا بىر - بىرىنى قوغلىشىپ شوخ سايراشلىرى كىشلەردە ئارزۇ - ئۇمىد ۋە مۇھەببەت تۇيغۇسىنى ئويغىتىدۇ. يازغۇچىلار باھار پەسلىنىڭ بۇ خىل ئالاھىدىلىكىدىن پايدىلىنىپ پېرسوناژلارنىڭ ئۇمىد ۋە مۇھەببەت بىلەن تولغان ئىچكى دۇنياسىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. ئۇندىن باشقا ئايدىڭ كېچىمۇ بەخت ۋە ۋىسال شادلىقىنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە تەرىپلىنىدۇ. شۇڭا، يازغۇچىلار كۆپ ھاللاردا ئايدىڭ كېچە مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ بەخت، ۋىسال شادلىقى بىلەن تولغان ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدۇ.

لېكىن، شۇنى كۆرۈش كېرەككى، ۋاقىت، پەسلىنى قانداپ بېزىش كونكرېت ئەسەرنىڭ ئېھتىياجى ۋە يازغۇچىنىڭ مۇھەببەت-نەپرىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. يازغۇچىلار گېزى كەلگەندە ھەممە يەرنى قار - مۇز قاپلاپ تۇرغان، ئۇزۇن ھەم زېرىكىشلىك قىش پەسلىنىمۇ ئاجايىپ گۈزەل قىلىپ تەسۋىرلىۋېتىشى مۇمكىن.

چۈنكى مۇھەببەت پەسلىدە ئەمەس، كۆڭۈلدە بولىدۇ. ئادەتتە كىشلەر كۆمۈر قارا بولغانلىقى ئۈچۈن كۆپىنچە ئۇنىڭ رەڭگىنى سىمۇۋولۇق ھالدا قاراڭغۇلۇققا ئوخشىتىپ يېزىشىدۇ. ئەمما قارسىز ئاقنىڭ گەۋدىلەنمەيدىغانلىقىنى ئەستىن چىقىرىپ قويۇشقىمۇ بولمايدۇ. ھەرقايسى پەسىللەر ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، كىشىلەرگە ئوخشىمىغان دەرىجىدە تەسىر زوق بەخش ئېتەلەيدۇ. ھەممە يەرنى ئاپئاق قار قاپلىغان قەھرىتان قىش كۈنلىرىمۇ كىشىلەر بىر خىل تەسىرات خۇشاللىقىنى سۈرەلەيدۇ، ئوخشاشلا ئويۇن - كۈلكە قىلىپ ئوينىيالايدۇ، جەمجەت تەسىرات جانلاندۇرۇۋېتىدۇ. مانا بۇلار كىشلەر كەيپىياتىدىكى مايىللىقنى مۇئەييەن دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ تۇرمۇشنىڭ مەلۇم ماھىيىتىنى كۆرۈشكە ئىمكانىيەت يارىتىدۇ.

دېمەك، ۋاقىت - پەسىل تەسۋىرىنى تۇرلۈك مەقسەتتە تۇرلۇكچە قوللانغىلى بولىدۇ. يەنى ئىللىق باھار پەسلىنىڭ بوران - چاپقۇنى ئارقىلىق پەسىل مەزمۇنىغا ماسلاشمىغان ھادىسىلەرنى، باياشات كۈز پەسلىدىكى سارغايغان يوپۇرماقلارنىڭ تۆكۈلۈۋاتقان ھالەتلىرى ئارقىلىق باياشاتلىقنىڭ ئەكسىچە بىر ھالەتنى، قەھرىتان قىش بولسىمۇ لېكىن، ئاپئاق قار بىلەن قاپلانغان تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكى ئارقىلىق كىشلەر قەلبىنىڭ باشقا تەرەپلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ. بۇلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ئەسەر ئېھتىياجىغا باغلىق، لېكىن تېگى-تەكتىدىن ئالغاندا بۇنى يازغۇچى تاللايدۇ.

بىز تۆۋەندە ۋاقىت - پەسىل تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەرنى سەھەر، چۈش (ۋاقىت)، كەچ، كەچقۇرۇن، باھار، ياز، كۈز، قىش مەزگىللىرى بويىچە كۆرىستىمىز.

(1) سەھەر تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

بۇلۇتلار لەيلەپ يۈرگەن كۆك ئاسماندا توپ - توپ يۇلتۇزلار ئارقا - ئارقىدىن غايىب بولماقتا، دېھقانلار يىلنىڭ 1- ئاي ئاخىرىدىكى ئورغاقتەك ئاي يالغۇز قېپقالغان ئىدى. خۇاڭفوجېن بازىرى تەرەپتىكى شەرقىي تۇزلەڭلىكتىن كۆن كۆتۈرۈلگىچە، شەرقتىن سۇبھى تاڭ نۇرى چېچىلدى. كەينىدىن ئەتىگەنكى شەپەق توپ - توپ بۇلۇتلارغا، جۇڭنەنشەن تېغىنىڭ تېخى قارلىرى ئېرىپ بولمىغان ئەگرى - بۇگرى چوققىلىرىغا شولا چېچىشقا باشلىدى.

(لىۋچىڭ: «ئىمگىلىك تىكلەش ھەققىدە قىسسە» 1 -كىتاب 1-قىسىم 37- بەت)

چىرايلىق سەھەر ۋاقتى ئىكەن. كۈن كۆزنىڭ ھاۋاسىدىن نەپەس ئېلىپ سارغايغان لىپا دەرەخلىرىنىڭ ئۇچىغا ئۆزىنىڭ نۇرلىرىنى چېچىپ تۇرغان ئىكەن. كەڭ كۆل يېقىملىق بىر ھالەتتە پارقىراپ، ئويغانغان ئاق قۇشلار كۆلنىڭ قىرغىقىدىكى سارغايغان چاتقاللارنىڭ ئارىسىدىن مەغرۇرلۇق بىلەن ئۇزۇپ چىقماقتا ئىكەن.

(پۇشكىن: «كاپىتان قىزى» 144-، 145-بەتلەر)

مەن بۇنىڭدىنمۇ سۈزۈك، بۇنىڭدىنمۇ پاكىز سەھەرنى كۆرمىگەنىدەك تۇرىمەن! ياپيېشىل تاغ چوققىلىرىنىڭ ئارقىسىدىن يېڭىلا چىققان قۇياشنىڭ دەسلەپكى ئىللىق نۇرى سەھەرنىڭ سالقىن ھاۋاسى بىلەن قوشۇلۇپ، بارلىق سەزگۈ-لەرگە شېرىن بىر خىل ھاردۇق كىرگۈزەتتى؛ يېڭى يورۇقۇاتقان تاڭنىڭ شادلىق نۇرلىرى جىلغىلارغا تېخى چۈشمىگەن ئىدى؛ ئۇ تېخى بىزنىڭ ئىككى يېنىمىزدا ئېگىلىشىپ تۇرغان قىيالارنىڭ

چوققىلىرىنىلا ئالتۇن رەڭگىگە كىرگۈزەتتى؛ تاغلارنىڭ چوڭقۇر جىرالىرىدىكى تاشلارنىڭ ئارىلىرىدا ئۆسكەن قويۇق يوپۇرماق-لىق دەرەخلەر شامالنىڭ ئانچىكىلا قوزغىلىشى بىلەن بىزگە كۆمۈش تامچىلىرىنى سېپەتتى.

(لېرمونتوۋ: «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» 209- بەت)

ئىككى ئاغىنە ئۆز ئۆيلىرىگە يېنىپ كەلگەندە تاڭ يورۇشقا باشلىغان ئىدى. تېخى كۈن چىقمىغان، لېكىن سالقىن چۈشكەن مايسا ئوتلارنىڭ ئۈستىنى شەبنەم باسقان ۋە دەسلەپكى تورغايلار خىرە - شىرە يورۇغان ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ چۈرۈقلاشقا باشلىغان ئىدى. ئاسماندا بولسا ئۇك كېيىنكى يوغان يۇلتۇز خۇددى بىر كۆزدەك پارقىراپ چىملىدىماقتا ئىدى.

(تورگېنوۋ: «ھاربا» 143- بەت)

شەرقتىكى تاغلارنىڭ چوققىسى ئاقىرىشقا باشلىدى. سەيران ھازىرغىچە كۈن چىقماستىن بۇرۇن تاغلارنىڭ چوققىسىنىڭ ئاقىرىدىغانلىقىنى زادىلا كۆرمىگەن ئىدى. كۈن چىقماستىن بۇرۇن تاڭ سەھەر شامىلى ئاستاغىنە چىقىپ تۇراتتى، يەردىن ھور كۆتۈرۈلەتتى. قۇشلار سايرىشاتتى. چوڭ - چوڭ، قانا-تلىرى ھۆللەنگەندەك كۆرۈنىدىغان ھاۋارەڭ، سېرىق، سۆسۈن، قىزىل كېپسىنە كەلەر ئۇچۇشاتتى. ھەرىلەر، چېكەتكىلەر، چۇمۇلىلەر ئويغىناتتى، ئۇۋىلىرىدىن تاشقىرىغا، نەم توپىنىڭ ئۈستىگە چىقىشاتتى، چىقۇاتقان كۈننى كۆرۈشەتتى. يەر يۈزى، كۆك ئاسمان، دەرەخلەر، سۇلار، گۈللەر، ھايۋانلار، قۇشلار، ھاشاراتلار چەكسىز ئويغىنىش ھاياجىنى ئىچىدە، چىقىدىغان كۈننىڭ خۇشاللىقى ئىچىدە ئىدى. ھەممە نەرسە چىرايلىق كۆرۈنەتتى. ھەممە نەرسە خۇشاللىقىدىن ئۇچاتتى. بىرئازدىن كېيىن كۈن چىقتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 2- كىتاب 472-، 473- بەتلەر)

سۇپسۇزۇك كۆكۈش ۋە تىنىق ئاسمانىدا سان - ساناق سىز يۇلتۇزلار چاقناپ تۇراتتى. تاك سەھەرنىڭ سالقىن شامىلى كىشىنىڭ يۈزىگە مۇزدەك تۇرۇلاتتى. غەربكە پەسەيگەن ئاينىڭ سۇس شولىسى سۇبھى ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ تۇتۇپ، ھارۋا يولىنى غۇۋا كۆرسىتەتتى. ئۇۋۇسسىدىن بالدۇر قوزغالغان چوكىلاك قاغىلار ئۇ چوققىسىدىن - بۇ چوققىسىغا، گاھىلىرى بولسا جەنۇب تەرەپتىكى ئويمان سايلارغا قاراپ ئۇچۇشاتتى. جىلغىنىڭ يان باغرىلىرىدىكى بوز تورغايلارنىڭ چۈكۈلداپ سايراشلىرى ھەممىلا يەرنى قاپلاپ كەتكەن ئىدى.

(ئابدۇللا تالىپ: «قاينام ئۆركىشى» 94 - بەت)

نېپىز، يۇمشاق بىر قەۋەت قار بىلەن ئاپئاق تۇسكە كىرگەن لەنگەرنىڭ ئەتىگەنكى سوغۇق - جىمجىتلىقى ئاستا - ئاستا بۇزۇلدى، كىمنىڭدۇر پىشايۇنىدىكى كوۋۇكتىن دەمدەنىڭ بۇغۇلدىشى ئاڭلىنىدى، ئاللىقەيەردە كالا مۆرىدى، كاتەكتىن پالاقشىپ چىققان توخۇلار قارلارنى توزۇتۇپ، ھويلا - ئارامدا تىنىمسىز رۇكۇلدايتتى ..... ئىشكىلەر غىچىرلاپ ئېچىلىپ، قۇراق چاپان، پوستەك جۇۋىلارغا ئورالغان كىشىلەرمۇ ھويلا - مەھەللىلەردە مىدىرلاشقا باشلىدى، قىڭغىر - قىيسىق مورىلاردىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق ئىس بىردەمدىلا مەھەللە ئىچىنى سوكسوك بىلەن كالا تېزىكىنىڭ يېزىغا خاس ئۆزگىچە پۇرىقى بىلەن قاپلىدى.

(ئەخمەت تۇردى: «قىيانلىق دەريا» 293 - 294 - بەتلەر)

باش توخۇ چىللىغىچە ياغقان تۆكمە يامغۇردىن كېيىن، پۈتۈن كۆكنى قاپلاپ كەتكەن قارا تۇمانلار ئاستا - ئاستا تارقىلىشقا باشلىدى. تاك بىلەن تەڭ يەر - زېمىنگە كۈلۈپ قاراپ ئەمدىلا كۆتۈرۈلگەن قۇياش، قەدىمىي شەھەر قەشقەرنىڭ تىگە ئۆزىنىڭ ئالتۇن نۇرلىرىنى سېپىشكە باشلىغاندا، ھېيتگاھ

جامەسى ئۇستىدىكى سۈزۈك ئاسمان زۇمرەتتەك يالتىراپ چىراي ئاچتى. تۈن بويى ياغقان يامغۇر بىلەن يۇيۇنۇپ - تارانغان سەلتەنەتلىك جامە، ئۇنىڭ قۇببىسى ۋە ئاسمانغا بوي سوزغان مۇنارلىرى ئالماستەك چاقناپ تۇراتتى.

(غەيرەت ئابدۇللا: «تاش ئابىدە» 1 - بەت)

(2) چۈش (ۋاقىت) تەسۋىر بىلگە دائىر ئۇلگىلەر

ئېغىر ۋە تىنچىق ھاۋا، خۇددى قېتىپ قالغاندەك قىسىرلىماي تۇراتتى؛ قىزىپ كەتكەن يۈز - كۆزلەر سەللا بولسىمۇ شامال ئىزلەيتتى، ئەمما شامالدىن ھېچ دېرەك يوق ئىدى. كۆپسۆكۈك ئاسمانىدىن ئاپتاپ نۇرلىرى شۇنداق ئۇرۇپ تۇراتتى. ئۇدۇلسىزدا - ساينىڭ نېرىقى قىرغىقىدا ياۋايى ئوت بېسىپ كەتكەن ئارپا سارغىيىپ ياتاتتى. ئارپىنىڭ ھەتتا بىر ئۇچىمۇ قىمىر قىلاي دېمەس ئىدى. بىزدىن سەل تۆۋەنرەكتە بىر دېھقاننىڭ ئىتى تىنىغىچە سۇغا چۈشۈۋېلىپ، ھۆل قۇيرۇقى بىلەن خۇش ياقماستىلا ئۆزىنى يەلپۈپ تۇراتتى. ئاندا-ساندا سۇ ئۈستىگە ئېسىلىپ چۈشكەن دەرەخ تېگىدىن يوغان بىر بېلىق پەيدا بولۇپ قالاتتى - دە، سۇنى چولتۇكلىتىپ، ئارقىسىدىن بىلىنەر - بىلىنمەس دولقۇن قالدۇرۇپ، يەنە سۇنىڭ تېگىگە ئاستا كىرىپ كېتەتتى. سارغىيىپ كەتكەن ئوتلار ئارىسىدا چېكەتكىلەر چىرىلدايتتى. بۆدۈنىلەر خۇش ياقماستىن سايرايتتى، سەھرالار تۆپىسىدە پەرۋاز قىلىپ يۈرگەن لاچىنلار قاناتلىرىنى قېقىپ، قۇيرۇقلىرىنى يەلپۈگۈچتەك كېرىپ بىر جايدا تۇرۇپ قالاتتى.

(تورگېنېۋ: «ئوۋچى خاتىرىلىرىدىن» 17 - بەت)

چىگىلى چۈش مەزگىلىنىڭ ئۆزىگە خاس نۇرغۇن پىغان-

لىرى بولىدۇ؛ شۇ تاپتا جىملىق ھۆكۈم سۈرگەچكە، بۇ ئاۋازلار-
نى ئېنىق پەرق قىلغىلى بولاتتى. كونا ئىبادەتخانا ئىشىـ
كىنىڭ ئۈلگۈجەكتىن يېرىمى چىقىپ كەتكەن قانىتى شامالدا
بىر ئېچىلىپ، بىر يېپىلىپ، غەمكىن غىچىرلاپ تۇراتتى. پەنجىـ
رىگە قونۇۋالغان كەپتەرلەر ئۈنلەشكە باشلىدى. سىرتتا تۆمۈر
تۇمشۇقنىڭ دەرەخ چوقۇلاۋاتقان بىر خىل ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇ-
راتتى. بىر كەسلەنچۈك غازاڭ دۆۋىلىرى ئۈستىدىن ئالدىراپ
ئۆمىلەپ ئۆتۈپ شىلدىرلىغان ئاۋاز چىقاردى. ئۇشتۇمتۇت ۋا-
دىدىن ئىسسىق شامال چىقىپ، دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى
شىلدىرلىتىشقا باشلىدى. دەريا سۈيى شاۋقۇنلاپ قىرغاققا شىد-
دەت بىلەن ئۇرۇلۇپ، دەريا بويىدىكى بۇزۇلۇپ كەتكەن تاش
پەلەمپەينى چۆكۈرۈۋەتتى. بۇ شالدۇر - شالدۇر قالايمىقان
ئاۋازلار ئىچىدە يىراقتىن پادىچى بالىنىڭ سەھرا ئاھاڭلىرىغا
چالغان لەرزان نەي ئاۋازىمۇ ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

(تاگور: «موخموي»، «چەتئەل ھېكايىلىرى» 338 -
بەت.)

قۇياش دەل باش ئۈستىگە قادالغان چۈش مەزگىلىدە
ھارۋا پاد سايغان ئۈستىدىكى داۋاندىن گويا ئاسماندىن چۈشـ
كەندەك دومىلاپ، توقسۇن - تۇرپان ئويمانلىقىغا كىرىپ
بارماقتا ئىدى. ئويمانلىقتىن خۇددى تونۇرنىڭ تەپتىدەك بىر-
دىنلا ئىسسىق شامال كېلىپ كىشىنىڭ دېمىنى سىقىپ، تاماقلار-
نى قۇرۇتاتتى. ئۇزۇن كەتكەن كۆز يەتمەس سايلىق خۇددى
تۈتۈنسىز يالقۇن ئىچىدە كۆيۈۋاتقاندەك ۋىل - ۋىل ئويناپ
يالىلداپ تۇراتتى. كۆك ئاسمان گۈمبىزى - خۇددى كۆمتۈ-
رۈلگەن قازان گىرۋىكىدەك ئۇپۇق بويلاپ غەربتە ئالغۇي، ئار-
غىبۇلاق تاغلىرىغا، شىمالدا بوغدا، داۋانچىڭ تاغ تىزمىلىرىغا،
شەرقتە يىراق تارلاڭ تاغلىرىغىچە يېقىن چاپلىشىپ تۇراتتى.

ئارىلاپ قامغاقلار ئارىسىدا پەس ئەگىپ يۈرگەن قاغىلار ھەل-
قۇملىرىنى لەپىلدىتىپ، قىزىپ كەتكەن ساي شېغىللىرى ئۈستىگە
دەسسەشكە پېتىنالماي قاقىلداپ ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى.

(ئابدۇللا تالىپ: «قاينام ئۆركىشى» 72 - بەت)

(3) كەچ كىرىش ئالدىدىكى مۇھىت تەسۋىرىگە دائىر ئۈلگىلەر

ئەتراپ شۇنچە جىمجىت ئىدىكى، ھەتتا پاشىنىڭ غىڭشىغىـ
نىدىنمۇ ئۇنىڭ قاياققا كېتىۋاتقانلىقىنى بايقىغىلى بولاتتى. سول
تەرىپىمىزدە قاپقاراڭغۇ چوڭقۇر جىرا تۇراتتى؛ ئۇنىڭ نېرىـ
سىدا قورۇقسىمان تىلىنغان، قار قاتلاملىرى بىلەن ئورالغان،
قاتمۇ قات يېشىل چوققىلار كەچلىك شەپەقنىڭ قالدۇق نۇرىـ
نى ساقلاپ تۇرغان ئاقۇش ئاسماننىڭ ئېتىكىدە ئاجايىپ چىرايلىق
كۆرۈنەتتى. قاراڭغۇ ئاسماندا يۇلتۇزلار پارقىراشقا باشلىدى،
ئەجەب ئىش، بۇ يەردە يۇلتۇزلار بىزنىڭ شىمالنىڭ يۇلتۇزلىـ
رىدىن خېلىلا ئېگىز تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى. يولنىڭ ئىككى تەرىـ
پىدە يالىڭاچ قارا تاشلار چوقچىيىپ تۇراتتى؛ ئاندا - ساندا
قارنىڭ تېگىدىن چاتقاللار چىقىپ تۇرسىمۇ، لېكىن بىر تالمۇ
قۇرۇق يوپۇرماق شىلدىرلىمايتتى، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ شېرىن
ئۇيقۇسى ئىچىدە، پوچتا ھارۋىسىنى سۆرەپ ھالىدىن كېتىۋاتقان
بۇ ئۈچ ئاتنىڭ تىنىقى بىلەن روس قوڭغۇرىقىنىڭ رىتىمسىز
ئاۋازىنى ئاڭلاش كۆڭۈللۈك ئىدى.

(لېرمۇنتوۋ: «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» 7 - بەت)

بۇ مەنزىرە باغدىكى شامالسىز يازلىق كېچىدىكى مەنزىرىـ
گە ئوخشاپ كېتەتتى، ئەينەكتەك يېيىلىپ ياتقان، قۇياش نۇرىـ
دا ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرغان كۆل؛ ئۇزاقتا دەرەخلەرنىڭ

ـارىسىدىن بىر كىچىككىنە يېڭا كۆرۈنۈپ تۇراتتى؛ شەبنەم چۈشـ
كەندە مال پادىلىرى خىلمۇ خىل ئاۋازلار بىلەن ۋارقىرىشىپ
رىتىملىك ساز ھاسىل قىلىپ، دۈكۈرلىشىپ تۇرار جايىغا قاراپ
كەلمەكتە ... بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن ھەربىر كىشى چىن قەلبـ
ـدىن پۈتۈن ئۆمرۇمدە بۇنىڭدىن ياخشى نەرسىنى خالىمايمەن،
دەپ قەسەم ئىچىشكە تەييار تۇرىدۇ ... بۇ كەچلىك مەنزىرە
بىرەر سائەتتىن كېيىن ئۆتۈپ كېتىدىغان بولغاچقا، ھەر كىم
ئۇنىڭغا مەپتۇن بولىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ شۆھرىتىنى يوقاتماسلىق
ئۈچۈن، باشقىلار كۆرۈپ زېرىكىپ بولغۇچە، ئۆز ۋاقتىدا تۈن
بىلەن ئالمىشىپ كېتىدۇ.

(گېرتسېن: «كىم ئەيىبلىك» 226 - بەت)

كەچ كىرىشكە باشلىدى. ھاۋادا ھاۋا گۈلدۈرلەشنىڭ ئالدىدا
بولىدىغان قاتتىق بىر خىل تىنجىقلىق بار ئىدى. كۈن خېلىلا
ئولتۇرۇپ كەتكەن بولۇپ، دەرەخلەرنىڭ ئۇچى قىزغۇچ رەڭ بىلەن
تاۋلىنىپ تۇراتتى. شاخلىرى كەچكى سايىغا ئورالغان ئېگىز ۋە
جىمجىت دەرەخلەر يەنىمۇ قېلىنراق، ئېگىزرەك بولۇپ كۆرۈنەتتى.
... ئۇلارنىڭ ئۈستىدىكى ئاسمانمۇ قاراڭغۇ-
لىشاتتى ۋە خۇددى يەرگە چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك بولۇپ
تۇيۇلاتتى. يىراقلاردا ئادەملەر پاراڭ سېلىشاتتى، باشقا ياقـ
تا ـ ئۇنىڭدىنمۇ يىراقتا ناخشىلار ئاڭلىناتتى. بۇ ئاستا ئەمما
قويۇق ئاۋازلارمۇ خۇددى تىنجىقلىق بىلەن يوغۇرۇلۇپ كەتكەنـ
دەك سېزىلەتتى.

(گوركى: «ھېكايىلار» 22 - بەت)

قۇياش نۇرى ئاستا ـ ئاستا دالانىڭ چېتىگە چۈشۈشكە
باشلىدى، ئۇ بارغانسېرى قىزىرىپ دالانى قىزغۇچ نۇر بىلەن
پۈركۈيتتى، ئۇ غەم ـ قايغۇنى بۇ بوشلۇقتىن يىراقلارغا ئېلىپ
كېتىدىغاندەك بىر خىل خىرە، تۇمانلىق ئارزۇنى قوزغايتتى.

كېيىن قۇياشنىڭ بىر چېتى يەرگە تۇتىشاتتى ـ دە، ئاستا ـ ئاستا
ئۇنىڭ ئىچىگە ياكى كەينىگە ئۆتۈپ كېتەتتى. ئاسماندا شۇندىن
كېيىن خېلىغىچە كەچكى شولىلارنىڭ پارقىراتما كۈيلىرى چېلىنىپ
تۇراتتى، بىراق ئۇ بارغانسېرى خىرەلىشىپ باراتتى ۋەجىمجىت،
ئىسسىق گۇگۇم كىرىپ كېلەتتى، يۇلتۇزلار چىقىشقا باشلايتتى
ۋە خۇددى يەردىكى زېرىكىشتىن قورققاندەك تىترەپ پالىلدايتتى.

(گوركى: «ھېكايىلار» 183 - بەت)

قىش گۇگۇمىنىڭ ئاخىرقى يورۇقى كۆزدىن يىتتى، دەريا-
نىڭ ئىككى ياقىسىدىكى قۇملۇقلار چەكسىز قاراڭغۇلۇق قۇچىقىدا
خۇددى رەسسام ئۆزى سىزغان يارقىن مەنزىرىنى ئۆچۈرۈپ
تاشلىغاندا پەيدا بولغان تۇتۇق ئىزلاردەك كۆزگە سۇس تاشلـ
ـناتتى. يۇلتۇزلار جانسىز جىمىرلاپ تۇرغان، ئايسىز ئاسمان
چۆلسىرەپ قالغان ساھىلغا قاراپ خۇرسىنىپ قويغاندەك
بىلىنەتتى.

(رابىندىرانات تاگور: «ھالاكەت» 312 - بەت)

...كەينىمدىكى قۇياش ئاخىرقى نۇرلىرىنى زېمىنغا سەپمەكتە
ئىدى؛ ئالدىمدا يېڭىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئاي خىرە شولا چاچماقتا
ئىدى؛ ـ بىرى، ئاستا ـ ئاستا ئولتۇرۇۋاتاتتى؛ يەنە بىرى
بارا ـ بارا كۆتۈرۈلۈۋاتاتتى. مەن ئورمانلىقتىن چىقىپ خەسـ
كىلىفنىڭ تۇرالغۇسىغا بارىدىغان تاشلىق چىغىر يولغا چۈشتۈم.
قورۇق كۆزۈمگە چېلىققۇچە بولغان ئارىلىقتا، ئۇپۇقتا قۇياش
نۇرىنىڭ قالدۇقى، سۈزۈك، سۇس شەپەق نۇرىلا قالدى؛ شۇنـ
داقتىمۇ ئاي شولىسىدا چىغىر يولدىكى تاش ۋە ئوت ـ چۆپلەر-
نى ئېنىق كۆرەلەيتتىم ... بۇرنۇمنىڭ ياردىمىدە يەنە بىر
يېڭىلىقنى سەزدىم. يەنى مېۋىزارلىقتىن ھاۋاغا خىلمۇ خىل
پۇراقلىق رۇخسىگۈلنىڭ خۇش پۇرىقى تارقاپ تۇرماقتا ئىدى.

(ئېمىلى بىرانتې: «قىساسكار» 506 - بەت)

كۈن ئەمدىلا ئولتۇرغان ئىدى. لەرزان شامال پات - پاتلا ئادەمنىڭ يۈزىنى سىپاپ ئۆتۈپ تۇراتتى. سۇجۇ دەريا - سىنىڭ دوغ سۈيى قىزغۇچ تۈس ئېلىپ ئاستا غەربكە ئاقماقتا. خۇاڭخې دەريا سىنىڭ كەچكى دولقۇنى نېمە ئۈچۈندۇر يەنە كۆتۈرۈلگەن ئىدى، ھازىر ئەنە شۇ سۇجۇ دەريا سىنىڭ ئىككى قىرغىنى يا قىلاپ توختىتىپ قويۇلغان تۇرلۇك كېمىلەر، پاراخوتلار دولقۇندا تېخىمۇ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ، ئۇلارنىڭ سەينالىرى قاشتىنمۇ تەخمىنەن يېرىم چى ئېگىزلەپ كەتكەن ئىدى. ۋەيتەن باغچىسىدىن شامال بىلەن كېلىپ تۇرغان مۇزىكا سادالىرى ئىچىدە مىس دۇمباقنىڭ خۇددى قوناق ئېتىلغاندەك چىقىۋاتقان ئاۋازى ھەممىدىن ئېنىق ئاڭلانماقتا ۋە كىشىگە ھەممىدىن بەك زوق بېغىشلىماقتا. كەچكى تۈن پەردىسى، سۈس تۇمان قوشۇلۇپ، تاشقى بەيدۇ كۆۋرۈكىنىڭ ئېگىز پولات جازىلىرىنى قاپلاپ كەتكەن؛ تراموۋايلار ئۆتكەندە شۇ پولات جازىلار ئاستىدا ھۇئەللەق تۇرغان تراموۋاي توك سىملىرىدىن كۆك - يېشىل ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچراپ چىقاتتى. كۆۋرۈكتىن شەرق تەرەپكە قارىسىڭىز پۈدۈك زايونىدىكى ياۋروپاچە ئىمارەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ سانسىز چىراقلىرى قارا ئۆگۈدا خۇددى كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ تۇرغان ئاجايىپ دۇنيالەرگە ئوخشاش كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. غەرب تەرەپكە قارىسىڭىز چۆچۈپ كېتىسىز، ياۋروپاچە بىر ئىمارەتنىڭ ئۈستىگە ئېگىز ئورنىتىلغان ئادەتتىن تاشقىرى چوڭ نېئون چىراقلىق ئېلان بەلگىسىدىن خۇددى چوغقا ئوخشاش قېپقىزىل ۋە گۈگۈرتكە ئوخشاش يا پيېشىل نۇر چاقناپ تۇرىدۇ.

(ماۋدۇن: «تۇن يانغاندا» 1 - بەت)

بىبىخەي باغچىسى كەچكى گۈگۈم قوينىغا چۆمگەن، غايىب بولۇش ئالدىدا تۇرغان بىغىرەڭ كەچكى شەپەق، خۇددى بۇ گۈزەل زېمىندىن ئايرىلغۇسى كەلمىگەندەك ئاخىرقى شولىسىنى ئەتراپقا چاچاتتى. كەچنىڭ شامىلى بولسا ھېسسىياتچان كەچكى شەپەقنى ئۇنىمىغىنىغا قويماي قوغلىۋەتمەكچى بولغانىدەك توختىماي غۇر - غۇر قىلىپ سوقۇپ تۇراتتى. ئۈپۈڭ ياقلاپ يۇرگەن كەچكى شەپەق ئاخىر ھەسرەت بىلەن تاغ ئارىسىغا ئۆتۈپ كەتتى. بالدۇر چىققان بىرنەچچە يۇلتۇز خۇددى كەچكى شەپەقنىڭ قالغان - قاتقانلىرىنى ئىزدەۋاتقاندەك كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تاغ چوققىسىغا تىكىلدى. ئارقىدىنلا توپ - توپ يۇلتۇزلار كەينى - كەينىدىن پەيدا بولدى - دە، كۆكتە كەپسىز لىك بىلەن كۆزلىرىنى قىسىشىپ ئويناشقىلى تۇردى. ئۇلار شاۋقۇن - سۈرەنلەر سېلىپ ئاينى چىللاۋاتقانىدەك قىلىشاتتى. ئاخىرىدا ئايمۇ چىقتى ۋە ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۈپۈق لەۋدە بىردەم تۇرۇۋېلىپ ئىنسانلار دۇنياسىدىن مېھرىنى ئۈزەلمىگەندەك ئۇپۇق تىن تەستە كۆتۈرۈلدى - دە، يەر يۈزىدىكى مۆجىزىلەرگە مەسئۇلىق بىلەن تىكىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئاينىڭ كۆمۈشرەڭ شولىسى خىرە - شىرە يورۇتۇشقا باشلىدى.

(سۇشو ياڭ: «ئانا تۇپراق» 104 -، 105 - بەتلەر)

(4) كېچە تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

ئىللىق ئايدىڭ كېچە. كۆمۈشرەڭ ئىلىك سۇنىڭ نېرى يېقىدىكى چىمەنلىك قىرغاق ئارانلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى، ئېگىز لىكتە - ئېگىز قىلىپ ئېسىپ قويۇلغان چىراقنىڭ سېرىق نۇرى يۇلتۇزغا ئوخشاش پىلدىرلاپ كۆرۈنەتتى. ئەتراپتىكى ھەممە نەرسە ھەرىكەتتە ۋە ئۇيقۇسىز قىمىرلىشىدۇ، جىمجىت، لېكىن قەيسەرلىك بىلەن ھايات كەچۈرىدۇ.

(گورکی: «كىشىلەر ئىشىكىدە» 303 - بەت)

جىمجىت قاراڭغۇلۇقتا ھەممە كىشىنىڭ كۆز ئالدىدا مۇنداق بىر ئىز تۇراتتى: قېلىن ئورمان، ئورمانىنىڭ ئارقىسىدا چاقماق تېشىدىن پۈتۈلگەن تىك بەل. بەلنىڭ ئۈستىدە چوقچىيىپ تۇرغان تىك قىيا. بۇ قىيا كۆزنى يۇمۇپ تۇرغان مەزرات ئىلغا ئوخشايتتى ..... بىردەمدىن كېيىن بۇ ئىز غايىب بولدى. تۇن جىلغىدا ئۆمىلەپ ماڭماقتا ئىدى.

(ئا. سېرافىموۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» 166 – بەت)

كۆمۈشرەڭ ئاي نۇرى يەر ئۈستىگە چېچىلىپ تۇراتتى. ھەممىلا ياقتىن چىكەتكىلەرنىڭ پىغانلىق ئاۋازى ئاڭلىنىاتتى، كېچىنىڭ خۇش بۇي ھاۋاسى يۇمشاق بىر خىل تورغا ئايلىنىپ، بارلىق نەرسىنى پۈركەپ تۇراتتى. كىشىنىڭ كۆزىگە ئىلىنگەن نەرسىلەرنىڭ ھەممىسلا شۇ خىل يۇمشاق تورغا پۈركۈلگەن نەرسىلەر ئىدى. باغدىكى ھەممىلا نەرسە ئۆزىنىڭ كۈندۈزدىكى تۈرقىنى ئۆزگەرتكەن بولۇپ، ھەممىسى گۈڭگا ۋە خىيالىي تۈس ئېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ نازۇك جايلىرىنى يوشۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى چىڭ ساقلاپ، كىشىگە بىر خىل چۈشىسىمان تۇيغۇ بېرىپ تۇراتتى.

(باجىن: «ئائىلە» 459 – بۆت)

بۇ چاغدا تۇن يېقىنلىشىپ، قارا بۇلۇتتەك قويۇقلاشماقتا ئىدى. كەچ كىرىش بىلەن بىللە ھەر تەرەپتىن ۋە ئاسماندىن قاراڭغۇلۇق يېغىۋاتقاندەك تۇيۇلدى ... پۈتۈن ئەتراپنى جىمجىتلىق ۋە قاراڭغۇلۇق باستى – ئاندا – ساندا بۆدۈنىلەر سايراپ قويياتتى. يۇمشاق قاناتلىرىنى قېقىپ، ئاستا ۋە تۆۋەن تۇچۇپ كېتىۋاتقان بىر كىچىككىنە تۇن قۇشى ماڭا كېلىپ تۇرۇپ لاي دېدى – دە، چۆچۈپ ئۆزىنى چەتكە ئالدى ... يىراقتىكى نەرسىلەرنى پەرق قىلىش قىيىن ئىدى. يالىڭاچ دالىدىن باشقا ھېچنەرسە كۆرۈنمەيتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تۇن قاراڭغۇلۇقى

تۇرۇلۇپ كۆتۈرۈلەتتى ... ئاقىرىپ قالغان ئاسمان يەنە كۆكرىشكە باشلىدى، ئەمما بۇ يول تۇن پەردىسىگە ئورالغان ئىدى. ئاسماندا يۇلتۇزلار پەيدا بولۇپ جىمىرلاشقا باشلىدى.

(تۇرگېنېۋ: «ئوۋچى خاتىرىلىرى» 63 –، 64 – بەتلەر)

ھەممە جىمىدى. ئەتراپ قاراڭغۇ ئىدى. قاشنىڭ يېنىدىكى ھارۋا ئاستىمۇ جىمىپ قالغان ئىدى. ئىتمۇ جىمىقتى. پەقەت دەريانىڭ شاۋقۇن ئاۋازىلا ئاڭلىناتتى، بىراق بۇ ئاۋازمۇ پەسەيىپ يىراقلىشىپ قالغان ئىدى. غايەت زور ئۈيقۇ مۇئەككىلى رېتىملىق تىنىق بىلەن ئونىڭلىغان كىشىنى ئۆز قوينىغا ئالغان ئىدى.

(ئا. سېرافىموۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» 38 – بەت)

چەكسىز ئېگىز لىككە جايلاشقان تۇن كىشىنىڭ كۆز ئالدىدا ئاجايىپ ئۇلۇغ مەنزىرىلەرنى ئاچاتتى. قاراڭغۇلۇق قارا دوخا-ۋىغا ئوخشاش ئۈپۈقنى قاپلاپ، سانسىز يۇلتۇزلار پىلدىرلاپ نۇر چېچىپ تۇراتتى. تۆۋەندە بولسا چېكى كۆرۈنمەيدىغان ئاسمان گىرۋىكى بىلەن يەرنىڭ قوشۇلغان جايىدا، شەھەر ئۆزىنىڭ مىليونلىغان چىراغلىرىنىڭ نۇرلىرىنى قاراڭغۇلۇق ئىچىگە چاچماقتا ئىدى...

(ئوستروۋسكى: «پولات قانداق تاۋلاندى» 345 – بەت)

چىمەنلىكنىڭ ئۈستىگە يۇمشاق، مەيىن تۇن سۈكۈناتى چۆككەن ئىدى. ئوت – چۆپلەرنى قىراۋ باسقان. مەيىن شامال سىبىسق كۆلنىڭ، چىرىگەن قۇمۇشنىڭ، سازلىق توپىسىنىڭ قىراۋ بىلەن ھۆل بولغان كۆكتاتلارنىڭ ئاردىلاش ھىدىنى كازاكلارنىڭ مەنزىلىگە ئېلىپ كېلەتتى. ئاندا – ساندا ئاتلارغا سېلىنغان ئىشكەل جىرىڭلايتتى، ئېغىنغان ئاتلارنىڭ ھاسىرىغىنى، پۇشقۇرۇشى ۋە ئىنجىقلىشى ئاڭلىناتتى. شۇنىدىن كېيىن يەنە ئويقۇلۇق سۈكۈنات باشلاندى، يىراق – يىراقلاردىن ياۋا ئەركەك ئۆردەك-

لەرنىڭ غاقىلدىغان ئاۋازى ۋە بۇنىڭغا جاۋابەن چىشى ئۆردەك-
لەرنىڭ قېقىلداشلىرى ئاڭلاندى. قاراڭغۇدا كۆرگىلى بولمايدىغان
ئۇچار قۇشلارنىڭ قاناتلىرى ھاۋانى شىددەتلىك يېرىپ ئۇشقۇر-
توپ ئۆتۈپ كەتتى. يېرىم كېچە، جىمجىتلىق، تۇمان باسقان
چىمەنلىكنىڭ زەي پۇرىقى. غەربتە ئۇپۇقنىڭ ئېتىكىدە قويۇق
بىنەپشە رەڭ بۇلۇت ئېچىتقۇسى كۆرۈنەتتى. ئاسمانىنىڭ ئوتتۇرى-
سىدا بولسا، قەدىمكى پىسكوف تۇپرىقىنىڭ ئۇستىدە كەڭ قارىيىپ
تۇرغان چوڭ يولنى ئەسكە چۈشۈرىدىغان قۇش يولى نەقىشلەن-
گەندەك ئىدى.

(شولوخوۋ: «تىنىچ دون» 2 - قىسىم 252 - 253 -
بەتلەر)

باش ياز كېچىسى. ئەتىيازنىڭ جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇق-
لىرى ئۆتۈپ كەتكەن، قاتتىق ئىسسىقتا يەنە بىرئاز ۋاقىت بار.
ۋېيخى دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى تۈزلەڭلىكتىن سوققان
غەرب شامىلى دان تۈتۈۋاتقان بۇغداي باشاقلىرىنى يەلپۈتۈپ
ئۆتەتتى. شامال كۈندۈزدىكى كۈن نۇرىدىن پەيدا بولغان ئىس-
سىق ھاۋانى جەنۇبىي شەنشى ۋە غەربىي خېنەن تەرەپلەرگە ئېلىپ
كېتەتتى. شامالنىڭ كېچىلىرى پاشلار كىشلەرنى چېقىشقا ئۈل-
گۈرەلمەي قالاتتى. شالالنىڭ تولىسىغا سۇ ئېچىلمىغىنى ئۈچۈن
پاقىلارنىڭ كۈرۈلداشلىرى تېخى تازا ئەۋجىگە چىقمىغان ئىدى.

ئېخ! كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان ياز كېچىلىرى! سۇ ئېچىل-
غان شالالنىقلاردا يۇلتۇزلارنىڭ شوللىسىرى چاقنايتتى. ئىشقى-
مۇھەببەت كويىغا چۈشكەن ياشلارنى بۇنداق كېچىلەردە قۇرۇق
تاملار قانداقمۇ توسۇۋالالسۇن.

(لىيۇچىك: «ئىگىلىك تىكلەش ھەققىدە قىسسە» 696 - بەت)

كېچە، سالقىنغىنە يېنىك شامال مەڑىيىتتەك شەبنەم تا-
چىلىرى تۇرۇپ قالغان قوناق يوپۇرماقلىرىغا، «شىلدىر - شىلدىر»

ئاۋاز چىقىرىۋاتقان تېرەكلەرگە، يالتىراپ تۇرغان دەريا سۈيىگە،
شۇنداقلا پۈتۈن بەدىنى ئوتتەك قىزىپ كەتكەن لىن داۋجىڭنىڭ
چىرايلىق مەڭزىگە ئۇرۇلاتتى ... ياز كېچىسى نېمىدېگەن
گۈزەل! پارقىراپ تۇرغان يۇلتۇزلار پايانسىز، سۇر ئاسمان
بوشلۇقىدا كىشى زوقلانغۇدەك نۇر چېچىپ تۇراتتى. چېكەتكىلەر
ۋە ئۇخلىمىغان پاقا، تومۇزغىلار چۆپلۈكتە، كۆل بويىدا ۋە
دەرەخنىڭ كاۋاكلىرىدا ئاستا ئاۋاز بىلەن يېقىملىق چىرىلدە-
شاتتى. بىپايان دالا قاتتىق ئۇيقۇدا ئىدى. ياپيېشىل زىرائەت-
لەر، شىرىلداپ ئېقىۋاتقان سۇلار، تۈن قوينىدا ئەگرى - توقاي
سوزۇلۇپ ياتقان يوللار، ئىللىق پۇراق چېچىپ تۇرغان ياۋا
گۈل ۋە دەرەخ يوپۇرماقلىرى، ئادەمنى مەست قىلىدىغان ساپ
ھاۋا، ئۇنىڭ ئۇستىگە رېۋايەتلەردىكىدەك ئىنقىلابىي كۈرەش
ھاياتى، بۇ خاسىيەتلىك كېچىدە ئادەمنى ئۆزىگە باشقىچە مەپ-
تۇن قىلاتتى. بىر تۇرلۇك ئادەتتىن تاشقىرى تەسىرات بەخش
ئېتەتتى.

(ياڭ مۇ: «ياشلىق ناخشىسى» 2 - قىسىم 552 - بەت)

گۈلدۇرماما پەس بۇلۇت قاتلاملىرى ئىچىدە قۇلاقنى يار-
غۇدەك گۈلدۇرلىمەكتە. ئارىلاپ - ئارىلاپ چېقىلغان چاقماقنىڭ
يالتى - يۇلت قىلغان نۇرى قاپ-قاراڭغۇ تۇن ئاسمىنىنى يېرىپ
ئۆتۈپ بورانلىق يامغۇردا ئېگىلىپ قايرىلىپ تۇرغان زىرائەت
مايسىلىرىنى، كۆمۈش يېپىتەك قۇيۇلۇۋاتقان يامغۇر دانچىلىرىنى
ۋە يامغۇردا قەدەملىرىنى قىيىندا ئېلىپ كېتىۋاتقان ئادەملەرنى
يورۇتاتتى، بۇ ھال كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە غايىب بولاتتى -
دە، يەر بىلەن ئاسمان يەنە بىرلىشىپ پۈتۈن كائىنات پايان-
سىز قاراڭغۇلۇققا چۆكەتتى. ئالدىمىزدا ئىنسى - جىن كۆرۈنە-
مەيتتى، ئەتراپ جىمجىت، پەقەتلا گۈلدۇرمامىنىڭ قۇلاقنى يار-
غۇدەك ئاۋازى بىلەن قارا يامغۇرنىڭ شارقىرىشلا ئاڭلىنىپ
تۇراتتى ...

(جۇن چىڭ: «نۇرلۇق قىرغاق» 188 - بەت)

كېچه ئاسمىنى قارا سىيا سۈركەپ قويغاندەك قاپقاراڭغۇ ئىدى. ئۇششاق يامغۇر ئۈنچىلىرىنى چېچىۋاتقان بۇلۇتلار ئارىسىدىن ئاندا - سانداقىزىل - يېشىل چىراغلار كۆرۈنۈپ قالاتتى. بۇ كېچىسى ئۇچۇۋاتقان ترانسفورت ئايروپىلانلىرىنىڭ چىرىغى ئىدى. قىزىل - يېشىل بۇ چىراغلار گويا يۇلتۇزلارغا ئوخشاش ھەش - پەش دېگۈچە كۆزدىن غايىب بولاتتى.

(لو گۈاڭبىن، ياڭ يىيەن: «قىزىل قىيا» 967 - بەت)

(5) باھار تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

تۇنجى باھار يېقىنلاشماقتا. كۈن ئىللىغان، يوللاردا ئەگىز سۇلار ئاقماقتا. ئەتىيازنىڭ سېرىق شامىلى قىشتىن بېرى يەرنى ماكان تۇتۇپ قېلىشقان قېلىن قارنى يۇمشىتىپ، كۆزنى چاقنىغان ئاپئاق ئېتىزلارنىڭ ئۈيەر - بۇيىرىدە قارا چېكىتلەرنى پەيدا قىلغان، چىغلار بولسا شامالدا چۈنىلدايتتى.

(زوردۇن سابىر: «ئاۋرال شامالىرى» 408 - بەت)

باھار ئۇزاققىچە ئۆزىنى كۆرسەتمىدى. روزىنىڭ ئاخىرقى ھەپتىلىرىدە كۈن ئوچۇق، ھاۋا سوغۇق بولدى. كۈندۈزى كۈنگەي جايلار ئېرىپ كېچىسى سوغۇق يەتتە گرادۇسقا يېتەتتى.

... پاسخا قار ئۇستىدە ئۆتتى. كېيىن پاسخا ھېيتىنىڭ ئەتىسىگىلا ئىللىق شامال چىقىپ، ئاسمانىنى بۇلۇت قاپلىدى - دە، ئۇچ كېچە - كۈندۈز داۋاملىق ئىللىق يامغۇر شارقىراپ يېغىپ ئوتتى. پەيشەنبە كۈنى شامال جىمىپ، تەبىئەتتىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ سىرىنى يوشۇرغانىدەك قىلىپ، بىر قويۇق سۇر تۇمان كېلىپ باستى. تۇمان ۋاقتىدا سۇلار شارقىراپ، مۇزلار تارسىلداپ، شورمەل بولۇپ ئېقىپ، كۆۋۈكلەشكەن لاي تاشقىنلار ئۆز ئېقىنىنى ئىتتىكلىتىپ، كەچ كىرىش بىلەنلا كىرىسىنا يا گورکانىڭ دەل ئوستىدە تۇمان

تىتىلىپ - تىتىلىپ، بۇلۇتلار پارچە - پارچە بولۇپ تارقىلىپ، كۈن ئېچىلدى - دە، چىن باھار ئۆزىنى كۆرسەتتى. ئەتىگەنلىكى كۈلۈپ چىققان كۈن سۇنىڭ يۇزىدە تۇتقان نېپىز مۇزنى بىردەمدە يوقىتىپ تاشلىدى - دە، جان كىرگەن يەرنىڭ ھورىغا تولغان ئىللىق ھاۋا تىترەپ كەتتى. كونا كۆكتاتلار ۋە يېڭىتكە ئوخشاش باش كۆتۈرۈپ چىقۇاتقان ياش كۆكتاتلار مايسا بولدى، كالىنا، قارىقات، يېلىملىك قېيىن دەرىخىنىڭ ئىخلىرى بۇرتۇپ، تالا - تۇزنى ئارىلاپ ئۇچقان ھەرە گويا زەر بىلەن زىننەتلىگەن گۈللەرنى ئارىلاپ غوڭۇلداشقا باشلىدى. يېشىل تاۋاردەك چىمەنلەر ۋە قاقاس ئېگىزلىكلەر ئوستىدە كۆزگە كۆرۈنمەس تورغايلار چىرىلدىدى. تارتىلىپ كەتمىگەن لايقا سۇغا تولغان ئورمانلىقلار ۋە سازلىقلاردا قىزغىشلار يىغلىغاندەك سايرىشىپ كەتتى. قاقىر ۋە غازلار باھار پەسلىدە غاقىلدىشىپ، ئېگىز ئاسماندىن ئوچۇپ ئۆتۈشتى. ئايرىم جايلاردا يۇڭ تاشلىمىغان، تۆللىگەن ماللار ئوتلاقلارغا چىقىپ مەرەشمەكتە. مايماق قوزىلار دولقۇن يېيىپ مەرىشىپ يۈرگەن ئانىلىرىنىڭ يېنىدا ئوينىقاشىپ يۈرمەكتە، بەگباش بالىلار ئەكچۇاتقان يالغۇز ئاياغ يوللارغا ھۆل تاپانلىرىنىڭ ئىزلىرىنى قالدۇرۇپ، يۈگۈرۈشۈپ يۈرمەكتە. كۆل بويىدا كەندىر يۇيۇۋاتقان خوتۇنلارنىڭ خۇش چاقچاق ئاۋازلىرى چاڭىلداپ كەتتى. ھويلىلاردا سوقا، تىرنىلارنى تۈزەشتۈرۈۋاتقان دېھقانلارنىڭ پالتىلىرى تاقىلداشقا باشلىدى. ھەقىقىي باھارنىڭ دەل ئۆزى كەلدى.

(ل. تولىستوي: «ئانا-كارىنا» 281 -، 282 - بەتلەر)

باھار بىلىنمەيلا يېتىپ كەلدى. يالىڭاچلىنىپ قالغان دەل-دەرەخلەر سوغۇق شامالدا لىڭشىپ تۇراتتى. جىلغا - جىرالاردا كۆز كۈنلىرى تۆكۈلۈپ چۈشكەن غازاڭلار چىرىمەكتە

ئىدى. لېكىن سېرىق رەڭلىك مامكاپ گۈللىرى نەم يەرلەردىكى ئوت - چۆپلەر ئارىسىدىن ئۈنۈپ چىققان ئىدى. پۈتۈن دالىلاردىن، جاڭزىلاردىن تارتىپ ھويلا - ئاراملارغىچە، ئوسىسى كېلىشكەن تېرىلغۇ يەرلەردىن، ھەممىلا جايدىن زەي ۋە ئېچىق ھىدى كېلەتتى. سان - ساناقسىز ياپيېشىل يۇمران مايسىلار لاي توپىلار ئارىسىدىن چىقىپ، قۇياش نۇرىدا يالتىرايتتى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 191 - بەت)

دېرىزىنىڭ قاپقاقلىرى ئېچىلدى، كۈچلۈك باھار ئۆيلەرگىمۇ كىرىپ كەلدى. نۇرغا تولغان دېرىزىلەردىن يارقىن باھار قۇياشى جەۋلان قىلدى. تېخى يوپۇرماق چىقارمىغان قېيىن دەرەخلىرىنىڭ يالىڭاچ شاخلىرى تەۋرىنەتتى. قارىيىشقا باشلىغان ئېتىزلارنىڭ بەزى يەرلىرىدە بولسا، يېڭىدىن باش كۆتۈرگەن مايسىلار كۆكەرمەكتە ئىدى. تەبىئەت ئەركىن نەپەس ئېلىپ راھەتلەنمەكتە. يېڭى باھار ھەممىگە يېڭى كۈچ - قۇۋۋەت بەخش ئەتمەكتە.

(كورولېنكو: «قارىغۇ مۇزىكانت» 16 - بەت)

ئۈچ كۈندىن كېيىن دۆڭلەرنىڭ شامال تەگكەن يەرلىرى ئېچىلىپ، تېگىگىچە سۇ چايقاپ كەتكەن يان باغىرلار قارىيىشقا باشلىدى. سۇ لايلىشىپ، ئۆزىنىڭ شارقىراپ ئاققان دولقۇنىدا پاخپايغان سېرىق كۆۋۈكلەرنى، ئېڭىزلارنىڭ پۆپۈكلۈك يىلتىزلىرىنى، قۇرۇق چۆپ بىلەن قورايلارنى، سۇ قومۇرۇۋەتكەن ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يىلتىزلىرىنى ئېقىتىپ كەتتى.

گىرمچى لوگدىكى كىچىك ئۆستەڭ تېشىپ قىنىدىن چىقتى. قاياقلاردىندۇر، ئۇنىڭ يۇقىرى تەرەپلىرىدىن، كۈن نۇرىدا نېپىزلەپ كەتكەن كۆپكۆك مۇز پارچىلىرى، شۇرمەللەر ئېقىپ كەلدى. بۇ مۇز پارچىلىرى قايناملاردا چۆگىلىشىپ،

پىرقىرىشىپ، تاشقىنلاپ گىرژەكلەردىن چىقىپ، تۇخۇم چاچىدىغان بېلىقلارغا ئوخشاش بىر - بىرىگە سۈركۈلۈشەتتى، بەزىدە تاشقىنىنىڭ ئېقىشى ئۇلارنى تىك يارلارغا ئېلىپ بېرىپ تىقىپ تاشلايتتى، بەزىدە سۇ تاشقىنى ئاققۇزۇپ كەلگەن پارچە مۇزلار دەرياغا قۇيۇلىدىغان قار سۈيىنىڭ ئېقىشىغا ئارىلىشىپ، باغلارغا كىرىپ، دەرەخلەرگە سوقۇلۇپ، باغدىكى ياش دەرەخلەرنى سۇندۇرۇپ، ئالمىلارنى زەخىم قىلىپ، ئالۇچىلارنىڭ قويۇق پۇتاقلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئەگىپ ئۆتۈپ كېتەتتى.

خوتۇرىنىڭ نېرىقى تەرىپىدە قارلىرى ئېرىگەن شۈدىگەر قاپقارا بولۇپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئاغدۇرۇلغان قارا چىلان تۇپراقنىڭ قېلىن قاتلىمىدىن قويۇق ھور كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. چۈشلۈكى كەڭ - تاشا ئېتىزلىقتا جانغا راھەت جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. تېرىلغۇ يەرلەرگە كۈن ئۆزىنىڭ نۇرىنى سەپكەن. سۈتتەك ئاپئاق ھور، تورغايلارنىڭ ئەتىگەنكى كۆڭۈللۈك سايراشلىرى، بۇلۇتسىز كۆپكۆك ئاسماندا ئۈچ بۇلۇڭ شەكلىدە ئېگىز ئۇچۇشقان قاقىرلارنىڭ «قۇرۇق - قۇرۇق» قىلىپ ۋارقىراشلىرى ئادەمنى قىزىقتۇراتتى. ھاۋانىڭ ئىسسىقلىقىدىن ئېگىز دۆڭلەرنىڭ ئەتراپىدا پەيدا بولغان ئالاھىدە كۆرۈنۈشلەر تۇمانغا ئوخشاپ يەلپۈلدەپ، تىترەپ تۇراتتى؛ كۆكات يوپۇرماقلىرىنىڭ ئۆتكۈر، يېشىل تىكەنلىرى بۇلتۇرقى قۇرۇپ كەتكەن غوللىرىنى چەتكە ئىتتىرىپ چىقىرىپ كۈنگە قاراپ تەلپۈنەتتى. نەملىرى شامالدا قۇرۇپ كەتكەن كۈزلۈك قارا بۇغداي، يوپۇرماقلىرىنى كۈننىڭ يورۇق نۇرىغا قارىتىپ، يۇقىرى ئۆرلەشكە تىرىشاتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئېتىزلىقلاردا جان - جانۋارلار تېخى ئاز بولۇپ، تۇلۇم چاشقانلار بىلەن داۋغانلار قىشلىق ئۇيقۇسىدىن تېخى ئويغانمىغان ئىدى. ياۋايى ھايۋانلار جاڭگاللارنىڭ، ساي ھەم جىرالارنىڭ ئارىلىرىغا كىرىپ

كېتىشتى، ئۇ يەر ـ بو يەردىكى قوراي چاتقاللارنىڭ ئارىسىدا پەقەت دالا چاشقانلىرىلا يۈگۈرۈشۈپ ئۆتۈپ، بېغىرتاقلار جۈپ-جۈپى بىلەن كۈزلۈك ئاشلىقلارغا ئۇچۇشۇپ ئۆتەتتى.

(شولوخوۋ: «ئېچىلغان تىڭ» 342 -، 344 ـ بەتلەر)

هازىر ئەتىياز كۈنلىرى: ئېتىزلار، تاغلار، سايلار، كۆك، قىزىل، قارا ـ ئاق، سېرىق ـ هاۋارەڭ، سۆسۈن ـ هال ۋە يەنە ئاللىقانداق رەڭلىك چېچەكلەر بىلەن ياسىنىپ قىشىچە توڭۇپ ئاران يېتىشكەن ئاشىقلىرىغا يېڭى هايات، يېڭى ئۈمىد بېرىشىدۇ. قىشىچە ئاللىقايسى گۆر تەگلىرىدە مۈگدەپ چىققان قۇش زاتلىرى: قۇشقاچلار، سۈڭگۈچلەر، تورغايلار، سېرىق قۇشقاچ ۋە باشقا نۇرغۇنلىغان قۇش تۈركۈملىرى بىلەن ۋىچىر ـ ۋىچىر، چوغۇر ـ چوغۇر سايراپ كۈلۈشىدۇ، يەر يۈزىنى تۇتقان چېچەك گىلەملىرىنىڭ ئۈستىنى سۆيۈپ يالىشىدۇ، يېتىپ چوقۇشىدۇ. سەكرەپ ئۇچۇشىدۇ... يىراق ـ يىراقلاردىن كاككۇكلارمۇ ئۆز ئەرزىنى ئېيتىدۇ: «كاككۇك ـ كاككۇك».

(ئابدۇللا قادىرى: «ئۆتكەن كۈنلەر» 187 ـ بەت)

باش باهارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، دولان دەرياسىنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى كەڭ زېمىندا قىشتىن ئەسەر قالمىغان ئىدى. كۈزدە توڭ ياتقۇزۇۋېتىلگەن كۈزگى بۇغداينىڭ يەر قوينىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان مايسا بىخلىرى قۇياشنىڭ ئىللىق نۇرىدا كۆپكۆك كۆكىرىش ئالدىدا تۇراتتى. تال سۇمبۇللارنىڭ ئەۋرىشىم شاخلىرى تىيانشاندىن ئۇرغۇپ كېتىۋاتقان باهار شامىلىنىڭ ئەركىلىتىشى بىلەن مەيىن يەلپۈنۈپ تۇراتتى.

زىمىستان قىشنىڭ شورىدىن ئۆزىنىڭ گۈزەل دىيارلىرىنى تاشلاپ، جۇدالىق ئازابىنى چەككەن چىمەن قۇشلىرى گۈلباغلار ئىچىگە يېڭىدىن جەم بولۇپ، باهار تويىغا خۇشناۋاز تەرەننۇم ئەيلىـ

مەكتە ۋە چىنار شاخلىرىدا ئەركىن جەۋلان قىلماقتا.

(ئابدۇللا تالىپ: «قاينام ئۆركىشى» 377 ـ بەت)

خاسىيەتلىك باهار ئاپتىپى زەرەپشان دەرياسىنىڭ قىرغاقلىرىدىكى كۈمۈش پارچىلارنى ئېرىتىۋەتتى. دەريا كېڭەيگەندەك بولۇپ قالدى. مەهەللە ئىچىدە، ئۆرۈكلەر رەڭمۇ رەڭ چېچەكلەپ، ئېرىقلارنىڭ بويلىرى يېشىل مەخمەلدەك كۆكەردى. قامەتلىك ياڭاق دەرەخلىرى بولسا، باهار پەيزى بىلەن ياشناپ تېخىمۇ هەشىمەتلىك بىر تۈسكە كىردى.

(قەييۇم تۇردى: «زەرەپشان بويىدا» 40 ـ بەت)

(6) ياز تەسۋىرىگە دائىر ئۈلگىلەر

يازنىڭ باشلىرى، شىمالدىكى يېزا ـ كەنتلەرنىڭ دالالىرى جانلىنىپ، گۈزەللىشىپ كەتكەن ئىدى. ئاسماندا ئاق بۇلۇتلار ئاستا ئۈزمەكتە، كەڭ ئېتىزلاردا دېهقانلار ئىككى، ئۈچتىن بولۇشۇپ تىرىشىپ ئەمگەك قىلماقتا. مەجنۇنتاللارنىڭ ئەۋرىشىم شاخلىرى تىپتىنچ ئۆستەڭ لېۋىگە ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۆستەڭ بويىدىكى كەپسىز بالىلار بۇ جىملىقنى بۇزۇپ ۋارقىرىشاتتى. ئۇلارنىڭ: «قاراڭلار! قاراڭلار!»، «سازاڭ قۇرت، ماۋۇ پاقىنى» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازلىرى رەڭگا رەڭ گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن ئەتىگەندە يىراقلارغا تارقاپ، كىشىلەرگە باهار خۇشاللىقىنى چوڭقۇر هېس قىلدۇراتتى.

(ياڭ مو: «ياشلىق ناخشىسى» 2 ـ قىسىم 421 ـ بەت)

ياز قۇرغاقچىلىقتا ئۆتەتتى. يېزىنىڭ ئۇدۇلىدا دون دەرياسىنىڭ سۈيى بەك ئازىيىپ كەتتى، ئىلگىرى سۇ شىددەت بىلەن ئاققان يەرلەردە تېيىز كېچىكلەر پەيدا بولدى. نېرىقى

قىرغاقتا ئۆكۈزلەر دۇمبىسىنى ھۆل قىلماستىن ئۆتۈپ كېتىۋېرەتتى. كېچىلىرى تاغدىن ئىسسىق ھاۋا كېلىپ، يېزىنى دىمىقتا قىلىپ قويىاتتى، شامال قاغجىرغان ئوت - چۆپلەرنىڭ قاتمۇسىق پۇرىقى بىلەن ھاۋانى تولدۇراتتى، بىنەم بولۇپ قالغان يەرلەردە قۇرغان شۇاق ئوتلار ئوت يانغاندەك كۆرۈنەتتى. دونىڭ ئەتراپىي كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان پەردە بىلەن قاپلانغاندەك ئىدى. كېچىسى دونىڭ نېرىقى تەرىپىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ، گۈلدۇرماسلار قاراس - قۇرۇس گۈلدۇرلەپ قويىاتتى، ئەمما قاغجىراپ باغرى ئۆرتەنگەن يەرگە يامغۇر يامغايتتى، ئاسماندا ئەگرى - بۈگرى كۆك ئىز پەيدا قىلىپ، بىھۇدە چاقماق چېقىپ تۇراتتى.

(شولوخوۋ: «تىنچ دون» 1 - كىتاب 458 - بەت)

6 - ئايىنىڭ 15 - كۈنى كۈن ئاجايىپ ئىسسىپ كەتتى. كۈن ئەمدىلا كۆتۈرۈلۈش بىلەن يەرلەرگە ئوت كەتكەندەك بولدى. ئاسماندا ئۆزۈپ يۈرگەن بۇلۇت دېسە بۇلۇت ئەمەس، تۇمان دېسە تۇمان ئەمەس كۈلرەڭ تۈتەك ئادەمنىڭ نەپىسىنى بوغاتتى.

...

كوچىدىكى سۆگەتلەر خۇددى كېسەل تەگكەندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ يوپۇرماقلىرى بىر قەۋەت چاڭ - توزان قاپلىغان ھالدا، شاخلىرىدا پۈرلىشىپ تۇراتتى؛ شاخلار مىدىرلاپ قويۇشقىمۇ ھۈرۈنلۈق قىلمۇاتقاندەك سالپىيىپ تۇراتتى. كوچىلاردا سۇنىڭ تامچىسىمۇ كۆرۈنمەيدۇ، قۇرۇپ قاغجىراپ ئاپئاق پارقىراپ تۇرىدۇ. يولنىڭ چېتىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزانلار ئېگىز ئۆرلەپ، ئاسماندىكى كۈلرەڭ تۈتەك بىلەن قوشۇلۇپ، ئىنتايىن دەھشەتلىك توپا - تۇمان پەيدا قىلاتتى - دە، كېتىۋاتقانلارنىڭ يۈزلىرىگە ئوت يېقىنداڭ تېگەتتى. ھەممىلا

جايدا قۇرغاقچىلىق ھۆكۈم سۈرەتتى، ھەممىلا يەر پۈت - قوللارنى كۆيدۈرەتتى، ئادەمنىڭ نەپىسىنى بوغاتتى، پۈتكۈل كونا شەھەر ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئوت يېقىلغان خۇمداندەك بولۇپ، ئادەملەرگە نەپەس ئالدۇرمايتتى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 352 -، 353 - بەتلەر)

6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى بولغاچقا، ئىسسىق يەتكۈچە بار ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈننىڭ ئەڭ ئىسسىق ۋاقتى - چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچ - تۆتلەر بولغان مۇنداق چاغدا تاشيول قىزىپ قۇرۇپ كەتكەن ئىدى. ھەربىر قەدەم تاشلىنىڭىزدا ئاقۇش چاڭ كۆتۈرۈلەتتى؛ ھاۋا گويا بىر تال سەرەڭگە ياققان ھامان دەرھال ئوت ئېلىپ كېتىدىغاندەك ئىسسىق ۋە تىنجىق ئىدى.

(ۋاڭ يۈەنجەن: «پارتىيە ئەزالىق بەدىلى» 282 - بەت)

يىلنىڭ بۇ مەزگىلى يازنىڭ يېرىمى ئۆتكەن؛ بۇ يىلنىڭ ھوسۇلى ئېنىق بولۇپ، كەلگۈسى يىلنىڭ تېرىلغۇسى توغرىلىق غەم يېيىشكە باشلانغان؛ ئوت چېپىش ۋاقتى يېتىپ كەلگەن. قارا بۇغداي تۇتاش باشاق ئېلىپ، تېخى دان تۇتمىغان يېنىك باشلىرىنى چايقاپ، شامالدا دولقۇنلىنىپ تۇراتتى؛ ئارا - ئارىسىدا سېرىق ئوتلار كۆپكۆك سۇلۇ، كەچ تېرىلغان زىرائەتلەر ئارىسىدا كۆكسىرىپ تۇراتتى؛ ئەتىگەن تېرىلغان گىرىچكا يەرنىڭ يۈزىنى يېپىپ باراقسان بولۇپ كەتكەن؛ مال دەسسەپ يول قىلىنغان يەرلەر سوقا ئالمايدىغان ئاقتاما يەرلەرنىڭ يېرىم - ياتسىغا ئايلانغان؛ ئېتىزلارغا توشۇلۇپ قۇرۇپ قالغان دۆۋە - دۆۋە قىغنىڭ پۇرىقى تاڭ سەھەردە خۇش پۇراق ئوتلارغا قوشۇلۇپ بۇرۇنغا گۈپپۈلدەپ ئۇرۇلغان؛ ئورمانلىقلاردا ئۆستۈرۈلگەن پىچانلار دېگۈدەك تۇتاش غۇلاچ تاشلاپ، ئارىلىردا

ئوتلاۋاتقان غازلار، كۆكتاتلارنىڭ قارايغان غوللىرى دۆۋىلىنىپ ياتقان مەزگىل ئىدى.

(لېۋ. تولىستوي: «ئانا ـ كارىننا» 437 ـ بەت)

كۈن تىكلەنگەن ئىدى. يوللارنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى پىشىپ قالغان زىرائەتلەر ئىسسىقتا بەللىرىنى ئېگىشىپ، باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ مۆمىنلىك بىلەن تۇراتتى. تومۇز چېكەتكىلىرى يوپۇرماقتىنمۇ تولا بولۇپ، بۇغداي ۋە قارا بۇغداي ئېتىزلىقىدا، قىرىدىكى قىياق چۆپلەرنىڭ ئىچىدە «چىرت ـ چىرت» قىلىپ ئاجىز ئەمما قالايمىقان ناله قىلاتتى.

بۇ ئىسسىق كۈنلەردە، باشقا ئاۋازلارنى ئاڭلىغىلى بولمايتتى. خۇددى مېتالنى ئوتقا سالسا قىزىرىشتىن بۇرۇن ئاچ سېرىق بولغاندەك، زەڭگەر ئاسمان كۆزنى چاقاتتى.

(مۇپاسسان: «هايات» 51 ـ، 52 ـ بەت)

قۇياش تىك ئوتتۇرىغا كەلگەن ئىدى. كۈننىڭ راسا ئىسسىغان مەزگىلى. ئىسسىق ئادەمنىڭ يۈزىنى يانداۋرۇپ، قىزىپ كەتكەن يەر ۋە تاشلار پۈتلارنى كۆيدۈرەتتى. بۇ ئىسسىق تەسىرىدىن چۆللەردىكى ئوت ـ چۆپلەر قۇرۇپ قاغجىراپ كەتكەن، تېخى ئورۇلۇپ بولمىغان جايلاردىكى بوغداي باشاقلىرىدىن دانلار تۆكۈلۈپ تۇۋىگە چۈشەتتى. ماللار ئۆزلىرىنى سايىغا يوشۇراتتى، قۇشلار بولسا شاخلارنىڭ ئارىسىغا مۆكەتتى.

(مىرزا ئىبراهىموۋ: «شۇنداق بىر كۈن كېلىدۇ» 25 ـ بەت)

(7) كۈز تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

قۇياش كۆتۈرۈلۈپ ئاش ۋاقتى بولۇپ قالغان ئىدى.

قىراۋ ئاللىقاچان ئېرىپ كەتكەن. ھاۋا ئوچۇق بولۇپ، سۈزۈك مۇزغا ئوخشاش كۆپكۆك ئىدى. ئالتۇن نۇرغا چۆمۈلگەن ئەم دەرەخلەر يولغا ئېگىلىپ تۇراتتى. بۇ كۈن ئىسسىق بولۇپ كۈز كۈنىگە ئوخشىمايتتى.

(فادىيېۋ: «تارمار» 296 ـ بەت)

كۈز يامغۇرى يوزگە ئۇرماقتا. ئەم بىلەن كۆپكەن كۆكۈش قارا بۇلۇتلار ئاسماندىن ناھايىتى تۆۋەن ئۇۋۇپ يۈرمەكتە. كۈز جاڭگال دەرەخلىرىنى يالىڭاچلىۋەتكەن. قېرى دەرەخلەر قوۋزاقلىرىنىڭ قورۇقلىرىنى بېغىررەك مۇخ ئاستىغا يوشۇرۇپ، قاپاقلىرىنى سىلىپ تۇرماقتا. رەھىمسىز كۈز ئۇلارنىڭ گۈزەل كىيىملىرىنى يۇلۇۋېلىپ، ئۇلارنى يالىڭاچلاپ قويغان ئىدى.

(ئوستروۋىسكى: «پولات قانداق تاۋلاندى» 298 ـ بەت)

ئۇ چاغ كۈز پەسلى بولۇپ ھاۋانى تۇمان قاپلاپ تۇرغانلىقتىن تۈتۈق ھەم نەم ئىدى ـ توختىماي ياغقان يامغۇر سۈينىڭ تىنجىقلىقىنىڭ مەھسۇلى بولغان غەيرىي تەبىئىي يېشىللىق بىر قەۋەت نېپىز تورغا ئوخشاش ئېتىزلار ئۈستىنى قاپلاپ تۇراتتى. بۇ يېشىللىق خۇددى دالا بىلەن ئېتىزلىقنى خۇددى بۇۋايلار بالىلارغا ئوخشاش ئەركىلىگەندەك، مومايلار ئەتىرگۈل قىسۋالغاندەك ئۆزئارا زادىلا ماسلاشمىغان ئىدى.

(گوگۇل: «ئۇۋان، ئۇۋانوۋىچ بىلەن ئۇۋان نىكىلوۋىچنىڭ ھېكايىسى»، «گوگۇل ھېكايىلىرىدىن تاللانما» خەنزۇچە نەشرى 69 ـ بەت)

(8) قىش تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

قىزغۇچ نۇرلار بىلەن ئاسماندا كۈلۈمسىرىگەندەك ئوچۇق

چىراي ئېچىپ تۇرغان قۇياش دەرەخنىڭ ئارقىسىدا قىزىرىپ كۆرۈندى، ئاپئاق قىراۋ قاپلاپ كەتكەن يەرلەر قۇرغاق ھەم قاتتىق ئىدى. جاڭزىلاردىن كىشىلەرنىڭ ئاياغ تەۋىشى ئاڭلىناتتى. بىر كېچە ئىچىدىلا ئاق تېرەكلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى تامامەن تۆكۈلۈپ، يالىڭاچلىنىپ قالغان ئىدى؛ بوزلۇقلارنىڭ ئارقىسىدىكى ئۇزۇن يېشىل دولقۇنلاردىن چىقىۋاتقان ئاپئاق بۇغۇنلارنى كۆرگىلى بولاتتى.

چىنار ۋە پۇتى دەرىخىنىڭ يوپۇرماقلىرى ئارقا - ئارقىدىن توختىماي سوقۇۋاتقان شامالدا بىر - بىرلەپ تۆكۈلەتتى. ھەر بىر قېتىملىق سوغۇق شامالدىن كېيىن، قىراۋ باسقان يوپۇرماقلار شېخىدىن ئاجرىلىپ، خۇددى بىر توپ قۇشلارغا ئوخشاش شامالدا ئۇچۇپ يۈرەتتى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 127 - 128 - بەتلەر)

دالىلار، كوچا - كويلارنىڭ چىتلاقلىرى ۋە ئىھاتە قارىياغاچ ئورمانلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قەھرىتان سوغۇقنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان ئىدى. بەزى دەرەخلەرنىڭ غولى، قاسىرىقى ئىچىدە تۇرۇپ يېرىلغانىدەك قارسىلداپ ئاۋاز چىقىراتتى. بەزىدە يوغان دەرەخ شاخلىرى سۇنۇپ يەرگە چۈشەتتى. چۈنكى قەھرىتان سوغۇق دەرەخنىڭ سۈيۇقلۇقىنى توڭلىتىپ قويغاچقا ئۇنىڭ تالالىرىنى ئۇزۇۋەتكەن ئىدى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 162 - بەت)

ياز كېتىپ يەنە قىش كەلدى. كۈن قىسقىراپ، ئىشمۇ بىر-ئاز سېلىككەن ئىدى. قىشتا ئاپتاپمۇ چىقمايدۇ، ئىسسىقمۇ بولمايدۇ، چۈش ۋاقتىنىڭمۇ تايىنى يوق، تاڭ ئاتىدۇ - يۇ، كەچ كىرىدۇ، ھەممە يەرنى قويۇق تۇمان قاپلىغان، گۈگۈمدەكلا كۆرۈنىدۇ، دېرىزىلەرمۇ قاپقاراڭغۇ بولۇپ ھېچنەرسىنى پەرق ئەتكىلى بولمايدۇ. ھاۋامۇ ئەتىدىن - كەچكىچىلا بۇلۇتلۇق

بولۇپ تۇرىدۇ. قۇياشنىمۇ خۇددى كەمبەغەل كىشىدەكلا غەم باسقان، قىش پەسلى تەبىئەتتىكى سۇ ۋە ئادەملەرنىڭ قەلبىنى مۇزغا ئايلاندۇرۇۋەتكەن، ئاھ، نېمىدېگەن بەتتەر پەسىل-بۇ!

(گيوگو: «پاجىئەلىك دۇنيا» خەنزۇچە نەشرى 225 - بەت)

پايانسىز ئاسمان يۈزىنى يۇلتۇزلار قاپلاپ تۇراتتى، ھاۋانىڭ سوغۇقلۇقىدىن يۇلتۇزلارمۇ مۇزلاپ كۆز چىمىلدىتالماي قالغان ئىدى.

(چۈيبو: «چەكسىز ئورمان قارلىق دالا» 356 - بەت)

بارغانسېرى ئەدەپ كېتىۋاتقان سوغۇق قۇلاق ۋە بۇرۇنلارغا نەشتەردەك سانچىلاتتى. ئاياغلار توڭلاپ كەتكەچكە سىقىراپ ئاغرىپ، ھەر بىر قەدەم ئېلىشمۇ ئازابقا ئايلاندى. دالىغا چىقماندا ئۇنىڭ بىپايان ئاپئاقلىقى ۋە يالاڭلىقى شۇ قەدەر دەھشەتلىك كۆرۈندى، بىردىن ھەممەيلەن شوركىنىپ، يۈرەكلىرى ئۇيۇشۇپ قالغاندەك بولدى - دە، كەلگەن يولى بىلەن كەينىگە يېنىشتى.

(مۇپاسسان: «چەت ئەل ھېكايىلىرى» 207 - بەت)

تەبىئەت ھادىسىلىرى تەسۋىرى

تەبىئەت ھادىسىلىرى، تەبىئەت دۇنياسىدىكى كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق بولمىغان تۈرلۈك ھاۋارايى ئۆزگىرىشلىرى ۋە بەلگىلىك ھاۋارايى ئۆزگىرىشلىرى نەتىجىسىدە بارلىققا كېلىدىغان تۈرلۈك ئىپادىلىنىشلەرنىڭ ئەكس ئېتىش شەكلى، يەنى تەبىئەت دۇنياسى ۋە كىشىلىك تۇرمۇشقا بەلگىلىك ھاياتىي كۈچ ياكى ۋاقىتسىز ئاۋارىچىلىق، بالايى - ئاپەتلەرنى ئېلىپ كېلىدىغان قۇياش ئېنېرگىيىسى، يەر شارى مۇھىتى، تۈرلۈك گازغا ۋە پارغا ئايلانغان جىسىملارنىڭ ئۆزئارا تەسىرى ئاستىدا بارلىققا

كېلىدىغان يۇزەكى كۆرۈنۈشلەرنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشىدىن ئىبارەت. بىپايان تەبىئەت دۇنياسىنى ئوراپ تۇرغان ھاۋا ئېقىمى، قۇياش ئېنېرگىيىسى، يەر شارى مۇھىتى، تۇرلۇك شەيئىلەرنىڭ بىرىكىش ۋە پارچىلىنىش جەريانىدا ھاسىل بولغان تۇرلۇك گازلار ۋە سۇ پارلىرىنىڭ ئۆزئارا تەسىرى نەتىجىسىدە بەلگىلىك شارائىتتا تۇرلۇك ھاۋارايى ئۆزگىرىشلىرىنى، شۇنداقلا ھاۋا تەركىبىدىكى سۇ پارلىرىنىڭ تۇرلۇك ئۆزگىرىشلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇ ئۆزگىرىشلەر تەبىئەت دۇنياسىغا ھەمدە كىشىلەرنىڭ تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇش، ئۆزگەرتىش، تەبىئەت دۇنياسىدىن پايدىلىنىش ۋە تۇرلۇك ئىجتىمائىي ئالاقە پائالىيەتلىرىگە ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە بۇنداق ئۆزگىرىشچان تەبىئەت ھادىسىلىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ھاياتلىق شارائىتلىرىنىڭ تەبىئىي خۇسۇسىيەتلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ ياشاش ئىرادىسىنى بەلگىلىك دەرىجىدە گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. چۈنكى كىشىلەر ھاياتلىق پائالىيىتى ئېلىپ بارغان جايلاردا يۈز بېرىدىغان تۇرلۇك تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ تەسىرى بىلەن بارلىققا كەلگەن ئەۋزەل شارائىتلاردىن پايدىلىنىش ياكى پايدىسىز شارائىتلارنى يېخشىلاش، ئۆزگەرتىش ئۈچۈن كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقلىرى كىشىلەرنىڭ ياشاش شارائىتىنىڭ گەۋدىلىنىشىدىن ئىبارەت بولىدۇ. ئالايلى، بوران كۆپ چىقىدىغان ئورۇنلاردا ياشايدىغان كىشىلەر بوراندىن مۇداپىئەلىنىشنى بىلىدۇ. بوراننىڭ كەلتۈرىدىغان زىيىنىنى ئازايتىشقا تىرىشىدۇ، ھەمدە بوراندىن مۇداپىئەلىنىشنىمۇ بىلىدۇ، ياشاش شارائىتىنى ئىھاتە ئورمان بەلباغلىرى بىلەن مۇداپىئەلىنىدۇ. بوراننى تىزگىنلەش بىلەن بىرگە شامال تۈگمىنى، شامال كۈچى ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىقلارنى قۇرۇش ئارقىلىق ناچار شارائىتنى ئەۋزەل شارائىتقا ئايلاندۇرىدۇ.

ياشاش شارائىتى ـ كىشىلەرنىڭ بەلگىلىك مىجەز ـ خاراكتېرىنى بېتىلدۇرىدىغان تۈپراق بولغاچقا، ئەدەبىي ئەسەرلەردە تۇرلۇك تەبىئەت ھادىسىلىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ياشاش شارائىتى ۋە ئىرادىسىنى گەۋدىلەندۈرۈش بىلەن بىرگە، پېرسوناژلارنىڭ بەلگىلىك خاراكتېرىنى ـ تەبىئىتنى ئۆزگەرتىش ۋە پايدىلىنىش جەھەتتىكى تىرىشچانلىقى، چىدام ـ غەيرىتى، ئارزۇسى، ئەقىل ـ پاراسىتى قاتارلىقلارنىمۇ بەلگىلىك دەرىجىدە گەۋدىلەندۈرگىلى ۋە ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، جۇن چىڭنىڭ «نۇرلۇق قىرغاق» پوۋېستىدا سۈرەتلەنگەن بوران ـ چاپقۇنلۇق كېچە مەنزىرىسى كىچىك ئالاقچى شياۋچىننىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى ۋە چىدام ـ غەيرەتلىك خاراكتېرىنىڭ گەۋدىلىنىشىدە مۇھىم رول ئوينىغان. ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا كىشىلەرنىڭ تۇرلۇك پائالىيەتلىرى بەلگىلىك تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ يۈز بېرىش ۋاقتىغا توغرا كېلىپ قېلىشتىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ بەلگىلىك تەبىئەت ھادىسىلىرى يۈز بەرگەن ۋاقتىقا توغرا كېلىپ قالغان پائالىيەتلىرىنى تەبىئەت ھادىسىلىرى بىلەن گىرەلەشتۈرۈپ سۈرەتلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى ۋە كەچۈرمىشلىرىنى، ئەسەر ۋەقەلىكىنى جانلاندۇرغىلى، ئەسەرگە جەددىي ۋە ھەيەجانلىق تۈس بېرىپ، كىتابخانلارنىڭ ھېسسىياتىنى داۋالغۇتۇپ، بۇ ئارقىلىق ئەسەرنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى ۋە ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، قەييۇم تۇردىنىڭ «يول» پوۋېستىنىڭ باش قەھرىمان شارقىراپ يېغىۋاتقان يامغۇر، ئاسمانىنى ئۆرۈۋەتكەندەك ھەيۋە بىلەن گۈلدۈرلەۋاتقان گۈلدۈرماما، پۈتكۈل كائىناتنى كۆيدۈرۈۋەتكەندەك ئەلپازدا چاقناۋاتقان چاقماق يورۇقىدا لاي ـ لاتقىلارنى كېچىپ، يېقىلىپ ـ قوپۇپ قېچىۋاتقان بىر قاچقۇنىنىڭ سىماسى بېرىلگەن. بۇ قاچقۇن بۇنداق شارائىتتا نېمە ئۈچۈن

ئەنە شۇنداق تەقەززالىق ۋە ئاجايىپ چىدامليق بىلەن قاچىدۇ؟ بۇ قاچقۇن باشقا بىرسى ئەمەس، مەلۇم سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىنىڭ لايىھىلىگۈچىسى ۋە قۇرغۇچىسى. ئۇ دەھشەت بىلەن يېغىۋاتقان يامغۇردىن سۇ ئامبىرى ۋە سۇ ئامبىرى ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ ھاياتى، مال ـ مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ئۆزىنى ئۆزگەرتىۋاتقان ئاتالمىش «ئۆزگەرتىش ئورنى» دىن دەھشەتلىك يامغۇر، ھەيۋەتلىك گۈلدۈرماما ۋە چاقماقلارنىڭ ھەيۋىسىگە قارىماي يۈگۈرىدۇ. يازغۇچى بۇ يەردىكى تەبىئەت ھادىسىلىرى تەسۋىرى ئارقىلىق قاچقۇنىنىڭ بەلگىلىك خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈش بىلەن بىرگە، ئۇنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ئۈچۈن ياخشى ئاساس يارىتقان ۋە ئەسەرنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى ئۈچۈن يول ئاچقان.

كىشىلەرنىڭ تۇرلۇك تەبىئەت ھادىسىلىرىنى چۈشىنىش ۋە ئۇنىڭغا قايتۇرغان ئىنكاسلىرى ـ قورقۇش، تەكرىگە ئىلتىجا قىلىش، تەۋرىنىش ۋە تەبىئەت ھادىسىلىرىنى چۈشەندۈرۈشلىرى ـ ئۇلارنىڭ مەنىۋى قىيابېتىنىڭ ئىپادىلىنىشى شەكىلدۇر. ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەبىئەت ھادىسىلىرى تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ۋە پېرسوناژلارنىڭ ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ مەنىۋى قىيابېتىنىمۇ بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەبىئەت ھادىسىلىرىنى تەسۋىرلەش ئاساسەن پېرسوناژلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئەھۋالدىكى ھەر خىل ئىچكى كەچۈرمىشلىرىنى ئوبرازلىق ئىپادىلەش، كەيپىياتىنى جانلاندۇرۇش، سيۇژېت تەرەققىياتىنى ئالغا سىلجىتىش، يۈز بېرىش ئالدىدا تۇرغان ۋەقە ۋە ھادىسىلەردىن بىشارەت بېرىش ۋە كىتابخانلارنى تەبىئەت گۈزەللىكىلىرىدىن ھۇزۇرلاندۇرۇش قاتارلىق روللارنى ئوينايدۇ. مەسىلەن، ئەدەبىي ئەسەرلەردە كۆپ ھالларda پېرسوناژلار بىرەر قىيىن ئەھۋالغا دۇچ كەلگەن ياكى

ئۇلارنىڭ بىرەر ئوكۇشسىزلىققا ئۇچراش ئېھتىمالى بولغاندا، توپا ـ تاشلارنى ئۇچۇرۇتۇپ دەھشەت بىلەن چىقىۋاتقان بوران، شۇرغانلىق قار، ئاسمانىنى قاپلىغان قارا بۇلۇت، يامغۇرلۇق كېچە ھەققىدىكى تەسۋىرلەر بېرىلىدۇ. پېرسوناژلار پاجىئەگە ياكى پاجىئەلىك ئەھۋاللارغا يولۇققاندا دەھشەتلىك گۈلدۈرماما، چاقماق چېقىش ۋە بوران بىلەن ئارىلىشىپ كەلگەن يامغۇر مەنزىرىسى تەسۋىرلىنىدۇ. پېرسوناژلار قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلۇپ، قەلبى ھاياجان، خۇشاللىق بىلەن تولغان، ئەسەردىكى ۋەقەلىكىلەر ئوكۇشلۇقا قاراپ يۈزلەنگەن چاغلاردا، بىر مەيدان بوران ـ چاپقۇنلۇق يامغۇردىن كېيىنكى سۈزۈك ئاسمان ۋە ئۇنىڭدا بىنەپشە نۇر چېچىپ تۇرغان ھەسەن ـ ھۈسەن مەنزىرىسى تەسۋىرلىنىدۇ. پېرسوناژلارنىڭ قەلبى خاتىرجەملىك، سۆيۈنۈش، تەشنالىق بىلەن تولغان چاغدا، گۈل ـ گىياھلارنىڭ يوپۇرماقلىرىدا ئۇنچىدەك پارقىراپ تۇرغان شەبنەم مەنزىرىسى بېرىلىدۇ، پېرسوناژلارنىڭ قەلبى ئىچى پۇشۇش، بۇرۇختۇملۇق ھېسسىيات بىلەن تولغاندا، ئادەمنى بىزار قىلغۇچى تۇمان مەنزىرىسى بېرىلىدۇ.

تەبىئەت ھادىسىلىرى تەسۋىرى ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى مۇھىم ھالقا. ئۇ، يازغۇچىلارنىڭ كۆچلۈك تەسەۋۋۇر ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. چۈنكى ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلەنگەن تەبىئەت ھادىسىلىرى تەسۋىرى كونكرېت ئەسەرنىڭ تېما ئېھتىياجىغا ئاساسەن بېرىلىدۇ. تېما ۋە ئاساسىي تېمىدىن چەتنىگەن تەبىئەت ھادىسىلىرى تەسۋىرىنىڭ ھېچقانداق رولى بولمايدۇ.

بىز ئەدەبىي تەبىئەت ھادىسىلىرىدىن بولغان شامال، بوران، بۇلۇت، يامغۇر، قار ـ مۇزلار، تۇمان، شەبنەم، گۈلدۈرماما، ھەسەن ـ ھۈسەن، ئوت يالقۇنى قاتارلىقلار ھەققىدىكى تەسۋىرلەردىن ئۈلگىلەرنى كۆرۈپ باقايلى.

(1) شامال، بوران تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

شۇ گەپنى قىلدى ـ دە، ئىشكنى ئاچتى. شۇنىڭدىن بىلەن شامال ئۇنىڭغا قارشى ئېتىلىپ كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئىشكنى تالاشتى..... بوران خۇددى ئۇنىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇرغانـدەك خۇشال ۋىژىلداپ ئۇنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ قاچىقىچى بولۇۋېدى، لېكىن ئاننا مۇزدەك تۇڭرۇكىكە تايىنىپ ... ۋاگونـنىڭ نېرىسىغا ئۆتۈۋالدى. بوران ئىشىك ئالدىدا قاتتىق بولغان بىلەن، ئۇيەر دالدا ئىدى.

(لېۋ. تولستوي: «ئاننا. كارىننا 191 ـ بەت)

بوران يول بويىدىكى دەرەخلەرنى ئېگىپ، دۆكانلارنىڭ لاتا ـ ۋىۋىسكىلىرىنى يىرتىپ، تاملارغا چاپلانغان قەغەزلەرنى پاك ـ پاكىز سويۇپ، قۇياشنىمۇ خىرەلەشتۈرۈپ ۋىژىلدايتتى، ھۇشقۇيتاتتى، نەرە تارتاتتى، ئەكس سادا بېرىپ گۈلدۈرلەيتتى؛ ئۇشتۇمتۇتلا ئوقتەك تىز ئۇچۇپ، ئۇركۈپ ئەرۋايى چىقتان جىنـشايا تۇنلاردەك ئالەمنى مالەم قىلىپ شىددەتلىك چاپاتتى؛ يەنە تۇرۇپلا مالىمانلىشىپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي، كۆرگەنلا يەرگە ئۇرۇلۇش قارارىغا كەلگەن ئالۋاستىدەك، تەرەپ ـ تەرەپتىن قۇيۇن پەيدا قىلاتتى. يەنە توساتتىنلا يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، يەر يۈزىدىكى ھەممە نەرسىگە كۈتمىگەندە ھۇجۇم قىلاتتى ـ دە، دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىنى سۇندۇرۇۋېتەتتى، ئۆگزىلەرگە يېپىلغان كاھىشلارنى ئۇچۇرتۇپ كېتەتتى، ئېلېكتر سىملىرىنى ئۈزۈۋېتەتتى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 156 ـ بەت)

غەربىي شىمالدىكى چوڭ تاغ ئوستىدىن غەلىتە ھۆركىرىگەن بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى. ھەممە شۇ ياققا قارىشتى. تاغ ئوستىدىكى قاتار دەرەخلەر قاتتىق ئىغاڭلىدى. شاخلار قارسىلداپ سۇنـدى ـ دە، قارا بوران ئۇچۇرغان قار تۇمانى خۇددى

تەڭداشسىز زور قار ئەجدىھاسىغا ئوخشاش، ئورمانلار ئارىسـدا ئۇياقتىن ـ بۇياققا غۇيۇلداشقا باشلىدى. ئۇ بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسىيىپ، گاھ ئۇياققا، گاھ بۇياققا ئۆزىنى ئۇرۇپ، كىچىك شۆبە ئەترىتىگە قاراپ ئېتىلىپ كەلمەكتە ئىدى. دەرەخ ئارىلىـرىدىن ئۇچۇپ چىققان قار ئۇچقۇنلىرى كىشىنىڭ يۈزىگە خۇددى قاشتەك كېلىپ تېگەتتى...

كىچىك شۆبە ئەترەتتىكىلەر قارا بوران ئۇچۇرۇپ كېلىۋاتقان تاشتەك قاتتىق قار ئۇچقۇنلىرىغا پەرۋا قىلماي سانسىز قېتىم يىقىلىپ ـ قوپۇپ يۈرۈپ، تاغ ئوستىگە چىقتى. تاغ بوىنى ئۆتۈپ كەتكەن ئىدى...

جەڭچىلەر ھېلىلا بېسىپ ئۆتكەن جايلار پۈتۈنلەي ئۆزگـىرىپ كەتكەن ئىدى، ئۇ يەردە نە يول، نە جىلغا كۆرۈنمەيتتى؛ جىلغا قار بىلەن تىنىپ تاغ بېلى بىلەن باراۋەر تەپتەكشى مەيدان بولۇپ قالغان ئىدى. جىلغىدىكى دەرەخلەرنىڭ شاخلىـرىمۇ كۆرۈنمەيتتى...

(چۈيىبو: «چەكسىز ئورمان قارلىقدالا» 551 ـ، 552 ـبەتلەر)

بوران چىقىشقا باشلىدى.

دەسلەپتە بىر خىل بوش شامال غەربىي شىمال تەرەپتىكى دېڭىز ساھىللىرىدىن غۇر ـ غۇر سوقۇپ، يولۇچىلارنىڭ پەشلىرىنى بوش قايىرىپ، يولدىكى دەرەخلەرنىڭ غازاڭلىرىنى قوغلاپ ئويناتتى. كەڭ دالىنى شىر ـ شىر قىلغان ئاۋاز قاپلاپ كەتتى. بىر دەمدىن كېيىن شامال كۈچەيىپ، يول بويىدىكى گاۋـلىياڭلار ئىغاڭلاشقا، دەرەخلەرنىڭ قۇرۇق شاخلىرى قارا سـلاپ سۇنۇپ چۈشۈشكە باشلىدى.

(جۇن چىك: «نۇرلۇق قىرغاق» 187 ـ بەت)

... ھەقىقەتەن، ئىككى كۈنـدىن بۇيان تىنـماي ئىسسىق شامال چىقىپ تۇراتـتى. ھاك چېچى پۈتۈن شەھەر ئۈستىنـى،

قۇياش يۇزىنى قاپلاپ تۇراتتى. كوچىلاردا قويۇق چاڭ - توزان غۇيۇلداپ ئۇچۇپ تۇراتتى، ئادەملەر شامالغا ئارقىسىنى قىلىپ باراتتى. ھەر بىر تۆشۈك، ھەر بىر تۆكلۈكنى چاڭ باسقان، دەرىزىلەرنىڭ راملىرى ئويۇقلىرىغا بىرئىلىك-بىرئىلىك چاڭ قونغان. چاڭ ئادەملەرنىڭ چىش ئارىلىرىغا كىرىپ غىچىرلايتتى. رام ۋە ئۆيلەرنىڭ قاتالتىر ئۆگزىلىرى تاراقلايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كۈن ئىسسىق، تىنجىق بولغاچقا، ھەتتا ئۆينىڭ ئىچىمۇ كوچىنىڭ پۈرىقى بىلەن تولغان ئىدى.

(ئا. تولىستوي: «سەرسانلىق - سەرگەردانلىقتا» 1 - قىسىم 156-، 157- بەتلەر)

كىمە شامالنىڭ يۆنىلىشى بىلەن لەرزان سالجىيىتتى، خۇددى توختاپ قالغاندەك، سىلىكىنمەي ئالغا قاراپ ماڭاتتى، مەيىن شامال لەرزان سوقۇپ كىمىنىڭ يەلكىنىنى بىراقلا ئېچىۋەتتى. لېكىن ئۇ خۇددى پالەچ بولۇپ قالغاندەك، موما ياغاچقا مەھكەم يېپىشۋالغان ئىدى. دۇغلىشىپ كەتكەن دېڭىز سۈيى ئاقما يۇقاتقاندەك تىنچ ئىدى، ئىسسىقنى يوقاتقان قۇياش، يايى ئوربىتىسى بىلەن ئايلىنىپ، گوردزونتال سىزىقتا تەدرىجىي يېقىنلىشۋاتاتتى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 53 -، 54 - بەتلەر)

قاشالارنى ئاتلاپ ئۆتۈپ خامانغا خوجايىنلىق قىلىپ شامال كېلىشكە باشلىدى. ئىشىك ئالدىدىكى چېچىلىپ ياتقان سامانلارنى ئۇچۇرتۇپ ئەكىلىپ دۆۋىگە قوشۇپ، ئىتلارنىڭ تاتلاپ ئۇۋا قىلىپ ياتقان يەرلىرىنى تىندۇرۇپ، دۆۋىنىڭ ئوبدان تەكشىلەنمەي ئويمان - چوڭقۇر بولغان، ساڭگىلاپ تۇرغان يەرلىرىنى تەكشىلەپ، تۆپىسىدىكى قۇرۇق، يۇمشاق قارلارنى ئۇچۇرتۇشقا باشلىدى. شامال قاتتىق، سوغۇق ئادەمنىڭ جان - جېنىدىن ئۆتۈپ تۇرىدىغان زەھەرلىك ئاچچىق ئىدى. ياكوۋلوكچ شامال

نىڭ قايقىتىن چىقىۋاتقانلىقىنى بىلگۈسى كېلىپ خېلىلا ئاۋارە بولدى، لېكىن بىلەلمىدى. دۆۋىنىڭ ئۈستىنى ئايلىنىپ چۆگىلەپ، گېزەك - گېزىكى بىلەن تۆت تەرىپىدىن ئۇرۇپ تۇرغاندەك سېزىلەتتى. شامالدىن ئارامسىز بولغان چاشقانلار سامانلىق ئىچىدە كىشىرلاشقا باشلىدى، «چىرىك - چىرىك» قىلىشىپ ئۆزلىرىنىڭ يوشۇرۇن يوللىرى بىلەن يۈگۈرۈشتى، بەزىدە دۆۋىلەگلىك سامانغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان ياكوۋلوكچىنىڭ دومبىسىگە يېقىنلا يەردىن يورغىلىشىپ ئۆتەتتى.

(شولوخوۋ: «ئىچىلغان تىنىق» 303 - بەت)

ھاۋانىڭ زېمىندا نېمە ئۆچى بار ئىدىكىن - تاڭ، ئاۋىلاخ شامدىلا پامىر تاغ تىزمىلىرى تەرەپتىن قارا بوران كۆتۈرۈلۈپ، ئەتراپنى چاڭ - توزانغا كۆمۈۋەتتى. ئۇ گويا يەر - جاھاننى ئۆڭتۈرۈۋەتكەندەك ئەلپازدا ھۇۋلايتتى. ئۆيلەرنىڭ تورىسى تۆرۈپ - تۈرۈپ ئەنسىز غىرىلداپ، ئىشىك - دەرۋازىلار جالاق - جۇلۇق قىلاتتى: دېرىزە ئەينەكلىرى تىرىقلاپ، بىرسى ھەپىلىشۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

(سىبىت زۇنۇن: «41 - تاشمايماق» 234 - بەت)

(2) بۇلۇت، يامغۇر تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

ئۇنىڭ پىلتىكىلاپ سۇ ئۈستىگە چىقىشى، قۇياشنىڭ ئەمدى پېتىۋاتقان ۋاقتىغا توغرا كەلدى. بۇ چاغدىكى مەنزىرە ئۇنىڭغا تولىمۇ گۈزەل تۇيۇلدى. ئۇ بۇنى پۈتكۈل ئاسمانىنىڭ ئالتۇندەك گۈزەل ۋاقتى بولسا كېرەك دەپ ئويلايتتى. ئۇنداقتا بۇلۇتلارچۇ؟ ئۇ بۇلۇتلارنىڭ گۈزەللىكىنى تەسۋىرلەشكە ئامالسىز قالدى! بۇلۇتلار ئۇنىڭ ئۈستىدىن بىردەم قىزىل، بىردەم بىنەپشەرەڭ تۈس ئېلىپ ئۆتۈپ تۇراتتى. بىراق بۇلۇتلاردىنمۇ تېز ئۆچىدىغىنى

ئۇزۇنچاق كەلگەن ۋە ئاق داكىغا ئوخشاپ كېتىدىغان نەرسە — سۇ ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈۋاتقان بىر توپ ياۋا غازلار ئىدى. ئۇلار دەل قۇياشقا قاراپ ئۇچۇۋاتاتتى. مەلىكىمۇ قۇياشقا قاراپ ئۇزدى. ئەمما قۇياش بولسا ئولتۇرۇپ قالغان ئىدى. قىپقىزىل كەچلىك شەپەق دېگىز ئۈستىدە ۋە بۇلۇتلار ئارىسىدا بارا-بارا غايىب بولدى.

(«ئاندىرسون چۆچەكلىرى» 87 — بەت)

... پاخپايغان ئاق بۇلۇتلار چاقماقتىن خەۋەر بېرىپ، قارىلىق تاغلاردىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ئىلدام — ئىلدام كېلىۋاتاتتى؛ مەشۇق تېغىنىڭ چوققىلىرى گويا ھېلىلا ئۆچۈرۈپ قويۇلغان مەشئەلگە ئوخشاش ئىسلاشتى؛ ئۇنىڭ ئەتراپىدا كۈلرەڭ بۇلۇتلار پارچىلىرى، تاغنىڭ چوققىلىرىدىكى چاتقاللىقلارغا ئىلىشىپ قالغاندەك، ئۆزلىرىنىڭ سايا‌ھەت سەپىرىدە توسۇلۇپ قېلىپ يىلانىدەك يۆگىشەتتى. ئاسمان ئېلىكتر بىلەن سۇغىرىلغان ئىدى.

(لېرمۇنتوۋ: «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» 133 — بەت)

چۈشكە يېقىن ئېگىز ئاسماندا چەتئەلسىرى نازۇك ئاق، ئوتتۇرىسى سارغۇچ، دۈگىلەك — دۈگىلەك نۇرغۇن بۇلۇتلار پەيدا بولاتتى. ئېقىپ تۇگىمەس كۆپكۆك سۇزۇك چوڭقۇر دەريا سۈيى ئوتتۇرىسىدا قالغان ئارالغا ئوخشاش، بۇلۇتلار ئورنىدىن قوزغالماي تۇراتتى. نېرىراقتا ئاسمان تېگى تەرەپتىن ئۇلار قىسىرلىشىپ، سقىلىشىپ بىر — بىرىنى تارتىپ ئالغا سۈرىشەتتى؛ بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاسمان كۆكى كۆرۈنمەي قالاتتى؛ ئەمما ئۆزلىرى خۇددى ئاسماندەك كۆپكۆك ۋە تاھامەن نۇر بىلەن سۇغىرىلغان بولاتتى.

(تورگېنىۋ: «ئوۋچى خاتىرىلىرىدىن» 60 — بەت)

ئەتىگەنلىك مەيىن شامالدا قارىغايلىق ئۈستىدىن لەيلەپ كەلگەن بىر توپ ئاپئاق بۇلۇت نەيچىسى قىزنىڭ ئۆپكىسىگە كەلگەندە، گويا ئۇنىڭغا مەپتۇن بولۇپ قېلىپ، ئايرىلغۇسى كەلمىگەندەك توختاپ قالدى. بىرئازدىن كېيىن، نېمە سەۋەبتىندۇر بىردىنلا تارقىلىپ، لەيلەپ، ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپ كۆك ئاسماندا غايىب بولدى.

(ياۋشۇيىن: «باھادىرشاھ لى زىچىڭ» 1 - قىسىم، 2 — كىتاب 165 — بەت)

ئاسماننىڭ تەرى ئادەتتىن تاشقىرى تۇتۇق ئىدى. تاغلار يەلكىسىنى قويۇق قارا بۇلۇتلار بېسىپ تۇراتتى، يامغۇر ياغدىغانلىقىدىن دېرەك بەرگۈچى ھاۋا غەلىتىلا دىمىق ئىدى. ئارىلاپ — ئارىلاپ بۇلۇتلار ئىچىدىن كۈننىڭ تارام — تارام نۇرلىرى كۆرۈنۈپ بۇلۇتلارغا رەڭ بېرەتتى ۋە قاراڭغۇ قارىغايلىقنىڭ ئارىسىنى يورۇتاتتى.

(لوگۇاڭ بىن، ياڭ يىيەن: «قىزىل قىياۋ» 1001 — بەت)

كۈلرەڭ ئاسمان سەل قىزغۇچ رەڭگە كىرىپ، يەر بىلەن يىراقتىكى دەرەخلەر تېخىمۇ قارىيىپ كەتكەندەك بولدى. قىزغۇچ رەڭ ئاستا — ئاستا كۈلرەڭ بىلەن قوشۇلدى — دە، بەزى جايلىرى خۇنۇك جىگەررەڭگە كىردى، بەزى جايلىرى ئاجايىپ قىزىرىپ كەتتى، ئاسمانىڭ كۆپ قىسمى قىزغۇچ كۈلرەڭ تۇسكە كىردى، سەل ئۆتكەندىن كېيىن قىزىللىق ئىچىدە ئالتۇندەك ساپسېرىق يورۇقلۇق پەيدا بولۇپ، ھەر خىل رەڭدىكى نۇرلار چېچىلىشقا باشلىدى؛ بىردىنلا ھەممە نەرسە روشەنلىشىپ كەتتى. ئارقىدىنلا كۈن چىقىش تەرەپتىكى تاڭ شەپىقى توق قىزىل رەڭ ئېلىپ، ئاسمان كۆپكۆك رەڭگە كىردى. قىزىل شەپەق پارچىلىنىپ، ئالتۇن نۇرلار چېچىلىشقا باشلىدى. توغرىسىغا تۇرغىنى شەپەق، ئۇزۇنىسىغا تۇرغىنى كۈن نۇرى بولۇپ، ئاسمانىڭ شەرقىي جەنۇبىي بۇرجىكىدە ئاجايىپ ئۇلۇغۋار ۋە نۇرلۇق ئۆڭمۇچۇك تورىدەك مەنزىرىنى ھاسىل قىلدى؛ يېشىل ئېتىز-

لار، دەرەخلەر، ئوت - چۆپلەر تۆتۈق يېشىل رەڭدىن چاقناپ تۇرغان مەرمەر تۈسكە كىردى. قېرى قارىغايلارنىڭ غولىرى قىزىل رەڭگە بويىلىپ، ئۇچۇپ يۈرگەن قۇشلارنىڭ قانات تىرىدىن ئالتۇن نۇرلار چاچىدى، پۈتۈن نەرسە كۈلۈمسىرىگەندەك قىلاتتى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 52 -، 53 - بەتلەر)

تىلسىم تاغ ۋە بوغدا تەرەپتىن دەۋرەپ كېلىۋاتقان بىر-نەچچە پارچە قارا بۇلۇت گويا قورقۇنچلۇق دۈشمەندەك سوزۇلۇپ قۇياشنىڭ نۇرىغا خىرىس قىلماقتا ئىدى، بولۇپمۇ جەنۇبىي تاغ تەرەپتىن كەلگەن يايغان بىر پارچە قوڭۇر بۇلۇت قۇياش يۈزىنى توسۇشقا ئۇدۇللاپ كەلمەكتە ئىدى. ئاتموسفېرادىكى شامال يۆنىلىشى بويىچە ئىلگىرىلەۋاتقان بۇ بۇلۇتلار بىر مەھەل قۇياش يۈزىنى توسۇپ، ئۇنىڭ ئەكسىدىن شەھەر كوچىلىرىغا چوڭ قارا پالاس يېيىلغاندەك سۇرلۇك كۆلەڭگە پەيدا قىلاتتى. ئارىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي ئۇ كۆلەڭگە غايىب بولاتتى - دە، يەنە ئاپتاپ زەررىسى جىلۋە قىلاتتى.

(ئابدۇللا تالىپ: «چالا تەگكەن ئوق» 184 -، 185-بەتلەر)

ئاسمانىنى بۇلۇت تېخى تولۇق قاپلاپ بولماستىنلا يەر ئۈستى ناھايىتى قاراڭغۇلىشىپ كەتتى، ئىنتايىن يوروق ۋە ئىنتايىن ئىسسىق بولغان چىڭگى چوش مەزگىلى بىردىنلا قاراڭغۇ كېچىدەك بولۇپ كەتتى. بوران يامغۇر تامچىلىرىنى ئۈچۈرتۇپ، يەردىن بىر نېمە ئىزلەۋاتقاندەك، ئۇياق - بۇياقتا قالايمىقان ئۇرۇلاتتى. شىمال تەرەپتىكى يېراق بىر يېرىدە چېقىلغان قىزىل چاقماق، قارا بۇلۇتلارنىڭ بىر پارچىسىنى ئېلىپ تاشلۇەتكەندەك، بىرمۇنچە يەرنى قان رەڭگىگە كىرگۈزدى. بوران ئاجىزلىدى، بىراق شامال رېتىملىق هالدا، تېز - تېز ئۇرۇپ، ئادەمنى تىترىتەتتى. ئەنە شۇنداق بىر مەھەللىك شامال ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، هەممىلا نەرسە نېمە قىلارىنى بىلمەي قالغاندەك

بولۇپ قالدى، هەتتا سۆگەتلەرمۇ دەككە - دۈككىدە بولۇشۇپ، قانداقتۇر بىر نەرسىنى كۈتكەندەك قىلىشاتتى، دەل ئادەملەرنىڭ بېشى ئۈستىدە يەنە بىر چاقماق چېقىلدى، ئارقىدىنلا ئاپئاق يامغۇر تامچىلىرى تامچىلاشقا باشلىدى - دە، قۇرۇپ كەتكەن توپىلارغا قاتتىق ئۇرۇلۇپ، توپىلارنى نەمخۇش قىلىۋەتتى. يوغان-يوغان يامغۇر تامچىلىرىدىن بىر نەچچىسى شياڭزىنىڭ دۈمبىسىگە تەگدى، ئۇ سەسكىنىپ كەتتى. يامغۇر تامچىلىرى توختىشى بىلەن، ئاسمانىنى قارا بۇلۇتلار تەپتەكشى قاپلاپ كەتتى. بۇرۇنقىدىنمۇ قاتتىقراق بىر بوران كۆتۈرۈلدى - دە، سۆگەت شاخلىرى ئۇياقتىن - بۇياققا تەۋرىنىشكە باشلىدى، چاڭ - توزانلار تەرەپ - تەرەپتىن كۆتۈرۈلدى، يامغۇر چېلەكلەپ قۇيغاندەك يېغىشقا باشلىدى؛ بوران، چاڭ - توزان ۋە يامغۇر ئارىلىشىپ كەتتى - دە، ئۇياق - بۇياقتىن ۋىژىلداپ ئۇرۇپ، هەممىلا نەرسىنى ئارىسىغا ئېلىۋالغاندەك بولۇپ كەتتى، نېمىنىڭ دەرەخ، نېمىنىڭ يەر، نېمىنىڭ بۇلۇت ئىكەنلىكىنى پەرق ئەتكىلى بولمايقالدى، هەممىلا يەر قالايمىقانچىلىققا، گۇلدۇر - قاراسقا، خىرەلىككە چۈمدى. شامال ئۆتۈپ كەتتى، يامغۇر تامچىلىرى ئاسمان-زېمىننى قاپلاپ تاراسلاپ چۈشۈشكە باشلىدى. يەردىن نۇرغۇن ئوقيا ئوقلىرى ئېتىلغاندەك، ئۆگزىلەردىن سان - سانا قسىز شارقىراتمىلار چۈشۈۋاتقاندەك بولۇپ كەتتى. بىرنەچچە مىنۇتنىڭ ئىچىدىلا ئاسمان بىلەن يەرنى پەرق ئەتكىلى بولمايقالدى، ئاسماندىكى دەريا تۆۋەنگە ئېقىۋاتقاندەك، يەردىكى دەريا توغرىسىغا ئېقىۋاتقاندەك بولۇپ، گۈگۈم ۋاقتىغا ئوخشاپلا قالدى. بەزىدە دۇنيانى سۇ بېسىپ كەتكەندەك هەممە يەر ئاپئاق كۆرۈنەتتى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 360 -، 362 - بەتلەر)

(3) قار، مۇز، قىراۋ تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

ئاسماندىن قار چېچەكلىرىدىن ھاسىل بولغان ئۆزۈن پەردە ئۈزۈلمەي جىمىرلاپ چۈشۈۋاتاتتى، ئەتراپتىكى نەرسىلەرنى ئوچۇق كۆرگىلى بولمايتتى، ھەممىنى بىر قەۋەت نېپىز مۇز قاپلىغان ئىدى. قەھرىتان قىش يوپۇقى بىلەن پۈركەنگەن تېپىتىنچ شەھەرنىڭ ئېغىر جىمىلىقىدا پەقەت قار ئۈچقۇنلىرىنىڭ تۈتۈق، تىنىق شىلدىرلىشى ئاڭلىناتتى. دەرۋەقە بۇنى بىرەر ئاۋاز دېگىلى بولمىسمۇ، لېكىن، بۇ شەپە يەڭگىل ئاق زەرىلەر بىلەن قوشۇلۇپ، پۈتۈن بوشلۇقنى تولدۇرۇپ دۇنيانى قاپلاپ كېتىۋاتاتتى.

(مۇپاسان: «چەت ئەل ھېكايىلىرى» 171 - بەت)

شۇ ئاردا شامال بارغانسېرى كۈچىيىشكە باشلىدى. ئاق بۇلۇت بارغانسېرى كۆپىيىپ، قويۇقلىشىپ كۆتۈرۈلمەكتە ۋە ئاسمانىنى قاپلىماقتا ئىدى. ئۇششاق قار يېغىشقا باشلىدى—بىردىنلا يوغان قارغا ئايلاندى. قاتتىق شامال چىقىپ شۇ بۇرغان كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى، كۆزنى يۇمۇم - ئاچقۇچە تۈتۈق ئاسمان قار دېگىزى بىلەن تۇتىشىپ كەتتى. ھەممە ياق ئاپئاق قارغا كۆمۈلدى.

(پۇشكىن: «كاپىتان قىزى» 18 - بەت)

شۇ ئەسنادا قارا بۇلۇتلار تۆۋەنلەپ، مۆلدۈر ۋە قار يېغىشقا باشلىدى؛ بوران جىرالارغا ئۈرۈلۈپ، گۈلدۈرلەپ باش كېسەرلەردەك ئۇشقۇيتۇپ تۇراتتى، بىردەمدىن كېيىن ھېلىقى تاش كىرىستالمۇ تۇمان ئارىسىغا مۆكتى. بۇ تۇمانلار بىر - بىرىدىن قېلىن بولۇپ، شەرق تەرەپتىن كېلىۋاتاتتى.

(لېرمونتوۋ: «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» 41 - بەت)

ئۆگزىدىكى قار ئاستا - ئاستا ئېرىشكە باشلىغان ئىدى. ئەمىدىن تامچىلاۋاتقان سۇ كۆرۈنمىسىمۇ، لېكىن چوكا مۇزلار ھاسىل بولۇۋاتاتتى. تۇرۇپ-تۇرۇپ، سەپسالسىگىز بۇ چوكا مۇزلارنىڭ بارا - بارا ئۇزىراپ، يوغىناپ، كۆمۈشتەك چاقناۋاتقانلىقىنى كۆرىسىز. كۈنگەي چوققىلاردىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئاپئاق تۇمانلار تۇرۇلۇپ، گىرەلىشىپ توپ - توپ بۇلۇتلارغا ئايلىناتتى - دە، زۇمرەت ئاسمان دېگىزدا يىراق - يىراقلارغا ئۇزۇپ كېتەتتى.

(ياۋشۇيىن: «باھادىر شاھ لى زىچىڭ» 1 - قىسىم 2 - كىتاب 146 - بەت)

بۇ كۈنلەر تازا سوغۇق. ئاسماننى قار بۇلۇتلىرى قاپلىغان قىش - زىمىستان كۈنلىرى ئىدى. بىر نەچچە يول ماڭا - ماڭا مايلا تۆيۈقسىز ئىزغىرىن شامال چىقىپ، لەپلەپ قار يېغىشقا باشلىدى. تاغلارنى ئاپئاق قار بېسىپ، دەل - دەرەخلەر خۇددى كۈمۈشرەڭدە بويالغاندەك يالتىراپ كەتتى.

(لوگۈەنجۇڭ: «ئۇچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» 774 - بەت)

چۈشتىن كېيىن ھاۋا تۇتۇلۇپ، قار يېغىشقا باشلىدى. لوجىڭ كەنتى ئاسمانىنى قاپلاپ كەتكەن، تۇمان ئارىلاش لەيلىشىپ يېغىۋاتقان قارلار بىلەن پۈركەندى، پىشايۋان ئاللىقاچان قار بىلەن ئاقارغان ئىدى.

(لۇشۈن: «بەخت تىلەش»، «لۇشۈننىڭ ھېكايە، شېئىر، نەسىرلىرى» 203 - بەت)

(4) تۇمان تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

قاش قارايغان چاغدىكى تۇمانلار تېرەكنىڭ شېخىغا ئىلىپ قويۇلغان ئاق شايغا ئوخشاش، تېرەكلەر ئارىسىدىن لەيلەپ

ئۆتەتتى، شايدىنمۇ ئاق ۋە سۈزۈك تۇمانلار بىر - بىرىگە تۇتىشىپ تېرەكلىكنى كۆكۈش تۈسكە كىرگۈزەتتى.

(فلوبېر: «بوۋارى خانىم» 192 - بەت)

قويۇق تۇمانغا ئايلانغان شىر - شىر يامغۇر ئەللىكچى تېرىدىكى نەرسىلەرنى كۆرگىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئورۇالغان ئىدى. بۇلۇتقا تاقاشقۇدەك بىرنەچچە ئېگىز بىنانىك ئۈچ يۈقىرىقى قەۋىتى تۇماندا كۆرۈنۈپ تۇراتتى، قاتار تۇرغان ھاڭدەك دېرىزىلىرىدە سارغۇچ ئېلېكتىر نۇرلىرى پىلدىرلاپ تۇراتتى، يىراقتىن قارىغاندا، خۇددى ئاسماندا مۇئەللەق تۇرغان ئىمارەتكە ئوخشاش تولىمۇ خۇنۈك كۆرۈنەتتى. قويۇق تۇمانىنىڭ چېكى يوق ئىدى. ماشىنا كىشىنىڭ دېمىنى سىقىدىغان ھاۋا ھاۋانى يېرىپ ئىلگىرىلىمەكتە، ماشىنا دېرىزىسىنىڭ ئەينەكلىرى داغ ئەينەككە ئايلىنىپ قالغاچقا، يېقىندا كېلىۋاتقان ئادەملەرمۇ چاقپىلەكتەك ئايلىنىپ تۇرغان غەلىتە بىر نەرسىدەك كۆرۈنەتتى؛ ھەممە نەرسە ئۆزىنىڭ روشەن قىياپىتىنى يوقىتىپ غۇۋالاشقان ئىدى.

(ماۋدون: «تۇن يانغاندا» 242 - بەت)

سۇ ئۈستى تۇمان بىلەن قاپلانغان ئىدى، كۆڭگۈرىلىك كۆۋرۈكنىڭ يان تەرىپى تۇمان ئىچىدە غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. كۆۋرۈكنىڭ بېشىدىكى ئېگىز چىراغنى بىر قەۋەت ئاپئاق تۇمان قاپلىغان بولۇپ، ئاي يورۇقىدا غۇۋا نۇر چېچىپ، قوۋۇر رەڭگە كىرگەن ئىدى.

(باجىن: «ئائىلە» 241 - بەت)

(5) شەبنەم تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

دەرەخلەرنىڭ تۈۋىدە، كۆلەڭگىدە، قىرىق قۇلاقنىڭ نەقىش

لەنگەن يوپۇرمىقىدا تاڭ سوغۇقىنىڭ قىراۋسى كۈمۈش يىپتەك ۋالىلدايتتى. سارغايغان كۆكاتلارنى يامغۇر قىڭغايتىۋەتكەن، ئۇلارنىڭ يەرگە يانتايغان غوللىرى مىدىرلىمايتتى. ئەمما ئۇلارغا يورۇق نۇر چۈشۈۋېرەتتى، كۆكاتلار ئاستا مىدىرلاشماقتا، بەلكى ئۇ ھايات تىنىڭ ئاخىرقى جان تالاشلىرىدۇر.

(گوركى: «كىشىلەر ئىشكىدە» 187 -، 188 - بەتلەر)

كۈن نۇرى ئاستىدا قانات يايغان كۆكاتلارنىڭ غوللىرىدا، يېڭىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان بۇغدايلارنىڭ يوپۇرماقلىرىدا يېپقا تىزىلغان مۇنچاققا ئوخشاش شەننەم دىرىلدەپ تۇراتتى. ھەربىتىن چىققان شامال ئۇلارنى تەۋرەتكەندە شەبنەم تامچىلىرى ئۇزۇلۇپ، ھەسەن - ھۈسەنگە ئوخشاش پاللىدە قىلىپ پارقىراپ، يامغۇر پوۇرىقى كېلىپ تۇرغان، كەك قوينىنى ئاچقان، قارا يەرگە چۈشەتتى.

(شولوخوۋ: «ئېچىلغان تىنىڭ» 577 - بەت)

(6) گۈلدۈرماما (چاقماق) تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

ھاۋانىڭ گۈلدۈرلىشى يەر - ئاسمانىنى تىترىتىپ، يەرگە ناھايىتمۇ زۆرۈر ۋە مۇھىم بىر نەرسىنى ئېيتقۇسى كەلگەندەك كەينى - كەينىدىن ئۈتۈشەتتى ۋە قاتتىق ھەم جىددىي ئاۋازلار بىلەن تىنماي گۈرۈلدەيتتى. چاقماق چاققان ئاسمان تىترەيتتى. گاھىدا ئاسمان ئوت چېقىرىپ چاقاتتى ۋە گاھىدا سوغۇق، ئېغىر ۋە قويۇق زۇلمەت ئىچىدە يوق بولاتتى. گاھىدا چاقماق يىراق - يىراقلارنى يورۇتاتتى، بۇ يىراقلىقلار چۈقان ۋە گۈلدۈرلەشتىن قېچىۋاتقاندەك بولۇپ كۆرۈنەتتى.

(گوركى: «ھېكايىلار» 35 - بەت)

تالادا بىردىنلا چاقماق چېقىپ كەتتى. ئارقىدىنلا قۇلاقنى

يارغۇدەك شىددەت بىلەن ھاۋا گۈلدۈرلىدى. گۈلدۈر ساداسىنىڭ كۈچىدىن قاراڭغۇ تۈرمە ھېلىدىن ـ ھېلىغا تىترەپ كېتەتتى. يەنە ھاۋا گۈلدۈرلەپ كۆزنى قاماشتۇرغۇچى چاقماق چېقىلدى. شارقىراپ يامغۇر تۆكۈلدى. يامغۇر تامچىلىرى كاھىشلىق ئۆگزىگە تامغاندا ئۇنىڭدىن مەدەنلەرگە خاس بىر خىل تىرىڭشىغان ئاۋاز چىقاتتى...

(لوگۇاڭبىن، ياڭ يىيەن: «قىزىل قىيا» 786 ـ بەت)

بۇلۇتلۇق يامغۇر يېتىپ كەلدى.

چاڭۋى تۈزلەڭلىگىگە شارقىراپ يامغۇر قۇيۇۋەتتى، گۈلدۈرماما پەس بۇلۇت قاتلاملىرى ئىچىدە قۇلاقنى يارغۇدەك گۈلدۈرلىمەكتە. ئارىلاپ ـ ئارىلاپ چېقىلغان چاقماقنىڭ يالت ـ يۇلت قىلغان نۇرى قاپقاراڭغۇ تۈن ئاسمىنىنى يېرىپ ئۆتۈپ، بورانلىق يامغۇردا ئېگىلىپ، قايرىلىپ تۇرغان زىرائەت مايسىلىرىنى، كۈمۈش يىپتەك قۇيۇلۇۋاتقان يامغۇر دانىچىلىرىنى ۋە يامغۇردا قەدەملىرىنى قىيىندا ئېلىپ كېتىۋاتقان ئادەملەرنى يورۇتاتتى، بۇ ھال كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە غايىب بولاتتى ـ دە، يەر بىلەن ئاسمان يەنە بىرلىشىپ، پۈتۈن كائىنات پايانسىز قاراڭغۇلۇققا چۆكەتتى، ئالدىمىزدا ئىنسى ـ جىن كۆرۈنمەيتتى، ئەتراپ جىمجىت، پەقەتلا گۈلدۈرمامىنىڭ قۇلاقنى يارغۇدەك ئاۋازى بىلەن قارا يامغۇرنىڭ شارقىرىشىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

(جۈن چىڭ: «نۇرلۇق قىرغاق» 188 ـ بەت)

(7) ھەسەن ـ ھۈسەن تەسۋىرىگە دائىر ئۈلگىلەر

قاتتىق يامغۇر ئۇزۇن ياغمىدى. يامغۇرلۇق بۇلۇتنىڭ بىر قىسمى يامغۇر بولۇپ يىغىپ، بىر قىسمى تارىلىپ ئۆتۈپ كەتتى. ئەمدى ھۆل يەرگە يامغۇرنىڭ ئاخىرقى، ئۇششاق تامچىلىرى

تىك چۈشكەن ئىدى. قۇياش يەنە چىقىپ ھەممە نېمە پارىلداشقا باشلىدى. شەرق تەرەپتە، ئۇپۇق ئۈستىدە بىردىن ھەسەن ـ ھۈسەن پەيدا بولدى. بىنەپشە رەڭ ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرغان رەڭدار ھەسەن ـ ھۈسەننىڭ بىر تەرىپى كەمتۈك ئىدى.

(لېۋ. تولىستوي: «تىرىلىش» 756 ـ، 757 ـ بەتلەر)

ياز دالىسىنىڭ مەنزىرىسى كىشىنى مەپتۇم قىلاتتى. شارقىراپ ياغقان يامغۇردىن كېيىن، قىزغۇچ قۇياش بىلەن بەس تالاشقان رەڭدار ھەسەن ـ ھۈسەن خۇاڭشەن تېغىنىڭ ئۈستىدە ئۇپۇق بويلاپ ئۇزۇن سوزۇلۇپ تۇراتتى.

زۇمرەت ئاسمانغا ھۆسن قوشقان ھەسەن ـ ھۈسەن، غۇرغۇر سالقىن شامال گۈزەل جيالىڭجاڭ دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى مەنزىرىلەرنى كۆڭۈلگە تېخىمۇ زوق بېغىشلايدىغان تۈسكە كىرگۈزگەن ئىدى.

(لوگۇاڭبىن، ياڭ يىيەن: «قىزىل قىيا» 511 ـ بەتلەر)

بىردەمدىن كېيىن غەربتىكى بۇلۇتلار يېرىلدى ـ دە، قارا بۇلۇت چوققىلىرىنىڭ چەتلىرىگە ئالتۇن رەڭلىك جىيەكلەر تارتىلدى، ئاق تۈتەكلەر بۇلۇتلارنىڭ تېگىدە يۈگۈرۈشكە باشلىدى؛ چاقماقلارمۇ جەنۇب تەرەپكە بېرىۋېلىپ، ئانچە قاتتىق ئاۋاز چىقارماي گۈلدۈرلەشكە باشلىدى. يەنە بىردەم ئۆتكەندىن كېيىن، غەربتىكى بۇلۇتلارنىڭ چوققىلىرىدىن قۇياش نۇرى كۆرۈندى ـ دە، دەرەخلەرنىڭ ھۆل يوپۇرماقلىرىنى يورۇتۇپ، زۇمرەتتەك يېشىل قىلىۋەتتى. ئاسماننىڭ شەرق تەرىپىدە رەڭگا رەڭ ھەسەن ـ ھۈسەن ئېسىلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئىككى ئۇچى قارا بۇلۇتلارنىڭ ئىچىدە بولۇپ، ئۈستى كۆك ئاسمانغا تاقىشىپ تۇراتتى. ھەسەن ـ ھۈسەن ئۇزاققا قالمايلا غايىب بولدى، ئاسماندا بىرەر پارچىمۇ قارا بۇلۇت قالمىدى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 365 ـ، 366 ـ بەتلەر)

(8) ئوت - يالقۇن تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

مەنزىرىلەر ئاجايىپ چىرايلىق ئىدى؛ ئوتلار ئەتراپىدا قانداقتۇر دۇگىلەك قىزىل كۆلەڭگە خۇددى قاراڭغۇدا ئۇچۇۋاتقان دەك لىپىلدەپ تۇراتتى. بەزىدە ئوت يالقۇنى بىردىن كۆتۈرۈلۈپ قالسا، كۆلەڭگۇ ئەتراپىغا پال - پۈل ئۇچقۇنلار چېچىلاتتى. يالقۇننىڭ ئىنچىكە تىلى مەجنۇن تالنىڭ شاخلىرىنى يالايتتى - دە، شۇ زامان يوقىلاتتى؛ ئۇزۇن ئۇچلۇق سايىلار ئوتنىڭ ئالدىغىچە ئېتىلىپ كېلەتتى - دە، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئارقىسىغا قايتاتتى؛ قاراڭغۇلۇق يورۇقلۇق بىلەن كۆرۈشەتتى. بەزىدە ئوت يالقۇنى پەسىيىپ، يورۇقلۇق دائىرىسى تارايغان پەيتلەردە، يېقىن قاراڭغۇلۇقتا بىردىنلا ئالاتورۇق ياكى ئاق ئاتنىڭ كالىسى كۆرۈنۈپ، ئوتنى ئۇزۇن كۆشىگىنى بىلەن پۇقۇرىشى ئاڭلىنىاتتى. يورۇق جايدىن قاراڭغۇ جايدا نېمە بولۇۋاتقىنىنى كۆرۈش قىيىن، شۇنىڭ ئۈچۈن يېقىن ئەتراپنى قاپقارا پەردە قاپلىغاندەك تۇيۇلاتتى؛ ئەمما خېلىلا نېرىدا ئاسمان ئېتەكلىرىدە ئېدىرلار، ئورمانلىقلار خىرە - شىرە كۆرۈنەتتى. قاپقارا ۋە تىنىق ئاسمان بىزنىڭ يۇقىرىمىزدا بىپايان ئېگىزلىكتە ئۇزۇنىڭ پوتۇن سېھىرلىك گۈزەللىكى بىلەن تەنتەنە قىلىپ تۇراتتى. تازا ۋە لەززەتلىك ھاۋا — روس يېزىسىنىڭ تۈندىكى ھاۋاسى بىلەن نەپەس ئالغاندا كۆكرەك راھەت ئالاتتى. ئەتراپ جىجىمىت... ئاندا - ساندا سايدىن يوغان بېلىقنىڭ كۈتۈلمىگەندە چۈلتۈك قىلىپ كۆتۈرۈلۈپ، قايتىدىن چۆكۈپ كېتىشى ۋە ئۆتۈپ كەتكەن دولقۇننىڭ ئاستا تەۋرىنىشى تەسىرىدە ساي بويىدىكى قومۇشلارنىڭ شىلدىرلىشى ئاڭلىنىاتتى.

(تۇرگېنېۋ: «ئوۋچى خاتىرىسى» 68 -، 69 - بەتلەر)

ئوت گۈرۈلدەپ يېنىپ كەتتى، ئەتراپتىكى ھەممە نەرسە تىترەپ ۋە لەك - لەك بولۇپ، كۆلەڭگىلەر ئوتتىن قورقاندەك ئۆزلىرىنى جاڭگاللىقا ئاتتى ۋە ئوتنىڭ ئالدىدىن ئىگىنا تىنىڭ دۈگىلەك يۈزى يورۇپ كەتتى. ئوت ئۆچتى، ئىسنىڭ پۇرىقى چىقتى، يەنە چىملىقتا جىمجىتلىق بىلەن قاراڭغۇلۇق تەڭشىلىپ، ئاغرىقنىڭ خىرىلدىغان سۆزلىرىگە قۇلاق سالغاندەك بولدى...

ئوت يەنە يېنىپ كەتتى، لېكىن بۇ قېتىم كۈچلۈكرەك ۋە يورۇقراق بولۇپ، كۆلەڭگىلەر ئۆزلىرىنى يەنە جاڭگاللىقا ئاتتى، يەنە ئۇنىڭ ئۆپچۈرىسىگە يېيىلىپ، گۈلخانىنىڭ ئەتراپىدا ئۇنسىز، ئاداۋەت ئۈسۈلغا چۈشتى. ھۆل شاخلار چاراسلاپ يېنىۋاتاتتى. ئىللىق ھاۋا دولقۇنلىرىدا جاڭگالدىكى دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى شىلدىرلاپ، بىر - بىرىگە بىلەن پىچىرلاشماقتا ئىدى. يالقۇننىڭ شوخ ۋە جانلىق تىللىرى بىر - بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ، بىردەم سېرىق، بىردەم قىزىل رەڭ ئۇرۇپ ئويناتتى، يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈپ، ئۇچقۇنلارنى چاچاتتى، كۆيگەن يوپۇرماقلار ئۇچاتتى، ئاسماندىكى يۇلتۇزلار ئۇچقۇنلارغا كۈلۈشۈپ، ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ يېنىغا چاقىراتتى.

(گورکی: «ئانا» 318 -، 319 - بەتلەر)

گۈلخانىدىن چىقىقان ئوت قېپقىزىل بولۇپ يانماقتا، پۇرقىراپ چىققان قارا ئىس لەيلەپ - لەيلەپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەكتە، پاشىلار ئىسنى يامان كۆرگىنى ئۈچۈن ۋېشىلداپ ئالدىكەينىگە قارىماي قېچىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى. ئوتنى چۆرىدەپ قىزىل ئەسكەرلەر ياتاتتى. لاۋۇلداپ يانغان ئوت ئۇلارنىڭ يۈزلىرىنى يورۇتاتتى.

(ن. ئوستروۋىسكى: «پولات قانداق تاۋلاندى» 214 - بەتلەر)

دېرىزىنىڭ مۈز تۇتقان ئەينىكىدىن دۇكاننىڭ تورۇسلى

رنىڭ كۆيۈشى، ئۇنىڭ گۈرۈلدەپ سىرتقا ئۇزىنى ئۇرۇشى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. شۇنداقتىمۇ كۆمۈشتەك ئاسمان يولى يەنىلا ئېپئىنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قار ئۇستىگە ئوتنىڭ شولىسى چۈشەتتى، ئۆينىڭ تامىلىرى خۇددى ھويلىدىكى ئوت كەتكەت جايغا سۈرۈلۈپ كېتىۋاتقاندەك قىڭغىيىپ، ئىڭشىپ قالغان ئىدى، ئۇندا ئوت تازا يالقۇنجاپ كۆيۈۋاتاتتى، دۆكان تېمىنىڭ چوڭ - چوڭ يېرىقچىلىرىغا ئوت يامىشاتتى، يېرىقتىن قېيىقىزىل مىقلار ئەگرى - بۈگرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۆگزىگە يېپىلغان قۇرۇق قارا تاختاي ھەمسا تىللار قىزىل ۋە ئالتۇن رەڭ لېنتا بىلەن ئورالدى؛ بۇ لېنتىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىنچىكە كاھىش تۇرخۇنىدىن «چىرس - چىرس» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ تۇتۇن چىقاتتى، چاراسلىغان، گۈركىرىگەن ئاۋاز دېرىزە ئەينىكىگە ئۇرۇلاتتى؛ ئوت بارغانسېرى ئۇلغايغىلى تۇردى؛ ئوت ئىچىدە قالغان دۆكان چېركاۋنىڭ بۇت تۇرىدىغان تېمىغا ئوخشاش بولۇپ كەتكەن ئىدى ۋە توساپ بولىمايدىغان كۆچ بىلەن ئۆزىگە تارتاتتى.

(گورکی: «بالالىق چاغلىرىم» 84 - بەت)

جۇغراپىيىلىك مۇھىت تەسۋىرى

جۇغراپىيىلىك مۇھىت — بىپايان تەبىئەت دۇنياسىدىكى يەر - زېمىنلارنىڭ تۈزۈلۈش شەكلى ۋە ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى بولۇپ، يەر شارىنىڭ سىرتقى قىياپىتىدە ئىپادىلەنگەن تۇرلۇك تەبىئىي تۈزۈلۈشلەرنىڭ كونكرېت كۆرۈنۈشلىرىدىن ئىبارەت. جۇغراپىيىلىك مۇھىت كىشىلەرنىڭ پۈتكۈل پائالىيەتلىرىنىڭ مەركىزى بولغان تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇش،

ئۆزگەرتىش ۋە تەبىئەتتىن پايدىلىنىش پائالىيەتلىرىگە ئوخشاشمىغان تەسىرلەرنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى ئۆزگەرتىش ۋە پايدىلىنىش پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشتا كىشىلەر بەلگىلىك جۇغراپىيىلىك مۇھىتتىن ئايرىلالمايدۇ، بەلگىلىك جۇغراپىيىۋى مۇھىت ئىچىدە ھەرىكەت قىلىدۇ. كىشىلەرنىڭ تاغ - دەريالارنى تىزگىنلەپ، چۆللەرنى بوستانلىققا ئايلاندۇرۇش پائالىيەتلىرى تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش پائالىيەتلىرىنىڭ ئەڭ مەركەزلىك ئىپادىسى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ بەلگىلىك ماددىي ۋە مەنىۋى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى چىقىش قىلىدۇ. ئىجتىمائىي تۈرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان ئەدەبىيەسەرلەر كىشىلەرنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى تۈرمۇشى بىلەن بۇ ئاستە باغلانغان تەبىئىي مۇھىت — جۇغراپىيىلىك مۇھىتنى ئەكس ئەتتۈرمەي تۇرۇپ، كىشىلەرنىڭ تۇرلۇك پائالىيەتلىرىنى ئۇنۇملۇك ۋە ئوڭۇشلۇق ھالدا ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ئەدەبىيەسەرلەردە كىشىلەرنىڭ ياشاش شارائىتىنىڭ ئەڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان جۇغراپىيىلىك مۇھىتنى تەسۋىرلەشكە ۋە ئەكس ئەتتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئەدەبىيەسەرلەردە سۈرەتلەنگەن جۇغراپىيىلىك مۇھىت — ئەدەبىيەسەرگە رەڭ بېرىش ئۈچۈنلا بولماستىن، بەلكى ئەڭ مۇھىمى پېرسوناژلارنىڭ ياشاش شارائىتىنى گەۋدىلەندۈرۈش، خاراكتېرنى يارىتىش ۋە ئەكس ئەتتۈرۈش، پېرسوناژلارنىڭ بەلگىلىك جۇغراپىيىلىك مۇھىتنى ئۆزگەرتىش ۋە تىزگىنلەش، شۇنداقلا ئۇنىڭدىن ھەر خىل مەقسەتتە پايدىلىنىش قاتارلىق پائالىيەتلەرگە ئاساس يارىتىپ، ئەسەر ۋەقەلىكى ۋە پېرسوناژلار سەرگۈزەشتىلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش، بېيىتىش ۋە گۈللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ.

جۇغراپىيىلىك مۇھىت — كىشىلەرنىڭ ياشاش شارائىتى

ۆه پائالیيەت دائىرىسىنى بىرقەدەر ئېنىق گەۋدىلەندۈرىدىغان ئاساسىي ئامىل. چۈنكى بەلگىلىك جۇغراپىيىلىك مۇھىت ئۆزىنىڭ تۈرلۈك ئەۋزەللىكلىرى بىلەن كىشىلەرنىڭ تۇرلۇك ئىشلەپچىقىرىش شەكلى ۆه كەسپىنى بەلگىلەيدۇ. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق، كانچىلىق، قاتناش ـ تىرانسپورت قاتارلىقلار بەلگىلىك جۇغراپىيىلىك مۇھىتنىڭ ئەۋزەللىكلىرى ئارقىلىق مەيدانغا كېلىدۇ ۆه مەۋجۇت بولىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ئەدەبىي ئەسەرلەردە سۆرەتلەنگەن جۇغراپىيىلىك مۇھىت تەسۋىرى پېرسونا‌ژلارنىڭ ياشاش شارائىتىنى ۆه شۇ شارائىتتىكى تۇرمۇش پائالىيىتىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن ئاساس يارىتىش ياكى يول ئېچىش رولىنى ئوينايدۇ.

جۇغراپىيىلىك مۇھىت كىشىلەرنىڭ بەلگىلىك ئىشلەپچىقىرىش دائىرىسىنى بەلگىلەيدۇ. ئىشلەپچىقىرىش دائىرىسى كىشىلەرنىڭ بەلگىلىك مىجەز ـ خاراكتېرى، ئىرادىسى، چىرايى‌قىياپىتى ۆه تۇرمۇش ئادىتى قاتارلىقلارنى شەكىللەندۈرىدۇ. دېھقانچىلىق ـــ كىشىلەرنىڭ قانائەتچان، سەخىي ۆه چىداملىق خاراكتېرىنى يېتىلدۈرسە، چارۋىچىلىق جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداش، مېھماندوست ۆه چەبدەس بولۇش خاراكتېرىنى يېتىلدۈرىدۇ. نەتىجىدە تاغلىقلارنىڭ تاغلىقلارچە، يېزىدىكىلەرنىڭ يېزىلىقلارچە، شەھەرلىكلەرنىڭ شەھەرلىكلەرچە مىجەز‌خاراكتېرى، چىراي ـ قىياپىتى ۆه تۇرمۇش ئادەتلىرى بولىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى جۇغراپىيىلىك مۇھىت تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسونا‌ژلارنىڭ تۇرمۇش ئادەتلىرى، مىجەز ـ خاراكتېرى، چىراي ـ قىياپەتلىرىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرگىلى ۆه ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ.

جۇغراپىيىلىك مۇھىت ـــ كىشىلەر ئۆسۈپ يېتىلىدىغان ئانا تۇپراق هېسابلىنىدۇ، كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بۇ ئانا تۇپراققا بولغان مېهرى ـ مۇھەببىتى ئوخشاش بولمايدۇ. كۆپلىگەن كىشىلەر ئۆز يۇرتىنىڭ بايلىقى، پارا‌ۋان، گۈزەل ۆه كۆركەم بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ ۆه شۇ يولدا بەلگىلىك تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسونا‌ژلارنىڭ كۆزى ئارقىلىق ئۆز يۇرتىنىڭ ياكى باشقا جايلارنىڭ جۇغراپىيىلىك مۇھىتىنى سۆرەتلەش بىلەن شۇ پېرسونا‌ژنىڭ ئۆز يۇرتى ـ ۆه تىنى، ۆه تىنىنىڭ تاغۇ ـ دەريالىرىغا بولغان مېهرى ـ مۇھەببىتىنى گەۋدىلەندۈرگىلى، مەنىۋى قىياپىتى، ۆه تەنپەرۋەرلىك هېسسىياتىنى جانلىق ئەكس ئەتتۈرگىلى ۆه ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. چۈنكى ئۇرغۇن كىشىلەر ئۆز يۇرتى ـ ۆه تىنىنى قىزغىن سۆيىدۇ ۆه گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. ئۆز يۇرتىنىڭ نامرات، قاقاسلىقىغا ئەپسۇسلىنىدۇ، ئېچىنىدۇ. يەنە بەزى كىشىلەر يۇرتىدىكى ئەۋزەل بولغان جۇغراپىيىلىك شارائىتنىڭ قەدرىگە يەتمەيدۇ. بەزىلەر هەتتا ئۆز يۇرت ـ ماكانلىرىنى تاشلاپ، بىرقەدەر گۈزەل بولغان جايلارغا كۆچۈپ كېتىشكە ئۇرۇنىدۇ. مانا بۇلار پېرسونا‌ژلارنىڭ بەلگىلىك مۇھەببەت ـ نەپرەت قارىشى، ۆه تەنپەرۋەرلىك هېسسىياتىدىكى ئوخشاشمىغان پەرقلەرنى كۆرسىتىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە سۆرەتلەنگەن بەلگىلىك جۇغراپىيىلىك مۇھىت تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسونا‌ژلارنىڭ پائالىيەت سورۇنلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگىلى، پېرسونا‌ژلارنىڭ كېيىنكى پائالىيەتلىرى ئۈچۈن ئالدىن بىشارەت بەرگىلى ۆه يول ئاچقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، شولوخوۋنىڭ «ئېچىلغان تىنچ» رومانىنىڭ باش قىسمىدا، مەلۇم يېزىغا خىزمەتكە كەلگەن كادىرنىڭ كۆزى ئارقىلىق شۇ يېزىغا قاراشلىق ۆه شۇ يېزا خەلقى ئۆزگەرتىشكە تېگىشلىك بولغان پايانسىز چۆلنىڭ ۆه چۆلدە چېچىشىپ يۈرگەن تۈلكە، توشقان قاتارلىقلارنىڭ، ياۋايى ئۆسۈملۈكلەر-

نىڭ تەسۋىرى بېرىلگەن. بۇ تەسۋىر پېرسوناژلارنىڭ كېيىنكى پائالىيەتلىرى ئۈچۈن بېرىلگەن بىشارەت بولۇپ، ياۋايى ھايۋانلار ۋە ياۋايى ئۆسۈملۈكلەر ماكان تۇتقان بۇ چۆل - باياۋانىنى كىشىلەرنىڭ ئاۋات ماكانغا ئايلاندۇرۇشقا ئالدىن قىلىنغان تەييارلىقتۇر.

جۇغراپىيىلىك مۇھىت يەنە ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ماھىيىتى ۋە ھەقىقىي قىياپىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىر خىل تەبىئىي ۋاستە ھېسابلىنىدۇ. تىزگىنلەنگەن تاغۇ - دەريالار كىشىلەرگە بەلگىلىك ئوخشاشلىق شارائىتلارنى يارىتىپ بەختسائادەت ئېلىپ كەلسە، تىزگىنلەنمىگەن جۇغراپىيىلىك مۇھىت كىشىلەرگە ھەر خىل بالايى - ئاپەتلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە جۇغراپىيىلىك مۇھىتنىڭ بۇ خىل تۈرلۈك قىياپەتلىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق، بەلگىلىك ئىجتىمائىي جەمئىيەتنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى ئىنىق ۋە جانلىق ئېچىپ ۋە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە جۇغراپىيىلىك مۇھىت تەسۋىرىدىن پايدىلىنىپ يەنە پېرسوناژلارنىڭ بەلگىلىك ئىستېتىك تۇيغۇسىنى گەۋدىلەندۈرۈش بىلەن ئۇلارنىڭ مۇئەييەن تەبىئىي مۇھىت بىلەن بولغان باغلىنىشى، مۇناسىۋىتى، ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىكى ئورنى، ئىقتىسادىي شارائىتى قاتارلىقلارنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرگىلى ۋە گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، يازمونىڭ «ياشىلىق ناخشىسى» رومانىدا، بېيجىڭدىن بېيدەيخېگە قېچىپ كەلگەن لىن داۋجىڭ بېيدەيخېنىڭ يايپىشىل چىمەنزارلىقلىرىنى ۋە چىمەنزارلىقلار بىلەن ئۆتتىشىپ كەتكەن زۇمرەتتەك كۆپكۆك دېڭىز مەنزىرىسىنى كۆرۈپ، ئىسەنكىرەش ئارىلاشقان سۆيۈنۈش ھېسسىياتى بىلەن شۆلىسىنى كۆتۈرۈپ ماڭغان ھامالغا «بېدەيىخې نېمىدېگەن گۈزەل»

دېگەن ئىدى، ھامال: «بىز تېخى بۇ گۈزەللىكنى ھېس قىلمىدۇق، بۇ يەردە بېلىق تۇتالمىسىڭىز جېنىڭىزنى باقالىمايسىز» دەيدۇ. يازغۇچى بۇ يەردە بېيدەيخېنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە ئاساسەن تەسۋىرلەش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق، بىر تەرەپتىن نامراتلىق ئىچىدە ياشاۋاتقان جۆگگولۇقنىڭ مەنىۋى قىياپىتى ۋە ئىقتىسادىي شارائىتىنى گەۋدىلەندۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن بېيدەيخېدە ئويناۋاتقان، دەم ئېلىۋاتقان چەت ئەللىكلەرنىڭ تۈرلۈك قىياپەتلىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق يېرىم مۇستەملىكە، يېرىم فېئودال قاراڭغۇ جۆگگونىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن.

جۇغراپىيىلىك مۇھىت ــ كۆپ ھالىلاردا گۈل - گىياھلار بىلەن مەنزىرە تەسۋىرلىرى شەكىلدە ئەكس ئېتىلىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، جۇغراپىيىلىك مۇھىت تەسۋىرىدە سۈرەتلەش ئۈچۈن تەسۋىرلەشتىن ئىبارەت ناتۇرالىستىك ئەكس ئەتتۈرۈشتىن ساقلىنىشقا توغرا كېلىدۇ: چۈنكى جۇغراپىيىلىك مۇھىت ــ كىشىلەرنىڭ پائالىيەت سورۇنى بولغاچقا، ئۇ پېرسوناژلارنىڭ تۈرلۈك پائالىيەتلىرى بىلەن ئورگانىك ھالدا باغلىنىشى يېكى پائالىيەتلىرى ئۈچۈن يول ئېچىش لازىم. شۇنداق بولغاندىلا، جۇغراپىيىلىك مۇھىت تەسۋىرى ئارقىلىق ئەسەر ۋەقەلىكىگە بەلگىلىك تۈس بەرگىلى، پېرسوناژلارنىڭ پائالىيەتلىرىنى جانلاندۇرغىلى ۋە ئەسەر ئىدىيىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا يوشۇرۇن ۋە چوڭقۇر ئەكىسەتتۈرۈش ئۈچۈن شارائىت يارىتىلى بولىدۇ.

جوغراپىيىلىك مۇھىت ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئاساسەن مۇنداق ئىككى خىل ئۇسۇلدا تەسۋىرلىنىدۇ:

بىرىنچى، ئومۇمىلاشتۇرۇپ تەسۋىرلەش، يەنى بىرەر تاغ يېكى تاغ تىزمىسى، بىرەر دېڭىز، دەريا، كۆل، بۇلاق، ئېرىق-ئۆستەڭ، يول، دالا قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشىنى تەس-

ۋىرلەش. بۇنداق ئومۇملاشتۇرۇپ تەسۋىرلەش ئارقىلىق، ئەسەر-
دىكى پېرسوناژلارنىڭ ياشاش مۇھىتى ۋە يۈز بېرىۋاتقان
ۋەقەلىكلەرنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ھەققىدە كىتابخانلار
خەۋەردار قىلىنىدۇ.

ئىككىنچى، ئىنچىكە تەسۋىرلەش، يەنى بىرەر تاغ ياكى
ئۇنىڭ مەلۇم چوققىسىنىڭ قىياپىتى ۋە مەنزىرىسىنى، دېگىز سۈ-
يىنىڭ دولقۇن ياساپ قىيا تاشلارغا، قىرغاقلارغا، دەھشەتلىك
ئۇرۇلۇۋاتقان، دەريا سۈيىنىڭ قايناپ ھاسىل قىلىپ ئېقىۋاتقان،
تاغ سۈيىنىڭ ئېگىز - ئېگىز چوققىلاردىن تاشتىن - تاشقا ئۇ-
رۇلۇپ بۇزۇغۇنلۇق شارقىراتمىلارنى ھاسىل قىلىپ كەڭ جىرالار-
غا قۇيۇلۇۋاتقان، ئېرىق - ئۆستەكسۇلىرىنىڭ شوخ ئۆركەش يا-
ساپ ئېتىزلارغا، باغلارغا يول ئېلىۋاتقان، كۆل ۋە بۇلاق
سۈيىنىڭ قۇياش يا كى ئاپتاپنىڭ نۇرىدا ئەينەكتەك پارقىراپ
تۇرغان سۈزۈك، تىنىق ھالىتىنى ئىنچىكە تەسۋىرلەش. بۇنداق
ئىنچىكە تەسۋىرلەش ئارقىلىق شۇ مۇھىتنىڭ ئالاھىدىلىكى، تەپ-
سىلىي كۆرۈنۈشى ھەققىدە كىتابخانلارغا چۈشەنچە بېرىلىپ، پېر-
سوناژلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئىدىيىۋى ھېسسىياتلىرى سىم-
ۋوللۇق ئىپادىلىنىدۇ. ئاپتورنىڭ تۇرمۇشقا نىسبەتەن ئىنكار قى-
لىش ياكى مۇئەييەنلەشتۈرۈش پوزىتسىيىسى ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ.

تۆۋەندە جۇغراپىيىلىك مۇھىت تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگە-
لەرنى كۆرىستىمىز.

(1) تاغ تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

سەھەرنىڭ ئالتۇن رەڭلىك تۇمانلىرى ئارىسىغا يۇشۇرۇ-
غان ئەتراپتىكى چوققىلار خۇددى سانسىز پادىلارغا ئوخشاش
قىستىلىشىپ تۇراتتى؛ جەنۇب تەرەپتە ئاپئاق بولۇپ قەد كۆتۈرۈپ

تۇرغان ئېلبروس تېغى تۇراتتى، ئۇنىڭ ئارقا تەرىپىدە بولسا،
ئاق سايىدەك مۆزلۇق چوققىلار تۇراتتى، شەرقتىن كەلگەن
پارچە - پارچە بۇلۇتلار ئاشۇ ئارىلىقتا تېنەپ يۈرەتتى.

(لېرمونتوۋ: «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» 216 - بەت)

بەزى - بەزىدە قۇياش نۇرى بۇ ئۇچلۇق ئېگىز لىكلەرنى،
دېگىسىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك تاشلارنى، ئېگىز تاغ ئۈستىدىكى
جىرالارنى يورۇتۇپ قالاتتى. مۇنداق چاغلاردا قۇياش نۇرلە-
رىنىڭ ئېقىمىغا ۋە ھاۋانىڭ خىلمۇ خىل ئۆزگىرىشىگە ئىتائەت
قىلغۇچى جايلار ھېلى ئالتۇن رەڭگىدە پارقىرىسا، ھېلى چوغنىڭ
رەڭگىگە كىرىپ تاۋلىنىاتتى، ھېلى ئۆزگە قىزغۇچ رەڭ بەرسە،
ھېلى ئاستا - ئاستا قارامتۇلىشىپ كۆلەڭە تۈسكە كىرىپ قا-
لاتتى. قىسقىسى تاغ چوققىلىرىنىڭ تۈسى خۇددى كەپتەرنىڭ بوي-
نىدەك ھېلىدىن - ھېلى ئۆزگىرىپ، ھەر خىل رەڭدە تاۋلىنىپ
تۇرارتتى.

(بالزاك: «ساغرا تېرە» 423 -، 424 - بەتلەر)

يېقىملىق قۇياش نۇرى زۇمرەتتەك تىنىق قىيانى يورۇتۇۋەتتى.
قىيا ئۈستىدە ئالتۇندەك چېچەكلەپ كەتكەن ئاجايىپ ئوت -
چۆپلەر تۇراتتى، توق قىزىل، ھالرەڭ ئېچىلغان كاكتۇك گۈل-
لىرىمۇ بار ئىدى. يانىڭ ئۈستىدىكى بىر پارچە يوغان تاش
ھازىر دوملاپ چۈشۈپ كېتىدىغاندەك تۇراتتى. مانا مۇشۇ
تاشنىڭ ئۈستىدىن يوپۇرماقلىرى ئاستىدا سانجاق - سانجاق
بىنەپشىرەڭ چېچەكلەر ئېچىلغان بىرنەچچە تال چىگىلەك ساگگىلاپ
تۇراتتى. قىياتاش ئۈستىدە غوللىرى ئەگرى-بۈگرى ئۆسكەن بىر
تۈپ پاكارغىنە سامىرسىن دەرىخى تۇراتتى.

(ياۋشۇيىن: «باھادىر شاھ لى زىچىڭ» 1 - قىسىم 604 - بەت)

يۇقىرىدىن - تۆۋەنگىچە يېرىلغان بۇ تاغنىڭ ئوتتۇرىسى
تار جىلغا بولۇپ، چىغىر يول مۇشۇ يېرىقتىكى تار جىلغىدىن

ئۆتەتتى، يولنىڭ ئىككى تەرىپى ئېگىز تىك يار ئىدى. شىددەتلىك ئېقىم بۇ جىلغىنى بويلاپ پەسكە قاراپ، خۇددى ئاتقان ئوقتەك دەھشەتلىك ئاقاتتى. ھاۋا ئىنتايىن سالقىن ئىدى. تاغ، قىيالار قوڭۇر رەڭتۈس ئالغان بولۇپ، يۇقىرىغا قارىسا ئادەمنىڭ بېشى قېيىپ يۈرىكى جىغىلداپ كېتەتتى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 110 – بەت)

نۇرلۇق سېرىق كرىستال بىلەن قاپلىنىپ قېتىپ قالغان تۆمۈر رەڭلىك لاۋا ئېقىمىنىڭ بەزىدە ئۇ تەرەپتىن، بەزىدە بۇ تەرەپتىن كۆزگە چېلىقىشى ئانتوكو ۋولقانىنىڭ خېلىلا يېقىن جايدا ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى. بىر بىرىنىڭ ئۈستىگە مىنىشىپ كەتكەن ئۇچلۇق خادا تاشلار تەڭپۇڭلۇق قانۇنىيىتىگە خىلاپ ھالدا ئۆز جايلىرىدا قىمىرلىماي تۇرسىمۇ، ئادەملەردە ھازىرلا بېسىۋالىدىغاندەك سۈر پەيدا قىلاتتى. يەر تەۋرىگەن مەزگىللەردە، بۇ يەرلەر ئۆز شەكىللىرىنى ئۆزگەرتىشى مۇمكىن، ئەلۋەتتە. بىر تەرەپكە سىڭايان بولۇپ ھېلىلا ئۆرۈلۈپ چۈشىدىغاندەك كۆرۈنۈشكە كېلىپ قالغان نەيزىدەك تىك چوققىلارنى، گۈمبەزدەك تاش ئۇيۇللىرىنى، يانپاشلاپ ياتقان تۆپىلىكلەرنى ئىنچىكە كۆزەتسە، بۇ تاغلىق رايوننىڭ بىر پۈتۈن ئەمەسلىكىنى سەزگىلى بولاتتى.

(ژىيول ۋېرىن: «كاپىتان گرانتىنىڭ پەرزەنتلىرى» 1 – قىسىم 149 –، 150 – بەتلەر)

لاۋيېلىڭدا ھەقىقەتەنمۇ قاتمۇ قات تاغلار بىر-بىرىگە تۇتىشىپ، ئۈستى – ئۈستىگە مىنگىشىپ كەتكەن چوققىلار بۇلۇتقا، ئورمانلار كۆككە تاقىشىپ تۇراتتى. يولۋاسلارنىڭ ھۇۋلاشلىرى، ئېيىقلارنىڭ ھۆركىرەشلىرى، قاپلانلارنىڭ خىرقىراشلىرى، بۇغىلارنىڭ مەرەشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ياۋا توڭگۇزلار توپ – توپى بىلەن، تاغ تېكىلىرى پادا – پادىسى بىلەن كېزىپ

يۈرەتتى. ئورمانغا كىرىپ قالساڭ ئاسمان، چوققىلار غا چىقىپ قالساڭ يەر كۆرۈنمەيتتى.

(چۈيبو: «چەكسىز ئورمان قارلىق دالا» 170 –، 171 – بەتلەر)

غەربىي ئوڭ تەرىپىنىڭ نېرىسىدا سۆلەتلىك سالاپەتلىك ساۋۇر تاغلىرى، ئۇدۇل جەنۇبىي مۇساپىدە بولسا، قوبۇق بىلەن بورچىن ئارىلىقىدىكى پاكار – پاكار تاغ تىزمىلىرى خۇددى قاتارلىشىپ چۆكلىنىپ ياتقان يۈكلۈك تۆگىلەردەك كۆرۈنەتتى.

(تۇردى سامساق: «ئاخىرەتتىن كەلگەنلەر» 238 –، 239 – بەتلەر)

(2) سۇ تەسۋىرىگە دائىر ئۈلگىلەر

بۇ بۇلاق قىرغاقنىڭ جىرالىرىدىن ئاز – ئازدىن قايناپ چىقىپ، يىگىرمە قەدەمچە نېرىغا بېرىپ شوخ شاۋقۇنلار بىلەن چوڭ ئېرىققا قوشۇلۇپ كېتەتتى. ساينىڭ ئېتەكلىرىدە دۇب چاتقاللىرى ئۆسۈپ كەتگەن؛ بۇلاق ئۆپچۆرىسىنى كۆپكۆك مەخمەلدەك ئوت باسقان. مۇزدەك ۋە سىمابتەك يالتىراپ كۆرۈنگەن بۇ يەرگە، ھېچقاچان كۈن نۇرى چۈشمەيتتى.

(تورگېنېۋ: «ئوۋچى خاتىرىلىرى» 4 – بەت)

بۇتخانىنىڭ ھويلىسىدا بىر بۇلاق بار ئىدى، بۇلاقنىڭ تېگى كۆرۈنمەيتتى. رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە ماگو راھىبە مۇشۇ يەردە قولياغلىقىنى يۇيۇپتىكەن. شۇنىڭدىن بۇيان بۇ بۇلاق «ماگو بۇلىقى» دەپ ئاتىلىپ قاپتۇ. بېلىجانلار توپ – توپ بولۇشۇپ، بەزىدە سۇنىڭ ئۈستىگە لەيلەپ چىقىپ، بەزىدە تېگىگە شۇڭغۇپ ئويناپ يۈرۈشەتتى. بۇ بۇلاق سۈيى كارىز ئارقىلىق ئالدىنقى ھويلا ۋە بۇتخانا دەرۋازىسىدىن ئۆتۈپ، قارا تاشتىن گۈل چىقىرىپ ئويۇلغان ئەجدىھانىڭ ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىقىپ، يەتتە-

سەككىز گەز ئېگىز لىكتىن شېغىللىققا چۈشۈپ، ئاندىن شىرىلدىغان پېتى ئورمانلىق ئىچىگە كىرىپ كېتەتتى.

(ياۋشۇيىن: «باھادىرشاھ لىزىچىك» 1 - قىسىم 2 - كىتاب 607 - بەت)

پۈتۈن تاغ قالايمىقان چوڭ - چوڭ تاشلاردىن ئىبارەت بولۇپ، قورام تاشلارنىڭ ئارىلىقلىرىدىن سۇ ئېتىلىپ چىقىدۇ. قورام تاشلار ھەم ئېگىز بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئارىلىقلىرىدىن ئېتىلىپ چىقىپ تۇرغان نەچچە مىڭ تارام سۇ، يىراقتىن خۇددى تاشلارنى تىرەپ تۇرغان تۈۋرۈكلەرگە ئوخشاش كۆرۈنىدۇ. يەنە توغرىسىغا ياتقان قورام تاشلارنىڭ ئارىلىقلىرىدىن چىققان سۇلار گويا تاغقا ئېسىپ قويغان نەچچە يۈزلىگەن كەڭ پەردىگە ئوخشايدۇ. بۇ سۇ تۈۋرۈكلەر ۋە سۇ پەردىلەر تاغنىڭ ئاستىدىكى قورام تاشلارغا شىددەت بىلەن ئۇرۇلۇپ چۈشكەندە، ئەتراپقا خۇددى سانسىز ئۇنچە - مارجان چاچرايدۇ. بۇ ئۇنچە - مارجانلار كۈن نۇرىدا خىلمۇ خىل رەڭدە تاۋلىنىپ، قالتىس چىرايلىق كۆرۈنىدۇ.

(چۈيبو: «چەكسىز ئورمان قارلىق دالا» 183 - 184 - بەتلەر)

دەسلەپ كۆزگە چېلىققان نەرسە - مەر مەر تاشتەك پارقىراپ تۇرغان كۆك - قارا دېڭىزنىڭ جىمجىتلىقى ئىدى، قەيەردىدۇر يىراقتا، كۆك تۇمان ئىچىدە دېڭىزنىڭ چېتى كۆزگە كۆرۈنمەيتتى. قىزىتىپ تۇرغان كۈن ئۆزىنىڭ نۇرلىرىنى چاچماقتا ئىدى. يىراقتا ئەتىگەنلىك تۇمان، ئىچىدىن تاغ چوققىلىرى كۆرۈنمەكتە. دېڭىزنىڭ شىپالىق ھاۋاسى كىشىنى راھەتلەندۈرۈپ نەپەس ئالدۇراتتى، كۆكۈش بولۇپ تۇرغان ھەيۋەتلىك جىمجىتلىقتىن كۆز ئۈزۈپ بولمايتتى.

دېڭىزنىڭ ئاستا - ئاستا سوقىقان دولقۇنى ئەركىلەپ كېلىپ پۈتقا ئۇرۇلاتتى ۋە قىرغاقتىكى ئالتۇن قۇملارنى يالايتتى.

(ئوستروۋىسكى: «پولات ئانداق تاۋلاندى» 487 - بەت)

شامال توختىدى. دولقۇنلار مۇ تىنىچىپ قالدى. يەلكەن زاۋالدا خۇددى قانداقتۇر قىزىرىپ، ئۇن - تاۋۇشسىز لەپىلدەيتتى. چەكسىز كەتكەن ئالەم بوشلۇقى تۇنجۇقۇپ قالغاندەك تەبىئەتنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن جىمجىت بولۇپ قالغان ئىدى. بۇ ۋاقىتتا دېڭىز ئالەم بوشلۇقىدا ئۆزىنىڭ پارقىراپ تۇرغان كۆكرىكىنى كېرىپ، ئاشقىنىڭ ئۆز قوينىغا كىرىشىنى ئوتتەك قىزغىنلىق ۋە تەشنالىق بىلەن كۈتەتتى. ئىشقى ئوتىدا يېنىپ تەقەززا بولغان قۇياش ئالدىراپ، ئۆزىنى مەشۇقىنىڭ قوينىغا ئاتتى. ئاخىرى ئۇلار جۇپلىشىپ مۇرادىغا يەتتى. يەنى دېڭىز قۇياشنى پۈتۈنلەي سۇمۇرۇپ ئالدى.

بۇ چاغدا سالقىن شامال چىقىپ، دېڭىز ئۈستىدە ئۆركەش پەيدا قىلدى. بۇ سۇمۇرۇلۇپ كەتكەن قۇياشنىڭ ئارزۇسىغا قانغاندىن كېيىن ئاسمانغا قارىتىپ ھۇزۇرلىنىپ چىقارغان نەپەسدىن دېرەك بېرەتتى.

(مۇپاسان: «ھايات» 56 - بەت)

بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن بۇ كۆللەر بىرنەچچە چاقىرىم يەرگە سوزۇلغان. كۆللەرنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى قېلىن ئورمانلارنىڭ سايىسى چۈشۈپ تۇراتتى. چوڭ كۆل بويىغا سوزۇلۇپ كەتكەن دۆڭلۈكلەرنىڭ ئۈستىنى گىلەمدەك قاپلاپ ياتقان مايسا ئوتلار سۇغا غايەت تىنىق، يېشىل رەڭ بېرىپ تۇراتتى. ھېچقەيەردە، ھەتتا قىرغاقتىمۇ مەۋجىدىن نىشان يوق، سۇ ئاپئاق كۆۋۈكلەنمەيدۇ، ھەتتا سۇ يۈزىمۇ دولقۇنلانماي تىنچ تۇراتتى. گويا ئاھايىتى يوغان قاچىدىكى سۇ تېگىدە مۇزلاپ ۋە پارقىراپ يوغان - يوغان ئەينەكتەك، ئاسمان ئۇنىڭ تېگىدە ياتقاندەك ۋە بۇك دەرەخلەر ئۇنىڭ تازا تىنىق كۆكسىدە جىم بولۇپ تىكلىشىپ تۇرغاندەك ئىدى.

(تورگېنېۋ: «ھارپا» 128 - بەت)

دەریا بولسا كۆز یەتمەیدىغان كەڭلىككە یېیىلىپ، گاھ تۈرۈلۈپ ئۆركەشلەپ، گاھ ئۆركەش دۆڭلىرى ئەتراپقا تاراپ قىرغاق چېقىپ، دولقۇنلىنىپ ئاقماقتا؛ دەریانىڭ یۈزى خۇددى چوڭ - چوڭ نەپەس ئېلىۋاتقان ئادەمنىڭ كۆكرىكىدەك بىر كۆتۈرۈلۈپ - بىر پەسلەیتتى. دولقۇن كۆتۈرۈلگەندە پۈتۈن دەریا قاتمۇ قات ئۆركەش دۆڭلىرى ھاسىل قىلىپ شىددەت بىلەن ۋاشىلداپ قاینایتتى، دولقۇن تارىغاندا بولسا، چایقىلىپ تۇرغان قىزغۇچ لاي سۇ خۇددى ئىككى بىسلىق خەنجەردەك ئىككى قىرغاققا تاراسلاپ ئۇرۇلۇپ دەستىلەنگەن ئاق چېچەكتەك بۇژغۇنلىنىپ ۋەھىمىلىك شارقىرایتتى.

(قەییۇم تۇردى: «كۈرەشچان یىللار» 1 - قىسىم 2-، 3 - بەتلەر)

(3) دالا تەسۋىرىگە دائىر ئۈلگىلەر

(ئاكوپلارنىڭ) كەینى تەرەپتە، قىزىل سۇۋادانلار بىلەن یاش قېیىنزارلىقنىڭ یاپیېشىل چاتقاللىقى ئارقىسىدا تورف یېقىلغۇسى سازلىقى سارغىیىپ كۆرۈنەتتى، ئۇرۇشتىن بۇرۇن بىر چاغلاردا بۇ یەرلەردىن تورف یېقىلغۇسى قېزىپ ئېلىنغانلىقى ئېنىق ئىدى؛ مېۋىلىرى مۇنچاقتەك قىزىرىپ تۇرغان، كۆڭۈللۈك گۈللىگەن، ئوڭ تەرەپتىرەك، ئورمانلار غۇژمەكلىشىپ تۇرغان تۇمشۇقنىڭ نېرىسىدا تېخىچە ئایاغ باسمىغان یوللارنى ئەسلىتىپ، زەمبىرەك ئوقى بىتچىت قىلىپ تاشلىغان تاشیول سوزۇلۇپ یاتاتتى، ئەڭ چەتتە مىلتىق ئوقى ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋەتكەن نىمجان شىۋاق ئوتلار دۈگدىیىپ، قاپقارا كۆمۈرگە ئایلانغان دەرەخ كۆتەكلىرى دۆۋىلىنىپ تۇراتتى، ئاكوپ توپىلىرىدىن ھاسىل بولغان كۆتۈرمە توساقلار سارغىیىپ كۆرۈنەتتى، ئەگرى - بۈگرى ئاكوپلار یالڭاچ دالا بویلاپ یىراق - یىراق

لارغا سوزۇلۇپ كەتكەن ئىدى، ھەتتا چىم تېزەك كولاپ ئېلىۋېرىپ ئوي دۆڭ بولۇپ كەتكەن ئارقىدىكى سازلىقتىن، ھەتتا ۋەیران قىلىپ تاشلانغان تاش یولدىن ھایاتنىڭ، بىر زاماندىكى ئەمگەكنىڭ ئىسى كېلەتتى، ئورماننىڭ ئېتىكىدىكى یەرلەر بولسا ئادەمنىڭ كۆزىگە كۆڭۈلسىز، قایغۇلۇق مەنزىرە بولۇپ كۆرۈنەتتى.

(شولوخوۋ: «تىنچ دون» 2 - كىتاب 236-، 237 - بەتلەر)

بىپایان قاقاسلىق، چۆلدەرىگەن بۇ زېمىندا چەكسىز قاراڭغۇلۇق، بومبا تاشلاپمۇ بۇزغىلى بولمایدىغان جىمجىتلىقتىن باشقا ھېچنېمە یوق ئىدى.

شىمالدىن ئىزغىرىن شامال سوقۇپ ئۇ یەردىكى ھەممە نەرسىنى ئېچىنىشلىق ھالغا كەلتۈرۈپ قویغان، بىرنەچچە تۈپ پاكار ئۈسكەن دەرەخ ئادەم چۈشىنىپ بولمایدىغان بىر خىل غەزەپ بىلەن، خۇددى بىرسىگە تەھدىت سېلىپ قوغلاۋاتقاندەك قۇرۇپ قالغان شاخلىرىنى ئېغاڭلىتىپ تۇراتتى.

(گیوگو: «پاجىئەلىك دۇنیا» خەنزۇچە نەشرى 135-، 136 - بەتلەر)

پایانسىز بۇغداي ئېتىزلىرى نۇرلىنىپ تۇراتتى، ئوت - چۆپلەر یاپیېشىل ئىدى، بىپایان سازلىقتىكى قومۇشلار شالدۇرشۇلدۇر قىلاتتى. یېزىلار، كەنتلەر، قىشلاقلار گویا ئاق خالغا ئوخشاش، كۆز یەتكۈسىز بۈك - باراقسان باغلار ئارىسىدا ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى، تىك ئۆسكەن ئاق سۇۋادانىڭ ئۇچىتونۇردەك ئىسسىق بوشلۇقنى تېشىپ كىرىپ كەتكەن ئىدى، شامال تۈگمىنىنىڭ كۈلرەڭ قاناتلىرى ئىسسىقتا ۋىلىلداپ تۇرغان دۆڭلۈكتە كېرىلىپ تۇراتتى.

(سرافىموۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» 54 - بەت)

ئورمانلىق بىردىنلا ئېچىلىپ، ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا

ئېگىز كۆك ئاسمان ۋە كۈن چۈشۈپ تۇرغان، ئىككى تەرىپى ئۇزۇنغا سوزۇلغان، ئورۇلۇپ بولغان ۋە سارغايغان ئېتىزلىقلار كۆرۈندى. ئۇ تەرەپتە، سۈيى كۆپكۆك ساي ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتكەن تاللىقنىڭ بويىدا ئالتۇن رەڭلىك بۇغداي باغلىرى دۆۋىلەنگەن خامان كۆرۈندى. ئۇ يەردە شۇ يەرنىڭ ئۆز ھاياتى داۋام قىلماقتا ــ كۆڭۈللۈك، شاۋقۇنلۇق ئىش قايناماقتا. ئادەملەر چۈمۈلىدەك مەشغۇلداشماقتا، بۇغداي باغلىرى تاشلانماقتا، ماشىنىلار تاراقلاپ بىرخىل ئاۋاز چىقارماقتا، پارقىراپ تۇرغان سامان بىلەن چاڭنىڭ ئارىسىدىن خۇشال ئاۋازلار ۋە قىزلارنىڭ قاقاقلىغان شوخ كۈلكىلىرى ئاڭلانماقتا.

(فادېيېۋ: «تارمار» 312 ــ بەت)

دەريانىڭ ئىككى ياقىسى خۇددى ئالتۇندا ھەل بېرىپ قويغاندەك قىزغۇچ كۆرۈنەتتى. تېخى ئورغاق تېگىشكە نۆۋەت كەلمىگەن بۇغدايلار باشاقلىرىنى غەربىي شىمال تەرەپتە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان تىيانشان تاغلىرىدىن كەلگەن كۈزسالكىنىدە يەلپۈتۈپ تۇراتتى. سەھەردىكى قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرىدىن تاۋلىنىپ، يالتىراپ سىماب رەڭگىگە كىرگەن سۇ دولقۇنى ئاجايىپ چىرايلىق مەنزىرە ھاسىل قىلىپ، كىشىنىڭ زوقىنى قوزغايتتى. دەريا بويىدا ئۆسكەن قومۇشلار تالاي سەھەرنىڭ مەيىن شامىلىدا دەريا سۈيى ئۆركىشىدىن ئورغۇپ چىققان دولقۇنىسىمان ئاۋازلارغا ماسلىشىپ ئېغاكلايتتى. گويا مەشۇقىنى باغراش كۆلىدىن تېپىشقا ئالدىراشقاندەك تۇن بويى ئۈيقۇسىز ئۇچقان توپ ــ توپ ئۆردەكلەر دەريانىڭ ئېقىشىغا قاراپ، باغراش كۆلى تەرەپكە كېتىۋاتاتتى.

(ئابدۇللا تالىپ: «قايتام ئۆركىشى» 106 ــ بەت)

تەلكە ئورمانلىرى ئارىسىدىكى ھەسەل سانداۋقلىرى گۈل ــ گىياھلارنىڭ گۈزەللىكى، كۈمۈشتەك سۈنىڭ ئېقىشلىرى، كەڭ ساينىڭ

چەشمە بۇلاق، بۇيۇك داۋانلىرى، ئاقباش تاغ ئۈستىدىن قارىغاندا گۈزەل سايرامنىڭ خۇددى تاش ئەينەكتەك يالتىراپ كۆز چاقنىتىشلىرى، ئۇ يەرلەردىكى ئاق ئۆيلەر، يامراپ يۈرگەن مالالار، يېشىل توقايلاردىكى تاغ ئالمىلىرى، سۆلەتلىك قارىغايلار سايىسىدىكى كۆپكۆك چىمەنلەردە ئارام ئېلىۋاتقان ئاتلار، ئاق خالاتلىق سانىتارکا قىزلاردەك چىرايلىق ئاق قېيىنلار ۋە بۇدۇر چاچلىق جانانلاردەك مەجنۇن تال، تاغ تېرىكى ۋە بۆلدۇرگەنلەر تەڭگە ھۆزۈر، كۆڭۈلگە ئارام بېغىشلايتتى.

(تۇردى سامساق: «ئاخىرەتتىن كەلگەنلەر» 335 ــ بەت)

10 ــ ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئىلى ۋادىسى قايتىدىن يېشىل تون كىيىدى. تۇتاش ۋە چەكسىز ئېتىزلار يېشىل مەخمەل يېپىنغاندەك يالتىراپ كۆزنى چاقنىدۇ. يېشىل بۇغداي ئېتىزلىرى ئارىسىدا خۇددى ئالتۇن بەلباغقا ئوخشاش سارغۇچ قىرلار كۆرۈنىدۇ، قۇرغاق پەسىل بولغاچقا قوناق شېخى، مەڭگەن چېچىلغان ئېتىز يوللىرىدىن ھارۋا ياكى تراكتور ماڭغاندا قويۇق ئېغىر توپا ــ چاڭ كۆتۈرۈلىدۇ.

(زوردۇن سابىر: «ئارچا ياپرىقى» 184 ــ بەت)

(4) يول تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

يول ھەققەتەن خەۋپلىك ئىدى. ئۇك تەرەپتە، شامال چىقسىلا بىزنىڭ بېشىمىزغا چۈشىدىغاندەك تۇرغان نۇرغۇن قار دۆۋىلىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى؛ تار يولنىڭ بەزى جايلىرىدا قار دۆۋىلىنىپ قالغان بولۇپ، ئايىغ چۆكۈپ كېتەتتى، ھەتتا گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ كېتىدىغاندەكلا تۇراتتى، يەنە بەزى جايلىردا بولسا كۈندۈزلىرى كۈن نۇرىنىڭ تەسىرى بىلەن

ئېرىپ، كېچىلىرى سوغۇقنىڭ تەسىرى بىلەن قېتىپ كەتكەن مۇزلار تۇراتتى، بۇ ھال بىزنىڭ مېڭىشىمىزنى بەكمۇ قىيىنلاشتۇرغان ئىدى؛ ئاتلىرىمىز يىقىلىپ تۇراتتى؛ سول تەرەپتە باغرىنى ئېچىپ تۇرغان چوڭقۇر بىر غار بولۇپ، ئۇنىڭدا شىددەت بىلەن ئېقىپ تۇرىدىغان بىر جىلغا بار ئىدى، ئۇنىڭ سۈيى بىردەم مۇزنىڭ ئاستىغا كىرىپ كېتىپ، بىردەم قاپقارا تاشلارغا ئۇرۇلۇپ، كۆپۈك چىقىرىپ ئاقاتتى.

(لېرمونتوۋ: «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» 41 – بەت)

داۋانچىڭ تاغ تىزمىلىرى ئارىسىدىكى جەنۇب تەرەپكە بارىدىغان كارىدور يولنىڭ غەربىدە تار جىلغىلار، توقايلىقلار ھارۋا يولىنى بويلاپ يىراقلارغا سوزۇلاتتى.

تاغ – ئېدىرلىقلار ئارىسىدا يول خۇددى يىلان باغرىدەك ئەگرى – توقاي بولۇپ، بىردە سولغا، بىردە ئوڭغا بۇرۇلۇپ كېتەتتى. تەسكەي تەرەپتىكى تاغ جىرالىرىدا ئاندا – ساندا تاللىق ۋە قېلىن چاتقاللىقلار كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. جىلغىلاردىن سىرغىپ چۈشكەن بۇلاق سۇلىرى قوشۇلۇپ ھاسىل بولغان چوڭ ئۆستەڭنىڭ كۈمۈش سۇلىرى توقايلىقتىن شوخ ئەگىپ ئۆتۈپ، ھارۋا يولىغا ياندىشىپ، تاپادىسايغان سايلىقىغىچە شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇراتتى.

(ئابدۇللا تالىپ: «قاينام ئۆركىشى» 72 – بەت)

ئىجتىمائىي مۇئەسسەلەر تەسۋىرى

ئىجتىمائىي مۇئەسسەلەر – ئىنسانلارنىڭ كونكرېت ياشاش شارائىتى ۋە ئىجتىمائىي ئالاقە شارائىتىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلغان ئاتىلىشى بولۇپ، ئىنسانلار مۇئەييەن ياشاش شارائىتى ۋە ئىجتىمائىي ئالاقە شارائىتى ئاساسىدا تەبىئەت بىلەن كۈرەش قىلىدۇ ۋە تەبىئەتنى، جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىش، يېڭىلاش ئۈچۈن تۈرلۈك پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارىدۇ. ئىجتىمائىي مۇئەسسەلەر ئىنسانلارنىڭ كونكرېت ياشاش شارائىتى ۋە ئالاقە شارائىتى بولغاچقا، ئۇنىڭدا دەۋرنىڭ تەرەققىياتى، ئالاھىدىلىكلىرى قاتارلىقلار ئېنىق ئەكس ئەتكەن بولىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئىجتىمائىي مۇئەسسەلەرنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ياشاش شارائىتىنى گەۋدىلەندۈرگىلى، ھەمدە پېرسوناژلار خاراكتېرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى، تەرەققىياتى ۋە ئۆزگىرىش جەريانلىرىنى ئېنىق ۋە جانلىق سۈرەتلەپ بەرگىلى بولىدۇ. شۇنداقلا سۈرەتلەنگەن ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ دەۋرخاراكتېرى، تۇرمۇش ئالاھىدىلىكلىرى ۋە باشقا ئۆزگىچىلىكلىرىنى روشەن گەۋدىلەندۈرۈپ بەرگىلى بولىدۇ.

ئىجتىمائىي مۇئەسسەلەر تەسۋىرى ئادەتتە، شەھەر – بازار تەسۋىرى، زاۋۇت – پرېستان تەسۋىرى، يېزا – كەنت تەسۋىرى، باغ – ھويلا تەسۋىرى، ئۆي – جاي تەسۋىرى، تۈرمە تەسۋىرى، گۆرىستانلىق تەسۋىرى ۋە تۈرلۈك سايمانلار تەسۋىرى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

شەھەر – بازار تەسۋىرى

شەھەر – بازارلار – كىشىلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان، سودا – سانائەت مۇئەييەن دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان ئورۇنلار بولغاچقا، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئەھۋالى، جەمئىيەت كەيپىياتى ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرنىڭ گەۋدىلىنىشى بىرقەدەر روشەن بولىدۇ.

شەھەر – بازارلار مۇئەييەن ئىجتىمائىي بىرلىكنىڭ سىيا–

سىي- ئىقتىسادىي، مەدەنىي مەركىزى بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ جايلارنىڭ تەرەققىياتى يېزا - سەھرالارنىڭكىدىن كۆپ ئۈستۈن بولىدۇ. شەھەر - بازار ئادەملىرى مەدەنىيەت ساپاسى نىسبەتەن يۇقىرى، كىشىلىك تۇرمۇش قارىشى ئۆزگىچە، تۇرمۇش تەلىپى نىسبەتەن يۇقىرى بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولىدۇ. شەھەرلەرنىڭ رەت - رەت كوچىلىرى، كۆك بىلەن بوي تالاش-قان ھەيۋەتلىك بىنالىرى، كوچىلاردا ئۈزۈلمەي ئۇيۇقتىن - بۇياقتا ئۆتۈشۈپ تۇرغان چوڭ - كىچىك ئاپتوموبىللار، ۋېلىسىپىتلىكلەر، مىڭ - مىڭ ئادەملەر — شەھەرنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرىدۇ. شەھەرلىكلەرنىڭ كىيىنىشى، گەپ - سۆز، ھەرىكەتلىرى ۋە ئۆزئارا ئالاقىلىرىمۇ روشەن ئۆزگىچىلىكلەرگە ئىگە.

يۇقىرىقىلار ئەدەبىي ئەسەرلەردە يېزىلىش بىلەن شەھەر - بازارلارنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشى، ئىجتىمائىي ئەھۋالى، كىشىلەرنىڭ ئالاقە - مۇناسىۋەتلىرىدىكى ئۆزگىچىلىك قاتارلىقلار گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ. بۇنداق گەۋدىلىك ھالەت شەھەر - بازارلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى ئىنكاس قىلىدۇ، تەرەققىياتىنى ئىپادىلەيدۇ. شەھەر - بازارلارنى تەشكىل قىلىپ تۇرغۇچىلارنىڭ مىجەز - خاراكتېرى، سالاھىيىتى، مەدەنىيەت سەۋىيىسى، كىشىلىك قارىشى قاتارلىقلارنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى شەھەر - بازارلار تەسۋىرىنىڭ بۇنداق رولى كەڭ كىتابخانلارنى شەھەرنىڭ ئومۇمىي ئىجتىمائىي ئەھۋالى بىلەن تونۇشۇش، شەھەر - بازارلارنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە نېمىنى تەسۋىرلەشتىن قەتئىينەزەر، ئۇ تۇرمۇشنىڭ ئىنكاسى بولغانلىقى، ھەمدە بۇ تۇرمۇشنى ئادەملەر تەشكىللەيدىغانلىقى سەۋەبلىك، شەھەر - بازارلار تەسۋىرى ئادەتتە ئادەمسىز قۇرۇق شەھەر - بازارلار تەسۋىرى بولۇشى

ناتايىن. شەھەر - بازارلار تەسۋىرى ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسونا-ژلار پائالىيىتىگە سورۇن ھازىرلايدۇ. شەھەر - بازارلار تەسۋىرى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئادەملەرنىڭ پائالىيىتى، مىجەز - خاراكتېرى، قىزىقىشى، ھەۋىسى، مەدەنىيەت سەۋىيىسى، پسىخىكىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، مەلۇم بىر ماھىيەتلىك مەنىگە ئىگە بولغان تەسۋىر بارلىققا كېلىدۇ.

شەھەر - بازارلار ئادەملەر مەركەزلەشكەن، مەدەنىيەت تەرەققىي قىلغان جاي، شۇنداقلا ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى بارلىق ئاجايىپ - غارايىپلىقلار مەركەزلەشكەن جاي. بۇ يەردىن جەمئىيەتنىڭ تۈرلۈك تەبىقىلىرى دېگۈدەك تېپىلىدۇ. ئۇندىن باشقا شەھەر - بازارلار تەسۋىرى يالغۇز مەركىزىي كوچا، ئادەملەر توپلىشىدىغان سورۇن، سەيلىگاھلار بىلەنلا چەكلەنمەستىن شەھەر-بازارلارنىڭ خىلۇەت خالتا كوچىلىرى، ئارقا كوچىلىرى ۋە بۇ جايلاردا يۈز بېرىدىغان تۈرلۈك ئىشلارنى تەسۋىرلەشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يۇقىرىقىلار بىرلىشىپ ھەم گۈزەل ھەم مەدەنىيەتلىك شەھەر، ياكى قالايمىقان، رەتسىز شەھەر - بازار تەسۋىرى ھاسىل قىلىنىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە يازغۇچى ئاشۇ مۇرەككەپ ئىجتىمائىيلىقنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ماھىيەتلىك نەرسىلەرنى تېپىپ تىپ يارىتىپ، مەدھىيىلەش ياكى پاش قىلىش، ماختاش ياكى مەسخىرە قىلىش ئارقىلىق شەھەر - بازار جەمئىيىتىنىڭ ئىجتىمائىي رېئاللىقىغا باھا بېرىدۇ. بۇنىڭدىن يازغۇچىنىڭ شەھەر - بازارلارنىڭ ئىجتىمائىي مۇھىتى، ئىقتىسادىي تەرەققىياتى، مەدەنىيەت ساپاسى ھەققىدىكى غايىلىرىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇ ھال كىتابخانلاردا مۇئەييەن تەسىرات پەيدا قىلىدۇ. كىتابخانلاردا بولىدىغان بۇنداق تەسىرات ئەدەبىي ئەسەرلەر تەسۋىرىنىڭ بەلگىلىك ئىجتىمائىي رولغا ئىگە بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنداق رول شەھەر ـ بازارلار تەسۋىرىدىكى قۇرۇلۇش شەكىللىرى ئارقىلىقمۇ ئەكس ئەتتۈرۈلۈپ، شەھەر ۋە شەھەرلىك لەرنىڭ مىللىي ئېڭى ۋە پىسخىكىسىنى ئىپادىلەش يولى بىلەنمۇ گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە شەھەر ـ بازارلار تەسۋىرى ئومۇمەن تۆۋەندىكىدەك روللارغا ئىگە بولىدۇ: (1) شەھەر ـ بازارلار تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ تۇرمۇش قارىشى، قىممەت قارىشى، ئىدىيىسى، خاراكتېرىنىڭ يېتىلىشى قاتارلىقلارنى گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. چۈنكى شەھەر ـ بازارلاردىكى ئېلىم ـ سېتىم، پۇل مۇئامىلە ئۇستىگە قۇرۇلغان كىشىلىك مۇناسىۋەتلەر كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىنى، كىشىلىك مۇناسىۋەت قارىشىنى يېتىلدۈرىدىغان ئاساس بولۇپ، كىشىلەرنىڭ خاراكتېرى ئەنە شۇ ئاساستا بەلگىلىك دەرىجىدە تەرەققىي قىلىدۇ. (2) شەھەر ـ بازارلار كىشىلەرنىڭ ئەڭ مۇھىم پائالىيەت سورۇنى بولغاچقا، شەھەر ـ بازار تەسۋىرى (شەھەر ـ بازارلاردىكى سودا ـ سېتىق، جېدەل ـ ماجرا، ئالداش، بوزەك قىلىش) ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ تۇرلۇك پائالىيەتلىرىگە يول ئاچقىلى، تۇرمۇش سەرگۈزەشتلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگىلى، ئەسەر ۋەقەلىكى راۋاجىنى ئىلگىرى سۈرگىلى بولىدۇ. (3) شەھەر ـ بازارلار بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان جايلار بولغاچقا، شەھەر ـ بازارلار تەسۋىرى ئارقىلىق ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ مەلۇم ماھىيىتىنى (ئىقتىسادىي تەرەققىياتى، كىشىلىك مۇناسىۋەت، مەنىۋى قىياپەت ۋە كەيپىيات؛ چېركاۋ، مەسچىت، بۇتخانا ۋە بۇلارغا مۇناسىۋەتلىك ئادەم ـ ئىشلار...نى) بىرقەدەر جانلىق، كونكرېت گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. (4) شەھەر ـ بازارلار تەسۋىرى ئارقىلىق كىتابخانلاردا شەھەر ـ بازارلار ۋە ئۇنىڭ ئىقتىسادى، مەدەنىيىتى ھەققىدە مۇئەييەن چۈشەنچە ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ.

(5) شەھەر ـ بازارلار تەسۋىرى ئارقىلىق بىر پۈتۈن جەمئىيەت ياكى دۆلەتنىڭ ئومۇمىي ئىقتىسادىي ئەھۋالى ۋە مەنسۇي قىياپەتلىرىنى ئېنىق ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ.

ئۇلگىلەر

چۈشتىن كېيىن يازنىڭ ئىسسىقىدا بېيپىڭنىڭ ئاسفالت يولىدىن كۆتۈرۈلگەن كۈلرەڭ چاڭ ـ توزانلار خۇددى تۇمانەك ھەممە يەرنى قاپلىغان ئىدى. كوچىلار، ئۆيلەر، ماشىنىلار ۋە ئۇياقتىن ـ بۇياققا توختىماي ئېقىپ يۈرگەن ئادەملەر، قىسقىسى پۈتۈن شەھەر كىشىنىڭ نەپسىنى بوغۇدىغان كۈلرەڭ تۇمان ئىچىدە قالغان ئىدى. قارىماققا بىسىپىك تولىمۇ كونىراپ، ئاۋارىلىشىپ قالغان ئىدى. ئاسمان پەلەك قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان يايپېشىل دەرەخلەرنىڭ بۇ شەھەرگە ياشلىق ھۆسن بەخش ئېتىپ تۇرغانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا ھەممە نەرسە كىشىگە بېيپىڭنىڭ كونىرىغانلىقىنى، مالسىمان ۋە جانسىز ھالەتتە تۇرغانلىقىنى ھېس قىلدۇراتتى.

(ياڭ مو: «ياشلىق ناخشىسى» 700 ـ، 701 ـ بەتلەر)

بۇگۈنكى ھاۋا ئاجايىپ ئوچۇق ۋە چىرايلىق بولۇپ، كۆك ئاسماندا بىرەر پارچە بۇلۇتمۇ كۆرۈنمەيتتى. كۈن نۇرى قۇرغاق، سوغۇق ھاۋانى يېرىپ ئۆتۈپ، ئادەملەرگە ھۇزۇر بېرىدىغان ئىسسىقلىق چېچىپ تۇراتتى. توخۇلارنىڭ قاقىلداشلىرى، ئىتلارنىڭ ھاۋىشىلىرى ۋە ئۇششاق تىجارەتچىلەرنىڭ ۋارقىراشلىرى يېراق ـ يېقىنلارغا ئاڭلىناتتى. نېرىقى كوچىلاردىن ئاڭلىنىۋاتقان ياڭراق ۋە زىل ئاۋازلار خۇددى ئاسماندىن كېلىۋاتقان تۇرنىلارنىڭ سايرىشىغا ئوخشايتتى. ريكشىلارنىڭ ھەممىسى رەخت سايىۋەنلىرىنى ئېچىۋەتكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ

مىس بېزەكلىرى سېرىق نۇر چىقىرىپ چاقناپ تۇراتتى. يول چېتىدە تۆگىلەر ئاستا ۋە سالماق ماڭماقتا، يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاپتوموبىللار، ترامۋايلار ئۇچقاندەك ئۆتۈشمەكتە. يەردە ئادەملەر ئۇياق - بۇياققا ماڭماقتا. ئاسماندا ئاق كەپتەرلەر پەرۋاز قىلماقتا. پۈتكۈل كونا شەھەرنىڭ ھەممىلا يېرى تىنچلىق ئىچىدە ھەرىكەتلەنمەكتە. قالايمىقانچىلىقمۇ، جىمجىتلىقمۇ ئادەمگە ھۇزۇر بېغىشلايدۇ. تۈرلۈك ئاۋازلار، تۈمەنمىڭ خىل تۇرمۇش ئوچۇق، كەڭ ئاسماننىڭ ئاستىدا تۇرۇپتۇ. دەرەخلەر ھەممىلا يەردە جىمجىت قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇپتۇ.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 443 -، 444 - بەتلەر)

كوچىنىڭ ئىككى چېتىدىكى ئېگىز - ئېگىز بىنالارنىڭ، سودا مەيدانلىرىنىڭ، بانكىلارنىڭ، رېستورانلارنىڭ، تانسىخانىلارنىڭ، كەسىپ تونۇشتۇرۇش ئورۇنلىرىنىڭ، سودىسىنىڭ ئاجايىپ بازىرى چىققان ۋەكالىتەن سېتىش دۇكانلىرىنىڭ ئۈستىگە «بايرىمىڭىز مۇبارەك بولسۇن!»، «يېڭى يىلىڭىز قۇتلۇق بولسۇن!» دېگەن پىلاكاتلار ۋە رەڭدار چىراغلار ئېسىلغان ئىدى. كۆڭلىگە ئاللىقانداق بىر غەرەزنى پۈككەن كىمدۇر بىرسىنىڭ دۇكىنى، ئىشنىڭ ئالدىنى ئالماقچى بولۇپ بۇ يىل ئۆتكەن يىللاردا كۆرۈلۈپ باقمىغان مۇنداق بىر خىل قىلىقنى چىقىرىپتۇ: قىزىل، يېشىل شايى ئىشلىتىشنىڭ ئورنىغا، يېپىيېڭى ئون مىڭ يۈەنلىك قەغەز پۇللارنى بىر - بىرىگە ئۇلاپ، تال - تال لېنتا ياساپ، تۇمان قاپلاپ تۇرغان ئېگىز ئىمارەتنىڭ ئۆگزىسىدىن پەسكە قارىتىپ ئېسىپ قويۇپتۇ. بەزىلەر ئالەمگە ئەمدى كېلىش ئالدىدا تۇرغان مىليون يۈەنلىك قەغەز پۇللارنىڭ سەھنىگە چىقىشىنى ئەتەي قارشى ئالماقچى بولسا كېرەك، ئېھتىمالىم، ئۇنىڭدىن يۈز ھەسسە كىچىك بولغان ئون مىڭ يۈەنلىك قەغەز پۇل ئورنىغا تېخى يېڭىلا باسمىدىن چىققان يۈزمىڭ يۈەنلىك قەغەز

پۇللاردىن لېنتا ياساپ ئېسىپ قويۇپتۇ. بەلكى سودىگەرلەر بۇ قەغەز پۇللار ھېلىقى قىزىل، يېشىل شايىلاردىن خېلىلا ئەرزانغا چۈشىدىغانلىقىنى ھېسابلاپ چىققاندۇ. ئەپسۇسكى ھېلىقى يۈزمىڭ يۈەنلىك قەغەز پۇلنىڭ قەغىزى ۋە بېسىلىشى ئون مىڭ يۈەنلىك قەغەز پۇلغا قارىغاندا چوڭمۇ ۋە چىرايلىقمۇ ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ رەڭگى خۇنۈك بولغاچقىمۇ ئون مىڭ يۈەندەك كىشىنى ئۆزىگە تارتالمايتتى. «فابىلار»دىن ياسالغان بۇ رەڭدار لېنتىلار سەللا شامال چىقسا شاراق - شۇرۇق ئاۋاز چىقىرىپ لەپەڭشىپ تۇراتتى. مۇنداق ئاجايىپ مەنزىرىلەر ھۆكۈمەت تەرىپىدىن يارلىق چۈشۈپ مەنئى قىلىنغان ھېلىقى پوجاڭزا بىلەن ساليوتتەك چەكلىمىگىمۇ ئۇچرىمىغان ئىدى ... ماشىنىلارنىڭ ئۇزاقتىن - ئۇزاق تاتاتلىغان سىگنال ئاۋازلىرى كوچىغا تولۇپ يۈرگەن كىشىلەرنى ۋە كوچا ئوتتۇرىسىدا تاماكا تاشلاندۇقلىرىنى تالىشىپ تېرىپ يۈرگەن بىر توپ سەرگەردان بالىلارنى چۆچۈتۈۋەتتى. بۇ چاغدا مۇنار بېشىغا ئورنىتىلغان رادىئو كانىيىدىن بىر ئايالنىڭ تىترەك ئاۋاز بىلەن ئېيتقان ناخشىسى ئاڭلاندى.

(لۇگۇاڭبىن، ياڭ يىيەن: «قىزىل قىيا» 1 - قىسىم 4 -، 5 - بەتلەر)

روستوپتىكى ۋوگزالدا خەلق قىستا - قىستاڭچىلىقتا قالغان. يەرنىڭ ئۈستىدە تاماكا قالدۇقلىرى، ئاپتاپپەرەس شاكاللىرى تولۇپ يېتىپتۇ. ۋوگزال مەيدانىدا گارنىزون سولداتلىرى ھۆكۈمەت تارقىتىپ بەرگەن كىيىملەرنى - تاماكىلارنى، ئوغرىلىغان نەرسىلەرنى ئېلىپ ساتماقتا. ئادەتتە جەنۇبتىكى دېڭىز ياقىسىغا جايلاشقان شەھەرلەرنىڭ كۆپچىلىكىدە بولىدىغان ھەرخىل تائىپلار توپى ئاستا مېڭىشىپ گودۇڭلىشاتتى.

(مىخائىل شولوخوۋ: «تىنچ دون» 2 - قىسىم 368 - بەت)

سائەت ئونلار چامىسىدا ليەن يۇنچاڭنىڭ بازىرى خۇددى ئويۇن ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەندەك قىزىپ كەتكەن ئىدى. قۇياش ئېگىز - ئېگىز قارامتۇل ئۆگزىلەرگە ئىللىق نۇرىنى سەپكەتە ئىدى، كىشىلەر هويلا - پېشايۋانلىرىدا چۇقان - سۇرەن كۆتۈرۈشمەكتە ئىدى. ئاق، هاۋارەڭ لۆڭگىلەر ئورالغان باشلار ئۇيان - بۇيان مىدىرلايتتى. قارا، كۇلرەڭ، سارغۇچ پاختىلىق چاپانلىقلار بىر - بىرىگە سۈركىلىپ ئۇيان - بۇيان ئۆتۈشمەكتە ئىدى. بۇ ئۇزۇنچاق كىچىك كوچا ئادەملەر بىلەن شۇنداق لىق تولغان ئىدىكى يەنە بىر كىشىنىمۇ قويىنغا سىغدۇرالمايدىغاندەك كۆرۈنەتتى. شۇنداقتىمۇ تەرەپ - تەرەپتىن، چوڭ - كىچىك يوللاردىن سېۋەت كۆتۈرگەن، ئەپكەش كۆتۈرگەن كىشىلەر يەنىلا ئىككى - ئۈچتىن بولۇپ شاپاشلىغان هالدا بازارغا كىرىشمەكتە ئىدى.

مال بازىرى بىلەن ئاشلىق بازىردا قىستىلىپ يۈرگەنلەر ساپلا ئەرلەر ئىدى. ئايالالارنىڭ كۆپىي دېگۈدەك يېرىم سېۋەت تۇخۇم كۆتۈرگەن ياكى بىرەر - ئىككى توخۇ، ئۆردەكنى قولتۇقلىۋالغان هالدا مەيدانىڭ باش - ئايىغىدىكى تاشيولدا ئولتۇرۇشاتتى. ياش قىزلار قىستا - قىستاكىدىن قورقماي توپ - توپ بولۇپ قول تۇتۇشقان هالدا پاختىلىق چاپان كىيگەن ئەرلەر توپىنى بۆسۈپ، ئۇيان - بۇيان قاتراشماقتا ئىدى. ئۇلار مىلىچ مالالار دۇكانلىرىغا سەپسالاتتى. تەمىنلەش كوپېراتىپلىرىنى ئايلىنىپ چىقاتتى. ئۇلارنىڭ ئالدىغىنى ناھايىتى كىچىك ئەينەك ياكى خەي تىكىشكە لازىم قىلىدىغان پارچە - پۇرات رەخت قاتارلىق نەرسىلەر ئىدى.

(جۇكجىن: «شۇي ماۋ ۋە ئۇنىڭ قىزلىرى» 273 - 274 - بەتلەر)

بازار سانجاق - سانجاق ئادەملەر بىلەن توشقان. ئۇلارنىڭ ۋاڭ - چۈڭلىرى خۇددى ئالدىنقى سەپتە ئەسكەرلەرنىڭ ئاتاكىغا ئۇتۇۋاتقان چېغىدىكىگە ئوخشايتتى. هېچ بىر ئادەمنىڭ سۆزىنى ئېنىق چۈشەنگىلى بولمايتتى. كۆزگە پەقەت بازاردا سۈنۇلغان ئالقانلارنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈۋاتقانلىقىلا كۆرۈنەتتى.

(ماۋدۇن: «تۇن يانغاندا» 232 - بەت)

ئۇلاغ بازىرى بازار بېشىدا سايغا يېقىن يەردە بولۇپ، بىر بوش مەيدانغا قوزۇق قېقىپ بىر نەچچە ئارغامچا تارتىلغان. ئۇنىڭغا كالا، ئېشەك، خېچىر، ئاتلار باغلانغان ئىدى. بازارغا كىرگەن كىشىلەرنىڭ كۆزى قاتار - قاتار باغلانغان ئۇلاغلارغا چۈشەتتى. ساتارمەنلەر ئۇزۇنلىرىنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەن كىشىلەرگە كۆزلىرىنى تىكىپ دىققەت قىلاتتى. بىدىكلەر ئۇلاغلارنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ۋارقىرىشىپ ماختىشاتتى، ئالدىراپ - تېنەپ يۈرۈشۈپ، ئۇلاغلارنىڭ ئاغزىنى ئېچىشىپ چىشىنى كۆرسىتىشەتتى. ئالارمەن - ساتارمەنلەر يەكلىرى ئىچىگە قوللىرىنى سېلىشىپ باھاسىنى سۆزلىشەتتى. بازارنىڭ تېشىدىنكى كىشىلەر بىر - نەچچىدىن چۆرىدىشىپ تۇرۇۋالغاچقا بىرەر يوچۇق تاپماق تەس ئىدى.

(جاۋشۇلى: «سەنلىۋەن كەنتىدە» 381 -، 382 - بەتلەر)

زاۋۇت، پرېستان تەسۋىرى

زاۋۇت، پرېستانلار مەلۇم نۇقتىدا شۇ دۆلەت ۋە شۇ رايونىنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئەھۋالىنى مۇئەييەن دەرىجىدە كۆرسىتىپ بېرىدۇ. زاۋۇتلار ئۇششاق قول ھۈنەرۋەنچىلىكىنىڭ تېخنىكا ئارقىلىق زامانىۋىلاشقان شەكلى بولۇپ، ئۇنىڭ شۇ رايون ئۈچۈن كۆرستىدىغان ئىجابىي تەسىرى ئىنتايىن چوڭ بولىدۇ. ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلىرى ئارقىلىق جەمئىيەتكە

بايلىق يارىتىدۇ. جەمئىيەتنىڭ ئىستېمال ئېھتىياجىنى قاندۇرىدۇ. پرېستانلار سۇ قاتنىشىنى ئاساس قىلىدىغان بولۇپ، ئىجتىمائىي ئىگىلىكتە ئۇنىڭ رولىنى كەم چاغلاشقا بولمايدۇ. ئۇمۇ ئىجتىمائىي ئىگىلىك تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە زاۋۇتلارنىڭ جايلاشقان ئورنى، پرېستانلارنىڭ سۇ مەنزىرىسى، زاۋۇت ـ پرېستانلارنىڭ لايىھىلىنىشى، قۇرۇلۇشى، ئۇنىڭ تەبىئىي مۇھىتى، جۇغراپىيىلىك شارائىتلىرى ۋە ئۇلاردىكى پائالىيەتلەرنى تەسۋىرلەپ يېزىش ئارقىلىق يازغۇچى بىر تەرەپتىن كىتابخانلارنى زاۋۇت، پرېستانلارنىڭ مۇھىتىغا باشلاپ كىرىپ، ئۇنىڭ جەمئىيەت ئۈچۈن ئويناپدىغان مۇھىم رولىنى كۆرسەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن زاۋۇت، پرېستانلارنىڭ تەبىئىي مەنزىرىسىنى تاماشا قىلدۇرىدۇ.

يازغۇچى زاۋۇتلارنىڭ ئىجتىمائىي مۇھىتى، تەبىئىي شارائىتى، ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى، ئىقتىسادىي پايدا ـ زىيىنى، ئىشچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدىكى پوزىتسىيىسى، زاۋۇت باشلىقىنىڭ خىزمەت ئىقتىدارى، ئاممىنىڭ ئۆزئارا ئالاقىسى قاتارلىقلارنى، پرېستانلارنىڭ يىللىق يۈك قوبۇل قىلىش، چىقىرىش ئىقتىدارى، ئالدىغان ئىقتىسادىي پايدىسى، دۆلەت ۋە جەمئىيەت ئۈچۈن كەلتۈرىدىغان مەنپەئىتى، ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك، كوللېكتىۋىزملىق روھى ۋە بۇ جايدىكى ئادەملەر ئارىسىدىكى ئالاقە ـ مۇناسىۋەت، زىددىيەت توقۇنۇشلىرى قاتارلىقلارنى ئېچىپ كۆرسىتىپ، كىتابخانلارنىڭ كۆڭلىدە يۇقىرىقى بارلىق ئەھۋاللارغا قارىتا بەلگىلىك چۈشەنچە، تەسىرات پەيدا قىلىدۇ. بۇ ئارقىلىق كىتابخانلارغا شۇ زاۋۇت، پرېستانلارنىڭ ئومۇمىي ئىجتىمائىي مۇھىتى دەسلەپكى قەدەمدە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

يەنە بىر ياقتىن ئالغاندا زاۋۇت، پرېستانلار ئاساسەن شەھەرلەرگە ياكى شەھەر ئەتراپىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان بولغاچقا زاۋۇت، پرېستانلار تەسۋىرى شەھەر ـ بازارلار تەسۋىرى بىلەن ئارىلاشتۇرۇلۇپ يېزىلىشىمۇ مۇمكىن. يەنى شەھەر ـ بازارلارنى تەسۋىرلىگەندە زاۋۇت، پرېستانلار تەسۋىرىنى ئارىلاشتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. ئالاھىدە ئەھۋالدا مەخسۇس تەسۋىرلەنسىمۇ، لېكىن كۆپ ھاللاردا بۇ ئىككىسى بىرلەشتۇرۇپ تەسۋىرلىنىدۇ. زاۋۇت ـ پرېستانلار تەسۋىرى ئادەتتە ئىشچىلار تۇرمۇشىنى ئاساسىي ئەكس ئەتتۈرۈش ئوبيېكتى قىلىدىغان بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭدىن زاۋۇت، پرېستانلارنىڭ تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتى ھەققىدە چۈشەنچە ھاسىل قىلىش بىلەن بىرگە، تېخنىكا مۇھىمى ئىشچىلارنىڭ پسىخىكىسى، تۇرمۇش قارىشى، ئىدىيە ـ ئەخلاقي قاراشلىرى، ئۇلار ياشاپ تۇرغان جەمئىيەت، ئۇلارنىڭ ئەمگەك مۇھىتى، ئىشچىلارنىڭ ئەمگەك پوزىتسىيىسى قاتارلىقلار ھەققىدىمۇ بەلگىلىك تونۇش ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. بۇ ھال كىتابخالارنى جەمئىيەت، زاۋۇت، پرېستانلارنىڭ تەبىئىي مۇھىتى، ئىجتىمائىي مۇھىتى، ئىشچىلارنىڭ ئەھۋالى بىلەن تونۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. يۇقىرىقى بارلىق ئەھۋاللاردىن كىتابخانلار ئۇنداق ياكى مۇنداق تەسىرات ئىگە بولىدۇ. مۇنداق تەسىرات كىتابخانلارنىڭ ئەينى دەۋر، جەمئىيەت، ئەمگەك مۇھىتى، كىشىلىك مۇناسىۋەت، پايدا ـ زىيان مەنپەئىتى قاتارلىقلار ھەققىدىكى باھاسىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ خىل ئەھۋال تەسۋىر ۋاسىتىسى بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ، بۇ تېخى ـ تەكتىدىن ئالغاندا كىتابخانلارنىڭ ئەسەرنىڭ ئىجتىمائىي قىممىتىگە بەرگەن باھاسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

زاۋۇت ـ پرېستانلار تەسۋىرى يەنە ئاپتورنىڭ دۇنيا قارىشى، قىزىقىشى، ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى كۆزىتىشى، شۇنداقلا ئۇنىڭ يېزىقچىلىق جەھەتتىكى ماھارىتى بىلەنمۇ زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ.

ھەر كۈنى ئىشچىلار مەھەللىسى ئۈستىدە ئىس ـ تۈتەك ۋە ماينىڭ سېسىق ھىدى تولغان ھاۋادا، زاۋۇت گۈدۈكى غۇكۇلداپ ھۆركىرەيتتى، چىرايلىرى غەمكىن، ھاردۇق يەتكەن تەنلىرى ئۇيقۇدىن ئارام ئېلىشقا تېخى ئۇلگۈرەلمىگەن ئادەملەر بۇ ئاۋازنى ئاڭلاش بىلەنلا چۆچۈگەن تاراقانلاردەك، كىچىككىنە كۈلرەڭ ئۆيلىرىدىن يۈگۈرۈشۈپ چىقىشاتتى. سوغۇق سەھەردە ئۇلار ياسالمىغان يول بىلەن زاۋۇتنىڭ ئېگىز ۋە قەپەستەك تاش ئۆيلىرىگە قاراپ مېڭىشاتتى. زاۋۇت ياغلىشپ كەتكەن ئونلىغان تۆت بۇرجەك كۆزلىرى بىلەن، پاتقاق يوللارنى يورۇتۇپ، سوغاق ۋە بىپەرۋالىق بىلەن ئۇلارنى كۈتەتتى. پاتقاق ئاياغ ئاستىدا مىچىلدايتتى. ئۇيقۇلۇق ئادەملەرنىڭ خىرىلدىغان ئاۋازلىرى توختىماي ئاڭلىنىپ تۇراتتى، ئېپسانە تىللاشلار سوغۇق ھاۋانى يېرىپ ئۆتەتتى، ئۇلارنىڭ ئالدىدىن باشقا بىر خىل ئاۋاز ــ ماشىنىلارنىڭ بوغۇق گۈرۈلدەشلىرى ۋە چارىنىڭ پۈشۈلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئېگىز قارا تۈرـ خۇلار قاتار كەتكەن توم تۈتۈرۈكلەردەك ئىشچىلار مەھەللىسىنىڭ ئۈستىدە سۈرلۈك ۋە جىددىي قىياپەتتە چوقچىيىپ تۇراتتى.

كەچقۇرۇنلىقى كۈن ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ قىزغۇچ نۇرلىرى ئۆيلەرنىڭ دېرىزىلىرىدە پىلدىرلاپ كۆرۈنگەندە، زاۋۇت ئۆزىنىڭ تاش باغرىدىن ئىشچىلارنى خۇددى كېرەكسىز كۆيۈندىلەرنى چىقىرىۋەتكەندەك چىقىرىۋېتەتتى. ئۇلار يۈزـ كۆزلىرى ئىسلىشىپ كەتكەن، ئۈستىبېشى ماي ۋە قۇرۇمغا مىلەنگەن ھالدا ماشىنا ھېينىڭ سېسىق پۇرىقىنى ھاۋاغا تارقىتىپ، ئاچ ـ زېھرىن چىشلىرىنى پارقىرىتىپ، كەلگەن يولى بىلەن

ئۆيلىرىگە قايتىشاتتى. بۇ چاغدا، ئۇلارنىڭ ئاۋازلىرىدا ئازـ تولا جانلىنىش، ھەتتا خۇشاللىق ئىپادىلىنەتتى، چۈنكى بىر كۈنلۈك جاپالىق ئەمگەك تۈگىگەن ئىدى، ئۆيلىرىگە بارسىلا كەچلىك تاماق يېگىلى، شۇنداقلا ئارام ئالغىلى بولاتتى.

(م. گوركى: «ئانا» 3 ـ، 4 ـ بەتلەر)

ھەممە يېقىنى كۆمۈر قارايتۇەتكەن قورۇدىكى ئېگىز تۈۋرۈكلەردە چىراغلار يانىتتى. شامال تۇرخۇنلاردىن چىققان ئىسنى ھۆل يەرگە بېسىپ چۈشۈرەتتى، ھاۋانى دىمىقتۇرىدىغان قانداقتۇر سېرىق ئىس ھەر ياقنى قاپلاپ كەتكەن ئىدى. يېرىم دۈگىلەك، چاڭ باسقان يوغان دېرىزىلەردىن، زاۋۇت ئىچىدىكى ھېسابسىز كۆپ ئالتەك ۋە ماشىنلارنى ئايلاندۇرىدىغان تاسمىلار، پولات ۋە برۇنزىلارنى تېشىدىغان، چاقلايدىغان ۋە تەشـ كىللەيدىغان ستانوكلارنىڭ توختىماي يورۇپ تۇرۇشى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قېلىپ ماشىنىلىرىنىڭ تىك تۇرغان تەخسىلىرى غىرىلداپ تۇراتتى. ئۈستىدە يۈك كۆتۈرىدىغان كرانلارنىڭ سانىدۇقلىرى ئۇياقتىن ـ بۇياققا غىلدىرلاپ ئۆتۈپ تۇراتتى. مەشتىكى ئوتلار قىپقىزىل ۋە ئاپئاق بولۇپ يانىاتتى. ھور بىلەن ئىشلەيدىغان ھەيۋەتلىك بولقا ھەر ئۇرغاندا يەرنى تىترىتىۋېتەتتى. پاكار تۇرخۇنلاردىن چىققان يالقۇنلار قاراڭغۇ ئاسمانغا ئۇچۇپ يوق بولۇپ كېتەتتى. ماشىنلارنىڭ تاراقلىغان ئاۋازلىرى ئارىسىدا ئادەملەر يۈرۈپ تۇراتتى.

(ئا. تولستوي: «سەرسانلىق ـ سەرگەردانلىقتا» 402 ـ 403 ـ بەتلەر)

سۇپىنىڭ نېرىقى تەرىپىدىن ئاسمىنۋا شەھىرىنىڭ پۈتۈن مەنزىرىسىنى، ئالدىراشچىلىق قاپلىغان پورتتىكى قاتار ـ قاتار كۆرۈنۈۋاتقان كېمە ماچتىلىرىنى ئېنىق كۆرەلەيتتى. تېخىمۇ يىراقتا قارىغاندا، شەھەردىكى ئاق ئۆيلەرنى، قەد كۆتۈرۈپ تۇرـ

غان مۇنارلارنىڭ بەش قولدەك كۆرگىلى بولاتتى. بوۋاي ساقلاۋاتقان مايا كىنىڭ ئۈستىدىن قارىغاندا، ھېلىقى ئۆيلەر بېلىقچى قۇشنىڭ چاڭگىسىدەك، پاراخوتلار قوڭغۇزدەك كۆرۈنسە، ئاق تاش يېپىستىلغان كوچىلاردا كېتىۋاتقان ئادەملەر قارا چېكىتتەكلا بىلىنەتتى. تاڭ سەھەردە، ئىللىق شەرق شامىلى شەھەرنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرىنى ئېلىپ كېتەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە پاراخوتلارنىڭ گۈدۈك ئاۋازى ھەممىنى بېسىپ چۈشەتتى. چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتىلەردە، پورتتىكى ھەربىكەتلەر ئاستا - ئاستا توختاشقا باشلىدى. بېلىقچى قۇشمۇ ئۇۋىسىغا كىرىپ كەتتى. دولقۇنلار مۇ خۇددى چارچاپ قالغاندەك بارا - بارا ئاجىزلاشقا باشلىدى. شۇنداق قىلىپ، قۇرۇقلۇق، دېڭىز، جۇملىدىن مايا كە ئەتراپى بىر مەھەل سۈكۈناتقا چۆمۈپ، ھېچقانداق شاۋقۇن - سۈرەنىڭ دەخلى - تەرۈزىغا ئۇچرىمىدى. دولقۇن پەسەيگەندىن كېيىن، سىرغۇاتقان سېرىق قۇملۇق بىپايان دېڭىزدا ئالتۇندەك يالتىرايتتى. مايا كە مۇنارىسى كۆپكۆك ئاسمانىدا ئۆزگىچە كۆزگە تاشلىناتتى. پېتىۋاتقان قۇياشنىڭ تارام - تارام نۇرلىرى سۇ يۈزىگە، قۇملۇققا، قىيا تاشلارغا ئۆز ئەكسىنى چۈشۈرەتتى.

(ھېنرىك سېنكېۋىچ: «مايا كە ساقلىغۇچى» «دۇنيا ئەدەبىياتى» 1982 - يىلى 1 - سان 16-17 - بەتلەر)

يېزا - كەنتلەر تەسۋىرى

يېزا - كەنتلەر قاينام تۇرمۇش مەنبەسى، جەمئىيەتنىڭ ئەڭ مۇھىم قىسمى. ئۇنىڭ تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتى كىشىلەردە ئاجايىپ چوڭقۇر تەسراتلارنى پەيدا قىلىدۇ، شۇنىڭدەك ئۆزىنىڭ جۇغراپىيەۋى شارائىتى، تۇرمۇش مۇھىتى ۋە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت جەھەتلەردىكى ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلىرى

بىلەن تەبىئىي ھالدا كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ.

ئۇزۇنغا سوزۇلغان توپىلىق يولىلار، كەڭ كەتكەن سالا ئېتىزلار، ئېتىزلارنى بويلاپ ئاققان چوڭ - كىچىك ئېرىق - ئۆستەڭلەر، دېھقانلارنىڭ ئۆزىگە ئوخشاش ساددا، ئەممما پۇختا سېلىنغان ئۆي - ئىمارەتلىرى، باغ - ھويلىلىرى، قوي - كالىلىرى، قىيغىتىشىپ يۈرگەن ئوغلاق-قوزىلىرى، ئاپتاپ ۋە توپا - چاڭدا قارايغان ئەممما كىشىگە يېقىملىق تۇيۇلىدىغان سەھرا قىز - يىگىتلىرى، چىرايىنى قورۇقلار قاپلىغان، لېكىن كۆزى كۆلۈپ، چېھرى ئېچىلىپ تۇرىدىغان مېھماندوست بۇۋاي - مومايلىرى، سەھرانىڭ ئۆزگىچە گەپ - سۆزلىرى ... ھەرقانداق كىشىگە ئالاھىدە تەسىرات بېرىدۇ.

بۇلار ماھىر يازغۇچىلارنىڭ قەلىمى ئاستىدا ئەسلىدىكىدىن نەچچە ھەسسە مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ تەسۋىرلىنىش بىلەن يېزىلارنىڭ ئومۇمىي قىياپىتى، ئاق كۆڭۈل سەھرالىقلارنىڭ ئاجايىپ ئېسىل ئىنسانىي خىسلەتلىرى گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ. ھەرقايسى تارىخىي باسقۇچ ۋە ھەر خىل ئىجتىمائىي تۈزۈم ئاستىدىكى يېزىلارنىڭ تۈرلۈكچە تەرەققىيات ئۆزگىرىشلىرى روشەن سىلىشتۇرما قىلىنىپ كۆرسىتىلىش ئارقىلىق كەڭ كىتابخانلارنى يېزاكەنت ۋە ئۇنىڭ تەبىئىي، ئىجتىمائىي مۇھىتى ھەققىدە بەلگىلىك چۈشەنچىگە ئىگە قىلىنىدۇ.

بولۇپمۇ ئۆتمۈشتىكى يېزىلار ۋە ئۇنىڭدىكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر بىلەن بۈگۈنكى كۈندىكى سوتسىيالىستىك يېڭى يېزىلار ئوتتۇرىسىدىكى ئاسمان - زېمىن پەرق، يېڭى دەۋر يېزىلىرىدىكى يېڭىچە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر يېزىلىش ئارقىلىق مۇئەييەن تەرىبىۋى ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان تەسۋىرنى بارلىققا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. نۆۋەتتە ئاساسلىقى ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن يېزىلاردا يۈز

بەرگەن غایەت زور ئۆزگىرىشلەر، دېھقانلارنىڭ شادلىقى، پارتىيە سىياسىتىنىڭ دېھقانلار قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىلىدۇ.

دەۋر ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن يېزا ـ كەنت تەسۋىرىمۇ پەرقلىق بولىدۇ. ھەرقايسى ئوخشاشمىغان تارىخىي دەۋر شارائىتىدا بارلىققا كەلگەن تۈرلۈكچە تەسۋىرلەردە ئەلۋەتتە شۇ دەۋرنىڭ ئەينەن كۆرۈنۈشىنى سۈرەتلەش تەلەپ قىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يازغۇچى ئۆزىنىڭ مۇشۇ خىل ئىجتىمائىي ئەھۋال ـ مەۋجۇت رېئاللىققا بولغان قارىشىنى ئەسەرگە سىڭدۈرۈپ، كىتابخانىلار بىلەن ئورتاقلىشىدۇ. بۇ ئارقىلىق كىتابخانلارنىڭ ئىدىيىسىگە تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇلاردا تۈرلۈك ئىجتىمائىي تۈزۈم، ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەرگە قارىتا بەلگىلىك چۈشەنچە ـ تەسىرات پەيدا قىلىپ، ھەرقايسى تارىخىي باسقۇچلاردىكى ئومۇمىي ھال، جەمئىيەت ئەھۋالى، كىشىلەرنىڭ كەيپىياتى، تۇرمۇش قارىشى، رېئاللىققا تۇتقان پوزىتسىيىسى قاتارلىقلار ھەققىدە بەلگىلىك تونۇش ھاسىل قىلىشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىدۇ.

دېھقاننىڭ ئېتىز بېشىدىكى جاراڭلىق كۈلكىسى ئۇنىڭ خۇشاللىقىنى، تۇرمۇشتىن رازى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ؛ سەھرا بالىلىرىنىڭ تۈرلۈك شوخلىقلىرى، مەڭزىدىكى زىناقلار زاماننىڭ بەختىيارلىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. دېھقانلارنىڭ سۆھبەتلىرى، كۈلكە ـ چاقچاقلىرى يېزا ـ كەنتلەرنىڭ ئومۇمىي كەيپىياتىنى كۆرسىتىدۇ.

دېمەك، يېزا ـ كەنت تەسۋىرى ئارقىلىق كەڭ يېزىلارنىڭ ھەرخىل ئىجتىمائىي تۈزۈم ۋە ھەرقايسى تارىخىي باسقۇچلاردىكى ئومۇمىي ئەھۋالىنى مۇئەييەن دەرىجىدە سېلىشتۇرۇپ ئەكس ئەتتۈرۈپ، كەڭ كىتابخانىلارنىڭ كاللىسىدا ھەرقايسى

تارىخىي باسقۇچتىكى يېزا ـ كەنتلەر ئەھۋالىغا قارىتا بەلگىلىك چۈشەنچە ھاسىل قىلغىلى ۋە شۇنداقلا تۈرلۈك ئىجتىمائىي تۈزۈم، ھەرقايسى تارىخىي باسقۇچلاردىكى تەبىئىي، ئىجتىمائىي مۇھىت، كىشىلىك مۇناسىۋەت، تۇرمۇش قارىشى، تۇرمۇش پوزىتسىيىسى، كىشىلەرنىڭ رايى قاتارلىقلار ھەققىدە مۇئەييەن بېلىشكە ئىگە قىلغىلى بولىدۇ.

ئۈلگىلەر

يېزا ئۇنىڭغا خېلىلا يوغاندەك بولۇپ كۆرۈندى؛ ئۇنىڭ ئوڭ ھەم سول تەرىپىدە، ئىككى قانىتى سۇپىدەك ئىككى جاڭگىلى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرى قارامتۇل، ئىككىنچىسى ئاقۇش بولۇپ، بىرى قارىغايلىق جاڭگال ۋە ئىككىنچىسى قېيىنلىق جاڭگال ئىدى؛ ئوتتۇرىسىدا بالىخانلىق، قىزىل ئۆگزىلىك، تاملىرى قارامتۇل كۆك، ياكى ئېنىقراق ئېيىتقاندا، قوپال ياسالغان ئۆي... قورۇ پۇختا ۋە ھەددىدىن تاشقىرى قېلىن تاختاي سالاسۇن بىلەن قورشالغان ئىدى ... ئاتخانىلارغا، سارايلارغا ۋە ئاشخانىلارغا ئۆمۈرۋايەت تۇرۇشقا بەلگىلەنگەن ساپالىق ۋە قېلىن ھەم توم ياغاچلار ئىشلىتىلىپتۇ، يانچىلارنىڭ كېچىك ـ كىچىك ئۆيلىرىمۇ ناھايىتى پۇختا سېلىنغان؛ رەندىلەنگەن تاملار، ئويۇلغان نەقىشلەر ۋە باشقا ئەمەكلەر يوق بولۇپ، ھەممە نەرسە دېگەندەك پۇختا جىپسىلاشتۇرۇلۇپ ياسالغان ... قىسقىسى، چىچكوۋنىڭ كۆزى چۈشكەن نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىلا پۇختا، مىدىرلىماس، قانداقتۇر مەھكەم ئەمما قولاشمىغان بىر تەرتىپتە تۇراتتى.

(گوگۇل: «ئۆلۈك جانلار» 155–156 ـ بەتلەر)

ئاخىرى كىچىككىنە كۈلرەڭ نەرسىنى كۆردى. ئۇ خۇددى

تاغدىن غۇلاپ چۈشۈۋاتقان قورام تاشقا ئوخشايتتى. ئەسلىدە چۇ كىچىك كەنت بولۇپ، گرانىت تاشلارنىڭ ئارىسىدىكى قىيادا غىرىبسىنىپ تۇراتتى. ئۇ خۇددى قۇشلارنىڭ چاڭگىسى قىيادا ئېسىلىپ تۇرغاندەك، ئېگىز تاغدا غىل - پال كۆرۈنەتتى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 104 -، 105 - بەتلەر)

تۆۋەندە، ئويمانلىق بويلاپ تال - سۆگەتلەر، ئاق موم تال ۋە تېرەكلەر قويۇق ئۆسكەن ئىدى. قىيالىقنىڭ يان باغرىدا 30 چە تاملىرى ئاپئاق ئۆيلەر سوزۇلۇپ ياتاتتى، بۇ ئۆيلەرنىڭ ئەتراپى پاكار، قوپال تاشلار بىلەن قورشالغان ئىدى. يېزىنىڭ يۇقىرىسىدا، ئېگىز قىر بېشىدا ھەممە ياقنىڭ شامىلغا باپ كېلىدىغان كونا بىر شامال تۈگمىنى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئېدىرنىڭ نېرىقى تەرىپىدىن سىلجىپ كېلىۋاتقان ئاپئاق بۇلۇتنىڭ ئارقىسىدىكى كۆك ئۇپۇقتا بۇ تۈگمەننىڭ جانسىز توختاپ قالغان پەررەك قاناتلىرى يانتۇ قىيسىيىپ قالغان كرېستقا ئوخشاش قاريىپ تۇراتتى. بۇ بىر يامغۇرلۇق، بۇلۇتلۇق كۈن ئىدى. ساينىڭ ئىچىدە ئىزغىرىن شامال سېرىق قارنى ئۇچۇرۇپ تۇراتتى؛ ياپراقلار شىلدىرلاپ يەرگە تۆكۈلەتتى. باراقسان قىزىل تال قىپقىزىل مالىنا رەڭگىدە تاۋلىناتتى، خاماندا دۆۋە - دۆۋە سامانلار پارقىراپ تۇراتتى. چۇچۇمەل ھىد پۇراپ تۇرغان يەر يۈزىنى قىش ئالدىدىكى يۇمشاق قىراۋ ياپقان ئىدى.

(شولوخوۋ: «تىنچ دون» 3 - قىسىم 155 - بەت)

ئۇلار تاغنى ئايلىنىپ ئۆتكەندە، ئۇستىگە شال پاخلى يېپىلغان سوقما تام غىل - پال كۆرۈنۈپ قالدى. بىر قانچە يۈز تۆپ ئۆرۈكنىڭ چېچەكلىرى خۇددى تاڭ شەپەقلىرىدەك چاقناپ تۇراتتى. سوقما ئىچىدە بىرمۇنچە ساتما ئۆيلەر ياسالغان ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا بولسا ئۈجمە، قارىياغاچ، ياۋا چاي ۋە ياۋا ئۈجمىلەرنىڭ كۆچەتلىرى ئۆستۈرۈلگەن بولۇپ، ئىككى

قاتار چىت بىلەن قورشالغان ئىدى. چىتنىڭ سىرتىدىكى تاغ ئېتىكىگە قۇدۇق ئورۇنلاشقان بولۇپ، قودۇقنىڭ تۆپىسىدە سۇ تارتىدىغان لەيلەك ۋە چىغرىق، قۇدۇقنىڭ تۆۋەن يېنىدا بولسا كۆز يەتكۈسىز ئېتىز - ئېرىقلار، ئېسىل كۆكتات ۋە ئوتياشلىقلار تۇراتتى.

(ساۋشۆچىن: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» 2 - قىسىم 44-بەت)

ۋېشىنىسكايا — تامامەن سېرىق قۇملۇق ئۇستىگە جايلاشقان، ھېچقانداق باغۇ - بوستانلىق يوق، تاقىر بىر يېزا ئىدى، مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا — زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن كونا بىر چېركاۋ چوقچىيىپ تۇرىدۇ. بۇ يېزا بازىرىنىڭ دون دەرياسىنى بويلاپ ئۇزۇنسىغا سوزۇلغان ئالتە كوچىسى بار. دون دەرياسى بۇ يەردە يېزا بازىرىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، بازىكى تەرەپكە بۇرۇلغاندا، تېرەكلىك ئىچىگە كىرىپ كەتكەن قولتۇق شەكلىدە بىر كۆل بار، ئۇنىڭ كەڭلىكى دونىنىڭ سۈيى سېلىككەن چاغدىكى كەڭلىكىگە تەڭ كېلىدۇ. كۆلنىڭ ئايىغىغا يەتمەستىنلا بۇ يېزا بازىرى تۈگەيدۇ. سېرىق تىكەن باسقان كىچىك مەيداندا يەنە بىر چېركاۋ بار، ئۇنىڭ يېشىل گۈمبىزى، ياپيېشىل ئۆگزىسى كۆلنىڭ نېرىقى قىرغىقىدىكى كۆك تېرەكلەرنىڭ رەڭگىگە تولىمۇ ماس چۈشكەن.

(شولوخوۋ: «تىنچ دون» 1 - قىسىم 314 - بەت)

باغ - ھويلا تەسۋىرى

ئادەم ئۆزىنىڭ تەبىئەتكە ھۆسن قوشالايدىغانلىقى بىلەن پەخىرلىنىشكە ھەقلىق، ھۆسن قوشۇشنىڭ ئۆزى ئۆزگەرتىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. دۇنيا ئادەملەرنىڭ قولى بىلەن گۈللىنىدۇ. تۇرمۇشتا كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى، ئەمگەكچان

قولىغا تايىنىپ ئۆزى تۇرۇۋاتقان زېمىننى كۆكەرتىدۇ. ئۆزى ئۆستۈرگەن تۈرلۈك مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ مېۋىلىرىدىن لەززەتلىنىپ، زوقلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ئېھتىياجىنى تولۇقلايدۇ. باغ - ھويلا ئىنسانلار تۇرمۇشىنىڭ مۇھىم بىر قىسمى.

باغ - ھويلىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى، بېزىلىشى، ئۇنىڭدىكى تۈرلۈك دەرەخلەرنىڭ ئاز - كۆپلۈكى، تەرتىپى ئاشۇ كىچىككىنە زېمىندا ئالاھىدە بىر مۇھىتنى شەكىللەندۈرۈپ، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش قارىشى ۋە ئادىتى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى، سالاھىيىتى، ئورنى قاتارلىقلارنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش قارىشى ھەرخىل بولغانلىقتىن، ئۆز ئەتراپىنى گۈللەندۈرۈشكە بولغان قارىشىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. بەزىلەر ئىمكانىيىتى تۇرۇپمۇ تۈزۈكرەك ئۆي - جاي قىلمايدۇ، ئەتراپنى كۆكەرتىمەيدۇ. ئەمما مۇتلەق كۆپ ساندىكى كىشىلەر بار ئىمكانىيەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزى تۇرۇۋاتقان جاي ئەتراپىنى كۆكەرتىپ كىشىلەر ھەۋەس قىلغۇدەك دەرىجىدە بېزەيدۇ. بۇ كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشنى سۆيۈش، تۇرمۇشقا ئۈمىدۋارلىق بىلەن قاراش، گۈزەللىككە ئىنتىلىش ئارزۇسىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇنىڭدىن كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشقا تۇتقان پوزىتسىيىسى، تۇرمۇش تەلىپى، شۇنداقلا مەدەنىيەتكە ئىنتىلىش ئىپادىلىرىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. بۇ ھال پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى مەلۇم ياقتىن كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ.

باغ - ھويلا ئەدەبىي ئەسەرلەردە يېزىلىش بىلەن كىشىلەرنىڭ مىجەز - خاراكتېرىنى ئېچىش ئۈچۈنمۇ خىزمۇت قىلدۇرۇلىدۇ. مەسىلەن، زۇنۇن قادىرىنىڭ «چېنىقىش» ھېكايىسىدىكى مەتنىياز ئىلگىرى كۈندە دۈمبىسىنى ئەترەتنىڭ سۇۋىقى چۈشۈپ كەتكەن تېمىغا يېقىپ ھۇرۇنلۇق بىلەن ئاپتاپ سىنىپ ئولتۇراتتى.

كېيىن ھەمرا قاتارلىقلارنىڭ تەربىيىسى ۋە ياردىمى بىلەن، بولۇپمۇ ئىززەتخاننىڭ مامۇقتەك قولى ۋە ئىسسىق نەپىسىنىڭ تەپتى بىلەن ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىپ، ئىشچان دېھقانغا ئايلىنىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن سەھەر تۇرىدىغان، ئۆيى ئەتراپىغا ئانچە - مۇنچە كۆچەتلەرنى تىكىپ كۆكەرتىش ئۈچۈن تەرەددۇت قىلىدىغان بولىدۇ. دېمەك، باغ - ھويلا تەسۋىرى نوقۇل ھالدىكى دەل - دەرەخ تەسۋىرى بولماستىن، بەلكى كىشىلەرنىڭ خاراكتېرى، ئۇلارنىڭ جەمئىيەت ۋە كىشىلىك تۇرمۇشقا بولغان قاراشلىرىنىمۇ ئەكس ئەتتۈرىدۇ. تۇرمۇشنى سۆيىدىغان، تۇرمۇشقا مۇھەببەت باغلىغان كىشىلەر ئۆز ئەتراپىدا «جەننەت» ياسايدۇ. ئۇلار قانداقلىكى مۇھىت - شارائىتتا تۇرۇشىدىن قەتئىينەزەر ھامان بىر تۈپ گۈلنى بىر تۈپ مېۋىلىك دەرەخنى، بىر تۈپ مەنزىرە دەرىخىنى ئارتۇق تىكىپ، تەبىئەت چېكىسىگە گۈلتاج تاقايدۇ.

باغ - ھويلا تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ قىزىقىشى، ھەۋىسى ۋە ئىزدىنىش، ئىنتىلىشلىرىنى، تۇرمۇش ئادەتلىرىنى مۇئەييەن دەرىجىدە كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. باغ - ھويلا تەسۋىرى يەنە ئىشچانلىق، ئەمگەك سۆيەرلىكنىڭمۇ ئىپادىسى بولۇپ، پەقەت ئىشچان، ئەمگەك سۆيەر كىشىلەر بولغاندىلا ئەتراپنى كىشىنىڭ ھەۋىسى كەلگۈدەك دەرىجىدە گۈللەندۈرىدۇ. باغ - ھويلا تەسۋىرى دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى يان تەرەپتىن ئىپادىلەيدۇ. يەنى ھويلا ياكى باغقا قويۇلغان تۈرلۈك دەرەخلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى شۇ ئىشنى بىنا قىلغۇچىنىڭ باغۋەنچىلىك ھەققىدىكى بىلىمى، ئۇنىڭ تۇرمۇش پوزىتسىيىسى، ئىستېتېك ھەۋەسلىرىنىمۇ ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلەنگەن باغ - ھويلا پۈتكۈل جەمئىيەت كەيپىياتى ۋە ئادەملەرنىڭ قىزىقىشى، ھەۋىسىنى بەل

گىلىك دەربجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. باغ - هويلا تەسۋىرى ئۇنىڭ ھەر سائەتتىكى ھالىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئۇ جەمئىيەت ۋە جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ بىر پۈتۈن ئىدىيەۋى خاھىشى قاتارلىقلارنى مەلۇم يۆنىلىشتە يېتەكلەيدۇ. كىشىلەرنىڭ گۈزەللىك قارىشى، تۇرمۇشقا تۇتقان پوزىتسىيەسىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى باغ - هويلا تەسۋىرى جەمئىيەت ۋە جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي كەيپىياتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، كىتابخانلارغا ئەسەرگە قارىتا مۇئەييەن چۈشەنچە ھاسىل قىلىدۇ. بۇنىڭدىن كىتابخانلار جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىدىن ۋە كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش، ئەمگەك، ھۇنەر - سەنئەت ھەققىدىكى قاراشلىرىنى بەلگىلىك دەرىجىدە چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولىدۇ.

ئومۇمەن، باغ - هويلا تەسۋىرى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشقا تۇتقان پوزىتسىيىسى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ پسىخىكىسىنى ۋە بۇ ئارقىلىق جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، بىر تەرەپتىن كىتابخانلارنى ئىجتىمائىي مۇھىتتىن خەۋەردار قىلىپ، تەبىئىي مۇھىتتىن لەززەتلەندۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن كىتابخانلارنى ئېستېتىك زوق ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. ئۇنىڭ دىن كىشىلەرنىڭ رايى، قىزىقىشى، ھەۋىسى قاتارلىقلارنى كۆرۈپ ئالغىلى بولىدۇ. دېمەك، باغ - هويلا تەسۋىرى ئارقىلىق گۈزەل تەبىئەتنىڭ كىچىكلىتىلگەن كۆرۈنۈشىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇ تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا ئادەملەر پائالىيىتىنىڭ گەۋدىلىنىشىدىن ئىبارەت.

ئۇلگىلەر

لېيۇشېۋېيگلارنىڭ قورۇسى ناھايىتى ئازادە ئىدى. كاۋاۋ

جائىدۇ پېلەكلىرى ياماشقان باراڭدىكى ياپيېشىل يوپۇرماقلار ئىللىق قۇياش نۇرىدا كىشىگە بىر خىل ھۇزۇر ۋە خاتىرجەملىك بەخش ئېتەتتى. كۈنگەيدىكى ئۇچ ئېغىزلىق ئۆينىڭ موراسىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان تۈتۈن ئۆگزىنى بويلاپ ئاستا يۇقىرى ئۆرلەيتتى.

(ياڭ مۇ: «ياشلىق ناخشىسى» - بەت)

دەرۋازىدىن كىرگەندە كەڭ-كۇشادە هويلىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدىكى ئاسمانغا بوي سوزۇپ، ھەر تەرەپكە شاخلاپ كەتكەن بىر تۈپ ئۈجمە دىلنى مەپتۇن قىلاتتى. ئۇنىڭ شېخىغا ئېسىپ ھەرخىل پوپۇشلار بىلەن بېزەپ قويغان تۆمۈر قەپەستىكى تۈلەپ كەتكەن تۇمۇچۇق ئاۋازىنى خىلمۇ خىل ئۆزگەرتىپ، يېقىملىق ھالدا جۇملدايتتى. كۈن پېتىش تەرەپتىكى تامنى ياقلىتىپ قويۇلغان قاتار - قاتار تەشتەكلەردىكى ھەرخىل گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلىپ، هويلىغا چىرايلىق تۈس بەرگەن ئىدى. ئۇدۇلدىكى مېھمانخانىنىڭ دېرىزىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان، تامغا تارتىپ قويۇلغان ئوتقاشتەك گىلەملەر كۆزنى قامаштۇراتتى.

(ئابلىمىت ھاجى: «ئاتا ئىزىدىن» 43 - بەت)

دەرۋازا ئالدىغا چىرايلىق قىلىپ ئالاھىدە كۆرۈنۈشلۈك شىپاڭغا ئوخشاش ئايۋانچە ياسالغان ئىكەن. بۇ، باققا كىرگەن كىشىنىڭ كۆزىگە ئالاھىدە چېلىقىپ تۇرىدىكەن. باغدىكى قاپقارا چاراس، سېرىق ياغدەك پىشىدىغان سايۋا، مۇناقى ئۇزۇملىرى كۆزنى قامаштۇرغۇدەك خىل ئىكەن. ئۇلار يەنمۇ ئىچكىرىرەك كىرىپتۇ. ئۇ يەردە بىر ياندا بىر تۈپتىن نەچچە خىل مېۋە بېرىدىغان دەرەخلەر، يەنە بىر ياندا بىرخىل مېۋە بېرىدىغان دەرەخلەر كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىپ تۇرىدىكەن. دەرەخ شاخلىرىدا ۋە گۈللەر ئارىسىدا سايرىشىۋاتقان تۈرلۈك تۇمەن قۇشلارنىڭ يېقىملىق ئاۋازلىرى، گۈلدىن - گۈلگە ئۇچۇپ يۈرۈ-

گەن رەڭمۇ رەڭ كېپىنەكلەر كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ئارام بېغىشلايدىكەن.

بۇ باغدا دۇنيادىكى بار مېۋىلەرنىڭ ھەممە تۈرىدىن بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ ھەربىرى ئۆز قاتارى بىلەن تىكىلگەن ۋە پەرۋىش قىلىنغان ئىكەن. مەخسۇس گۈلزارىدا بارلىق گۈللەرنىڭ ھەممىسى خىل - خىلى بىلەن، تۈر - تۈرى بىلەن بار ئىكەن، ئۇلار، ئۆزىنىڭ چېچەكلىرىگە مەست بولۇپ، يۇمشاق شامالدا گىرەلىشىپ سۆيۈشۈپ تۇرىدىكەن. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز لايىقىدا ئۆستۈرۈلگەنلىكتىن، گوياكى قول بىلەن تېزىلغان گۈلدەستىلەردەك باغقا گۈزەللىك بېغىشلاپ تۇرىدىكەن. كىشى بۇ گۈللەردىن ئۇزاق ۋاقتىقىچە كۆزىنى ئالالماي قېتىپ تۇرۇپ قالىدىكەن.

(«مىڭ بىر كېچە» 409 -، 410 - بەتلەر)

چىملىقلارنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى گۈل - چېچەك ۋە گۈللۈكلەر تولىمۇ چىرايلىق ئىدى. ئۇششاق شېغىل يېيىتىلغان تار يوللار رەڭگارەڭ جيەك تۇتۇلغان سۇس بېغىررەڭ زىننەت لېنتىلىرىگە ئوخشاپ كېتەتتى. رەتلىك قىرقىلغان ئۇششاق دەرەخلەر ئەپچىل ياسىنىپ كۆرەكتىن ئۆتۈشكە تەييارلىنىۋاتقان ئوقۇغۇچى بالىلارغا ئوخشايتتى. بۇ يەردە يەنە فونتان، شىپاڭلار، گۈلياسىمەن ۋە قىزىل گۈل بېدىشلىرى، مىرتا دەرەخلىرى ۋە ئارچازارلىقلارمۇ بار ئىدى. 5 - ئاي گۈل ۋە مۇھەببەت ئېيى يېتىپ كەلگەندە، يىراقتىكى كۈيچىلەر ئۇچۇپ كېلەتتى. كەچقۇرۇنلۇقى يېقىملىق كۈي سادالىرى ياڭراشقا باشلايتتى. مىرتا ۋە ئارچا دەرەخلىرى بۇ كۈي تەسىرىدىن لەرزان تىترەيتتى.

(نېمسوۋ: «ئاچا - سىڭىل»، ‹دۇنيا ئەدەبىياتى› 83 - يىل 6 - سان 8 - بەت)

ئوردىنىڭ سىرتىدا ناھايىتى چوڭ بىر باغ بارئىدى. باغدا

نۇرغۇن قىپقىزىل ۋە كۆپكۆك دەرەخلەر بار بولۇپ، دەرەختىكى مېۋىلەر ئالتۇندەك پارقىرايتتى. ئۇلارنىڭ گۈللىرى كۆيۈۋاتقان ئوتتەك ئىدى، گۈللەر ۋە يوپۇرماقلار تىنماي مىدىرلاپ تۇراتتى.

(ئاندىرسون: «چەتئەل چۆچەكلىرى» 287 - بەت)

باغقا كىردۇق، ئىككى ئۆينىڭ تار ئارىلىقىدا ئونبەش تۈپچە قېرى دەرەخ بار ئىدى. ئۇلارنىڭ يوغان غوللىرىغا يۆگۈمەچلەر ئورالغان بولۇپ، يالىڭاچ قارا پۇتاقلىرى جىممىدە تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىرمۇ قاغا ئۇۋىسى يوق ئىدى. دەرەخلەر خۇددى زاراتكارلىقتىكى قەبرە تاشلىرىغا ئوخشاش كۆرۈنەتتى. باغدا ئاشۇ دەرەخلەردىن باشقا يا چاتقال، يا كۆكتات دېگەن نېمە يوق ئىدى؛ باغنىڭ ئىچىدىكى يوللاردىكى توپا چىڭدالغان، چويۇندەك قاپقارا ئىدى. ئۆتكەن يىلدىن قالغان سىفان يوپۇرماقلار ئارىسىدا يولنىڭ ئوچۇق يەرلىرى كۆرۈنۈپ، ئۇ يەرلەرمۇ توختام سۇ ئۈستىدىكى لەشكە ئوخشاش بولۇپ، ئۈستى كۆكىرىپ پاختىلاشقاندەك بولۇپ كەتكەن ئىدى.

(گوركى: «كىشىلەر ئىشىكىدە» 21-، 22 - بەتلەر)

ئۆي - جاي تەسۋىرى

ئۆي - جاي پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىقلىرىنى ياراتقۇچى ئىنسانلارنىڭ مۇھىم بىر پائالىيەت سورۇنى، شۇنداقلا جەمئىيەتنىڭ ھۈجەيرىسى بولغان ئائىلىنىڭ كۆز ئالدىمىزدىكى ماددىي، مەنىۋى نامايەندىسىدىن ئىبارەت.

تارىخ مەدەنىيەت دەۋرىگە قەدەم قويغاندىن تارتىپ كىشىلەر ھايات كەچۈرۈش ۋە تۈرلۈك پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشتا ئۆي - جاينى ئۆزلىرىنىڭ تۇرالغۇ ئورنى ھەم مۇھىم

بىر پائالىيەت سورۇنى قىلىپ كەلدى. كىشىلەر ھايات كەچۈرىدىغان ۆە پائالىيەت قىلىدىغان جايلارنىڭ ھەممىسىدە ئۆي - جاي بولىدۇ. لېكىن كىشىلەرنىڭ مۇھىم پائالىيەت سورۇنى بولغان ئۆي - جايمۇ ئوخشاشمىغان ئىرق، مىللەت، دۆلەت ۆە رايونلارنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىگە ئاساسەن تۈزۈلۈشى، شەكلى جەھەتتىن ھەر خىل بولىدۇ. ئەدەبىي ئىجادىيەتتە يازغۇچىلار ئەسەر مەزمۇنىنى ھەربىر تەپسىلات - كۆرۈنۈشلەر ئىچىدىن تەبىئىي ھالدا ئىپادىلەپ بېرىش، بولۇپمۇ قىسقا، ئىخچام بايانلار ئارقىلىق نىسبەتەن كەڭ تۇرمۇش مەزمۇنىنى، ھادىسە ئارقىلىق ماھىيەتنى، ئايرىملىق ئارقىلىق ئومۇمىيلىقنى ئىپادىلەپ بېرىش ئۈچۈن ئۆزى ياراتقان پېرسوناژلارنىڭ تۇرالغۇ ئۆيىنى سىرتقى كۆرۈنۈشى ۋە ئىچكى بېزىلىشى جەھەتتىن يۇقىرىقى پەرقلەر بويىچە تەسۋىرلەپ، بەلگىلىك بەدىئىي ئۇنۇم ھاسىل قىلىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى ئۆي - جاي تەسۋىرى ئومۇمەن تۆۋەندىكىدەك ئەھمىيەتكە ئىگە:

(1) ئۆي - جاي تەسۋىرى ئارقىلىق بەلگىلىك دەۋردىكى جەمئىيەتنىڭ مەلۇم ماھىيەتلىك تەرەپلىرى ۆە ئايرىم پېرسوناژلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى، تۇرمۇش ئەھۋالى قاتارلىقلار ئوبرازلىق ئېچىپ بېرىلىدۇ. جەمئىيەت تۇلسۇ مۇرەككەپ بىر سەھنە، ئۇنىڭدا كىشىلەر ھامان ئىجتىمائىي ئورۇن، ئىقتىسادىي مەدەنىيەت سەۋىيىسى ۆە كەسپىي جەھەتلەردە ئۆزئارا پەرقلىق ھالدا ياشايدۇ. بۇ خىل پەرق ئاساسلىقى كىشىلەرنىڭ ياشاش مۇھىتى بىلەن تۇرمۇش سەۋىيىسىدە گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدۇ. كىشىلەرنىڭ مۇھىم بىر ياشاش مۇھىتى بولغان ئۆي - جايىنىڭ ئاشقى قىياپەت ۆە ئىچكى بېزىلىشى جەھەتتە قانداق بولۇشى شۇ ئۆي ئىگىسىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى، تۇرمۇش سەۋىيىسى، شۇنداقلا بەلگىلىك دەۋردىكى جەمئىيەتنىڭ مەلۇم ماھىيەتلىك

تەرەپلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ ئەتراپىدىكى باشقا نەرسىلەرنى تەسۋىرلەشتىن مەسرەت ئۇلارنىڭ ئۆي - جايلىرىنى تەسۋىرلەشمۇ ئىنتايىن مۇھىم. بۇيۇك روس يازغۇچىسى گوگول ئۆزىنىڭ ئۆلۈك جانلار رومانىدا XIX ئەسىر روسىيە جەمئىيىتىدىكى يانچىلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى تەسۋىرلىگەندە دىققەت-ئېتىبارىنى يانچىلىقنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇش سەرگۈزەشتىلىرىدىن كۆرە ئۇلارنىڭ ياشاش مۇھىتى بولغان ئۆي - جايغا قارىتىش ئارقىلىق دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغان يانچىلارنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇش ئەھۋالىنى، ئۇلارنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى، شۇنداقلا ئەكسىيەتچى پادىشاھلىق تۈزۈم ئاستىدىكى چېرىك روسىيە جەمئىيىتىنىڭ ماھىيەتلىك تەرەپلىرىنى كىتابخانلارنىڭ كۆز ئالدىغا ئېنىق نامايان قىلىپ بەرگەن.

(2) ئۆي - جاي تەسۋىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ. ئەدەبىيات تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا تىپىك خاراكتېر يارىتىش سەنئىتى. ئەگەر ئەدەبىي ئىجادىيەتتە بولۇپمۇ تىپىك ئەسەرلەر ئىجادىيىتىدە مۇستەقىل ئېندۇۋىدۇئال للىققا ھەم بەلگىلىك ئورتاقلىققا ئىگە تىپىك خاراكتېر يارىتىلمايدىكەن ۆە ئۇ ھەرقايسى تەرەپلەردىن ئوبدان گەۋدىلەندۈرۈلمەيدىكەن، كىشى قەلبىنى ھاياجانغا سالمايدىكەن بەدىئىي ئەسەرلەرنى مەيدانغا چىقىرىش مۇمكىن ئەمەس. لېكىن تىپىك خاراكتېر يارىتىش ۆە ئۇنى گەۋدىلەندۈرۈشنىڭ يوللىرى كۆپ بولىدۇ. بىر ئەدەبىي ئەسەردە پېرسوناژلارنىڭ پۈتكۈل ھايات مۇساپىسىنى، تاشقى قىياپىتى، سۆز - ھەرىكىتى، ئىچكى دۇنياسى قاتارلىقلارنى ھەمدە ئۇلارنىڭ ئوراپ تۇرغان چوڭ ئىجتىمائىي مۇھىتىنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىنى ئىنچىكە، كەڭ كۆلەملىك تەسۋىرلەش يولى ئارقىلىقمۇ ياكى پېرسوناژلارنىڭ

ئەترابىدىكى مەلۇم نەرسىلەرنى ئىخچام بايانلار بىلەن تەسۋىرلەش يولى ئارقىلىقمۇ تېپىك خاراكتېر يارىتىش ۋە ئۇنى ھەرقايسى تەرەپلەردىن گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىشى مۇمكىن. ئۆي - جاي كىشىلەرنى ئوراپ تۇرغان ھەم ئۇلار ھەربىر ھەرىكىتىدىغان مۇھىم بىر ئورۇن. ئۇنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى ۋە ئىچكى بېزىلىشىنىڭ قانداق بولۇشى كۆپ ھاللاردا شۇ ئۆي - جاي ئىگىسىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغاندىن تاشقىرى يەنە ئۇنىڭ خاراكتېرى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. بىز تۇرمۇشتا تۇرلۈك سەۋەبلەر بىلەن ھەر خىل كىشىلەرنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىپ - چىقىپ تۇرىمىز. لېكىن ھەربىر كىشىنىڭ ئۆيىنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئىچكى بېزىلىشى، بىزگە ئۆي ئىگىسى ھەققىدە بەلگىلىك تەسىرات بېرىدۇ. بەزى ئۆيلەر ئۆزىنىڭ ئاددىي ئەمما پاكىز، رەتلىك ئازادىلىكى ۋە ئۆي سەرەمجانلىرىنىڭ مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقى بىلەن ئۆي ئىگىسىنىڭ توز كۆڭۈل، ئوچۇق - يورۇق، سەمىمىي ئادەم ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىپ بېرىسە، بەزى ئۆيلەرنىڭ رەتسىز، قاراڭغۇ، پاسكىنا، چېچىلاڭغۇ قوپال لىقى بىلەن ئۆي ئىگىسىنىڭ تۇرمۇشتا چېچىلاڭغۇ، قوپال ئادەم ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلىدۇ. يەنە بەزى ئۆيلەر ئائىلە ئەزالىرىغا نىسبەتەن زۆرۈر ئىشلىتىش قىممىتى بولمىغان نەرسىلەرنىڭ كۆرۈنەرلىك ئورۇنغا تىزىپ قويۇلغانلىقى ياكى كىشىگە غەيرىي ئىستېتىك تۇيغۇ بېرىدىغان ھەر خىل جابدۇقلارنىڭ قويۇلغانلىقى بىلەن ئۆي ئىگىسىنىڭ قورۇق سۆلەت، ھەشىمەتچى، بىلەرمەن ياكى ياۋۇز، قارا نىيەت ئادەم ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىدۇ. مەسىلەن، گوگولنىڭ «ئۆلۈك جانلار» رومانىدىكى سۇباكەۋىچ بىلەن لۇشۇننىڭ «بەختسىلەش» ھېكايىسىدىكى لۇسى ھەزرەتنىڭ ئۆيىنىڭ تەسۋىرلىنىشىگە قارىساق، ئالدىنقىسى

سۇباكەۋىچنىڭ ئىمارەت بۇ پومېشچىكنىڭ ئىنتايىن ياۋۇز، قەبىھ، دۆت، قوپال خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بەرسە، كېيىنكىسى لۇسى بەگدىن ئىمارەت بۇ فېئودال ئاق سۆڭەكنىڭ ھۇتسەسسىپ، باشقىلارغا ئۆزىنى بىلىملىك قىلىپ كۆرسىتىدىغان خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ.

(3) ئۆي - جاي تەسۋىرى ئارقىلىق ئەدەبىي ئەسەردىكى مىللىي ئالاھىدىلىك گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ. ئەدەبىي ئەسەردىكى مىللىي ئالاھىدىلىك ئادەتتە بىرەر مىللەتنىڭ ئۆزىنىڭ ئەدەبىياتىغا خاس بولغان، باشقا مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىدا بولمىغان روشەن مىللىي ئالاھىدىلىككە قارىتىلغان بولۇپ، مىللىي ئىجتىمائىي تۇرمۇش بىلەن مىللىي خاراكتېر ئۇنى مەيدانغا چىقىرىدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل. ھالبۇكى مىللىي ئىجتىمائىي تۇرمۇش بىلەن مىللىي خاراكتېر مۇئەييەن مۇھىتتا تەدرىجىي شەكىللىنىدۇ ھەمدە ئۇ يەنە ئۆز نۆۋىتىدە مۇھىتقا نىسبەتەن ئاكتىپ تەسىر كۆرسىتىپ روشەن مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان مۇھىتنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە تۈرتكە بولىدۇ. ئۆي - جاي كىشىلەرنىڭ مۇھىم ياشاش مۇھىتى ۋە پائالىيەت سورۇنى. مەلۇم بىر مىللەتنىڭ ئۆي - جايلىرىنىڭ سىرتقى قۇرۇلۇش شەكلى، ئىچكى سەرەمجانلاشتۇرۇلۇشىنىڭ قانداق ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇشى، شۇ مىللەتكە تەۋە كىشىلەرنىڭ مىللىي تۇرمۇشى ۋە خاراكتېرىنى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ.

ئومۇمەن، ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى ئۆي - جاي تەسۋىرى ياشقا تۇرلۈك مەنزىرە - كۆرۈنۈشلەر تەسۋىرىگە ئوخشاش ئەسەرنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسىنى ئوبرازلىق ئىپچىل بېرىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ.

ئۈلگىلەر

ئۇلار پاراڭلاشقاچ چېن شىنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى. كىرىش بىلەنلا، قانداقتۇر، تاتلىق بىر خىل خۇش پۇراق «گۈپ» قىلىپ باۋيۇينىڭ دىمىغىغا ئۇرۇلدى، ئۇنىڭ كۆزلىرى خۇمارلىشىپ، پۈتۈن ئەزايى - بەدىنى بوشىشىپلا كەتتى.

— نېمىدېگەن خۇش پۇراق - ھە! — دېدى ئۇ يېنىشلاپ - يېنىشلاپ، ئاندىن ئۆينىڭ تاملىرىغا نەزەر سالدى، ئۆينىڭ تۆر تېمىدا مەشھۇر رەسسام تاڭ بەيخۇ سىزغان «گۈلياسىمەننىڭ باھار قوينىدا ئۇخلىشى» دېگەن رەسىم ئېسىلغان، رەسىمنىڭ ئىككى تەرىپىدە سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان مىرزا بەگ چىن تەيشۇينىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يازغان تۆۋەندىكى بېيىتى تۇراتتى:

تۇنجى كۆكلەم ۋەجىدىن ئۇيقۇغا ئۇندەپ لالە بۇي،
ئالدى ئىلكىگە كىشىنى كى سېھىرلەپ بادە بۇي.

شىرە ئۈستىدە، بىر ۋاقىتلاردا ئايال پادىشاھ ۋۇزېتيەننىڭ پەردازخانىسىغا قويۇلغان جاھاننا ما ئەينىكى تىكلەنگەن ئىدى، ئۇنىڭ بىر يېنىغا خان ئاغچىسى جاۋفېيەن ئۇسسۇل ئوينىغان ئالتۇن تاۋاق تىزىلغان بولۇپ، يەنە سەركەردە ئەن لۇشەن خان ئاغىچا تەيجېنگە ئېتىپ كۆكسىنى يارىلاندۇرغان چوڭ بېھى قويۇلغان ئىدى. ئۆينىڭ تۆرىگە بولسا، قەدىم زاماندا خەنجاڭ قەسىرىدە شۇچاڭ مەلىكىسى ئۇخلىغان مەرمەر كارىۋات قويۇلغان، كارىۋات ئۈستىگە تۇڭچاڭ مەلىكىسى ئىشلىگەن مەرۋايىت چىمىلدىق تارتىلغان ئىدى.

— بۇ ئۆي قالتىس ئىكەن، ياخشى ئىكەن! — دەپ ۋارقىراپ كەتتى باۋيۇي كۈلۈپ.

— مېنىڭ بۇ ھۇجرامدا تۇرۇشقا ھۈر - پەرىشتىلەرمۇ ياق دېمەس، ئېھتىمالىم، — دېدى چېن شى كۈلۈپ.

(ساۋشۆچىن، گاۋئې: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» 117 -، 118 - بەتلەر)

لىن داۋجىڭ يۈ يوڭزى بىلەن تۇردى. ئانچە يوغان بولمىغان ئىككى ئېغىز جۇڭگوچە ئۆي ناھايىتى رەتلىك يىغىشتۇرۇلغان. كىتاب جازىسىنىڭ ئۈستىگە بىر دانە قەدىمكى لوڭقا قويۇلغان. كىتاب جوزىسىغا بىر تەشتەك قىش - ياز كۆكىرىپ تۇرىدىغان سەرسەبىل قويۇلغان ئىدى. تامنىڭ بىر تەرىپىگە ئاقساقال تولىستوينىڭ رەسىمى، بىر تەرىپىگە لىن داۋجىڭ بىلەن يۈ يوڭزىنىڭ يېرىم چۈشكەن سەككىز سۇڭلۇق رەسىمى ئېسىلغان ئىدى. بۇ رەسىم نەپس ئەينەك جازىغا ئېلىنغان بولۇپ، كىشىلەرگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇراتتى. قىسقىسى، كونىچە كىچىككىنە بۇ ئۆي ئۇلارنىڭ شۇنداق زىننەتلىشى ئارقىسىدا خۇددى باھار تۈسىنى ئېلىپ، شۇنچە كۆڭۈللۈك ۋە يېقىملىق بولۇپ كەتكەن ئىدى.

(ياڭ مۇ: «ياشلىق ناخشىسى» 1 - قىسىم 126 -، 127 - بەتلەر)

ئورلىتاتسىسىۋ ئۇنىڭ ئۆيىدە ئېچىنىشلىق نەرسىلەرنى كۆرەرمەن دەپ ئويلىغان ئىدى، ئەمما كىروتلىچىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كۆرگەن نەرسىلىرى ئويلىغانلىرىدىن ئېشىپ چۈشتى. بۇ ئۆي ناھايىتى دىمىق، ئىپلاس، زەي ۋە بەدبۇي ئىدى. پاكار تورۇسنىڭ ئاستىدا قالپاقسىز، چىۋىن چىچىپ داغ قىلىۋەتكەن ئېلېكتر چىرىغىنىڭ خىرە يېنىپ تۇرغان نۇرىدا، سىرلىرى چۈشۈپ داتلىشىپ كەتكەن بىر دانە تار كارىۋات، قۇرت يەپ، ئەتراپى سېرىق قىرىندى بىلەن كۆمۈلگەن بىر قارا ئىشكاپ، ئۈستىگە ھېچنەرسە سېلىنمىغان تۆت چاسا ئۈستەل، بىرنەچچە

توكۇر ئورۇندۇق، تۇنىكسى داتلىشىپ قالغان بىر دانە ساندۇق ئارانلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ ئۆيدە بار نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى مۇشۇلا.

(كوچىتووۋ: «ئاكا ـ ئۇكا يېرىشوۋلار» 1 ـ قىسىم 163 ـ 164 ـ بەتلەر)

رۇستەمنىڭ ئۆيى شۇ يەرلىك باشقا دېھقانلارنىڭ ئۆيىگە ئوخشاش تېگى زەي، تۆت ئەتراپى ياغاچ قورما بىلەن تورغۇزۇلغان، ئۇستىگە قارا سىپاق بېرىلگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئاددىي ياسالغان مېھمانلىق ئۆيىنىڭ قىبلە تەمىغا قويۇلغان كۆك سانداق ئۇستىگە بىرقانچە ئاددىي شاتاۋا يوتقان ـ كۆرپىلەر تىزىلىپ، ئۇستىگە بىر پارچە يېشىل يوللۇق ئەدىيال يېيىپ قويۇلغان ئىدى. ئۆي چۆرىسىگە گىلەم، گۈللۈك ماتا زەدىۋال تارتىلغان، كاك سۇپىسىغا بورا، ئۇنىڭ ئۇستىگە پالاز، پالازنىڭ ئۇستىگە ئاددىي ئەتلىمات كىگىز سېلىلغان ئىدى.

(ئابدۇللا تالىپ: «قايتام ئۆركەشى» 420 ـ بەت)

تاملىرى گەچلا قىلىنغان لاي لەمپىلىك بۇ ئۆينىڭ ئۇدۇل تەمىغا رەختلىرى جۇلالىنىپ تۇرغان چاچما گۈللۈك چوڭ گىلەم تارتىلغان بولۇپ، ئاستىغا قوش كىشىلىك كرېسلو ۋە پۇتلىرىغا تويما گۈللەر ئىشلەنگەن يۇمىلاق شىرە قويۇلغان ئىدى. پىستە رەڭلىك نېپىز پەردە تارتىلغان دېرىزە ئالدىدىكى يامدا ئۆستۈرۈلگەن باراقسان سۆگەت گۈل ئۆيگە تېخىمۇ زىننەت بېغىشلاپ تۇراتتى.

(ئەخەت تۇردى: «قەتىرە» 185 ـ بەت)

ئىشخانا ئاددىيغىنا جاھازلانغان بولۇپ، بىر شىرە، بىر-نەچچە ئورۇندۇقتىن باشقا، بۇلۇك تەرەپكە بىر كىتاب جازىسى قويۇلغان. تاملارغا تورلۇك قۇرۇلۇش خەرىتىسى يېپىشتۇرۇلغان. دېرىزىدە ھەر خىل گېزىت ـ ژۇرنالار دۆۋىلىنىپ

ياتاتتى. شەرقىي تامدىكى دېرىزىدىن دادۇينىڭ بېغى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

(ئابلىمىت ھاجى: «تۇتىيا» 2 ـ بەت)

ئىشكتىن كىرىش بىلەنلا ئۇدۇل تامغا كەلگەن نۇسخىلىق گىلەم تارتىلغان بولۇپ، گىلەمنىڭ ئاستىغا چوڭ ساندۇق، ساندۇق ئۈستىگە بىر خۇرۇم چامادان بىلەن يەنە بىر سىرتمىلىق قىزىل چامدان ئۈستى ـ ئۈستىلەپ قويۇلغان ئىدى. ئۆيىنىڭ تۆر تەرىپىدىكى بۇلۇڭغا ئەينەكلىك ئىشكاپ ئۇستىدە ئۇچ تال لوڭقىغا ئېلىنغان سۈنئىي گۈل تۇراتتى، يان تەرەپكە بىر سىم كارىۋات قويۇلغان، كارىۋاتقا باش ـ ئايىغى بىلەن تەڭ ئورۇن كۆرپە تىزىلىپ، ئۇستىگە گۈللۈك يۇڭ ئەدىيال يېپىلغان ئىدى. ئەدىيال ئۇستىدە يەنە قۇش سۈرىتى چۇشۇرۇلگەن ئىككى جۇپ ياستۇق تۇراتتى. كارىۋاتنىڭ يان تەمىغا يەنە بىر چاچما نۇسخىلىق گىلەم ئېسىلغان بولۇپ، ئۇ، گۈلسىنىڭ كۆركەملىكى، رەڭگىنىڭ قېنىقلىقى بىلەن كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى، دېرىزىنىڭ ئالدىدىكى ئىككى كرېسلو ئوتتۇرىسىغا كىچىك چاي ئۈستىلى قويۇلغان ئىدى. ئىشىك ـ دېرىزىلەردىكى پەردىلەر بولسا، ۋالىلداپ چاقناپ تۇراتتى. ئىشىكنىڭ بۇلۇڭىغا جايلاشتۇرۇلغان تومپۇچكا ئۇستىدىكى ئۇنى ئالغۇدىن تانسا مۇزىكىسى ياڭراپ تۇراتتى.

(ئابدۇراخمان ئەبەي: «ئۇلارمۇ ئاتا ـ ئانا بولار» «سوۋغات» 323 ـ، 324 ـ بەتلەر)

ئۇنىڭ ياتقى ئاددىيلا سەرەمجانلانغان ئىدى. ئوڭ ۋە سول تەرەپلەرگە تام ياقلىتىپ ئىككى كارىۋات قويۇلغان. ئوڭ تەرەپتىكى كارىۋات ئۇستىگە يېشىل گۈللۈك يۇڭ ئەدىيال يېپىلغان بولۇپ، ئۇستىگە كەشتە بېسىلغان ئىككى ياستۇق قويۇلغان ئىدى.

...

(ياتاقنىڭ) دېرىزىسى باغقا ئېچىلاتتى، باھاردا گۈللەر-نىڭ، يازدا كۈز كۈنلىرى خىلمۇ خىل مېۋىلەرنىڭ شېرىن ھىدلىرى كىچىككىنە ياتاقنى خۇش پۇراققا كۆمەتتى. دېرىزىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان ئۇستەل ئۇستىگە تىببىي ئىلمىگە ئائىت كىتاب ۋە ژۇرناللار رەتلىك تىزىلغان ئىدى. بۇلۇڭغا قېلىن كارتوندىن ياسالغان ئىككى دانە دورا ساندۇقى بىر - بىرىنىڭ ئۈستىگە تىكلەپ قويۇلۇپ، گۈللۈك كېلىيونكا بىلەن يۆگەلگەن ئىدى. ئۈستىدە ئەينەك، ئەتىر ۋە يۇزماي قۇتىلىرى تۇراتتى. تاملارغا دۇگلەك قىلىپ چاپلانغان گۈل ئاتكىرتكىلىرى ياتاقنى ئالاھىدە ھۆسن قوشقان ئىدى. كارىۋاتنىڭ ئۈدۈلىدىكى تامغا ئۇيقۇلۇق بوۋىقنى كۆتۈرۈپ تۇرغان ياش ئانىنىڭ ماي بويياق سۈرىتى چاپلانغان بولۇپ، ياتاقنى كىرگۈچىلەرنىڭ ھەرقاندىقى ئۇنىڭغا ھەۋەس بىلەن قارىمای تۇرالمايتتى.

(قاھار جېلىل: «مېھرىبان» 31 - 32 - بەتلەر)

چېدىرنىڭ ئارقا تۆرىدە نەپىس ئىشلەنگەن شىرداقلار شىرداقلارنى ھەر خىل كەشتىلەر ۋە رەڭلەر بىزەپ تۇراتتى. بۇ خىل رەڭلەر كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى... رەڭلەر ئوتتەك يانىتتى. بۇ چېدىرنى يورۇتۇپ تۇرغان شۇنچە كۆپ نۇرلار قەيەردىن كەلگەن؟ نۇرلار بىلەن رەڭلەر بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ چېدىردا ئۇينىشاتتى. مەمەتنىڭ كۆزى بىر شىرداققا مۇھەببەت قۇشلىرى ئىشلەنگەن كۆزنى ئۇزمىدى. شىرداققا مۇھەببەت قۇشلىرى ئىشلەنگەن ئىدى. كىچىك - كىچىك مەڭلارچە قۇش... تۇمشۇقلىرى تېگىشىپ تۇرغان قۇشلار... يېشىل، كۆك، قىزىل، سۆسۈن قۇشلار... مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە ياش تولدى. قۇشلار ھەر خىل رەڭدە، ئۇچۇۋاتقاندەك تۇراتتى.

چېدىرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆۋرۈك نەقىشلەنگەن، ئۇچقان

دەك چېچەپ يۇرگەن كېپەكلەرنىڭ رەسىمى ئويۇلغان. تۆكلىرى پار - پۇر يالتىراپ تۇرغان كېپەكلەر... خۇددى ساپ سەدەپتىن ياسالغاندەك.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 1 - كىتاب 224 - بەت)

مېھمانخانىنىڭ ئۆيلىرى ۋوكې خېنىمنىڭ مۈلكى ئىدى، ئۇ سېنت - ژېنېۋېۋ يېڭى كوچىسىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى يانتۇلۇقتىن ئوقيا كوچىسىغا چۈشىدىغان يەرگە جايلاشقان. بۇ يانتۇلۇق تىك بولغانلىقتىن ئاتلار ئاز قاتنايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ۋالدې گىراس ھەربىي دوختۇرخانىسى بىلەن دانىشمەنلەر ئىباده‌تخانىسى ئارىلىقىدىكى بۇ تار كوچىلار ئىنتايىن جىمجىت ئىدى. سارغۇچ رەڭلىك ئىككى چوك ئىمارەت ئەتراپىنىڭ تۈسىنى ئۆزگەرتىۋەتكەن ئىدى؛ تۇتۇق، سۇرلۇك ھاۋادا ھەممە نەرسە خۇنۇك كۆرۈنەتتى. كوچىغا ياتقۇزۇلغان تاشلار قۇرۇپ كەتكەن، ئىرىقلاردا نە پاتقاق، نە سۇ يوق، تاملارنى بويلاپ ئوت - چۆپ لەر ئۆسۈپ كەتكەن. بۇ يەردىن ئۆتكەن ھەممە ئادەملەرگە ئوخشاش، ئەك غەمسىز ئادەملەرمۇ، بۇ يەرگە كەلسە، ھېچ بىر سەۋەبسىزلا كۆڭۈلسىز بولۇپ قالاتتى. بىرەر ھارۋىنىڭ ماڭغان تىۋىشى بۇ يەردە چوك ئىشتەك كۆرۈنەتتى؛ گۆرەڭ تىمتاس ئۆيلەرنىڭ تاملىرى تۇرمىنىڭكىگە ئوخشاپ كېتەتتى...

مېھمانخانىنىڭ يان تەرىپى كوچىغا تۇتاشقان، ئالدى تەرىپىدە كىچىك بىر گۈلزارلىق بار. ئۆيلەر سېنت - ژېنېۋېۋ يېڭى كوچىسى بىلەن بۇلۇڭ ھاسىل قىلىپ تۇرىدۇ. ئۆيلەرنىڭ ئالدى تەرىپى بىلەن باغچا ئارىلىقىدا ئوتتۇرىسى ئويمانراق كەلگەن، كەڭلىكى ئىككى مېتر چامىسىدا بولغان، تاش ياتقۇزۇلغان يول بار؛ ئۇنىڭ ئالدى تەرىپىدە ئۇنىڭغا پارالىل بولغان شېغىل يول بار، يولنىڭ ئىككى چېتىگە قويۇلغان يوغان كۆك ۋە ئاق تەشتەكلەردە ياران گۈل، تاش گۈل ۋە ئانار دەرەخلىرى

ئۇستۇرۇلگەن. يولنىڭ كوچىغا تۇتىشىدىغان بېشىدا بىر كىچىك دەرۋازا بار، دەرۋازا ماڭلىيىغا ئېسىلغان ۋېۋىسكىنىڭ ئۈستى تەرىپىگە «ۋووكې مېھمانخانىسى» دەپ يېزىلغان؛ ۋېۋىسكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە «مەزكۇر مېھمانخانىمىز تاماقنىمۇ ھۆددىگە ئالىدۇ، ئەر ـ ئايال مېھمانلارنىڭ ھەممىسىنى قارشى ئالىمىز» دەپ يېزىلغان. كوچىغا قارىغان رېشاتكىلىق دەرۋازىغا قۇلاقسىز ئاڭلىنىدىغان قوڭغۇراق ئورنىتىلغان. كۈندۈز كۈنى رېشاتكىدىن قارىمىسىمۇ، يولنىڭ نېرىقى بېقىدىكى تامدىكى كۆك مەرمەردىن ياسالغان بۇت تەكچىسىگە تەقلىد قىلىپ سىزىلغان سۈرەتنى كۆرمىسىز، ئېھتىمالىم بۇنى مۇشۇ رايونىدىكى رەسسام سىزغان بولسا كېرەك...

قاراڭغۇ چۈشۈش ئالدىدا رېشاتكىلىق دەرۋازا تاختايلىق ئىشىك بىلەن تاقىلاتتى. باغچىنىڭ كەينىكى دەل ئۆيلەرنىڭ ئۈزۈنلۈقى بىلەن باراۋەر. باغچىنىڭ بىر يېقىدا كوچىغا تۇتاشقان تام، يەنە بىر يېقىدا قوشنا ھويلىنى ئايرىپ تۇرىدىغان تام بار؛ بۇ ئارا تامنى يېيىلىپ ئۆسۈپ كەتكەن بۆرىگۈل پۈتۈنلەي قاپلىغان ئىدى. پارتۇ شەھىرىدە ئادەتتىن تاشقىرى خىلۋەت بولغان بۇ جاي كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلاتتى. تامنى بويلاپ مېۋىلىك دەرەخلەر ۋە ئۈزۈم تەكلىرى ئۆسكەن، قېيىن، چاك ـ توزان قونغان ئۇششاق مېۋىلەردىن ۋووكې خېنىم ھەر يىلى غەم قىلىپ، بۇ ھەقتە مېھمانلار بىلەن پاراڭلىشاتتى. يان تەرەپتىكى ئىككى تامنى بويلاپ تار بىر يول سوزۇلغان، يولنىڭ بېشىدا بىر پارچە كاشتانزارلىق بار ئىدى... ئىككى يول ئارىلىقىدىكى چوڭ بىر پارچە جاسا يەرگە چاۋشيەن چوڭ خوخا تېكىنى تېرىلغان، يولنىڭ ئىككى يېقىدا كونۇس شەكىلدە قىرقىلغان مېۋىلىك دەرەخلەر بار، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئۇسۇڭ، چىڭسەي قاتارلىق كۆكتاتلار ئوراپ تۇ-

راتتى. كاشتان دەرىخىنىڭ ئاستىغا يېشىل سىرلانغان بىر يۈمىلاق ئۈستەل، ئۈستەلنىڭ ئەتراپىغا بىرقانچە ئورۇندۇق قويۇلغان...

تۆت قەۋەتنىڭ ئۈستىدە يەنە بالىخانىسى بولغان بۇ بىنانىڭ ئۆيلىرى شېغىل تاش ئىشلىتىلىپ ياسالغان، پارتۇدا ھەممە ئۆيلەرنى دېگۈدەك كۆرۈمسىز قىلىپ كۆرسىتىدىغان سېرىق رەڭ قوشۇپ ئاقلانغان ئىدى. ھەربىر قەۋەتتە بەش پەنجىرە بار ئىدى. پەنجىرىنىڭ ئىنچىكە ياغاچلىرى سايىۋەنلىرى كۆتۈرۈلگەندە ئېچىلىپ ـ پەس بولۇپ، بىر تەكشى كۆرۈنمەيتتى. ئۆيلەرنىڭ يان تەرىپىدە ئىككىدىن پەنجىرە بار، ئاستىنقى قەۋەتتىكى ئىككى پەنجىرىگە تۆمۈر رېشاتكا ۋە سىم توسىق ئورنىتىلغان، ئۆيلەرنىڭ ئارقا تەرىپىدە 20 مېتر كەلكىتىكى ھويلا بار: ئۇنىڭدا چوشقىلار، ئۆردەكلەر، توشقانلار بىر ـ بىرى بىلەن تالاشماي ـ تارتىشماي ئارىلىشىپ يۈرەتتى؛ ھويلىنىڭ تۆۋەندە ئوتۇن قويىدىغان بىر لاپاس، لاپاس بىلەن ئاشخانىنىڭ ئارقا دېرىزىسى ئارىلىقىدا لەمپە بار، لەمپە تېگىدىن قاچا ـ قومۇچ يۇيىدىغان كۆلچەكتىن ئېقىپ چىققان يوندىلار ئېقىپ تۇراتتى. ھويلىنىڭ سېنت ـ ژېنېۋېۋ يېڭى كوچىسىغا قارىغان كىچىك بىر ئىشىكى بار. ئاشپەز خوتۇن ۋابادىن ساقلىنىش ئۈچۈن ھويلىنى يۇيۇشقا مەجبۇر بولغاندا ئەخلەتلەرنى مۇشۇ ئىشىكتىن كوچىغا سۈپۈرۈپ چىقىرىۋېتەتتى.

ئۆيلەرئەسلىدە مېھمانخانا قىلىش ئۈچۈن تەييارلانغان ئىدى، ئاستىنقى قەۋەتتىكى بىرىنچى ھۇجرىنىڭ كوچىغا قارىغان ئىككى دېرىزىسىدىن يورۇق چۈشۈپ تۇراتتى، دېرىزىلىك ئىشىك بىلەن ھويلىغا چىققىلى بولاتتى. مېھمانخانا زالىنىڭ يان تەرىپى تاماقخانىغا تۇتىشاتتى. تاماقخانا بىلەن ئاشخانا ئوتتۇرىسىدا ياسالغان ياغاچ ۋە رەڭلىك خىشلار بىلەن ياسالغان پەلەمپەي بار. قارىسىڭىز

مېهمانخانا هۇجرىلىرىنىڭ كۆرۈنۈشى ناھايىتى سۈرۈن ئىدى: گاھ، تۇتۇق گاھ پارقىراپ كۆرۈنىدىغان، يول - يول پۇرلاش قىل رەخت بىلەن قاپلانغان بىرنەچچە دېۋان ۋە ئورۇندۇقلار قويۇلغان. هۇجرىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا يۇمىلاق ئالا مەرمەر ئۈستەل قويۇلغان، ئۈستەلگە يالتىلغان زەرلىرىنىڭ تەگلىن تولىسى ئۆچۈپ كەتكەن، هازىر هەممىلا جايدا ئۇچراتقىلى بولىدىغان بىر يۈرۈش ئاق مەي كاسىلىرى تىزىلغان ئىدى. هۇجرىنىڭ پولى ناھايىتى ئوسال ئىدى، تامغا ئادەم بېلى ئېگىز لىكتە تامنى ئاسرىغۇچى تاختاي قېقىلغان، يۇقىرى تەرەپ گە يالتىراق رەڭلىك قەغەزلەر چاپلىنىپ، «تېلماك» نىڭ ئاساسىي كۆرۈنۈشلىرى، ئۇنىڭدىكى مەشھۇر شەخسلەرنىڭ بوياقلىق رەسىملىرى سىزىلغان. سىم تور تۆتۈلغان ئىككى دېرىزە ئارىلىقىدىكى تامغا كالېوننىڭ ئودىسسىنىڭ ئوغلى شەرىپىگە بەرگەن كاتتا زىياپىتىنىڭ سۈرىتى سىزىلغان. بۇ رەسىم 40 يىلدىن بۇيان دائىم ياش مېهمانلارنىڭ كۈلكە - چاقچاق قىلىشىغا سەۋەبچى بولۇپ كېلىۋاتاتتى، ئۇلار يوقسۇللىقتىن ئىلگىرى يەۋاتقان ناچار تاماقلىرىنى مەسخىرە قىلىش بىلەن ئۆزلىرىنىڭ سالاھىيىتى هازىرقى ئەهۋالدىن يۇقىرى تۇرىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيتتى. تاشتىن قوپۇرۇلغان تام مەشنىڭ ئۈستىدىكى ئەينەك ياپقۇچ ئاستىدىكى ئىككى لوكىدا كونا قەغەز گۈلدەر تۇراتتى. ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا كۆرۈمسىز كۆكۈش مەرمەر ئاسما سائەت ئېسىلغان ئىدى. مەش ئىچىنىڭ ناھايىتى پاكىزلىكىدىن، زور ئىشلار بولمىسا مەشكە ئوت يېقىلمايدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

بۇ ئۆيدە تەسۋىرلىگۈسىز بىر خىل پۇراق بار ئىدى، بۇنى مېهمانخانا پۇرىقى دېيىشكە بولىدۇ. بۇنداق دىمىق، سېسىق، ئېچىنغان، ئادەمنى سەسكەندۇرىدىغان پۇراق دىماغقا ئۇرۇلۇپ،

كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇرۇپ كىيىملەرگىچە سىڭىپ كېتەتتى؛ بۇ بايىلا تاماق يېيىلگەن تاماقخانىنىڭ پۇرىقى، مەي - شاراب، زاكوسكا - تائام ۋە قاچا - قۇچىلارنىڭ پۇرىقى، دائىملاشجىزىنىڭ پۇرىقى ئىدى. ئەگەر قېرى-ياش مېهمانلاردا بولىدىغان پۇراق بىلەن ئۇلارنىڭ ئۆزىگە خاس پۇرىقىنىڭ قوشۇلۇشىدىن هاسىل بولغان، ئادەمنىڭ قۇسقىسىنى كەلتۈرىدىغان بۇ پۇراقنىڭ تەركىبىنى تەهلىل قىلغىلى بولسا، بەلكى ئاندىن ئۇنى تەسۋىرلەش مۇمكىن بولار ئىدى. ئۇنداق دېگەن بىلەن، هۇجرا گەرچە كۆڭلىگىزنى ئاينىتىدىغان بولسىمۇ، لېكىن ئارىستام بولغان تاماقخانا بىلەن سېلىشتۇرسىڭىز، ئۇنى خېنىملارنىڭ تۆر ئۆيىدەك كۆركەم، خۇش بۇي هېس قىلىسىز.

تاماقخانىغا پۇتۇنلەي تام ئاسرىغۇچى تاختاي ئورنىتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ سىرلىرىنىڭ رەڭگىنى پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان ئىدى. پەرق ئۇ يەر-بۇ يېرىدە غەلىتە - غەلىتە مايداغلىرى كۆرۈنەتتى. قولغا چاپلاشقۇدەك بولۇپ كەتكەن بىرقانچە جاۋەنگە پارقىرىمايدىغان، دەز كەتكەن ئەينەك قاچىلار، گۈل ئويۇلغان مېتال خونچىلار، تۈرنېنىك ① كۆك گىرۋەكلىك چىنە تەخسىلىرى تىزىلغان. بۇلۇڭدا نومۇر قويۇلغان نۇرغۇن كاتەكچىلەرگە بۆلۈنگەن بىر جاۋەن بار، ئۇنىڭدا ياتىدىغان مېهمانلارنىڭ كىرلىگەن ۋە مەي - شاراب داغلىرى بىلەن بۇلغانغان لۆڭگىللىرى تۇرىدۇ. مەدەنىيەتنىڭ قالدۇقلىرى ساقايماس كېسەللەر تۇرىدىغان دائىملاشجىزىندە ساقلىنىپ قالغىنىغا ئوخشاش، بۇ يەردە قويغىلى ئورۇن چىقمىغان، كۆيدۈرۈۋەتكىلى بولمايدىغان ئۆي جاھازلىرى تولا ئىدى. سىز بۇ يەردە، يامغۇر ياغقاندا بىر مىسسىئونېركۆرۈنىدىغان باروەتنى كۆرمىسىز، يەنە ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇرىدىغان، قارا سىرلانغان رامكىغا

① تۈرنې — بېلگىيىنىڭ بىر شەهىرى.

ئېلىنغان ئويما رەسىم؛ مىس گىرۋەكلىك، سەدەپ قاپلىق بىر ئۇستەل سائىتى؛ يېشىل رەڭلىك بىر مەش؛ چاك- توزان قونۇپ مەينەتلىشىپ كەتكەن بىرقانچە ئاسما پەنەر؛ ئۇستىگە چاپلاشقان كىرنىك قېلىنلىقىدىن دوختۇرخانىنىڭ شوخ پراكتكانىتى تىرنىقى بىلەن ئىسسىلارنى سىزىپ يازغۇچىلىك دەرىجىگە بېرىپ يەتكەن كىلىونكا سېلىنغان بىر ئۇزۇن ئۇستەل؛ يۆلەنچۈكى ئاجراپ، پۇتلىرى سۇنغان بىرقانچە ئورۇندۇق؛ تىتىلىپ ھالى قالمىغان بولسىمۇ لېكىن ئاجراپ چېچىلىپ كەتمىگەن بىرقانچە پارچە چىغ پالازنى، شالاسى دەز كېتىپ، ئىلغۇچى سۇنۇپ، كۆمۈردەك قاردىاپ كەتكەن سۇنۇق چوغدانىنى كۆرىسىز. سۇنغان، كونىراپ چىرىگەن، لېكىشىپ قالغان، قۇرت يېگەن، يېرىم - ياتا، كېرەكتىن چىققان، ئارانلا تۇرغان بۇ جاھازلارنى ئەگەر مۇپەسسەل تەسۋىرلەيدىغان بولساق، گەپ ئۇزۇراپ كېتىپ، كىتابخانىلارنىڭ بۇ كىتابقا قىزىقىشىغا دەخلى قىلغان بولىمىز. بۇنى ئالدىراڭغۇ كىشىلەر كەچۈرمەس، يەرگە ياتقۇزۇلغان قىزىل خىشلار يۈيۈلغان ياكى بويالغانلىقتىن ئويمان- چوڭقۇر بولۇپ قالغان ئىدى. قىسقىسى، بۇ يەر شېئىرىيەتتىن قىلچە ئەسەر بولمىغان نامرات جاي ئىدى، نامرات بولغاندىمۇ بىر تېپىنىڭ ئۇستىدە تىك تۇرىدىغان، ئىللەتلەر بىلەن تولغان، تېخى پاتقاقتا پېتىپ كەتمىگەن بولسىمۇ، بىراق بۇلغانغان، گەرچە ئەجىقى چىقىپ، ئۆتەمتۇشۇك بولۇپ كەتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ۋەيران بولۇپ، چىرىپ ئەخلەتكە ئايلىنىشقا ئاز قالغان نامرات جاي ئىدى.

(بالزاك: «گورىيو بوۋاي» 3—11 - بەتكىچە)

ئوردا - قەسىرلەر تەسۋىرى

ئوردا - قەسىرلەرنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلەردە يېزىلىشى

ھىللەتنىڭ قەدىمدىكى مەدەنىيەت نامايەندىلىرىنىڭ ئەسەرلەردىكى قايتا ئىپادىلىنىشى بولۇپ، بۇنىڭدىن ئەجدادلارنىڭ ئەقىل - پاراسىتى، ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە قوشقان تۆھپىسىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئوردا - قەسىرلەر قەدىمكى دەۋر مەدەنىيىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسى بولۇپ، ئۇ ئەجدادلار ئەقىل - پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى. ئوردا - قەسىرلەر تەسۋىرى ئازقىلىق كىتابخانلارنى قەدىمكى دەۋر مەدەنىيىتى ۋە ئەجدادلارنىڭ ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە قوشقان تۆھپىسىدىن خەۋەردار قىلغىلى بولىدۇ.

ئوردا - قەسىر تەسۋىرى ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئوخشاشمىغان مەقسەتلەر بىلەن يېزىلىدۇ. ئالدى بىلەن ئوردا - قەسىرلەر ئىنسانلار مەدەنىيىتىنىڭ يۈكسەك پەللىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، پۈتكۈل جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ قەدىمكى دەۋردىكى ياشاش شارائىتى، ھۈنەر - سەنئەتتىكى ئۇستىلىقى گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ، يەنى ئوردا - قەسىرلەرنىڭ نەق ئۆزى تەسۋىرلىنىش بىلەن ئوردا - قەسىرلەرنىڭ شەكلى، ئىشىك - دەرۋازىلىرى، مۇنار - پەشتاقلىرى، تەخت - پەختلىرى، خىش - كېسەكلىرى، ساپال - كاھىشلىرى، نەقىش - يېزىقلىرى ... قاتارلىقلار ئوردا بىنا قىلىنغان دەۋرنىڭ ئومۇمىي ھالىتىنى روشەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. بۇنىڭدىن ئەينى دەۋرنىڭ مەدەنىيەت ساپاسى، ھۈنەر - تېخنىكىسى، بىنا كارلىق سەنئىتى جەھەتتىكى يۈكسەك تالانتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن ئوردا - قەسىر تەسۋىرى ئارقىلىق شۇ جەمئىيەتنىڭ دىنىي ئېتىقادى ۋە بىنا كارلىق ئادەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، ئىسلام تۈسىدىكى ئىمارەتلەر ئېگىز مۇنارلار، قۇببىلار، گۈمبەز ... قاتارلىقلارنى كۆپرەك قوللىنىپ، ئۆزگىچە ئۇسلۇبقا ئىگە بولغان. ياۋروپا ئىمارەتلىرى بولسا ئۇچلۇق، ئېگىز بىنالار شەكلىنى ئالغان؛ خەنزۇ ئىمارەتلىرىنىڭ ئۇستى تەرىپى

ئادەتتە ئۇچ بۇرجەك شەكىلدە بولۇپ، تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىلدە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بېيجىك قەدىمكى ئوردا مۇزېيى بۇنىڭ تىپىك مىسالى. دېمەك، ئوردا ـ قەسىرلەرنىڭ سىرتقى قىياپىتىدىن ئەينى جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى، مىللەتلەرنىڭ دىنىي ئېتىقادى قاتارلىقلارنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

يەنە بىر تەرەپتىن ئالغاندا، ئوردا ـ قەسىرلەر ئۆزىنى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان جەمئىيەتنىڭ بىر پۈتۈن ئىدىئولوگىيە سىستېمىسىنىڭ كۆرۈنۈشى بولغانلىقى ئۈچۈن، شۇ دەۋرنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي تۈزۈمى، دۆلەت قانۇنى، ئەمىر ـ پەرمانلىرى ۋە ئۇلار بىلەن جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ رايىئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر قاتارلىقلارنىمۇ ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگىلى بولىدۇ.

يېغىپ ئېيتقاندا، ئوردا ـ قەسىرلەر تەسۋىرى ئەينى دەۋرنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى، مەدەنىيەت ساپاسى، ھۈنەر ـ سەنئىتى تەرەققىياتى، پۈتكۈل جەمئىيەت ئورتاق ئېتىقاد قىلىدىغان ئۇرۇپ ـ ئادەتلەر، دىنىي ئېتىقاد، كىشىلەرنىڭ ياشاش شارائىتى، دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي تۈزۈمى، ئۆز دەۋرىنىڭ بىنا كارلىق تېخنىكىسى، مىللەتنىڭ پىسخىكىسى، خەلقنىڭ رايى قاتارلىقلارنى مۇئەييەن دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىش رولىنى ئويناپىدۇ.

ئۇلگىلەر

شەھەر قورغىنىغا يۆلەپ سېلىنغان ئوردا، ئوردا دەۋازىسىنىڭ مەيدانى پاتمانلاپ ھېسابلانغان مېۋىزار بولۇپ، بۇ يەردە ئالما، ئۆرۈك، ناك ۋە تۈت دەرەخلىرى خېلىلا بار

ئىدى. دەۋازىنىڭ ئىككى بېقىنىنى ئوراپ كەتكەن ئوردا قورغىنى سەككىز گەز ئېگىزلىكتە بولۇپ، سۇۋاقلىرىغا گۈللەر، نەقىشلەر چۈشۈرۈپ ياسالغان ئىدى. بۇ دەۋازىنىڭ ئىككى بۇلۇڭىدا ئالتە چىدىنمۇ، بوزدىنمۇ ئۈزۈن چاپانلار ۋە باشلىرىغا قۇلاقچا كىيىپ، تاسما بەلباغ ئۇستىدىن قىلىچ ئېسىش بىلەن مىلتىقلىرىغا يۆلەنگەن ئىككى ئەسكەر كۆرۈنىدۇ ـ بۇلار نۆۋەتچى ئوردا قارائۇلى، قاراغۇ چۈشۈشكە يېقىنلاشقانلىقى ئۈچۈن قىيا يېپىلىپ تۇرغان دەۋازىنى كىمدۇر بىرى ئىچكىرىدىن ھەم قىلىپ ياپتى ـ دە، كۈچ سەرپ قىلىپ دەۋازىنىڭ يوغان زەنجىرىنى شاراق ـ شۇرۇق قىلىپ باغلىدى. ھازىر بىزگە ئوردا ئىچىگە كىرىش مۇمكىن بولمىغىنى ئۈچۈن، قورغاننىڭ تاشقىرى ئەترابىدا ئايلىنىپ تۇرايلى: دەۋازىنىڭ سول بېقىنىغا قاراپ ئىككى يۈز قەدەم ماڭساق، قورغاننىڭ تېمى ئاياغلىشىپ دوقمۇشقا يېتىپ قالىمىز. قورغاننىڭ دوقمۇشىغا قاراۋۇل تۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس مۇنارغا ئوخشاش جاي ياسالغان بولسىمۇ، ھازىر بۇ جاي نۆۋەتچىدىن خالى ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىر بوشلۇق يەر بىلەن قورغاننىڭ جەنۇبىغا قاراپ كېتىمىز. تۆت يۈز قەدەم لەپ ماڭغاندىن كېيىن، قورغاننىڭ شەرقىي جەنۇب دوقمۇشىغا يېتىمىز، بۇ دوقمۇشتىمۇ ئاشۇنىڭغا ئوخشاش قاراۋۇلسىز مۇنار ئۇچرايدۇ. بۇ دوقمۇشتىن قارىغان ئادەمگە قورغاننىڭ غەربىي جەنۇبىي دوقمۇشىمۇ كۆرۈنىدۇ، شۇ يوسۇندا ئوردىنىڭ تۆت دوقمۇشى ئايلىنىپ چىقىلسا، 1 مىڭ 600 قەدەم بېسىلغان بولۇپ، ئوردىنىڭ غەرب تەرىپىدىن بىز تونۇشقان ئوردا دەۋازىسىغا كېلىدۇ.

(ئابدۇللا قادىرى: «ئۆتكەن كۈنلەر» 87 ـ 88 ـ بەتلەر)

شاھ مەخسۇتنىڭ ئوردىسى «خۇيچېك» (مۇسۇلمان شەھىرى) نىڭ شەرقىي شىمالىي تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، يىراقتىن

قارىغاندا، خۇددى ئېگىز دۆڭ ئۈستىدە چوقچىيىپ تۇرغان قەدىمكى بىر قورغانغا ئوخشايتتى. ئېگىز لىكى بىر يېرىم تېرەك بويى كېلىدىغان بۇ ئوردىنىڭ شىمال تەرىپى سېپىل بىلەن قورشالغان بولۇپ، شەھەرنىڭ «ئوردا قۇۋۇق» دەپ ئاتىلىدىغان دەرۋازىسى دەل شۇ يەردە ئىدى. ئەمما بۇ دەرۋازا توپتوغرا شىمالغا ئەمەس، غەربىي شىمالغا قارايتتى. بۇ دەرۋازىدىن كىرگەن كىشى ئوڭ قولغا بۇرۇلۇپ، ئون بەش قەدەمچە ماڭغاندىن كېيىن، شىمالغا قارىتىپ كىسىر ئۆي شەكلىدە سېلىنغان يەنە بىر دەرۋازىدىن ئۆتكەندە، ئۇ دۇلدا ئەگرى - توقاي كوچىلار، سول قولدا خۇددى سۇرلۇك يامۇل دەرۋازىلىرىدەك قارىنىپ تۇرغان يەنە بىر دەرۋازا كۆرۈنەتتى. كۈن پېتىشقا قارىتىلغان بۇ چاسا دەرۋازا ۋاڭ ئوردىسىنىڭ چوڭ دەرۋازىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە قوراللىق قاراۋۇللاردىن تاشقىرى، ئاغزىنى ئېچىپ، زوكۇنىيىپ ئولتۇرغان ئىككى شىرنىڭ تاش ھەيكىلى ئورنىتىلغان ۋە شۇ يەردىن باشلاپ ئىككى قاتار سېپە دەرىخى كۆكەرتىلگەن ئىدى. دەرۋازىدىن كىرىپ ئۇدۇل قارىسىگىز يېگىرمە نەچچە قەدەم نېرىدا گىرۋەكلىرى پىششىق خىش بىلەن قوپۇرۇلۇپ، قىزغۇچ پوره‌ئىدە بويالغان بىر توغرا تام كۆرۈنەتتى. بۇ تام خان ياكى ۋاڭ ئوردىلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى سىمۋولى ئىدى. ئوڭ قول تەرەپكە قارىسىگىز، ئېگىز لىكى بىر تېرەك بويى كېلىدىغان پەشتاق كۆرۈنەتتى. بۇ، ئوردىنىڭ ناغارا خانىسى ئىدى. سول تەرەپكە قارىسىگىز كۆتۈرمە قىلىپ سېلىنغان بىر قاتار پېشايۋانلىق ئۆيلەر كۆرۈنەتتى. پېشايۋان تۈۋرۈكلىرىنىڭ ھەممىسى توق قىزىل سىردا سىرلانغان بولۇپ، ھەربىر تۈۋرۈك ياغاچتىن ئويۇلغان رەڭدار ئەجدىھا بېشى ئارقىلىق لەمپە بىلەن تۇتۇشاتتى. لەمپىنىڭ ھەممە يېرى رەڭدار نەقىشلەر بىلەن جىلۋىلىنىپ، كۆزنى قامаштۇراتتى. ئۆيلەرنىڭ مۇشۇ

تەرەپتىكى تېمى ھەر خىل شەكىلدىكى نەقشلەر ئويۇلغان ياغاچ پەنجىرىلەردىن تەركىب تاپقان ئىدى. ئەنە شۇ ئىمارەتنىڭ ئوتتۇرىسىدا بەش بالداق تاش پەلەمپەي بىلەن چىقىدىغان ھەيۋەتلىك بىر دەرۋازا بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىدە خەنزۇ مىمارچىلىقى ئۇسلۇبىدىكى پەشتاق قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. بۇ، ئوردىنىڭ ئىككىنچى دەرۋازىسى ئىدى. دەرۋازىنىڭ ئىچى كاردور شەكلىدە بولۇپ، ئىككى ياندا قوش قاناتلىق يوغان ئىشىكلەر كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ ھېلىقى ئۆيلەرنىڭ ئىشىكلىرى بولۇپ، بۇ ئۆيلەر ئوردا ئىشخانىسى ئىدى.

ئىككىنچى دەرۋازىدىن كىرگەندىن كېيىن تۆت بۇرجەكلىك سېپىلىق تاشلار يېيىتىلغان كەڭ بىر سەينا كۆرۈنەتتى. شۇ سەينانىڭ غەرب تەرىپىدە شاھ مەخسۇتنىڭ پۈتۈن خەزىنىلىرى، ئالتۇن-كۈمۈش ھۆجرىسى، قوبۇلخانا ۋە ھەرەمخانىسى جايلاشقان ھەيۋەتلىك ئوردا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭغا ئوتتۇرا نەچچە بالداقلىق پەلەمپەي ئارقىلىقلا چىققىلى بولاتتى. پەلەمپەينىڭ ئىككى تەرەپتىكى بالداقلىرى تاشتىن بولۇپ، ئوتتۇرىسىدىكى بالداقلىرى ياڭاق ياغىچىدىن ياسالغان ۋە بۇنىڭدا ۋاڭدىن باشقا كىشىلەر ماڭمايتتى. پەلەمپەي باشلانغان لەمپە ئاستىدا، تۆتتىن سەككىز قاراۋۇل ئىككى رەت بولۇپ تۇرغاندىن تاشقىرى، ئۇزۇن ساپلىق قىلىچ، قىزىل پۆپۈكلۈك نەيزە، ئەجدىھا باشلىق گۈرزا، ئىككى باشلىق پالتا ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش قەدىم زامان قوراللىرى تىزىلىپ، قىزىل سىرلانغان ئىككى ياغاچ جازا تۇراتتى. سەينانىڭ شەرق تەرىپىدە كۆتۈرمە قىلىپ سېلىنغان يەنە بىر يۇرۇش ئىمارەت بولۇپ، بۇ ئىمارەت بىر قاراشتا ئوردىنىڭ چوڭ دەرۋازىسىدىن كىرىش بىلەن سول قولدا كۆرۈنگەن ھېلىقى ئىمارەتكە ئوخشاپ كەتسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە ھەشەمەتلىك ئىدى. بۇ ئىمارەتكە ئوردىنىڭ مۇراسىم

زالی، مېهمانخانىسى ۋە باش تەيجىلەرنىڭ ئىشخانىلىرى ئورۇنلاشقان ئىدى. ئۇنىڭ ئىچىگە كىرگەن كىشى ئۇيغۇر مىللىي مىمارچىلىق سەنئىتىنىڭ ئاجايىپ دۇردانىلىرىغا مەپتۇن بولۇپ قالاتتى. تاملارغا گەج بىلەن ئويۇلغان نەپىس نەقىشلەر، شاپتۇل ۋە ئانار شەكلىدىكى گۈللۈك ئويۇقلار، مېھراپ شەكلىدىكى نەقىشلىك موريلار، تام بېشىغا قېنىق كۆك رەڭدە «خەتتى - پارىسى» بىلەن يېزىلغان پارىسى ۋە تۈركىي نەزمىلەر ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدىن چىققان نەقاش ۋە خەتتاتلارنىڭ ئاجايىپ ماھارىتىنى نامايان قىلىپ، ھەرقانداق كىشىنىڭ زوقىنى قوزغايتتى.

كۈادرات شەكلىدە سېلىنغان بۇ ئىمارەتنىڭ شەرق ۋە جەنۇپ تەرەپلىرى باققا تۇتىشاتتى، باغقا تۇتاشقان تەرەپتىكى تاملارنىڭ ھەممىسى تورۇستىن يەرگىچە گۈللۈك پەنجىرە لەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، بۇ پەنجىرىلەر خۇددى قوش قانات ئىشىككە ئوخشاش ئىككى يانغا ئېچىلاتتى ۋە ئۆيدە ئولتۇرغان كىشى باغ مەنزىرىسىنى تولۇق كۆرەلەيتتى. ئۆچ تەرەپى سېپىل بىلەن تۇتاشقان بۇ باغ «ياۋاغ» دەپ ئاتىلاتتى.

(ئابدۇرېھىم ئۆتكەر: «ئىز» 259 -، 262 - بەتلەر)

قەلئە قېلىن سېپىل بىلەن ئورالغان، سېپىلنىڭ بىرلا ئەگمە دەرۋازىسى بولۇپ، ئۇ بىردىنبىر چىقىش ئېغىزى ئىدى. قەلئەگە كىرىش توغرا كەلسە، مۇشۇ ئەگمە دەرۋازىدىن كىرىپ قەلئەنىڭ ئۇستىگە چىققىلى بولاتتى. قەلئەنىڭ ئارقىسىدا ۋە يۇقىرى تەرىپىدە بىر قىسىم ئۆي - جايلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى قورام تاشلار بىلەن قوپۇرۇلغان ئىدى. سېپىل ئۈستىدە ناھايىتى چوڭ قاراۋۇللىخانىلار بولۇپ، قاراۋۇللار قەلئەنى مۇھاپىزەت قىلاتتى. ئەگەر دۇشمەن كېلىپ قالسا، قاراۋۇللار ئوقيا، تاش ئېتىپ دۇشمەننى يېڭەتتى. بۇ قەلئە شۇنداق مۇس

تەھكەم ئىدىكى ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن ھەرقانداق كۈچلۈك قوشۇنمۇ قەلئەنى ئالالماي ھەسرەت چېكەتتى.

(چۇرچى زەيدان: «سالاھىددىن» 265 -، 266 - بەتلەر)

تۇرمە تەسۋىرى

تۇرمە ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ئۆزىنىڭ تۇرلۇك قانۇن - تۈزۈم ۋە ئەمر - پەرمانلىرىغا خىلاپلىق قىلغان كىشىلەرگە دىكتاتۇرا يۈرگۈزۈشتىكى بىر خىل قورالى. تارىختىن بۇيان ئىلغار سىنىپلارمۇ، ئەكسىيەتچى سىنىپلارمۇ ئۆنىڭدىن پايدىلىنىپ كەلدى. ئىلغار سىنىپلار ئۆنى دۆلەت ۋە خەلقنىڭ بىخەتەرلىكىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشنىڭ ھەمدە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ تۇپ مەنپەئىتىنى ھەقىقىي قوغدايدىغان قانۇن - تۈزۈم، ئەمر - پەرمانلارغا خىلاپلىق قىلغان جىنايەتچىلەرگە ھەققانىي جازا يۈرگۈزۈشنىڭ قورالى قىلدى. ئەكسىيەتچى سىنىپلار بولسا ئۆنى خەلقنىڭ ئازادلىق، ئەركىنلىكى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىيات ئىشلىرى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان كىشىلەرنى ناھەق جازالاشنىڭ، ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىنى قوغداپ قېلىشنىڭ قورالى قىلدى. شۇڭا، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى سىنىپىي مەيدان، سىياسىي كۆز قاراش جەھەتتىكى كەسكىن زىددىيەتلەرنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئەدەبىي ئەسەرلەردە تۇرمىدىن ئىبارەت بۇ جازالاش ۋاستىسىنى تەسۋىرلەشكىمۇ ئەھمىيەت بېرىلىدۇ.

تۇرمە تەسۋىرى ئادەتتە يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق، ھەقىقەت بىلەن ساختىلىق، گۈزەللىك بىلەن خۇنۇكلۈك ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت، كۈرەشلەر ئاساسىي تېما قىلىنغان ئەسەرلەردە كۆپرەك ئۇچرايدۇ. بەزى ئاپتورلار ئىلغار دۇنيا قاراشقا

ۋەكىللىك قىلغان ھالدا، كەڭ خەلق ئاممىسى تەرەپتە تۇرۇپ، تۈرمىنىڭ قىياپەتلىرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق بىر تەرەپتىن ئىلغار سىنىپنىڭ قانۇن ـ تۈزۈملىرىگە خىلاپلىق قىلغان، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ مال ـ مۈلكى ۋە ھاياتىنىڭ بىخەتەرلىكىگە خەۋپ يەتكۈزگەن جىنايەتچىلەرنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇپ، ئۇلارغا بېرىلگەن جازانىڭ ھەققانىيلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ. ھەر خىل يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ياكى شۇغۇللىنىشنى پىلانلاۋاتقان كىشىلەرنى ئۆز قىلمىشلىرىدىن دەرھال قول ئۈزۈشكە چاقىرىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، ئەكسىيەتچى سىنىپلارنىڭ ۋەھشىيلىك، رەھىمسىزلىك بىلەن تولغان رەزىل ئەپتى ـ بەشىرسىنى پاش قىلىدۇ ھەمدە خەلقنىڭ ئازادلىق ئىشلىرى، ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتى ۋە كىشىلىك ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەش قىلغان قەھرىمان شەخسلەرنىڭ دۈشمەن ئالدىدىكى تىز پۈكمەس، قەيسەر ئىرادىسىنى نامايان قىلىدۇ. ئۇلارغا بېرىلگەن جازانى تۈپتىن ئىنكار قىلىدۇ. كىتابخانلارنىڭ ئۇلارغا بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىقىنى قوزغاپ، كەڭ كىتابخانلارنى ئېنىق بولغان ھەق ـ ناھەق ۋە مۇھەببەت ـ نەپرەت قارىشى بىلەن تەربىيىلەيدۇ.

ئۈلگىلەر

ماسلوۋا قامالغان كامېر ئۇزۇنلۇقى توققۇز ئارىشىن، كەڭلىكى يەتتە ئارىشىن كېلىدىغان، ئىككى پەنجىرىلىك، تامغا تاقاپ سېلىنغان مەشنىڭ سۇۋاقلىرى چۈشۈپ كەتكەن ئۇزۇن بۆلۈمە ئىدى. تاختايلىرى قۇرۇپ يېرىلىپ كەتكەن بۈگلۈك كامېرنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىنى ئىگىلىگەن. ئىشككە ئۇدۇل تامنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا خۇدانىڭ قارىداپ كەتكەن سۈرىتى، ئۇنىڭ يېنىدا بىر موم شام، ئاستىدا چاڭ ـ توزان بېسىپ كەتكەن موم گۈل تۇرىدۇ. ئىشىكنىڭ سول تەرەپ كەينىدە، قاپ

قارا قارىداپ كەتكەن پولنىڭ ئۈستىگە سېسىق ياغاچ چېلەك قويۇقلۇق.

(ل. تولىستوي: «تىرىلىش» 229 ـ بەت)

... ئۇ كۆز مەشئېلىنىڭ نۇرىنى ئاق ئىمارەتنىڭ ئەتراپىغا جەملەپ، بارا ـ بارا، ئىمارەتنىڭ ئۆپچۆرىسىدىكى قورام تاشلارنىڭ ئاپئاقلىقىنى، دەرەخ غوللىرىنىڭمۇ ئاپئاقلىقىنى ئېنىق كۆردى. قاماقتىكى كىشىلەرنىڭ قېچىپ كېتىشىدىن ئەنسىرىگەن دۈشمەن ھەتتا كېچىدە قاچقانلارمۇ ھېچنېمىگە يوشۇرۇنۇۋالالمىسۇن دەپ، تاشلارنىمۇ، دەرەخلەرنىمۇ ئاپئاق قىلىپ بويىۋەتكەن. ئىمارەتنىڭ چۆرىسىدىكى تاملارمۇ شۇنچە ئېگىز بولۇپ، زازىدۇڭدىكىدىنمۇ چىڭ ساقلىنىدىكەن؛ تاملاردىن توك سىم تىرەكلىرى ئاران ـ ئاران كۆرۈنەتتى... ھىم، بۇ باشقا بىر مەخپىي لاگىر ئىكەن ـ دە! ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا تارقىلىپ يۈرگەن ئەڭ قورقۇنچلۇق ئالۋاستى ئۇۋىسى ـ بەيگۇڭگۈەن مۇشۇمىكىن ـ تاڭ؟

(لوگۇاڭبىڭ، ياڭ يىيەن: «قىزىل قىيا» 2 ـ قىسىم 702 ـ بەت)

ئاياللار كامېرى تۈرمىگە كېيىن قوشۇلغان ياندىكى بىر ئۆيدە ئىدى. سۇۋاقلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى ... تاملىرى قان داغلىرى بىلەن بويالغان، ھازىرغىچە بۇ تاملاردا يۈزلەرچە، مىڭلارچە ھاشاراتلار ئۆلتۈرۈلگەن، بۇ شۇلاردىن قالغان داغلار ئىدى. تام ـ تورۇسلار، پەنجىرىلەر، تاختايلار چىرىپ كەتكەن.

ھەممە يەر زەي ۋە سۈيدۈك پۇرايتتى. ئىشىكنىڭ ئارقىسىدا بىر قاچا تۇراتتى. گۇندىپاي ئۇ قاچىنى كۆرسىتىپ، كېچىسى قىسىلسا، بۇ قاچىنى ئىشلىتىشكە بولىدىغانلىقىنى ئېيتقان ئىدى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 190 ـ، 191 ـ بەتلەر)

زەي، تار، سىسق بۇ كامىرنىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسمىغا پاكار سۈپا قىلىنغان، سۈپا ئۈستىگە شال پاخىلى يېپىلغان، كىچىك تۆگىلۈك تۆمۈر بىلەن قويۇق رىشاتكىلانغان؛ كامىرنىڭ قېپلىن ياغاچتىن قىلىنغان ئىشكى — چوڭ ۋە ياپىلاق ئۈزۈن تۆمۈر بىلەن ئۇچ يەردىن چەمبەرلىنىپ، قۇلۇپلانغان؛ ئىشكنىڭ ئۈستى تەرىپىدە تاۋاق پاتقۇچلىك تۆشۈكى بولۇپ، مەھبۇسلارغا شۇ تۆشۈكتىن زاغرا، داغ سۇ بېرىلەتتى ۋە كېيىن قۇلۇپلىناتتى.

(ئابدۇللا تالىپ: «قايناق ئۆركىشى» 488 - بەت)

گۈرىستانلىق تەسۋىرى

ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى گۈرىستانلىق تەسۋىرى ھايات بىلەن خوشلاشقان، مەڭگۈلۈك كۆز يۇمغان كىشىلەرنىڭ ئاخىرەتتىكى تۇرالغۇسى، دەپنە قىلىنىش ئەھۋالىنى بەدىئىي تىل ۋاسىتىسى بىلەن كىتابخانلارنىڭ كۆز ئالدىدا گەۋدىلەندۈرۈشتىن ئىبارەت تەسۋىرى ۋاستە ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ئەدەبىي ئەسەرلەردە تېما ئېھتىياجىغا ئاساسەن ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، كىتابخانلارغا ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن پېرسوناژلار ھەققىدە مۇئەييەن چۈشەنچە بېرىدۇ.

بىرىنچى، گۈرىستانلىق تەسۋىرى ئارقىلىق ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى بەزى پېرسوناژلارنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىكى ئەكس ئەتتۈرۈلۈپ، ئەسەر سىيۇژېتىدا بەلگىلىك بۈرۈلۈش ھاسىل قىلىنىدۇ. بەزى ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ ھايات ئىزلىرىنى يېزىش بىلەن بىرگە، ئۇلارنىڭ ئۆلۈپ كېتىش جەريانلىرى بايان قىلىنىدۇ. بەزى ئەسەرلەردە ئايرىم پېرسوناژلارنىڭ ئۆلۈپ كېتىش جەريانلىرىنى سەھنە ۋە مەزمۇن

ئېتىبارى بىلەن تەپسىلىي يازماستىن، ئىخچام تىل ئارقىلىق گۈرىستانلىق ياكى شۇ پېرسوناژنىڭ قەبرىسى تەسۋىرلىنىپ، بۇ ئارقىلىق ئۆلگۈچىنىڭ ئەھۋالى، ئۆلۈپ كېتىش سەۋەبى ۋە ئۇ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئائىلىسى ياكى ئۇ قاتناشقان كىشىلىك مۇناسىۋەتلەردە بارلىققا كېلىدىغان ئۆزگىرىشلەر بايان قىلىنىدۇ. بۇنداق قىلىش ئارقىلىق ئەسەر سىيۇژېتىدا بۇرۇلۇش ھاسىل قىلىنىدۇ، سىيۇژېت تەرەققىياتىنى ئالغا سىلجىتىشقا ئەپچىللىك بىلەن يول ئېچىلىدۇ.

ئىككىنچى، گۈرىستانلىق ياكى ئايرىم قەبرىلەر تەسۋىرى ئارقىلىق ئۆلۈپ كەتكەن ئۆلۈپ كەتكەن پېرسوناژغا بولغان مۇھەببەت — نەپرىتنى ئىپادىلىنىدۇ. ئەدەبىيات كۆچلۈك سىنىپىلىككە ۋە خاھىشچانلىققا ئىگە بىر خىل تىل سەنئىتى. ئۇنىڭدا يېزىلغان ھەربىر ۋەقەلىك، ھەربىر پېرسوناژغا نىسبەتەن ئاپتور ئۆزىنىڭ مۇھەببىتى ياكى نەپرىتىنى ئىپادىلەيدۇ. ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن پايدىلىق ئىشلارنى قىلغان، ئۆزىنىڭ ياخشى پەزىلەتلىرى بىلەن پاك ياشىغان كىشىلەرنى ئاپتور قىزغىن مەدھىيىلەيدۇ. ۋەتەن، خەلق ئالدىدا يامان ئىشلارنى قىلغان، ئۆزىنىڭ ناچار قىلىقلىرى بىلەن يۈزى قارا ھالدا ياشىغان كىشىلەرنى غەزەپ بىلەن سۆكىدۇ ۋە مەسخىرە قىلىدۇ. ئۇلار ئۆلگەندىن كېيىن، قەبرىسىنى ئىزغىرىن شامالار ئۇچۇرۇپ كەتكەن غازاڭ، چىرىندى ئەخلەتلەر بىلەن قاپلانغان چۆل گۈرىستانلىقلار ھالىتىدە تەسۋىرلەيدۇ.

ئۈچىنچى، گۈرىستانلىق تەسۋىرى ئارقىلىق ئۆلۈپ كەتكەن پېرسوناژنىڭ دىنىي ئېتىقاد تەۋەلىكى كۆرسىتىپ بېرىلىدۇ. ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا كىشىلەر تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي سەۋەبلەر تۈپەيلى ھەر خىل مىللەتلەرگە بۆلۈنگەن ھالدا ياشايدۇ. لېكىن ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن مىللەت تەۋەلىكى بويىچە ئەمەس، بەلكى

دىنىي ئېتىقاد تەۋەلىكى بويىچە دەپنە قىلىنىدۇ. يەنى ئۆلگۈچى
ھايات ۋاقتىدا قايسى خىل دىنغا ئېتىقاد قىلىغان بولسا، شۇ
خىل دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچى كىشىلەر دەپنە قىلىنىدىغان گۆرىس-
تانلىققا دەپنە قىلىنىدۇ. دىن بىر خىل ئىجتىمائىي ئىدىئولوگىيە،
ئۇ كىشىلەرنىڭ ماددىي ۋە مەدەنىي تۇرمۇشىنىڭ ھەرقايسى
ساھەلىرىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن بولىدۇ. دىن بىر خىل
ئىدىئولوگىيە سۈپىتىدە مەۋجۇتلا بولىدىكەن يازغۇچىلارمۇ ئۆز
ئەسەرلىرىدە تەسۋىرلىگەن ئادەملەرنىڭ دىنىي ئېتىقاد تەۋەلىكىنى
تۈرلۈك يوللار بىلەن كىتابخانلارغا ئىپادىلەپ بېرىشكە تىرىشىدۇ.
مىللىي تىل، مىللىي تۇرمۇش، مىللىي خاراكتېر ئەدەبىي ئەسەرلەردە
پېرسوناژلارنىڭ مىللەت تەۋەلىكىنى تاپشۇرۇپ ئۆتۈشنىڭ مۇھىم
بىر ۋاستىسى. بىراق بەزى ئەھۋاللاردا بۇنىڭلىق بىلەنلا پېرسو-
ناژلارنىڭ دىنىي ئېتىقاد تەۋەلىكىنى كىتابخانلارغا ئېنىق ئىپا-
دىلەپ بەرگىلى بولمايدۇ. چۈنكى، مىللەت بىلەن دىن ئوخشاش
بولمىغان ئىككى خىل كاتېگورىيە. كۆپ ھاللاردا ئورتاق تىل
قوللىنىدىغان، ئورتاق تېررىتورىيىدە ياشايدىغان، ئورتاق ئىقتىـ
سادىي تۇرمۇش كەچۈرىدىغان، ئورتاق مەدەنىيەت ئاساسىدىكى
ئورتاق پسىخىك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولغان مەلۇم بىر مىللەت-
نىڭ بارلىق ئەزالىرى بىرلا دىنغا ئېتىقاد قىلسىمۇ، لېكىن يۇقىـ
رىقى خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بەزى مىللەتلەرنىڭ ئىچىدىكى ئاي-
رىم كىشىلەر ئۆز مىللىتىنىڭ كۆپ سانلىق ئەزالىرى ئېتىقاد
قىلغان دىنغا ئەمەس، بەلكى باشقا بىر خىل دىنغا ئېتىقاد قىلـ
دىغان، ھەتتا بىر مىللەتنىڭ بىر قىسىم ئەزالىرى بىر خىل
دىنغا، يەنە بىر قىسىم ئەزالىرى يەنە بىر خىل دىنغا ئېتىقاد
قىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە
پېرسوناژلارنىڭ دىنىي ئېتىقاد تەۋەلىكىنى تاپشۇرۇپ ئۆتۈشنىڭ
پەقەت بىرلا يولى بار. ئۇ بولسىمۇ پېرسوناژلارنىڭ دىنىي تۈسكە

ئىگە تۇرمۇشى ۋە دىنىي ئېتىقاد پائالىيەتلىرىنى تەسۋىرلەشتىن
ئىبارەت. لېكىن بەزى ئەسەرلەردە پېرسوناژلارنىڭ ھېچقانداق
دىنىي پائالىيەتلىرى ياكى بىرەر خىل دىنغا بولغان ئىنكاسلىرى
يېزىلمايدۇ. بەلكى مەلۇم بىر پېرسوناژنىڭ ئاتا - ئانىسى،
ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، ياكى ئۆزى دەپنە قىلىنغان گۆرىستانلىق
ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئايرىم قەبرە تەسۋىرلىنىدۇ. روشەن دىنىي
تۈسكە ئىگە بولغان بۇ خىل گۆرىستانلىقنى تەسۋىرلەش ئارقىلىقـ
مۇ ئوخشاشلا پېرسوناژنىڭ دىنىي ئېتىقاد تەۋەلىكىنى كىتابخانـ
لارغا ئېنىق ئىپادىلەپ بەرگىلى بولىدۇ.

ئۈلگىلەر

ئۇدۇلۇمدا دەھشەتلىك قەبرىستانلىق تۇراتتى.
ئۈستىدىن تېخىچە گۇگۇم پۇرىقى كەلمىگەن سەرۋى دەرەخـ
لىرى، قاتار - قاتار قويۇلغان قەبرە تاشلىرى، تۆۋەنرەكتە ساز-
لىقلار ئىچىدە ئۇ يەر - بۇ يەردە كۆلچەك بولۇپ قالغان سۇلار-
نىڭ پارقىراشلىرى ...
تاشلار مەن كۆرگەن قەبرە تاشلىرىدىن تامامەن باشقىچە
شەكىلدە، قاتار سەپ بولۇپ تىزىلغان ئەسكەرلەردەك رەتلىك،
ئېگىز، تۈپتۈز، ئۈستى تەكشى، قاپقارا تاشلار ئىدى. ئۈس-
تىدىكى يېزىقلارنى ئوقۇغىلى بولمايتتى. پەقەتلا بېشىغا يېزىلغان
«يارەببى» دېگەن خەتنىلا پەرق ئېتىش مۇمكىن ئىدى.
(رىشات نۇرى گونتېگىن: «چالىقۇشى» 218 -، 220 - بەتلەر)
مانا تۇپراقلىققا يېتىپ كەلدۇق، بۇ يەردە بەختسىز ھاياتـ
تىن خوشلاشقان مىڭلاپ ئادەملەرنى ئۆز قوينىغا ئالغان كونا
تۇپراقلار دۈمچەك - دۈمچەك كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ھەممە قەبرە بىر
خىل كۆرۈنۈشتە ئەمەس ئىدى. ھىمايىچىلىرىدىن ئايرىلغانلىرى

ئويۇلغان ياكى ئىزنىسى تۇگەپ كىچىككىنە دۆمچەك بولۇپ قالغان. بەزىلىرىنىڭ بولسا، ئۇستىگە تاش، ياغاچ، قوشقار مۆڭگۈزلىرى قويۇلغان، ئاندا-ساندا سالاسۇن بىلەن ئورالغان ۋە گۈمبەز قىلىپ قاتۇرۇلغان مۆتىۋەر قەبرىلەرمۇ كۆزگە چېلىقتى. يەنە يېڭىدىن توپا دۆۋىلەنگەن قەبرىلەر ئۈستىگە يوپۇرماقلىق شاخلار قادالغان ياكى ئۇستىگە گۈللەر تىزىلىپ سۇ قۇيۇپ قويۇلغان ئىدى. مانا شۇلارنىڭ ئارىسىدىن يېڭى توپا دۆۋىلەنگەن باقىنىڭ ئاددىي قەبرىسى ئورۇن ئالدى. كۈندىن-كۈنگە كۆپىيىۋاتقان قەبرىلەرنىڭ يەنە بىر سانى ئاشتى.

باقىنىڭ قەبرىسىگە موڭگۈز قويۇلمىدى، ياكى گۈل تېرىلمىدى. ئۇنىڭ قەبرىسى تېخى ئەتىيازنىڭ يۇمشاق كۆكاتلىرى بىلەن قاپلانمىغاچ يالىڭاچ مۆكۈڭ قەبرە بولۇپ قالدى.

(زۇنۇن قادىر: «چېنىقىش» 61 - بەت)

تۇرلۇك سايمانلار تەسۋىرى

تۇرلۇك سايمانلار تەسۋىرى كىشىلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشى ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان ھەرخىل ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى، قاتناش ۋاستىلىرى ۋە كۈندىلىك لازىمەتلىكلەرنىڭ ئەدەبىي ئەسلىدىكى تەسۋىرلەرگە كونكرېت ئىنكاسى بولۇپ، ئۇ باشقا خىلدىكى تەسۋىرلەرگە ئوخشاشلا ئەسەرنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسىنى ئوبرازلىق ئىپادىلەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ.

تۇرلۇك سايمانلار تەسۋىرى ئارقىلىق ئالدى بىلەن كونكرېت ئەسەر ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان تارىخىي دەۋر ۋە شۇ تارىخىي دەۋردىكى جەمئىيەتنىڭ مادداىي ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى ۋاستىلىك ھالدا ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ. تۇرلۇك سايمانلار

كىشىلەرنىڭ مادداىي ئىشلەپچىقىرىش ۋە تەبىئەت دۇنياسىغا تەسىر كۆرسىتىشتە پايدىلىنىدىغان ئىشلەپچىقىرىش قورالىرىنىڭ مۇھىم بىر قىسمى. ئۇلارنىڭ ئىجاد قىلىنىشى ۋە ئىشلىتىلىشى ئىنسانلارنىڭ ھايۋاناتلار دۇنياسىدىن ئايرىلىپ چىقىشىنىڭ مۇھىم بىر بەلگىسى بولغان ئىدى. بىرقانچە مىڭ يىللىق ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت ئارقىلىق ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنى ئىدارە قىلىش ئىقتىدارى ۋە ئىستېتىك ئىقتىدارى ئۈزلۈكسىز ئۆسۈپ باردى. بۇنىڭغا ماس ھالدا، ئىنسانلارنىڭ تۇرلۇك ئىشلەپچىقىرىش قورالىرى ۋە كۈندىلىك لازىمەتلىكلىرىمۇ تەرەققىي قىلدى. ئۇلار سان، تۈر جەھەتتە كۆپىيىپلا قالماستىن بەلكى سۈپەت جەھەتتىنمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئۇلار ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە، قوپال للىقتىن نەپىسلىككە، ھەتتا زامانىۋىلىققا قاراپ تەرەققىي قىلدى. ئىشلەپچىقىرىش قورالىرىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆزگىرىپ ۋە تەرەققىي قىلىپ بېرىشى يالغۇز پۈتكۈل ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ ئۆزگىرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپلا قالماستىن، بەلكى جەمئىيەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى بىلەن كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنىڭ ئۆزگىرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارىدى. دېمەك، ئىشلەپچىقىرىش قورالىرىنىڭ مۇھىم بىر قىسمى بولغان تۇرلۇك سايمانلارنىڭ ھەرخىل ھالەتلىرى، ئۇلارنىڭ قوپال ياكى نەپىسلىكى، ئاددىي ياكى مۇرەككەپلىكى ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەرنى بىر-بىرىدىن پەرقلەندۈرىدىغان مۇھىم بەلگە. ئۇ مۇئەييەن تارىخىي دەۋردىكى جەمئىيەتنىڭ مادداىي ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسىنى، ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئۆلچەيدىغان ئۆلچىگۈچ، شۇنداقلا شۇ دەۋردىكى ئەمگەك شەكىللىرىنى كۆرسىتىدىغان كۆرسەتكۈچ. شۇڭا، ئەدەبىي ئەسەرلەردە بەرىلگەن تۇرلۇك سايمانلار ھەققىدىكى تەسۋىرلەر كىتابخانلارغا مۇئەييەن تارىخىي دەۋر ۋە شۇ دەۋردىكى

جەمئىيەتنىڭ ماددىي ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى ھەققىدە بەلگىلىك چۈشەنچە بېرىپ، ئەسەرنىڭ تۇنۇتۇش قىممىتىنى ئۆستۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ.

بۇندىن سىرت، تۇرلۇك سايمانلار تەسۋىرى ئارقىلىق يەنە ئەسەردىكى پېرسوناژلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى، مەدەنىيەت سەۋىيىسى، كەسپى ۋە خاراكتېر، مىجەزلىرىنىمۇ كۆرسىتىپ بېرگىلى، ئەسەرنىڭ چىنلىق تۇسىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ.

ئۇ لگىلەر

شۇنداق يوغان ئادەم، شۇنداق چىرايلىق رېكىسىنى يەنى ئۆز رېكىسىنى، كامالەكلىرى يۇمشاقلىقىدىن لىك - لىك قىلىپ ھەتتا پەردىلىرىگىچە لەپەڭشىپ تۇرىدىغان، قاسقىنى شۇنچە كۆركەم، سىلىنچىلىرى شۇنچە ئاپئاق، كانىيى شۇنچە يېڭراق رېكىسىنى سۆرەيدىغان تۇرسا؛... ھېلىقى رېكىسىنى راستىنلا كۆڭۈلدىكىدەك چىقتى، شىياڭزى ئۇنى يىرىم يىلدەك سۆرىدى، گويا ئۇنىڭ ھەممىلا جايىدا سېزىم ۋە مۇھەببەت پەيدا بولغاندەك بولدى، شىياڭزى بېلىنى بۇرىسا، تىزىنى ئەگسە ياكى قەددىنى رۇسلىسا، ئۇنىمۇ دەرھال ماسلىشىپ، شىياڭزىغا كۆڭۈلدىكىدەك يارەدەم قىلاتتى، ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كىچىككىنىمۇ چېقىشالمايدىغان ۋە قېيىدىشىدىغان جاي يوق ئىدى. يولى تۇز، ئادەم ئاز جايلارغا توغرا كېلىپ قالغاندا، شىياڭزى رېكىسىنىڭ تەرتىسىنى بىر قولى بىلەن تۇتۇپلا بېرەتتى، يېنىك شەپە چىقىرىپ ئايلىنىڭ ۋاتقان چاقلار ئۇنى خۇددى سەلكىن شامالدەك تېز ۋە سىلىق ئۇچۇرۇپ كېتەتتى.

(لاۋشى: «شىياڭزى تۆگە» 23-، 24-بەتلەر)

ئۇنداق ھارۋىلار ناھايىتى سەت بولۇپ، ئۇنىڭ سەتلىكىنى سۆز بىلەن ئىپادىلەپ بەرگىلى بولمايدۇ، بۇگۈنكى كۈندە ئۇنىڭغا ئوخشاتقىلى بولىدىغان بىرەر نەرسىمۇ يوق؛ بىز ھارۋىلارنىڭ ئۆتكىنىگە ياكى ئۇپۇق سىزىقىنى بويلاپ توختىماي ئىلگىرىلەپ كېتىۋاتقىنىغا ئۇزاقتىن - ئۇزاق قاراپ تۇردۇق. ئۇ خۇددى كۆپچىلىك ئېيتقاندەك ئۇزۇن ئاق چۈمۈلىلەرنىڭ يانپاشلىرىنى سۆرەپ ئاق لېنتىدەك سوزۇلۇپ كېتىپ بارغاندەك قىلاتتى.

(گيوگو: «پاجىئەلىك دۇنيا» خەنزۇچە نەشرى 296- بەت)

كۆك ياقۇتتەك بۇ كەڭ دېڭىزدا، قۇياش نۇرىدا كىشىنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان ئاق يەلكەنلىرىنى يېيىپ كېلىۋاتقان كېمىلەرنى چېلىقتۇرۇشقا بولاتتى. بەزىدە، بىر مۇنچە كېمىلەر موسسون شامىلىدىن پايدىلىنىپ ئۇزۇن سەپ بولاتتى - دە، خۇددى بېلىقچى قۇشلارەك قاتارلىشىپ ئۇزەتتى، قىزىل رەڭلىك لەيلىمە نوكەشلەر مەيىن دولقۇنلاردا ئاستا چايقىلاتتى. ھەر كۈنى چۈشتىن كېيىن، پاراخوتتىن سۇس كۈلرەڭ، ماموقتەك ئىس-تۈتەكلەر ئۇزۇلۇپ - ئۇزۇلۇپ چىقىشقا باشلايتتى. بۇ نېۋيورکتىن يولۇچىلارنى ئېلىپ، مالىلارنى قاچىلاپ ئاسىنىۋارغا كېتىۋاتقان پاراخوت بولۇپ، كەينىگە چاچراتقان بۇزغۇنلىردىن كۆپۈك يوللارنى ھاسىل قىلىپ كېلىۋاتاتتى.

(ھېنرىك. شەنكىۋىچ: «مايماك ساقلىغۇچى» دۇنيا ئەدەبىياتى 82 - يىل 1 - سان)

ئاخىرى مەۋج ئۇرۇپ تۇرغان دولقۇنلار ئاربىسىدىن بىر قارا چېكىت كۆرۈندى. ئۇ بىر يوغىناپ، بىر كىچىكلەپ تۇراتتى، قېيىق ئاستا دولقۇن ئۈستىگە چىقىپ، يەنە تېزلا تۆۋەنلەپ، ئاخىرى قىرغاققا يېقىنلاشماقتا ئىدى... مەن مۇشۇنداق ئوي بىلەن بۇ بىچارە قېيىققا تەلپۈنۈپ قاراپ تۇراتتىم، يۈرىكىم

ئىختىيارسىز دۇپۇلدەپ تۇراتتى؛ ئەمما ئۇ خۇددى ئۆردەككە ئوخشاش، دولقۇنلار ئارىسىغا كىرىپ كېتەتتى، يەنە پالاقلىرىنى خۇددى قانات‌لىرىدەك پۇلاڭلىتىپ، كۆپۈكلىرى چاچراپ تۇرغان قاينام‌دىن شۇڭغۇپ چىقاتتى؛ مەن ئۇنى شۇ تەرىقىدە دولقۇننىڭ كۈچى بىلەن قىرغاققا كېلىپ ئۇرۇلۇپ كۆمۈپەيكۈم بولۇپ كېتىدۇ دەپ ئويلىدىم. ئەمما ئۇ چاقماقلىق بىلەن يېنىچە يۇرۇلۇپ بىخەتەر ھالدا كېچىك بىر ئەگىمگە كىرىۋالدى.

(لېرمونتوۋ: «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» 89 – بەت)

قاراڭغۇ چۈشتى، گاۋ ئالىملىرىنىڭ ساراي ئۆيىدە تېخى يېڭىلا يۆتكەپ قويۇلغان 100 ۋاتلىق ئېلېكتر لامپۇچكىسىدىن باشقا، ئۆينىڭ يوغان لىمغا ئېسىلغان يوغان بىر قارا چىراغ، يوغان بىر ئاسما لامپا ۋە ئادەملەرنىڭ سۈرەتلىرى سىزىلغان تۆت دانە ساراي پانۇسى يېنىپ تۇراتتى. رەڭگا رەڭ چىراغ نۇرلىرى ئاستىدا، تامدىكى گۈللۈك دۇردۇن لەۋھەلەر بىلەن ئەرۋاھ دەرگاھىدىكى چىڭ سۇلالىسى فورمىسىدا كىيىنگەن ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ سۈرەتلىرى ۋالىلداپ كېتىش بىلەن قالماي، يەرگە يېيىتىلغان چاسا خىشلارنىڭ ئۇلاقلىرىمۇ ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

(باجىن: «ئائىلە» 164 – بەت)

تام مەش تاكچىسىدا ئەينەك كۇلىنىڭ ئىچىگە ئېلىنغان ئىمپېرىيە ھۆكۈمىتى دەۋرىدىكى سائەتمۇ تۇراتتى.

ھەرە كۆنىكى شەكلىدە ياسالغان بۇ مىس سائەتنىڭ قۇرۇلمىسى، تۆت تال مەرمەر تۈۋرۈكچە ئارقىلىق سېرىق گۈللەر ئېچىلىپ تۇرغان گۈلزارغا ئوخشاش كۆرۈنۈشتە ئورنىتىلغان، ھەرە كۆنىكىنىڭ ئاستىنقى قىسمىدا ئۇزۇن كەلگەن يوچۇقچە بولۇپ، شۇ يەردىن سائەت ماياتنىكىنىڭ يىپىچىقىرىلىپ قانىتىغا ئېسىلغان سىر بېرىلگەن بال ھەرىسى ماياتنىكقا قوندۇرۇلغان، ئۇ

بال‌ھەرىسى گۈلزارلىقتا ئۇياق-بۇياققا تىنىمسىز ئۇچۇپ يۈرەتتى.

رەڭلىك فار فوردىن پەردازلانغان سائەتنىڭ يۈزى ھەرە كۆنىكىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورنىتىلغان ئىدى.

(مۇپاسسان: «ھاياتى» 17-، 18-بەتلەر)

لېۋ موماي قانداقتۇر بىر نېمىنىڭ بەدىنى ئەلگەكتە ئۇن تاسقاۋاتقاندەك، «چىك – چاك، چىك – چاك» قىلىۋاتقان ساداسىنى ئاڭلاپ قالدى – دە، ئىختىيارسىز ئۆيان – بۇيان قاريدى ۋە دالان ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۇۋرۇككە ئېسىلغان ئورغان كىچىككىنە ساندۇققا كۆزى چۈشتى، شۇ ساندۇقنىڭ تېگىدىن بولسا، خۇددى جىڭنىڭ تېشىدەك بىر نەرسە ساڭگىلاپ چۈشۈپ، ئىككى تەرەپكە تىنماي تەۋرەپ تۇراتتى، ئۇ كۆڭلىدە، «بۇ نېمە ئىكەن – ھە، نېمە كېرىكى بارىدۇر؟» دەپ ھاڭ – تاڭ بولۇپ تۇراتتى. دەل شۇ چاغدا، خۇددى ئالتۇن قوڭغۇراق چىلىنغاندەك تۇيۇقسىزلا «داڭ» قىلغان سادا ئاڭلاندى. لېۋ موماينىڭ چۆچۈگىنىدىن كۆزلىرى ئالاق-جالاق بولۇپ كەتتى. بۇ سادا ئارقا – ئارقىدىن سەككىز – توققۇز قېتىم ئاڭلاندى. بۇ نېمە دەپ سورىماقچى بولۇپ ئەمدىلا تەمشەلگىنىدە، بىر توپ دېدەكلەر ھەممىسى كىرىشىپ:

— ئاغىچا خېنىم يۇقىرىدىن ياندى! — دەپ مەلۇم قىلىشتى.

(ساۋ شۈچىن: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» 1 – قىسىم 169 – بەت)

ژېننا ئۆزىنىڭ كارىۋىتىنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن ۋارقىرىۋەتتى. كارىۋاتنىڭ تۆت بۇرجىكىدە، دۇب ياغىچىغا ئويۇلغان تۆت قارا قۇش بولۇپ، شامنىڭ يورۇقىدا ۋاللىدايىتتى، ئۇلار خۇددى پەرىشتىلەرنى قوغداۋاتقان تەڭرى لەشكەرلىرىدەك كارىۋاتنى ئوراپ تۇراتتى. كارىۋاتنىڭ ئىككى بېشىغا گۈللەر

ۋە نەپس مېۋىلەر نەقىشلەنگەن ئىككى چوڭ گۈلچەمبىرەك ئورنىتىلغان ئىدى؛ كارىۋاتنىڭ تۆت پۇتىنى تۆتاشتۇرىدىغان نازۇك ۋە نەپس نەقىشلەنگەن گىرىندو پاسونىدىكى يان شالغا بولسا ئەتىر گۈللەر بىلەن ئورالغان بالىپان پەردىشتىنىڭ سۈرىتى نەقىشلەنگەن ئىدى.

بۇ كارىۋات ئىنتايىن ھەشەمەتلىك كۆرۈنەتتى، گەرچە ئۇزاق يىللار ئۆتۈپ، ياغاچلىرى قارىداپ كەتكەن بولسىمۇ، ئىسكەتتى كەتمىگەن بولۇپ، يەنىلا كۆركەم ئىدى.

كارىۋات ياپقۇچ ۋە كارىۋات ئۇستىدىكى ئاسما پەردە خۇددى سانىقسىز يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان كۆكنى ئەسلىتەتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىنىق زەڭگەر رەڭلىك قەدىمىي يىپەكتىن ئىشلەنگەن بولۇپ، ئۇستىگە دەستە ـ دەستە سىرىق پىيازگۈللىرى كەشتىلەنگەن ئىدى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 15ـ بەت)

دونكىخوتنىڭ كارىۋىتى تۆت دانە قوپال شالدىن ۋە پۇتلىرى ئېگىز ـ پەس ئىككى دانە ئورۇندۇقتىن قۇراشتۇرۇلغان ئىدى. كۆرپىسى دەنزىدەك نېپىز بولۇپ، ئىچىدە مونەك ـ مونەك بىر نەرسىلەر بار ئىدى. كىشى ئەگەر كۆرپىسىنىڭ بىر ـ تىقىدىن چىقىپ قالغان يۇڭ كاللەكەلىرىنى كۆرمىگەندە، كۆرپىنىڭ ئىچىدىكى ئاشۇ قاتتىق مونەكلەرنى چوقۇم تاش دەپ ئويلاپ قالاتتى. ئىككى دانە كىرلىكى قالقانىنىڭ يۇزلىكىگە ئوخشايتتى. ئەگەر بىرسى قىزىقىپ ئۇنىڭ گىلىمىنىڭ ئۆرۈش يىپلىرىنى ساناپ باقماقچى بولسا، قىلچە ئازماستىن ئېنىق سانىغىلى چىقالايتتى.

(سىرۋانتىس: «دونكىخوت» 1ـ كىتاب 112ـ بەت)

ئارقىدىن مۇشتىكىنى چىقىرىپ تاماكا چېكىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ مۇشتىكى دېموكراتلار پارتىيىسىدىكىلەر ئارىسىدا ئۆزى بىلەن تەڭ دەرىجىدە دېگۈدەك ھۆرمەتكە ئىگە ئىدى. مۇشتەك

كورنېيودېغا خىزمەت قىلدىمۇ بولدى، ۋەتەنگىمۇ خىزمەت قىلغان بولۇپ ھېسابلىنىاتتى. ئاق تاشتىن ياسالغان بۇ مۇشتەك ئاجايىپ چىرايلىق بولۇپ، ئۇ ئەينى ئىگىسىنىڭ چىشلىرىدەك قارامتۇل، لېكىن خۇش پۇراقلىق، يالتىراق، ئەگمەچ بولۇپ، ئىگىسىنىڭ قولىغا بەكمۇ ئۆزلىشىپ كەتكەن ئىدى. بۇ مۇشتەك قولدا بولسىلا ئىگىسىنىڭ سىماسى كەم ـ كۆتسىز كۆرۈنەتتى.

(مۇپاسسان: «دوندىاق» چەت ئەل ھېكايىلىرى 200ـ بەت)

ئۆسۈملۈكلەر تەسۋىرى

ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى ئۆسۈملۈكلەر تەسۋىرى ـ كەڭ تەبىئەت دۇنياسىدىكى ھەر خىل گۈل ـ گىياھ، دەل ـ دەرەخ، ئورمانلىق ۋە تۈرلۈك مېۋىلىك دەرەخلەر تىكىلگەن باغ ـ ۋارانلىقلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان پەسىللەردىكى ھالەتلىرىنىڭ گۈزەل تىل تەسۋىرى بىلەن كىتابخانلارنىڭ كۆز ئالدىدا نامايان قىلىپ بېرىلىشى بولۇپ، بۇ ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئىجتىمائىي تۈرمۇشنى ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈشنىڭ بىر خىل ۋاستىسى سۈپىتىدە مۇھىم رول ئوينايدۇ.

تۈرلۈك ئۆسۈملۈكلەر ئىنسانلارنى ۋە ئۇلارنىڭ ياشاش مۇھىتىنى ئوراپ تۇرىدىغان يېشىل يېپىنچا. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ياپيېشىل يوپۇرماقلىرى، رەڭگا ـ رەڭ گۈل چېچەكلىرى، خۇش پۇراق ھىدلىرى، مۇستەھكەم غوللىرى، بەرىكەتلىك مېۋىلىرى بىلەن ئىنسانلارنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ئېھتىياجىنى قانداۋرىدۇ، ھەمدە ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇشى بىلەن زىچ بىرىككەن ھالدا گۈزەل ھايات مىلودىيىسىنى ھاسىل قىلىدۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئۆسۈملۈكلەر بىلەن ئىنسانلار بىر ـ بىرىدىن زادىلا ئايرىلمايدىغان بىر پۈتۈن گەۋدە. مانا بۇ ئالاھىدىلىك ئەدە ـ

بىي ئەسەرلەردە ئادەملەرنىڭ ھاياتىنى تەسۋىرلىگەندە ئۇلارنىڭ پۈتكۈل ھاياتىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەن ئۆسۈملۈكلەرنىڭمۇ تەسۋىرلىنىدىغانلىقىنى بەلگىلىگەن. لېكىن ئەدەبىي ئەسەرلەردە تۇرلۇك ئۆسۈملۈكلەر تەسۋىرلەنگەندە ھەرگىز باشقا ئىلمىي ئەسەرلەردىكىدەك نوقۇل بىئولوگىيىلىك مەقسەت بىلەن ئەمەس، بەلكى كونكرېت ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن تەسۋىرلىنىدۇ. ئۆسۈملۈكلەرنى تەسۋىرلەش ئەدەبىي ئەسەرلەردە تۆۋەندىكىدەك رولالارغا ئىگە:

(1) ئۆسۈملۈكلەر تەسۋىرى ئارقىلىق ئەسەردىكى پېرسونا ژلار ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئورۇننىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە ھاۋا كىلىماتى قاتارلىقلار كۆرسىتىپ بېرىلىدۇ. ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا كىشىلەر جۇغراپىيىلىك ئورۇن ۋە ھاۋا كىلىماتى جەھەتتىن پەرقلىق بولغان جايلاردا ياشايدۇ. ھەربىر جاينىڭ ئۆزىنىڭ ھاۋا كىلىماتى ۋە تەبىئىي شەرت-شارائىتىغا ماسلاشقان ئۆزىنىڭ ئۆسۈملۈكلىرى بولىدۇ. شۇڭا ئادەتتە بىرەر جايدا قايسى خىل ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئۆسىدىغانلىقى شۇ جاينىڭ ھاۋا كىلىماتى ۋە جۇغراپىيىلىك ئورنىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئەگەر، ئەدەبىي ئەسەرلەردە، پېرسونا ژلار ھەرىكەت قىلىۋاتقان ۋە ۋەقەلىك يۈز بېرىۋاتقان ئورۇننىڭ ئۆزىگە خاس ئۆسۈملۈكلىرى تەسۋىرلەنمىسە، شۇ جاينىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى، ھاۋا كىلىماتى ئەسەردە تاپشۇرۇپ ئۆتۈلمىگەن ئەھۋالدىمۇ كىتابخانلار ئەسەردە ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان جاينىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى، ھاۋا كىلىماتى ۋە تەبىئىي مۇھىتى ھەققىدە مۇئەييەن چۈشەنچىگە ئىگە بولۇۋېرىدۇ.

(2) ئۆسۈملۈكلەر تەسۋىرى ئارقىلىق ئەسەردىكى پېرسونا ژلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئەھۋالدىكى خۇشاللىق ياكى قايغۇلۇق كەيپىياتلىرى گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ. خۇشاللىق، پەرىشانلىق، قايغۇ-ھەسرەت قاتارلىقلار بىر-بىرىگە يانداشقان ھالدا ئادەملەرنىڭ روھىي كەيپىياتىدا داۋاملىق يۈز بېرىپ تۇرىدىغان پىسخىك ھادىسىلەردۇر. ئۇنى ئادەملەرنىڭ تۇرمۇشىدا يۈز بەرگەن تۇرلۇك ۋەقەلەر ۋە ئەگىرى-توقايلىقلار كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئادەملەرنىڭ تۇرمۇشى، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرى، ئۇلار دۇچ كەلگەن تۇرلۇك ۋەقە-ھادىسىلەر يېزىلىدۇ. ھەرقانداق بىر نورمال ئادەم ئۆز تۇرمۇشىدا دۇچ كەلگەن تۇرلۇك مەسىلىلەرگە بەلگىلىك ئىنكاس قايتۇرىدۇ. شۇڭا، ئەدەبىي ئەسەرلەردە پېرسونا ژلارنىڭ يولىدىكى تۇرلۈك ۋەقەلەرنى يېزىش بىلەن بىرگە، ئۇلارنىڭ شۇ خىل ۋەقەلىك ئاساسىدا ھاسىل بولغان ھەر خىل ئىنكاسلىرى ۋە روھىي كەيپىياتلىرىنى ئىپادىلەشمۇ ناھايىتى مۇھىم. ئادەتتە، پېرسونا ژلارنىڭ ھەر خىل روھىي كەيپىياتلىرى، ئۇلارنىڭ سۆز-ھەرىكەتلىرى، ئىچكى كەچۈرمىشلىرىنى نۇقتىلىق تەسۋىرلەش ياكى ئۇنى ئەسەرنىڭ ھەرقايسى تەپسىلاتلىرىدا مەلۇم ۋاستىلەر بىلەن بايان قىلىش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. قانداقلا بولمىسۇن ئىپادىلەش بىلەن گەۋدىلەندۈرۈش ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى بىر-بىرىگە ئوخشاش بولمىغان ھەمدە بىر-بىرىدىن ئايرىلالمايدىغان ئىككى خىل ئۇسۇل. شۇڭا، ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئىپادىلەشلا كۈپايە قىلمايدۇ. ئىپادىلىگەن نەرسىنى يەنە ھەرقايسى تەرەپلەردىن گەۋدىلەندۈرۈش، بۇ ئارقىلىق تولۇق، مۇكەممەل دەرىجىگە يەتكۈزۈش لازىم. پېرسونا ژلارنىڭ ئەتراپىدىكى نەرسىلەرنى ئۇلارنىڭ روھىي كەيپىياتىنىڭ ئۆزىگە قىلىپ تەسۋىرلەش يۇقىرىقى تەلەپكە يېتىشتىكى ئۇنۇملۇك ئۇسۇللارنىڭ بىرى. ئۆسۈملۈكلەر تەسۋىرىمۇ مۇشۇ جۇملىگە كىرىدۇ. لۇشۈننىڭ «دورا» ناملىق ھېكايىسىنىڭ ئاخىرىدا خۇا ئانا بىلەن

شيايۇنىڭ ئانىسىنىڭ ئۆز ئوغۇللىرىنىڭ قەبرە بېشىغا چىققانلىقى ھەققىدىكى بىر كۆرۈنۈش بار. ئاپتور بۇ يەردە ئىككى ئانىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى روھىي كەيپىياتىنى نۇقتىلىق تەسۋىرلىمىگەن. لېكىن، كىتابخانلار بۇ كۆرۈنۈشكە قىستۇرۇلغان ئۆسۈملۈكلەر تەسۋىرىنى ئوقۇغاندىن كېيىن بۇ ئىككى پېرسونا‌ژنىڭ قەبرە بېشىدىكى روھىي كەيپىياتىنى چۈشىنىپ ئالالايدۇ. ئاپتور بۇ يەردە بۇ ئىككى ئانىنىڭ ئەتراپىدىكى قۇرۇپ قالغان ئوت-چۆپلەر ۋە ئۇلار قاراپ تۇرغان قاقشال دەرەخ، ئۇنىڭغا قونۇپ تۇرغان ئولتۇرغان قاغا ھەققىدىكى ئاددىي تەسۋىر ئارقىلىقلا بۇ ئىككى ئانىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى قايغۇ-ھەسرەت بىلەن تولغان روھىي كەيپىياتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بەرگەن ھەمدە ئەسەرىدىكى پاجىئەلىك كەيپىياتنى تېخىمۇ جانلاندۇرغان.

(3) ئۆسۈملۈكلەر تەسۋىرى ئارقىلىق ئەسەرنىڭ چىنلىق دەرىجىسى ۋە بەدىئىي جەلپ قىلىش كۈچى ئاشۇرۇلۇپ، كىتابخانلارنى ئەسەر مۇھىتى ئىچىگە باشلاپ كىرىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ. چىنلىق بارلىق ئەدەبىيات-سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ جېنى. چىنلىق بولمايدىكەن ئەدەبىيات-سەنئەت ئەسەرلىرى ئۆزىنىڭ ھاياتىي كۈچىدىن مەھرۇم بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن يازغۇچىلار ئۆزى تەسۋىرلىمەكچى بولغان ھەربىر شەيئىنى چوڭقۇر كۆزىتىشى، شۇ شەيئىنى ھەققىدە ئەتراپلىق چۈشەنچىگە ئىگە بولۇشى كېرەك. ئۆسۈملۈكلەر تەشۋىرىدىمۇ يازغۇچىلارغا دەل مۇشۇ تەلەپ قويۇلىدۇ. ئەگەر ئەدەبىي ئەسەرلەردە ھەر خىل گۈل-گىياھ، دەل-دەرەخلەرنىڭ ھالەتلىرى مەنتىقىگە ئۇيغۇن ھالدا چىنلىق بىلەن تەسۋىرلەپ بېرىلسە، كىتابخانلار ئۇنىڭدىن ھەقىقىي بەدىئىي ئىستېتىك لەززەت ئالالايدۇ، ھەمدە ئۇلارنىڭ قەلب ھېسسىياتى ئىختىيارسىز ھالدا ئەسەردىكى مەنزىرە كۆرۈنۈشلەرگە ئەگىشىپ مېڭىپ، ئۆزلىرىنى خۇددى

ئاشۇ ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئارىسىدا تۇرۇۋاتقاندەك، ئۇلارنىڭ خۇش بۇي ھىدلىرىنى پۇراۋاتقاندەك، ئۇلارنىڭ ھەر خىل قىياپەتلىرىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈۋاتقاندەك ھېس قىلالايدۇ.

(4) ئۆسۈملۈكلەر تەسۋىرى ئارقىلىق ئاپتورلارنىڭ بەلگىلىك دەرىجىدىكى جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىغا بولغان كۆز قارىشى ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. ئوتتۇرىغا قويماقچى بولغان ھەرقانداق بىر پىكىر، كۆز قاراش ياكى مەلۇم خاھىشنى بىۋاستە ئەمەس، بەلكى مەلۇم بەدىئىي ۋاستىلەر بىلەن ھەرقايسى تەپسىلات، كۆرۈنۈشلەر ئىچىدىن بەدىئىي يوسۇندا ئوتتۇرىغا قويۇش ئەدەبىياتنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى. شۇڭا ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلەنگەن ھەرقانداق نەرسە قۇرۇقتىن-قۇرۇق، مەقسەتسىز تەسۋىرلەنمەيدۇ، بەلكى ئۇنىڭغا مەلۇم بەدىئىي مەقسەت، پىكىر، كۆز قاراش ۋە خاھىش يوشۇرۇنغان بولىدۇ. كىتابخانلار گوگولنىڭ «ئۆلۈك جانلار» رومانىدىكى پىليوشكىننىڭ بېغى ھەققىدىكى تەسۋىرىنى ئوقۇغان بولسا كېرەك. ئاپتورنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى بۇ ۋەھىمىلىك باغ مەنزىرىسى، ئۇنىڭدىكى ھەر خىل ياۋايى كۆكتاتلار، قالايمىقان ئۆسكەن، بىر-بىرىگە تۇتىشىپ باراقسان ئۆچلىرى بەئەينى لېكىشىپ تۇرغان گۈمبەزنى ئەسلىتىدىغان دەرەخلەر، ئۇچىنى بوران سۇنىدۇرۇۋەتكەن كارامەت يوغان غوللۇق ئاق قېيىن ۋە ئۇنىڭ غولىنى ئورىۋالغان يۆگىمەچلەر، ئۇچىدا قاغىلارنىڭ يوغان ئۇۋىلىرى لېكىشىپ تۇرغان تېرەكلەر... ئەمەلىيەتتە زاۋاللىققا يۈزلەنگەن روسىيە جەمئىيىتىنىڭ بەدىئىي كارتىنىسى بولۇپ، ئاپتور بۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئاشۇ جەمئىيەتكە بولغان ئىنكار قىلىش پوزىتسىيەسىنى ئىپادىلىگەن.

يۇقىرىقىلاردىن سىرت، ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى ئۆسۈملۈك

لەر تەسۋىرى يەنە يازغۇچىلارنىڭ تۈرلۈكلىرىك ھېسسىياتلىرىنى تەسىرلىك، يېقىملىق قىلىپ ئىپادىلىشىدە ھەمدە ۋاقىت — پەسىلنىڭ ئالماشقانلىقىنى ئەسكەرتىش. بۇ ئارقىلىق ئىلگىرى — كېيىنلىك تەرتىپتىكى ۋەقەلىكلەرنى بىر — بىرىگە ئۇلاپ، سىيۇژىت تەرەققىياتى ئۈچۈن يول ئېچىش، شۇنداقلا يەنە ئاپتورنىڭ ئىستېتىك قاراشلىرىنى ئىپادىلەش جەھەتلەردىمۇ مۇھىم رول ئويىنايدۇ.

ئۇلگىلەر

بۇ گۈلنىڭ شېخى تۆت غېرىچچە بولۇپ، يېنىدىن ئۇزۇنىسىغا تۆت، بەش غېرىچچە يەنە بىر تال شاخ چاتاقلاپ چىققان، ئارىلىقلىرىدا يەنە بىرقانچە تال شۇمبىلىرى بار ئىدى، شاخلىرى خۇددى تولغانغان ئەجدىھادەك، ياكى قاتقان سازاڭدەك، ياكى ئۇچلانغان قەلەمدەك، ياكى قويۇق جاڭگالدەك كۆرۈنەتتى؛ گۈلى بەئەينى ئەڭلىككە ئوخشىسا، پۇرىقى كۆك چېچەكلىك رەيھاندەك چاڭقاپ تۇراتتى.

(ساۋشۆچىن: «قىزىل راۋاقتىكىچۈش» 4-كىتاب 131 — بەت)

تاللىق — تال ۋە چىنار ئۆسكەن ئورمانلىق ئىدى. كىم بىلىدۇ، قانچە يىللىق ئورمانلىقكىن، چىنارلارنىڭ پەستىكى شاخلىرى پۇتالغان. پەقەت غولى بىلەن ئۈستىدىكى شاخ، يوپۇرماقلىرىلا قالغان. كەچقۇرۇن سايىلار قويۇقلىشىشقا باشلىغاندا بۇ يەرگە كەلگەن كىشى ئۆز — ئۆزىنى چېتى كۆرۈنمەيدىغان ۋەيرانە گۈمبەزنىڭ ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلىدۇ. ياندىن چۈشۈپ تۇرغان كۈن نۇرى بۇ ئېگىز چىنار دەرەخلىرىنى كۆز يەتكۈسىز پەلەككە تاقاشقان كونا تۈۋرۈكلەرگە ئوخشىتىپ قوياتتى. دەريانىڭ نېرىقى چېتىدە ئەتراپى چىتلانغان

قاتار — قاتار باغلار، باغلار ئارىسىدا سايىلار چۈشۈپ تۇرغان تار يوللار بار.

(رىشات نورى گونتېگىن: «چالىقۇشى» 362 — بەت)

ئىپتىدائىي ئورمان ئاق، قارا — كۆك مۇزدا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى، قېلىن قار دەرەخ شاخلىرىدىن چۈشكەن قار پومزەكلىرى بىلەن بۇلغانغان، قارنىڭ يۈزى يىڭنە يوپۇرماقلار بىلەن تولغان ئىدى. ئورمان تېخى ئويغانمىغان، يەنىلا خامۇش تۇراتتى، ئەمما قارىغاي شاخلىرى ئاستا — ئاستا يۇقىرىغا قاراپ بوي سوزماقتا ئىدى. ياپيالىڭاچ بولۇپ قالغان ئاق قېيىن دەرەخلىرىمۇ كۆركەملىشىپ قالغاندەك تۇراتتى، سويۇلۇپ چۈشكەن قېيىن قوۋزاقلىرى ئۆزىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى چۈچۈمەل دېۋىرقاي ھىدلىرىنى تارقاتماقتا ئىدى. قىش گويا ئاق بىلەن قارا رەڭ دۇنياسى بولۇپ، شەمشاد بىلەن ئاق تېرەكلەرمۇ قارىماققا ئوخشاشلا قاپقارىدەك تۇراتتى.

(راسپوتىن: «ياشا ھەم ئېسىڭدە ساقلا» 126—، 127— بەتلەر)

يولنىڭ ئىككى تەرىپى كۆز يەتكۈسىز قېلىن ئورمانلىق بولۇپ، دەرەخلەر خۇددى لىباستەك تاغ قاپتاللىرىنى چۈمكىۋالغان ئىدى.

ئورماننىڭ قېلىنلىقىدىن، ئىچىگە كىرگىلى بولمايتتى. ئۇنىڭدا ئۇزۇن زىراۋەندە دەرىخى، سامىرسىن قارىغىيى، ياۋا نەشپۈت دەرىخى، مەستىكى رۇمى دەرىخى، نەركەس دەرىخى، چىنە گۈلى دەرىخى، دەپنە دەرىخى، خىنىن دەرىخى، پىستە دەرىخى قاتارلىقلار بولۇپ، بۇ دەرەخلەرنىڭ شاخ — يوپۇرماقلىرى ئارىسىدا چاچقا ئوخشاش چىرمىشىپ چاڭگا بولۇپ كەتكەن مۇدەنمەن، قىرىق قۇلاق، ئۇچقات، شەھدان، ئېزىتقۇ بويى، شونىيساۋ ۋە ئەتىر گۈللەر بار ئىدى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 106 — بەت)

لياك شېكباۋ هەمكارلىق گۈرۈپپىسىدا ئادەم جەھەتتىن قانداق ئۆزگىرىش بولغانلىقىدىن قەتئىينەزەر، گۈرۈپپىنىڭ ساغلام مايىسلىرى ئۆز يولى بىلەن ئۆسۈۋەردى. مايسا يا پىيېشىل، بولۇق ۋە كىشىنىڭ مەسلىكىنى كەلتۈرىدىغان بولۇپ ئۆستى. ئېتىز تاختىلىرى يا پىيېشىل گىلەم سېلىپ قويغاندەك كۆرۈنەتتى. پارلاق كۈن نۇرىدا بۇنداق يېشىللىق خۇددى نۇر چېچىپ تۇرغان زۇمرەتكە ئوخشايتتى.

ساغلام مايسىلار كىشىلەردىكى خۇشاللىق ۋە خاپىلىق، مۇھەببەت ۋە نەپرەتنى ھېس قىلالمايتتى، پەقەت مەيسن شامال سوققاندا، تاختىدا كۆكۈللۈك دولقۇن كۆتۈرۈلەتتى.

(لىيۇ چىڭ: «ئىگىلىك تىكلەش ھەققىدە قىسسە» 628- بەت)

قىيالىق يامزا للىرىدا ئوتقاشتەك قىزىرىپ ئۆسكەن يۇلغۇن، ئارچا، قىزىل ئۈرۈك، سۆگەت، سەگە تېرەك ۋە كۈمۈش يوپۇرماقلىق جىگدە گوياكى ئاجايىپ بىر ئورمان دېگىزنى ھاسىل قىلىپ، تەبىئەتنىڭ چىرايلىق مەنزىرىسىنى شەكىللەندۈرگەن ئىدى.

...

تاغ يامزا للىرىدا خۇش پۇراق گۈللەر رەڭگا رەڭ چېچەكلەپ كەتكەن ئىدى. بەزى غوللاردا قىزىرىپ پىشقان ئۈرۈكسىمان جىنەستىلەر ساڭگىلىشىپ تۇراتتى. تۆۋەن تەرەپتىكى چۆللەردە شۇاق، يانتاق، بۇيا، جىغىرتماق، ئازغان، يۇلغۇن قاتارلىق دەشت گىياھلىرى كۆكىرىپ ۋە سولىشىپ ياتاتتى. نېرىقى تاغ قاپتاللىرىدىكى يېشىل قارىغايلار بولسا، كۆكۈللەر زوقىنى مەھلىيا قىلاتتى.

(ئابدۇللا تالىپ: «چالا تەگكەن ئوق» 101 -، 105- بەتلەر)

ھايۋانا تلار تەسۋىرى

ھايۋانا تلار — يەر شارىنىڭ جانلىقلار چەمبىرىكىدە يا-شايدىغان، ئىنسانىيەتنىڭ تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇش، تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە تۇرمۇش ۋاستىلىرىنىڭ قولغا كەلتۈرۈش جەريانىدا كەم بولسا بولمايدىغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. ئەسىرلەردىن بۇيان ئىنسانلار ھايا تلىق يولىدا ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىدە، كۆپلىگەن ھايۋانلارنى يا ۋايى ھالەتتىن پەيدىنپەي قولغا ئۆگىتىپ، ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ مۇھىم يارەمچىلىرىگە، ئىجتىمائىي ئالاقە ئىشلىرىدىكى مۇھىم ۋاستىگە، تۇرمۇشنىڭ مۇھىم دەسمايىسىگە ئايلاندۇردى. يەنە بىر قىسىم يا ۋايى، يىرتقۇچ ھايۋانلارنى تىزگىنلەش، ئۇلارنىڭ ھايا تلىقىغا كەلتۈرىدىغان زىيان - زەخمەتلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىڭ ئىشەنچلىك، ئۈنۈملۈك يوللىرىنىمۇ تاپتى. قىسقىسى ئىنسانلارنىڭ تۇرلۇك پائالىيەتلىرى ھايۋانا تلار ۋە ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئىنسانلار تۇرمۇشنىڭ بەدىئىي ئىنكاسى بولغان ئەدەبىي ئەسەرلەردە، ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان ھايۋانا تلار پائالىيىتىنى تەسۋىرلەشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىدۇ.

ئەدەبىي ئەسەرلەردە ھايۋانا تلار تەسۋىرىنى مۇۋاپىق ۋە ياخشى بېرىش ئارقىلىق، تۆۋەندىكى مەقسەتلەرگە يەتكىلى بولىدۇ.

(1) ياخشى سۈرەتلەنگەن ھايۋانا تلار تەسۋىرى ئارقى-

ـلىق، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتىنى، قىياپىتىنى، كىشىلەر كەيپىياتىنى گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، يازغۇچى ياڭـ مۇنىڭ «ياشلىق ناخشىسى» رومانىنىڭ باش قىسمىدا، بىدەيـ خېدىكى بىر ئەجنەبىي ئايالنىڭ يېتىلىۋالغان ئىتى ۋە ئىتقا قو- يۇپ بېرىلگەن سۈت تەسۋىرى غىل-پال بېرىلگەن. كىتابخانلار بۇ تەسۋىردىن كونا جۇڭگونىڭ قىياپىتىنى، يەنى ئەجنەبىيلەر ۋە ئۇلارغا بېقىنىدىغان بىر ئۇچۇم جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەيش - ئىشـ رەتلىك تۇرمۇشى بىلەن مۇتلەق كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلىدىغان جۇڭگو ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ئېچىنىشلىـق تۇرمۇش ھالىتىنى ئېنىق كۆرۈپ ئالىدۇ.

(2) ھايۋاناتلار تەسۋىرى ئارقىلىـق ئەسەر پېرسوناژلـ رىنىڭ قىزىقىشى، ھەۋىسى، تۇرمۇش ئادىتى... قاتارلىق خاراكـ تېر-ئالاھىدىلىكلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ.

(3) ھايۋاناتلار تەسۋىرى ئارقىلىق، پېرسوناژلارنىڭ ياشاش شارائىتى، تۇرمۇش سەۋىيىسى، تەرەققىياتى، ئىجتىمائىي تۇر- مۇش ئورنى قاتارلىقلارنى ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ.

(4) پېرسوناژلارنىڭ ئىرادىسى، جاسارىتى ۋە خاراكتېرىـ نى تېخىمۇ ئېنىق گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. بۇ، كۆپىنچە پېرسو- ناژلارنىڭ يىرتقۇچ ھايۋانلار بىلەن ئېلىشقان خەتەرلىك پەيتـ تىكى تەسۋىرى ئارقىلىق ئىشقا ئاشۇرۇلىدۇ.

(5) ھايۋاناتلار تەسۋىرى ئارقىلىق تەبىئەت دۇنياسىنىڭ سىماسىنى گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ.

ھايۋاناتلار تەسۋىرى ئادەتتە ئۆي ھايۋانلىرى، ياۋايى، يىرتقۇچ ھايۋانلار، قۇشلار، ھاشاراتلار ۋە خىيالىي (غەلىتە) مەخلۇقلار قاتارلىقلارنى سۈرەتلەشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(1) ئۆي ھايۋانلىرى تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

ھەقىقەتەن ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان ئاتنى تېپىش مۇمكىن ئەمەس. ئاتخۇمارلارنىڭ ئۇنىڭ ئېتىنى كۆرەلمەسلىكى بىكار ئەمەس ئىدى. ئۇلار بىرنەچچە قېتىم ئوغرىلىماقچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئوغرىلىيالماپتىكەن. ئۇ ئات ھازىرمۇ كۆزۈمدىلا تۇرىدۇ: قۇندۇزدەك قارا، پۇتلىرى ئىنچىكە، تۈز كەلگەن، كۆز- لىرى بولسا بېلانىڭ كۆزىدىن قېلىشمايدۇ. ۋاھ! كۈچلۈكلۈكىچۇ! مېنى دېسەڭ ئەللىك چاقىرىمغا چاپ؛ ئۇ شۇنداق ياخشى ئۆگـ تىلگەنكى، سادىق ئىتقا ئوخشاش، ئىگىسىنىڭ كەينىدىن ماڭاتـ تى، ھەتتا ئىگىسىنىڭ ئاۋازىنىمۇ تونۇيتتى! كازبىچ ئۇنى باغـ لاپمۇ يۈرمەيتتى.

(لېرمونتوۋ: «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» 16 -، 17 - بەتلەر)

بۇ ئاتنىڭ ساغرىسى دىقماق ئەمەس، بېلى ئۇزۇن، ئۆزى تۇخۇمدەك سېمىز، قۇلاقلىرى قەلەمدەك، پېشانىسى دۆڭ، پاقالـ چاقلىرى بېلىنىڭ ئۇزۇنلۇقىغا نىسبەتەن قىسقا ئىدى. رەڭگى چىپار ئارىلاش قوڭۇرغا مايىل ئىدى.

بۇ ئات ئوسمان چوڭنىڭ ئىشىكى ئالدىدا كۈتمەكتە! توخـ تىماستىن كىشنەيتتى، يەرنى تېپەتتى، بەللىرى ئىنچىكە، كۆزلـ رى قىزىنىڭ كۆزلىرىدەك نۇرلۇق ئەمما غەمكىن كۆرۈنەتتى، قۇيرۇقى تۇۋىقىغا چۈشەتتى، يايلىسى ئوڭ تەرەپكە ياتقان، يۈـ گۈرگەن ۋاقىتلىرىدا تىك كۆتۈرۈلۈپ نەيگە ئوخشاپ قالاتتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 1 - كىتاب 553 - بەت)

ئات تاشتەك قېتىپ قالغان، زادىلا قىمىرلىمايتتى. كۆزـ لىرىگە كۈن نۇرى چۈشۈپ تۇراتتى. ئات ئوڭ گۈرجىكىنىڭ تېرىـ سىنى توختىماي مىدىرلىتاتتى. ئۇ يەرگە قارا چىۋىنلەر قونۇشاتتى.

ئات بېشىنى كۆتۈردى، چاناقلىرىنى كەردى، راسا كەردى. ئىسسىق ھاۋانى بولۇشىچە سۈمۈردى، كېيىن بېشىنى يەرگە قىلدى. يەرنىڭ توپىلىرىنى بۇرۇن تۆشۈكىدىن چىققان نەپەسلىرى بىلەن توزۇتۇپ پۇرىدى. تۆت ـ بەش قېتىم بېشىنى كۆتۈرۈپ ھاۋانى ئىچىگە سۈمۈردى، يەنە پەسكە ئېڭىشتى. بېشىنىڭ ئەتراپىدا بىر توپ چىۋىن ۋىڭىلداپ ئايلىناتتى. بىرئازدىن كېيىن تورۇق ئات بۇرنىغا چىۋىن كىرىپ كەتكەندەك بېشىنى چايقاشقا باشلىدى. كېيىن نېمە ئۈچۈندۇر ئالدىنقى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈردى ۋە شۇ بويىچە ئۆز ئەتراپىدا ئىككى قېتىم ئايلاندى. ساغرىسى ئىچىگە كىرىپ كەتتى. كۆلچەكنىڭ ئەتراپىنى ئۈچ قېتىم يۈگۈرۈپ ئايلاندى ۋە تۇرۇپ قالدى. پۈتۈن تۈزلەڭلىككە يېيىلغان جاراڭلىق ئاۋازدا ئۇزاق ـ ئۇزاق كىشنىدى. كىشنىگەندىن كېيىن يەنە شۇنداق تىك تۇرۇپ، كۆلچەكنىڭ ئەتراپىدا مىختەك تۇرۇپ قالدى. قىمىر قىلمىدى. چوڭ، قارا كۆزلىرىنىڭ ئېقى قىزىرىپ كەتكەن ئىدى. ئوڭ پۇتىدىكى كېلىشكەن، بىلەيزۈكتەك تۇۋىقى ئوتلار ئىچىدە كۆرۈنمەيتتى. ئارقىدىكى پۇتلىرىنىڭ تاقىسى چۈشۈپ كەتكەن ئىدى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 2 ـ كىتاب 165 ـ، 166 ـ بەتلەر)

ئاتنىڭ ئۇزۇن بېلى تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ كەتكەن ئىدى. ئات قەلەمنىڭ ئۇچىدەك قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتاتتى. ئۇزۇن، توم، تاكى پاقالچاقلىرىغىچە چۈشۈپ تۇرغان قۇيرۇقىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس پۈلاڭشىتىپ قوياتتى. ئۇزۇن يايلىسى ئوڭ تەرەپكە قايرىلغان ئىدى. تۈپتۈز جۇلالىق تۈكلىرى پارقىراپ تۇراتتى. ئاتنىڭ رەڭگى نۇرلار ئىچىدە ئۆزگىرىپ تۇراتتى. نۇرلارنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ بەزىدە كۈمۈشتەك پارقىرايتتى، بەزىدە قاپقارا تۈسكە كىرەتتى. تارتىشىپ تۇرغان تېرىسىدە، ئۈستىگە چىۋىن، پاشىلار

قونالمىغانلىقى ئۈچۈن قىمىرلاشلار بولمايتتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 2 ـ كىتاب 522 ـ بەت)

بىر قارا ئات يايلاقتىن ئۇچقاندەك چېپىپ كېلىۋاتاتتى. ئاتنىڭ قورسىقى يەرگە تېگىپ تۇرغاندەك قىلاتتى. ئاتنىڭ ئايىغىدىن كۆتۈرۈلگەن توپا ئۇزۇن بىر تال يىپتەك كۆرۈنەتتى ..... خۇدىنى يوقاتقان ئات پۈتۈن كۈچى بىلەن چېپىپ كېلىۋاتقاندەك ئىدى. ئاتنىڭ ئارقىسىدىن پۇرقىراپ چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلەتتى. ئاتنىڭ ئاغزىدىكى قارغا ئوخشاش ئاپئاق كۆپۈك كۆكسىگىچە كەلگەن ئىدى. ئاتنىڭ ئىككى بېقىنى تەردىن چىلىق ـ چىلىق سۇ بولۇپ كەتكەن ئىدى.

(سىرافىموۋىچ: «تۆمۈر ئېقىم» 11 ـ بەت)

بۇ دەل ھايۋانلارنىڭ تۈك تاشلايدىغان مەزگىلى بولغاچقا، تۆگىلەرنىڭ مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ قالغان، كۈلرەڭ قىزغۇچ تېرىسى، بەدىنىنىڭ ئۇ يەر، بۇ يېرىدە چۈشۈپ كېتەيلا دەپ ساڭگىلىشىپ تۇرغان پارچە ـ پۇرات ئۇزۇن يۇڭلىرى ئۇنى ھايۋانلار ئارىسىدىن چىققان غايەت زور قەلەندەرگە ئوخشىتىپ قويغان ئىدى. ھەممىدىن بىچارە كۆرۈنىدىغان يېرى ئۇزۇن ۋە تۈكسىز بوينى بولۇپ شۇنچە ئۇزۇن ۋە شۇنچە تاقىر ئىدىكى، ئەگرى ـ بۈگرى ھالدا يىراققا سوزۇلۇپ، ھەيۋىسىنى يوقاتقان ئورۇق ئەجدىھاغا ئوخشاپ تۇراتتى.

(لاۋشې: «شياڭزى تۆگە» 51 ـ، 52 ـ بەتلەر)

ئۇ كۈن بويى مىدىرلىماستىن شۇ يەردە ياتتى. ئاندا ـ ساندا ئۇيان ـ بۇيان مىدىرلاپ قويۇپ، غەمكىن ئاۋاز بىلەن غىڭشىپ قوياتتى.

قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن ئۆمىلەپ چىقىپ، تاملارغا ئۇرۇلۇپ ـ سوقۇلۇپ، ئىشىك ئالدىغا باراتتى. سىرتتا ئۆزى ئېھتىياجلىق بولغان بىرنەچچە مىنۇتنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، يەنە

يتىپ كىرىپ، ئىسسىق پىچىنىك ئالدىدا زوڭزىيىپ ئولتۇراتتى. ئىككى ئايال خوجايىنى ئۇخلاشقا ماڭغاندىن كېيىن، ئۇ نالە قىلغاندەك غىڭشىپ قويياتتى.

ئۇ كېچىچە غىڭشىپ چىقاتتى. ئاۋازى ئېچىنىشلىق ھەم قايغۇلۇق ئىدى. بەزىدە بىرەر سائەت توختاپلىپ، كېيىن يەنە غىڭشىغاندا، تېخىمۇ ئېچىنىشلىق ئاڭلىناتتى.

... لېكىن قانداق قىلغان بىلەنمۇ، ئۇ خاتىرجەم بولالمىدى. كۈندۈزى بارلىق مەۋجۇداتلار ھەربىرىگە قىلغان ۋاقتىتا، ئىككى كۆزى كور بولغانلىقىنى، كېسەلدىن زەئىپلىشىپ ھالى قالمىغانلىقىنى، ئەمدى ھەربىرىگە قىلىشنىڭ ئەپسىزلىكىنى بىلىگەندەك ئېلىڭ-سېلىڭ بولۇپ ياتتى. لېكىن قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەنلا، توختىماي ئايلىناتتى. خۇددى قاراڭغۇدا ھەممە مەۋجۇداتلار كور بولغاندەك، ئۇ چىقىپ ھەربىرىگە قىلىشقا جۈرئەت قىلغاندەك ئىدى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 552 -، 353 - بەتلەر)

ئۇ (مومو) ئەتىسى ئەتىگەنلىكى گراسسىنىڭ يېقىنىغا تۈمشۇقى بىلەن تورتۇپ ئويغىتاتتى، كېيىنكى ۋاقىتتا ياخشى چىقمىشۇالغان ئاتنىڭ چۈلۈۋىرىدىن تارتىپ گراسسىغا ئەكىلىپ بېرەتتى، قايسى ۋاقىتلاردا سايغا ئات بىلەن بىللە باراتتى، ئات سۇ ئىچكەندە قاراپ تۇراتتى، گراسسىنىڭ سۈپۈرگىلىرىگە، گۈرجەكلىرىگە قارايتتى ۋە ئۇنىڭ ئۆيىگە ھېچكىمنى يېقىن كەلتۈرمەيتتى. گىراسىم ئىشىك تېگىدىن بىر تۆشۈك ئېچىپ كۆچۈك ئۇچۇن ئالاھىدە يول ئېچىپ قويغان ئىدى. كۆچۈك ئۆزىنى گراسسىنىڭ ئۆيىگە ئىگە دەپ بىلەتتى — ۋە تۆشۈكتىن كىرىپلا ھېچنېمىگە ئېتىبار قىلماستىن خۇددى ئۆزىنىڭكىدەك كارىۋاتنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ياتاتتى. كېچىسى بولسا ھېچ ئۇخلىمايتتى ھەم بىكاردىن - بىكارلا قايسىبىر ئەخمەق ئىتلاردەك زوك ئولتۇرۇۋېلىپ زېرىككىنىدىن يۇلتۇزغىمۇ ئۆتكەن نەرسىلەرگە قاۋىغاندەك قاۋىمايتتى. ئۇنىڭ نازۇك ئاۋازى بىكارغا كەتمەيتتى، ھەرقانداق يا بىرەر يات ئادەم تامنىڭ يېنىغا كەلسە، ياكى بىرەر شۈبھىلىك شالدىرلاشلار بولسا، ئەلۋەتتە تىنچ ياتمايتتى ... ئىش قىلىپ بۇ كۆچۈك ناھايىتى ياخشى بىر جېسەكچى ئىدى.

(تورگېنېۋ: «مومو» 23 -، 24 - بەتلەر)

(2) ياۋايى ھايۋانلار تەسۋىرىگە دائىر ئۇلگىلەر

ھېلىقى بىر توپ چوشقىلار خارتىلدىشىپ دونكىخوت بىلەن سانچو پانسانىڭ قۇلاقلىرىنى پاك قىلىۋەتتى، بۇلار غەلۋە - غۇۋا دۇردىن نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلەلمەيلا قالدى. چوشقىلار ئېقىنى مەۋج ئۇرۇپ توپ-توپ بولۇپ دۆپۈرلىشىپ شىددەتلىك دولقۇن ياسىدى، بۇ دولقۇن زەربىدىن سانچو پانسانىڭ قورغانى ئۆرۈلۈپ كەتتى، دونكىخوتنىمۇ ئات - پېتى بىلەن قوشۇپ يېقىتىۋەتتى. ئۇلار قىلچە تەپ تارتماستىن بۇ ئىككىيلەننىڭ ئۈستىبېشىنى دەسسەپ ئۆتۈپ كېتىشتى. شۇنداق قىلىپ بۇ پاسكىنا ياۋايلار قوشۇنى بىردىنلا شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كېلىپ خىقىرىشىپ قالايمىقان ئۈسۈپ ئات ئېگەرلىرىنى، ھەربىي قوراللارنى، كۆك بوز ئېشەكنى، دونكىخوتنىڭ قاششاق ئېتىنى، سانچو پانسانى ۋە ئاشۇ يەردە بارلىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۈسۈپ ئۆرۈپ، دەسسەپ، چەيلەپ دېگەندەك ۋەيران قىلىۋەتتى.

(سىرۋانتىس: «دونكىخوت» 2 - قىسىم 845 - بەت)

كىرپە كېچىككىنە چوشقا تۇمشۇقىنى تۆۋەن سېلىپ، پۇشۇلداپ ۋە تىكەنلىك دۇمبىسى بىلەن قۇرۇپ قالغان قورايلارنىڭ پايىسىنى جىجىپ، چاچقانىنىڭ ئىزى بىلەن ئالدىراش ئالغا ئىلگىرلەپ بارىدۇ، توساتتىن ئۇ ئۆزىدىن بىرنەچچە قەدەم نېرىدا

دۈشمەندەك بىر نەرسىنىڭ بارلىقىنى سېزىدۇ ـ دە، بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان بىر ئادەمنى كۆرىدۇ. ئادەم «ئۇھ» دەپ يېنىك بىر نەپەس ئېلىپ پىچىرلايدۇ:

ـ هوي هازامزەدە، ئادەمنى تازا قورقۇتتىغۇ...

كىرپە بولسا بېشىنى چاپسانلىق بىلەن يوشۇرۇپ، پۇتلىرىنى ئىچىگە تىقىۋالىدۇ، ئاندىن بىر مىنۇتچە تۈگۈلۈپ يېتىۋالىدۇ، شۇندىن كېيىن ئاستا ئۆزىنى رۇسلاپ، ئايىغىنى سوغۇق يەرگە تەگكۈزىدۇ ۋە ئاپتاپپەرەسنىڭ شادىلىرىغا سوقۇلۇپ، چىرىگەن يۆگىمەچلەرنىڭ قۇرۇق غازاڭلىرىغا چۈمكىلىپ سىپسىيلىق كۈلرەڭ پومزەكتەك يۇمىلاشقا باشلايدۇ. ئاندىن يەنە سۈكۈنات باشلىنىدۇ، كېچەخۇددى چۆچەكتە تەسۋىرلەنگەندەك...

(شولوخوۋ: «تىنچدون» 3 ـ كىتاپ 571 ـ، 572 ـ بەتلەر)

ئۇ شىر راستتىنلا ناھايىتى چوڭ، يەنە بەك قورقۇنچلۇق ئىدى. ئەسلىدە قەپەسنىڭ ئىچكىرىسىدە ياتىدىغان بۇ شىر بۇرۇلۇپ، بىر پۇتىنى تىرەپ تۇرۇپ، كېرىلدى. ئاندىن ئاغزىنى ئېچىپ كېلىشتۈرۈپ ئەسنىدى، ئۇزۇنلۇقى ئىككى ئالقانچە كېلىدىغان تىلىنى چىقىرىپ، كۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى چاڭ ـ توزاننى يالىدى، يۈزىنى يۇدى؛ كېيىن كاللىسىنى قەپەسنىڭ سىرتىغا چىقىرىپ، بىر جۈپ چوغدەك كۆزى بىلەن تۆت ئەتراپىغا قارىدى، ئۇنىڭ مۇشۇ ئەلپازى ھەرقانداق چوڭ باتۇرنىمۇ قورقۇتۇپ جېنىنى ئالاتتى.

(سىرۋانتىس: «دونكىخوت» 2 ـ كىتاپ 203 ـ تەت)

قىسقىسى، قولغا ئۆگىتىلگەن ياۋا ئېشەكنىڭ باھاسى ناھايىتى يۇقىرى، ئۇلارنى تاغدا تۇتۇش مۇمكىن ئەمەس: ئۇ كېيىكتەك سەكرەپ، قۇشتەك ئۇچىدۇ.

(بالزاك: «ساغرا تېرە» 354 ـ بەت)

ئۇنىڭ پۇتىنىڭ تىۋىشىدىن چۆچۈپ كەتكەن بۆرىنىڭ

كۈچۈكلىگەن ياش قانجۇقى ئەمەننىڭ ئارىسىدىن يۈگۈرۈپ چىقتى. ئۇ بېشىنى ئېگىپ ئادەمگە بىردەم قاراپ تۇردى ـ دە، كېيىن قۇلىقىنى يوپۇرۇپ، قۇيرۇقىنى ئىچىگە تىقىپ، ئويمان تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇ قورسىقىدىكى بوشاپ قالغان يېلىنىدىكى قاپقارا ئەمچەكلىرىنى پۇلاڭلىتىپ كېتىپ باراتتى.

(شولوخوۋ: «ئېچىلغان تىڭ» 494 ـ بەت)

يېقىن يەردە ئۈستى ئاپئاق قار بىلەن قاپلانغان ئېدىرنىڭ تۆپىسىدە قىزىل سېرىق مامۇق يۇڭلىرىنى تىترىتىپ تۇرغان تۈلكىنى كۆردى. تۈلكە چاشقانغا ئوخشاش ئويناپ يۈرەتتى. ئۇ ئىككى كەينى پۇتى بىلەن تىك تۇرۇۋېلىپ، ئۇياق ـ بۇياققا تىكلىنىپ، ئالدىغا قاراپ سەكرەپ، ئىككى پۇتى بىلەن قارنى پۇرقىرىتىپ، پارقىراپ تۇرغان كۈمۈش رەڭلىك قارغا كۆمۈلدى. قۇيرۇقى بولسا، ئوتنىڭ قىزىل يالقۇنىدەك سىيرىلىپ كېلىپ قارنىڭ ئۈستىگە چۈشتى.

(شولوخوۋ: «ئېچىلغان تىڭ» 19 ـ بەت)

(3) قۇشلار تەسۋىرىگە دائىر ئۈلگىلەر

ئەتراپى شاخلار بىلەن قورشالغان خاماندا، دۆۋىلەپ قويغان ھاكقا ئوخشاش غازلار توپى ئاقىرىپ تۇراتتى. ئەتىيازلىقى سۇ تاشقىن بولغان چاغدا ئۇچۇپ كېلىدىغان قۇشلارنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭلىرى، چۇرقىراشلىرى، چاڭىلداشلىرىغا ئوخشاش لەپىلدىگەن قاناتلارنىڭ شامىلى، غاقىلداشلار ئاڭلىناتتى.

(شولوخوۋ: «ئېچىلغان تىڭ» 250 ـ، 251 ـ بەتلەر)

قاندار بولسا بەزىدە تەكشى پەرۋاز قىلىپ، بەزىدە شۇڭغۇپ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتاتتى. مانا يەردىن يەتتە يۈزفۇتچە ئېگىزلىكتە چوڭ دائىرە ياساپ، ئايلىنىشقا باشلىدى. ئەمدى

قاندارنى ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى: ئۇنىڭ كەڭ كېرىلگەن چوڭ قاناتلىرى ئون بەش فۇتتىنمۇ ئۇزۇنراق ئىدى. قاندار قاناتلىرىنى قامچاي دېگۈدەك ئۇچۇپ يۈرەتتى. چۈنكى ئۇششاق ھاشاراتلارنىڭ ھاۋادا بىرئاز ئۇچۇشى ئۇچۇن مىڭ قېتىملاپ قانات قېقىشى لازىم بولسا، بۈنداق چوڭ قۇشلار خاتىرجەملىك بىلەن بىمالال ئۇچۇپ يۈرەلەيدۇ.

(ژىيول ۋېرن: «كاپىتان گىرانتنىڭ پەرزەنتلىرى» 1- قىسىم 185 -، 186- بەتلەر)

شۇ ئەسنادا، ئۇزۇن قارا قانىتىنى پالاقلىتىپ ئاسمانىدا ئايلىنىپ يۈرگەن بىرسار، دەم تۆۋەنگە پەسلەپ، دەم يۇقىرى ئۆرلەپ، ئەگىشكە باشلىدى.

...

سار بارغانسېرى يۇقىرى ئۆرلەپ، ساماڈا ئايلىنىپ يۈرەتتى، بىراق قانىتىنى مىدىرلاتمۇ قويمايتتى. شۇ ئەسنادا، ئۇ توساتتىن پەسكە شۇڭغۇدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا، بىر دانە ئۇچار بېلىقنى سۇدىن ئېتىلىپ چىقىپ، سۇ يۈزىنى بويلاپ ئۇقتەك ئۇچۇپ كەتتى.

...

ئۇ پۇتۇن زېھنى بىلەن سارغا تىكىلىپ تۇرغاندا، سار، يەنە ئۇشتۇمتۇت تۆۋەنلەپ، ئۇچار بېلىقنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەتتى. بىراق ئۇنىڭ ۋەھشىيلەرچە ئېتىلىپ بېرىپ ئۇچار بېلىقنىڭ قانىتىغا ئېسىلىشى، قۇرۇق ئاۋارىچىلىقلا بولدى.

(ھېمىڭۋاي «بۇۋاي ۋە دېڭىز»، «غازاڭ پەسلى» 281 -، 282-بەتلەر)

يول ياقىسىدىكى دۆڭلەردە، قىرنىڭ باشلىرىدا ئەركەك بەزغالداقلار ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى. قۇياشنىڭ نۇرىدا قاردەك ئاپئاق پارقىرىغان كىچىكرەك بىر بەزغالداق ئۇششاق ۋە چەبدەس

قانات قېقىپ، كۆككە پەرۋاز قىلدى- دە، ئاسمانىنىڭ قەھرىگە چىقىقانىدىن كېيىن گويا كۆپكۆك ھاۋا بوشلۇقىدا ئۇزۇپ كېتىۋاتقاندەك، مەخمەلسىمان نىكاھ - توي چەمبىرىكى تاقىغان بوينىنى سوزۇپ، بارغانسېرى يىراقلىشىپ باراتتى. 100 سار جىنسىدەك يىراقتا ئۇچۇپ بارغاندىن كېيىن گويا بىر ئورۇندا توختاپ قالغاندەك بولۇپ، تېخىمۇ تېز قانات قېقىپ، تىكلا پەسكە چۈشۈشكە باشلىدى. يەرگە يېقىنلاشقان چاغدا يېشىل چىمەنلىك ئۈستىدە ئاخىرقى قېتىم قانات - پەرلىرى ئاپئاق چاقماق تەك ۋال - ۋۇل قىلىپ كەتتى- دە، لاسسىدە ئۆچتى: بەزغالداق كۆزدىن غايىب بولۇپ چىمەنلىكتە يوقالدى.

ئەركەك بەزغالداقلارنىڭ ئىنتايىن ئېتىراسلىق «چىر - چىر» قىچقىرىشلىرى ھەممە يەردىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى. چىر دەر- يا سىنىڭ بويىدىكى بىر دۆڭنىڭ ئېگىز چوققىسىدا، يولدىن بىرنەچچە قەدەم نېرىدا گىرىگورىي ئېگەرنىڭ ئۈستىدىن بەزغالداقلارنىڭ جۇپلىشىدىغان يېرىنى كۆرۈپ قالدى: ئەركەك بەزغالداقلار بىر چىششىنى تالىشىپ، ئۆزئارا سوقۇشۇپ، توغرىسى بىر يېرىم گەز كېلىدىغان تۆپتۈز يۈمىلاق يەرنى دەسسەپ چىڭدۈەتكەن ئىدى. غازلار جۇپلىشىدىغان بۇ تاقىر يەردە، بىر تال گىياھمۇ يوق؛ پەقەت چاڭ - توپىلىق يەر ئۈستىدە كرىست شەكلىدە بىرمۇنچە ئىز قالغان ھەمدە شۇ دۆگىلەك يەرنىڭ ئەتراپىدىكى شۇاق ۋە ئەمەلنەرنىڭ قاقشال شادىلىرى ئۈستىدە ئاستى تەرىپى قىزىل، ئۈستى ئالا - چىپار غاز پەيلىرى ئېسىلىپ تۇراتتى، بۇ، ئەركەك بەزغالداقلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن سوقۇشقان چاغدا، دۇمبە ۋە قۇيرۇقىدىن يۇلۇنغان پەرلەر ئىدى. يېقىن بىر يەردە، كۆل رەڭ، كۆرۈمسىز بىر چىشى بەزغالداق ئۇۋىسىدىن سەكرەپ چىقتى. ئۇ قېرى خوتۇنەدەك دوگ- غاقلاپ، چەبدەس قەدەم بىلەن مېڭىپ، بۇلتۇرقى سۇلغۇن

قاشقا بېدىنىڭ ئاستىغا يۆگۈرۈپ باردى ـ ده، قانات قېقىشقا جۈرئەت قىلالماي، موككىده يوشۇرۇندى.

(شولوخوۋ: «تىنچ دون» 3 ـ كىتاب 627ـ628ـ بەتلەر)

ئىككىيلەن قۇرۇق ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىدا قاغىغا قاراپ ئۇردى. قاغىمۇ تىك تۇرغان شاختا بېشىنى ئىچىگە تىقىپ تۆگۈلۈپ ئولتۇراتتى.

...

بۇلار 20 ـــ 30 قەدەم ماڭماستىن، بىردىنلا ئارقا تەرەپىدىن چىققان «قا ـ قاق» دېگەن بىر ئاۋازنى ئاڭلىدى ۋە ئەندىككەن هالدا ئارقىسىغا قارىدى. هېلىقى قاغا ئىككى قانىتىنى كېرىپ بىر تۆگۈلۈپ ئېلىپ، خۇددى يانىڭ ئوقىدەك، يېراققا قاراپ ئۇچۇپ كەتتى.

(لۇشۇن: «دورا» «لۇشۇننىڭ هېكايە، شېئىر، نەسىرلىرى» 51 ـ، 52 ـ بەتلەر)

دولانا دەرەخلىرىنىڭ شاخلىرىغا بىر توپ قۇشقاچ كېلىپ قوندى، ئۇ شاخلارغا كۆن چۇشۇپ تۇراتتى. قۇشقاچلار كۆنگە خۇشال بولۇشۇپ، تېخىمۇ كۆكۈللىك چورۇقلىشىپ كەتتى، ئۇلارنىڭ ئادەتلىرى مەكتەپ‌بالىلىرىنىڭ ئادەتلىرىگە ئوخشايتتى. ئاچكۆز، ئەپچىل بىر غورلاي ئىسسىق جايلارغا ئۇچۇپ كېتىشكە كېچىكسە قاپتۇ. ئۇ ئازغاننىڭ ئەۋرىشىم پۇتىقىدا ئولتۇرۇپ، تۇمشۇقى بىلەن قانىتىنىڭ پەيلىرىنى تازىلىماقتا هەم قاراكۆزلىرى بىلەن ئولجىغا دىققەت بىلەن سەپسالماقتا. ئۇ تورغايدەك پۇرراپ قىلىپ ئۇچتى ـ ده، يۇڭلۇق يوغان هەرىنى تۇتۇالدى، ئۇنى ئاۋايلاپ تىكەنگە سانجىپ ئولتۇردى هەم يەنە كۆكۈش، ئوغرىنىڭ بېشىدەك بېشىنى ئۇياق ـ بۇياققا ئايلاندۇرۇپ، قاراپ ئولتۇردى. ۋەزىچى جاغجاق قۇش ئۇنسىز ئۇچۇپ ئۆتتى، مەن ئۇنى تۇتۇۋېلىشقا قەۋەتلا قىزىقاتتىم، «هەسسەنەي

تۇتۇۋالسام!» دەيتتىم. ئۆزىنىڭ توپىدىن ئايرىلىپ قالغان قىزىل تۆش قۇشقاچ قىپقىزىل بولۇپ، غادىيىپ، گېنېرالدەك قىلىپ قىزىل سۇۋادان دەرىخىدە ئولتۇرۇپ، قارا تۇمشۇقىنى ئاچچىقى بىلەن ئېغاڭلىتىپ، غۇچۇرلىماقتا.

(گوركى: «كىشىلەر ئىشىكىدە» 181 ـ، 182ـ بەتلەر)

قۇشلار ئۆزلىرىنىڭ هىيلىگەرلىكلىرى بىلەن ماڭا پۇتلىكاشاك بولاتتى: قارامتۇل كۆك سۇڭگۇچ قىلتاققا دىققەت بىلەن ۋە ئۇجۇر ـ بۇجۇرىغچە قاراپ چىقاتتى، ئۇنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى تۇيۇپ، بىر چەتتىن، خەۋپ ـ خەتەرسىز تەرەپتىن كېلىپ قىلتاق ياغاچلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئەپچىللىك بىلەن دانى تېرىپ ئەپچىقىپ كېتەتتى، سۇڭگۇچلەر ناھايىتى ئەقىللىك، لېكىن ئۇلار هەر نەرسىگە تولىمۇ قىزىققۇچ كېلىدۇ. بۇ هال ئۇلارنى خاراب قىلىدۇ، گىدەيگەن قىزىل تۆش تورغايلار، هاڭۋاق تىراق كېلىدۇ: ئۇلار قورسىقى توق مېشچانلار چېركاۋغا بارغاندەك، توپى بىلەنلا تورغا ئۆزىنى ئۇرۇشىدۇ؛ قاچانكى ئۇلارنى بېسىۋالىدىغان بولسا ئۇلار ناھايىتى هەيران بولۇشۇپ، كۆزلىرىنى پارقىرىتىشىدۇ.

قۇشنىڭ ئۇزۇنلۇقى ـــ 30 سانتىمېتر، بېشى كىچىك، تۇمشۇقى بىلەن قاتار تۇزۇلگەن ئىككى كۆزى ناھايىتى كىچىك ئىدى. رەڭگى ئاپئاق، تۇمشۇقى ساپسېرىق، تاپنى بىلەن تىرناقلىرى جىگەررەڭ، قانىتى ئاق، چىپار قانىتىنىڭ ئۇچلىرى ئىنچىكە قىزىل، چوققىسى سۇس سېرىق، بوينى يېشىل، تۆشى بىلەن يانلىرى قارا جىگەر رەڭدە ئىدى. ئاق ماموق قۇشنىڭ ياي شەكلىدىكى نازۇك قۇيرۇقلىرى ئۇنىڭغا ئالاهىدەگۈزەللىك بېرىپ تۇراتتى.

(ژىيول. ۋېرن: «دېڭىز ئاستىدىكى 80 مىڭ كىلومېتىرلىق سەپەر» 283ـ، 284ـ بەتلەر)

تۆمۈر ریشاتکىلىق كىچىك پەنجىرىنىڭ سىرتقى گىرۋىكىگە توساتتىن چىرايلىق بىر قارلىغاچ ئۇچۇپ كېلىپ قوندى، لېكىن ئۇ، خۇددى كەينىدىن بىرسى قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك تەشۋىش بىلەن دەرھال كەينىگە بىر قارىۋالدى. ئارقىدىن ئوك ۋە سول تەرەپكىمۇ بىر قېتىمدىن قاراپ چىقتى- دە، ئاندىن كامېر ئىچىگە قاراپ، توختىماي ۋىچىرلاپ سايراشقا باشلىدى.

...

ھايات‌نىڭ ئەلچىسى ۋاپادار قۇش كامېر ئىچىگە كىرىشكە ئۇرۇناتتى. تۆمۈر ریشاتكىنىڭ قىسلىچىغا زەيتۇن رەڭلىك ئۆتكۈر تۇمشۇقىنى تىقىپ قانات قاقاتتى. ئۇ، قىسلىچاقتىن كەرەلمەي ئاچچىقى كېلىپ، ئۆتكۈر تۇمشۇقىنى ئىشقا سالاتتى - دە، ریشاتكا تۆمۈرنى قاتتىق چوقۇلايتتى. گاھىدا ریشاتكىغا ئۆزىنى ئۇراتتى. تىرناقلىرى بىلەن ریشاتكا تۆمۈرنى تاتىلايتتى. ئۇنىڭ چىرايلىق تۇكلىرى بىردىنلا تەتۈر ئۆرۈلۈپ، پەریشان بولاتتى. گاھىدا ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ ئۇچۇپ، ریشاتكىنىڭ سىرتىدا كىچىك چەمبەر ياساپ، پەرۋاز قىلىپ ئايلىناتتى. ئۇ، يەنە قايتىپ كېلەتتى- دە، ریشاتكا قىسلىچىقىدىن زەي زىنداندا ئولتۇرغان شائىرغا قاراپ زوق بىلەن سايراپ كېتەتتى.

(ئابدۇللا تالىپ: «قاينام ئۆركىشى» 582-583- بەتلەر)

جىلغا يانىلىرىدىكى ئازغانلار ئارىسىدا غورلاي، ئالا ۋە سېرىق قۇشقاچلار ۋىچىرلىشىپ، شاختىن - شاختا ئۇچۇشۇپ، دەۋر قىلاتتى. ئۇلارغا گاھىدا تۇرۇمتاي، جاغالمانلار تەھدىتلەر سېلىپ ھەر يان قاچۇراتتى. پەس تەرەپتىكى پايانسىز ئولانباي ئويمانلىرىدا بولسا چارۋا پادىلىرى يامراپ يۈرۈشەتتى. پادىلارنىڭ ئۈستىدە جۇپ - جۇپ سار ئەگىپ ئوزۇق ئىزلىمەكتە ئىدى. نۇرغۇنلىغان توقۇناق قاغىلارمۇ پادىلارنى

قوغلىشىپ گاھ قونۇپ، گاھ ئۇچۇپ يۈرەتتى.

(ئابدۇللا تالىپ: «چالا تەگكەن ئوق» 135 -، 136- بەتلەر)

(4) بېلىق تۇرىدىكى ھايۋانلار تەسۋىرىگە ئائىت ئۇلگىلەر

كاپىتانىنىڭ كۆزىتىش سەھىنىسىدە تۇرۇپ، ئاكۇلانىڭ پۇتۇن ھەرىكەتلىرىنى كۆزەتكىلى بولاتتى. ئاكۇلا بەزىدە سۇنىڭ تېگىگە شۇڭغۇپ كىرىپ كېتىپ، بەزىدە كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك زور كۆچ بىلەن سۇنىڭ يۈزىگە ئېتىلىپ چىقاتتى.

جون مانگىلىس زۆرۈر بولغان بۇيرۇقلارنى بەردى. ماتروسلار كېمىنىڭ ئوك تەرەپ شادىسىدىن ئۇچىغا قارماق باغلانغان پىششىق ئارغامچا تاشلىدى. قارماققا خېلى يوغان بىر پارچە چوشقا يېغىنى ئىلدى. ئاچكۆز ئاكۇلا «دۇنكان»دىن ئەللىك پارچە يىراقلىقتا بولسىمۇ، قارماقتىكى ياغنى سېزىپ، كېمىنى تېز قوغلاشقا باشلىدى. ئەمدى ئۇنىڭ سۇ دولقۇنلىرىنى يېرىپ كېلىۋاتقان ئۇچى كۆلىرەك تېگى قارا قاناتلىرىنى ۋە توپىتوغرا ئۇزۇشكە ياردەم بېرىۋاتقان قۇيرۇقىنى ئېنىق كۆرۈشكە بولاتتى. ئۇنىڭ ئاچكۆزلۈك بىلەن يېنىپ تۇرغان ئالا كۆزلىرى كېمىگە يېقىنلاشقانسېرى روشەن كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۆرۈلگەن چاغدا ئۇنىڭ يوغان ئېچىلغان ئاغزىدىكى تۆت قۇرچىشى كۆرۈنۈپ قالاتتى. ئاكۇلانىڭ ياپىلاق بېشى، بىر تال دەستىگە ئورنىتىلغان ئىككى توقماقنىلا ئەسلىتەتتى.

(ژىيول ۋېرن: «كاپىتان گىرانتنىڭ پەرزەنتلىرى 3 - بەت)

ئۇ ناھايىتى چوڭ لەھەك بولۇپ، ئەڭ تېز ئۇزىدىغان بېلىقلاردىنمۇ تېز ئۇزەتتى. ئۇنىڭ تاكلىيىدىن باشقا يېرى ئىنتايىن كۆركەم ئىدى. دۇمبىسى يەلكەن بېلىقنىڭكىگە ئوخشاش

كۆكۈش، قورسقى كۆموش رەڭ، پوستى پارقىراق، چىرايلىق ئىدى. تۇرقى يەلكەن بىلمىققا ئوخشىسىمۇ، چوڭ ئىككى تاكلىيى ئوخشمايتتى. تېز ئۇزگەن چاغلىرىدا ئىككى تاكلىيى تاناپەتەك تارتىشىپ كېتەتتى. سۇ ئاستىدا ئۇزگەندە، ئۇنىڭ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان دۈمبە ئۇزگۈچ قانىتى خۇددى پىچاقتەك، مىدىر ـ مىدىر قىلماستىن سۇغا قادىلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قىيپاش كەلگەن ئۇچ قاتار چىشلىرى كۆپ ئۇچرايدىغان لەھەڭلەرنىككىگە ئوخشاش پىرامىدا شەكىللىك بولماستىن، قۇشلارنىڭ تىرنىقىغا ئوخشايتتى ۋە بىر يەرگە يىغىلغان چاغدا، ئۇنىڭ شەكلى خۇددى ئادەمنىڭ بارماقلىرىغا ئوخشاپ قالاتتى. چىشلىرى بوۋاينىڭ بارماقلىرىچىلىك ئۇزۇنلۇقتا بولۇپ، ئىككى يېنى ئۇستۈردەك ئۆتكۈر ئىدى. لەھەكلەر تۇغۇلۇپلا دېگىزدىكى بىلىقلارنى يەپ چوڭ بولاتتى. ئىنتايىن تېز ئۇزەلەيدىغان، ئۆزىنى قوغداش ئىقتىدارىغا ئىگە چوڭ ـ چوڭ بىلىقلارمۇ ئۇلارغا تەڭ كېلەلمەيتتى.

(«غازاڭ پەسلى» 358 ـ بەت)

توساتتىن، كېمىنىڭ بېشىدىن نەچچە ئون چى كېلىدىغان سۇ يۈزىدە، بىر چوڭ بىلىق ـــ غايەت زور يۇنۇس بىلىقى سۇ ئۈستىگە چىقىپ، شۇ زامان يەنە سۇنىڭ ئاستىغا شۇڭغۇپ كىرىپ يوقالدى ... بىر نەچچە سېكۇنت ئۆتمەيلا ھېلىقى بىلىق يەنە سۇ ئۈستىگە چىقتى. ئۇ خۇددى ماشىنا ئويۇنچۇققا ئوخشاش پىلتىڭلايتتى. سۇدا شۇڭغۇپ ئويناپ، گاھ سۇ ئۈستىگە چىقاتتى، گاھ سۇ ئاستىغا شۇڭغۇپ كىرىپ يوقىلاتتى. كېيىن بۇلار ئىككى، ئۈچ، ئالتە بولدى. ئۇلار كېمىنىڭ ئەتراپىدا ئويناقلايتتى. خۇددى بۇ قېرىندىشىنى ـــ ئىچى تۆمۈردىن، پوستى ياغاچتىن بولغان چوڭ غەلىتە بىلىقنى ئۇزىتىۋاتقاندەك ئىدى. ئۇلار بەزىدە كېمىنىڭ سول تەرىپىگە ئۆتەتتى؛ بەزىدە ئوڭ تەرىپىدە پەيدا

بولاتتى. گاھ توپ ـ توپ بولۇشۇالاتتى؛ گاھ بىر ـ بىرىنىڭ ئارقىسىدىن ئۇزۇشەتتى. بەزىنى ئويۇن قويۇۋاتقاندەك، بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ، كۆكۈل ئېچىشاتتى. ئۇلار تۇيۇقسىز سۇدىن ئوقچۇپ چىقىپ، ھاۋادا بىر موللاق ئېتىپ سۇغا كىرىپ غايىب بولاتتى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 96 ـ، 97 ـ بەت)

تانا ئاستا ـ ئاستا سۇ يۈزىگە ئۆرلىمەكتە ئىدى. بىر دەمدىن كېيىن قېيىقنىڭ ئالدىدىكى سۇ يۈزى كۆتۈرۈلگەندەك بولدى ـ دە، ئارقىدىنلا بىلىق كۆرۈندى. ئۇ سۇنى يېرىپ بارغانسېرى يۇقىرى ئۆرلەيتتى، ئۇنىڭ بەدىنى ئاپتاپتا پارقىراپ تۇراتتى، بېشى ۋە دۈمبىسى قېنىق بىنەپشە رەڭلىك بولۇپ، بېقىنلىرىدىكى ياپراقچىلار كۈن نۇرىدا سۇس بىنەپشە رەڭ كۆرۈنەتتى. تۇمشۇقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى گويا كالتەك توپ كالتىكىگە، ئۇچلۇقلۇقى قىلىچقا ئوخشايتتى. ئۇ، سۇدىن چىقىپ، ئۆزىنى بىر كۆرسىتىپ قويۇپلا بەزىنى غەۋۋاسلاردەك غىپلا قىلىپ يەنە سۇ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. بىراق ئۇنىڭ ئورغاقتەك ئۇزۇن قۇيرۇقى يەنىلا سۇ يۈزىدە تۇراتتى، تانىمۇ ناھايىتى تېز سىيرىلىپ چۈشۈۋاتاتتى.

(«غازاڭ پەسلى» 314 ـ بەت)

يېشىل، يوغان، ئاغزىدىن نەشتەرلىرى يالت ـ يۇلت قىلىپ تۇرىدىغان يىلانلار تۇرلۇك ئاۋاز چىقىرىپ تاغدىن تۆۋەنگە چۈشەتتى. ئۇلار خۇددى بىر توپ قارا بۇلۇتتەك توزلەڭلىككە تارقىلاتتى. قارا بۇلۇتنىڭ ئىچىدە كۆزلىرى قىپقىزىل مارجان يىلانلىرىنىڭ باشلىرى كۆتۈرۈلەتتى، ئۇزۇن قۇيرۇقلىرىنى يەرگە ئۇراتتى. قۇيرۇقلىرى يەرگە ئۇرۇلۇش بىلەن چاڭ ـ توزانلار چىقىراتتى. يۈزلەرچە مارجان كۆزلۈك

ۋال - ۋۇل ئوت چاچرىتىپ تۇرغان ئارا تىللىق يىلان باشلىرى كۆرۈنەتتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 2 - كىتاب 260 - بەت)

(5) ھاشاراتلار تەسۋىرىگە دائىر ئۈلگىلەر

ھاۋانىڭ يېنىك ھەرىكىتىدىن چىۋىنلەرنىڭ توپلىرى ئۆز ئۆيلىرىگە كەلكۈندەك ئىشەنچلىك كىرىپ، موماينىڭ كۆزلىرىنىڭ زەئىپلىكىدىن ۋەكۈن شولىسىنىڭ تەسىرى بىلەن ياخشى كۆرەلمەسلىكىدىن پايدىلىنىپ، تاتلىق قەنت پارچىلىرىغا يالغۇز - يالغۇز ياكى توپ - توپ بولۇپ يېپىشىدۇ. قەنتسىزمۇ تاتلىق تاماقلار ھەر قەدەمدە تېپىلىدىغان يازنىڭ مولچىلىقى بىلەن تويۇنغان چىۋىنلەر تاماق ئىزدەپ ئەمەس، پەقەت ئۆزلىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈنلا، قەنت دۆۋىسىنىڭ ئۈستىدىن ئۇياق - بۇياققا ئۆتۈپ، ئارقا پۇتلىرىنى ياكى ئالدىنقى پۇتلىرىنى بىر - بىرىگە سۈركەپ، ياكى قاناتلىرىنىڭ ئاستىنى تاتىلاپ، ياكى ئالدىنقى ئىككى پۇتىنى سوزۇپ، باشلىرىنى سىپىۋېلىش ئۈچۈن كېلىدۇ - دە، يەنە ئۇچۇپ كېتىدۇ، كىشىنى تۇيدۇرۇۋېتىدىغان بۇ ئۆمۈچۈك تورلىرىغا چىۋىنلەر يېپىشىپ قالغان ئىدى. يوغان، سېمىز ئۆمۈچۈكلەر بۇلۇڭلارغا بېرىپ بۇ چەكسىز بەرىكەتلىك داستىخانلىرىنىڭ بېشىدا تاماقلىرىنى سىڭدۈرۈش ئۈچۈن ئۇيقۇغا كەتكەن ئىدى. ئۇخلاۋاتقان ئۆمۈچۈكلەرنىڭ ئالدىغا چىۋىنلەر يېغىپ تۇراتتى، تورلار بارغانسېرى ئېغىرلىشاتتى. ئوخشىغان مېۋىلەردەك شاخلىرىدىن تۆۋەنگە ساڭگىلاپ تۇراتتى. بەزىدە تورلار شۇنچىلىك ئېغىرلىشىپ كېتەتتىكى، ئوتتۇرىلىرى چۆكۈپ ساڭگىلاپ، تېشىلىپ، يېرىلىپ كېتەتتى. تورلىرى بەرىكەتتىن، ئېغىرلىقىدىن بۇزۇلۇپ كەتكەن ئۆمۈچۈكلەر شۇ زامان زور غەيرەتكە كېلىپ، تورلىرىنىڭ

قاپقارا بويىلىپ كەتكەنلىكىنى كۆرەتتى، بۇلۇڭلىرىغا تىقىلىپ يېڭىدىن چوڭقۇر ئۇيقۇغا پاتاتتى.

(ياشار كامال: «مەمەت ئاۋاق» 2-كىتاب 330-، 331-بەتلەر)

لاستىك بوۋاي تاماق جوزىسىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغاندا تېخىچە ئىس چىقىپ تۇرغان غاڭزىسىنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن قالپىقىنىڭ ئىچىگە سېلىپ قويدى. كۆپچىلىك ئۇنىڭ ھەرىكىتىگە پاراقلاپ كۈلۈپ كەتتى. بىر چىۋىن ئۇنىڭ قىزىل بۇرنىغا ئالدىنىپ، بىرنەچچە قېتىم ئۇچۇپ كېلىپ، بۇرنىنىڭ ئۇچىغا قونماقچى بولدى، ئۇ قولى بىلەن تۇتۇۋالماقچى بولغاندا، چاققانلىق قىلالمىغاچقا تۇتالمىدى. چىۋىن ئۇچۇپ بېرىپ، چىۋىن پوقى بولۇپ كەتكەن دېرىزە تورىغا قوندى. بىراق كېمىچىنىڭ قىزىل بۇرنىدىن مېھرىنى ئۈزۈلمىگەندەك، يەنە ئۇچۇپ كېلىپ بۇرنىنىڭ ئۇچىغا قونماقچى بولدى.

چىۋىننىڭ ھەر قېتىمقى ئۇچۇشى قاتتىق كۈلكە پەيدا قىلاتتى. ئاخىرى بوۋاينىڭ ئۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى. ئۇ گورۇڭلىغان ئاۋاز بىلەن: «بۇ كاساپەت تازىمۇ بەغەرەز نېمىكەن» دېدى.

(مۇپاسسان: «ھايات» 50 - بەت)

دەرەخنىڭ بېشىدا ئۇچۇپ يۈرگەن توپ - توپ يىڭناغۇچ بەزىدە دېرىزىنىڭ كۆك سىم تورلىرىغا ئېتىلىپ، ئۇ يەردە ئۆمىلەپ يۈرگەن چىۋىنلەرنى چۆچۈتۈپ ئۇچۇراتتى؛ ئۇ چىۋىنلەر ماڭارغا يول تاپالمىغاندەك، دېرىزە ئالدىدا بىردەم پىرقىراپ، يەنە سىم تورغا قونۇپ، خۇددى ئېغىر دەردكە قالغاندەك تورنى پۇتى بىلەن ئاستا تىرمىلايتتى.

(ماۋدۈن: «تۈن يانغاندا» 231 - بەت)

ياپيېشىل قانىتى يالت - يۇلت قىلىپ تۇرغان بىر ھاشارات رىشاتكىنىڭ ئۈستى بىلەن كارىدورغا ئۇچۇپ كىردى. ھاشاراتنىڭ بېشىنى گويا قىزلارنىڭ گاز ياغلىقىدەك نەپس كەلگەن بىر

قەۋەت پەردە ئوراپ تۇراتتى. ھاشارات ئىنچىكە ھەم يۇمشاق ئىدى. نېپىز پەردىنىڭ ئارىسىدىن قىزىل مارجاندەك كىچىككىنە كۆزلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. باھاردىن بۇيان مۇنداق ھاشارات ناھايىتى كۆپەيىپ كەتكەن بولۇپ، دائىما پەنجىرىدىن شۇڭغۇپ كىرىش بىلەن يىل بويى ئەركىن ھاۋا سۈمۈرەلمەيدىغان كىشىلەرنىڭ ھەمراھى بولغان ئىدى.

ھاشاراتتىن يەنە بىرسى ئۇچۇپ كىردى - دە، ئىككىسى بىرلىشىپ ئاتايىن كىشىلەرنى كۆرسۇن دېگەندەك تامدا مەغرۇرانە يامىشىپ يۈرۈشتى.

(لوگۇانىمىن، ياڭ يىيەن: «قىزىل قىيا» 754 - بەت)

قوشۇمچە

جۇڭگو ۋەچەت ئەللەرديكى مەشھۇر يازغۇچىلارنىڭ تەسۋىر ئەدەبىي ئىجادىيەت توغرىسىدا ئېيتقانلىرى

تەسۋىرلەش پەقەت دېئالىنا نىڭ ئورمانلىقتىكى بۇلاقلىرى مېھرابى، گۈزەل ۋادىلاردا ئەگرى - بۈگرى تولغىنىپ شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان بۇلاق سۈيى ياكى رېئىن دەريا سىنىڭ مەنزىرىسى ۋە ياكى ھەسەن - ھۈسەن مەنزىرىسىنىڭ يېزىلىشىلا بولمىسۇن، باشلىنىشى ناھايىتى ھەيۋەتلىك بولسا ئادەمگە ناھايىتى زور ئۈمىد بېغىشلايدۇ. بۇ پەردە بىر- ئىككى جۈملىلا گۈزەل دەپدەبىلىك سۆزلەر قوللىنىلسا باش-ئاخىرى تېخىمۇ جانلىنىدۇ، ئۇلارغا رەڭگا-رەڭ تۈس كىرىدۇ. بۇ دەپدەبىلىك سۆزلەر ناھايىتى ياخشى بولسىمۇ، ئەمما مۇھىتنىلا ئىپادىلەپ، مۇھىت ئىچىدىكى نەرسىلەرنى ئىپادىلەپ بېرەلمەيدۇ. ... ئۇمۇمەن، قانداق ئەسەر يېزىشتا بولمىسۇن، ئەڭ بولمىغاندىمۇ بىردەكلىكنى ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك.

(خوراتۇس: «شېئىر سەنئىتى»)

خاراكتېرنى ئىمكان قەدەر روشەن سۈرەتلەشتە دەسلەپتە ۋەقەنى يۈزەرەك سۈرەتلەپ، ئاندىن كېيىن تەپسىلاتلارنى تولۇقلاش كېرەك. مەيلى قانداق ۋاقىتتا بولسۇن، تەپسىلاتلارغا يېزىقچىلىق قىلىۋاتقان ۋاقىتتىكىدەك ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

(ستېندال: «تەرجىمەلەر» 1938 - يىل 7 - سان)

بىر پېرسوناژ ئوبرازىنى يارىتىش ئۈچۈن، ئادەتتە ئوخشاش بولغان بىرقانچە شەخسنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇندىن باشقا يەنە دائىم دېگۈدەك بىر قىسىم غەلىتە كىشىلەرمۇ ئۇچرايدۇ، ئۇلاردا ئىككى خىل پېرسوناژنى يارىتىشقا يېتەرلىك نەرسىلەر يەنى نۇرغۇنلىغان كۈلكىلىك جايلارمۇ بولىدۇ. تراگېدىيىنىڭ باشلىنىشى بىلەن ئۇنىڭ ئاخىرلىشىشى ئادەتتە ئوخشىمايدۇ. پارىژدا مۇشۇ خىل ئەھۋال بەزىدە مەۋجۇت، باشلىنىشى ناھايىتى كۆركەم، بىراق ئاخىرلىشىشى ئىنتايىن ئاددىي. لېكىن ئايرىم جايلاردا ئوخشاش تراگېدىيىلەرنىڭ ئاخىرلىشىشىمۇ ئىنتايىن كۆركەم ئەھۋال، ئىتالىيىنىڭ «بۇ قۇيرۇق ئەسلىدە باشقا بىرمۇشۇكنىڭ ئىدى» دەيدىغان تەمسىلىگە تازا ماس كېلىدۇ. ئەدەبىياتتا قوللىنىلىدىغىنىمۇ تەسۋىرلەش ئۇسۇلىدىن ئىبارەت. گۈزەل بىر ئوبراز يارىتىش ئۈچۈن، بىرىنىڭ قولىنى، يەنە بىرىنىڭ پۇتىنى، باشقا بىرسىنىڭ كۆكرىكىنى، يەنە باشقا بىرسىنىڭ دولىسىنى ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ. دېمەك، سەنئەتكارنىڭ بۇرچى — ھاياتنى ئۇ ئۆزى ياراتماقچى بولغان پېرسوناژنىڭ ۋۇجۇدىغا سىڭدۈرۈپ، تەسۋىرنى چىنلىققا ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. ئەگەر ئۇ پەقەت بىرلا مەۋجۇت ئايالنى تەقلىد قىلىۋالسا ئۇنداقتا ئۇنىڭ ئەسىرى كىشىلەرنى ھەرگىز ئۆزىگە جەلپ قىلالمايدۇ.

(بالزاك: «ئاسارە — ئەتىقىخانا»)

يازغۇچىلار ھەرقانداق ھادىسە ۋە ھېسسىياتنى پىششىق بىلىشى كېرەك. ئۇنىڭ كۆڭلى بارلىق شەيئىلەرنى ئېنىق مەركەزلەشتۈرۈپ كۆرەلەيدىغان بىر ئەينەك بولۇشى، تۇراقسىز ئالەم مانا مۇشۇ ئەينەكتە ئەكس ئېتىشى كېرەك؛ ئۇنداق بولمايدىكەن، بىر شائىر، ھەتتا بىر كۆزەتكۈچىمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ؛ چۈنكى ئۇ پەقەت كۆز ئالدىدىكى نەرسىلەرنىلا كۆرۈشكە موھتاج ئەمەس، بەلكى ئۇ يەنە بۇرۇنقى نەرسىلەرنىمۇ كۆرۈشكە موھتاج.

شۇڭلاشقا يازغۇچىلار مەلۇم تاللاشتىن ئۆتكەن تىللار ئارقىلىق ئۆز تەسىراتلىرىنى ئىپادىلىشى، شېئىرىي ئوبرازلارنىڭ بارلىق سېھرىي كۈچلىرى ئارقىلىق ئۇلارنى تېخىمۇ گۈزەللەشتۈرۈشى، ياكى بولمىسا ئەڭ يېڭى ھېسسىياتلار بىلەن ئۇلارنى جانلاندۇرۇشى كېرەك.

(بالزاك: «كلاسسىك ئەدەبىيات — سەنئەت نەزەرىيىلىرى تەرجىمە توپلىمى» 10 — قىسىم)

سەن ئەگەر تۇرمۇشنى تەسۋىرلىمەكچى بولساڭ، ئالدى بىلەن ئۇنى ھەقىقىي تونۇشۇڭ، ئاندىن ئۇنىڭ سەندە قالغان ئېنىق تەسىرىنى ئىپادىلەپ چىقىشىڭ كېرەك. ئەگەر بۇ تەسىر غەلىتە، ئاجايىپ بولسا، ياكى بۇ تەسىردە ستېرىئولۇق ھېسسىيات بولمىسا، ياكى بۇ ئەسەر ھەجۋى رەسىم بىلەن تولغان مۇبالىغىدىن ئىبارەت بولۇپ قالسا، ئۇ ھالدا مەيلى ئۇ قانچە ھەيۋەتلىك ياكى ئاددىي ئەسەر بولسۇن، بەرىبىر نەزەردىن چۈشكەن ئەسەر بولۇپ قېلىشتىن خالى بولالمايدۇ. ئېنىقكى كىشىلەر تەرىپىدىن ناھايىتى تېزلا ئۇنتۇلۇپ كېتىدۇ. ئۇ كەڭ ھەقىقەت ئۈستىگە تىكلەنمىسە، ئۇ ھېچقانداق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئاساسىغا ئىگە بولالمايدۇ.

(زولا: «كلاسسىك ئەدەبىيات نەزەرىيىسى تەرجىمىلەر توپلىمى» 8 — قىسىم)

سىلەرنىڭ كۆز ئالدىڭلاردىكى كۆرگىلى بولىدىغان نەرسىلەرنى يېزىشىڭلارنى، شۇنداقلا سىلەرنىڭ تاغ چوققىسىدا تۇرۇپ، ئېگىزدىن تۆۋەنگە يەنى شەھەرنىڭ تۆت ئەتراپىغا نەزەر سېلىشىڭلارنى ياكى تەبىئەت مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىشىڭلارنى تەكلىپ قىلىمەن. بۇ تەبىئەت مەنزىرىسىنىڭ مەركىزىي قىسمىدا بىر كۆل، بىر كورپۇس ئۆي، بىر زاۋۇت، بىر ئورمانلىق بار. بۇلارنىڭ ھەممىسى سىلەرنىڭ نەزەرىڭلارغا ئېلىنىدۇ. باشقا

تەرەپلەردىكى مەنزىرىلەرگە كەلسەك، ئۇلار بىرقەدەر تۇتۇق بولۇپ، ئوچۇق ئەمەس، بەلكى سىلەر ئارقا تەرەپتىكىلاردىكى مەنزىرىلەرنى ھەرگىز كۆرەلمەيسىلەر، ئۇنى ھەم تەسۋىرلەپمۇ كېتەلمەيسىلەر.

مېنىڭچە، جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىدىكى ئادەملەر بىلەن ئالاقىلىشىپ، ھەربىر ئادەمدىن مەلۇم نەرسىلەرنى بىلىۋېلىش كېرەك. خىزمەت ۋەزىپىسى بار، مەلۇم ئىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ھەربىر ئادەمنىڭ ھەممىسىدە ئادەمنى قىزىقتۇرىدىغان يەرلىرى بولىدۇ. مەن ئالدى بىلەن ئۆزۈمنىڭ نىسبەتەن دۆلەتتىكى بارلىق ۋەزىپىلەرنى، بارلىق قاتلاملارنى، بارلىق ئورۇنلارنى ۋە بارلىق ئەمەللەرنى پەرقلەندۈرمەكچىمەن. مېنىڭچە ھەر خىل، ھەر ياشتا ئىسىملاردىن ئادەم تاللاپ، ئۇنى تەسۋىرلەش ئوبيېكتى قىلىش ھەرقانداق يازغۇچى ئوچۇن ئېيتقاندا ئىنتايىن زۆرۈر. ئەگەر ئۆز كاللاڭدا ئۆزۈڭ تەسۋىرلىمەكچى بولغان شۇ كىشىنىڭ مەسئۇلىيىتى ۋە بارلىق ۋەزىپىسىگە نىسبەتەن سەندە بۇرۇن بەلگىلىك چۈشەنچە بولمىسا، سەن ئۇنى ھەرگىز ئۆزۈڭنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك، كىشىلەر رازى بولغۇدەك توغرا سۈرەتلەپ چىقالمايسەن. شۇنداقلا ئۇنى ھايات كىشىلەرگە نىسبەتەن تەجرىبەساۋاق بولۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلالمايسەن.

(گوگول: «چەت ئەل مۇتەپەككۇرلىرى ۋە يازغۇچىلىرىنىڭ ئوبرازلىق تەپەككۇر توغرىسىدا ئېيتقانلىرى»)

مېنى ئوراپ تۇرغان، مېنى قىزىقتۇرغان، باش تېمىلار، مۇشۇ تېما ئۆز ئىچىگە ئالغان پېرسوناژلار كۆز ئالدىمدا گەۋدىلىنىشكە باشلىغان ھامان، بۇلارنى كىچىك قەغەزگە يېزىۋالىمەن. خۇددى دراما يازىدىغان ئادەمدەك پېرسوناژلارنى بەلگىلىۋالىمەن. مەسىلەن، مەلۇم بىر پېرسوناژ مۇنچە ياش،

كىيىنىشى بۇنداق، مېڭىشى ئۇنداق دېگەندەك، يەنە مەن ئۇلارنىڭ مەلۇم بىر خىل قول ھەرىكىتىنى تەسەۋۋۇر قىلغاندىمۇ دەرھال يېزىۋالىمەن. مەسىلەن، ئۇنىڭ بارماقلىرى بىلەن چېچىنى تارىشى، ساقلىنى سىيلىشىغا ئوخشاش. ئۇ تېخى مەن بىلەن قەدىناس تونۇشلاردىن بولۇشتىن ئىلگىرى، مەن ئۇنى كۆرۈشتىن، ئاۋازىنى ئاڭلاشتىن بۇرۇن يېزىشقا كىرىشمەيمەن. مەن بارلىق پېرسوناژلارنى مانا مۇشۇنداق يازىمەن. بۇنىڭدىن باشقىلارغا كەلسەك بۇ بىر ماھارەت مەسىلىسى بولۇپ، بۇ ئىشلار مېنىڭ نەزەرىمدە ئانچە قىيىنغا توختىمايدۇ.

(تۇرگېنېۋ: «چەت ئەل مۇتەپەككۇرلىرى ۋە يازغۇچىلىرىنىڭ ئوبرازلىق تەپەككۇر توغرىسىدا ئېيتقانلىرى»)

كىشىلەر ھېكايە يازغان ۋاقىتتا داۋاملىق ئۆزىمۇ بىلمىگەن ھالدا ئالدى بىلەن ئۇنىڭ شەكلىنى تۇرغۇزۇۋېلىشقا ئالدىرايدۇ: بىر توپ ئادەم ياكى ئازراق ئادەملەر ئارىسىدىن بىر كىشىنى ــ ئايالى ياكى ئېرىنى ئاجرىتىپ ئېلىپ، ئۇنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ قويۇپ، مەخسۇس تەسۋىرلەپ، گەۋدىلەندۈرۈپ، باشقا كىشىلەرنى خالىغانچە تارقاقلاشتۇرۇپ، ئاشۇ ئارقا كۆرۈنۈش ئەتراپىغا قويغاندا، ئۇنىڭ نەتىجىسى خۇددى ئاسماندىكى نەرسىگە، يەنى ئوتتۇرىدا بىر چوڭ ئاي، ئەتراپىدا سانسىزلىغان يۇلتۇزلار بولغانغا ئوخشاپ قالىدۇ. لېكىن ئاينىڭ يېزىلىشىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولماي قالىدۇ، چۈنكى كىشىلەر پەقەت باشقا يۇلتۇزلارنى چۈشەنگەن ۋاقىتتىلا، ئاندىن ئاينىڭمۇ بارلىقىنى ھېس قىلىدۇ، ھالبۇكى يۇلتۇزلارنىڭ يېزىلىشىمۇ كۆڭۈلدىكىدەك بولمايدۇ.

(چېخوپ: «چېخوپنىڭ ئەدەبىيات توغرىسىدا ئېيتقانلىرى»)

ئەگەر بىر يازغۇچى 20 دىن 50 گىچە، ھەتتا بىرقانچە يۈز ئۇششاق دۇكان خوجايىنلىرى، ئەمەلدارلار، ئىشچىلار

ئارىسىدىن ھەربىر ئادەمنىڭ سىنىپىي ئالاھىدىلىكى، ئۆرپ ـ ئادىتى، قىزىقىشى، ئېتىقادى ۋە گەپ ـ سۆزى قاتارلىقلاردىن ئۆزىگە نىسبەتەن ئەڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە پەرەزلىرىنى ئايرىپ ئېلىپ، ئاندىن ئۇلارنى (يۇقىرىقى ئاممىلارنى) مەلۇم بىر كىچىك دۇكان خوجايىنى، ئەمەلدار، ئىشچى ئۇستىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەندىلا ئاندىن بۇ يازغۇچى شۇ خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ «تىپ» يارىتالايدۇ — مانا بۇ سەنئەت دېمەكتۇر.

(گورکی: «ئەدەبىيات توغرىسىدا»)

ئەگەر سەھەر بىر كىچىك دۇكان خوجايىنىنى تەسۋىرلىمەكچى بولساڭلار ئۇنداقتا بىر كىچىك دۇكان خوجايىنى ئارقىلىق 30 نەپەر كىچىك دۇكان خوجايىنىنى يېزىپ چىقىشىڭلار، بىر پوپ ئارقىلىق 30 نەپەر پوپنى يېزىپ چىقىپ، كىشىلەرنى خارسونىنى ئوقۇغاندا شۇنىڭدەكى خارسون پوپنى كۆرەلەيدىغان، ئاركاماسنى ئوقۇغان چاغدا ئۇنىڭدەكى ئاركاماس پوپنى ئېنىق كۆرەلەيدىغان قىلىپ يېزىشىڭلار كېرەك.

(گورکی: «ئەدەبىيات سېپىگە كىرىۋاتقان ياش ئىنبزورچىلار بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن سۆھبەت»)

يازغۇچى ئۆز ئەسىرىدە ياراتقان باش قەھرىمانىنى ھايات ئادەم ئورنىدا كۆرۈپ، ئۇنى توغرا كۆزىتىشى كېرەك. يازغۇچى ھەرقايسى پېرسونا ژلارنىڭ تىلى، ھەرىكىتى، قىياپىتى، ئەدەب ـ ئەخلاقى، كۆلۈمسىرىشى، بېقىشلىرى قاتارلىق خۇسۇسىيەتلەردىكى مۇستەقىل ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆرۈش ۋە كۆزىستىپ بېرەلىشى كېرەك، مانا شۇ چاغدا ئۇ ياراتقان باش قەھرىمانلار جانلىنالايدۇ. شۇنداق بولغاندىلا يازغۇچى ئىپادىلىگەن ئەسىرىدىكى كاللىسدا تەسىر قالدۇرالايدۇ.

(گورکی: «ئىككىنەپەر ياش يازغۇچىغا بېرىلغان ئوچۇق خەت»)

بۇرۇنقى ياكى ھازىرقى نۇرغۇنلىغان پاكىت، شۇنداقلا مىسالغان، ئون مىسالغان كىشىلەرنى كۆزىتىشتە، ئالدى بىلەن ئەڭ مۇھىم بولغانلىرىنى تاللاش لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىرگە تىلنى ئەڭ مۇكەممەل ئىشلىتىشنى، پېرسونا ژلارنىڭ ئىچكى تۇرمۇشى بىلەن تاشقى تۇرمۇشىنى، ئۇلارنىڭ خىيال ۋە ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنى ئەڭ روشەن ئىپادىلەشنى پۇختا ئىگىلىۋېلىش كېرەك.

(«گورکىنى ئەسلىگەندە»)

ئونتۇش دېگەننى كىم ئېيتقان، قىسقىسى بىر ئادەمنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئىنتايىن تېجەشلىك بىلەن سۈرەتلەپ چىقىشتا، ئەڭ ياخشىسى ئۇنىڭ كۆزىنى سىزىپ چىقىش كېرەك. مېنىڭچە بۇ سۆز ناھايىتى توغرا. مۇبادا يۇقىرىقىدەك بولماي ئونىڭ چېچىنى ناھايىتى ئىنچىكىلىك بىلەن ھەقىقىي سىزسىمۇ ئۇ يەنىلا ئەھمىيەتسىز بولۇپ قالىدۇ. مەن مۇشۇ خىل ئۇسۇلنى ئۆگىنىشكە دائىم دېگۈدەك تىرىشىمەن، ئەپسۇسكى ياخشى ئۆگىنەلمىدىم.

تېجەيدىغان يەرلىرىگە كەلگەندە مەن ھەرگىز بېخىلىلىق قىلمايمەن، قىلالمىغان چاغلاردا ھەرگىز زورۇقمايمەن.

(لۇشۈن: «مەن ھېكايە يېزىشنى قانداق باشلىغان»)

ھېكايە يېزىشتىمۇ رەسىم سىزغانغا ئوخشاش مودېل بولىدۇ. مەن ئەزەلدىن ھېكايە يېزىشتا مەلۇم بىر پۈتۈن گەۋدىنى ئىشلەتمىدىم. لېكىن ئونى بىر بۆلەك، بىر ئابزاستىن تۈزۈپ چىقتىم. شۇنداقتىمۇ مەلۇم ئوخشاشلىقتىن خالى بولالمىدى. مەسىلەن، ئوخشاشلىقىغا ئىگە ئەسەر بولمىغاندىمۇ ئۆلۈك ئادەملەر بىلەن تىرىك ئادەملەرنىڭ ئوخشاش تەرىپى بار دەپ قاراشقا بولىدۇ.

(لۇشۈن: «لۇشۈن مەكتۇپلىرى»)

يازغۇچى ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغاندا، ئۆزى يازماقچى

بولغان ئەسرىنىڭ ئىچىدىكى ئىشلارنى ئۆز بېشىدىن بىۋاستە كەچۈرۈشى ئانچە زۆرۈر ئەمەس، دەپ قارايدۇ. لېكىن ئەگەر ياخشىسى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن بولۇش كېرەك. ئۇنداق تا قاتىلنى يېزىشتا ئادەم ئۆلتۈرۈپ بېقىش كېرەكمۇ؟ ياھشە ئايالالارنى يېزىشتا يەنە ئىپپەت ـ نومۇسنى سېتىپ بېقىش كېرەكمۇ؟ ئۇنداق ئەمەس. مېنىڭ دېگىنىم ـ دۇچ كەلگەن، كۆرگەن، ئاڭلىغانلارنىڭ ھەممىسىنى يېزىش دېگەنلىك ئەمەس، لېكىن ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغاندا ئۇلار تەبىئىي ھالدا ئەسەر ئىچىگە كىرگۈزۈلىدۇ.

(لۇشۈن: «بىنەپشەرەڭ يوپۇرماق ئاستىدا يېزىلغان «مول ھوسۇل توپلىمى»غا مۇقەددىمە»)

خۇنۇكلەشتۈرۈش بىلەن ئاددىيلاشتۇرۇش ئارقىلىق پېرسوناژلارنى جانلىق يازغىلى بولمايدۇ.

بىر ئادەم كىتابتا دائىم كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئادەم، شۇنداقلا بەزى كۆلەڭگىدىن ئىبارەت ... بولسىمۇ ئادەم دېگەن ئەزەلدىن مۇرەككەپ نەرسە. شۇڭا خۇنۇكلەشتۈرۈش بىلەن ئاددىيلاشتۇرۇش يازغۇچىغا نىسبەتەن ئاسان ئىش بولسىمۇ، مەسىلىنى ھەل قىلالمايدۇ... سەنئەتكارلار پەقەت ئاددىيغىنا بىرنەچچە قۇر خەت ئارقىلىقلا بىر جانلىق ئادەمنى يارىتالايدۇ.

(باجىن: «يېڭى سادا توپلىمى «باھار» ھەقىدە»)

بىز ئەگەر مەردانە، جۇشقۇن ھېسسىياتنى ئىپادىلىمەكچى بولساق، كەسكىن، كۆچلۈك تىللارنى ئىشلىتىشىمىز لازىم. تىل بىر دۆۋە كېسەككە ئوخشايدۇ. بىز ئۇلارنى ئەستايىدىللىق بىلەن رەتلەپ تىزىپ چىقساقلا ئاندىن ئۇنىڭدىن بىر پارچە تام ياكى بىر ئۆي پۈتۈپ چىقىدۇ. تىلنى ھەرگىز خالىغانچە تۈتۈپ كېلىپلا ئىشلەتكىلى بولمايدۇ. بەلكى بىزنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىمىزدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئاندىن ئىشلىتىشكە بولىدۇ. شۇنداقلا ئۇنى ئىدىيە ۋە ھېسسىيات بىلەن زىچ مۇناسىۋەتكە ئىگە قىلغىلى بولىدۇ.

(لاۋشې: «مەن تىلنى قانداق ئۆگەندىم»)

بىر يازغۇچى ـ ھەقىقەتەن ھەر تەرەپلىمە ئىقتىدارلىق بىر ئارتىس بولغاندىلا ئاندىن ھەرخىل، ھەر تەبىقىدىكى كىشىلەرنىڭ تىلىنى يېزىپ چىقالايدۇ، بەلكى ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى شۇ كىشىلەرنىڭ ئۆز لايىقىدا قىلىپ يازالايدۇ. دىئالوگ ـ پېرسوناژلار خاراكتېرى قاتارلىقلارنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇشىدىن ئىبارەت.

ھېكايىدا دىئالوگدىن باشقا يەنە تەسۋىر، بايان قاتارلىقلار مۇ بار. بۇلار مۇ كەلىمە ـ كەلىمەس ئېيتىلغان سۆزلەرگە ئەمەس، بەلكى مۇۋاپىق سۆزلەرنىڭ ئۆزلىرىگە ماسلىشىپ كېلىشىگە موھتاج. بىر پارچە ئەسەردە مەلۇم بىر خىل ھېسسىيات بولۇشقا تېگىشلىك. قايغۇ ـ ھەسرەتلىك ياكى جىددىي، كۆچلۈك ھېسسىيات بولغاندىلا بىزنىڭ تىلىمىزمۇ شۇ قايغۇ ـ ھەسرەت ياكى جىددىي ـ كۆچلۈكلۈككە ماسلىشىپ، ئۇنى جانلاندۇرۇپ تولۇقلىشى كېرەك. مەسىلەن ئېيتايلى، قايغۇلۇق بىر ھېسسىياتنى ئىپادىلىمەكچى بولغاندا كۆچلۈك ياكى جاراڭلىق بولمىغان ئايرىم سۆز ـ ئىبارىلەرنى تاللاپ، ئۇزۇنراق جۈملە تۈزۈپ، ئۇنى كىتابخانلارغا ئوقۇتۇش ئارقىلىق، ئىنتونا تسىيىنىڭ سۈسلۇقى، سۆزلەرنىڭ تۇتۇقلۇقى بىلەن ئۇلارغا قايغۇ ـ ھەسرەت ھېس قىلدۇرغىلى بولىدۇ.

تىل ـ پېرسوناژلار ئىدىيىسى ۋە ھېسسىياتىنىڭ ئىنكاسى. پېرسوناژلارنىڭ سۆزلەۋاتقان چاغدىكى رەڭگى ـ روھىنى پۈتۈنلەي ئىپادىلىمەكچى بولغاندا، ئاھاڭدارلىقىغا ئىگە قىلىش كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن ئۇنى گۈزەل، جۇشقۇن،

جانلىق تۇسكە ئىگە قىلغىلى بولىدۇ.

(لاۋشې: «تىل، پېرسوناژ، دراما»)

ئىنچىكىلىكنىڭ رولى كىشىلەرگە ھەقىقىلىق تۇيغۇسى بېرىشتە، تەپسىلات قانچە ئىنچىكە بولغانسېرى كىشىلەرنى راستقا ئوخشاش ھېس قىلدۇرىدۇ، شۇنىڭدىن كېيىنكى تەسىرنىڭ تېخىمۇ چوڭقۇر بولىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ ...

زادى قايسى جايلىرىنى يۇزە، قايسى جايلىرىنى ئىنچىكە يېزىش كېرەك؟ مېنىڭ قارىشىمچە ھېكايە ۋەقەلىكىنىڭ تەرەققىياتى جەھەتتىكى باش تېما بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولغان جايلارنى ئىنچىكە يېزىش كېرەك، پەقەت ئازراق توقلاش ياكى بولمىسا باغلىغۇچىلىق رول ئوينايدىغان جايلارنى يۇزەكىرەك يازسىمۇ بولىدۇ. مەنزىرە تەسۋىرى بىلەن پېرسوناژلار تەسۋىرىنى يېزىش جەريانىدا يۇقىرىقىلاردىن ئوخشاش تەرىپىدىن باشقىلارنى، يەنى كىتابخانلارغا بىۋاستە تونۇشلۇق بولغان جايلارنى ئىنچىكە يازمىسىمۇ بولىدۇ (پەقەت بىرقانچە مۇھىم ئالاھىدە تەرەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ قويسا، قالغىنىنى كىتابخانلار ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىمىسى ۋە تەپەككۇرى ئارقىلىق تولۇقلىۋالىدۇ). ئەمما، ئۇلارغا نىسبەتەن بىرقەدەر پىششىق بولمىغان جايلارنى ئىمكانقەدەر تەپسىلىيەرەك يېزىش كېرەك.

(جاۋشۇلى: «رسانلىۋەن كەنتىدە»نى يېزىشنىڭ ئالدى-كەينىدە»)

مېنىڭچە ئادەتتە يېزىقچىلىق تەجرىبىسى كەم، تۇرمۇش مەھسۇلاتى مول بولمىغان يازغۇچى بىرقەدەر تىپىك خاراكتېر-گە ئىگە شەخسنى يازماقچى بولغاندا ئەڭ ياخشىسى — ھەقىقىي ئادەمنى يېزىشقا تايىنىش كېرەك. ئەمەلىي تۇرمۇشتا خاراكتېرى بىرقەدەر گەۋدىلىك بولغان شەخسلەر ھەقىقەتەن بار.

بۇلارنى يېزىش قۇرۇقتىن - قۇرۇق توقۇغاندىن كۆپ ئاسان.

... مېنىڭچە ھەقىقىي ئادەمگە ئاساسلىنىپ تۇرۇپ يازغاندا، چوقۇم ئەسلىدىكى پېرسوناژ ئاساسىدا پىششىقلاپ، باشقا ئوخشىشىپ كېتىدىغان پېرسوناژ ۋە شەيئىلەر ئارقىلىق ئۇنى تولۇقلاش كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ.

(مانېك: «ئۇچ يىل بۇرۇن بىلگەن ئىدىم»نىڭ يېزىلىشى جەريانى»)

ئەگەر يېزىقچىلىق جەريانىدا يېزىشنى مەلۇم كونكرېت ياكى ئايرىم شەخسلەردىن ئەمەس، بەلكى مەلۇم بىر تۈردىكى كىشىلەردىن باشلىغاندا، ئالدى بىلەن ئومۇملاشتۇرۇلغان ئاشۇ ئورتاق نەرسىنى، مۇشۇ ئابستراكت ئۇقۇم ئىچىدىن ئايرىپ چىقىپ، قانداق بىر تىپ يارىتىش لازىملىقى ھەققىدە ئويلاشقانداغا ئاسانلا ئاددىيلاشتۇرۇش يولىغا مېڭىپ قالمىز. ئۇنداق بولغاندا بەزىدە بىرەر تىپ يارىتالمايلا قالماستىن ھەتتا جانلىق بىر پېرسوناژنىمۇ يارىتالماي قالىمىز. يازغۇچى يېزىشتىن بۇرۇن ئۆز قەلبىدىكى ئاستىدىكى پېرسوناژنىڭ تىپ ياكى تىپ ئەمەسلىكىنى، شۇنداقلا ئۇنىڭ قانداق تىپ ئىكەنلىكىنى بىلىپ كېتىشى ناتايىن. بۇ پەقەت كېيىنكى تەنقىدچىلەر ۋە كىتابخانلار تەرىپىدىن ئاستا - ئاستا ھۆكۈم قىلىنىدۇ.

(ساۋيۇ ياڭ باشچىلىقىدىكى «ساۋيۇ بىلەن دراما ئىجادىيىتى ھەققىدە سۆھبەت»)

مەن يازغان پېرسوناژلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ماڭا نىسبەتەن بۇرۇن بىرقەدەر پىششىق، تونۇشلۇق بولغان مودىلاردىن ئىبارەت بولۇپ، كېيىن مەن ئۆزۈمگە چۈشىنىشلىك بولغان ئوخشاش تىپتىكى كىشىلەرنىڭ بەزى خاراكتېرىنى ئالاھىدە

لىكلىرى ۋە ئىش - ھەرىكەتلىرىنى ئۆزۈم يازماقچى بولغان شەخسلەر ئۈستىگە مۇجەسسەملەشتۈردۈم.

(ياكۇمو: «ياشلىق ناخشىسى» رومانىدىكى پېرسوناژلار ۋە ئىجادىيەت جەريانى ھەققىدە»)

ئەدەبىيات ۋە تەسۋىر

تۈزگۈچى: كوللېكتىپ

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابلىمىت ئوسمان

مەسئۇل كورېكتورى: بەختىيار ئابلىمىت

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشىر قىلدى

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى: 1168×850مم 1/32، باسما تاۋىقى: 15.875 قىستۇرما تاۋىقى: 1

1992 - يىل 8 - ئاي 1 - نەشرى

1993 - يىل 3 - ئاي 1 - بېسىلىشى

تىراژى: 1 — 3070

ISBN 7—5373—0367—3/G·56

باھاسى

本书介绍文学描写基础知识。

文学与描写

集体编著
责任编辑：阿布里米提·乌斯曼
责任校对：拜合提亚尔·阿布里米提

喀什维吾尔文出版社出版
新疆新华书店发行
喀什维吾尔文出版社印刷厂印刷
850×1168毫米1/32开本15·875印张1插页
1992年8月第1版 1993年3月第1次印刷
印数：1—3070

ISBN 7—5373—[illegible]/G·[illegible](民文)
定价：[illegible]